This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

B 1,211,560

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES · SCIENTIA · VERITAS
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ԽՐԱՏՈՒ

Poghos Andrianupolsetsi, Armenian Patriarch of Constantinople, d. 1763-1853

ԹԱՆԳԱՐԱՆ ԽՐԱՏՈՒ

ՅՕՐԻՆԵԱԼ

Ի ՊՕՂՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔԷ ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼՍԵՑՒՈՅ

Tanarin khrato horineal...

ԲԱԺԱՆԵԱԼ ՅԵՐԿՈՒՍ ՀԱՏՈՐՍ

ՀԱՏՈՐ Ա.

ՕԳՈՒՏՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐՐՈՐԴ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ
Տ. Տ. ԳԷՈՐԳԱՅ
ՎԵՀԱՓԱՌ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ՀՐԱՄԱՆԱՒ
ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ
Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ Կ. ՊՕԼՍՈՅ
Տ. ՄԿՐՏՉԻ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

3214

ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
—1870—

Grad
FREN
297
BUHR

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Երկու ինչ կարողութիւնք սեպհական են մարդոյ որով է մարդ, իմացական միտք, և ազատ կամք։ Մտաց կան առաջի ճանաչել զճշմարտութիւն, և ընտրութիւն առնել 'ի մէջ բարւոյ և չարի. իսկ կամաց՝ խորշել 'ի չարէն, և առնել զբարին ազատ բերմամբ։

Եւ այսոքիւք իբրև երկոքումբք թևօք վերանայ մարդս 'ի պատկեր և 'ի նմանութիւն Աստուծոյ, որպիսի ստեղծաւ և առաջին մարդն Ադամ, ըստ այնմ. «Արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում և ըստ նմանութեան։» Ծնն. Ա. 26։

Մարդն մեղանչելով կորոյս զնմանութիւնն Աստուծոյ, այլ ոչ զլինելն պատկեր Աստուծոյ. զի պատկեր լինելն մնածի 'ի բնական կարգի, իսկ նման լինելն՝ 'ի բարոյական կարգի. և որ ինչ բնական է՝ 'ի բնութենէ է և անեղծ. ապա որպէս նախ քան ըզմեղանչելն էր անձնիշխան, 'ի նոյն եկաց և զկնի անկմանն։

Իսկ բնականաւ ոչ ոք կարէ ժառանգել զԱստուած. զի գործողութիւնն բնական՝ ոչ երևանի 'ի յազատ կամաց, այլ 'ի հարկէ բնութեանն. և որ ինչ անկանի 'ի ներքոյ հարկի բնութեան, ոչ է ազա-

ժանի վարձուց կամ պատժոց ։ Իսկ քարոզականն՝ որ ՚ի յայտ կամաց ներգործի, արժանի լինի վարձուց կամ պատժոց ։

Նոյն պարտ է մարդոյ նմանիլ Աստուծոյ բարոյական առաքինութեամբ, զի այս է՝ որ զմարդն առնէ նման Աստուծոյ. և մինչ ոչ ելանէ մարդ ՚ի նմանութիւն Աստուծոյ, ոչ կարէ գտանել զփառս զոր կորոյս՝ յորժամ էր նման Աստուծոյ ։

Եւ այս նմանութիւն հիմնի ՚ի համաձայնութեան կամացն Աստուծոյ. վասն որոյ ետ Աստուած զպատուիրանս, և եցոյց զհաճոյս կամաց իւրոց, զի նմա միայնոյ ջանասցէ մարդ հաճոյանալ, և զնա միայն պաշտել ։ Զի ոչ այլ ինչ է պատուէրն, քան կամք պատուիրողին. և ոչ այլ ինչ է պաշտել զկամս Աստուծոյ, քան յօժար կամօք հնազանդիլ և պահել զնոյն պատուէրն. զի նպատակ գործողութեան մարդոյ պարտ է լինիլ կամքն Աստուծոյ, ըստ այնմ. «Նա որ հանգիստ՝ աշխատելոց, և կամքն գործ՝ է եղելոց ։» Շարակ.

Արդ որ մարդն ըստ սիրով պահէ զպատուիրանս Աստուծոյ, լինի համաձայն կամաց նորա, որ է նմանիլ Աստուծոյ ՚ի բարոյական կարգի. քանզի անհնար է արարածոց նմանիլ Աստուծոյ ըստ էութեան ։ Այսմ ուսուցանէ մեզ սուրբ գիրք պաշտել զկամս Աստուծոյ, որպէս զի կարասցուք ժառանգել զԱստուած իբրեւ վերջին վախճան ։

Եւ քանզի Աստուած է ողորմած և գիտակ տկարութեան մարդկան, հաստատեաց զհաճութիւն իւր ՚ի յաջողութիւն բարուց մարդկան, որ ուղղի միայն առաքինութեամբ ։

Իսկ զառաքինութիւնս հիմնեաց ՚ի դիւրին ըն-կալունս, զի ամենեցուն հեշտընկալ լիցի, և մի ոք պատճառեսցէ զտկարութիւն և զանբաւականու-

EREV
297
01.10.99

թիւն ևս բառ այսմ. « Պատուիրանքն նորա չեն ինչ ծանունք. » Ա. Յովհ. Ե. 3 ։ Եւ թէ՝ « Լուծ իմ քաղցր է, և բեռն իմ փոքրոգի ։ » Մատթ. ԺԱ. 30 ։

Բանզի զինչ կայ դիւրին քան զսէր, քան զխոնարհութիւն, ժուժկալութիւն, հեզութիւն, համբերութիւն, ներողութիւն, ապաշխարողութիւն, աղօթասիրութիւն, ողորմութիւն, և այլն. որք են անաշխատ գործքն, և ամենայն ոք կարէ առնել ։

Իսկ եթէ պահանջէր Աստուած յամենեցունց զուժեղութիւնն Սամփսոնի, զարագընթացութիւնն Ասայէլի, զպահութիւնն [illegible], զիմաստութիւնն Արիստոտէլի, զերկայնակեցութիւնն Մաթուսաղայի, յայնժամ կարէին մարդիկ անպարտ կացուցանել զանձինս ։ Իսկ այժմ ոչ կարեն մնալ անպարտ, յորժամ ոչ առաքինանան. վասն զի գործք առաքինութեան դիւրին են, և ամենայն ումեք կարելի, զի պահանջէ միայն զյօժարութիւն կամաց, և այն է ՚ի պատրաստի եթէ ախորժէ մարդն ։

Ահա և զմիւս գթութիւն Աստուծոյ, զի ոչ միայն ՚ի դիւրին [illegible] կարգեաց զառաքինութիւնս, այլ և ոչ պահանջեաց յամենեցունց միաչափ, այլ ըստ իւրաքանչիւր կարեաց. զի ոչ յաղքատաց խնդրէ զտուրս, և ոչ ՚ի հիւանդաց զճգնաւորութիւն, և ոչ ՚ի տգիտաց զիմաստ ։ Այլ Աստուած որպէս ամենեցուն պարգեւէ զբաւական շնորհս ըստ իւրաքանչիւր կարգի և աստիճանի, նոյնպէս խնդրէ յամենեցունց՝ զի գործեսցեն զբարիս նովին շնորհօք՝ զոր ետ նոցա ձրիաբար ։ Զի շնորհքն առաւել լինի ՚ի կողմանէ Աստուծոյ, և գործառնութիւնն պահանջի ՚ի կողմանէ մարդոյն. այս է գործակից լինել շնորհացն Աստուծոյ՝ առ ՚ի հաճոյանալ նմին ։

Այս գործառնութիւն շնորհացն Աստուծոյ կատարի բարոյական առաքինութեամբ. վասն որոյ մի-

'ի քննութեան մարդկան 'ըմբռնողաց՝ և հանճարոյ՝ զանազանեն զերկուս քաղաքական առաքինութեան : Իսկ և քաղաքական առաքինութիւնք արդիւնաւորին յաստուածայնական առաքինութեանց, որք են՝ հաւատք՝ յոյս՝ և սէր. Հաւատքն տայ ճանաչել զԱստուած յայտնեալ, Աստուած առաջնորդէ, և սէրն ընդ Աստուծոյ միաւորէ :

Այս քաղաքական առաքինութիւնք են միջոց՝ առ 'ի ստանալ ամբողջ զաստուածաբանական առաքինութիւնն, ուստի աստուածային և մարդկային առաքինութիւնք զատ 'ի միմեանց ոչ հաստատեն զիւր փոխանակ մարդն յերանական փառսն 'ի վայելել զԱստուած. բայց որով հաւատք առանց գործոց մեռեալ են, և գործք առանց հաւատոց մեռեալ են, աստուածաբանականքն են որպէս հոգի, և մարդկայինքն՝ որ այն ինքն է քաղաքականքն, որպէս մարմին:

Այսպէսն միայն առաքինութեամբ ուղղի կամք մարդոյ՝ նմանիլ կամացն Աստուծոյ. և առաքինութիւնք գործին 'ի մէջ ջանիւք և կրթութեամբ. բայց ըստ որում մարմինն հակէ զմիտս մարդոյ 'ի հողեղէն յարկս; և արգելք բազում են առաքինեաց 'ի կենցաղս ճանապարհի երկնել առ Աստուած, կարօտի մարդն առաջնորդութեան խրատուց և յորդորանաց. Սորա աղագաւ սուրբ հարք և վարդապետք և անտուչք հոգւոց հաւատացելոց՝ հոգային միշտ և հոգան ուսուցանել և յորդորել զմարդիկ գործել զբարիս ըստ կամացն Աստուծոյ. քանզի ոչ զերծանին 'ի պատասխանատուութենէ, եթէ առ դիւրութիւն անձին անփոյթ լիցին 'ի խրատելոյ զայնոսիկ՝ որք կարօտ իցեն խրատուց :

Զայս պատասխանատուութիւն ունելով և մեր, յաղէն ողորմութեամբ Տեառն 'ի հրամայել մեր 'ի պատրիարքական [illegible], և 'ի [illegible]

սիրոյ [illegible] 'ի [illegible], [illegible]
զարմանաւորական ձայնիւն [illegible] ապաշխարութեան [illegible] զի
մանկունս բարոյական խրատս հաւաքեալ 'ի մի, և զայն
բազումս յաւելեալ 'ի նոյն՝ կերպեւ ԹԱՆԳԱՐԱՆ
ԽՐԱՏՈՒ. ըստ անձնայն կենցաղօգուտ վարժմունքը՝ ետ
դուք պատուոյ. Ի սմա կարէն առ ձեռն պատրաստ
գտանել իւրաքանչիւր փոխադրողք զհարկաւորս հոգ-
ւոյ և մարմնոյ.

Ու մի ոք ասիցէ, թէ անթիւ են խրատական
գրեանք որոց հայոց եւս իսկ ընտանութիւնսոյց, մանաւանդ
զի աստուածաշունչ մատեանն ամենայն. ուրեք ուրեմն
մեզ ուղեցոյց է կանխագոյն ծանապարհին քա-
րեաց. Ոչ ոք զինչ, միթէ անդէտ ինչ իցէ զմի
զնոյն օգտակար դեղ զանազան եղանակաւ մատու-
ցանել ախտաց, ոմանց դառնահամ. և ոմանց քաղց-
րահամ, զի ոմն զայս՝ և ոմն զայն ախորժէ առնուլ:
Նա զի՝ որ ինչ 'ի սմա է՝ գտանի այժմ 'ի բազում
գրեանս, այլ ցրիւ, կամ մթին ոճիւ. իսկ աստ ամ-
փոփեալ 'ի փոքրս հոգւոյս. երկուցն մխիթարանաց պարզ
և մեկին. յոր եթէ ոք յառաջինն հայեսցի, տե-
սեալ 'ի սմա զգեղեցկութիւն առաքինութեան ո-
րով զարդարեալ է, զուարճացեալ ցնծայ 'ի հոգի.
Իսկ եթէ 'ի մոլեաց ոք իցէ, դիւրաւ նշմարէ 'ի սը-
մա զարատ և զբիծ չարաչար վարուց իւրոց. և բաղ-
դատեալ զանարգն ընդ պատուականին, ջանայ մաք-
րել յանձնէ զբիծս չարեաց.

Այսպէս անսանես յընթացս մատենիս, զի բանք
խրատուց որք 'ի մի և 'ի նոյն նիւթ վերաբերին, 'ի
բազում պարբերութիւնս տրոհեալ՝ հատուածօրէն
առաջի դնին իբրեւ զառածս նախնեաց, որպէս զի
պարզ և մեկին ցուցցի իմաստ բանիցն, և դիւրընկալ
մնայց վերծանողաց.

Արդ յուսամք շնորհօք Տեառն, թէ բազումք

կենդանութեամբ առաջին բարեացն օգտաւ մա-
նանց, և փառաւորել ՚ի սէր նորին զորդոյ աստուածու-
թեան՝ զարդարեալին գործովք բարութեան. Ո՛ր
որպէս մարդս անձնիշխան կամօք պատկեր է Աստուա-
ծոյ, լինի և բարոյական աստուածութեամբ համա-
ձայն կամացն Աստուծոյ, որով միանայ է ՚ի նմա-
նութիւն Աստուծոյ. որպէս զի ընկալցի զարդիւնս
վսեմագոյն աստուածութեան զերանական փառս, զոր
խոստացաւ Աստուած սիրելեաց իւրոց.

Այս ահա առաջին մասն փոյթ յանձին կալցուք ա-
շխատասիրել ՚ի յօրինուածս մասանց, յուսալով
յառաջ առ ողջմտութիւնն Աստուծոյ, թէ ոչ թողու-
և զմեզ անմասն ՚ի վարձուց, բայց ասեմ. «Որ դար-
ձուսցէ զմեղաւորն ՚ի մոլորութեան ճանապարհէն
իւրմէ, փրկեսցէ զոգի իւր ՚ի մահուանէ, և ծած-
կեսցէ զբազմութիւն մեղաց». Յակ. Ե 20.

Ապաքէն մեծաւ սիրով և անձնուիրութեամբ մա-
տուցանեմ հայրենի ազգիս իմոյ զայս դոյգն նուէր՝
կրկին նախընծայ երախայրիս, ՚ի փառս Աստուծոյ.

[illegible]
ծառայ ծառայիցն Աստուծոյ՝ Պօղո-
ս արքեպիսկոպոս Անդրիանապօլսեցի,
նախկին Պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ,
[illegible] Երուսաղեմի

Դ. Չկրս. 4

որ Քնի արդարու-
հաշտված է և ոչինչ բանի
բայց մենակ խաչված

ՕԳՏԱԿԱՐ

ԽՐԱՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

ԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐ ԱՆՁԻՆ

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԱՌԱՋՆՈՐԴ

Ա. Որպէս է ղեկավարն ՚ի նաւի, զօրավարն ՚ի զօրու, հովիւն ՚ի հօտի, և աչքն ՚ի գլուխ, նոյնպէս է և առաջնորդն ՚ի քաղաքի և յազգի իւրում: Զի եթէ ղեկավարն է ճարտար, կարէ նաւն անվտանգ հասանել ՚ի դիմեալ նաւահանգիստն: Իսկ եթէ զօրավարն է քաջ, յաղթական հանդիսանան զօրք նորա ՚ի մարտս թշնամեաց: Իսկ եթէ հովիւն է հսկող, հօտ նորա անշփոթելի ՚ի գայլոց արածեալ պարարի ՚ի մարգս դալարիս: Իսկ եթէ աչքն է պայծառ, բոլոր մարմինն լինի լուսաւոր: Նոյնպէս եթէ առաջնորդն իցէ արժանաւոր, հասարակութիւնն ողջոյն վայելէ յերջանկութեան.

Բ. Այս է արժանի առաջնորդութեան, որ քաջածանօթ է ժողովրդեան, և հրաժարի ՚ի լինելոյ առաջնորդ. զի որ զանձն ընծայեցուցանէ, և ցանկայ իշխանութեան, ոչ ճանաչէ թէ զինչ է լինել առաջնորդ բազմաց, և ոչ կարէ լնուլ զպարտաւորութիւն իւր: Բայց և ժողովուրդն զայնպիսին պարտի ընտ-

Պ. չորս. 4

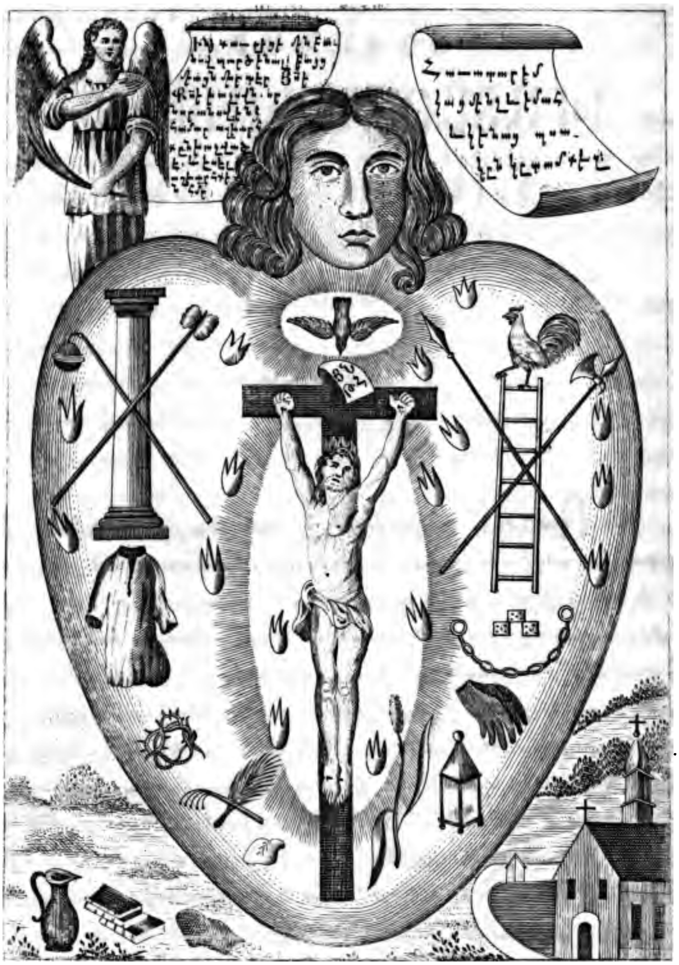

[illegible] որ Քնի արդարու –
[illegible] հաշտված է և ոչինչ բանի
[illegible] բայց մենակ խաչված
[illegible]

ՕԳՏԱԿԱՐ
ԽՐԱՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՔ
ԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐ ԱՆՁԻՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԱՌԱՋՆՈՐԴ

Ա. Որպէս է ղեկավարն 'ի նաւի, զօրավարն 'ի զօրու, հովիւն 'ի հօտի, և աչքն 'ի գլուխ, նոյնպէս է և առաջնորդն 'ի քաղաքի և յազգի իւրում: Զի եթէ ղեկավարն է ճարտար, կարէ նաւն անվտանգ հասանել 'ի գիտեալ նաւահանգիստն: Իսկ եթէ զօրավարն է քաջ, յաղթական հանդիսանան զօրք նորա 'ի մարտս թշնամեաց: Իսկ եթէ հովիւն է հսկող, հօտ նորա անշփոթելի 'ի գայլոց արածեալ պարարի 'ի մարգս դալարիս: Իսկ եթէ աչքն է պայծառ, բոլոր մարմինն լինի լուսաւոր: Նոյնպէս եթէ առաջնորդն իցէ արժանաւոր, հասարակութիւնն ազգին վայելէ յերջանկութեան:

Բ. Նա է արժանի առաջնորդութեան, որ քաջածանօթ է ժողովրդեան, և հրաժարի 'ի լինելոյ առաջնորդ. զի որ զանձն ընծայեցուցանէ, և ցանկայ իշխանութեան, ոչ ճանաչէ թէ զինչ է լինել առաջնորդ բազմաց, և ոչ կարէ լնուլ զպարտաւորութիւն իւր: Բայց և ժողովուրդն զայնպիսին պարտի ընտ-

րել՝ որ լիցի իմաստուն և բարեջան ։ Վասն զի երկու շնորհք հարկաւոր են առաջնորդին, խոհեմութիւն՝ ՚ի սահմանելն զօրէնս օգտակարս, և ջանք՝ ՚ի գործ դնել զօրէնսն ։

Գ. Կարեւոր է առաջնորդին գիտել զեղանակն բարուք կառավարութեան, թէ ՚ի ժամանակս խաղաղութեան, և թէ ՚ի ժամանակս խռովութեան. զի այլ է կերպն կառավարութեան ՚ի խաղաղութեան ժամանակի, և այլ՝ ՚ի խռովութեան. և եթէ յերկոսին վիճակսն միօրինակ վարեսցի, չէ նա խոհական և կատարեալ ։

Դ. Պարտ է առաջնորդին զգոյշ լինել յամենայնի, վասն զի ամենայն մարդիկ անթարթ աչօք դիտեն զօրհանապազ, զի դատեսցեն զնա. չեն տեղեակ վիճակին յորում գտանի նա, և ոչ զգան զդժուարութիւնս զոր կրէ. այլ խնդրեն տեսանել ՚ի նմա զկատարելութիւնս՝ որ ՚ի վեր է քան զմարդկային կարողութիւն ։

Ե. Առաջնորդք և իշխանք՝ առաւել պարտին հոգածու լինել մանկանցն՝ համարձակութեան քան զծնողս նոցա; ջանացեալ վարժել զդեռաբոյս մանկունս քաղաքին կամ ազգին, յուսումն գիտութեան և բարեվարուց և հարկաւոր արհեստից ։ Զի մանկունք՝ որք ՚ի թարմագոյն հասակի սովորին լինել ուսումնատեաց, կամ անգործ, կամ չարաբարոյ, դժուարին է յոյժ ՚ի զարգանալ տիոցն՝ գտանիլ ուսումնասէր, ժրաջան և բարեբարոյ ։

Զ. Առաջնորդք փոյթ կալցին ուսուցանել ժողովրդեան արհամարհել զտանջանս և զմահ վասն ճշմարիտ հաւատոց. հեռի կալ ՚ի փափկութենէ, և յապերախտութենէ. ժիր և անձանձիր լինել յաշխատանս. ճանաչել զերախտիս բարերարին, և սիրել զազգն և զհայրենիս ։

Է. Նաւաջնորդն՝ որ սիրէ միայն զմեծացումն իւր զօրութեան եւ զդիւրութիւն անձին իւրոյ, չկարէ լինել սիրելի ժողովրդեան. վասն զի օգուտն հասարակաց առաջին է դասելի՝ քան զօգուտ եւ զդիւրութիւն անձին։ Վասն որոյ ոչ կարեն անիրաւք լինել նոքա, որք վասն հանգիստ եւ հանդարտ կեանս վարելոյ՝ հրաժեշտ տան 'ի բառնալոյ զծանրութիւն կառավարութեան հասարակաց։ Չեն [illegible] եւ նոքա՝ որք ցանկան լինել կառավարիչ, եւ հնարս հնարեն յաջողակել զայն քաղցր պաշտօն։

Նաւաջնորդն՝ եթէ միայն 'ի հաճոյս եւ յօգուտ իւր վարէ զիշխանութիւնն, է անիրաւ բռնաւոր. իսկ եթէ ըստ իրաւանց եւ յօգուտ հասարակաց վարէ՝ է նա հայր գթած, եւ արժանի առաջնորդութեան։

Ը. Նաւաջնորդք պարտին ունել որոշեալ ժամանակ լսել հպատակաց իւրեանց, որք ունին բողոք [illegible] կամ լուր ինչ հասուցանել։ Ընդունել [illegible] է եւ [illegible], եւ խոստակից ընդ նոսա լինել. [illegible] իշխանութեան հեռաւոր կողմանց. [illegible] է [illegible] զօրէնս ինչ՝ որ իցէ օգտակար ժողովրդեան իւրոյ։

Թ. Նաւաջնորդք կարեկցութեան են արժանի առաւել քան [illegible] քան թէ դատապարտութեան. [illegible] մարդկային տկարութեամբ՝ [illegible] ծանրութեամբ [illegible] կառավարել զբազմութիւն ժողովրդեան [illegible] նոցա. եւ հոգալ [illegible] կարօտից. եւ [illegible] [illegible] որք կամին [illegible]։

Ժ. Նաւաջնորդն եթէ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]։

նոյ մտօք , և իշխանութեան որ ունին՝ առաւելագոյն վերադարձման եթէ այսու , ուղղելովին , յուսալի է հաստատութեան նոցին . ապա թէ ոչ՝ պարտ է զգուշանալ 'ի նոցանէ , զի մի վնասեսցի .

ԺԱ . Առաջնորդ որ՝ թէ և իցէ բարեկարգ , գոնէ պիտալի երբեմն իբրեւ զմարդ , և արդարեւ գովութեան լինի ժառանգաւոր , եթէ ունկնդիր եղեալ խրատուց՝ ջանայ ճանաչել զպակասութիւն իւր և ուղղել զանձն : Նշան ուղղութեան է խոստովանիլն զպակասութիւն անձին , և ասելն ծանր խրատուց խոնարհութեամբ բարեկամաց .

ԺԲ . Որ ոչ է առաջնորդ , ոչ գիտէ ասկաւ թէ զինչ է առաջնորդելն բազմաց , վասն որոյ համարձակապէս զատէ զառաջնորդն , թէ յայս և 'ի այն իցէ սխալեալ . բայց մինչ այնպիսւոյն դէպ լինի համանել յիշխանութիւն առաջնորդական , առաւել եւս սըխալի , և դատի յայլոց .

ԺԳ . Սակաւական մարդ՝ կարծէ զանձնէ թէ բաւականալ իցէ դարձ հնմտութիւն ամենայն հանգամանաց կառավարութեան առաւել քան զամենեսին , և համարի թէ ինքն ոչ սխալէր՝ եթէ լինէր անտեղ . բայց ոչ գիտէ՝ թէ իշխանութիւն կառավարութեան նուաճէ զմիտս , և բազ մեծութեան իշխանութեան մեծամեծ երեւին 'ի նմա փոքր սխալանք .

ԺԴ . Չարք՝ երբեմն կարծելով չարիս հասուցանել բարեաց կառավարչաց իւրեանց , զերագոյնութեան ամբաստանելն զնոյանէ , և ասեն վարել յաւագութիւն . բայց այսու առնեն մեծ բարիս , զի նոքա զերծանին 'ի բազմամարդնաց հոգոց կառավարութեան հասարակաց , և զասանեն զհանգիստ և զանդորրաց կեանս .

ԺԵ . Առաջնորդք ունին պարտաւորութիւն երկար խոհականութեամբ քննել զմիտս 'ի զարմանալի և հաստատ լինել խորհրդ ճշմարտութեան . զի ոչ առնէ

նոյն ամբաստանեալ է յանցաւոր, և ոչ եւս կարծիք յանցանացն կարէ առնել զոք արժանի պատուհասապարտ ամբաստանութեան՝ լոկ բաղձելոյ դատախազաց.

ԺԶ. Առաջնորդն է պահապան օրինաց, և օրինակ բարի հասարակաց. ուստի պարտաւոր գտանի դատաստանի վասն մեղաց ժողովրդեան, եթէ զանց առնէ ի պատուհասելոյ զյանցաւորս օրինաց, և կամ անփութութեամբ՝ ագահութեամբ՝ և անարժանութեամբ իւրով լինի չար օրինակ այլոց, և պատճառ այս գայթակղութեան և մեղանչելոյ նոցա.

ԺԷ. Որչափ որ նախամեծար քան զայլս գտանի, այնչափ առաւել քան զայլս բարեկարգ լինել պարտի. փոքր յանցանք առաջնորդին՝ պատճառ են մեծ չարեաց ի ժողովուրդն, որ երբեմն ձգի ի բազում դասս. Ժողովուրդք աչալուրջ են ի տեսանել զփոքր պակասութիւնս առաջնորդին՝ քան զմեծամեծ առաքինութիւնս նորա. և առաւել զգան զվնասս մեծամեծս զոր կրեն ի նմանէ՝ քան զբազում օգուտս զոր առնուն նովաւ.

ԺԸ. Առաջնորդք արժանի լինին պատժոց, յորժամ առանց զգուշաւորութեան իւրեանց ի ձեռս անարժանից, որք չարիս հասուցանեն հասարակութեան. Զի թէ և ինքեանք անհաւանող իցեն վնասուն. բայց քանզի ոչ փոյթ ունին քննել և գտանել զարժանաւորն, և նմին յանձնել զգործակալութիւնն, վասն որոյ ի բաւականք պատուհասի ի նոցանէ դատաստանին.

Առաջնորդն՝ եթէ կամի առնել զոք գործակալ, պարտ է յառաջագոյն կացուցանել զնա ի պաշտօնս ստորինս. փորձել զգործունէութիւն նորա և զհաւատարմութիւն. քննել զառանձնական փոյթս նորա. յանձնարարս խոստակից լինել ընդ նմա. հարցանել ի ծառայս, և ուսանել ի նոցանէ՝ որք ընտանեկանք են ընդ նմա, թէ զինչ յաւէտ առաքինութիւն նորա.

[illegible] , [illegible] [illegible] . [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] . և յետ [illegible]
ամենայն [illegible] [illegible] . [illegible] , [illegible] [illegible] եւ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] :

ԺԹ. Եպիսկոպոսն՝ եթէ [illegible] [illegible] [illegible] ' ի
պաշտօն իւր կարգել , [illegible] զնա մինչև ' ի [illegible]
[illegible] . և [illegible] [illegible] յամենայնի , զի մի [illegible] ' ի
[illegible] պաշտօն , և մի [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] . Եւ [illegible] [illegible] է [illegible]
զի եթէ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ցէ . [illegible] [illegible] ' ի [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] . Բայց [illegible] է [illegible] [illegible] , զի մի
[illegible] [illegible] [illegible] . զի եթէ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ' ի [illegible] [illegible] , արժան է [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ' ի մէջ [illegible] զնա :

Ի. Եպիսկոպոսք ' ի կարգել [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ' ի պաշտօն իւր և ' ի [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
հաւատալ նմա . զի որք [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] է ' ի [illegible] [illegible] [illegible] , և [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] . [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] մէջ [illegible] և [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] :

ԻԱ. [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] . [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] , [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ողջ գոյցի ՚ի Տէրըս պիտանի է, որ որ անձինք բարւոք իշխանութիւն ՚ի մէջ ունիցին, և ՚ի սահմանել զօրէնս, զի խոնարհեցուսցէ որ ՚ի համբերութեան անձանց սիրելի է զնա, զի դատումն հասարակաց, յորմէ ծնանի հակառակութիւն և խռովութիւն.

ԻԳ. Մի՛ է պարտ առաջնորդին առանց ձիրից և երկար փորձութեան շնորհաց հաստատել զնոսա ՚ի գործառնութիւն, զի չար քաջ քաջացուցանեն յանձնեալսն ուրիշ, և խորամանկ հնարիւք խաբեն զանմեղս գործելոց և միաբանութեանն. այլ պարտ է նմա երկար համբերութեամբ կրթելով մաքրութեանց և մերժել: Առաջնորդ որ կամ խոնարհ՝ պարտի բարւոք ընդ այլ ուրացեալսն բաց հասարակաց ատելութեանց.

ԻԴ. Առաջնորդն կարգեալ է բանիւք գործովք լիուն կատարելութեան ժողովրդոց՝ որպէս հովիւ մի հօտին և հայր քահանայից. և այս ոչ է նմա վատաբախտութիւն՝ այլ երջանկութիւն: Ձեռնադրեալն յաջողաց ընծայութիւն Աստուծոյ՝ պատուելով բաշխել և վարձատրելով զբարիս, և զամենեցին յորդորելով ՚ի կատարել զօրէնս Աստուծոյ: Այսպէս քահանայական փառք են նմա լինել պահապան օրինացն Աստուծոյ. և քահանային միաբանութիւն՝ վարձք յաւիտենական կենաց, որ պատրաստեալ է յԱստուծոյ փոխանակ աշխատութեան նորա:

ԻԵ. Առաջնորդ որ՝ եթէ ցանկայ զպէս խնամաքննիչս և առաքինեաց բարեխնամութեանց, պարտ է նմա զգուշանալ յայս ամս և ... կեան՝ ունել ՚ի պատուի և օրինակաց նոցին յորդորել յոլովութեամբ ... ՚ի կրթութիւն առաքինութեան, և որ յառաջանան ՚ի նոցանէ ՚ի բարեկարգութիւն, և խոնարհութիւն՝ յարգել զնոսա և կարգել ՚ի պաշտօն ինչ, որպէս զի ...եալ և այլոց բարեաց ...ս նոցա. այլ և զօրացեալ ... նոցա, զի

ստացուածոյն զգայութիւն ։ Քանզի գտանելին բազմութեան՝ որք այժմ զուարթ են 'ի զբօսնութեան և յառաքինութեան ։ և մինչդեռ էր նոցա լինել խոնարհ և բարի , եթէ լեալ էր յոյժ և անձնիշխանութիւն պատուոյ ։

ԺԶ. Որ կարգեալ է տեսուչ հասարակութեան՝ պարտ է լինել հանդարտող և երկայնամիտ , զի լինիցի տէր անձին իւրոյ ; և առաւել անձանց այլոց ։ Վասն զի անհամբերութիւնն ոչ եթէ զօրութիւն ինչ է հոգւոյ , այլ զի փոփոխէ առ փոխադարձն իրաց , այլ է տկարութիւն , զի ոչ կարէ տալ ունել վշտաց ։

Որ ոչ գիտէ առաջնորդել և համբերել , նմանէ այնմ՝ որ ոչ գիտէ լռել և պահել զխորհուրդս իւր ։ և երկկեղեան զորս յառաջ զան 'ի տկարութենէ , որով չկարէ զսաստ ունել զանձն ։

Ո՛ ի զոր օրինակ՝ որ արշաւէ պատերազմ կառօք և չունի բաւական զօրութիւն յառ սանձելոյ զերիվարս ընթացուցանելոյ , զանհամբեր երիվարս 'ի վիհս ։ այսպէս և անհամբերքն՝ ոչ կարելով զինքն ունել , անկանին 'ի նորին թշուառութեան ։

Ո՛ ի ոչ սպասէ երբեք , և ոչ գիտէ չափել զժամանակս ։ այլ բաւսն առնէ զամենայն ինչ ծառայեցուցանել 'ի հաճոյս իւր ։ Ներհակէ զսոսա՝ 'ի ժամանել պատեհի յառաջ քան զհասուցանելն նոցա ; խրատակէ զզրուսն , և ոչ սպասէ զի բարդի ։ կամի լինել հնձել , մինչդեռ այլք սերմանեն ։ Ո՛ ի զոր ինչ առնէ կարճամտութեամբ շտապէ ։ ոչ գիտէ ժուժել և մնալ դիպողութեան ժամանակի ։ և որքան մեծ է իշխանութիւն իւր , այնքան մեծ լինի և վնասն իւր ։

ԻԷ. Նախանձորդ ազգի ուրուք կամ իշխանն որ ժառանգեսցէ՝ եթէ հայեսցի ընդ միշտս կառավարութեան , և ընդ ապերախտութիւն մարդկան , դժբաղդութիւն անձին համարի լինել իւր առաջնորդ կամ իշխան ։ Բայց պարտ է նմա գիտել՝ թէ մարդիկ

մտելն առաքինականք ՝ առնլով զէ առաւելն վասն ամենայնի 'ի բնոյ հրամայեալ 'ի բարեբարութեան. այլ հարկ է ամենայն խորհ խնամել և շահել զայլս. և զմտաւորականս բը խուր բարի օրինակաւք, ոչ այնքան վասն սիրոյ նոցա՝ որքան վասն սիրոյն Աստուծոյ. զի ոչ կորնչի բարե-րարութիւն զոր առնէ ոք այլոց 'ի փառս Աստուծոյ:

Դարձեալ եթէ առաքինականք բազումք իցեն, զատա-նեն և երախտաւորեն զնոսա, որք ձանձրացեալ մերժե-ալս և զբարերարութիւնս, և սիրեն զերախտամոռութիւն. Եւ հաստատակամութիւնն թէպէտ և փափկասիրաց իցէ առ 'ի չմնել երախտաւորեալս, բայց ոչ խոհեմ իցէ ե-րախտամոռաց. զի կամաւոր կամս անիրաւս առնէ դա-տապարտ վասն ճշմարիտ առաքինութեան, և ձանձրանայ չէ զբարերարութիւնն:

Եւ բնական առաքինութիւնն առաւել յանձն դայ 'ի վաստակաւորութենէ բարւոյ, վասն որոյ պարտ է առաջնորդին կամ իշխանին ջանալ 'ի բարեկարգել և ուղղել զբարս ժողովրդեան, և առնել զնոսա առա-քինիս, հաւատարիմս, և երկիւղած յԱստուծոյ, որ-պէս զի կարող լինիցին ճանաչել զբարերարսն և զե-րախտաւորսն իւրեանց, և սիրել զնա: Իսկ առանց բոլ զհնազանդութիւնն կառավարել քաղաքի, անանկ իցէ քեան զբաղումն բարի, և ոչ երկնչի ինքն յապերախ-տութենէ նոցա:

Այս եթէ առաջնորդն կամ իշխանն իցէ առաքի-նաւ և անհաւատարիմ, ոչ ինչ են զօրենք թէ և ժողովուրդն լինիցին առաքինի: Այլ եթէ առաջնորդն կամ իշխանն իցէ բարի, և ուսուցանի զի-նքն օգտակար խրատուք և բարի օրինակաւք իւրոց վարժել զհնազանդութիւնն 'ի բարի առաքինութիւնս և 'ի պահպանութիւն օրինացն Աստուծոյ, գտանի և վայելէ զպտուղ աշխատութեան իւրոյ յանձնացե-նութիւնս հաստատութեան. կամ զոնէ վայելէ զպտ

Յանձին իւրում յառաքինութիւնս իւր ։

ԻԸ. Սիրելին հարկաւոր է, յորժամ սէրն ապահո-
վի 'ի ժողովրդենէն ։ բայց պիտոյ է ունել զայն 'ի կա-
նոնաւորութեան միշտ սահմանս, որպէս զդեղ ինչ ա-
ռնուել ազդու և առնուլ վտանգաւոր ։

ԻԹ. Չէ ամօթ առաջնորդաց խոնարհիլ և լինել
երբեմն կրկին զանկար՝ զի շահեսցի զանկարս ։ քանզի
և վարժապետն մինչ ոչ զիջանիցի և տացէ այբ, ա-
շակերտն ոչ կարէ ուսանիլ և առնել այբ ։

Լ. Ոչ ամենայն ձկունք միատեսակ խայծիւ որ-
սացեալ լինին, և ոչ ամենայն մարդիկ միակերպ խը-
րատուք 'ի բարին յորդորին ։ ապա ըստ այլ և այլ
վիճակի և բնաւորութեան մարդկան՝ պարտ է յար-
մարել զբան խրատուն ։

ԼԱ. Տկարամիտ համարի առաջնորդ այն, որ մինչ
տեսանէ զժողովուրդն անլուր խրատու իւրում,
յուսահատեալ յետս կասի 'ի խրատելոյ զնոսա ։
Քանզի պարտաւոր է ըստ պաշտաման իւրում սաս-
տել յանդիմանել և մխիթարել ամենայն երկայնմը-
տութեամբ, ապա յետ այսր ամենայնի եթէ մնա-
ցեն անուղղայ, ինքն առնու յԱստուծոյ զվարձս
վաստակոց իւրոց ։ Այլ բազում անգամ հայեցեալ
Աստուծոյ 'ի ջանս առաջնորդին, շնորհօք իւրովք շար-
ժէ զկամս ժողովրդեան անսալ բանից խրատու նո-
րա, և դառնալ յուղղութիւն ։

ԼԲ. Առաջնորդն և ժողովուրդ իւր այնպէս սի-
րեսցեն զմիմեանս, մինչեւ մնալ անբաժանելիք ։ Թէ ո՛
առաւել սիրեսցէ ։ Քանզի կարապետին ջանալ յաղթել
միմեանց սիրով ։ առաջնորդն՝ վասն օգտի ժողովր-
դեանն, և ժողովուրդն՝ վասն դիւրութեան և խա-
ղաղութեան առաջնորդին ։

ԼԳ. Ընտրեալ է առաջնորդն, որ վասն միոյն սի-
րոյ՝ տանջի լինի ամենեցուն, կամ վասն միոյն օգտի՝

զորկէ զամենեսին, կամ միոյն խորհրդոյ անսալով՝ արհամարհէ զխորհուրդս ամենեցուն։

ԼԴ. Մեղանչէ առաջնորդն՝ եթէ պատուեսցէ զփարթամս և զիշխանաւորս, որք չիցեն օրինապահ, և անգոսնեսցէ զաղքատս և զռամկականս՝ որք պահիցեն զօրէնս, կամ պատժեսցէ զռամկականս՝ որք տուընդանեն օրինաց. և անպատիժ արձակեսցէ զփարթամս՝ որք յանցանեն ընդ օրէնս։ Զի թշնամի արդարութեան է՝ որ անպատիժ թողու զյանցաւորն, և անփարձ՝ զանմեղն։

Չէ արժանի առաջնորդութեան ագահ ոք կամ ոխակալ. զի ագահն վաճառէ զարդարութիւնն ընդ արծաթոյ, և ոխակալն թիւրէ զիրաւունս վասն ատելութեան զոր ունի ընդ ումեք։

ԼԵ. Նմանապէս պատժելով վասն ոխակալութեան զյանցաւոր ոք՝ որ միայն արժանի է կշտամբանաց և սաստից, է անիրաւութիւն։ Զի պատիժն է պասաւոր արդարութեան, և պարտ է միայն 'ի նոյն պաշտօն ծառայեցուցանել. ապա թէ ոք ծառայեցուցանէ կրից իւրոց, է անիրաւ։

Չէ արժան 'ի ժամու սաստիկ բարկութեան պատժել զյանցաւորն, այլ պարտ է թողուլ մինչև շիջանիցի բորբոքումն սրտին. զի բարկութիւնն խանգարէ զուղեղ մարդոյ, և տայ խօսել զանվայելս. և գործել զանիրաւութիւն։

ԼԶ. Պարտ է առաջնորդին լինել քաղցր առ ամենեսին. զոր կարէ առանձինն խրատել, չւհկք մի խրատեսցէ հրապարակաւ. և զոր կարէ առնել ողոքանօք, մի արասցէ սպառնալեօք. և զոր կարէ ուղղել սպառնալեօք, մի 'ի գործ դիցէ զպատիժ։

Բայց եթէ հարկաւոր իցէ պատժել, պարտի վարել գթութեամբ՝ և ոչ ճիշդ արդարութեամբ, զի մի յանցաւորն փոխանակ ուղղելոյ՝ դարձցի 'ի յան-

ժըգնութիւն. զի առաջնորդն ոչ է դահիճ յանցաւորաց՝ այլ ուղղիչ։

ԼԷ. Առաջնորդ ոք՝ եթէ յամենայն գործս կառավարութեան խորհրդով այլոց վարի, է անխոհեմ և անարժան առաջնորդութեան. իսկ եթէ ոչ բնաւ ընդ այլոց խորհրդակցի, այլ զամենայն ինչ գործէ միայն ըստ խորհրդոց կամաց իւրոց, է կամակոր և յանդուգն. այլ որ խոհական է և արժանի կառավարութեան՝ խորհրդակցի ընդ իմաստնոց և գլխաւորաց ժողովրդեան, և գործէ զարժանն և զվայելչն յօգուտ հասարակութեան։

ԼԸ. Տեսուչ ոք ժողովրդեան՝ եթէ կամիցի համոզել զոք 'ի գործադրութիւն օգտակար ինչ իրողութեան, պարտ է յառաջագոյն խորհիլ, թէ իւիք հնար է յինքն յանկուցանել զկամս նորա. զի ոչ ամենեքին են համաբարոյ, և ոչ միատեսակ բանիւք յորդորին 'ի գործ։

Բանզի ոմանք շարժին առ վայելչականն, որպէս երիտասարդք. ոմանք առ օգտակարն, որպէս կատարեալքն հասակաւ. և ոմանք առ հաճոյաւորն, որպէս ծերք. կէսք առ շահաւէտն ընչանց, որպէս ագահք. այլք առ փառաւորն, որպէս փառասէրք, և այլք առ այլ ինչ առարկայ, որք ախորժելիք են բնաւորութեան իւրեանց. ապա գործ է ճանաչել զբարս իւրաքանչիւր ումեք, որպէս զի կարասցէ ածել զմիտս նորա 'ի հաւանութիւն, և 'ի գործ շարժել զկամս նորա՝ զոր համոզէ։ Պարտաւոր է նկատել եւս զպարագայս ժամանակին, անձին, և գործողութեանն, ապա թէ ոչ՝ մնայ գործն ամուլ, կամ թերի. և է ուրեք զի փոխանակ օգտութեան՝ գտանի առիթ վնասու։

ԼԹ. Ազնիւ և քաղցրահամ է մեղր, բայց յաճախ մատուցանել 'ի կերն՝ առբերէ զտաղտկութիւն 'ի սե-

զանխաւորս ։ քանզի քարոզքն որչափ և քաղցրաբարբառք իցեն և ընտիր, եթէ ստէպ կրկնեսցին ՚ի միում ատենաբանութեան, կամ յանձախութեամբ բանից երկարաձգեսցին, պատճառեն զձանձրութիւն ՚ի յունկնդիրս ։

Նա գէթ՝ յառաւելութիւն բանից դժուարին է չընդդրդիլ ունկանց մտադրութեանց, կամ չխառնակիլ անպիտան և աւելորդ զրուցաց ընդ պիտանիս և ընդ կարեւորս։ Եւս առաւել է զգուշանալ քարոզչին յերկարաբան ճառից, և չափով և կշռով խօսիլ, որպէս զի բանք խրատու իւրոյ ախորժելի և ազդու լինիցին ունկնդրաց և նիւթն ընկալցի զպտուղ և զգաստութիւն ։

Առաւելութիւն բանից ոչ է նշան իմաստից՝ այլ տգիտաց. քանզի տգէտք սովորաբար են շատախօսք, և իմաստունք սակաւախօսք. այսու ամենայնիւ ունին զպտուղ և զմեծարանս, որպէս և տգէտ շատախօսք՝ զարհամարհանս ։

Խ. Իշխանք աշխարհի կացուցանեն գործակալս, զի ոչ են կարող անձամբ միայն զհոգս ժողովրդեանն բառնալ. որպէս Մովսէս ըստ խոհական խրատու Յոթորայ կարգեաց զարս զօրաւորս, աստուածապաշտս, և արդարակորովս ՚ի մասնաւոր գործս կառավարութեան ։ Ելից. ԺԸ. 21 ։

Սոյնպէս և առաջնորդք կարգեն զքահանայս՝ իբրև փոխանորդս և գործակալս ՚ի վերայ ժողովրդեան. զի ոչ կարեն զհոգածութիւն ժողովրդեան անձամբ կառավարել՝ որոց կարգեալ են ՚ի Տեառնէ հովիւ և դէտ ։ Վասն որոյ պարտին ամենայն արթնութեամբ քննել և իմանալ զվարս և զկառավարութիւնս քահանայից, զի մի արատ ինչ կամ պակասութիւն գտցի ՚ի նոսա. այլ յամենայնի լինիցին բարեկարգ և աստուածահաճոյ, որպէս պահանջէ պայմանն քահանայութեան, զի որովհետեւ քահանայքն են գործա-

կալք առաջնորդին, ամենայն պատկառութիւն նոցա մատուցանելով առ առաջնորդն ։

«Գոչեա զօրութեամբ և մի խնայեր. բարձրացո իբրև զփող զձայն քո, և պատմեա ժողովրդեան իմում զմեղս նոցա.» Եսայ. ԾԸ. 1.

«Քանզի հովիւք զանձինս իւրեանց, և զխաշինս իմ ոչ արածէին. այսպէս ասէ Տէր Տէր. ահաւասիկ ես 'ի վերայ հովուացդ. և պահանջեցից զխաշինս իմ 'ի ձեռաց դոցա.» Եզեկ. ԼԴ. 8.

«Զգոյշ կացէք անձանց և ամենայն հօտին, յորում եդ զձեզ Հոգին սուրբ տեսուչս, հովուել զեկեղեցին Տեառն.» Գործ. Ի. 28.

«Եւ նա ետ զոմանս առաքեալս, զոմանս մարգարէս, զոմանս աւետարանիչս, զոմանս հովիւս և վարդապետս, 'ի հաստատութիւն սրբոց, 'ի գործ պաշտաման, 'ի շինուած մարմնոյն Քրիստոսի.» Եփես. Դ. 11.

«Օրինակ լերիցես հաւատացելոց, բանիւք, գնացիւք, սիրով, հաւատովք.» Ա. Տիմ. Դ. 12.

«Բարւոք պաշտօնեայ լինիցիս Քրիստոսի Յիսուսի. սնանիցիս բանիւք հաւատոց, և բարւոք վարդապետութեամբն.» Ա. Տիմ. Դ. 6.

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՔԱՀԱՆԱՅ

Ա. ՔԱՀԱՆԱՅՔ՝ վասն զի հրեշտակ Տեառն ամենակալի կոչին, Մաղաք. Բ. 7. վասն որոյ պարտին զվարս հրեշտակաց ունել ըստ կարողութեան մարդկան. զի թէ ծառայս և սպասաւոր Աստուծոյ անուանիլ մեծ պատիւ է, քանի՞ ևս առաւել բարձրագոյն պատիւ է կոչիլ հրեշտակ Տեառն ամենակալի. որ ոչ միայն զծառայութեան սպասաւորութիւն, այլ և զմիջնորդութեան պաշտօն յինքն փակէ. զի քահանայն է միջնորդ 'ի մէջ Աստուծոյ և մարդկան ։

Դարձեալ՝ քահանայն է այր աստուածատեսակ. զի թէ միայն Աստուծոյ է յատուկ քաւել զմեղս, ա-

հա մինչև առնել և յանձանցն զգուշութեամբ առաջի կարգին , բստ բանին Տեառն . Մտթ . Ի . 25 .

Դարձեալ՝ 'ի խորհուրդ տուրք Պատարագին քահանայն ձեռօք շօշափէ զայն ; որում հրեշտակք ոչ հիւ սպասաւորեն . ապա մատուցանեն՝ Թէ յարգիլի գերագոյն պատուոյ վերացեալ կան , և քան զմիմ քաղաքավարեցին . զի "որում բան տուաւ՝ շատ խնդրեսցի 'ի նմանէ , և որում բազում աւանդեցաւ՝ առաւել ևս պահանջեսցեն 'ի նմանէ . Ղուկ . ԺԲ . 48 .

Բ . Դարձեալ՝ յաւելու է միջնորդին մերում և հաճոյ լինել այնմ՝ առ որ բարեխօսէ . խակ սրբութեան նորին երևի 'ի համակերպութեանն . և զի քահանայն է միջնորդ Հի կալմանէ մարդոյ առ Աստուած , ապա հարկաւ պահանջէ , զի իցէ նա մաքուր աստուածատեսակ . որպէս զի կարասցէ լինել սիրելի Աստուծոյ՝ և բարեխօս ընդ մարդկան .

Գ . ԵՒս որ երկրայի Թէ քահանային սիրտ է ունել ոչ միայն զառաջելութիւն հին և նոր կտակարանաց այլ և զհմտութիւն խմաստասիրական գիտուԹեանց . քանզի առաջի կայ նորա խրատել՝ ուսուցանել՝ համոզել 'ի բարիս , և խորշեցուցանել 'ի չարեաց զարս աշխարհիկս , յորոց բազումք առաւելակն և ուշիմ , համեմատեալք 'ի գիտաս ձեռնարկուԹեանց , և զօրաւորք 'ի դարձուածս բանից . եԹէ քահանայն տկարասցի յաղԹել այնպիսեաց զօրաւոր փաստիւք , ոչ ևս ազդէ խրատական բանք նորա 'ի յանձն միտս նոցա . և գուցէ հաքարասցեալ խոսքան հեստեսցեն հոգևոր խրատուց , և ապիտանուԹիւն քահանայից առիԹ լիցի կործանման նոցա : Վասն որոյ պարտ է քահանային ամենայն խրոք գերազանցել քան զամենեսեան . որպէս 'ի սրբուԹիւն վարուց՝ նոյնպէս և յիմաստուԹիւնս :

Դ . Քահանայն՝ որ անուանի է 'ի հովիւ որ պաշտօն

մեծ խրատ՝ և անմիջապէս զփարելոյն զխոստութիւն , ոչ միայն անդադար է յերկիրս , այլ և արժանի արտաքոյ ՚ի հանդերձեալն ։ Օրինաւորութիւն՝ որ յառաջատու ծայրին պատշաճեցեալ , և աղախնութիւն որ յանձնառութեամբ՝ են չար և արժանի նախատանաց , ՚ի քահանայն՝ լինին անմեղանչք և անհնարին անպարտելք ։

Ե. Քահանայք հարկէ զարգացեալ պատուոյն ըստ ատատ լինել խոստովանել մինչ , զի և ուղիղ զսուր շնորհս ՚ի միայն Աստուծոյ , ուստի Պօղոսու առաց ատապելոյ , զայս գէթ ըստ աշխարհի ։ Այս եթէ այս կարգութիւն ինչ զայն ՚ի բանս և ՚ի գործս քահանայից . որպէս թէ՝ արհեստին հոգւոյն և մթանի ։

Նոյնպէս մինչ երկիրն մերձաւորագոյն լինի կամ արդեան շարժմամբ , ոչ ուրեք ինչ փոյթ է դիտել ըստ այն , զի այս ասա կայ . իսկ մինչ արեգական կամ լուսնի լինա-կան պատճառաւ խաւարի , ամենայն որ անհնարին լինի . զի են դժպատութիւնք մերձաւորագոյնք՝ զօրաւորք և ներգործականք ։ Այնպէս ընդ չարաչար անկման միոյ ուրուք ժողովրդեան՝ ոչ որ հայի , և ոչ որ զարմանայ . բայց ընդ փոքր մի գլթել քահանայից՝ ամենեքեան ՚ի նոսա հային և զարմանան ; և բազումք եւս գայթակղին ։

Զ. Օրինակք են՝ թէ զկնի ոմանք միջնորդ ՚ի մէջ արկանեն , աղաչանս մատուցանեն , կաշառս խոստանան , և ազգի ազգի արուեստ ՚ի գործ դնեն , զի ընկալցին զձեռնադրութիւն քահանայութեան ։ Գուցէ ասեն ոչ գիտեն թէ զինչ է լինել քահանայ , և կամ ոչ ճանաչեն զչափ անձին , և կամ միայն ըղձանաւոր պատուոյ հոգւոյն ։

Եթէ ոչ ճանաչեն թէ զինչ է լինելն քահանայ , ծանիցեն՝ թէ է լինել հրեշտակ երկնաւոր , լոյս թափանցիկ , ոսկի ընտիր ։ Եթէ զչափ անձին ոչ ճանաչեն , փորձեսցեն զանձինս եթէ ունիցին զգեստ հր-

ընչաւէտաց, զորս զխոստացեալն, և իցե՞ն փորձեալ իբրև. զանձն ՚ի բոլոր համբերութեան, ապա թէ ոչ՝ Աստուած մեր հուր ծախիչ է, այրէ զխոտ, զփայտ, զեղէգն, և զամենայն նիւթ կիզանելի. Իսկ եթէ զառուցեալս միայն խորհին՝ անփոյթ եղեալ զհանդերձեալոյ, անձանց զհետ՝ թէ կեանք կենցաղոյս անցաւոր է և սնոտի, և իբրև առ աչօք ինչ առաւել նոր-կատմամբ կենացն յաւիտենից.

Արդ՝ զի՞նչ տացեն պատասխանի յաւիտենից տանենի, յորժամ լուիցեն ՚ի Տեառնէ. Ի՞նչ՝ զհանդերձմանցն այդր՝ եթէ ոչ ունէիր հանդերձ հարսանեաց. Եւ զի եկեղեցին է տուն և օրինակ երկնաւոր հարսնարանին, ապա քահանայք որք մտանեն ընդ նմա իբրև բազմականք, պարտին ունել զհանդերձ մաքուր պատուականաց առաքինութեան.

„Այս պատուէր է իմ առ ձեզ քահանայք. եթէ ոչ լուիջիք և ոչ ունիցին դնիցէք՝ ՚ի սրտի ձերում տալ փառս անուան իմում, ասէ Տէր ամենակալ, առաքեցից ՚ի վերայ ձեր անէծս.» Մաղ. Բ. 1.

„Զերեցունս այսուհետև աղաչեմ... արածեցէք որ ՚ի ձեզ հօտդ է Աստուծոյ. վերակացու լինել մի՛ իբրև ակամայ՝ այլ կամաւ ըստ Աստուծոյ.» Ա. Պետ. Ե. 1.

„Որ բարւոք վերակացու լինին երիցունք, կրկին պատւոյ արժանի եղիցին.» Ա. Տիմ. Ե. 17.

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԻՇԽԱՆ

Ա. ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ աշխարհի իբրև նաւ հողմակոծ անդադար ծփի ՚ի յորձանս ծովու. և որ ՚ի նաւին է, կրէ զկրտակած մահու, և ցանկայ ելանել ՚ի ցամաք. Իսկ որ ՚ի ցամաքի է, տեսանել ՚ի հեռուստ

զգեղեցկութիւն նաւուն՝ ցանկայ մտանել 'ի նա, և ոչ գիտայ՝ թէ քանի՛ վտանգ կայ առաջի՛ մինչև մտցէ 'ի նա. և քանի՛ դառն վիշտս ունի կրել՝ մինչդեռ գտանիցի 'ի նմա։

Զարմանք են, զի ոմն փութայ ելանել 'ի նաւէն, և ոմն ձեպէ 'ի ներքս մտանել. զոր օրինակ՝ 'ի խառնճապել և պերճալ ձկանց ըմբռնելոց 'ի ցանցս, կարծիցեն ձկունք որք արտաքոյ են՝ տօն ուրախութեան լինել անդ, և առ ցնծութեան կայթել՝ շտապեցին և ինքեանք 'ի ներքս մտանել։

Զի մինն փորձ առեալ տառապանաց մեծութեան, գուն գործէ 'ի բաց հեռանալ. և միւսն անփորձ տակաւին՝ ջանայ 'ի մեծութիւն անդր հասանել. Երանի այնմ՝ որ եմուտ յայս նաւ, և ել անվնաս. և եւս երանի այնմ՝ որ ոչ երբէք եմուտ 'ի նա. բայց ո՞ կարէ զայս ճշմարտութիւն հաւատարիմ առնել այնոցիկ՝ որ դեռ կան 'ի ցամաքի, այսինքն չեւ եւս զփորձ առին մեծութեան.

Ը. Ի խանգարել մտաց՝ խանգարի և բոլորն, որպէս 'ի խախտիլ հիմանն՝ խախտի և կործանի շինուածն որ 'ի վերայ նորա է հաստատեալ։ Իսկ արդ՝ մարմին մարդոյ բաղկանայ 'ի տարերաց իբրև 'ի մասանց. և ցորչափ տարերքն են բարեկարգ, մարմինն կայ առողջ. բայց մինչ խանգարի բարեկարգութիւն նոցա՝ մարմինն տկարանայ, կամ հիւանդանայ, և կամ մեռանի։

Մարմին տէրութեան կամ ազգի բաղկանայ յօրինապահ իշխանէ, յաշխատասէր հպատակաց, յարդարութենէ իրաւանց, և 'ի խաղաղութենէ սահմանակից ազգանց. արդ մինչ ամբոխի բարեխառնութիւն սոցա, իշխանութիւնն այն կամ հասարակութիւնն ընկճի և նուաճի, կամ 'ի վտանգի կործանման լինի, և կամ կործանի իսպառ։

Վասն որոյ պարտ է իշխանին լինել օրինապահ, զի և այլ ամենայն մասունքն՝ յորոց բաղկանայ կամ հաստատի հասարակութիւնն, 'ի բարեկարգութեան կայցեն, և ողջոյն մարմինն տէրութեան կամ ազգի՝ մնասցէ զօրաւոր և հաստատ։ Մասամբունք գործակալաց՝ աղաւաղէ զհամբաւս իշխանաց և առաջնորդաց։

Գ. Իշխան բարերար՝ է իբրև արեգակն լուսափայլ. և որպէս անուսք և շլամիտք ոչ ըստ արժանաւոյն գիտեն զկենդանական զօրութիւնն և զհաղորդաւոր օգտակարութիւնն՝ զոր ներգործէ արեգակն 'ի ձեռն ջերմութեան և լուսոյ 'ի բոլոր բնութեան ընդհանուր տիեզերս, նոյնպէս ոչ գիտէ ռամիկն որպէս արժան է գիտել՝ զազգօգուտ արդիւնս և զբարերարութիւնս՝ զոր առնէ իշխանն 'ի բովանդակ հասարակութեան։

Բայց պարտ է առն բարեսրտի ներել տկարամտութեան նոցա, և ոչ գժդմնիլ. զի եթէ վասն ոչ ճանաչելոյ նոցա զերախտիս իւր՝ դադարեսցի 'ի բարերարելոյ, լինի նա իբրև զմի 'ի հասարակ մարդկանէ, և որպէս թէ խաւարի արեգակն։

Եւ որպէս յայտ է փորձիւ, զի մինչ խաւարի արեգակն, ամենայն բազմութիւնն ընդ այն պշնուն, և բազումք բազում ինչ զնմանէ գուշակեն. նոյնպէս յորժամ լռէ իշխանն 'ի բարիս առնելոյ, ամենեքին վրդովին՝ և 'ի պէսպէս միտս հարկանին, և անտեղի կարծեօք բազում ինչ այլ ընդ այլոյ խօսին։

Եւ որպէս արեգակն հարկաւոր օրինօք անդադար շարժի 'ի կլրումն պարտաւորութեան իւրոյ, որ է օգուտն աշխարհի, թէ և ոչ ճանաչիցէ աշխարհ զերախտիս նորա. նոյնպէս և իշխանն՝ վասն զի 'ի վերին խնամոց ամբարձեալ է 'ի պատիւ գլխաւորութեան ազգին, ունի պարտաւորութիւն բարերարելոյ [illegible]

ոչ եղելոց գաղափարին՝ թէ և չիցէ բաւական հասարա-
կութիւնն լինել երախտագէտ ։

Գ. Վերատեսուչ որք կամ իշխան՝ ոչ միայն զխու-
րոյց առանձնական առաքինութեանց զվարձսն ունի
ժառանգել, այլ և այնոցիկ՝ որոց բանիւ կամ գոր-
ծով եղեալ է պատճառ բարեգործութեան ։ Նոյն
որ անկարգութեամբ վարի, ոչ միայն զխուրոյց ապի-
րատ գործոց ընդունի զպատիժ, այլ և որոց օրինակ
չարեաց եղեւ զերդ վարուք իւրովք, կամ անհոգու-
թեամբ իւրով թողեալ նոցա գործել զչարիս ։

Ե. Վերակենական սխալումն գլխաւորաց ժողովր-
դեան իսկ մեծ գործէ բազմաց, և ձգի ՚ի բազում
դարս ։ սոյա գիտելով նոցա թէ մարդիկ են մեղկի,
բազմավրէպ և դիւրասահ բնութեան վիճակեալ, ոչ
պարտին վաղվաղակի որոշել զնմն, այլ արթուն մը-
տօք կշռել և խուզարկել, և յետ այնորիկ մեծիւ հա-
սանել. զի եթէ միանգամ սխալեսցին ՚ի դատաստա-
նի, թէ և բազում անգամ զղջասցին, ոչ յետս
դառնան սխալմունք նոցա ։

Զ. Կարծ բարի և գործ չար՝ մեծատանն և տնա-
կականին, որք թէպէտ նոյն կշեն ըստ իրակութեան,
այլ չեն նոյն ըստ արժողութեան, վասն որոյ և ոչ
համաչափ են փոխարինութիւնք ։

Նոյնպէս զնոյն՝ բարին՝ զոր առնէ մեծատուն որք
և տնակական, որպէս եթէ երկոքանչիւր տայցեն ո-
ղորմութիւն դահեկանս հարիւր, տնակականն առա-
ւելու արդեամբք յոյժ քան զմեծատունն, վասն ո-
րոյ և առաւելու վարձք նորա ։ Իսկ զչարն՝ զոր առ-
նեն երկոքանչիւր, որպէս եթէ զրկէին զոքն, և
առնուին դահեկանս հարիւր, մեծատունն առաւե-
լու յանցաւորութեամբ յոյժ քան զտնակականն,
վասն որոյ և առաւելու պատիժ նորա ։ Զի ար-
դիւնք կամ յանցաւորութիւն բարի կամ չար գործոց

ոչ միայն չարիքն յեղափոխութենէ գործոյն, այլ և յաստիճանէ գործողին ։

Այս յաւէտ զգոյշ լինին մեծատունք չառնել զգործ ապիրատ. զի սովորական ոք արտաքսեալ լինի՝ զնի չար, իսկ մեծատունն՝ չարագործ, վասն որոյ ծանրագոյն պատժոց արժանի ։

Է. Դրկաւորք ժողովրդեանն են պատճառ կարեւ րեկոգրացութեան, կամ անհնազանդութեան ազգին, զի կենցաղավարութիւնք, չարաժամէնք, զեղխութիւնք, եւ զարդուք նոցա՝ են իբրեւ փարթամաց հասարակաց թեան. զի զոր ինչ առնեն նոքա հեշտավագն անհամեստ, զնոյն ուսանին առնել ։ Այլ եւ իշխանաւորք՝ որպէս հաւատարմագոյն են առաջնորդութեան կամ մոլորութեան ազգի իւրեանց, նոյնպէս և փոփոխութեան վարձուց կամ պատժոց ։

Ը. Որպէս չէ հնար կչռել զպատիւ համաչափ աշխատութեան հայրենասէր իշխանաց, որք ծախեն զկեանս վասն օգտի սերտ հանական ազգի իւրեանց, նոյնպէս չէ հնար կչռել զանարգանս զուգաչափ մեծաւ զանցաւորութեան նոցա, որք կարողն են նպաստել, և պատճառք չեն կամին, և ոչ ջանան առնել ։ Այն է կործանման քաղաքի կամ ազգի, յորժամ գլխաւորք ոչ խորհին զհասարակաց օգտութենէ նորա, այլ միայն ըն-դիւրութենէ անձանց իւրեանց ։

Թ. Որ կարող էր արգելուլ զչարս կամ զանկարգութիւնս ազգին իւրոյ, և զանցառութեամբ իւրով եթող զնոսա կամ անարգել, հաւասար մեղաւոր կամ անարգի և իւրն ընդ ազգին իւրոյ. զի յանցանակից լինի բոլորին, ապականողին և մեղաց նոցա ։

Ժ. Առաջնորդիչ ոք ազգի կամ ժողովրդեան՝ եթէ իցէ ցոփակեաց և հեշտասէր, ի հարկէ լինի և զեղխող. քանզի քաջ գիտէ՝ թէ մեղք և հեշտասէրք բարոյից են առնելի է հասարակութեան, զիջանին ըզա-

նայ միթերից գործածայ, զի զամէն նոքա կարասցէ կալ յիշխանութեան իւրում։

Բայց այսու սահմանեալ եւս ակներև է. զի տղայութիւնն և բրիթանիցիան որպէս կոյր ինչ անկեալ 'ի խաւար մեզ՝ զատուցանել վասն է 'ի ժողովրդեան. և որ բնիկ զօր ծառայեալ և տարածեալ՝ յայտնութեան զհրաշս պատերազմութեան.

Իսկ որ զինուոր մերձաւորաց մինչ՝ բանակագնութեան 'ի ձեռն առնել զհրապարակն, բայց շահեկ և ոչ ինչ, զի զանձին սպառեն. և պարապմունս բազմաց, և առեալ յառաջ մտաւ՝ զինեալ մեծիշխանութեան զօրաց իւրեանց։

Ուստի հարկաւորն լինիցին բարեկարգ, զի վասն չեղցեն յիշխանութեան իւրեանց. իսկ եթէ լինիցին զինուոր, կորուստ և պատերազմութիւն մերձ է առ դուռս նոցա.

ԺԱ. Յաւէտ կարեւոր է իշխանաց հաստատել զաւակներ զօրութեան իւրեանց խնամակալութեամբ և պատուականութեամբ՝ քան մեծագանձ ճոխութեամբ, քանզի հանդերձեալ են նոքա իշխան և հրամանատար ամենայն ժողովրդեան. և որ ոչ գիտէ իշխել կեցցէ իւ-րոց՝ չկարէ լինել իշխան այլոց։

ԺԲ. Բազում պատուհասք յարգելոց իշխանաց են մեծ, և առ նախանձ իշխանութեան, զի 'ի կենդանութեան հօր իւրեանց սնեալ են 'ի մէջ փափկութեան և անհոգա-տառապանութեան. վասն որոյ մինչ սկսանին իշխել, համարին զմարդիկ թէ ծնեալ են 'ի ծառայել իւ-րեանց, և ինքեանք ոչ իցեն 'ի բնութենէ հասարակ մարդկան։ Ուստի ոչ յայտ ինչ պարապին՝ բայց թէ զբօսանել զուարճանօք փափկութեամբ. վասն որոյ դզանձս հայրենիս, և տանջեն զհպատակս իւրեանց 'ի կեղե-քել մինչև նոցա։

Ընդհանրապէս վերջամ ծերոց և խնամոց. և

տեսան հաստատակայող իւրեանց չորքնոց Աղեքսանդրա-դացւոց. յորմէ զենեն զայս անհնազանդութիւն՝ ժողո-վրդեան եւ կործանումն իշխանութեան։

Խոյանել արժան է զանկանգնս նոցա խորհուրդ, կամ հրացեալ շամփրով բանիւ, որք ոչ լսեն հօգեւորին բանից իմաստուն խրատտուաց, այլ միայն հնազան-դորուստ համոզմանց օգտակարութիւն շոշափելեաց։

ԺԳ. Ծնօղաւն որք մոլեալ գնեալ մարմնական հաճոյութեան՝ արգելուն եւ զանազանեն հեռի լինել ՚ի սրբու-թենէ, այնքան առաւել հանգ մեղաց անս տկար-մտանելու կիրս. զի չէ յաջողապէս ուրախութիւն ինչ մարմնական, որ կարիցէ անմասն լինել ՚ի սրբութե-թենէ։

Իսկ այր առաքինի՝ թէ եւ չունիցի զկարեւոր ինչ մարմնական, ունի ասկաւութիւն ներկայացն իմա ուրախութիւն, եւ քաղցրութիւն ՚ի հոգին, զորմէ միշտ մխիթարի եւ բերկրի։

ԺԴ. Ծնօղաւն որ եթէ խոյս տայցէ, է պատմիլ Պատրաստութեան. զի տայցէ է խորհել կոյր որ. եւ ծնօղաւնն է իբրեւ սուր ՚ի ձեռն նորա. եւ որպէս կոյրն առեալ զսուր՝ անխտիր հարկանէ զբարեկամս եւ զթշնամիս, այնպէս եւ ծնօղաւն տայցէ խանգարե-րէ զամենայն բարեկարգութիւնս ժողովրդեան։

Առաւել եթէ բարկացի Նախանձ քաղաքի իշխե կամ ազգի, թողու իմաստնոց լինել աղքատ, եւ ազգե-ասաց փարթամ։ Բանզի տայցէ եթէ իցէ փարթամ, կամ խնդրէ լինել իշխան՝ կամ խորհրդակից իշխանի. եւ զինչ օգուտ տառացի ժողովուրդն յայնմանէ՝ որ ոչ ճանաչէ զօգուտն եւ զվնաս։

Նոյա պարտ է խնդրել ՚ի Տէրանէ, զի կամ փառս թագաց իմաստասիրեացն, կամ իմաստութեան փարթա-մացին, որպէս զի հասարակութիւն ազգին այնորիկ ունիցի զերջանիկ կեանս եւ զբարօրութիւնս։

ծե. Մեծատունք և աղքատք հաւասարապէս պարտին պահել զօրէնս և զպահմանադրութիւնս, որք միապէս հսկին առ երկոսին. այլ եթէ այլայլութիւն ինչ լիցի ՚ի պահպանութեան օրինաց, անդէն վրդովի խաղաղութիւնն:

Զի մեծատունն ոչ պահելով ընդ աղքատին, համարի զանձն գերագոյն քան զմարդ, և հպարտացեալ արհամարհէ զայլս. և աղքատն տեսեալ զի մեծատունն ոչ պահէ զօրէնս հաւասարակաց, տրտնջէ և վհատի յանձին իւրում.

Նաև եթէ մեծատունք և աղքատք միապէս պահիցեն, երկոքին ևս առնուն զվարձս. այլ եթէ մեծատունք խախտեսցեն զսոյն օրինաց, սխալին մեծապէս, և պարտաւոր գտանին դատաստանի, զի լինին ամբոխիչ եկեղեցւոյ, և օրինակ չարեաց այլոց:

ծզ. Եթէ ոք ՚ի ստորին կարգէ բարձրանայ յիշխանութիւն և ՚ի պատիւ, արհամարհեն զնա ազնուականք, խնդրեն զանկումն նորա հաւասարք, և նախանձաբեկ լինին նուաստք. այլ որ կամի կալ անկասկած և յապահովի յիշխանութեան իւրում, յարգեսցէ զազնուականսն, սիրեսցէ զհաւասարսն, և խնամակալ լիցի նուաստից:

ծէ. Իշխան որ մինչ կողոպտէ և նեղէ զհպատակս իւր, և ոչ տայ նոցա վայելել յարդիւնս գործոց իւրեանց, ոչ է պէտք նմա արտաքին թշնամի, զի ինքնին բաւական հարեալ ջանայ կործանել զիշխանութիւն իւր. և որպէս ախտացեալ ոք լերդացաւութեամբ՝ հիւծեալ մաշի օր ըստ օրէ, և հուսկ ապա բառնի ՚ի միջոյ: Փութով կործանի իշխանութիւնն, որ միայն ջանայ ստանալ զգանձս, և ոչ զբարս և զիմաստուն խորհրդակիցս.

ծը. Մեծ յաղթութիւն գործէ, որ յաղթէ թշ-

նամանայն գթութեամբ և բարերարութեամբ, քան զօրու և զինու։ Զի որ քաղցրութեամբ նուաճի, անձն նուաճելի զսիրտ իւր ունի, և ստացեալ պարտաւորի յանձն 'ի վերայ, և խորտակել զբռնութիւն նորա. Իսկ որ նուաճի մարդասիրութեամբ, ոչ կարէ առանել զթշնամութիւն. և է՛ զի լինի մտերիմ բարեկամ, զի բարերարութիւնն բազում անգամ դարձուցանէ զթշնամութիւնն 'ի հաստատարիմ բարեկամութիւն։

ԺԹ. Իշխան իմաստուն՝ քաջ պատսպարէ զանձնութիւն իւր խաղաղութեամբ վարելով ընդ սահմանակիցս՝ քան բազմութեամբ զօրաց և ամրութեամբ պարսպաց. քանզի յանկարծադէպ պատահարք ցրուեն զօրք և կործանին ամրոցք, բայց հաստատեալ մնայ խաղաղութիւնն, զոր պահեալ է հաւատարմութեամբ։

Ի. Յոյս վարձուց և երկիւղ պատժոց՝ է կշիռ ուղղութեան 'ի ձեռս իշխանին, որով 'ի խաղաղութեան և 'ի բարօրութեան պահէ զժողովուրդ իւր։ Քանզի յոյս վարձուց քաջալերէ զբարիս՝ անդադար բերել պտուղ յազգօգուտ խորհուրդս և 'ի վաստակս, և երկիւղն պատժոց սանձահարէ զչարս դադարել 'ի վնասակար գործոց։

Իսկ եթէ իշխանն թիւրեսցէ զայս կշիռ, կամ թէ ոչ հաստատեսցէ վարձս բարեաց, և ոչ պատիժ չարեաց, բառնի բարեկարգութիւն և խաղաղութիւն 'ի ժողովրդենէ, և տիրէ անիրաւութիւն և աղմուկ. քանզի այր բարիք յուսահատք եղեալ լքանին և 'ի բաց մեկնին, և չարք անպատիժ մնացեալ յանդգնեն 'ի չարիս։

Պարգևք իշխանաց և խոստմունք վարձուց յառաջ բերեն նորանոր արհեստս յօգուտ հասարակաց։

ԻԱ. Իշխան որ բարեմիտ՝ կարէ վասն հասարակաց օգտի այսու դաշամբ յանձն առնուլ զիշխանու-

թիւնն, որում արժանի գտանիցէ ժողովուրդն ։ Իսկ զի՞ եթէ իշխն առաւնդանեացէ օրինաց և չար- ժխողի անկարգութեամբ, հանցեն զնա յիշխանու- թենէն. Իսկ եթէ ընդոցա զօրէնն՝ զոր պահանջէ պարտաւորութիւն պաշտաման իւրոյ, ժողովուրդ- քն հզօր են և հսկատակ կացցեն ամենայն ակնարկու- թեան նորա ։

Իսկ այսու պայմանաւ փոխան և արդահով առնէ իշխանն զգիրս ժողովրդեան իւրոյ, թէ արդարեւ կամի նա պահպանել զօրէնս և ոչ երբէք զարտու- ղել, և պարտաւորեցէ զնա ի միասին հնազանդու- թեան իւր, վասն որոյ իշխանն և հնազանդեալք իւր կապին ընդ միմեանս սիրով և օգնեն ։

ԻԲ. Ոչ կարող է երբէք և արդեամբ օգնել կարօ- տելոյն, և միայն օդաչու բանիւք սնոտի խոստման ընդ զնմանէ՝ որում խնդրէ զօգնութիւն, ոչ զոք գտցէ իւր ձեռնտու և օգնական 'ի ժամանակի կա- րօտութեան, բայց միայն զընդունայն կարկաչումն լեզուի. զի զոր սերմանէ ոք, զնոյն և հնձէ ։

ԻԳ. Իշխան որ եթէ ոչ օգնէ ժողովրդեան իւրոյ 'ի ժամանակի նեղութեան նորա, տայ նոցա ցանկալ իշխանութեան ։ Եւ զի գիտեն՝ թէ ոչ կարեն ըստ կարգի ընտրել զիշխան իւրեանց հասանել այնմ, յանդգնեն ձեռնամուխ լինել յանարժան և 'ի մխա- ռակար միջոցս, զի գտնէ նոքօք հասանել կարասցեն. և յայսմանէ հետեւի ընկճումն իշխանին, և ապս- տամբութիւն ժողովրդեան, որ երկոքին եւս են չար ։

Նոյն իշխանն պարտի օգնել ժողովրդեան, և ա- ծել զգութ և զխնամ, և ժողովուրդն գոհ լինել ըղ- ձակէ իւրմէ, և մնալ 'ի հնազանդութեան և յակ- նածութեան ։

ԻԴ. Իշխանք որք պատժեն զռամիկս վասն փո- քու յանցանաց, որոց կարէին ներել առանց անիրա-

ւելոյ յիրաւունս, զի՞նչ արդեօք պատասխանի տայ-ցեն Աստուծոյ, որ նորէ մեծամեծ յանցանաց նոցա՝ զորս կարէր պատժել արդար խրատուք :

ԻԵ. Իշխան ոք՝ եթէ կամի զի չարք պակասեսցին և բարիք բազմասցին, մեծարեսցէ զբարեբարոյս, և անգոսնեսցէ զչարս : Զի մարդիկ բնականապէս զգա-լով պատուասէք, միշտ հնարքն ստանալ զպատիւ. և մինչ տեսանեն թէ չարաչար ընթացիւք ոչ կարեն ստանալ, ջանան ուղղել զանձինս, զի այնու կարաս-ցեն հասանել : Ուստի և պատիւն լինի խթան ա-ռաքինութեան՝ զարթնուլ ՚ի մոլեկան թմրութենէ և գործել զբարիս : Քանզի ոչ պակասին չարք, մինչ-դեռ յարգի են նոքա յաչս իշխանին. և ոչ բազմա-նան բարիք՝ ցորչափ կան յանպատուութեան :

ԻԶ. Հոգի իշխանին կապեալ ունի ընդ իւրեան զհոգիս ժողովրդեան. ուստի եթէ կամի իշխանն զի ժողովուրդ իւր լինիցի առաքինի, եղիցի և ինքն ա-ռաքինի, և ահա տեսցէ զամենայն հպատակութիւնն փոխեալ ՚ի լաւ անդր :

ԻԷ. Պարտ է իշխանին՝ որքան ունի հպատակ, այնքան ունել և զսիրտ. քանզի կամի իւրաքանչիւր ոք զի իշխանն տացէ զսիրտ իւր նմա, և զնմանէ մի-այն հոգասցի. և իւրաքանչիւր ոք առանձինն ճա-նաչէ զնա՝ թէ միայն փառն իւր է իշխանն, և ՚ի նա միայն հայի. զի ամենեքին զօգուտ իւրեանց ՚ի ձե-ռըն նորա ակն ունին գտանել: և եթէ վշտանան յումեքէ, ՚ի նմանէ խնդրեն զօգնականութիւն. իսկ իշխանն զամենեսին ունի յինքեան, և զամենեցունց հոգայ :

Տես քանի՜ դժուարին է իշխան լինել հասարա-կութեան, չասացից թէ ծառայ. ամենայն ժողովուր-դըն ծառայէ միոյ իշխանի, և մի միայն իշխանն պար-տի ծառայել ամենեցուն :

ԻԸ. Իշխանն բազում անգամ խաբի 'ի շահասէր
անձանց, որք երեւեցուցանեն նմա զանձինս հաւա-
տարիմ։ Ո 'ի երբեմն զգացուցանեն նմա զերրորդու-
թիւն ինչ՝ որ թուի նմա կարեւոր 'ի գիտել, մինչեւ
փորձեալ իցէ 'ի նոցանէ, ապա յինքեանս յանկու-
ցեալ զկամս նորա՝ կարծին լինել բարեկամ։ Իսկ
յայլում նուագի բանս 'ի մէջ արկեալ, խօսին զնոյն
իրողութենէ այլազգ քան զոր կանխաւ խօսեալ էր
նոցա։ Եւ որ յառաջնում ազգարարութեան ծա-
նօթութիւն իւրացն օգտակար ինչ երեւէր լսողին,
յերկրորդումն յեղափոխեցաւ յօգուտ ասողին՝ 'ի
վնաս այլոց։

Այս զգոյշ լիցին իշխանք չխաբիլ 'ի շահախնդ-
րաց, թէպէտ և դժուարին է յոյժ՝ ցորչափ կենցա-
ղավարին ընդ նոսա. զի այր հաւատարիմ՝ կարի սա-
կաւ գտանի՝ որ խօսիցի յօգուտ այլոց և 'ի ծառայ-
ութիւն իշխանին,

ԻԹ. Ընդէ՞ր պարծի մարդ՝ եթէ կարէ տիրել եր-
կրի, հրամայել ծովու, նուաճել զժողովուրդ բա-
զում, օրինադիր լինել հասարակաց, պարտաւորել
զամենեսին 'ի պահպանութիւն օրինաց, մինչ տկա-
րանայ իշխել անձին, և նուաճել զկիրս իւր, և պա-
հել զօրէնս որ յաստուածուստ տպաւորեալ է 'ի
սրտի իւրում. զի նա է ճշմարիտ տիրող, որ տիրէ
յօժարութեան և կրից իւրոց։

Ոչ է յաղթող՝ որ յաղթէ այլոց, բայց եթէ նա՝
որ յաղթէ անձին։

Լ. Իրաւամբ մեղադրին նոքա, որ մինչդեռ 'ի
նուաստ կամ 'ի միջակ վիճակի գտանին, բարեկարգ
են և առաքինի. այլ յորժամ ստանան մեծութիւն
և փառս, սկսանին անկարգանալ և մոլիլ, ու՞ր պարտ
էր նոցա առաւել եւս լինել բարեկեցիկ, մինչեւ
ակն ածել 'ի նոցանէ ամենեցուն։

ԼԱ. Առաւել մեծագործութիւն է, զբարս ժողովրդեան ուղղել, քան զաւերեալ քաղաքս նորոգել: Ընդվայր աշխատութիւն է նորոգել զաւերակս, եթէ բնակիչքն իցեն անուղղայ. զի անիրաւութիւնք բնակչաց փութով կարեն տապալել զքաղաքն, թէ և իցէ նորակերտ և ամրակուռ:

Չէ պարծանք քաղաքի՝ բազմութիւնք մեծավայելուչ և քարուկիր շինուածոց, այլ կենցաղօգուտ առաքինութիւնք աշխատասէր բնակչաց:

ԼԲ. Ո՛րինչ օգուտ է ումեք լինել ազնուատոհմ, եթէ չիցէ ազնուաբարոյ 'ի կեանս, և բարեհամբաւ 'ի մահու. ապա մի պարծեսցին մոլիք՝ թէ իցեն բարետոհմիկ, այլ ջանասցեն յաւէտ լինել բարեկեցիկ. զի առաւել անարգանք է լինել տոհմիւ պատուական, և բարուք անպիտան:

Մեծամեծ առաքինութիւնք նախնեաց ծանրացուցանեն զապիրատութիւնս որդւոց, զի յետնեալ գտան 'ի բարեմասնութենէ նախնեաց իւրեանց:

ԼԳ. Իշխանն իշխէ 'ի վերայ հպատակաց իւրոց, բայց և օրէնքն իշխեն 'ի վերայ իշխանին. այն է ճշմարիտ իշխան, որ հնազանդի օրինաց, ապա թէ ոչ՝ բռնաւոր է նա և ոչ իշխան:

Այն է օրինաւոր իշխան՝ որ տայ օրինաց իշխել հպատակաց. զի պարտ է իշխանին միաբանել ընդ օրէնս և 'ի միասին իշխել, և ոչ թէ ինքն միայն: Ոչ է նա գովելի որ քաջ գիտէ զօրէնս, այլ որ 'ի գործ դնէ:

Իշխանութիւն զոր վարէ իշխանն՝ ոչ է իւր, զի ոչ կարէ առնել ինչ վասն փառաց և հաճոյից իւրոց. այլ է իշխանութիւն օրինաց, որում և ինքն է պաշտպան. ուստի պարտ է նմա հնազանդիլ օրինաց, առ 'ի լինել օրինակ հպատակաց:

ԼԴ. Իշխանն ունի ազատ կարողութիւն առնել

զբարիս, բայց չունիս ազատութիւն առնել զչարիս. Քանզի օրէնքն յանձն արարեալ է նմա զժողովուրդ զի՛ն իբրեւ պատուական աւանդ, զի լինիցի հասարակութեան հայր խնամածու, և ծառայեսցէ իմաստութեամբ և բարեկարգութեամբ վասն երջանկութեան և խաղաղութեան ամենեցուն. և ոչ եթէ ամենեքին ծառայեսցեն նմա իբրեւ ստացեալ գերի՝ 'ի լնուլ զբաղձանս սնափառութեան նորա և փափկութեան :

ԼԵ. Երկիւղն ոչ է բաւական պինդ ունել զժողովուրդն 'ի հնազանդութիւն ամենայն ակնարկութեանց իշխանին, այլ սէրն. զի նոքա ոչ են գերիք՝ այլ քաղաքացիք. և որպէս ոչ է բաւական զի լինիցին գլխովին ազատք, նոյնպէս ոչ է բաւական զի իցեն բոլորովին ծառայք :

ԼԶ. Իշխանք պարտին ունել զգութ 'ի վերայ հպատակաց իւրեանց. զի եթէ ծանրացուցանեն զհարկս առաւել քան զկար նոցա, խորհուրդն ապըստամբութեան զօրացեալ 'ի նոսա, ծնանի զատելութիւն 'ի կործանումն հասարակաց. զի յայնժամ կամ իշխանն նուաճէ զհպատակսն 'ի չարաչար ծառայութիւն, կամ հպատակքն խզեալ մերժեն զիշխանութիւն նորա. և լինի պատառումն չար 'ի միում մարմնի :

ԼԷ. Անմիտ է իշխանն՝ որ կարծէ մեծարու լինել անիրաւ բռնութեամբ, կամ գոռոզութեամբ, կամ խստութեամբ. զի այն է մեծարելի, որ է արդար, հեզ և քաղցրաբարոյ :

Իշխանք առաւել բարեհամբաւ և մեծանուն հանդիսանան իմաստուն կառավարութեամբ՝ քան թշնամեացն յաղթութեամբ :

ԼԸ. Երանելի է ժողովուրդն, որոյ իշխանն կըրթէ զնոսա 'ի բարիս. բայց այնու երանելի եւս լինի

իշխանին՝ զի դատանէ զժողովուրդ իւր փոխանակ 'ի քա-ւանդը, զի զարդարեսցէ առաքինութեամբք՝ ուժգին կամօքն ընդ ինքեան սիրով քան երկիւղիւ։ Յայնժամ ոչ իշխանն ունի պէտս ջանից առ 'ի հնազանդեցուցանել զժողովուրդն, զի յօժարութեամբ հնազանդի նմա. և ոչ ժողովուրդն ջանիցէ վատաբանել և ազատ մնալ յիշխանութենէ նորա. զի երկնչի կորուսանել զնա, վասն որոյ նուիրէ զկեանս իւր վասն նորա ։

Այն է արժանաւոր իշխանութեան, զոր կամ Աստուած յայտնէ՝ կամ ժողովուրդն խնդրէ. զի իշխան լինել բռնութեամբ ընդդէմ կամաց և հաճութեան ժողովրդեան, է առնել զանձն թշուառ և զհասարակութիւնն գերի.

Բռնաւոր և անիրաւ իշխանն է չարութիւն առաւածային՝ հասեալ 'ի վերայ մարդկային սեռի 'ի կործանումն բազմաց.

ԼԹ. Դժբաղդ են ժողովուրդք, զի կառավարին 'ի միջոյ իշխանէ, որ նա ես է մարդ իբրեւ զնոսա սխալական բնութեան վիճակեալ. քանզի կառավարել և ուղղել զմարդիկ՝ Աստուծոյ էր անկ, զի նա միայն է անսխալ։

Դժբաղդ է և իշխանն, զի է մարդ [illegible] հանգունակից այլոց, և ունի կառավարել անթիւ բազմութիւն նենգամիտ մարդկան, և կալ անբամբաս.

Իշխան ոք բարի՝ է տակաւին մարդ. ունի կիրս, բարս և սովորութիւն որք իշխեն նմա, և պաշարեալ է յարանց շահախնդրաց, որք խաբեն զնա. վասն որոյ հանապազ անկանի 'ի սխալանս, երբեմն յախտից իւրոց և երբեմն յախտից այլոց. և յուղղել իւրում զմի ինչ պակասութիւն, դահավիժի 'ի միւսն.

Խ. Իշխանք աշխարհի առաւել քան զամենայն

մարդիկ փութով 'ի ծերութիւն հասանեն. զի եթէ լնուլ կամիցին զպարտաւորութիւնս իւրեանց, խրատութիւնք պատերազմի եւ հոգք հասարակութեան հիւծեալ մաշեն զկեանս նոցա։ Իսկ եթէ անփոյթ լինիցին զպարտաւորութենէ իւրեանց, եւ թողեալ զհոգս հասարակաց բարւոյ՝ տայցեն զանձինս 'ի մարմնական հեշտութիւնս, կորուսանեն զառողջութիւն՝ եւ փութացուցանեն զմահ.

Որ ցանկայ իշխանութեան՝ չէ իմաստուն. զի եթէ ջանասցէ արդար իրաւամբ դատել, անհնարին աշխատութիւն է նմա. իսկ եթէ անիրաւութեամբ՝ լինի ատելի մարդկան, արժանի եւ յաւիտենական դատապարտութեան.

Իշխանութիւնն է ծպտեալ իմն ծառայութիւն. զի փառք եւ մեծութիւն իշխանին կախի զբազմաց՝ որոց իշխէ. իսկ կախիլն զբազմաց՝ է ծառայել բազմաց։

Հարկաւոր է իշխանին առաւել քան զամենայն մարդիկ լինել ժուժկալ եւ թշնամի փափկութեան. զի Աստուած ոչ արար զնա իշխան եւ մեծ վասն իւր, այլ վասն օգտի ժողովրդեան. վասն որոյ պարտ է նմա զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց զջանս եւ զսէր նուիրել վասն նոցա, մինչեւ մոռանալ զանձն իւր, եւ զոհել վասն բարեաց հասարակութեան։

ԽԱ. Իշխանք վասն երկուց առաւել պարտին հոգալ, մի՝ վասն ունելոյ ինքեանց խորհրդակից զարս իմաստունս եւ առաքինիս, որք ծաղկեցուսցեն զօգտակար արհեստս, եւ առաջարկեսցեն նոցա առնել զբարին. եւ երկրորդ՝ վասն բազմացուցանելոյ զերկրագործս, որպէս զի երկրին բարւոք մշակեալ՝ աճեցուսցէ զարմտիս 'ի դարման եւ 'ի սնունդ ժողովրդեան։

Իշխանն ոչ կարէ բաց ճանաչել զընտաւորութիւնս

մարդկան որք շուրջ կան զիւրեւ ։ քանզի նորա միշտ կերպարանափոխ եղեալ՝ ծածկեն զբնաւորութիւնս իւրեանց, և այնպէս հնարիւք ջանան հաճոյ երեւիլ յաչս նորա և խաբել զնա ։ Այլ որքան մեծ է իշխանն և ունի ընդ իւրեւ ժողովուրդ բազում, այնքան բազում գործակալաց կարօտի․ և որքան բազում են գործակալք, այնքան բազում են խաբողք․ ապա կարի արթնութեան պէտս ունի՝ զի մի խաբեսցի ։

ԽԲ. Պարտ է իշխանին կրթել զհպատակս իւր յօգտակար արհեստս, մանաւանդ յերկրագործութիւնս․ և արգելուլ զանպիտան արհեստս՝ որք հային ՚ի փափկութիւնս և ՚ի զարդարանս․ չներել երբէք պճնասիրութեան արանց և կանանց, և շռայլութեան կերակրոց և ըմպելեաց, զի չափազանց վայելչութիւնք և զեղխութիւնք ապականեն զքաղաքս․ ուստի որպէս քաջ պարտիզպան հատանել պարտ է նմա զանպիտան ճիւղս, զի մի կորուսցեն պտղաբեր ծառք ։

ԽԳ. Իշխանն արկանէ զանձն ՚ի վտանգս, յորժամ հաւատայ զինքն գործակալի իւրում՝ որ կեղծիւք ձեւանայ հաւատարիմ․ քանզի ՚ի կասկածիլ իւրում զհաւատարմութենէ նորա, երկնչի հերքել զնա, զի գիտակ է ամենայն գաղտնեաց իւրոց․ և ջանայ անտես առնել զխարդախութիւնս նորա և ցուցանէ կամովին՝ թէ խաբեալ է ։

Այլ մինչ կեղծաւորեալն զգայ՝ թէ իշխանն ունի զիւրմէ կասկած, խորհի հնարս նենգութեան՝ ցուցանել զանձն հաւատարիմ ։ Ձեռն արկանէ ՚ի նորանոր գործս՝ որք յաւելուն զփառս և զհամբաւ իշխանին, զորս ՚ի կատար ածել՝ հարկաւոր է գործակալութեան իւրոյ ։

Շարժէ զլեզու իւր ըստ հաճոյս իշխանին, զի բարձցէ ՚ի միտաց նորա զգայթակղութիւնն ։ Օտարացուցանէ զորս բարիս ՚ի նմանէ, զի մի յայտնես-

ցին խաղաղասիրութիւնք իւր ։ Յորդորէ զիշխանն համբերել և վայելել 'ի փափկութիւնս, և ինքն յանձն առնու կրել զամենայն աշխատութիւն վասն կենաց և փառաց նորա. վասն որոյ և իշխանն միշտ մնայ 'ի վարանման, և չկարէ որոշել՝ թէ արդեօք իցէ՞ հաւատարիմ, եթէ նենգաւոր և դաւաճան ։

ԽԴ. Իշխանք առհասարակ կասկածոտք են և անզգոյշք. կասկածոտք են, զի բազում անգամ առեալ են զփորձ նենգաւոր դաւաճանութեան մարդկան. անզգոյշ են, զի տուեալ զանձինս 'ի դրօսանս՝ յանձնեալ են զայլոց կառավարութեան 'ի ձեռս գործակալաց, որոց բազումք ոչ ծառայեն նմա ուղղութեամբ. վասն որոյ և խաղալիկ լինին սուտակապատաց, և թշուառ քան զամենայն մարդիկ ։

ԽԵ. Իշխանք անդստին 'ի մանկուկ տիոց յարգական գովեստիւք զարդարեալք, և մանաւանդ շողոքորթական բանիւք պաշտպանեալք, խոժոռին յոյժ՝ յորժամ ոք անհաւան գտանի խորհրդոց և գործոց նոցին, և զուղիղն առաջարկէ. այլ սիրեն զհաճելիս ախորժակաց, և զգովութիւն խորհրդոց և գործոց իւրեանց ։ Վասն որոյ մարդահաճոյք սիրելի են յաչս իշխանաց իբրու իրաւախոհք և քաղաքավարք, և ճշմարտախօսք ատելի՝ իբրու յանցաւորք և վայրենաբարոյք ։

Բայց հարկաւոր է իշխանին 'ի խնդիր լինել և գտանել բարեկամ և խորհրդակից զայնպիսի այր, որ կարող իցէ ասել զճշմարիտն և ոչ երբէք շողոքորթել, և 'ի գաղտնեացն անկորուստ պահել, և մնադիւր անջատ բանից նորա ։

ԽԶ. Կենցաղավարութիւնն իշխանաց՝ է ջինջ հայելի հասարակաց, զի ամենեքին ցանկան նմանիլ նոցա ըստ կարողութեան իւրեանց ։ Եթէ առաքինի կենօք վարեսցէ մեծաւորն, բազմամասն առաքինիք

'ի հասարակութեան . իսկ եթէ մեկական վարս ունիցի , բազմանան մոլիք : Այլ եղծուկ է մոլի մեծատանց , որք օրինակաւ իւրեանց լինին պատճառ չարեաց հասարակաց :

ԽԷ. Իշխանն կամի զի ամենեքին հետեւեսցին կամաց իւրոց . և ամենեքին կամին զի իշխանն հետեւեսցի կամաց իւրաքանչիւրոց . ահա վէճ անվերջ : Այլ կամեսցի իշխանն զբարին հասարակաց , և յայնժամ ամենեքին հետեւին կամաց իշխանին . ահա խաղաղութիւն անվրդով :

ԽԸ. Իշխանաւորք պարտին լինել զգուշաւորք 'ի խօսս և 'ի գործս իւրեանց , զի զոր ինչ խօսին՝ ամենեքին լսեն . և զոր ինչ գործեն՝ ամենեքին իմանան : Քանզի նմանին ահագին զանգակի , զի կցեալ 'ի բարձրագոյն դիտանոցի , որ մինչդեռ հարկանի՝ ամենեքին լսեն : Իսկ ռամիկքն նման են ծոցակրելի զանգակի , որոյ ձայնն միայն իւրեանց է լսելի :

ԽԹ. Անիրաւութիւն իշխանին խանգարէ զկարգ աշխարհի , զի հպատակքն նեղեալ յանիրաւութենէ նորա՝ ջանն գործեն լինել ազատ , և ազատութիւնն առիթ է՝ զի լինիցին հրամայող : Իսկ արդ՝ 'ի լինել ամենեցուն հրամայող , ով լինիցի հպատակ , կամ ում հրամայեսցէ . ահա խռովութիւն անհաշտ , և աղմուկ անվախճան : Այս խրատ լինիցին իշխանք , զի եղիցին հպատակքն հլու և հնազանդ :

Ծ. Անկարգութիւն ինչ 'ի թուլութենէ իշխանին տիրեալ միանգամ 'ի հպատակս , հեղինակութիւնք օրինաց և վրէժխնդրութիւնք պատժոց կարի դժուարաւ և կամ ոչ բնաւ կարեն բարեկարգել . վասն որոյ չէ արժան գոնէ դոյզն մի համարձակութիւն տալ նոցա , որք օրինազանցն լինել կամին . զի որ զփոքր յանցանս ուրուք անտես առնէ , թողու նմա գործել զմեծամեծս :

ԾԱ. Իշխան որ եթէ յոյժ ագահ, սովոր է կողոպտել զհարստութիւնս հպատակաց իւրոց. և զի հաստատեալ է 'ի միտս' թէ հպատակքն ոչ կարեն տանել անիրաւ զրկանաց իւրոց, չունի հանգիստ 'ի տուէ, և ոչ քաղցր քուն 'ի գիշերի. յարաժամ երկնչի 'ի ստուերէ իւրմէ, և ամենայն ինչ թուի նմա վտանգաւոր.

Իբրև Աստուած առ 'ի յաւելուլ զատանջանս նորա, բեռնաւորէ զնա գանձիւք բազմօք, զորս ոչ համարձակի վայելել. Գանձն զոր մթերէ առ 'ի լինել երջանիկ, է արգել երջանկութեան իւրոյ. զի երկիւղն կորուսանելոյ' ոչ տայ նմա հանգիստ երբէք.

Չիք ուրախութիւն 'ի սիրտս նորա, այլ անհնարին սարսափ. յամենայն շշնչմանց այլափոխի, և դժնդակ տխրութիւն 'ի դէմս նորա նկարի. Լայ է յաճախ, և հառաչէ յանկարծ. ոչ կարէ թաքուցանել զխայթ սրտին որ տոչորէ զաղիս նորա, համեղութիւնք կերակրոց անախորժ թուին նմա և դառն, և փափուկ գահաւորակք' գետնախշտի անկողին. Երկնչի յորդւոց իւրոց, և համարի զնոսա թշնամի. ամենայն ստացուածք իւր անօգուտ են նմա, և անպիտան որպէս զաւազ, զի ոչ կարէ վայելել 'ի նոսա.

Այսպէս յայտ է' թէ ոչ ոք բռնաւոր կարէ լինել ապահով. զի որչափ անիրաւ բաղձանս ունի, այնքան դահիճս ստացեալ է անձին իւրոյ.

ԾԲ. Մեծատուն որ' մինչ յօժարամիտ է յանձն առնուլ զվիճակ նուաստութեան, 'ի փոխել յաջողութեան իւրոյ' այնպիսին անվրդով մտօք վայելէ 'ի մեծութեան իւրում. այլ թէ ոչ' միշտ 'ի կասկածանս է և ոչ ունի հանգիստ, դիտելով' թէ մեծութիւն իւր յորս վայելէ, անհաստատ է և շուտափախուստ.

ԾԳ. Հաստատութիւն. իշխանութեան հիմնի 'ի

հաւատարմութեան, յարդարութեան և 'ի քաղց-րութեան, թէ առ հպատակս և թէ առ ժա-մանակիցս: Աւասի մինչ պակասին սոքա և փոխա-նակէ խարդախութիւն, անիրաւութիւն և անգը-թութիւն, որ քան զօր տկարացեալ կործանի իշխա-նութիւնն:

ԾԴ. Իշխան ժողովրդեան կամ ազգի՝ եթէ իցէ ագահ և հպարտ, յաւէտ պատերազմաւ 'ի վերայ սահմանակից իշխանաց որք կան ախոյեանութեամբ և խաղաղութեամբ ընդ նմա, որպէս զի տիրեսցէ նոցա, և յաւելցէ իւր զանձ և հարկս: Նոյնպէս անիրաւ քաղձանք՝ լինի պատճառ չարաչար կործա-ման իւրոյ. քանզի սահմանակից իշխանք դաշնաւո-րեալ ընդ միմեանս՝ 'ի կռիւ պատերազմին ընդ նմա, խորտակեն զեղջիւր ամբարտաւանութեան նորա և բառնան 'ի միջոյ զապականիչն հասարակաց:

ԾԵ. Իշխան որ՝ եթէ վասն անփառութեան յա-րուցանէ զպատերազմ անիրաւ, և իբրև թէ 'ի խաղ-արկեալ զմարդկային բնութիւնն՝ զոհէ ախտից և կա-մաց իւրոց զանհամար անձինս, այնպիսին չար քան զգազանս գտանի. զի նոքա զտեսակակիցս իւրեանց ոչ սպանեն, իսկ սորայս անագորոյն սիրտ՝ գլխովին մոռացեալ զմարդասիրութիւն և զմարդկութիւն, վասն սնոտի փառաց և կորստական մեծութեան՝ թաթաւէ զձեռն յարեան եղբօր իւրոյ, որ նման է ինքեան:

Աստուած երբեմն յամեցուցանէ զվրէժխնդրու-թիւն այսպիսեաց, այլ ոչ իսպառ թողու անպատիժ. զի 'ի վախճանի հատուցանէ զփոխարէնն արդար կշռամբք:

ԾԶ. Պատերազմն է օրինաւոր՝ եթէ լիցէ հարկա-ւոր վասն բարեաց հասարակաց. զի ոչ է արժան հե-ղուլ զարիւն ժողովրդեան, եթէ ոչ՝ 'ի փրկել զնոյն

ժողովուրդ 'ի ծայրագոյն վտանգէ ։ Իսկ յարուցանել զպատերազմ վասն սնոտի փառաց և ագահութեան, է անզգայ թշուառութիւն. զի արկանէ զանձն 'ի վտանգ առանց հարկաւորութեան, և գործէ անթիւ չարիս ժողովրդեան իւրոյ առաւել քան թշնամեաց ։

ԾԶ. Ներհակագոյն յաղթութիւն թշնամւոյ՝ է բարեկամացուցանել նոսա, քան սպանել. զի մեռեալքն են գործ ատելի և չարաչարանաց, իսկ բարեկամքն են գործ միաբանութեան և բարւոյ, ապա և զթշնամին առնէ իւր բարեկամ և ծառայ, որպէս 'ի թունաւոր օձից կազմել զդեղթափ ։

ԾԷ. Թշուառ է իշխանն որ զերկանօք ժողովրդեան իւրոյ հարկանի լինել երկչանիկ. զի յափշտակեալ 'ի չարաչար կրից իւրոց, ոչ կարէ ճանաչել զպարտաւորութիւն իւր, որ է միայն առնել զբարիս, և ոչ գիտէ վայելել 'ի քաղցրութիւն առաքինութեան ։

Ծառայք իշխանաց ցաւակցութեան են արժանի. զի եթէ չարք են և խաշտանգեն զմարդիկ, գանձեն անձանց իւրեանց զպատիժ գեհենին ։ Իսկ եթէ բարիք են և ջանան առնել բարիս հասարակաց, անգադար կրեն նեղութիւնս 'ի նենգութենէ չարագործաց. զի չարք միշտ հակառակ կան բարեաց ։

ԾԸ. Իշխանք որ ոչ խորհին բարերարութեամբ և սիրով յինքեանս յանկուցանել զսիրտ հպատակաց, այլ առաւել քան զչափն նուաճելով զնոսա ջանան ահարկու երեւիլ նոցա, են խանգարիչ և պատիժ ազգի մարդկան ։ Ահ արկանեն յամենեսին, բայց ատելեալ լինին յամենեցունց. վասն որոյ ինքեանք առաւել պարտին երկնչել 'ի հպատակաց, քան նոքա յիշխանաց ։

Որ թոյլ տայ ծառայից իւրոց անխրատ իլ և մա-

սել այլոց, մի յուսասցի մնալ ազատ 'ի վնասուէ նկա-
ցին. զի որ ուսան անիրաւել առ այլս, անիրաւեսցին
և առ տեարս իւրեանց։

Կ. Իշխան անիրաւ չունի զօք բարեկամ. քանզի
որք բարիք վշտացեալ յանիրաւութենէ նորա՝ օ-
տարանան 'ի նմանէ, ոչ ինչ չար կամելով նմա. և
չարք երկուցեալ 'ի խստութենէ նորին՝ նիւթեն բա-
չարիս, զի բարձցեն 'ի կենաց, վասն որոյ և է միշտ
'ի վտանգի։

ԿԱ. Որ ոչ զգայ զխայթ խղճի մտաց, ոչ ճանաչէ
նա զառաքինութիւն. և կարծէ թէ մեծութիւն և
իշխանութիւն կայանայ 'ի տիրելն ամենեցուն և յա-
ղարկու երեւելն բազմաց, վասն որոյ 'ի մտի դնէ
զրկել զայլս և ծառայեցուցանել ինքեան, բայց խա-
բի յոյժ. զի մեծութիւն և իշխանութիւն կայանայ
'ի լինելն բարերար, և օկտելի հասարակութեան՝ քան
երկիւղալի։

Իշխան բարի առաւել ախորժէ լսել զօրագլուխս
աղքատաց և կարօտելոց՝ զի արասցէ առ նոսա բա-
րիս, քան զքաղցրաձայնութիւն երգոց և նուագա-
րանաց։ Նաց որ խնդրէ միայն փափկանալ 'ի զանա-
զան հեշտութիւնս, և ոչ ինչ հոգայ զաջողուած ի-
րողութեանց, այնպիսին է խանգարիչ ազգին. զի ոչ
միայն ինքն ոչ օգնէ ազգին, այլ և չար օրինակաւ իւ-
րով արգել լինի բազմաց հեռի կալ 'ի գործոց օգտա-
կարաց, և պարապիլ միայն 'ի հաճոյս անձանց իւրեանց։

---

* Տուք 'ի ձեռն ձեռս զարս իմաստունս՝ և խորհրդականս՝ և հանճարեղս՝ 'ի վերայ ցեղից ձերոց. և կացուցից 'ի վերայ ձեր իշխանս ձեզ.» Բ. Օրին. Ա. 13.

« Առ ձեզ ով բանուք՝ են բանք իմ. զի ուսանիցիք զիմաստութիւն, և մի՛ անկանիցիք.» Իմաստ. Զ. 10.

«Եթէ յանկայք աթոռոց և գաւազանաց իշխանութեան, բռնաւորք ժողովրդոց, պատուեցէք զիմաստութիւն։» Իմաս. Զ. 22։

«Իշխանութիւն բանի՝ տայ սկիզբն արդարութեան. և առաջնորդ լինի կարօտութեան՝ հակառակութիւն և կռիւ։» Առակ. ԺԷ. 14։

«Դատաւոր իմաստուն խրատ ժողովրդեան... քաղաք շինեսցի յիմաստութենէ իշխանաց։» Սիր. Ժ. 1։

«Համ լիցի ձեզ իշխանքդ Իսրայելի. արդ 'ի բաց արարէք զանիրաւութիւն և զչուառութիւն. իրաւունս և արդարութիւն արարէք, 'ի բաց մերժեցէք զբռնութիւն 'ի ժողովրդենէ իմմէ, ասէ Տէր Աստուած։» Եզեկ. ԽԵ. 9։

«Մեծատանց որ են յայսմ աշխարհի, պատուէր տացիր՝ մի հպարտանալ և մի յուսալ 'ի մեծութիւն անստոյգ։» Ա. Տիմ. Զ. 17։

«Զգուշ լերուք՝ գուցէ իշխանութիւնդ ձեր այդ՝ գայթագղութիւն լինիցի տկարաց։» Ա. Կոր. Ը. 9։

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Ա. Որպէս առաջնորդք և իշխանք սիրեն զհասարակութիւնն, և կրեն միշտ զպէսպէս աշխատանս և զնեղութիւնս վասն օգտի և խաղաղութեան նոցա, նոյնպէս պարտ է հասարակութեան և ամենայն ստորադրելոց՝ հնազանդ լինել սիրով հրամանաց առաջնորդին և իշխանին, և ճանաչել զբարերարութիւնսն զոր առնեն նոքա յօգուտ իւրաքանչիւրոյ։

Իսկ եթէ ոչ ճանաչիցեն զերախտիս և զյարգ բարերարաց իւրեանց, և խստապարանոց եղեալ՝ հեռասցին հրամանաց նոցա, յայնժամ Աստուած բարկացեալ ընդ ապերախտութիւն ժողովրդեանն՝ բառնայ զխնամակալ և զբարեջան առաջնորդս և զիշխանս, և փոխանակ նոցա տայ զրկողս և չարայոյզս։ Ուստի աստուածային բարկութեան և պատժոց նշան է՝ պակասիլ բարեբարոյ իշխանաց և յաջորդել չարաճարտից։

Բ. Պարտ և արժան է ամենայն ժողովրդականաց նախ՝ ունել զբարի համարումն վասն առաջնորդին, որ ուսուցանէ զամենայն բանս օգտակարս. և մի թիւր դատողութեամբ առ չիմանալոյ զմիտս ասողին՝ անգոսնել ՚ի սրտի և տարաբանել ՚ի նմանէ։ Երկրորդ՝ ճանաչել զնա օգտախնդիր հասարակութեան, և վրէժխնդիր հայրենատուր օրինացն. և մի ՚ի պատժելն զոմանս վասն բանի կրօնի, շշնջել ընդ միմեանս և բամբասել՝ թէ առ ատելութեան առնէ, և այլն։ Ապա եթէ զերկուս զօգտակարս չունիցին ժողովուրդք, ամենայն բանք և գործք առաջնորդին այլ ընդ այլոյ երեւին նոցա և կասկածելի. ուստի բառնի հնազանդութիւնն ժողովրդոց առ առաջնորդն, և սէր առաջնորդին առ ժողովուրդն։

Գ. Բարեբաստիկ է ազգն՝ յորժամ ունիցի զխոհեմ և զիմաստուն առաջնորդ. այլ բարեբաստիկ եւս է, եթէ ունիցի ժողովուրդս հնազանդս առաջնորդաց եկեղեցւոյ։ Քանզի հպատակութիւն ժողովրդոց առ բանս խրատու և պատուիրանաց հովուական իշխանաւորաց՝ առ Աստուած վերաբերի, ըստ այնմ. «Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ։» Ղուկ. Ժ. 16։

Բայց գտանին ոմանք, զի զպակասութիւն ինչ զոր տեսանեն ՚ի կարգաւոր ոք, առ ամենայն կարգաւորս տարածանեն, և զամենեսին ստգտանեն և բամբասեն, գոնէ լուիցեն այնպիսիքն աստուածային գրոյն՝ որ ասէ. «Ո իշխան ժողովրդեան քո մի հայհոյեսցես։» Ելից. ԻԲ. 28։

Դ. Իշխան քաղաքի կամ ազգի՝ է որպէս գլուխ ՚ի մարմնի. իսկ ժողովուրդք՝ որպէս անդամք ըստ իւրաքանչիւր կարգի և աստիճանի։ Եւ զոր օրինակ ամենայն անդամք մարմնոյն արբանեկեն գլխոյն, զի մի փոյթ ինչ հասանիցէ նմա. որպէս ՚ի հարկանել թշնամւոյն զսուր՝ հարկանել զգլուխ ուրուք, ձեռն

նորա վաղվաղակի յառաջ մատչի՝ յինքն ընդունել զհրաւարուածն. և 'ի ձգել ուրուք զքար հարկանել զաչսն՝ դիմակալ լինի բազուկն։ Եւ թէպէտ միոյ մարմնոյ անդամք են գլուխ և աչք և ձեռք, սակայն ձեռն իւրովի ընդ առաջ ելանէ ո՛ և իցէ արկածից՝ 'ի պաշտպանութիւն գլխոյ և աչաց. քանզի բնութիւնն իսկ ուսուցանէ՝ թէ նուաստն ծառայեսցէ պատուականին։

Արդ՝ իբրեւ գլուխ և իբրեւ աչք են առաջնորդք եկեղեցւոյ և ազգասէր իշխանք և գլխաւորք, իսկ հասարակութիւնն իբրեւ ձեռք։ Արդ արժան է ժողովրդեան առ պատուականս ունել զգլխաւորս ազգին, որով չափ ճգնիլ զի մի վնաս ինչ հասանիցէ, ճանաչել զնոսա հայրենասէր և խորախորհուրդ, և բարեկարգ ակնարկութեան նոցա ամենայն յօժարութեամբ հլու և հպատակ կալ։ Քանզի 'ի տկարանալ կամ 'ի պակասել գլխաւորաց՝ անդէն լքեալ թուլանայ հասարակութիւնն, բառնի վայելչութիւն և յարգ և համբաւ նորա, և լինի կոխան ազգաց օտարաց։

Ե, Գերազանց գտան մեղուք 'ի խոհականութեան քան զամենայն կենդանիս, 'ի կարգել 'ի վերայ հասարակութեան իւրեանց զմի նախագահ և իշխան՝ հնազանդիլ նմա ամենայն ակնածութեամբ. զի եթէ ոչ ունէին զգլխաւոր՝ հնազանդ լինել նմա, միաբանութիւն իւրեանց քակտեալ փեռեկոտէր, և ոչ կարէին լնուլ զփեթակս իւրեանց մեղու։

Այն օրինակ ճահ է իմանալ և վասն բազմութեան ժողովրդեան, որք եթէ ունին առաջնորդ և իշխան՝ և հնազանդին նոցա, լցեալ պարարին ամենայն բարեօք հոգւոյ և մարմնոյ։ Իսկ եթէ իւրաքանչիւր անհատ զինքն ծանիցէ գլուխ, տիրէ 'ի վերայ նոցա անկարգութիւն և չփոթութիւն, և զրկին

յամենայն բարեաց , նմանեալ իշամեղուաց որք ոչ ունին գլուխ և ոչ կարգ և ոչ միաբանութիւն , վասն որոյ և ոչ կարեն գործել զմեղր , և են անօգուտք և հալածեալ յամենայնէ ։ Այսպէս պարտ է ժողովրդոց ունիլ զգլխաւորս , և կամակար սիրով հնազանդիլ նոցա , զի բարեվայելուչ կարգօք և շինութեամբ օր քան զօր պայծառասցի ազգն , հոգեւոր և մարմնաւոր բարեմասնութեամբ բարգաւաճեսցի ։

Զ. Ոչ ոք 'ի մարդկանէ որ զմիտս ունի՝ կարէ յերկուանալ կամ հակառակիլ յայտնի ճշմարտութեանս , թէ առանց գլխաւորի չէ հնար հաստատուն կալ բարեկարգութեան իմիք ։ Բայց յատկութիւն գլխաւորութեան է ունիլ հպատակեալս , և յատկութիւն հպատակութեան է միամիտ հնազանդութիւն իւրում գլխաւորի . Ուր մին յերկուց աստի պակասի՝ ոչ գտանի անդ բարեկարգութիւն , և հետեւաբար ոչ երբեւիք բնաւ ազգօգուտ շահեկանութիւն ինչ , զի 'ի բառնիլ պատճառին՝ բառնի և գործն . իսկ պատճառ ամենայն գործոց՝ որով պանծալի հանդիսանայ ազգն , է հաստատութիւն բարեկարգ սահմանադրութեանց ։

Զ՞ինչ օգուտ է գտանիլ 'ի մէջ ազգի կամ քաղաքի խոհեմ և ազգասէր իշխան , եթէ հպատակութիւնն ոչ հնազանդեսցի նմա , և օգտակար բանից նորա ոչ անսասցէ ։ Եւ զ՞ինչ օգուտ է լինել ժողովրդեան հնազանդ և բարեմիտ , եթէ ոչ գտցի 'ի նոսա արժանաւոր իշխան՝ առաջնորդել նոցա 'ի բարին և յօգտակարն , դիմադրաւ լինել վտանգաւոր դիպուածոց , և դնել զանձն 'ի կշիռ՝ 'ի պաշտպանել զհասարակութիւնն ։

Այլ սակայն մարթ է խոհեմ իշխանի առանց ժողովրդոց իբրեւ զմի 'ի հասարակ մարդկանէ կեալ յանքոյթ , պնդել անձին իւրոյ և զիւրայնոց միայն հո-

գալ, և լինել երջանիկ յառանձնութեան իւրում. այլ ոչ է հնար բազմութեան ժողովրդոց՝ առանց իշխանի և բարեկարգ սահմանադրութեան իւրաքանչիւր անձին իւրում օրէնսգիր լինելով միայն անխռով, և լինել երջանիկ:

Քանզի բազումք 'ի նոցանէ զաջ և զահեակ ոչ ճանաչեն, զօգտակարն և զվնասակարն ոչ կարեն որոշել. ուստի բազում անգամ զբարերարն իւրեանց քամահեն և վշտացուցանեն անիրաւ դատողութեամբ. որով ոչ միայն մեղանչեն առ իշխանն՝ որ արար զմեծամեծ բարիս, այլ և առ Աստուած՝ որ ետ նոցա զայնպիսի իշխան, նմին իրի բազմիցս պատժին յաստուածուստ վասն ապերախտութեան իւրեանց:

Ը. Հասարակութիւն ողջոյն ազգի կարէ վայելչապէս նմանի ծառոյ, որոյ գլխաւորքն ունին զտեղի արմատոյն և բնոյն, և ժողովուրդքն՝ ոստոց. և որպէս ոստք ծառոց յամենայն հողմոց շարժին, և յառվակի անզօրքն 'ի նոցանէ ոչ կարացեալ տոկալ բռնութեան նորին՝ բեկանին և 'ի բունոյ 'ի բաց քեցեալ չորանան, ըստ այսմ և տկարամիտքն 'ի ժողովրդոց յամենայն չչնչմանց աղմկեալ վրդովին, և հեռացեալ խորհրդոց և կամաց գլխաւորաց իւրեանց՝ զանձինս 'ի բաց որոշեն, որով ոչ զայլ ինչ շահին, բայց եթէ զվնաս անձանց և զկործանումն ազգին:

Թ. Փառք ազգին՝ են գլխաւորք նորա. զի որքան գլխաւորքն են մեծաշուք և զօրաւոր յիրս և 'ի բանս, այնքան գովանի հանդիսանայ անուն ազգին, և երանելի համարին իւրաքանչիւր անհատ նորա. որպէս Դշխոյն հարաւոյ երանէր զծառայսն Սողոմոնի, զի այնպիսի իմաստուն տեառն ծառայէին: Գ. Թագ. Ժ. Ց. Նոյս ժողովուրդ՝ որ զգլխաւոր իւր սիրէ և պատուէ, զփառս իւր բարձրացուցանէ:

Իսկ փառք գլխաւորաց՝ են ամենայն առանձնա-

ւորք ազգին. այլ այս փառք նոցա ոչ ՚ի բազմութեան անհատից կայանայ՝ քան թէ ՚ի բարեկարգութեան օրինաց և ՚ի միաբանութեան ընդ միմեանս, վասն զի բազմութիւն ապառում և խաժամուժ ամբոխից առաւել վնաս գործեն քան օգուտ: Այլ սակայն չէ արժան բարի իշխանի՝ վշտացեալ ընդ անպատկան բանս և գործս սուտս և անօգուտս անձանց, հրաժեշտ տալ յազգօգուտ իրողութեանց. քանզի ՚ի մէջ հասարակութեան ազգին ոչ սակաւ ազնուաբարոյ, խոհեմ և բարեսէր անձինք գտանին, որք քաջ ճանաչեն զերախտաւորս և զպատիւ իշխանաց: Բայց միայն պարտ է նոցա յորդորել զհամազգիս, լինել հընազանդ՝ երախտագէտ և պատուադիր ազգասէր բարերարաց, և աղօթս առնել վասն նոցա, զի օր ըստ օրէ շքեղափայլ պայծառասցին ՚ի բարօրութեան և ՚ի յաջողութեան, ՚ի սէր և ՚ի խնամս հասարակութեան, որով առաւել ևս ազգն փառաւորեսցի ՚ի նոսա, և նոքա ՚ի բազմութեան ազգին: Քանզի և Աստուած մինչ տեսանէ զջանս և զսէր գլխաւորացն և ժողովրդեան, ինքնին կանխէ լնուլ զամենեսեան հոգեւոր և մարմնաւոր բարեօք, ըստ այնմ. «Եւ եղիցի մինչչեւ կարդացեալ իցէ նոցա, ես լուայց նոցա. և մինչդեռ խօսեսցին, ասացից՝ թէ զի՞նչ խնդրէք:» Եսայ. ԿԵ. 24:

«Աղաչեմ զձեզ եղբարք՝ ճանաչել զվաստակաւորս և զվերակացուս ձեր ՚ի Տէր, և զխրատիչս ձեր. և համարեցարուք զնոսա արժանիս առաւել սիրոյ՝ վասն գործոյ նոցա:» Ա. Թեսաղ. Ե. 12:

«Ունկնդիր լերուք առաջնորդաց ձերոց, և հպատակ կացէք նոցա. զի նոքա տքնին վասն ոգւոց ձերոց՝ որպէս թէ համար տալոց իցեն ընդ ձեր:» Եբր. ԺԳ. 17:

«Ամենայն անձն որ ընդ իշխանութեամբ է, ՚ի հնազանդութեան կացցէ. քանզի ոչ ուստեք է իշխանութիւն. եթէ ոչ յԱստուծոյ:» Հռովմ. ԺԳ. 1:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱԶԳԱՍԷՐ

Ա. ՈՐՊԷՍ մարմին մարդոյ է բոլոր ինչ բաղկացեալ յանդամոց իւրեւ 'ի մասանց, նոյնպէս և հասարակութիւն միոյ ազգի է բոլոր ինն, որոյ մասունք կամ անդամք՝ են իւրաքանչիւր անձն նոյն ազգին: Արդ որպէս 'ի վնասեալ հիւանդութեամբ միոյ յանդամոց մարմնոյն, այլ ամենայն անդամք ջանան դարման մատուցանել նմա և բժշկել, զի մի հիւանդութիւնն մահաբեր զբոլոր մարմինն ապականեսցէ, որով և ինքեանք ապականեսցին:

Նոյնպէս և իւրաքանչիւր առանձնաւոր՝ որ են անդամք հասարակութեան ազգին, պարտին օգնական լինել, և դարմանիչ տկարութեան և ցաւոց ընկերին, որ վնասեցեալ իցէ ձախողակի պատահարօք. զի մի հետ զհետէ յայլ ամենայն անդամս հասարակութեանն տարածանիցի ախտն. վասն զի 'ի տկարանալ և 'ի կործանիլ ողջոյն ազգին՝ անշուշտ կործանին և ինքեանք: Ուստի որք կարողք են՝ եթէ ոչ ջանան ցաւակից և օգնական լինել ազգայնոց իւրեանց, պարտաւոր են դատաստանի. զի անհոգութեամբ լինին պատճառ կործանման բոլոր ազգին:

Որ ոչ լինի ձեռնտու փորձանաւորաց 'ի յաջողութեան իւրում, ոչ զոք գտցէ ձեռնտու ինքեան 'ի ձախորդութեան իւրում:

Բ. Ամենիմաստ տնօրէնութիւնն Աստուածային՝ որ խնամէ զարարածս իւր քաղցրութեամբ, ոչ արար զամենայն մարդիկ միօրինակ, այլ զոմանս փարթամ և զոմանս աղքատ, որպէս զի ողորմելի վիճակ աղքատաց շարժեսցեն 'ի գութ զփարթամս, և փա-

թամբ յանչից իւրեանց լցուսցեն զկարօտութիւնս աղքատաց, և փոփոխակի լինելով միմեանց պատճառ բարեգործութեան՝ ամենեքին ընկալցին զվարձս յԱստուծոյ ։ Զի եթէ ամենեքին լինէին աղքատ, ով կարէր տալ ողորմութիւն. և եթէ ամենեքին էին փարթամ, ով զիջանէր առնուլ ողորմութիւն ։

Նոքա որք կարող են ողորմիլ, գոհացողք լիցին զՏեառնէ որ ետ նոցա զինչս օգնել կարօտելոց, որպէս զի ընկալցին վարձս անեզրական փոխանակ բարերարութեան իւրեանց ։ Նոյնպէս և աղքատք 'ի ձեռն իւրեանց զկարօտութիւն առովք փարթամաց. երախտահատոյց լինիցին գոհութեամբ զՏեառնէ և զպարգևողաց, որպէս զի արժանասցին առնուլ վարձս յԱստուծոյ ։

Սակայն թէ և բազմութիւնն չլինիցի երախտագէտ, չէ արժան փարթամաց դադարել 'ի բարերարելոյ, եթէ ցանկան նմանող լինել Աստուծոյ. զի ահա բազումք զբազում բարիս ընկալեալ յԱստուծոյ՝ ոչ ճանաչեն զբարերարութիւն նորա, սակայն Աստուած տակաւին առնէ նոցա բարիս ։

Գ. Սէր ազգասիրի չէ բաւական միայն սիրել զօգուտն հասարակաց, և վասն նորա աշխատիլ ։ այլ և պարտ է ատել և 'ի բաց հալածել զայն՝ որ ներհակէ բարւոք դիտողութեան իւրում, և ջանայ վնաս հասուցանել հայրենեաց ։

Դ. Չէ արժան հայրենասիրին իսպառ համակիլ տրտմութեամբ և լքանիլ, տեսեալ թէ բազմութիւն մարդկան ատելութեամբ բերին առ միմեանս. առ երեսս կերպարանին բարեկամ, և 'ի սրտի իւրեանց խորհին զչարիս. կեղծաւորին զօգուտն միմեանց խնդրել, բայց գործով ոչ դադարեն վնասել. լարեն որոգայթս ոտից երախտաւորաց իւրեանց, և 'ի յայտնիլ դաւաճանութեանն՝ վասն և 'ի չքմե-

ղու լինին · խոստանին և ոչ զգաստանան · յանդիմանին և ոչ պատկառեն ։ Նա և պարտ է նմա քաջալերել և մխիթարել, զի գտանին և սակաւք՝ ոյք սիրեն զընկերս իւրեանց ճշմարտութեամբ, և ջանան առնել նոցա բարիս · դնեն զանձինս 'ի վտանգի վասն հասարակաց օգտի, և ոչ 'ի թշնամութենէ առեալ բամբասանաց սրտաբեկ եղեալ կասին յետս ։

Ե · Որ կարող է 'ի բարերարել, այլ եթէ ոչ գտցէ հարուստ ոք որ խնդրիցէ 'ի նմանէ զօգնականութիւն, մնայ անարդիւն · իսկ եթէ գտցին կարօտեալք, բայց ինքն ոչ կամիցի օգնել նոցա, մնայ վարատական ։ Զի զինչ օգուտ իցէ լինել հարուստ՝ և ոչ ձեռն կարկառել աղքատաց, կամ գիտնական՝ և ոչ ուսուցանել տգիտաց, կամ խորագէտ՝ և ոչ խորհուրդ տալ փորձանաւորաց, կամ ուժեղակ՝ և ոչ բառնալ զտկարութիւն տկարաց ։ Զի ամենայն բարիք իւր՝ որք չեղեն ինչ օգուտ ումեք յընդարձակ աշխարհի, ոչ ընաւ լինիցին օգուտ նմա յանձուկ գերեզմանի · այլ մանաւանդ դարձցին 'ի պատիժ և 'ի դատապարտութիւն անձին իւրոյ, զի լսելոց է 'ի Տեառնէ յանաչառադատն ատենի · «Ծառայ չար և վատ՝ ընդէր ոչ ետուր զարծաթն իմ 'ի սեղանաւորս, զի և ես եկեալ տոկոսեօք պահանջէի ։»

Զ · Որ մանաւոր անձին ումեք առնէ զբարերարութիւն, առնու հատուցումն 'ի նմանէ զշնորհակալութիւն · իսկ որ հասարակաց լինի բարերար, ոչ ոք զնա համարի ինքեան յատուկ երախտաւոր, զի գտնէ հատուսցէ նմա զպարտս իւր գոհութեամբ ։ Վասն որոյ հասարակաց բարերարն առնու զհատուցումն վաստակոց իւրոց 'ի Տեառնէ, որ անթերի հատուցանէ իւրաքանչիւր ումեք ըստ գործս իւր ։

Է · Որ կարէ բանիւ և գործով օգնել կարօտելոյն, և միայն բանիւ բերանոյ մաղթէ յօգնութիւն՝

և ոչ գործով, պարտաւոր գտանի վարձուց գործոյն զի կարէր՝ և ոչ կամեցաւ առնել. կորուսանէ և ևս զվարձս լեզուի իւրոյ, որով աշխատ եղեւ վասն նորա։ Իսկ որ ոչ կարէ օգնել գործով, և միայն բանիւ ջանայ նպաստել՝ միջնորդութեամբ, կամ խրատու, կամ մխիթարութեամբ, առնու զվարձս գործոյ վասն յօժարութեան, զի կամէր՝ և չէր ձեռնհաս առնել։

Մարդիկ հանդերձեալ են պատժիլ ՚ի դժոխս, ոչ միայն վասն չարեացն զոր արարին, այլ և վասն բարեացն զոր պարտ էին առնել՝ և զանց արարին.

Ը. Կանացի և անարի սրտի է երկնչել ՚ի ծանրութենէ աշխատութեան, և յետս կալ յօգտաւէտ իրողութեանց՝ յորժամ կարող է յանձնառութեամբ դժուարութեանց կատարել զայնս. զի այնպիսին ոչ միայն մնայ անվարձ՝ այլ և պարտաւոր, զի ձեռնհաս էր առնել՝ և ոչ արար.

Ոչ այլ ինչ է լինել իշխան, բայց եթէ բառնալ զբեռն հասարակութեան։

Թ. Ազգ մարդկան՝ որ ընդ ամենայն աշխարհս են տարածեալ, ունին զնկիզն սերմնդեան իւրեանց ՚ի միջէ, և են եղբարք միմեանց, վասն որոյ պարտին սիրել զմիմեանս, և օգնական լինել այր ընդ ընկերի իւրում. ապա որ վնասէ ընկերին՝ վնասէ անձին, զի ՚ի միջէ արենէ են զանգեալ։

Ժ. Բռնաւորն որ զայլս ծառայեցուցանէ, նման է զայրացեալ գետոյ, որ փոխանակ հեզիկ խաղաղամամբ արբուցանելոյ զերկիր, ուժգին հոսանօք արտաքս ելեալ ՚ի լորամոյ իւրմէ, ապականէ զանդս և զպտուղս ընդ որ անցանէ.

ԺԱ. Բռնութիւնք իշխանաց ոչ կարեն աճեցուցանել ՚ի քաղաքի զօգտակար արհեստս ինչ, այլ վարձաւորութիւնք արհեստաւորաց և օգուտն հասարակաց. զի մարդիկ վասն օգտի իւրեանց ջանան հը-

նորոգել կամ կատարելագործել զարհեստս ։

ԺԲ. Ժողովուրդք որ առաջնորդին ՚ի բարեբարոյ և յիմաստուն իշխանէ, կեան երջանկաբար և զի ամենայն բարեօք, վասն որոյ սիրեն զիշխանն առաւել քան զկեանս իւրեանց, և նմա յօժարին նուիրել զամենայն բարիս, զի նովաւ ունին զամենայն ։ Բայց և իշխանք պարտին սիրել զհպատակս իւրեանց իբրև որդիս, զի և ինքեանք սիրեցեալ լիցին ՚ի նոցանէ իբրև զհայր ։

ԺԳ. Իշխան որ ջանայ վասն բարւոյ և հանգըստեան ժողովրդեան իւրոյ, նորին եւս օգնեն նմա ՚ի ժամանակի նեղութեան. ոչ խնայեն ՚ի նմանէ զինչս իւրեանց, զոր ջանիւք նորա ստացեալ ունին. և այսպէս ինչք հասարակաց լինին իշխանին առանց զրկողութեան և յափշտակութեան. նա է նոցա իբրև բարեգութ հայր, և նոքա իբրև որդի հաւատարիմ ։

ԺԴ. Իշխան բարի և ազգասէր չունի հոգ կարգել պահապանս վասն կենաց իւրոց, զի սէրն հպատակաց պահէ զկեանս նորա. գիտեն՝ զի ՚ի կորուսանել զնա, կորուսանեն զերջանկութիւն իւրեանց, վասն որոյ նուիրեն զանձինս իւրեանց ՚ի պահպանել զնա, զի պահեսցեն զերջանկութիւն իւրեանց զոր ունին նովաւ ։

ԺԵ. Աշխատութիւն ինչ յօգուտ ազգի կամ թագաւորի կարէ լինել կրկնակի, կամ նուիրմամբ անձին վասն փրկութեան հայրենեաց՝ առանց ակնկալութեան փոխարինի, և կամ վաստակամբ աշխատանաց՝ վասն ընդունելութեան վարձուց ։ Արդ՝ նուիրումն անձին ձրիապէս՝ է գործ ազատաբարոյի, իսկ ակնկալութիւնն վարձուց՝ է գործ ծառայի, զի այս երկու ծայրք են անմէջ ։

Բայց պահանջէ արդարութիւնն զի հասարակութիւնն ճանաչիցէ զգործ երախտեաց բարերարին, որ

աշխատի ձրիապէս, և հատուցանէ փոխարէնն՝ [illegible] շնորհակալութիւն կամ զվարձս. միայն թէ ազատաւորն չունիցի ինչ ակնկալութիւն, զի մի ազատութիւնն ազնուական՝ դարձցի յանարգ ծառայութիւն. զի ծառայից է առնուլ վարձս ընդ աշխատութեան։ Անհնար է թէ կորուսցէ ինչ, որ յօգուտ ընկերին առնէ զբարիս։

ԽԶ. Աշխատիլ ձրիապէս 'ի սէր Աստուծոյ վասն օգտի ընկերին՝ է ծառայել Աստուծոյ և բարերարել ընկերին. իսկ աշխատիլ վասն ընկերին ակնկալութեամբ վարձուց՝ է ծառայել մարդկան և բարերարել անձին։ Որ ակնկալութեամբ պատուոյ և մեծութեան աշխատի յօգուտ հասարակաց, է ծառայ մեծութեան և պատուոյ. իսկ որ աշխատի ազատօրէն՝ միայն վասն սիրոյ առաքինութեան, է յաղթող պատուոյ և մեծութեան։

ԽԷ. Փառքն կայանայ 'ի բարերարութեան և ոչ 'ի փարթամութեան, ապա թէ որ կամի ստանալ զփառս, մի դադարեսցի առնել զբարիս այլոց։ Ոչ ոք կարէ ունիլ ճշմարիտ մեծարանս և փառս, եթէ չունի բարերարութիւն։ Պարտ է աշխատիլ յօգուտ հասարակաց սակս վասն սիրոյ առաքինութեան, և ոչ եթէ վասն փառաց՝ գովութեան և շահու. զի եթէ իբրեւ վարձ աշխատութեան ընկալցի զփառս կամ զգովութիւն կամ զինչս, կորուսանէ զդայարգ առաքինութեան, և որպէս թէ զանկի փոխանակէ ընդ հողոյ։

Մեծատուն ոք օրէնսդիր 'ի Հնումն՝ եդ զբազում օգտակար օրէնս ազգի իւրոյ, և երդմնեցոյց զնոսա չլուծանել ինչ յօրինաց անտի, մինչ ինքն ոչ գտանի ներկայ 'ի միջի. և ապա գաղտ մեկուսացեալ 'ի հայրենեաց իւրոց յերկիր օտար, եկաց անդ իբրեւ այր մի աղքատ մինչեւ ցմահ. զայս արար

վասն սիրոյ ազգին, զի հաստատուն և մշտնջենաւոր մնասցեն օրէնքն ընդ պարտաւորութեամբ երդման ։

Սաբբունայ եգիպտացի՝ որ եղեւ իմաստուն թագաւոր Աթենացւոց, այնքան կամեցող էր բարւոյն հասարակաց, մինչ զի ոչ կամեցաւ կարգել զորդին իւր յաջորդ թագաւորութեան, ածեալ զմտաւ՝ թէ դուցէ գտանիցի այլ ոք առաւել արժանաւոր քան զորդին իւր ։

ԺԸ. Ոչ ինչ են զարմանք, եթէ իշխան բարի և երախտաւոր հասարակաց փառահամբաւեսցի յայնցանէ՝ որոց արարեալ է զբարիս. զի այս իսկ են այժմ օրէնք աշխարհի՝ թէ երախտաւորն առնեսցի յամենեցունց ։ Ուստի և բարերար իշխանն գիտելով զայս, ոչ ինչ դժուարի ընդ դժնդակ հատուցումն զոր ընդունի, այլ մխիթարի ընդ դիւցազնական առաքինութիւնս իւր՝ որք բաւական են սփոփել ըզսիրտ նորա. մանաւանդ զի հաստատեալ է 'ի միտս թէ արժան է բարւոյ իշխանի առնել հասարակաց զբազում բարիս, գիտելով թէ առաջի կայ նմա առնուլ հատուցումն յապաշնորհից զբազում չարիս ։

ԺԹ. Ընկերական կենցաղավարութիւնն է իբրեւ անուաւոր ժամացոյց, ուր անդամք ընկերութեան հաղորդութեամբ միմեանց գործեն զհասարակաց բարին. զի ոմն մշակէ զերկիր, և ոմն դարմանէ ըզխաշինս. ոմն անկանէ զոստայն, և ոմն գործէ զերկաթ. ոմն օգտակար օրինօք կառավարէ զհասարակութիւնն, և ոմն զօրութեամբ զինու պահէ զհայրենիս. և այլք ամենեքին ըստ պէսպէս շնորհացն զոր ունին յԱստուծոյ՝ արդեամբք վաստակոց արբանեկեն հասարակութեան ։

Իսկ զոր օրինակ՝ եթէ մի ինչ անիւ 'ի ժամացուցէ անտի պակասեսցի կամ խանգարեսցի, տկարանայ ընդհանուր զպարտուպատշաճ գործողութիւն

իւր անվրէպ կատարել. այլ է զի կաղ 'ի կաղ ընթանայ, և է զի կառեալ դադարի: Ըստ այսմ տարազի՝ եթէ մի 'ի կարեւոր անդամոց ազգի հասարակութեան պակասեսցի կամ խանգարեսցի. հասարակութիւնն ողջոյն լինի 'ի վտանգի, կամ խաղաղ կարծանի, որպէս եթէ պակասեսցէ մշակ կամ ռամկականն կամ դարբին. Իսկ կամ թէ խանգարեսցի զինուորական բարեկարգութիւնն՝ կամ օրինացն արդարութիւն, որպէս եթէ զինուորն փոխանակ լինելոյ քաջասիրտ և հայրենասէր, եղիցի վատասիրտ և հայրենեացն մատնիչ, և իշխանն կամ դատաւորն փոխանակ օգտակար և իմաստուն օրինաց, դիցէ զօրէնս անիրաւս և վնասակարս հասարակութեան, մանաւանդ եթէ զկամս իւր արասցէ օրէնք:

Այս փութալի է ազգասիրին զպակասն յանդամոց ազգի լնուլ, և զխանգարեալն ուղղել: Իսկ եթէ նա չկամեսցի ուղղել, արժան է զայնպիսին 'ի բաց ընկեցուլ 'ի մարմնոյ հասարակութեան, զի մի և զայլս յանդամոց խանգարեսցէ: Իսկ ահա յայսմ է հաստատեալ երջանկութիւն և թշուառութիւն ընկերական կենցաղավարութեան:

Ի. Չորք ինչ կարի հարկաւորք են առ երջանկութիւն ազգի. առաջին՝ մեծ և առաջին գրել զպահպանութիւնն օրինաց. երկրորդ՝ իւրաքանչիւր ումեք աշխատ լինել 'ի ստացումն կարեւոր պիտոյից. երրորդ՝ 'ի ժամանակի հարկաւորութեան 'ի թիկունս հասանել ընկերին. չորրորդ՝ ջանալ վասն օգտի և բարւոյ հասարակութեան:

Երջանիկ է ազգն, որոյ առաջնորդք են բարեկարգ, իշխանք հայրենասէր, քահանայք իմաստուն, դատաւորք արդար, ուսուցիչք առաքինի, ծերք խորհրդատու, երիտասարդք բարեջան:

ԻԱ. Աստուած ոչ առնէ որքան կարէ՝ այլ որքան,

կամքի, իսկ մարդս ոչ առնէ որքան և կամի՝ այլ որքան կարէ. և Աստուած այնչափ ինչ պահանջէ 'ի մարդկանէ զբարիս, որչափ կարէ առնել։ Բայց պարտ է առն հայրենասիրի առաւել ընտրել զօգտակարն ազգին՝ քան զփառաւորն, յորժամ չիցէ հնար զերկոսին եւս միանգամայն առնել.

ԽԲ. Որ ունի զսէրն Աստուծոյ բնակեալ 'ի սրտի իւրում, ոչ դադարի 'ի սիրելոյ զընկեր իւր. իսկ սիրել զընկերն՝ է առնել նմա զբարիս. զի սէրն է հիմն և արմատ, և բարերարութիւնն է ոստ և բողբոջ. իսկ եթէ ոստն իցէ դալար, յայտ է թէ արմատ նորա է կենդանաւոր։ Այս որ բանիւ լոկով ցուցանէ սիրել զընկեր իւր, և չառնէ ինչ գործ օգտակար նմին, չէ կատարեալ 'ի սէրն Աստուծոյ։

ԽԳ. Որ կորուսանէ զգութ և զմարդասիրութիւն, ոչ եւս է մարդ՝ այլ գազան այլանդակ. վասն որոյ մինչ անկանի 'ի վտանգս, ոչ ոք գտանի նմա կարեկից և օգնական, այլ ամենեքին իբրեւ 'ի գոռ գազանէ հեռի կան 'ի նմանէ. զի որ անգութ էր այլոց, արդարութիւնն Աստուծոյ ոչ ներէ գտանել նմա զգթութիւն յումեքէ։ Վասն որոյ մի ումեք մեղադիր լիցի 'ի նեղութեան իւրում, զի արժանի անգըթութեան սրտի իւրոյ առնու զհատուցումն։

ԽԴ. Որ կարէ օգնել և ոչ յանձն առնու օգնել, է անգութ. իսկ որ կարէ և յանձն առնու՝ այլ ոչ օգնէ, է անգութ և անիրաւ, զի առաւել սրտաբեկ առնէ զկարօտեալն։

Նշան է բարեգութ սրտի, որ ինքն 'ի նեղութեան գոլով՝ ջանայ օգնել նեղելոյն ըստ ձեռնհաս գոլոյ։

ԽԵ. Օգնել ամենեցուն յամենայն ժամանակի՝ է գործ Աստուծոյ. կատարել զամենայն խնդիրս՝ է գործ ծառայի. կատարել զոմանս՝ և զանց առնել

պոմանքը , է գործ ազատի . տրտնջել վասն այն՝ զոր խնդրեաց և ոչ էառ , է գործ անխրատի . ապերախտ գտանիլ առ այն՝ զոր խնդրեաց և էառ , է գործ անհաւատի . չտրտմիլ ընդ այն՝ զոր խնդրեաց և ոչ էառ , է գործ առն բարեբարոյի ։

ԻԶ. Այր քաջ և երկայնամիտ ոչ լինի յուսաբեկ յորժամ յապաղի կատարումն խնդրոյն՝ զոր խնդրեաց յօգուտ իւր , այլ քաջութեամբ համբերէ մինչև առցէ . իսկ որ անարի է և փոքրոգի , ընդ յապաղելն լքանի և 'ի բաց դառնայ ։ Եւ նա որ մոռանայ զբարերարութիւնն զոր ընկալեալ է յումեքէ , և գանգատի վասն այնր զոր խնդրեաց և ոչ էառ , անխրատ է և ապերախտ ։

ԻԷ. Յետին անմտութիւն է և արտաքոյ բնաւորութեան՝ վատահամբաւել ումեք զանձն իւր . և զարմանք են՝ եթէ զի՞արդ ոմանք վատահամբաւեն զազգն իւրեանց չարախօսելով զնմանէ , որպէս թէ ինքեանք միայն իցեն ընտիր և պատուական, և ազգն ողջոյն անարգ և վատթար ։ Եւ ոչ տեսանեն կուրացեալքն կրիւք , եթէ ամենայն մասն կարգի առ բոլոր ինչ և 'ի նմա բովանդակի , իսկ եթէ բոլորն վատթար իցէ և արհամարհ , քաջայայտ է՝ թէ և մասն ինչ նորա է ընդ նմա անարգ և վատթար ։

Արդ՝ թէ հասարակութիւնն ողջոյն ազգին իցէ անգոսնելի և վատթար , ապա նոքին իսկ չարախօսքն՝ որք են անդամ և մասն հասարակութեան ողջոյն ազգին , լինին անգոսնելի և վատթար ։ Ուրեմն չարաչար կուրութիւն է վատահամբաւել ումեք զազգ իւր ։

ԻԸ. Այր մոլի՝ իբրև յանդիմանի և անարգի յազգէ իւրմէ , երթայ յարի յազգ յայլ՝ կատարել զհաճոյս իւր . զի ոչ յուսայ այնուհետև լինել զկամս չարութեան իւրոյ յազգի անդ իւրում , և ոչ ևս գտանել զպատիւն զոր կորոյս ։

Նա սկսանի չարախօսել զազգէ իւրմէ անխիղճ մտօք ըիւր բամբասանս կուտելով 'ի վերայ՝ առ 'ի չքմեղս կացուցանել զինքն և հաճոյ յաչս օտարաց։ Նման կուրութեան մտացն և յաւէտ անզգամութեանն. կամելով գտանել յարգանս, առաւել անարգի, զի նախատելով զազգ իւր՝ զանձն նախատէ. քանզի եթէ արմատն ոչ է բարի, ապա և ոստն։ Եւ այսու յաւելու զչար 'ի վերայ չարի. զի յառաջն միայն էր չար յազգի իւրում, և յաւելլով զանարգ և զտըմարդի գործ ազգատեցութեան՝ լինի ամենաչար և մատնիչ հայրենեաց։ Եւ որով կամէր զվատթարութիւն իւր վարագուրել, այնու առաւել յայտնի ցուցանէ. զի լսողք բազմիցս անզգոյշ գտեալ՝ հաւաստի համարին զսուտ զրպարտութիւնս նորա. բայց վասն ապերախտութեան նորա առ ազգն իւր՝ արհամարհեն զնա և խոտեն, ածեալ զմտաւ՝ թէ որ առ իւրսն անհաւատարիմ եղեւ, զիա՞րդ առ օտարս լինիցի հաւատարիմ։

Տեսեալ ազգատեցին՝ թէ ունայնացաւ սնոտի յոյս իւր, որ ակն ունէր լինել զհաճոյս անձին իւրոյ, միանգամայն և գտանել զպատիւ իբրեւ ճշմարտասէր, այնուհետեւ դարձ առնել 'ի հայրենիսն ոչ ախորժէ, զի ոչ կամի ճանաչել զսխալանս իւր. վասն որոյ իսպառ յուսահատեալ՝ յաճախէ զանհնարին բարուրանս և զստութիւնս, մերթ 'ի վերայ միոյ և մերթ 'ի վերայ միւսոյ ազգին, որպէս զի գտնէ միւմ 'ի նոցանէ բարեհաճոյ թուեսցի. այլ սակայն միշտ անարգ և վատահամբաւ գտանի։

Արդ՝ 'ի պատճառս չարութեան այսպիսեաց լի են գրեանք բազում ազգաց սուտ զրպարտութեամբք զմիմեանց. զի հայրենատեացն 'ի ծածկել զյանցանս իւր՝ անխիղճ մտօք ստէ, և լսողն առանց քննութեան հաւատայ և դատի. յորոց ծնաւ և ծնանի միշտ ան-

հնարքն ատելութիւն 'ի մէջ ազգի և ազգի :

ԻԹ. Այնքան հարկ 'ի վերայ կայ խաղաղասիրաց 'ի մարդկանէ սիրել զհայրենիսն և զազգ իւր, մինչև 'ի ստիպել բանաւոր պատճառաց հարկիւ 'ի վերայ եկելոց՝ պատրաստ դառնի ոչ միայն զարտաքին բաց- րիս՝ զինչս և զստացուածս, այլ և զկեանս մարմնոյ նուիրել 'ի սէր և յօգուտ հասարակաց բարւոյն, զի այս է կշիռ խրատանց ազգասիրութեան: Վասն զի եթէ միայն վնասուք և մահուամբ մարմնոյ՝ բազումք փրկելոց իցեն 'ի վտանգէ կորստեան հոգւոց կամ կենաց, վնասեսցի այն մին՝ զի փրկեսցին բազումք։

Եւ յայն դիպուած ոչ համարի նա մեռեալ, այլ անմահական յիշատակաւ յաւերժացեալ. զի ընդ իւրոյ ազգին կամ հայրենեացն կեայ միշտ կենդանի, որոց եղև առիթ փրկութեան. մանաւանդ թէ ազ- գըն կեայ 'ի նմին, որ ետ զանձն և զինչս իւր վասն ազգին, ըստ այնմ՝ քաղցր է վասն հայրենեաց մե- ռանիլ:

Բայց զգուշալի է յաւէտ, զի մի վասն ազգ կորուս- տեան հոգւոյ իւրոյ լինիցի. զի զինչ օգուտ է՝ զաշ- խարհ ամենայն շահիլ, և զանձն իւր տուժել, այսինքն զհոգին: Քանզի պարտ է ամենայն մարդոյ զփրկու- թիւն հոգւոյ իւրոյ նախադասել քան զազգ իւր և քան զհայրենիսն: Զի ուր հոգին տուժի, անդ շահ ինչ ոչ գործի. զի ընդդէմ է խրատանց և աստուա- ծային վճռոյն՝ 'ի պատճառս այլոց ումանց կորուսա- նել ումեք զհոգի իւր:

Դարձեալ՝ եթէ կորստեամբ ընչից կամ մահուամբ մարմնոյ միոյն փրկելոց իցէ հոգի միւսոյն, լաւ է միոյն թէ կորիցէ ինչք նորա, և մեռցի մարմինն՝ զի կեցցէ հոգի միւսոյն. զի առաւել է փրկութիւն հոգւոյ միոյն՝ քան զամենայն զանձս և զմարմնական կեանս միւսոյն. քանզի ընդ գիւտ միոյ հոգւոյ՝ ոչ

ինչ զանձն աշխարհի և ոչ ինչ մարմնական կեանք կարեն փոխանակել :

Եւ դարձեալ՝ եթէ միոյ ուրուք 'ի յերկուց ամանց մեռանիլ հարկն ստիպեսցէ միայն մարմնոյ մահուամբ, պարտ է երկաքանչիւրոցն եւս ջանալ 'ի պահել զկեանս իւրեանց . զի նախկին է սէր անձին, և երկրորդ՝ ընկերին : Այսու օրինակաւ վարելի է և ի կորուստ ընչից . զի պարտ է ամենեցուն զիւրն նախ զպահպանել, և ապա զընկերին .

Եւ դարձեալ՝ թէ պատահի ումեք կամ զհոգին կորուսանել, կամ զինչս և զկեանս, պարտ է զհոգին պահել, և զինչս և զկեանս մարմնոյ կորուսանել . զի ոչ եթէ հոգին վասն ընչից և մարմնոյ, այլ ինչք և մարմինն վասն հոգւոյն են յաստուածուստ սահմանեալ .

Լ. Մարդկային ազգ՝ յայտ է զի յառաջագոյն 'ի միոջէ սկզբնաւորեալ եղեւ, և ապա տեղեաւ, լեզուաւ, կրօնիւք, և քաղաքական կառավարութեամբ 'ի միմեանց որոշեալ զատան . բայց 'ի բնութիւնս մարդոյ արմատացեալ գոլով գերապանցիլ 'ի վերայ ընկերին, իւրաքանչիւր ազգ որ ըստ որէ փոյթ կալան զատ 'ի միմեանց փոխ առնուլ զօգտակարն և զդիւրագոյնն 'ի կենցաղօգուտ պիտոյից, որով այժմ պայծառացեալ պանծան ազգ յազգի վերայ :

Այլ սակայն ազգային իրք յայնժամ 'ի լաւ անդր յառաջանան, յորժամ անհատ անձինք նորա 'ի մի կամս գօտէպնդեալ ջանան յառաջ ածել զբարին հասարակաց . և զոր միանգամ ստանան, զնոյնն յարատեւութեամբ հաստատուն պահեն . որով ազգն ողջոյն անպակաս յամենայնէ որ ինչ մարդկութեանս է պիտանացու՝ 'ի բարեբաստիկ կեանս վայելէն յաշխարհի :

Բայց սոյն ազգօգուտ իրողութիւն չէ հնար յառա-

կամաւ միոյ ումեք, կամ սակաւուց ոմանց. զի եթէ 'ի մի ոք՝ կամ յոմանս սեղմեալ լինէր, 'ի պակասել նոցա չքանայր և գործն այն օգտաբեր. ապա յայտ է թէ առ ամենեսին տարածեալ պահի: Բայց ո՞ յա-մենեցունց տիրաբար կարէ պանծալ զանձնէ իւրմէ՝ թէ իցէ պատճառ բարութեան ազգի միոյ, մինչ նոյն մին՝ ո՛ ոք և իցէ, կարօտի բազմաց օգնութեան. զի բաց 'ի Աստուծոյ ոչ գոյ մի ըստ ինքեան բաւա-կան՝ առնել զոր կամի:

Ուրեմն անկ է միաբանութեան բազմաց գործել ինչ յօգտակարաց. և այս լինի միայն ազգասիրու-թեամբ, որպէս զի օգնութեամբ միմեանց կարողաս-ցին առնել՝ զոր ոչ ունէին, և անկորուստ պահես-ցեն՝ զոր միանգամ ստանան:

Ապա եթէ տեսանես թէ գոյ ազգ մի մեծ, ծա-նիր թէ գոն 'ի նմա բազումք՝ որք ազգասէր բարոյ-իւք միաբանեալ զօրէն մեղուաց՝ նախանձախնդիր են պահպանութեան հայրենի ազգին իւրեանց, ա-պա թէ ոչ՝ անհետանայր ողջոյն ազգն այն:

Վասն զի պահպանութիւն ազգի կայանայ 'ի յա-տուկ օրէնս իւր, 'ի կառավարութիւն իւր, 'ի լեզու իւր, և 'ի սովորական կանոնս իւր. քանզի յեղծանել և 'ի կորնչել սոցա՝ կորնչի և ազգն, զի 'ի բառնալ այս-պիսի տարբերութեանց՝ ամենայն մարդիկ որպէս նոյն են 'ի բնութիւնս, նոյն լինէին և յազգի. և աշխարհս դառնայր որպէս ընդհանուր բաղանիս, ուր մերկ 'ի հանդերձից ոչ որոշին 'ի միմեանց մարդիկ՝ թէ յորմէ ազգէ իցեն:

Ապա կրօն, լեզու, սովորութիւն, և այլն, են որպէս զարդ և հանդերձ ազգի, որք վայելչանան հանապազօր երկասիրութեամբ ազգասէր անձանց. զի ոմանք զկրօնն պահպանեն, ոմանք զլեզուն կա-տարելագործեն, կէսք զգիտութիւնս պայծառացու-

ցանեն, այլ.ք օգտակար արհեստս, և զայլ պիտանիս յօտար երկրէ 'ի ներքս ածեն։ Նա՛ և սոքա ոչ լինին առանց միմեանց, զի 'ի պակասիլ միոյն՝ պակասին կամ թերանան և այլ.ք, զի կախումն ունի զմիմեանց. ուրեմն ամենեքեան պիտանի են առ ամբողջութիւն և կատարելութիւն ազգին։

Բայց ոչ ոք 'ի նոցանէ կարէ ասել զանձնէ, թէ ինքն միայն է ըմբռնող և պահող. և ոչ ոք պարտի ուրանալ, թէ չիցէ ինքն միայն ըմբռնող և պահող ազգի։ Ապա յայտ է յասացելոցս, թէ իւրաքանչիւր անհատ ազգի միոյ՝ զայս օրինակ պարտի ասել և հաւատալ, որպէս թէ ինքեան միայն կարօտ իցէ բոլոր ազգն, և դարձեալ՝ թէ օգնել հարկ է եղբայրութեան։ Զի ոչ ինքն՝ այլ միաբան եղբայրութիւնն է որ պահէ զազգն; վասն որոյ և ինքն պահի ընդ ազգին. նմին իրի որ օգնէ եղբայրութեան, օգնէ իւրեան։

ԼԱ. Յատկութիւն իմն է ազգասիրութեան ջանալ շահեցուցանել զազգակիցս իւր առևտրութեամբ կամ օգտակար գործով. որովհետև օգուտ միոյն համարի լինել միւսոյն. զի թէ այսօր նա 'ի քէն օգտի, 'ի վաղիւն գուցէ դու յայլոց օգտիցիս, կամ 'ի նմանէ։ Արդ՝ այնչափ սերտ կապակցութիւն պարտի լինել 'ի մէջ ազգայնոց, որպէս թէ համայն անհատ անձինք ազգին իցեն մի անձն և մի հոգի։ Բայց աւա՜ղ՝ զի այժմ իսպառ անհետ երևի ոգի ազգասիրութեան յազգի մերում. զի առաւել կամին ընդ օտարս առևտուրս առնել՝ քան ընդ համազգիս, և առաւել ընդունելութիւն ցուցանեն առ օտարս՝ քան առ իւրայինս։

ԼԲ. Ոչ փոքր պարծանք է ազգի միոյ ունել յատուկ լեզու, գիր, կանոն և կրօն, և ոչ փոքր ազգասիրութիւն է հաստատուն պահել զնոսա, և օր ըստ օրէ շքեղացուցանել. որով ոչ միայն ողջոյն ազ-

գլխ փառաւոր՝ հանդիսանայ, այլ և իւրաքանչիւր անհատք նորին. զի փառքն ազգի ՚ի յանհատս իւր երեւի ։ Այս ազգասէր ջանք՝ տեսանի յամենայն հրահանգեալ ազինս ։

Բայց զիա՞րդ ոմանք յազգէն մերմէ առաւել փոյթ են ուսանիլ զլեզու և զգիր օտար ազգաց՝ քան զհայոց. բազումք եւս տեղեակ լեզուին՝ ընդ միմեանս խօսին այլազգաբար, ոչ միայն ՚ի փողոցս և ՚ի շուկայս՝ այլ և ՚ի տունս իւրեանց, գուցէ և զայն պարծանք համարին ։

Այսու ախտիւ անհոգութեան բազումք զանուն եօթանասուն, ութսուն, և ինսուն թուոց անգիտացեալ են. զի ՚ի տասն թուոյ մինչ ցվաթսունն հայերէն թուեն, և յետ այնորիկ տաճկական անուանակոչութեամբ վարին. և ոչ ածեն ՚ի միտ՝ թէ ողջոյն ազգն նախատելի լինի առաջի այլոց ազգաց իբրեւ աղքատալեզու ։

Մեծ անարգանք է ազգի ոչ ունել սեպհական լեզու և գիր, զի ոչ թուի լինել յատուկ ազգ. ապա մեծագոյն նախատինք է այնմ՝ որ ունիցի և ոչ գիտիցէ. և եւս մեծագոյն արհամարհանք՝ որ գիտէ և ոչ ՚ի գործ ածէ ։

Լեզուագիտութիւնն այն գովելի է և օգտակար, զի որքան լեզու գիտիցէ ոք, համարի այնքան թըւով մարդ. բայց նախ պարտ է գիտել զիւրն, և ապա զայլոցն ։ Աւաղ որ ոչ գիտէ զլեզու և զդպրութիւն ազգի իւրոյ, արտաքոյ գտանի կարգի բնութեան, որ նախ զարմատն՝ և յետոյ զոստն յառաջ ածէ ։ Ապա պարտ է ամենեցուն նախ զիւր հայրենի լեզուն և զդպրութիւնն քաջ ուսանիլ, և ապա ըզլեզուս այլոց ազգաց ։

Յայն սակս պարտական են առաջնորդք և գլխաւորք՝ որոց յանձն է խնամ և տեսչութիւն ազգին,

ամենայն հոգածութեամբ ջանալ կրթել զմանկունս ազգին 'ի հայրենի լեզուս, և 'ի գիտութիւնս, մանաւանդ յայնոսիկ քաղաքս՝ ուր ոչ երբէք գիտեն հայերէն ։

Զի եթէ առաջին հոգաբարձուք փութացեալ էին վարժել զնոսա 'ի հայրենի լեզուս, արդէն գտանէին նոքա հայրենախօս ։ Իսկ որ տեսուչք և խնամածուք են այժմ՝ եթէ տակաւին անփոյթ արասցեն, յետնորդք նոցա գտցեն զամենեսին այլալեզուս ․ զի օր ըստ օրէ 'ի բազում տեղիս պակասի յազգէ մերմէ գործածութիւն հայկական բարբառոյ ։

Բազումք ևս անտեղեակ գոլով պատուականութեան և հնութեան Հայոց լեզուին, առ ոչ ինչ համարին զնա․ այլ սակայն լեզու մեր կատարեալ է, և հնագոյն քան զայլոց բազմաց, գուցէ քան զլեզուս ամենայն ազանց ։

Հաւաստի իմն թուի, որպէս և մարթի ցուցանել 'ի բազում փաստից, թէ սա իցէ նախկին լեզուն որով խօսէր Ադամ և որդիք և սերունդք նորա՝ մինչեւ 'ի շինութիւն բաբելոնեան աշտարակին ։

Վասն զի՝ նահապետն Նոյ և ընտանիք նորա խօսէին զլեզուն Ադամայ․ որովհետեւ նախ քան զջրհեղեղն ոչ գոյր այլ լեզու 'ի վերայ երկրի ։ Իսկ 'ի խառնակիլ լեզուաց 'ի պատճառ աշտարակաշինութեան, Նոյ կենդանի էր 'ի Հայաստան, և անխառն մնաց 'ի տան նորա նոյն լեզու, և բնակիչք Նախիջեւանու և Արարադայ նովին լեզուաւ կրթեցան ։ Իսկ 'ի դառնալն Հայկայ 'ի կողմանցն Բաբելոնի յաշխարհն արարատեան, յոյժ հաւանելի է ասել՝ թէ նովին լեզուաւ վարեցաւ, որով խօսէին բնակիչք տեղւոյն․ մանաւանդ զի այն բարբառ՝ էր նոյն ինքն հայրենի լեզուն Հայկայ, որով խօսէր յառաջ քան զխառնակումն լեզուաց ։ Բայց աւաղ՝ զի գտանին ոմանք,

որք զյարգ նորա ոչ ճանաչելով՝ անգոսնեն 'ի բաց, որով զազգն անպատիւ առնեն, ընդ նմին և զինքեանս՝ որ մասն են ազգին ։

«Եղբայր յեղբօրէ օգնեալ՝ իբրև քաղաք ամուր. և զօրացեալ իբրև զթագաւորութիւն հաստատեալ ։» Առակ. ԺԸ. 19.

«Զօրացարուք որդիք՝ քաջ լերուք 'ի վերայ օրինացն. զի 'ի նմին փառաւորեսջիք ։» Ա. Մակ. Բ. 24.

«Օրինակ բարեաց և առաքինութեան մանկութեան թողից, զի յօժարութեամբ և քաջութեամբ 'ի վերայ սրբութեան օրինացն մահուն չափ համբերել մարթասցեն ։» Բ. Մակ. Զ. 28.

«Արժանի է որում զշնորհս զայս առնես. զի սիրէ զազգս մեր, և զժողովրդարանսն նա շինեաց մեզ ։» Ղուկ. Է. 5.

«Ամենայն թագաւորութիւն բաժանեալ յանձն աւերի. և տուն բաժանեալ յանձն կործանի ։» Ղուկ. ԺԱ. 17.

«Եւ զլուխ ամենայնի զի համամիտք իցէք, համախոհք, եղբայրասէրք, ազնուագութք, խոնարհք ։» Ա. Պետ. Գ. 8.

«Ուխտիւք խնդրէի, ես ինքնին նզով լինել 'ի Քրիստոսէ՝ վասն եղբարց և ազգականաց իմոց ըստ մարմնոյ ։» Հռովմ. Թ. 3.

«Լաւ համարեցաւ չարչարիլ ընդ ժողովրդեան Աստուծոյ, քան առ ժամանակ մի վայելել 'ի մեղս ։» Եբր. Թ. 3.

ԳԼՈՒԽ Զ.

ՎԱՐԺԱՊԵՏ

Ա. Վարժապետք պարտին լինել բարեկեցիկ, զի աշակերտք առաւել ուսանին զայն ինչ՝ զոր 'ի վարժապետն իւրեանց տեսանեն, քան թէ յայլ ամենայն մարդիկ ։ Բայց այս ինչ է խորին, զի եթէ վարժապետն է կատարեալ առաքինի, աշակերտն թէպէտ և նմանող լինի նմա, այլ յոլովակի ոչ հասանէ 'ի չափ կատարելութեան նորա ։

Իսկ եթէ վարժապետն իցէ մոլի, աշակերտն ոչ

միայն հաստանէ 'ի չափ յոռութեան նորա, այլ և զանցանէ բազմօք, և լինի յոռեգոյն:

Ոչ միայն բարի օրինակ վարուց ուսուցչին առաւել օգուտ է աշակերտին, քան զբազում դասս առանց բարի օրինակի:

Արժանի է նախատանաց՝ որ զայլս աշխատի կրթել և զանձնէ չունի ինչ փոյթ, առ որ իրաւացի է ասել. բժիշկ՝ բժշկեա զանձն քո: Զի նա որ միայն զբնական մակացութիւնս գիտէ ուսուցանել, այլ ոչ արժանի բանաւորութեան գործս, է ծառ տերևախիտ՝ բայց անպտուղ:

Բ. Մանուկ անհրահանգ և ազատ՝ է իբրև անբան, զի ոչ գիտէ կառավարիլ 'ի բանէ՝ որ յատուկ է բանաւորաց, այլ 'ի կրից՝ որ սեպհական է անբանից: Իսկ յորժամ ուսանի անդ զիմաստութիւն, ըսկսանի նուաճել զկիրս, և վարիլ բանիւ, և ելանէ անտի այր բանական:

Ծնողք ծնանին զորդիս իբրև անբան, իսկ վարժապետք առնեն զնոսա բանական: Ծնողք տան զաւակաց միայն զկեալ, իսկ վարժապետք տան զբարւոք կեալ:

Գ. Մանկունք եթէ քաջ ճանաչէին՝ թէ. զինչ է սնունդ մարմնոյ, և զինչ սնունդ հոգւոյ, զվարժապետս կոչէին հայր բարի, և զծնօղս հայր միայն. զի ծնողք զմարմինս սնուցանեն կերակրովք, իսկ վարժապետք զհոգիս իմաստութեամբ և առաքինութեամբ:

Դ. Մեծ զգուշութիւն պիտի 'ի վարժել զորդիս իշխանաց, ածեալ զմտաւ՝ թէ հանդերձեալ են նոքա լինել կառավարիչ հասարակութեան:

Ե. Անդաստանք եթէ ոչ մշակեսցին, ոչ բերեն զարմտիս բարեաց. մանկունք եթէ ոչ դաստիարակեսցին, ոչ պտղաբերեն զառաքինութիւն: Չիք ինչ 'ի կեանս մարդկան որ առաջնորդեսցէ յառաքինու-

թիւն, որպէս խրատ բանից և օրինակ գործոց։

Զ. Հոգի խրատու՝ է առնել և ուսուցանել. զի զոր խօսի ոք բանիւ, պարտ է և ինքն կատարել գործով, ապա թէ ոչ՝ ոչ ինչ զօրեն բանքն խրատու։

Է. Որ հանդերձեալ է լինել խրատիչ այլոց, նախ ինքն առցէ զխրատ յայլոց։

Ը. Խրատք իմաստնոց՝ թէ և խստագոյն թուին, բայց օգտակար են յոյժ. որպէս դեղք բժշկաց՝ թէպէտ և դառն իցեն, բայց առողջարար են հիւանդաց։

Գաւազան խրատու պիտոյ է նոցա, որք ոչ գգաստանան բանիւ խրատու. զի ըստ առածին՝ որ ոչ ունկամբ լսէ զբան, լսէ թիկամբ մինչ ըմպէ գան։

Թ. Որ կարգեալ է ուսուցանել այլոց՝ զորս ոչ գիտեն նոքա, ջանասցէ և ինքն ուսանիլ յայլոց՝ զորս ոչն գիտէ. ապա թէ ինքն չունի փոյթ ուսանելոյ, յայտ է թէ և ոչ այլոց ջանայ ուսուցանել. զի որ զօգուտն անձին ոչ խնդրէ, ոչ ընաւ խնդրէ զօգուտն այլոց։ Մանաւանդ զի ոչ է նմա բաւական գիտել զգիտութիւն, այլ և գիտել զկերպն ուսուցանելոյ. ապա թէ ոչ՝ աշխատի բազում, և շահի սակաւ։

Ժ. Դասատուք եթէ ճշդելով ուսուցանեն աշակերտաց իւրեանց զգիտութիւն, յաւէտ քան զժլատս ընդունելոց են զդատաստան. զի ժլատք երկընչին ծախել զարծաթ ՚ի պէտս, կամ ընծեռել ինչ կարօտելոց, գիտելով թէ որչափ ինչ տան այլոց, այնչափ պակասի ՚ի մթերից իւրեանց։ Իսկ դասատուք չունին այդպիսի երկիւղ. զի նմանին լուսաւոր ճրագի, յորմէ որչափ ճրագունք լուցանիցին ; ոչ կորուսանէ ՚ի լուսոյ իւրմէ։ Մանաւանդ զի փորձառու են և գիտեն, թէ դասատուութեամբ աճի գիտութիւն իւրեանց՝ և ոչ եթէ նուազի. զի ըստ առածին՝ որ ուսուցանէ, և ինքն ուսանի։

Բայց զգոյշ լիցին դասատուք ուսուցանել զգի-

տութիւն որոց ուշիմ են մտօք՝ այլ յանդուգն բարուք, որպէս ոչ բարուոք առնեն, որք տան զսուր 'ի ձեռս չարաբարոյից. զի բնածիր ուշիմութիւնն՝ ըս-տացական գիտութեամբ զօրացեալ, լինի 'ի նոսա առիթ վնասու անձանց իւրեանց և ընկերաց։

ԺԱ. Պատուական ձիրք բնութեան՝ որպէս սրամտութիւն, քաջ յիշողականութիւն, ճարտարութիւն լեզուի, և այլն, որ գովութեան պատճառք են բարեկարգ իմաստնոց, դառնան 'ի նախատինս անզգոյշ իմաստնոց։ Իմաստուն մոլի՝ հրէշ է այլանդակ, զի ունի զգիտութիւն մարդոյ և զգործ անբանից։ Ոսկան մարդիկ՝ եթէ արեգակն սփռեսցէ զմէգ մթութեան, և իմաստունն՝ եթէ արասցէ ըզգործ մոլեկան.

ԺԲ. Անհնարին ցաւ է առն բարեսրտի տեսանել զտգէտս ամբարձեալ 'ի պատիւ, և զիմաստունն՝ ներդեւեալ և կոխան եղեալ. Որպէս ակն ազնիւ՝ գեղեցիկ փայլէ 'ի չարս անարգ քարանց, նոյնպէս այր իմաստուն՝ 'ի ժողովս տգիտաց։ Իմաստունն ոչ մեռանի, որ գրաւոր աշխատութեամբ թողու յիշատակ յերկրի։

« Իմաստութիւն բարի՝ տայ շնորհս, և ճանաչել զօրէնս՝ մտաց բարեաց է։ » Առակ. ԺԳ. 15.

« Բանն ձեր յամենայն ժամ լի շնորհօք Տեառն. իբրեւ աղիւ համեմեալ լիցի. գիտել որպէս արժան իցէ ձեզ իւրաքանչիւր ումեք՝ տալ պատասխանի։ » Կող. Դ. 6.

« Փութասջիր զանձն քո ընտիր կացուցանել առաջի Աստուծոյ, մշակ առանց ամօթոյ, ուղիղ հատանել զբանն ճշմարտութեան։ » Բ. Տիմ. Բ. 15.

ԳԼՈՒԽ Է.

ԾՆՈՂ

Ա. Հայր՝ որ բարւոք կրթէ զորդիս իւր 'ի կենդանութեան, յաւերժացուցանէ զյիշատակ իւր զկնի մահուան: Բարի կենցաղավարութիւն որդւոյ կենդանւոյ՝ փառաւոր առնէ զհամբաւ հօրն մեռելոյ:

Բ. Ծնողք՝ 'ի մեռանիլ իւրեանց եթէ թողցեն զորդիս իւրեանց աղքատ՝ բայց իմաստուն, բարւոք ընչից ժառանգորդս առնեն զնոսա, քան թէ թողուցուն հարուստ՝ բայց տգէտ:

Գ. Եթէ ոչ կամիս տրտմիլ 'ի վերայ զաւակաց քոց, տրտմեցո զնոսա 'ի մանկութեան իւրեանց յանդիմանութեամբ և սաստիւք: Ոչ այնքան վնաս է տեսանել զորդին վաղամեռիկ, որքան տեսանել զնա չարաճճիկ:

Դ. Անօգուտ է հօր կրթել զորդին 'ի վարս բարիս, եթէ մայրն թողլ տայ նմա սովորել 'ի չարիս:

Ե. Որ զորդին իւր փափկութեամբ սնուցանէ, 'ի տեղի կաթին թոյն արբուցանէ. զի մանկական փափկութիւնն 'ի զարգանալ հասակին՝ առաւել քան զթոյն վնասէ: Անգութ է մայրն, եթէ ոչ սնուցանէ զորդի իւր. բայց առաւել անգութ է, եթէ սնուցանէ փափկութեամբ:

Զ. Փափկութիւնն 'ի մանկունս՝ է իբրև փուշ կակուղ. բայց որքան մեծանայ մանուկն՝ այնքան կարծրանայ և նա, մինչև խայթել առ որս մերձենայ:

Է. Ծնողք եթէ իցեն առ որդիս իւրեանց կարի բազմագութ, որդիք նոցա լինին առ նոսա իսպառ անգութ: Սէրն հայրական դառնայ 'ի թշնա-

մութիւն, եթէ ներելով յանցանաց զաւակին՝ պատճառ տայ անդրէն մեղանչելոյ ։

Ը. Խորթ մայր իրաւամբ կոչի այն ծնող, որ գիտէ ծնանիլ զորդիս, այլ ոչ գիտէ բարւոք կրթութեամբ սնուցանել. նա է մայր հարազատ՝ որ գիտէ ծնանիլ՝ միանգամայն և սնուցանել 'ի համեստ վարս ։

Թ. Մանկունք առաւել ուսանին 'ի մարց քան 'ի հարց, զի մայրենի դաստիարակութեամբ սնանին մինչեւ 'ի զարգանալ իւրեանց. ապա պարտին մարք բարւոք կրթել զմանկունս իւրեանց, զի մի յետոյ լացցեն 'ի վերայ կենդանի որդւոյն առաւել՝ քան 'ի վերայ մեռեալ զաւակին ։

Ժ. Պարտական են ծնողք կրթել զմանկունս իւրեանց 'ի բարի վարս հոգեշահ խրատուք, և օրինակօք առաքինագործ քաղաքավարութեան իւրեանց. քանզի մատաղ հասակն մանկական՝ թէ և բնական խառնուածով իցէ բարի, սնանելովն 'ի մէջ չարաբարոյից, և տեսութեամբ անբարի կենցաղավարութեան ծնողաց իւրոց՝ լինի վատթար և մոլի ։

ԺԱ. Նախատինք հօր չարաբարոյի ծանրանայ չարաչար. վարուք որդւոյ իւրոյ, զի 'ի հօրէն ուսեալ լինել չար ։

ԺԲ. Ծնողք՝ արժանի են նախատանաց և պատժոց, որ զորդիս իւրեանց թողուն շրջիլ անգործ ։

ԺԳ. Ծնողք որ անփոյթ լինին, և ոչ տան զորդիս իւրեանց յուսումն գիտութեան՝ զի լինիցին այր բարի, և ոչ յարհեստս կարեւորս՝ զի շահեսցին զպէտս անձանց, պարտաւոր են դատաստանի, զի ինքեանք գտանին պատճառ անհրահանգ և անգործ լինելոյ իւրեանց ։

ԺԴ. Սպականին ձուք յորժամ թխամայրն թողու անխնամ, և շրջի ըստ հաճոյս իւր. անպիտան լինին մանկունք յորժամ ծնողք ոչ պահեն զնոսա

ընդ թեւօք իւրեանց, այլ անհոգ եղեալ՝ փութանան խնդրեն զդիւրութիւն անձանց։

ԾԵ. Եթէ ոք կամի զի որդի իւր լինիցի այր բարի, յանձն արասցէ այնպիսի դաստիարակի, որ ոչ միայն իցէ գիտնական՝ այլ և առաքինի. զի մանուկըն զայն ուսանի՝ զոր միանգամ յուսուցչէ իւր տեսանէ. քանզի տեսութիւն աչաց առաւել զարթուցանէ զբաղձանս կամաց՝ քան լուրն լսելեաց։

ԾԶ. Ոչ է փառք հարց տեսանել զորդիս իւրեանց գիտունս միայն՝ այլ և գործունեայս բարեաց, զի ուսանելի է զգիտութիւնն վասն գործելոյ զբարիս։

ԾԷ. Որդիք մեծատանց եթէ իցեն անհրահանգ, հուսկ ապա լինին աղքատ. որդիք աղքատաց եթէ իցեն հրահանգեալ, 'ի վախճանի լինին մեծատուն։

ԾԸ. Նոյնպէս լինի ոք յերիտասարդութեան, որպէս սնեալ իցէ 'ի տղայութեան. ուստի մեծատուն ոք եթէ կամի զի որդի իւր լինիցի երիտասարդ բարի, սնուսցէ զնա 'ի մանկութեան հասակի 'ի բարի կրթութիւնս։

ԾԹ. Որդի առն մեծատան՝ եթէ բաւական համարի զփառսն և զհամբաւ զոր ժառանգութեամբ ունի 'ի նախնեաց, և ոչ ջանայ յաւելուլ օր ըստ օրէ գիտութեամբ և առաքինութեամբ, մինչ յարկածից ժամանակին կորուսանէ զնոսա, միշտ մնայ յանարգութեան, զի 'ի մանկութեան իւրում ոչ ուսաւ ստանալ զփառս։

Կ. Հարք մինչ տեսանեն զորդիս իւրեանց գործել զանուղղայս, պարտական են քաղցրութեամբ խրատել զնոսա. իսկ եթէ որդիքն անհնազանդ գըտանիցին, չափաւոր սաստիւք ածցեն զնոսա 'ի յուղղութիւն։ Համարձակութիւն տալ երիտասարդաց է թողուլ զսանձ ամեհի ձիոյ, կամ հեղուլ զձէթ 'ի բորբոքեալ հուր, կամ 'ի սպառիկ վէրս արկանել ըզ-

կեղծ ։ Ճշմարտութիւն է գովելի՝ չափաւոր համարձակութիւն երիտասարդաց և մանկամարդաց ։

ԺԱ. Զափահաս մարդիկ՝ ՚ի տեսանել և ՚ի լսել զանպատշաճս, է երբեք՝ զի հեռանան, և է՝ զի ՚ի բաց խորշին. իսկ մանկունք ոչ բնաւ գիտեն խորշել, այլ զոր լսեն և տեսանեն՝ վաղվաղակի յօժարին ՚ի գործ դնել ։

ԺԲ. Ծնողք՝ եթէ ոչ բարւոք վարեսցին ՚ի զարգացուցանել զորդիս իւրեանց, որդիքն նոցա ոչ կարեն լինել ժառանգ բարի ։ Պարտ է և արժան՝ զսէրն ծնողական զոր բնութիւնն ետ ունել ՚ի վերայ զաւակաց, պահել ՚ի ծածուկ առ ժամանակ մի ՚ի սրտի իւրեանց, և յայտնել զաւակին յորժամ հասանի ՚ի չափ, և կարէ ճանաչել զյարգ ծնողական սիրոյ և զպարտաւորութիւն իւր ։

Ուստի մինչ տղայ է նա, և չունի զկիրառութիւն բանի, տացէ նմա զքաղցր կաթն ՚ի սնունդ, և զկերակուր ինչ ՚ի յադուրդ, և զհանդերձ անպաճոյճ ՚ի ծածկոյթ ։ Իսկ յորժամ լինի մանուկ իբրեւ եօթնամեայ, առաքեսցէ զնա ՚ի դպրատուն. ուր վարժապետն ուսուսցէ նմա զգրավարժութիւն, և ապա զգիր և զթուագիր, մինչեւ լիցի տասնամեայ. յետ այսորիկ զսկզբունս քրիստոնէական հաւատոյ, և բարոյական առաքինութեանց տացէ նմա սերտ ՚ի բերան ունիլ, և ՚ի միտ առնուլ ։

Իսկ եթէ մանուկն իցէ ուշիմ և ժրաջան և եռանդնոտ, տասցէ նմա դաս. զարհեստն քերականութեան, որպէս զի օր ՚ի յօրէ հասու լիցի նշանակութեան բառից և խելամուտ իմաստից ընթերցուածոց, և ձեռնհաս ՚ի շարադրել զբանս ինչ ըստ կանոնի և ըստ սովորութեան հայկազնեան լեզուիս, և կացցէ ՚ի հրահանգս կրթութեան մինչեւ հասցէ յերկոտասան կամ չորեքտասան ամ հասակի իւրոյ ։

Յայս ամենայն ժամանակս պիտոյ է մանկանն սաստ և խրատ 'ի ծնողացն և 'ի դաստիարակէն, որպէս զի անդստին 'ի Թարմ և 'ի մատաղ տիոց ուսանիցի հեռի կալ 'ի չարեաց, և զհետ երթալ բարեաց ։

Յետ այսր ամենայնի պարտուպատշաճ խնամոց՝ եթէ նոքին իսկ ծնողք փափաքին արժանաւորել զորդին իւրեանց սրբազան կարգի և աստիճանի, և մանուկն յօժարի, Թողուցուն զնա 'ի հրահանգս՝ ուսանիլ զարտաքին և զհոգևոր գիտութիւնս, և կըրթիլ 'ի մայրս առաքինութեան՝ ցորչափ արժան իցէ կալ նմա ։ Իսկ եթէ ծնողք կամին մուծանել զորդին իւրեանց 'ի կարգ աշխարհի, տացեն զնա 'ի կարեւոր արհեստս, որով կարասցէ շահիլ զպէտս կենաց ։

Բայց այս բարեկարգ դաստիարակութիւն որդւոց ոչ տեսանի այժմ 'ի ծնողս, յաղագս որոյ ցանցառակի երեւի և որդիապարտ հնազանդութիւն նոցա առ ծնողս իւրեանց ։ Քանզի ծնողք անդստին 'ի կաթնաբոյծ հասակէ մանկանն մինչև 'ի տիս պատանեկութեան՝ պգուեն զնա և փայփայեն, ազնիւ զգեստուք պճնեն, ծիծաղին ընդ երեսս նորա; չըրջեցուցանեն 'ի տեսարանս խաղուց և զբօսանաց, անյապաղ կատարեն զամենայն կամս նորա և զքմաձանըս. և Թէպէտ մինչդեռ տղայն է՝ առաքեն զնա 'ի դպրատուն, բայց յետ ուսանելոյ զհասարակ ընԹերցումն և զգիր, ածեն զնա 'ի վաճառանոցս ։

Եւ մանուկն Թէ և իցէ ուշիմ և եռանդնոտ, և խնդրեսցէ ուսանիլ զարհեստ քերականութեան և զգիտութիւնս կարեւորս, փաղփազակի սաստեն ասելով. Մեք ոչ եմք առնելոյ զքեզ քահանայ կամ վարդապետ. և զայն ոչ գիտեն՝ Թէ պարտական են առնել զնա մարդ բանական, և ոչ եթէ Թողուլ մարդակերպարան ։

Ապաքէն լուիցեն ծնողք, Թէ կարեւոր է ամե-

նոյն տղայոց ուսանիլ զարհեստ քերականութեան ըստ իւրաքանչիւր կարողութեան, զի գոնէ ծանիցեն զքաջայայտ միտս բանից աստուածաշունչ կտակարանաց հնոյն և նորոյ. խելամուտ լիցին օրինացն Աստուծոյ, որ պատուիրէ սիրել զԱստուած յամենայն սրտէ, և զընկերն վասն Աստուծոյ. հնազանդ լինել ծնողաց, և պատուել զնոսա 'ի վաստակոց ձեռաց իւրեանց։

Ոհուսկն ասացից, եթէ ծնողք բարուոք սնուսցեն և կրթեսցեն զորդիս իւրեանց, որդիքն եւս լինին ժառանգ բարի, և փառք ծնողաց իւրեանց։ Բայց քանզի ուսումնատեաց բարք բնաւորեալ է 'ի ծնողս, վասն որոյ և անհնազանդութիւն որդւոց առ ծնողս իւրեանց՝ յաճախեալ է յաւուրս մեր։

ԺԳ. Կործանեալ է քաղաքն, կամ մերձ է 'ի կործանումն՝ եթէ ծնողք անփոյթ են 'ի կրթել զորդիս իւրեանց 'ի գիտութիւն, յառաքինութիւն և յաշխատութիւն. զի տգիտութիւն, մոլութիւն և դատարկութիւն՝ են աղբիւր վնասու և թշուառութեան։

ԺԴ. Ամօթ մեծ է ծնողաց թողուլ զորդիս իւրեանց անխրատ, մինչեւ կարօտիլ նոցա խրատու այլոց՝ զի դարձցեն յուղղութիւն։ Փոքր մի անհոգութիւն ծնողաց թողու աճիլ մեծամեծ մոլութեանց 'ի զաւակս իւրեանց, որք ապա բազում աշխատութեամբ հազիւ ուղղին, կամ իսպառ մնան անուղղելի։ Քանզի և յանհոգութենէ նաւապետին տակաւ տակաւ ընդմտեալ ջրոց 'ի նաւն ընդ ծակտիս նորա, լճանան 'ի գոգն, և բազում ջանից կարօտին արտաքս թափիլ. և է ուրեք զի առնեն զնա խորասույզ։ Ուստի պարտ է ծնողաց զգոյշ լինել՝ և չտալ թոյլ մոլութեանց մուտ գտանել 'ի վարս որդւոյ իւրեանց, զի դժուարին է յետուհետեւ ապաքինել 'ի նոցանէ։

ԺԵ. Որդի անխրատ՝ սովոր է լինել ստասաց, զի զվրիպակ գործոց՝ զոր առնէ 'ի գաղտնիս, իբրև հարցանի 'ի ծնողաց՝ այլ ընդ այլոյ տայ պատասխանի զի մի յանդիմանեսցի : Զայսպիսի մանուկն պարտին ծնողք կրկնակի պատժովք խրատել, մի՝ վասն գործոցն, և միւս՝ վասն ստախօսութեանն, որպէս զի ուսանիցի այնուհետև հեռի կալ 'ի վրիպակ գործոց և 'ի խօսելոյ զսուտ :

ԺԶ. Հայր բարի՝ եթէ ունիցի որդի բարի, երկոքին ևս լինին երանելի. զի բարի համբաւն հօր՝ առաւելու զփառս որդւոյն, և բարի համբաւ որդւոյն՝ աճեցուցանէ զմեծարանս հօր : Ապա ջանասցին ծնողք կրթել զորդիս իւրեանց 'ի բարիս. զի եթէ անհոգութեամբ թողուցուն զնոսա սովորել 'ի չարիս, վատանունութեամբ նոցա աղաւաղի համբաւ բարութեան իւրեանց, և պարտաւոր ևս գտանին դատաստանի :

ԺԷ. Ողորմելի է մանուկն որոյ ծնողք են չարաբարոյ, յորոց և ինքն ուսանի լինել չար. և երանելի է նա՝ որոյ ծնողքն են բարեբարոյ, յորոց և ինքն դաստիարակի լինել բարի : Իսկ եթէ հայրն իցէ բարի՝ և մայրն չար, յոլովակի և մանուկն լինի չար. զի տղայք 'ի մատաղ տիս իւրեանց առաւել ուսանին 'ի մարց՝ քան 'ի հարց : Աւստի եթէ ծնողքն կամին զի որդիք իւրեանց եղիցին բարի, նախ ինքեանք լինիցին բարի :

ԺԸ. Հօր բարւոյ որդի բարի՝ յաւելու զպատիւ հօր, զի 'ի հօրէն ուսաւ լինել բարի. հօր չարաբարոյի որդի բարի՝ յաւելու զպատիւ որդւոյն, զի ինքնին ուսաւ լինել բարի :

ԺԹ. Ծնողք ոչ ունին իրաւունս գանգատել ըզբնութենէ, զի ետ նոցա ունել զաւակ չարաբարոյ. քան զի ոչ եթէ բնութեամբ ծնան զնոսա չար, այլ

ինքեանք անհոգութեամբ իւրեանց արարին զնոսա
չար. քանզի և երկիր եթէ անդարման մնասցէ, մա-
լախոտի և բուսուցանէ փուշ:

Լ. Պարտաւոր են ծնողք պարգացուցանել զոր-
դիս իւրեանց բարւոք կրթութեամբ, որպէս զի ման-
կունք պարապեսցին յօգտակար արհեստս և 'ի գիտու-
թիւնս, զգուշասցին պահպանութեան օրինաց, և
լինիցին հաւատարիմ առ Աստուած և առ մարդիկ:

ԼԱ. Ոչ այնքան ցաւալի է կորուստ ընչից և մե-
ծութեան, որքան կորուստ ամօթխածութեան և
բարի անուան. զի զինչս և զմեծութիւն հնար է
միւսանգամ 'ի ձեռս բերել, բայց զամօթխածու-
թիւն և զանուն բարի ոչ բնաւ. զի ըստ նմանու-
թեան անօթոյ բրտի միանգամ խորտակեալ՝ ոչ եր-
բէք ամբողջանայ:

Նաև զգուշասցին ծնողք 'ի պարկեշտութեան
պահել զզաւակս իւրեանց. զգուշասցին և զաւակք
անկորուստ պահել զհամեստութիւն և զանուն բա-
րի. զի երիտասարդական բորբոքն է անցաւոր, հեշ-
տութիւնն վայրկենական. բայց ամօթահարութիւնն
և ցաւն է մշտնջենաւոր յաստի կեանս, և պատիժն
յաւիտենական 'ի հանդերձեալն:

ԼԲ. Օ՜ ինչ քան զայս աղետալի, մինչ հայրն ժա-
ղովէ զարծաթ և զստացուածս բազում տառապանօք՝
զի որդին ապրեսցի երջանկաբար. և որդին վայրավա-
տին առնէ զնոսա, զի ապրեսցի թշուառաբար: Ի՞ւ-
զինչ պատճառ եղկութեանցս, բայց եթէ անկարգ
խնամքն ծնողական. զի հայրն ջանայ հարստացուցա-
նել զորդի իւր բազում գանձիւք, այլ ոչ սակաւ մի
գիտութեամբ. կամի ժառանգորդ առնել ստացուա-
ծոց, այլ ոչ առաքինութեանց:

ԼԳ. Իշխանք եթէ ցանկան զի որդիք իւրեանց
լինիցին իշխան, սնուցեն զնոսա ոչ իբրեւ զորդի

այլ իբրեւ զծառայ. զի որ ոչ եղեւ ծառայ հօր իւրոյ, ոչ կարէ իշխան լինել այլոց. զի նա գիտէ լինել հրամանատար, որ եղեալ է հրամանակատար ։

ԼԴ. Երախտաւորութեամբ ելանէ յաշխարհէ որ թողուցու յաշխարհի որդի բարի. և տրտմութեամբ հրաժարի՝ որ թողու զկնի իւր որդի չար ։

Նա բարւոք առնէ՝ որ 'ի մեռանիլն յանձն առնէ բարեկամին զորդի փոքր՝ խնամել զնա և խրատել ։ Քանզի մանուկն եթէ չունիցի զոք խնամածու, ընկերակից եղեալ չարաց՝ լինի և ինքն չար և անզգամ, և այնուհետեւ ոչ օգտի ինչ 'ի խրատուէ բարեաց ։ Զի ըստ հասարակաց առածին, խափշիկ սեւամորթ ոչ խնդրէ օճառ. անմիտն չառնու խրատ օգտակար.

ԼԵ. Որ սիրէ զորդի իւր՝ զգուշանայ 'ի պահպանել զնա, ապա թէ ոչ՝ ոչ սիրէ զորդին. քանզի զգուշաւոր պահպանութիւն յառաջ գայ յերկիւղէ կորըստեան, և երկիւղն կորստեան ծնանի 'ի սիրոյ. ապա ուր պակասի գործ սիրոյ, ոչ գտանի անդ սէր ։

ԼԶ. Մարք զգուշասցին դստերաց իւրեանց, զի մի իւիք արատեսցի համեստութիւն նոցա. զի համեստութիւն նման է դիւրաբեկ ապակւոյ, որ 'ի դոյզն բախմանէ խորտակի, և կորուսանէ զիւրն յարգ, և չէ հնար անդրէն 'ի ձեռս բերել ։

ԼԷ. Մայր՝ որ պահէ զդուստրն 'ի տան որպէս 'ի բանտի, և ոչ թոյլ տայ նմա խօսակից լինել ընդ այլոց, ոչ այնու ցուցանէ՝ թէ դուստր իւր է չար և անպատկառ, այլ զգուշանայ՝ զի մի՛ լինիցի. զի օրիորդ ամօթխած և բարի՝ որքան խնամով և զգուշութեամբ պահեսցի, այնքան առաւել պարկեշտ և բարեգոյն գտանի ։

ԼԸ. Մանկամարդ եթէ նստիցի 'ի տան համեստ և անխօս, այլք ամենեքին բարեխօսութեան նորա լինիցին մունետիկ և քարոզ ։

ԼԹ. Թշնամաբար սիրող է զաւակի իւրում այնպիսի մայր, որ զդուստր իւր ընդ ազգականաց կամ ընդ դրացեաց առաքէ 'ի զնին կամ 'ի զբօսանս, և թողու միայն աւուրս ինչ 'ի տան նոցա, ասելով. Նապաքէն բազում ժամանակք են, յորմէ հետէ արգելեալ զաւակն իմ 'ի տան, խարապայ կապեցաւ 'ի սրտի նորա. Թող փոքր մի արտաքոյ ելցէ, և բացցի սիրտ նորա և հովահարեսցի. զի չէ օտար տեղին, ազգական են մեզ և մերձաւոր:

Բայց աւաղ կուրութեան մտայն և անզգայութեան. այն ինչ յուսայ և սպասէ զի բացցի սիրտ դստերն, վաղվաղակի բացեալ լինին աչք նորա, և տեսանէ զմերկութիւն իւր 'ի համեստութենէ: Ելեալ 'ի տանէ կորուսանէ զամօթխածութիւն. մըտեալ 'ի տուն ոչ եւս մարթի գտանել: Ընտրեալ զուարճութիւն զբօսանացն՝ փոխի 'ի տրտմութիւն անփարատելի, և ցնծալից բերկրութիւնն՝ 'ի սուգ և 'ի կոծ:

Այս պարտ է որդեսէր մարց համապազ հսկել 'ի վերայ պահպանութեան դստերաց, և չթողուլ հեռանալ 'ի քղանցից իւրեանց: Զի նմանին նոքա ձըւոց հաւուց, զորս պարտին թխսամարք ընդ թևօք ունել, մինչև յելանել նոցա 'ի ձուոց. և յետ այնորիկ ընդ իւրեանս շրջեցուցանել մինչև 'ի զարգանալ:

Այս եթէ թողուցուն զձուս արտաքոյ թևոց, ապականին 'ի ներքուստ. և եթէ թոյլ տացեն ձագուց հեռանալ 'ի բնոյ, յափշտակին յանգեղաց. Ըստ սմին սարասի և մարք պարտաւոր են լինել միշտ հոգաբարձու դստերաց. իսկ եթէ անփոյթ լինիցին զնոցանէ, ինքեանք գտանին պատճառ չարեացն, և արժանի պատժապարտութեան:

Խ. Այլ եթէ զբնական սէրն որով սիրէ զդուստրն իւր՝ ցուցանիցէ յայտնի, լինի դստեր իւրում

դաղտնի Թշնամի. զի դուստրն 'ի տհաս հասակի իւրում ընկալեալ 'ի մօրէն զհամարձակութիւն, որքան զարգանայ 'ի տիս՝ այնքան առաւել 'ի համարձակութեան, մինչեւ ոչ հնազանդիլ բանից ծնողին, և ոչ անսալ խրատու նորա։ Եւ զի ուսեալ է նա 'ի մատաղ տիոց անտի ամենայն հաճոյից իւրոց կատարիլ, 'ի մեծութեան հասակին զնոյն խնդրէ 'ի մօրէն. և մինչ նա զլանայ կատարել, խոժոռի ինքն և տրտմի, և երբեմն կագէ և հակառակի։

Եւ այսմ ամենայնի գլխաւոր պատճառ է թուլութիւն ծնողին, որ յառաջագոյն ետ դստերն զհամարձակութիւն՝ առնել զհաճոյս կամաց իւրոց. և մինչ դժուարանայ զսպել զդուստրն, մաշի ծնողն, և աւաղ կարդայ անձին իւրոյ և դստերն։ Եւ արդարեւ բազում ջանից պէտք են զուսպ ունել զայնպիսին, և զանուն բարի նորա չարատել։ Ապա պարտ է ծնողին զսէրն իւր յառաջագոյն պահել 'ի ծածուկ, որպէս զի 'ի զարգանալ դստերն արասցէ յայտնի, որով երկոքին եւս լինիցին բարեվիճակ։

ԽԱ. Օրիորդք՝ որք զձայնս իւրեանց ոչ առնեն այլոց լսելի, համբաւ բարութեան նոցա ամենեցուն լինի ազդելի։ Այս՝ որ բարձրաձայն ընդ ումեք խօսի, խափանէ ինքնին զանուն իւր բարի։ Զի օրիորդ՝ եթէ 'ի մատաղ մանկութենէ ուսանիցի բարձրաձայն խօսել ընդ ծնողաց իւրոց և եղբարց և ազգականաց, զիա՞րդ հնար է նմա 'ի զարգանալ հասակին զուսպ ունել զձայն իւր, և զգուշանալ զի մի՛ ոք յօտարաց լուիցէ։ Մանկամարդ՝ որ սովոր է խօսիլ բարձրաբարբառ, մարթ է լինել այնպիսին յանդուգն և անպատկառ։

ԽԲ. Բարւոք էր՝ եթէ տունն յորում բնակին աղջկունք, ոչ ունէր պատուհան կամ դուռն հայել 'ի փողոցս. զի յորժամ կանգնեալ հային նոքա ակն

յանդիման 'ի տես անցաւորաց, ամբոխի բարեմտու-
թիւն նոցա, իբրեւ այն թէ կայծ հրոյ անկանի 'ի
խուրձս բամբակի, և ժամ ըստ ժամէ արծարծեալ
կիզու. և ծախէ զողջմտութիւն նոցա և զհամեստու-
թիւն: Այս երիտասարդուհի կամ կուսան՝ որոյ
աչք են 'ի պատուհան, կամ է անամօթ, կամ սկը-
սեալ է անամօթանալ. զի ամենայն հրդեհ 'ի դոյզն
մի կայծէ բորբոքի, և ամենայն մեծ վնաս՝ 'ի փոքր
վնասուէ գայ յառաջ:

ԽԳ. Մարք մի հաւատասցեն զդուստր իւրեանց
կենցաղավարիլ ընդ երիտասարդի, թէեւ 'ի մերձա-
ւորաց՝ իցէ կամ յազգականաց. զի մոլեկան ցան-
կութիւնն խռովէ զմիտսն, մինչեւ մոռանալ զանձն
և վարիլ իբրեւ զանբան:

ԽԴ. Մի տրտմեսցին դստերք՝ յորժամ զգուշու-
թեամբ պահպանին 'ի մարց իւրեանց. զի անկատար
հասակ նոցա ոչ գիտելով զօգուտն զոր ունին 'ի
պահպանութենէն, գուցէ տրտմեցուցանէ զնոսա,
բայց գիտասցեն առ յապա՝ յորժամ լինիցին մարք
դստերաց:

ԽԵ. Երկիր՝ եթէ ուխտեսցէ արգելուլ զգոլոր-
շիս ջուրց, և օդ՝ զհողմն սաստիկ, միշտ մնայ ծովն
խաղաղ և անխռով. և օրիորդ ոք՝ եթէ պահ դիցէ
աչաց իւրոց զի մի հայեսցի յարտաքս, և ականջաց՝
զի մի լուիցէ զանպատեհս, մնայ հանդարտ և հա-
մեստ. ապա ցորչափ զաչսն 'ի պատուհան ունիցի,
և զունկն 'ի բերանս այլոց, անհնար է նմա կալ մը-
նալ 'ի տան համեստ և ամօթխած:

Որ 'ի կուսութեան իւրում մնացէ 'ի տան որ-
պէս 'ի բանտի, յամուսնութեան իւրում գտցէ ըն-
դարձակ բարի: Այս շատաշրջիկն՝ դիւաց է խաղալիկ:

ԽԶ. Բարուոք առնեն կանայք, զի զսպալատ ա-
կանակուռ և ոսկեղէն զարդուց իւրեանց բազում

աշխարհքութեամբ պահեն. և եթէ դէպ լինիցի եր-
թալ 'ի տունս ազգականաց իւրեանց, ընդ ինքեանս
տանել ածեն, և փականօք ամրացուցանեն զի մի
կողոպտեսցի 'ի գողոց: Բայց ոչ բարւոք առնեն՝
մինչ ոչ այնչափ զգուշանան դստերաց որչափ զար-
դուց իւրեանց. և յետ կորուսանելոյ նոցա զհամես-
տութիւն իւրեանց, զուր և ընդվայր հառաչեն և
կոծեն:

Եւ որովհետև օրինօք բնութեան առաւել պար-
տին սիրել զզաւակս իւրեանց՝ քան զամենայն մե-
ծագին զարդսն, ապա առաւել արթնութեամբ պա-
հեսցեն զնոսա, զի մի վտանգ կորստեան հասանիցի
համեստութեան նոցա. և ընդ նմին եկեսցէ կո-
րուստ ընչից, կորուստ շառաւիղի, և կորուստ բարի
անուան:

ԽԷ. Դուստրն մինչ փոքր է՝ աշխատի մայրն 'ի կե-
րակրել զնա և դարմանել. այլ մինչ լինի չափահաս,
մայրն հանգչի, և դուստրն աշխատի.

Բայց այս հանգիստ մայրենոյ յաւելու զաշխա-
տանս մտաց ծնողին. զի պարտի շուրջ հայիլ և զգու-
շանալ 'ի պահպանութիւն դստերն. զի ըստ հասա-
րակաց առածին, որչափ մեծանայ զաւակն, այնքան
մեծանան և ցաւք ծնողին.

ԽԸ. Որ ընտրէ հարսնացուցանել զդուստր իւր
առն ազնուոյ՝ բայց մոլեկանի, կորուսանէ զպատիւ
և զհանգիստ անձին իւրոյ.

ԽԹ. Չէ արժան հայիլ 'ի չքաւորութիւն փե-
սայացուին՝ այլ 'ի խոհեմութիւն նորին. զի որ պա-
նու զփեսայ հարուստ՝ բայց մոլի, առնէ զդուստր
իւր մշտնջենաւոր գերի:

Ծ. Ոչ լնուն զպարտաւորութիւնս իւրեանց ծը-
նողք, որ վասն փափկութեան անուան և հանգստոյ
իւրեանց՝ ոչ յօժարին տալ զդստերս իւրեանց հա-

մեօտ արհեստաւորաց, եթէ չունիցին նոքա զմեծու-թիւն բազում։ Իսկ մինչ դստերք իւրեանց անտես լինին ՚ի մեծատանց ածիլ ՚ի հարսնութիւն, անցեալ ըստ չափ հասակի՝ մնան ՚ի տան իբրեւ զայրի զա-մենայն աւուրս կենաց իւրեանց։

Իսկ պատճառ այսմ վնասու՝ է անափառութիւն ծնողաց, որք խնդրեն զհարստութիւն՝ և ոչ զհա-մեստութիւն։

ԾԱ. Դժուարին է յոյժ, և բազում զգուշութեան պէտս ունի ընտրութիւն փեսայի, զի գլխովին զամա-նէ կախի երջանկութիւն կամ թշուառութիւն դըս-տեր իւրեանց։

Այսպա մի ընտրեսցեն փեսայացու զերիտասարդ-ոք յայն սակս՝ զի է յազնիւ տոհմէ, այլ զի կարէ լի-նել սկիզբն ազնիւ տոհմի։ Զի են բազումք, որք զազնուութիւն տոհմի իւրեանց սպառեն յինքեանս, և են՝ որք սկզբնաւորեն յինքեանց։

ԾԲ. Նարելից խնճոյք՝ ոչ առնեն զհարսանիսն վա-յելուչ, այլ յարմարութիւն փեսային և հարսին։ Տուն տրտմութեան է այն հարսնարան, որոյ փե-սայն և հարսն չեն միմեանց ըպատկան։

« Պատուիրեցեք որդւոց ձերոց, պահել և առնել զամենայն բանս օրինացս այսոցիկ։» Բ. Օրին. ԼԲ. 46։

« Որ խնայէ ՚ի գաւազան՝ ատեայ զորդի իւր. իսկ որ սիրէն՝ խնա-մով խրատէ։» Առակ. ԺԳ. 24։

« Դստերք իցեն քո՝ զգոյշ կաց, և մի զգուէր զնոսա և համարձա-կեցուցաներ. առն իմաստնոյ տուր զնոսա, և քո գործ մեծ գտանի կատարեալ։» Սիրաք. Է. 26։

« Որ խրատէ զորդի՝ շահեսցի զնա, և ՚ի մէջ բարեկամաց փառա-ւորեսցի։» Սիրաք. Լ. 2։

« Որ ուսուցանէ զորդի, նախանձաբեկ առնէ զթշնամին, և առա-ջի բարեկամաց ցնծասցէ, մեռաւ հայր նորա՝ և չէ մեռեալ, զի նման իւր եթող յաշխարհի։» Սիրաք. Լ. 3։

« Հարք՝ մի՛ զայրացուցանէք զորդիս ձեր, այլ սնուցանիջիք զնոսա խրատու և ուսմամբ Տեառն: » Եփես. Զ. 4.

« Որդիք՝ հնազանդ լերուք ծնողաց ձերոց յամենայնի, զի այն է հաճոյ առաջի Տեառն: » Կող. Գ. 20:

« Կամիմ զմանկամարդացդ՝ ամուսնանալ, որդիս ծնանել, տնօրէնս լինել. և մի՛ ինչ պատճառս տալ հակառակորդին՝ 'ի հայհոյութեան աղագս: » Ա. Տիմ. Ե. 14:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. Յարեբաստիկ է ամուսնութիւն, եթէ ամուսինք պահեն զհաւատարմութիւն առ միմեանս, և սիրեն զիրեարս որպէս զանձինս իւրեանց, մինչև այր և կին ոչ երևիցին երկու զանազան անձինք, քան թէ մի հոգի յերկուս մարմինս բնակեալ. որք և իցեն ողջամիտ և աշխատասէր, ուրախ, հանդարտ, փոփոխակի հոգածու ընտանեաց. այրն՝ յարտաքին գործս, և կինն՝ 'ի կառավարութիւն տանն զբաղեալ. մխիթարիչ միմեանց և օգնիչ, մինչ զի ոչ յայլ ակըս՝ քան թէ կեալ յօգուտ և 'ի հաճոյս իրերաց:

Բ. Ոչ է պարտ խնդրել զկին գեղեցիկ՝ այլ բարեբարոյ: Կին գեղեցիկ տեսլեամբ՝ այլ չարաբարոյ, է օձ գեղեցկախայտ:

Որ խնդրէ առնուլ զյոյժ գեղեցիկն 'ի կնութիւն, հուսկ ապա կամ խելագարի, կամ անկանի յաղքատութիւն:

Գ. Գեղեցկութիւն կնոջ ոչ է վայելչութիւն կերպարանաց նորա, որ աւուրց յաւուրս եղծանի, այլ համեստութիւն և հնազանդութիւն՝ որ ոչ գիտէ պակասել մինչև ցվախճան:

Դ. Որ յամենայնի զհետ երթայ կամաց կնոջ իւրոյ՝ առնէ զանձն գերի, և որ միշտ ընդդիմանայ՝ առնէ զինքն թշնամի: Ապա ամուսնացեալն առաւել պէտս ունի խոհեմութեան քան զամուրին, զի ամուրին զիւր անձն միայն հոգայ բարւոք կառավարել, իսկ ամուսնացեալն՝ զիւրն միանգամայն և զամուսնոյն իւրոյ:

Ոչ է արժան առն ունել զկին իւր որպէս աղախին անարգ, և ոչ որպէս տիկին հրամանահան ինքեան, այլ պահել ՚ի չափաւորութեան:

Ե. Անզգամ է կինն՝ եթէ կամաց առն իւրոյ հակառակ զինի. և խելագար է այրն՝ եթէ վիճէ ընդ նմա ՚ի հրապարակի:

Զ. Կին՝ եթէ բարի է, պարտ է առաւել եւս խնամել զի բարեգոյն լինիցի. իսկ եթէ չար է, պարտ է համբերել զի մի չարագոյն եւս լինիցի:

Է. Զօրապետ ոք իմաստուն՝ որ բաւական է կառավարել զմեծ խիտ բանակ, տկարանայ կառավարել զմի միայն կին դժնդակ. զի որ արտաքոյ մարդկութեան կենցաղավարի, չէ հնար մարդկային խոհեմութեան կառավարել զնա:

Ը. Անզգամութիւն կնոջ՝ առաւել քան զերկրաշարժ կործանէ զտուն առն իւրոյ, և քան զհողմակոծ հրդեհ զամենայն ստացուածս նորա ՚ի մոխիր լուծանէ. Որ կամիցի գիտել ինչ զտանջանաց դժոխոց, ուսանիցի յայնմանէ որ ունի զկին անզգամ:

Թ. Մեծ արիութեան պէտս ունի տանիլ անզգամութեան կանանց՝ քան քաջութեան հզօր թշնամեաց: Վասն զի՝ անզգամ կանանց բարկութիւնն է պատերազմական, նախանձն դիւական և սէրն կեղծաւորական:

Ժ. Ակնորական մոլութիւն է ազգի կանանց առ ոչ ինչ համարիլ զայն բարի զոր ունին, և ցանկալ

այնմ զոր ոչ ունին, թէ և ստացուածն նորին իցէ անօգուտ կամ դժուարին։

ԺԱ. Կանայք եթէ գտանեն փոքր մի համարձակութիւն, անձնացուցանեն զամբարտաւանութիւն իւրեանց. եթէ զգան դոյզն մի անպատուութիւն, յարուցանեն զմեծ իմն խռովութիւն, զի զամենայն ինչ տեսանեն խոշորացուցիւ. ապա մեծ զգուշութիւն պիտի պահել զնոսա 'ի չափաւորութեան։

ԺԲ. Կանայք երբեմն լինել դժկամակ և անհաւան ընդ գլխաւորութիւն արանց, ասելով ընդ միտս՝ թէ ընդէ՞ր արք կարգեցան 'ի վերայ մեր հրամանատար, և մեք եղաք հրամանակատար. Նա որովհետեւ ոչ կարեն յայտնի ընդդէմ զինիլ, զի գիտեն լինել այնմ յաստուածային կարգաւորութենէ, սկսանին լռելեայն հակառակիլ, զի գանգատեն զբարուց արանց՝ թէ տիրողաբար հրամայեն մեզ։ Նա հաւատի իմն երբեմն, թէ այս տրտունջ յառաջ գայ յանհաւանութենէ գլխաւորութեան արանց. ապա թէ ոչ՝ պարտ էր նոցա յամենայնի հլու և հպատակ կալ ամենայն բարեկարգութեամբ արանց իւրեանց։

ԺԳ. Մատնէ զանձն 'ի ծառայութիւն անզերծ, որ գոլով ինքն ազատ՝ առնու կին ընչաւէտ։ Եթէ կամիս գիտել՝ թէ որ գերի իցէ կարի ողորմելի և դժբաղդ, իմա զայն՝ որ ծառայ եղեալ կնոջ իւրոյ՝ չերեւի լինել այր մարդ.

ԺԴ. Չէ նա այր իմաստուն, որ կարծէ զսէր կնոջ հաստատուն. զի նոքա որպէս բարուք՝ նոյնպէս և սիրով են յողդողդուն.

Կին որպէս առաջին է 'ի սիրտս առն իւրոյ՝ մինչ կենդանի է նա, նոյնպէս առաջին լինի 'ի մոռացօղս, մինչ յետ մահուան նորա ամուսնանայ ընդ այլում։

ԺԵ. Մանկամարդ կին՝ մինչ առաւել քան զկայս

լուչն ճչէ և լայ 'ի մեռանիլ առն իւրոյ, կորուսանէ զպատիւ իւր. քանզի բազումք վայելուչ իմն զըրպարտութեամբ ասեն զնմանէ՝ թէ լալագին կծուծն կամի կարծեցուցանել զանձն հաւատարիմ առն իւրում, որպէս զի հաճեսցի ոք առնուլ զնա 'ի կնութիւն.

ԺԶ. Կանայք ոչ այլ իմիք այնպէս ըղձանան՝ որպէս տեսանել զայլս, և տեսանիլ յայլոց. վասն որոյ եղան օրէնք 'ի վերայ կանանց՝ նստել 'ի տան, զի մի յայլոց տեսանիցին։

ԺԷ. Այն է վայելուչ արանց՝ թողուլ յաշխարհի յիշատակ յաւերժական զպատերազմական քաջութիւնս, զօգտակար մեծագործութիւնս, զիմաստուն մատենագրութիւնս, և զնորանոր արհեստից հնարինակութիւնս. իսկ վայելուչն կանանց ազգի՝ է թողուլ զհամբաւ համեստութեան իւրեանց։

. Դիւրեցկութիւն կանանց դառնայ յանարգանս նոցա, թէ չիցեն ամօթխած։

ԺԸ. Բնական է արանց լինել սակաւախօս, և կանանց՝ շատախօս. զի այրն 'ի կաւոյ երկրի ստեղծաւ, և կինն յոսկերէ կողին։ Ապաքէն կաւ ընդ կաւոյ զարկուցեալ՝ մեղմ ինչ շաչիւն լինի լսելի. բայց ոսկր ընդ ոսկր բախեալ՝ արձակէ զանգիւն ազդող լսելեաց։

Որ զխորհուրդ իւր յունկանէ պատմէ կանանց, փութով գտանէ քարոզեալ 'ի վերայ տանեաց։

ԺԹ. Եթէ 'ի շատախօսութեան կանանց ոչ գտանէր բամբասանք, ոչ ոք բարկանայր նոցա, գիտելով թէ շատախօսութիւնն ընդաբոյս է բարուց նոցա։

Որ ոք կամի լսել զունայնաբանութիւնս, խօսակից լիցի ընդ կանանց։

Ի. Կանայք՝ մինչդեռ ունին զմի հոգի, դժուարաւ նուաճին. ապա յորժամ ունիցին զերկուս (այ-

ակնքն յղի լցեն ,) ո՞վ է որ կարասցէ յաղթել նոցա,
զի վաղվաղակի կորուսանեն զմիտս գուցէ և զերկու-
սին : Այս խոհեմութեամբ պարտ է կենցաղավարել
ընդ նոսա , որք իբրեւ անօթ բրտի 'ի դոյզն բախմա-
նէ փշրին :

Այլ ինչ են զարմանք՝ եթէ տղայք սովորաբար լի-
նին անխրատ , քանզի 'ի կանանց ծնանին , և 'ի կա-
թանէ նոցա սնանին :

« Կին ժրագլուխ՝ պսակ է առն իւրոյ . որպէս որդն՝ փայտի վնա-
սակար է , նոյնպէս կորուսանէ զայր՝ կին չարագործ : » Առակ. ԺԲ. 3.

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ

Ա. ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՔ այնքան կրթեսցեն առ ուսս ի-
մաստից և առաքինեաց , մինչ զի 'ի բաժանիլ և 'ի
հեռանալ իւրեանց՝ կարող եղիցին անկորուստ յա-
չի ունել զբանս նոցա իբրեւ ուսուցիչ բարեխրատ :

Որ ունի զիմաստութիւն և զհանճարական քաղա-
քավարութիւն , յոր վայր և երթիցէ , յորպիսի ձա-
խորդութիւնս և անկանիցի , գտանէ զփառս և զհամ-
բաւ բարի :

Երիտասարդ իմաստուն՝ է որպէս ծառ խորար-
մատ , զոր հողմունք արկածից թէպէտ և շարժեն
զնա , այլ ոչ կարեն կործանել :

Բ. Երիտասարդ մեծազգի՝ սովորեալ 'ի մանկու-
թենէ իւրմէ 'ի զեղխութիւն և 'ի զեղծ վարս , 'ի
վախճանի անկանի 'ի թշուառութիւն , և լինի նպա-
տակ նախատանաց 'ի մէջ աշխարհի . զի մեծամեծու-

թիւնն յառաջ եկեալ 'ի պայծառութենէ տոհմին, չթողու նմա խոնարհիլ 'ի չափաւորութիւն. և սովորական մոլութիւնն արգելու ստանալ զբարի վարս ։

Գ. Բազումք յազնուական երիտասարդաց՝ պատճառաւ հարստութեան իւրեանց ուսանին զբազում մոլութիւնս. և կորուսեալ զհարստութիւնն՝ ոչ կորուսանեն զմոլութիւնսն ։

Դ. Զարմանք են, զի որդիք աղքատաց ջանան ստանալ զարծաթ, զի լինիցին մեծատուն. և որդիք մեծատանց՝ զհետ են վատնել զարծաթ, զի լինիցին աղքատ. և բազումք են այսպիսիք՝ որք կորուսեալ զհայրենի փարթամութիւնն, շրջին աղքատ և նկարատեալ ։

Ե. Հասակն երիտասարդական դիւրասահ է յամենայն հաճութիւնս. վասն որոյ և ախորժակ ինչ՝ թէ և երևեսցի նմա անմեղ, տակաւին պարտ է նմա կասկածիլ, և խորհուրդ հարցանել իմաստնոց և փորձառուաց, և ըստ խրատու նոցա վարել ։

Զ. Արժան է մարդոյ ոչ հաւատալ անձին իւրոյ, զի մի զիւր ինքն խաբեսցէ. և ոչ մոռանալ զկիրս իւր՝ յորոց երբեմն խաբեցաւ, զի մի այլ ևս խաբեսցի 'ի նոցանէ ։ Ուղևոր ոք անծանօթ ճանապարհի՝ հետևի առաջնորդի. բայց զարմանք են, զի երիտասարդ՝ որ ճանապարհորդէ 'ի հասակի ծերութեան, ոչ հետևի առաջնորդութեան ծերոց ։

Է. Է որ սխալի, բայց այնու ճանաչէ զպակասութիւն իւր, զգաստանայ և օգտի. և է որ սխալի, բայց այնու առաւել կամակորի 'ի կարծիս իւր և մնասի. զի անգիտական սխալմունքն դառնան 'ի յանդուգն խելագարութիւն, և մնասեն չարաչար ։ Ուստի ոչ այնքան մեղադրելի է նա՝ որ սխալի, այլ նա՝ որ ոչ կամի ճանաչել զսխալանս իւր և ուղղել. իսկ որ ոչ ուղղի կամաւ, մնասի ակամայ ։

Ը. Ուր չիք նախատեսութիւն ապառնեաց, փորձառութիւն անցելոց, բարեկարգութիւն ներկայից, գահավէժ լինին միտք 'ի գործել զանկարգս։ Բայց որ ճանաչէ զսխալանս իւր և խոստովանի, չէ յանդիմանութեան արժանի, քանզի նշան է ազնուութեան հոգւոյ նորա. և թէ այնու սխալմամբ ուսաւ զգուշանալ յապագայ արկածից, և բարեկարգել զընթացս իւր, քանզի չիք ինչ ծայրագոյն յանցանք որ խոնարհ խոստովանութեամբ չլիցէ ներելի. ապա չէ արժան վհատիլ ումեք՝ թէ և անկեալ իցէ 'ի վտանգս, այլ անվեհեր սրտիւ ջանալ 'ի գտանել հնարս ազատութեան։

Թ. Երիտասարդք՝ որք պատուադիր լինին արգոյ ծերունեաց, զորս փորձառութիւնն բազում իրաց արարեալ է իմաստունս, 'ի ծերութեան իւրեանց գտանեն զպատիւ և զյարգանս իբրեւ փորձառուս և խոհեմս. զի զոր սերմանէ ոք, զնոյն և հնձէ։

Ժ. Երջանիկ լինէին մարդիկ, եթէ յերիտասարդական հասակի ունէին զխոհեմութիւն փորձառու ծերոց, և 'ի տիս ծերութեան՝ զզօրութիւն առոյգ երիտասարդի։ Երանի էր եթէ երիտասարդք 'ի փոխ առնուին զխոհեմութիւն 'ի ծերոց, և ծերք զզօրութիւն յերիտասարդաց. զի բազում ինչ զգայ ծերն, զոր ոչ զգայր յերիտասարդութեան իւրում. և բազում ինչ կարէ երիտասարդն, զոր ոչ կարասցէ առնել 'ի ծերութեան։

ԺԱ. Բարեվիճակ է մանուկն, որ ընդ զարգանալ և աճել հասակին՝ զարգանայ և առաւելու գիտութեամբ և առաքինութեամբ. այնպիսին և 'ի պակասիլ ծերութեամբ 'ի զօրութենէ մարմնոյ; ոչ պակասի 'ի խոհականութենէ և յառաքինութենէ։

ԺԲ. Երիտասարդութիւնն է գոռոզ ինքնահաւանութիւն, որ հաւատարմացուցանէ անձին՝ թէ կա-

րէ առնել զամենայն, և համարձակ մխի յամենայն վտանգս, և անկանի յորոգայթ ։ Եւ երբեմն Աստուած թոյլ տայ նոցա սխալել, որպէս զի ծանիցեն զմարդկային տկարութիւնն և զգաստասցին, և մի եւս 'ի զօրութիւն անձին ապաստան լիցին ։

ԺԳ. Սխալանք ծերոց դժուարաւ ուղղին, զի ծանր թուի նոցա անսալ խրատուց, նմանեալ հինաւուրց ծառոյ՝ որ 'ի թիւրութենէ ոչ իւիք արհեստիւ ուղղի ։ Ծերք՝ թէ և ծանիցեն զպակասութիւնս իւրեանց, ոչ կարեն զգաստանալ. զի վատթար սովորութիւնն եղեալ է նոցա երկրորդ բնութիւն ։ Նորահաստ երիտասարդք նմանին մատաղատունկ ծառոյ, և դիւրաւ ուղղին՝ եթէ անսան խրատուց բարեաց ։

ԺԴ. Եռանդագին երիտասարդք առաւել կարօտ են խրատուց՝ քան դրամոց. զի եթէ խրատեալ իցեն և բարեկարգ, թէ և չունիցին դրամ, չէ ինչ դժուարին նոցա ստանալ զայն, և 'ի գործ ածել յօգտակար իրողութիւնս ։ Իսկ եթէ ունիցին դրամ՝ բայց իցեն անխրատ, հնար է վատնել զայն 'ի մոլեկան գործս, և մնալ միշտ յաղքատութեան 'ի վնաս անձանց իւրեանց ։

Իսկ ծերք՝ որք տառապին յաղքատութեան, առաւել կարօտ են դրամոյ՝ քան խրատուց. քանզի բազմամեայ փորձառութեամբ վաղու եւս խրատեալ են նոքին. և ոչ եւս է արժան 'ի կարծիս լինել, թէ դրամք արբանեկեսցեն նոցա յանարժան գործս. այլ յուսալի է առաւել, թէ ձեռնտու լինիցին նոցա յօգտակար իրողութիւնս ։ Եւ զի ոչ եւս կարեն աշխատիլ և շահիլ զդրամ՝ զի դարմանեսցեն զկեանս, վասն որոյ վշտանան լսել զխրատս, և մխիթարին յառնուլ զդրամս ։

ԺԵ. Երիտասարդք առաւել հակամէտ են 'ի շռ֊

ռայլութիւն՝ քան 'ի ժլատութիւն, զի յուսան թէ յորժամ և կամեսցին, կարեն ստանալ զինչս ։ Իսկ ծերքն յաւէտ լինին ժլատ՝ քան շռայլ, զի ոչ յուսան թէ կարեն ստանալ զինչս յորժամ կամեսցին. վասն որոյ առած է, թէ 'ի ծերսն ամենայն մոլութիւնք ծերանան, բայց ագահութիւնն մանկանայ ։

ԺԶ. Մոլութիւնք ծերոց նմանին հնացեալ ախտից, որք կային դժուարաւ և կամ ոչ բնաւ ապաքինին. իսկ մոլութիւնք երիտասարդաց նմանին նորոգ պատահեալ հիւանդութեանց, որք դոյզն դարմանօք կարեն բժշկիլ ։

ԺԷ. Զգայական բաղձանքն յորժամ ստամբակեալ տիրէ կամաց, մթագնի լոյսն բանին, և դարափոքն երեւին նմա ճանապարհ յարդարակ. Եւ չեն ինչ զարմանք՝ եթէ երիտասարդք վարեալք զգայական ցանկութեամբ՝ գահավիժին յազգի ազգի անկարգութիւնս. զի մթագնեալ է լոյս մտաց նոցա տեսանել զուղիղն և զվայելուչն մարդկութեանս, և ընդ այն գնալ. և խոտորիլ 'ի շաւղաց՝ որք կարապետեն 'ի կորուստ ։ Չէ հնար մարդոյ հեշտանալ 'ի մարմնական հաճութիւնս, մինչեւ ոչ վշտացուսցէ զհոգին. ապա որ խնդրէ զհեշտութիւն մարմնոյ, խնդրէ զվիշտս և զտանջանս հոգւոյն ։

ԺԸ. Նշոյլ հասակն երիտասարդութեան՝ եթէ կից իւր չունիցի զհամեստութիւն, իբրև սեպհական անուամբ 'ի դէպ է կոչել խելագարութիւն. զի արդարեւ իբրեւ խելագար չկարէ ընտրել 'ի մէջ բարւոյ և չարի, և անկանի 'ի վտանգս ։

ԺԹ. Որ կենցաղավարի ընդ մոլիս, առ սակաւ սակաւ թուլանայ յառաքինական պնդութենէ, և զի դժուարին է քաջ առաքինւոյն հաստատուն կալ և ոչ գայթակղիլ, ապա դժուարագոյն եւս իցէ երիտասարդական տիոց մնալ անկործան ։

Պարտ է փախչել յերկրէ յայնմանէ, ուր առաքինութիւն ոչ բնակէ:

Ի. Կերակուր ինչ ազնիւ՝ արկեալ յանօթ աղտեղի, լինի անմաքուր և նողկալի. երիտասարդ առաքինի ընկերացեալ ընդ վատահամբաւ արանց, լինի և ինքն վատահամբաւ և անգոսնելի:

«Ի՞ւ ուղղեսցէ երիտասարդ զճանապարհս իւր. այլ 'ի պահել զբանս քո:» Սաղմ. ՃԺԸ.

«Երիտասարդ որ 'ի սրբութեան է՝ ուղիղ են ճանապարհք նորա:» Առակ. Ի. 11.

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՅԱՏՈՒԿ է մարդկային ազգի յայտնել ընկերին զիմացուածս մտաց իւրոց, և զկիրս անձին՝ ըղհաճոյս կամ զանհաճոյս, վասն որոյ իւրաքանչիւր ազանց տուեալ եղեն ձայնաւոր նշանք կամ բառք՝ յայս առնել նոքօք զտրամախոհութիւնս, կամ զներքին բանսն. և միայն հրահանգեալ ազանց պարգեւեցան գրաւոր նշանք կամ գիրք՝ 'ի կերպաւորել և յերեւեցուցանել զբառս կամ զխօսս:

Այլ քանզի ձայնաւոր բառք կամ խօսք առժամայնք են և ցնդականք, և ոչ ինչ օգտեն առ հեռաւորս և առ ապագայս, վասն որոյ մասնաւոր պարգեւ Աստուծոյ յարգեցան նշանագիրք, որ զբանն մտաց՝ միանգամայն և զբարբառ լեզուի առ հեռաւորս և առ ապագայս հասուցանեն. և զգործս անցելոց և ներկայից յաւերժացուցանեն ազգէ յազգ:

Հրեշտակք ոչ են կարօտ գրոյ, զի չունին պէտս բարբառոյ. այլ զոր միանգամ կամին յայտ առնել տպաւորեն զայն 'ի միտս միմեանց: Անբանք չունին միտս և զբան, վասն որոյ անպիտան է նոցա բարբառ և գիր. զի զոր պէտս ունի պահպանութիւն բնութեան միոյն՝ ազդ առնել միւսոյն, վարի նշանաւ անյօդ և անխօս ձայնի:

Այլ միայն մարդոյ բանաւորի և քաղաքականի պիտանի եղեւ գիր, վարել նոքօք 'ի հոգեւոր և 'ի մարմնաւոր պէտս. զի և աստուածային պատուիրանք գրով դրոշմեցան, և աւետարանական և առաքելական պատգամք գրով աւանդեցան, և ամենայն օրէնադրութիւնք և կարգք և կառավարութիւնք համօրէն տիեզերաց, և դաշինք և սակարկութիւնք և առեւտրութիւնք մասնաւորաց՝ գրով վճարին:

Այլ որ անպիտան համարի ուսանել զգիր և ըղկարդացումն, արհամարհէ զշնորհն Աստուծոյ. զի գիրն ազդեցութեամբ շնորհացն Աստուծոյ պարգեւեալ է մարդկութեանս. և հաւասարի եւս անբանից, զի զերբեւակայեալն ոչ կարէ նշանակել գրով. մանաւանդ զի անբանագոյն քան զանբանս գտանի; զի նոցա ոչ է պիտոյ գիր, իսկ սմա պիտոյ է, բայց անգոսնէ և ոչ ուսանի:

Բ. Որ ընթեռնու զգիրս, խօսի ընդ մարդիկ՝ որք 'ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցաւուրս իւր անընդհատ յաջորդութեամբ քաղաքավարեցան յաշխարհի. և լսէ 'ի նոցանէ՝ զոր միանգամ ասացին կամ արարին յընթացս կենաց. և խրատեալ 'ի բանից և 'ի գործոց նոցա, ուսանի ատել զվնասակարս և սիրել զօգտակարս 'ի պահպանել զանձն. զօրանալ 'ի ձախողակս, և անընկճելի մնալ 'ի տարադէպ պատահարաց. ուղղել զմոլորութիւն զգայական կարողութեանց՝ և գործարանաց իւրոց. բարեկարգել

գկիրս և զբաղձանս և զամենայն շարժմունս հոգւոյն. խոկալ, կամիլ և աշխատիլ 'ի բարին առ 'ի լինել երջանիկ ։

Գ. Որ շարադրէ զգիրս, խօսի ընդ մարդիկ՝ որք յաւուրց անտի իւրոց մինչև 'ի կատարած աշխարհի հետզհետէ գալոց են յաշխարհ. և ուսուցանէ նոցա զամենայն որք կարևորք են 'ի լուսաւորութիւն մտաց և յուղղութիւն բարուց, տայ ճանաչել զպարտաւորութիւն և զկարգ մարդկութեանս, պատուասիրել զառաքինութիւն, և ատել զմոլութիւնս, ջանալ և աշխատիլ վասն յատուկ պիտոյից և օգտի իւրեանց առ 'ի լինել երջանիկ ։ Ապա հարկաւոր է ամենայնի գոնէ ընթեռնուլ և իմանալ ըզգիրս, զի ծանիցեն զանձինս թէ մարդիկ են ։

Չիք զբաղումն օգտակար՝ քան զզբաղումն գրոց։

Դ. Մի՛ ինչ զարմանար, թէ զիա՞րդ ոմանք ոչ փափագին ուսման գրոց. զի ահա և անասունք ոչ ըղձանան մարդկային կերակրոց ։

Ե. Եթէ բարձցի 'ի մարդկանէ գիտութիւն, ոչ ինչ գտանի զանազանութիւն 'ի մէջ մարդոյ և անասնոյ ։ Ցանկալի է լինել աղքատ և իմաստուն՝ քան տգէտ և մեծատուն ։

Որ ճոխանայ ընչիւք, զբարեկամս նուազեցուցանէ, և զթշնամիս առաւելու. և որ ճոխանայ՝ իմաստութեամբ, զբարեկամս առաւելու, և զթշնամիս նուազեցուցանէ ։

Նա է հարստագոյն՝ որ գիտէ բազում ինչ, և նա աղքատագոյն՝ որ գիտէ և ոչ ինչ ։

Զ. Որ ցանկայ անմահութեան, ջանասցէ լինել իշխան մեծագործ, կամ իմաստուն մատենագիր, զի յիշատակ սոցա յետ մահու իւրեանց մնայ անմահ ։

Է. Քաղց մարմնոյ շատանայ սակաւ կերակրով. իսկ քաղց մտաց ոչ գիտէ ասել շատ, զի որքան ա-

տաւել ուսանի, այնքան առաւելու քաղց նորա. որ եթէ ոչ գտանիցէ օգտակար ուսանելի ինչ, դիմէ 'ի վնասակարս, քանզի չունի յագուրդ։

Նա պարտ է անդադար տալ մտաց զորդեշահ ճարակ 'ի բժշկել զքաղց նորա, զի մի գուցէ ձգեսցի 'ի վնասակարս, և 'ի հոգեւոր կենաց զրկեսցի.

Ը. Փոփոխ կերակուրք գրգռեն զախորժակս առ 'ի ուտել, զի աճեսցի ըստ մարմնոյ. պէսպէս գիտութիւնք դրդեն զմիտս առ 'ի զբաղնուլ, զի կեցցէ ըստ հոգւոյ. զի եթէ միտք ուրուք յափրասցի միոյն և տաղտկասցի, յայլ ինչ գիտութիւնս պարապեսցի և օգտիցի.

Թ. Ոչ է իմաստուն որ գիտէ որչափ պիտոյն է, այլ որ գիտէ՝ որչափ կարելի է գիտել.

Ժ. Յատուկ է իմաստնոց գիտել բազում՝ և խօսիլ սակաւ, որպէս յատուկ է տգիտաց խօսիլ բազում՝ և գիտել սակաւ, կամ ոչ ինչ.

ԺԱ. Լաւ է կուրութիւն աչաց քան կուրութիւն մտաց. կոյրն աչօք ոչ տեսանէ զլոյս արեւու, կոյրն մտօք ոչ ճանաչէ զանձն իւր. Քանզի գիտել արժան է ամենայն ումեք, թէ յի՞նչ վախճան կարգեալ է կեանք մարդոյ. ապա եթէ չգիտիցէ՝ և չկամիցի գիտել, իբրեւ 'ի խաւարի մոլորեալ շրջի, և ոչ եւս խնդրէ ուղեցոյց առաջնորդել ինքեան, նմանեալ նաւու՝ որ 'ի լայնատարր ծովու իցէ, և չունիցի ղեկավար ճարտար՝ հմուտ ընթացից աստեղաց և ծանօթ կղզեաց և եզերաց. և զի՞նչ այլ ինչ առաջի կայցէ նմա, բայց եթէ նաւաբեկութիւն և կորուստ.

ԺԲ. Ընտրելի է տրտմիլ ընդ իմաստնոց՝ քան զըւարճանալ ընդ անմտաց. զի յիմաստնոց կարէ գտանել ոք զմխիթարութիւն սրտի, իսկ յանմտաց միայն զտանջանս մտաց։

ԺԳ. Երջանիկ կեանք գտանի միայն յիմաստունս.

զի տգէտն եթէ ապիկար ոք իցէ, գուցէ նուաճի ընդ ձեռամբ այլոց. եթէ ազնուական՝ գուցէ ամբարտաւանեսցի, եթէ փարթամ՝ գուցէ մոլեսցի 'ի հեշտութիւնս մարմնական, եթէ աղքատ՝ գուցէ ագահիցէ ընչից օտարաց, եթէ ուժեղ՝ գուցէ լինիցի յանդուգն. զի որովհետեւ խաւարաւ տգիտութեան մթագնեալ է լոյս բանին, ոչ կարէ գտանել զարքունական պկուռ պողոտայն, այլ խոտորի յաջ և կամ յահեակ. իսկ իմաստունն՝ վասն զի ունի առաջնորդ իւրեան զբանն և նպատակ զառաքինութիւն, գնայ անխոտոր և անսասան։

ժԳ. Ոչ նոյն վիճակ է իմաստնոյ և տգիտի, զի իմաստունք ոք՝ թէ և սխալեսցի 'ի մեծամեծս, կարէ տակաւին զինքն ուղղել. իսկ տգէտն թէ և վրիպեսցի 'ի փոքունս միայն անուղղելի եթէ ոչ ոք յիմաստնոց ձեռնտու լինիցի նմա, զի ոչ գիտէ թէ զիարդ արժան է յառնել 'ի գլորմանէ։

ժԴ. Զարմանան տգէտք ընդ իմաստունս, եթէ զիարդ կարեն զգործ մեծ և սքանչելի 'ի գլուխ ածել, զի չեն բաւական հասու լինել խորախորհուրդ դիտողութեան մտաց նոցա՝ առ 'ի գտանել զպատճառս, յորոց գրեթէ հարկաւ յառաջ գայ այնպիսի գործ։

Ոչ զարմանան իմաստունք ընդ անմիտ գործս տգիտաց, զի խելամուտ են և գիտեն՝ թէ առանց նախատեսութեան պատճառացն զորմէ կարէր գործըն, վայրվաղակի ձեռնամուխ եղեն առնել։

ժԵ. Ընդ վայր տագնապին մարդիկ յածեալ ընդ ծով և ընդ ցամաք 'ի ստանալ զոսկի. զի թէ ստասցին զիմաստութիւն և զառաքինութիւն՝ որ առ գուրս կայ իւրաքանչիւրոց, կամ դիւրաւ ստանային զոսկին, կամ անպիտան լինէր նոցա ոսկին, և ոչ աշխատէին ընդունայն։

ԺԷ. Իմաստունք եթէ լինէին բազում և տգէտք սակաւ, վաղու եւս հալածական լինէին տգէտք. բայց այժմ իմաստունք հալածին ՚ի տգիտաց, զի սակաւաթիւ են յոյժ։

ԺԸ. Մարդոյն պիտոյ է մարդ՝ զի արասցէ զմարդըն մարդ. մարդն եթէ ոչ լինիցի մարդ, ոչ առնէ զմարդն մարդ.

ԺԹ. Յատուկ է առաքինութեան անկորուստ ունել զվարձս իւր. զի իմաստուն որ և առաքինի՝ թէ և ՚ի ծառայութիւն վարեսցի, տակաւին փայլի յերեսս նորա շնորհք բարելաւութեան, և գտանէ զսիրելութիւն և զպատիւ իբրեւ վարձք առաքինութեան և իմաստութեան իւրոյ, և լինի երջանիկ.

Ի. Քաղցր և ողջք բանքն իմաստնոց առաւել յաղթեն թշնամեաց, քան զահագին ռումբս պատերազմողաց։

ԻԱ. Լաւ է սիրելի լինել սակաւաթիւ իմաստնոց, քան թէ բազում տգիտաց.

ԻԲ. Մի հպարտասցի գիտունն ընդ պայծառութիւն մտաց իւրոց, զի կայ տակաւին ՚ի դիւրասահ մարմնի։

ԻԳ. Աշխարհս է լի՛ աղտեղի, ՚ի մէջ նորա մուտ և ել. մարմինդ նաւ, խելքդ թի, վարեա զթիդ՝ ելանել։

ԻԴ. Սոսկան մարդիկ եթէ արեգակն փոխեալ ըզբնութիւն իւր՝ սփռեսցէ զմէգ մթութեան, և իմաստունն՝ թէ տգիտացեալ զանձնէ արասցէ զգործ մոլեկան։ Լաւ է ուսանիլ բարիոք գործել՝ քան բարիոք խօսել։

ԻԵ. Մի՛ իցէ որ ոչ մեղադիր լինիցի երկրի, զի ժուժայ կրել զիմաստուն ոք, որոյ բանքն իցեն բարի և գործքն յոռի. զի ճոռոմաբանէ զառաքինութենէ ՚ի զարմացումն լսողաց, և գործէ զմոլութիւ-

նըս 'ի գայթակղութիւն հասարակաց։ Ցորեան յո-
րոմն փոխարկի, եթէ իմաստուն ոք լինիցի մոլի։

ԻԶ. Վախճան գիտութեան է ուղղութիւն վա-
րուց, ապա եթէ գիտուն ոք չունիցի զվարս բարիս
խոտորեալ է 'ի վախճանէ, և չէ իսկապէս գիտուն,
զի վախճանն է պսակիչ և տեսակաւորիչ գործոյն։

ԻԷ. Ոչ սակաւ ամօթ է իմաստնոյն, եթէ անդը-
ռադէտ ոք առաւել քան զնա լիցի բարեմոյն։ Չէ
նա ճշմարիտ իմաստուն՝ որ ուսեալ է զբազում գի-
տութիւնս, այլ որ ուսեալ է եւս գործել զբարիս։

Զարմանք են՝ զի ոմանք 'ի գիտնոց 'ի խօսիլ և 'ի
շարադրել զգիրս՝ արթուն մտօք շուրջ հային, զի
մի սխալեսցին, այլ 'ի գործս բարուց ոչ ջանան ըզ-
գուշանալ, զի մի վրիպեսցին։ Զի՞նչ օգուտ է մար-
դոյ գիտել զբազումս, և ոչ գիտել զիւր ինքն։

ԻԸ. Իմաստունն չարաչար վարուք իւրովք գայ-
թակղեցուցանէ զբազումս, քան թէ գռեհիկ ոք
մոլի. զի գռեհիկն յաչս ամենեցուն է անարգ, և
ոչ ոք յանձն առնու նմանող լինիլ նմա, իսկ իմաս-
տունն է որպէս հայելի, և նպատակ հասարակաց,
որում բազումք լինին նմանող, և զհետ երթան մո-
լորութեան նորա։

ԻԹ. Բազումք զբազում գրեանս շարադրեցին, և
զուսանողսն արարին այն նրբամիտ և. գիտուն, այլ
ոչ բարի և առաքինի. զի ոչ յայն սակս աշխատեցան
'ի գրել զգիրս՝ զի ընթերցողք նոցա ուսանիցին գոր-
ծել զբարիս և լինիցին բարի, այլ զգիտութիւնս
իւրեանց միայն յայտնել ջանացին փքացեալ մտօք։

Այսպէս պարտ է ուսանիլ զգիրս իմաստասիրա-
կանս, ոչ յայն սակս՝ զի համբաւեսցի գիտուն մի-
այն, այլ մանաւանդ զի լինիցի բարի։ Քանզի մարդ
գիտուն և առաքինի՝ է իբրեւ մաքուր ոսկի՝ ազնիւ
ակամբ ընդելուզեալ և զարդարեալ. իսկ եթէ զեր-

կուսեան միանգամայն ոչ կարասցէ 'ի ձեռս՝ բերել, ընտրելի է լինել բարի քան գիտուն ։

Լ. Նա է ճշմարիտ գիտուն՝ որ զօգուտն իւրաքանչիւրոց ուսուցանէ . իսկ նա որ գիտէ , բայց խնայէ ուսուցանել որոց խնդրեն 'ի նմանէ , ոչ միայն կորուսանէ զոր գիտէ , այլ և ընդ անձին հակառակի , և բոլոր մարդկան թշնամի լինի . զի ոչ ինքն վայելէ զբարիսն զոր ունի , և ոչ այլոց մատակարարէ . զայնպիսին արժան է ընդ խելագարս շղթայել իբրև անգէտ անձին և հասարակաց օգտի .

ԼԱ. Ոչ ոք համարի զանձն դժբաղդ և թշուառ՝ պակասութեամբ անծանօթ և անհաս բարեաց , կամ զոր կարծէ ունել , բայց եթէ նա՝ որ ճանաչէր զբարեմասնութիւն ինչ կարելի , այլ ոչ ջանաց 'ի ձեռս բերել , և կամ ունէր՝ և անհոգութեամբ կորոյս ։

Վասն որոյ տգէտք՝ որք անհասանելի վարկանին զառաքինութիւն և զշնորհս զորս կարէին ստանալ , և մոլեք՝ որք ոչ համարին զանձինս զրկեալ 'ի հոգեւոր բարեաց զոր ունէին յառաջագոյն , բայց կորուսին , են արդարև դժբաղդ և թշուառ ։ Որոց եթէ հաստատեալ էր 'ի միտս՝ թէ չէ անհնարին գործել զառաքինութիւն և ստանալ զշնորհս , կամ թէ չար է կորուսանել զբարեմասնութիւն ինչ հոգեւոր քան զամենայն բարիս կենցաղոյս , յիրաւի ցանկային մահու չափ վիշտս աշխատանաց յանձն առնուլ առ 'ի ստանալ զնոսա , քան թէ առանց նոցա կեալ օր մի . Ուրեմն որ կամի զարթուցանել զբաղձանս տգիտաց 'ի սէր առաքինութեան և շնորհաց , նախածանօթս արասցէ զնոսա առաքինութեան , և կարելի գոլ ցուցցէ , և զգացուսցէ մոլեաց զյարգ բարւոյն՝ յորմէ զրկեցան , որպէս զի ինքնին շարժեսցի ախորժակ նոցին՝ առ 'ի ստանալ զառաքինութիւն և զշնորհըս , և զկորուսեալ բարիսն անդրէն 'ի ձեռս բերել ։

ԼԲ. Աստուած զոր ինչ յայտնեաց, և որքան յայտնեաց, միայն զայնոսիկ պարտին գիտել մարդիկ. իսկ զոր ինչ կամեցաւ ծածկել, ոչ է պարտ այնոցիկ լինել խուզարկու։ Քննութիւն զաղտնեացն Աստուծոյ ոչ մնայ անպատիժ, զի բազում ինչ ծածկէ Աստուած վասն տկարութեան մարդկան, և վասն անսահման բարութեան իւրոյ և իմաստութեան։ Զի այն է մեզ օգտակար 'ի գիտել, որ ունի կախումն զանձն իշխան կամաց մերոց, այսինքն է՝ խոկալ զբարին և առնել։ Իսկ որ ոչ կախին զմէնջ, զգիտութիւն նոցա պահեաց Աստուած ինքեան միայնոյ. և ոչ սակաւ շահ է մեզ չգիտել զնոսա։

ԼԳ. Սկզբունք մարդկային գործոց՝ են զգայութիւնն, իմացականութիւնն, կամքն, կիրքն. եթէ իմացականութիւնն չիցէ լուսով գիտութեան պայծառացեալ, թիւրէ զնա զգայութիւնն զհետ կրից իւրոց, և նա զկամն՝ որ է գործադիր և հուպ պատճառ գործողութեան։ Իսկ թիւր կամաց ներգործութիւնն օտարացուցեալ զմարդն 'ի մարդկօրէն կենցաղավարութենէ՝ արկանէ յանբանից կարգ. վասն զի մարդն որոշի յանբանից՝ միայն իմացականին լուսով և ուղղութեամբ կամաց. ապա 'ի մթագնիլ բանին և 'ի թիւրիլ կամաց, չիք խտիր 'ի մէջ մարդոյ և անասնոյ։

Յայտ է փորձն 'ի խելագարս և 'ի տղայս, որոց միոյն իմացականութիւնն խանգարեալ է, և միւսոյն դեռ ոչ հասունացեալ, որք յորդորմամբ զգայութեան առնեն զոր ինչ առնեն. վասն որոյ օրէնքն ոչ դատին զնոսա արժանի պատժոց և վարձուց, զի գործք նոցա ոչ է գործ մարդկային՝ այլ գործ մարդոյ, վասն զի ոչ առնեն իմացական ճանաչմամբ և ազատ կամօք, այլ կուրկուրայն և իբր բնական ազդմամբ։

Աւրեմն պարտ է կարեւոր գիտութեամբ լուսա-

գործել զաչս մտաց՝ զի մի՛ իբրեւ զաչացու մուրացիկ ընդ ձեռն զգայութեան յածեալ շրջեսցի վասն փշրանաց հացի՝ այսինքն վասն մարմնական հեշտութեան՝ 'ի դրունս զգայական կրից, և նքթիցի իսպառ: Վասն որոյ որ զուրկ է 'ի լուսոյ գիտութեան, մտօք կոյր է, և քաղցեալ շրջի, և կեայ իբրեւ անբան:

ԼԴ. Տեսական գիտութիւնն առնէ զմարդս իմաստուն 'ի խօսս. և արհեստականն՝ բազմահնար 'ի ձեռագործս, մին պատաղի զբնականօք կամ զգերբնականօք, մինչեւ 'ի զգալեաց աստի վերանալ 'ի ծանօթութիւն իմանալեաց. և միւսն պատաղի զարհեստականօք կամ զնիւթաւորօք, մինչեւ 'ի նմանութի բնական իրաց յարմարել զարհեստակերտեալն իւր:

Այլ ոչ տեսականն և ոչ արհեստականն առնեն զմարդն բարի, զի մարթ է լինել բազմաց քաջավարժ 'ի տեսական և յարհեստական գիտութիւնս, բայց մոլի 'ի վարս. իսկ բարոյական գիտութիւնն առնէ զմարդն բարի: Զի այլ գիտութիւնք զմիտս կատարելագործեն 'ի կարգի առ ճշմարիտն, և սա զկամս ուղղէ 'ի կարգի առ բարին. և մարդիկ վարձատրին յԱստուծոյ կամ պատժին 'ի ներգործութենէ կամաց՝ և ոչ 'ի ներգործութենէ մտաց: Այս պարտ է ուսանիլ զբարոյական գիտութիւնս առ 'ի ուղղել զկամըս 'ի բարին:

« Իմաստութիւն օգնեսցէ իմաստնոյն քան զտասն իշխան որ իցեն 'ի քաղաքի:» Ժող. Է. 20:

« Զի որոց զիմաստութեամբ զանց արարեալ՝ ոչ միայն վնասեցան առ 'ի չճանաչելոյ զբարիս, այլ և զանմտութեան յիշատակ թողին յաշխարհի:» Իմաստ. Ժ. 6:

« Սուզանէ զմիտս իւր բանգէտն յատենի:» Առակ. ԻԶ. 2[illegible]:

« Շրթունք իմաստունն տիրեսցեն տերանց անմտաց:» Առակ. ԺԵ. 2:

« Որ ստանայ զհանճար՝ սիրէ զանձն. և որ պահէ զիմաստութիւն՝ պահէ զբարիս:» Առակ. ԺԹ. 8:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՎԻՃԱԿ ՓՈՆՑԱՂՈԹՍ

Ա. ԿՐԿԻՆ է վիճակ մարդկան, մին՝ աստեացս, և միւսն՝ հանդերձելոց. և 'ի նոսա զոր ինչ ունին վայելել բարիս, են պարգեւ բարերարութեանն Աստուծոյ: Զի որպէս ինքն Աստուած ստեղծ զմարդն, նոյնպէս ինքն զամենայն պիտոյս նորա յառատութե-նէ իւրմէ չափով, կշռով և կարգաւ շնորհեաց և շնորհէ օր ըստ օրէ յօգուտ իւրաքանչիւրոց. զի որ տայ զգոլ, տայ և զհետեւակն գոլոյ:

Եւ զերկիրս զայս իբրեւ զսեղան բարելից զար-դարեաց 'ի վայելս մարդկան, և զընդհանուր բարիսն զլոյս, զօդ և զջուր անձրեւոյ, որք են կարի հար-կաւորք և մեծ, ետ ամենեցուն միապէս:

Իսկ զմասնաւոր բարիսն ինքեան միայնոյ յատկա-ցոյց տալ ում կամի, որքան կամի, յորժամ կամի, զորդ և կամի. Թէ զբնական բարիսն, այսինքն՝ զը-մարմնական կենաց տեւողութիւն, զառողջութիւն, զուշիմութիւն, զուժեղութիւն, և այլն. և թէ զըս-տացական բարիսն, այսինքն՝ զիշխանութիւն, մե-ծութիւն, հարստութիւն, և այլն: Վասն զի այսո-քիկ ոչ ըստ կամաց մարդկան, այլ ըստ կարգադրու-թեանն Աստուծոյ պարգեւին, ըստ այնմ. “Տիրէ բարձրեալն թագաւորութեան մարդկան, և ում կամի տացէ զնա.” Դան. Դ. 29:

Քանզի բարիք և վայելչութիւնք աշխարհի՝ որով-հետեւ են ներկայ, զգալի և չափաւոր, եթէ ոք կամիցի ունել մի ինչ յայնցանէ, հարկ է այնմ յայլմէ 'ի բաց բառնիլ. և կամ զոր մի ոք ունի, այլ ոք նոյն թուով զայն ոչ ունի, և 'ի ցանկալ բազմաց ունել

զմի և զնոյն իր, անդէնէ ծնանին վէճք և խռովութիւնք, զի ստիպին խլել և յափշտակել 'ի միմեանց՝ զոր կամին ունել:

Վասն որոյ եթէ Աստուած թողոյր 'ի կամս մարդոյ ունիլ զբարիս աշխարհի՝ որպէս կամին, որչափ կամին, և ուր կամին, աշխարհս լինէր ասպարէզ աւազակաց և յափշտակողաց, և ամենեքեան լինէին զրկող և անիրաւ: Զի կարողքն յաղթէին տկարաց, և տկարքն միաբանեալ՝ յառնէին ընդդէմ կարողաց, մինչեւ ջնջել զմիմեանս յերկրէ. զի զգալի առարկայն 'ի լինելն ներկայ, շարժէ զզգայական բաղձանս իւրաքանչիւրոց 'ի սէր և 'ի ստացումն իւր:

Իսկ զյաւիտենական և զերկնային բարիսն հանդերձեալ կենաց, որք են իմանալի և անչափ, յանձնեաց Աստուած 'ի կամս մարդոյ, զի ով ոք կամի և խնդրէ, նմա տացէ. Որպէս 'ի խնդրել որդւոցն Զեբեդեայ՝ Յակովբու և Յովհաննու նստիլ յաջմէ և յահեկէ Քրիստոսի 'ի փառսն երկնից արքայութեան, ասաց Քրիստոս. "Չէ իմ տալ, այլ որոց տուեալ իցէ:" Մարկ. Ժ. 40: Քանզի փառքն այն ամենեցուն է պատրաստեալ, այլ Աստուած կամի՝ թէ ամենեքեան 'ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն և խնդրեսցեն. բայց քանզի ոչ գան և խնդրեն ամենեքին, վասն որոյ այնոցիկ միայն տուեալ լինի՝ որք խնդրեն զնա. իսկ խնդրեցին զնա որդիքն Զեբեդեայ, և առին 'ի Տեառնէ:

Բայց Աստուած յիւրմէ կողմանէ նախ ձրի տայ և պարգեւէ իւրաքանչիւրոց բաւական շնորհս, որով զօրացեալ կարասցեն արժանանալ առաւելագունի շնորհաց՝ մինչեւ հասանիլ առ փառս, ըստ այնմ. "Զողորմութիւն և զճշմարտութիւն սիրէ Տէր Աստուած, զշնորհս և զփառս տացէ:" Սաղմ. ՁԴ. 12: "Եթէ ոք ծարաւի իցէ, եկեսցէ առ իս

և տացէ։» Յովհ. Ե. 57։ «Եթէ կամիս կատարեալ լինել, երթ զոր ինչ ունիս վաճառեա, և տուր աղքատաց։» Մատ. ԺԹ. 21։

Որովհետև փառքն արքայութեան այժմ ոչ անկանին ընդ զգայութեամբ մարդոյ՝ զի շարժեսցեն զցանկանս նորա 'ի խնդրել զնա, այլ միայն ըմբռնեն զօրութեամբ հաւատոյ, և տեսանին հոգւոյ ակամբ. ապա ով ոք ըստ պնդութեան հաւատոյ և սիրոյ խնդրէ զնա, գտանէ և առնու։

Քանզի եթէ իբրև զբարիս աշխարհիս ինքն Աստուած բաշխէր զյաւիտենական բարիսն՝ որոց ոչ խնդրեն 'ի նմանէ, հետևէր ամենեցուն միապէս տալ. այլ յայնժամ ոչ զատեալ որոշէին 'ի միմեանց խնդրողք և ոչ խնդրողք, չարք և բարիք, հաւատացեալք և անհաւատք, մանաւանդ 'ի դերևս եղանէին արդիւնք շնորհաց՝ հաւատոց և առաքինութեանց։

Ուրեմն անարգեալքն ոչ կարեն մեղադրել զԱստուած՝ թէ անարգեցան. քանզի Աստուած ոչ է պատճառ անարգութեան նոցա՝ այլ ինքեանք, զի ոչ կամեցան և ոչ խնդրեցին ըստ արժանւոյն, զի գրեալ է. «Խնդրեցէք և տացի ձեզ, հայցեցէք և գտջիք։» Մատ. Է. 7։

Ուստի Աստուած ինքնին իբր ձեռամբ առաջնորդեաց մարդկան ազգի ազգի ճանապարհաւ առ երկնային բարիսն՝ բնական և գրական օրինօք, տեսլեամբ, սքանչելեօք, օրինակօք և խրատուք նահապետաց և մարգարէից, և 'ի վախճանի Քրիստոսիւ տերամբ մերով, զի մի՛ ասասցեն՝ թէ ոչ գիտէաք։

Եւ ևս՝ եդ 'ի բնութիւնս մարդոյ փափագ անմահութեան՝ մեծութեան և հանգստեան, որ յաւտի կեանս ոչ կարէ լինել. զի ամենայն ոք ցանկայ կեալ, մեծանալ 'ի փառս, և վայելել 'ի հանգիստ

անվախճան ժամանակաւ ։ Նա Աստուած զնոյն խոստացաւ տալ, զի պատրաստեալ է մարդկան յերկինս անմահ կենդանութիւն, անխոնարհելի մեծութիւն և անսպառ հանգիստ, միայն թէ կամեսցին և խնդրեսցեն զնա ըստ արժանւոյն՝ որպէս պարտ է խնդրել, ըստ այնմ. «Որ խնդրէ՝ առնու, և որ հայցէ՝ գտանէ ։» Մատթ. է. 8 ։

Արդ՝ եթէ ոք 'ի վիճակ աստեացս վարեսցէ զկեանս ըստ կամացն Աստուծոյ, գոհանալով զնմանէ յամենայնի, և շատասցի այնու զոր Աստուած կարգեաց չափեաց և ետ իւրաքանչիւրոցն յօգուտ նոցա, և յերկս առաքինութեան աշխատեալ՝ խնդրեսցէ զերկնից արքայութիւնն, գտցէ զնա աներկբայ 'ի հանդերձեալ վիճակի ։

Դարձեալ՝ եթէ Աստուած միօրինակ տայր ամենեցուն զբարիսն աշխարհի յայսմի կեանս, եղծանէր կարգ և կառավարութիւն տիեզերաց ։ Նա եթէ զամենայն մարդիկ 'ի միում վիճակի և կարգի անփոփոխ պահէր միշտ, կործէին մարդիկ թէ 'ի բնութենէ ունին զայն՝ իբրեւ զսեպհական ինչ. և յայնժամ փարթամք և կարողք հպարտացեալ յանդգնէին, աղքատք և տկարք յուսահատեալ լքանէին ։ Նա թէ զխնդիրս ամենեցուն կատարէր, բազումք զբազում անարժան խնդրուածս հայցէին յԱստուծոյ՝ 'ի վնաս անձանց և ընկերաց ։

Նա եթէ ոչ երբէք տայր թոյլ ումեք հասանիլ խնդրոց և բաղձանաց իւրոց, խափանէր զազատութիւն կամաց մարդոց ։

Ուրեմն մեծի իմաստութեան և բարերարութեանն Աստուծոյ նշան է այս, զի կամաց իւրոց սեպհականեաց զբարիսն այսր կենցաղոյս՝ տալ որոց կամի, որպէս զի մարդիկ խաղաղ կենօք բաղդաւորեսցին ընդ միմեանս ։ Իսկ զերկնային վիճակի բարի-

ւոյն՝ 'ի կամս մարդոյ սեպհականեաց, զի որք խնդ-
րեսցեն զնա, նոցա տացէ։

Որովհետեւ յերկինս միաբանին կամք մարդոյ ընդ
կամացն Աստուծոյ, եւ ծայրագոյն բարին յոր անդ
վայելեն՝ ոչ պակասի 'ի բնաւից, զի է անհուն, եւ
միապէս յագեցուցանէ եւ հանգուցանէ զիղձ եւ ըղ-
փափաք ամենեցուն։ Զի զոր ունի մի ոք, ունի զնոյն
եւ այլ ոք. եւ յունիլ միոյն՝ ոչ բառնի 'ի միւսոյն, եւ
ամենայն երանեալք անթերի վայելեն յայն բարին,
մինչեւ ոչ ցանկալ եւ կարօտիլ այլոյ իրի, զի է պա-
րառութիւն ամենայն բարեաց. վասն որոյ անդ ոչ
գոյ նախանձ, ոչ ատելութիւն, ոչ զրկողութիւն,
եւ ոչ յափշտակութիւն։

Բ. Զինչ քան զայս աղետալի վիճակ, եթէ ոք
յօրէ ծննդեան մինչեւ ցօր մահուն իցէ 'ի ձեռս
խարդախ սնուցչի, եւ ահա այս իսկ է վիճակ ամենայն
մարդոյ։ Զի ծնանի մարդ մանուկ տխմար, եւ վաղ-
վաղակի գիրկս արկանէ սնուցանել զնա պատրողա-
կան այս աշխարհ. որոյ աչք են սիրանշմար եւ միտ-
քըն չարահնար. շրթունք նորա անուշակ իբրեւ
քաղցրաւենի, եւ բանք նորա դառն քան զլեղի. կեր-
պարանք նորա 'ի նմանութիւն սիրելւոյ, բայց սիրտ
նորա իբրեւ մահաբեր թշնամւոյ. ատամունք նորա
աղուականք, իսկ խածուածքն անբժշկականք. ձեռք
նորա նազելի, բայց ապտակն երկաթի։

Այն ինչ ծայրիւ մատին տայ ումեք զճաշակ
քաղցրութեան, իսկոյն ընու զկոկորդ նորա լեղեա-
դառնութեան, զոմանս վտանգէ խեղութեամբ 'ի
տիս մանկութեան, զոմանս հիւանդութեամբ՝ 'ի
ծաղկեալ երիտասարդութեան, զոմանս խեղադարու-
թեամբ՝ 'ի հասակի կատարելութեան, զոմանս աղ-
քատութեամբ՝ 'ի տկար ալիս ծերութեան, եւ զայլս
ամենայն տառապեցուցանէ 'ի դժնդակ ծառայութեան

զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց։ Բայց առաւել չար այն է, զի ամենեքին փորձիւ գիտեն զդաւաճանութիւն նորա, այլ տակաւին ոչ զգաստանան, մանաւանդ զի մտանիչ եւս լինին անձանց իւրեանց 'ի կորուստ՝ վասն սիրոյ նորա։

Գ. Յիմար է՝ որ խաբի յանցաւոր բարեաց. զի կեղծուպատիր այս աշխարհ զԹիւնաւոր ժանկս կերպարանէ իբրեւ զոսկի, զորտմնական կիրս իբրեւ ըղհեշտալի, զմնասակար գործս իբրեւ օգտակար, և զորս հաւատան և խաբին՝ զրկէ 'ի հոգեւոր բարեաց։ Ապա պարտ է ուշադրութեամբ քաղաքավարիլ. զի որք ննջեն անհոգ, զարթնուն արհաւրօք։

Դ. Բանն՞ անմտութիւն՛ է այս, զի մարդիկ ծնանին յաշխարհի, բնակին յաշխարհի, սիրեն զաշխարհ, մինչ կամին մնալ 'ի յաշխարհ, և ոչ խելամուտ լինին բնութեան և բարուց աշխարհի, զոր եթէ գիտէին՝ համբերութեամբ տանէին վտանգաւոր արկածից աշխարհի և ոչ տրտնջային։ Օ՜ի զի՞նչ այլ ինչ յուսալի է յաշխարհէ, բայց եթէ նեղութիւն և վիշտ, զի զայն տայ՝ զոր ունի. իսկ ունի նա զնեղութիւն և զվիշտս, ապա զայնոսիկ ընդունելոց են յաշխարհէ որդիքն աշխարհի։

Ե. Մարդիկ լալովքին աղաղակաւ մտանեն յաշխարհ, բայց լուռ և անձայն ելանեն յաշխարհէ. իբր զի յօրէ յորմէ մտին 'ի յաշխարհ, զփորձ առին ցաւագին կրից նորա, և 'ի մի բարբառ ամենեքին լացին. այլ յելանել իւրեանց յաշխարհէ, իբրեւ թէ փախուցեալ զերծանին 'ի տառապանաց նորա, վասն որոյ լուռ լինին, և ոչ ձիկ հանեն, որպէս սովորութիւն է փախուցելոց։ Իսկ բնակիչք աշխարհի տեսեալ զփախուստ նոցա՝ գոռան, գոչեն, աղաղակ բառնան զի արդելցեն, բայց նոքա որք զերծուցին զօձիս իւրեանց 'ի ձեռաց աշխարհի, ոչ երբէք դառ-

նան յետս ըմբռնիլ 'ի նմանէ, այլ երթան անդարձ՝ ընդ որ առաջնորդեն արդիւնք գործոց իւրեանց։

Զ. Որ գանգատի զաշխարհէ, կամ է խելագար, կամ նորոգ զղջացեալ 'ի խելագարութենէ. զի իւրաքանչիւրոք յիւրոց կրից առաւել վնասի՝ քան թէ յաշխարհէ։ Նա զինչ իցէ աշխարհ, բայց եթէ բովանդակութիւն զգալի գոյութեանց որ յերկինս և որ յերկրի. և ահա այս ամենայն արարածք Աստուծոյ են բարի, և չիք ինչ 'ի նոսա խոտան։

Զի սկզբնատարերքս՝ հող և ջուր և օդ և հուր, բաղադրութեամբ ընդ միմեանս և յատուկ զօրութեամբ՝ որ հարկաւ յառաջ գայ 'ի բաղադրութենէ իւրեանց, տարրացուցանեն զկազմուած մարդոյ, և մարմնոյն բանական հոգւով շարժի 'ի գործ։ Աստեղք արքանեկեն 'ի լուսաւորութիւն տըւընջեան և գիշերոյ։ Երկիր ծառայէ 'ի սնունդ և յաճումն կենդանեաց և բուսոց՝ 'ի դարման մարդկան։ Գազանք և սողունք նպաստեն 'ի բժշկութիւն մարմնոյ, և յայլ պէտս. Ապա զո՞ր ուրուք գանգատիցէ մարդ, ոչ աւանիկ ամենեքին օգտակար են և պիտանի. ուրեմն վնասի մարդ 'ի մոլար դատողութենէ իւրմէ, և յանկարգ բաղձանաց.

Ոսկին բարի է, մինչդեռ կայ յընդերս երկրի, բայց ագահութիւնն եգիտ զնա գործիք տանջանաց։ Գինին անմեղ է ցորչափ կայ 'ի կարասի, սակայն արբեցութիւնն արար զնա պատճառ խելագարութեան։ Կերակուր 'ի սնունդ մարդկան տուաւ, իսկ որկորստութիւնն դարձոյց զնա 'ի պէտս զեղխութեան։ Զանդերձ 'ի ծածկոյթ մարմնոյ սահմանեցաւ, այլ փափկութիւնն էառ զնա 'ի նիւթ պըճնութեան։ Տուն վասն ընկերութեան կազմեցաւ, բայց ամբարտաւանութիւնն ընդարձակեաց զնա յաճումն սնափառութեան։ Ցանկութիւնն 'ի պահպա-

նութիւն տեսակի բնաւորեցաւ, և անբաւականութիւն փոխաբերեաց զնա յանկարգ բաղձանս շնութեան։

Տեսե՞ր ո՛ մարդ, դու ես որ զբարի և զօգտակար պարգևսն Աստուծոյ դարձուցեր 'ի չարիս' 'ի վնաս անձին քո. դու ես մասն աշխարհի և՛ կոչիս փոքր աշխարհ, բայց անկարգութեամբդ լինիս մեծ չար աշխարհի։ Ի զուր գանգատիս զաշխարհէ, զի դու ես որ տանջես զքեզ իբրև զթշնամի. գուցէ առաւել ևս քան զթշնամի, զի օտար թշնամին ոչ այնչափ կարէ չարչարել զքեզ, որչափ դու չարչարես. հապա զգաստացիր 'ի կամաւոր խելագարութենէդ, և մի այսուհետև բամբասեր զանմեղ արարածս Աստուծոյ, այլ միայն զքեզ։

Է. Անմիտն' զչարիսն զոր հարկ էր կրել պատճառաւ անկարգութեան կրից իւրոց, արկանէ 'ի վերայ երկնից, և բողոքէ զնմանէ. և ոչ յայն հայի, թէ որ անկանի 'ի հուր' այրի, և որ թարթափի 'ի փուշ' խոցոտի. ուստի և ամենայն որ անկարգ ունի զկիրս' գործէ զմոլութիւնս, և որ գործէ զմոլութիւնս' 'ի հարկէ վնասի։

Ը. Ամենայն որ տանջի և տառապի, կամ մեղապարտ է, կամ անմեղ. եթէ իցէ մեղապարտ' պարտի համբերել, զի արդար իրաւամբ կրէ զպատիժ յանցանացն որով յանցեաւ։ Իսկ եթէ իցէ անմեղ, պարտի և նա համբերել, զի կայ և մնայ նմա հատուցումըն 'ի Տեառնէ վասն խոշտանգանացն, որով խոշտանգի տարապարտուց յանիրաւութենէ մարդկան։ Ապա չէ արժան տառապելոյն' եթէ իցէ իրաւամբ և եթէ յանիրաւի; գանգատել զտարերաց կամ զԱստուծոյ, այլ համբերութեամբ տանիլ, ածել զմտաւ' թէ վիշտք և տառապանք աշխարհիս այսորիկ փոփոխական են և անցաւոր, և առիթ մշտնջենաւոր հանգստեան և փառաց։

թ. Յանիրաւի տրտնջէ ոք զԱստուծոյ՝ յորժամ չքաւորի, կամ հիւանդանայ, կամ 'ի ձախողութիւն ինչ անկանի. զի ինչք, առողջութիւն և յաջողուածք 'ի Տեառնէ Աստուծոյ յաւանդ տուեալ են մարդկան։ Աւասիկ մինչ պահանջէ և առնու զաւանդն իւր, չէ արժան ումեք տրտմիլ կամ տրտնջել, այլ մանաւանդ պարտի համբերել գոհութեամբ, որ զամս բազումս ձրիապէս վայելեաց 'ի պարգևս նորա. որով քաղցրացուցանէ զկամս Տեառն տալ անդրէն զոր էառ, եթէ օգուտ ինչ իցէ նմին։

ժ. Մարդիկ՝ զոր միանգամ ունին յաշխարհի ինչք և մեծութիւնք, ստացուածք և զաւակք, ոչ են նոցա տեարք՝ այլ աւանդապահք, զի Աստուծոյ է ամենայն, որ բաժանէ իւրաքանչիւր որպէս ևախորժէ. ապա չունի ոք իրաւունս տրտնջել զԱստուծոյ, յորժամ առնու 'ի նմանէ զաւանդ իւր, և տայ այլում։ Զի մինչ տեսանէ Աստուած, թէ ոչ բարւոք վարի ոք նորօք, կամ ոչ կամի վարիլ, առնու 'ի նմանէ զաւանդն իւր՝ և տայ ընկերին։ Իսկ եթէ նա բարւոք վարեսցի, յաւելու տալ զայլ ևս բարիս, ապա թէ ոչ՝ առնու 'ի նմանէ ևս, և տայ այլում։ Աւասիկ եթէ ոք կամի ընդ երկար վայելել 'ի պարգևսն Աստուծոյ, 'ի վար արկցէ զնոսա ըստ կամացն Աստուծոյ. իսկ եթէ չարաչար վարեսցէ, կամ մտաբերեսցէ վարիլ, անդրէն տեսանէ զանձն ունայնացեալ։

ժԱ. Որ 'ի կեանս յայս սգայ և տառապի, 'ի հանդերձեալ կեանսն ուրախանայ և հանգչի. վասն այսորիկ կեանք աշխարհիս ոչ սահմանեցաւ յԱստուծոյ լինել երկարատև, զի մի մարդիկ յուսաբեկ լինիցին 'ի կրելոյ զվիշտս 'ի ժամանակս ձիգս. այլ արարաւ սուղ և կարճատև, զի առանց տրտնջանաց կարասցեն խաղաղ համբերել, և սակաւօրեայ ժուժկալութեամբ նեղութեանցն զյաւիտենականն ժա-

ռանդեացեն հանդիստ և զխնդութիւն ։

ԺԲ. Իշխանք աշխարհի 'ի պատժել իւրեանց՝ ընդմեղապարտս, հրատարակեն զյանցանս նոցա, զի մի՛ առիցեն մարդիկ՝ թէ յանիրաւի դատապարտեցին. իսկ Աստուած՝ վասն զի է մարդասէր և արդար յամենայնի, յորժամ ձախողութեամբ իւիք պատուհասէ զյանցաւորն, չկամի յայտնի լինել յանցուածոյ նորա, զի մի յանցաւորն վատահամբաւեսցի 'ի մէջ մարդկան. քանզի իշխանք աշխարհի յանձինս իւրեանց խնայեն, իսկ Աստուած յանձն մեղապարտին։

ԺԳ. Որ ոչ գոհ լինի ընդ վիճակ իւր, մեղանչէ ընդդէմ տեսչութեանն Աստուծոյ, որ ըստ անքննելի խորհրդոց իւրոց խնամէ՛ զամենեսին քաղցրութեամբ. ոմանց թոյլ տայ աղքատանալ, և ոմանց մեծանալ առ իւրաքանչիւր օգուտ ։ Մին՝ զի կառավարութիւն ընդհանուր աշխարհի պահանջէ ունել կարգ ինչ յառաջնութեան և յետնութեան՝ ըստ իշխանութեան, ըստ փարթամութեան, ըստ խոհեմութեան, ըստ քաջութեան, և ըստ այլ եւս հանգամանաց, որպէս զի փոփոխակի օգնելով միմեանց՝ 'ի բարւոք խաղաղութեան վարեսցեն զկենցաղս իւրեանց ։ Եւ միւս՝ զի տարբերութիւն և զանազանութիւն կարգաց ոչ սակաւ նպաստէ իւրաքանչիւր ումեք առ յաւիտենական վարձուցն արժանաւորութիւն ։ Զի առաւելեալն հոգեւոր և մարմնաւոր բարութեամբ երախտաւոր լինելով առ նուաղն, և նուաղն երախտագէտ գոլով բարերարութեանցն, երկաքանչիւր նոքա արժանաւորին միանգամայն յաւիտենական վարձուց ։ Ուստի եթէ իշխանաւորքն դժգոհ լինիցին զվիճակէ իւրեանց վասն ծանրութեան զբաղանաց և բազմավաստակ հոգւոյ, և հպատակքն վասն աղքատութեան իւրեանց՝ կամ քրտնաջան աշխատութեանցն, մեղանչեն արդարև ընդդէմ ընդհա-

նուր կարգի աստուածային նախախնամութեան ։

ԺԴ. Յոլովակի երկնչին մարդիկ՝ յորմէ չէր արժան երկնչիլ, և տրտմին՝ առ որ ոչ պիտէր տրտմութիւն. զի երկնչին 'ի ձախողութեանց՝ յորժամ տեսանեն մերձենալ, և տրտմին՝ յորժամ հասանեն չարիք ։ Նա զայն ոչ ածեն զմտաւ, թէ ձախորդութիւնք անցաւորք են և փոփոխականք. և չէ արժան մարդոյ՝ որ վիճակեալ է անմահական հոգւոյ, երկնչիլ վհերոտութեամբ և տրտմիլ ցաւօք ։

ԺԵ. Ոչ ինչ են զարմանք, զի հոգան և տրտմին մարդիկ ընդ կորուստ յաջողութեան, իսկ ընդ կորուստ անմեղութեան ինչ ոչ հոգան, զի գլխովին մարմին եղեալ՝ զմարմնականն միայն տեսանեն, և ոչ ինչ փոյթ է նոցա զաստուածայնոց և զհոգեւորաց. ապա արժանապէս զրկին աստ 'ի մարմնաւոր բարեաց, և անդ 'ի հոգեւոր փառաց ։

ԺԶ. Որ ծառայէ Աստուծոյ միամտութեամբ սրտիւ 'ի յաջողութեան իւրում, գտանէ զԱստուած ձեռնտու և օգնական 'ի ձախորդութեան իւրում ։ Մարդիկ մինչչեւ իցեն թողեալ զԱստուած բազում անգամ, Աստուած ոչ թողու զնոսա մի անգամ ։

Երբեմն թոյլ տայ Աստուած խարդաւանիլ ումեք 'ի վտանգս ինչ, զի փոքր մի խրատեալ յուղղութիւն գայցէ. և մինչ տեսանէ թէ այնու ոչ զգաստանայ, թողու հանդիպիլ առաւել ծանունց և դժնդակ վշտաց. և եթէ նոքիմբք եւս ոչ ինչ խրատեսցի, բարձիթողի առնէ զնա, և հասանէ նմա որպէս արագասուրհանդակ անհնարին կորուստ և ապականութիւն ։

ԺԷ. Դժբաղդութիւն և վիշտք խթան տուան մարդոյ զարթնուլ 'ի թմրութենէ, և առնուլ 'ի միտ՝ թէ աշխարհս ոչ է տեղի երջանկութեան՝ այլ նեղութեան և կրից ։

ԺԸ. Որ յաշխարհի քաղաքավարի, անհնար է մնալ անփոփոխ յիւրում վիճակի, ապա թէ ոչ՝ պարտ է աշխարհի յեղափոխել զիւրն բնութիւն. զի յոլովակի տայ աշխարհ միով ձեռամբ, և բառնայ միւսովն. միով ակամբն ուրախացուցանէ, և միւսովն լացուցանէ: Ապա չէ արժան փքանալ՝ յորժամ տայ ումեք զյաջողուածս, և ոչ տրտմիլ՝ յորժամ բառնայ զնոսին, զի այս է բնութիւն նորա՝ լինել դիւրափոփոխ: Որ յուսայ մնալ միշտ 'ի յաջողութեան, տիրեսցէ նախ 'ի վերայ բնութեան և ժամանակի. և զի չէ բաւական այդմ, ապա մի՛ վստահասցի 'ի յաջողուածս զոր ունի ոք:

ԺԹ. Անցեալ յաջողութիւնք յիշատակեալ 'ի ձախողութեան՝ բազմապատկեն զվիշտսն, և անցեալ ձախողութիւնք յիշատակեալ 'ի յաջողութեան՝ առաւելուն զբերկրանսն. բայց պարտ է զգաստ կալ յերկոսին ևս, զի մի՛ դուցէ յաջողուածք բարեդիպութեանց՝ յանդգնութեան եղիցին առիթ, և ձախողութիւնք արկածից՝ տեղի տացեն յուսահատութեան:

Ի. Թէ պակասի ձիւն և անձրեւ 'ի ձմերան, ցամաքին աղբիւրք յամարան. թէ պակասի խրատ արկածք ձախողութեան 'ի մարդկանէ, լռեն լեզուք 'ի գոհանալոյ 'ի յաջողութեան:

ԻԱ. Յաջողութիւն չարաց սուղ է և անհաստատ. զի ըստ օրինակի փայլատականց՝ կամ ասուպ աստեղաց փոքր մի փայլին փառօք, բայց անդէն անկանին և անհետանան: Աստուած երբեմն թոյլ տայ չարաց ունել զյաջողուածս, և գործել զանիրաւութիւն վասն բարւոյ իրիք վախճանի, որպէս զի կրթեսցէ զառաքինիս արիաբար տանել վշտաց, որով աճին վարձք նոցա և փառք:

ԻԲ. Դժբաղդութիւնք և անյաջող ելք՝ բազում

անդամ այնպէս անզգայ առնեն զմարդիկ, մինչ զի ոչ թողուն նմա ճանաչել զօգուտն անձին իւրոյ ։ Բայց որ իմաստուն է և նախատես՝ ոչ խապառ լքանի, զի գիտէ բարեխառնել զտրտմութիւնն, և մնալ զգաստ և անընկճելի ։ Նշան է անհաստատ մտաց վրդովիլ յիրս՝ որք պատահին ընդդէմ կարծեաց, քանզի հաստատուն միտք 'ի փոփոխիլ դիպուածոց՝ մնայ անփոփոխ ։

ԻԳ. Խոկումն դիւրափոփոխ վիճակի կենցաղոյս՝ խոնարհեցուցանէ զյանդգնութիւն հպարտացելոցն բարեբաղդութեամբ, և զօրացուցանէ զլքումն սրտի վհատելոցն դժբաղդութեամբ ։ Ո՛ի ածեալ 'ի յուշ՝ թէ յաջողուած և ձախողութիւն իբրև պանիւս սրավար կառաց անդուլ հոլովեալ՝ փոփոխակի յաջորդեն 'ի տեղի միմեանց, փարթամն զիջանի 'ի չքաւորութիւն 'ի յաջողութեան իւրում, և նըւաստն քաջալերի 'ի ձախորդութեան իւրում. և երկոքին ևս հրաժեշտ տուեալ 'ի ծայրայեղ խոտորմանց՝ գան 'ի միջասահմանութիւն, յորում կայանայ առաքինութիւնն ։

ԻԴ. Որ 'ի մեծութենէ անկանի 'ի թշուառութիւն, մնայ յանձն առնուլ զմին յերկուց աստի, կամ մեռանիլ 'ի տրտմութենէ, կամ յաղթել տրտմութեան ։ Եւ քանզի մահուամբ իւրով ոչ կարէ գտանել զմեծութիւն իւր զոր կորոյս, ապա լաւ է նմա արհամարհել զամենայն վիշտս, և մնալ կենդանի, յորում յուսալի է հասանիլ անդրէն յառաջին իւր բարեբաղդութիւն ։

ԻԵ. Ուրախութիւնն յաւէտ ներգործէ 'ի լեզուի քան 'ի սրտի, և տրտմութիւնն՝ յաւէտ 'ի սրտի քան 'ի լեզուի. զի ուրախն առաւել խօսի՝ քան զոր ունի 'ի սրտի զբերկրանս, և տրտմեալն նուազ խօսի քան զոր կրէ 'ի սրտի ցաւս. նա՝ բազում անգամ չկարէ խօսիլ բնաւ՝ որ տրտմագին է յոյժ ։

Տրտմեալն յաւէտ հանգչի ՚ի վշտաց պատմելով զցաւս սրտի իւրոյ՝ քան լսելով յայլոց զբանս սփոփանաց։

ԻԶ. Այր իմաստուն համբերէ դժբաղդութեանց. զի վասն այն ուսանին մարդիկ զիմաստութիւն, զի կարող լինիցին համբերել նեղութեանց. ապա որ ոչ գիտէ համբերել՝ չէ իմաստուն։ Որպէս ոսկի քննի ՚ի բովս, նոյնպէս և իմաստունն ՚ի ձախող դիպուածս։

Աստուած երբեմն թոյլ տայ իմաստնոյն անկանել ՚ի վտանգս, այլ ոչ թողու կործանել, բայց միայն՝ զի փորձառութեամբ վտանգին առաւել ևս իմաստուն լինիցի և զգոյշ։

Որ կենցաղավարի ՚ի մէջ բազմութեան, լինիցի զգուշաւոր և նախատես, որպէս զի ՚ի յեղակարծ դիպուածս ոչ ինքն վրդովեսցի, և ոչ զոք վրդովեսցէ։

ԻԷ. Զախորդութիւնն է մեծ դաստիարակ. զի զոր ոչ գիտեն մարդիկ ՚ի բարեբաղդութեան, զայն ամենայն հարկաւ ուսանին ՚ի նեղութեան իւրեանց. զի որ չէ անկեալ ՚ի ձախողութիւնս, ոչ գիտէ ինչ, զի ոչ ճանաչէ զայլս, և ոչ զիւր ինքն, ոչ զչարս և ոչ զբարիս։

ԻԸ. Բազում անգամ օգտի ոք ՚ի սխալանաց իւրոց՝ քան ՚ի բարեբաստիկ գործոց։ Զի ՚ի մեծամեծ գործոց և ՚ի յաջող դիպուածոց հպարտանայ ոք և կորուսանէ զիմաստութիւն, իսկ ՚ի սխալանաց իւրոց լինի խոհական և զգոյշ. ուսանի ճանաչել զչափ անձին, և ոչ լինել յանձնապաստան։ Զի բարեբաղդ յաջողուածք յափշտակեն զմիտս, իսկ ձախող պատահարք վերածեն ՚ի զգաստութիւն։ Նշան բարի ցուցանէ՝ որ ամբաստան լինի զանձնէ, զի երեւի թէ զգաստացեալ իցէ ՚ի նախկին անուղղայ գնացից իւրոց։

ԻԹ. Զախողակի դիպուածք՝ որ յառաջագոյն պա-

տանհեալ են այլոց, ոչ սակաւ խրատեն զմարդիկ և զգաստացուցանեն, մանաւանդ զիշխանս և զկառավարս, ածեալ զմտաւ՝ թէ այն դժնդակ վախճան մարթ է պատահիլ և ինքեանց, որպէս պատահեցաւ այլոց:

Լ. Փորձառութիւն իրաց անցելոց՝ հմտութիւն գործոց ներկայից՝ տայ ծանօթութիւն ապագայից: Զի որ զփորձ առեալ իցէ ձախողակի դիպուածոց և վշտաց, քաջ գիտէ կառավարել քան զայն՝ որ ոչ կրեաց ինչ ձախողակ:

Ձախողութիւնն յաւելու զփառս մեծամեծ արանց, զի այնու լինին կատարեալ և զգոյշ յամենայնի:

ԼԱ. Աստուած երբեմն ձախողակի պատահարօք խրատէ զմարդ, որ յաղթեալ յանկարգ բաղձանաց՝ մերձ է յանկումն, որպէս զի զգաստասցի և ՚ի բաց փախիցէ յայնպիսի ցանկութենէ:

Որ չէ առեալ զփորձ տկարութեան իւրոյ և բռնութեան կրից, չէ տակաւին իմաստուն, զի ոչ ճանաչէ զանձն իւր, և ոչ գիտէ պաշտպանել:

ԼԲ. Վհատիլն ՚ի ձախողակս ծանրացուցանէ ըզկշիռ վտանգին, և դժուարին գործէ զելս նորա. իսկ արիութիւնն թեթեւացուցանէ զվտանգն, և տայ գտանել զելսն: Վիշտք և նեղութիւնք փոխին յանհնարին թշուառութիւն, յորժամ հատանի յոյս և բառնի համբերութիւն: Յաղթիլ ՚ի ձախողութեանց՝ ոչ է գործ արիական սրտի, այլ կանանցաբարոյի:

ԼԳ. Ոչ զերծանի յիրաւացի նախատանաց և ՚ի մնասուէ՝ որ վատթար երկիւղիւ կամ պղերգութեամբ յետս կասի յայնմանէ, զոր պահանջէ վիճակ անձին իւրոյ առնել թէ ՚ի բարեբաղդութեան և թէ ՚ի դժբաղդութեան:

Վտանգ մինչ հեռի է, պարտ է նախատես լինել

և երկնչել. իսկ յորժամ գայ հասանէ, պարտ է յայնժամ ստանալ զարիական սիրտ՝ մեծ քան զվտանգն որ առաջի կայ, և քաջութեամբ արհամարհել։

ԼԴ. Ձախողութիւնք հրահանգեն զմարդ լինել բարեգութ և կարեկից վշտացելոց, ուստի և մեծատունք՝ որք չեւ են ճաշակեալ զդառնութիւն ձախողութեան, հաւատան զանձինս գոլ Աստուած, և ոչ ինչ համարին զմարդիկ, և կամին ծառայեցուցանել ախտից իւրեանց զամենեսին։ Իսկ յորժամ լսեն զաղքատութիւն, զօտարութիւն, զվիշտ, ոչ իմանան թէ զինչ իցեն նոքին, և իբրեւ երազ թուի նոցա։ Այլ յորժամ զփորձ առնուն ձախողութեան, փոխարկի խստութիւն ապառաժ սրտից նոցա 'ի սիրտ մարմնեղէն; և զգան՝ թէ և նոքա մարդիկ են նման ինքեանց, և վարին ընդ նոսա գթութեամբ։

ԼԵ. Ոչ գիտէ կարեկից լինել փորձանաւորաց և նժդեհից որ չէ կրեալ զձախողութիւն և զօտարութիւն. զի որ առեալ է զփորձ դժբաղդութեան ինչ, գիտէ օգնել վտանգելոց։

ԼԶ. Բարեվիճակ է այն, որ երբեմն սխալեալ իցէ՝ և դարձեալ անդրէն 'ի զգաստութիւն, զի խրատեալ նովք՝ այնուհետեւ ուղղէ զանձն, և ուսանի թէ զինչ պարտ է առնել և զիարդ վարիլ։

Փորձառութիւնն վտանգի՝ անօգուտ իմն է մեզ և անդգայ անձանց, զի և այնու ոչ ուսանին զգաստանալ։

ԼԷ. Եթէ ոք զիրս իմիքէ խորհի, արժան է յաւէտ նախատես լինել ձախողակի դիպուածոյն որ կարէ պատահիլ յընթացս գործոյն։ Զի ճշմարիտ խոհեմութիւնն կայանայ 'ի տեսանել յառաջագոյն զամենայն վտանգս, և ճշմարիտ արիութիւնն երեւի յարհամարհել զնոսա մինչ ընդ առաջ ելցեն. զի որ ոչ տեսանէ յառաջագոյն զկարելի վտանգս, ոչ կարէ

ունիլ բարեկան վստահութիւն ընդդէմ կալ, և զերծանիլ անձնաս :

ԼԸ. Դիւրին է խրատել զանուղղայս, կամ համոզել զ[illegible]արկացողս, կամ քաջալերել զվհատեալս, բայց դժուարին է յոյժ՝ զոր ասեն բանիւ, կատարել գործով. զի մարդիկ քաջ գիտեն ուսուցանել այլոց, բայց՝ ինքեանք անկարանան առնել. Զի աւանիկ կարէ ոք տեսանել զերեսս այլոց, և նշմարել զբիծս որ 'ի նոսա, իսկ առ տեսիլ երեսաց իւրոց՝ պէտս ունի միջնորդութեան հայելւոյ. Արդ՝ հայելի են փորձառութիւնք պէսպէս դիպուածոց, որովք ուսանի ոք խրատիլ, համոզիլ և քաջալերիլ, և ոչ կարօտի ուսանիլ յայլոց : Իսկ որ չէ փորձառու, պէտս ունի իմաստնոյն խրատաբանութեանց, որոց եթէ անլուր գտանիցի, վարանի 'ի խորհուրդս, և յուսահատեալ վտանգի :

Նա՝ որ ոչ գիտէ մխիթարել զանձն 'ի ձախորդութեան իւրում, վարանի միշտ հոգովք տառապանաց, և բազում անգամ անկանի 'ի յուսահատութիւն, որ մեծ է քան զամենայն չարիս : Քանզի չառնու 'ի միտ եթէ կեանք աշխարհիս այսորիկ անդուլ հոլովին 'ի մէջ յաջողութեան և ձախողութեան, և ոչ 'ի մինն կամ 'ի միւսն դադարի. զի աշխարհս ոչ եղեւ երաշխաւոր պահել զմարդիկ միշտ 'ի բարեբաղդութեան, և ոչ երբէք խոստացաւ տալ ամենեցուն զյաջողուածս:

Եւ զի չէ հաստատուն ո՛ և իցէ վիճակ՝ յորում գտանին մարդիկ՝, վասն որոյ ոչ է պարտ յուսահատիլ 'ի ձախողակս, և ոչ յապահովիլ և յանհոգս կալ 'ի յաջողուածս. զի մարթ է գլորիլ ձիոյ 'ի հարթայատակ դաշտի՝ մինչ անվեհեր արշաւէ : Եւ որովհետեւ երկաքանչիւր սոքա յաջողութիւն և ձախողութիւն՝ յողդողդուն են և փոփոխական, և չունին յարատեւութիւն, ապա մնայ մարդոյ զգաստ լինել 'ի

յաջողուածս, և արի 'ի ձախողակս ։

ԼԹ. Պատրողական է կենցաղս և խաբուսիկ, զի զբարեբաղդութիւն և զմեծութիւն վաճառէ անարժանից դիւրագին, և զկանոյ յարժանաւորաց. որով պատրեալ անզգոյշք՝ յօրանան 'ի մարմնական հեշտութիւն և 'ի զբօսանս ուրախութեան ։ Բայց իբրև շրջի անիւ բաղդին, քաղցր հեշտութիւնն փոխի 'ի դառնութիւն և 'ի զզուանս, և ուրախութիւնըն 'ի տրտմութիւն ։ Աւստի պարտ է նախահայեաց զգուշութեամբ զուսպ ունել զանձն, զի ծանր են տուգանք՝ որ պատրաստեալ մնան փոխանակ առօրեայ հեշտութեանց ։

Խ. Որ ոչ շատացեալ յաջողութեամբն զոր ունի՝ ցանկայ առաւելագունի, 'ի պատահիլ ձախողութեան խմէ՝ փութով ընկճի և յուսահատի ։

ԽԱ. Ապերախտ է նա և տմարդի, որ զամս բազումս վայելեալ 'ի պարգևս Աստուծոյ, յանկանիլ իւրում 'ի ձախորդութիւն՝ վաղվաղակի սկսանի տրտնջել զՏեառնէ և լքանիլ ։

Որ անտրտունջ համբերէ ձախողակ կրից, է քաջայոյս և արի. իսկ որ տրտնջէ և գանգատի, երկչոտ է և վեհերոտ ։

ԽԲ. Իմաստունք առաւել երկնչին 'ի յաջողութենէ՝ քան 'ի ձախողութենէ. զի յաջողութիւնն բազում անգամ առնէ զոք յանդուգն՝ գահավէժ լինել 'ի վտանգս, իսկ ձախողութիւնն առնէ զգուշաւոր և զգաստ, զի մի միւսանգամ անկանիցի ։

Օխանելիք 'ի հուր արկեալ՝ լաւ ևս բուրեն զանուշահոտութիւնս իւրեանց. առաքինիք 'ի նեղութիւնս անկեալ, առաւել ևս ցուցանեն զբարեմանութիւնս իւրեանց ։

ԽԳ. Որ ոչ ճանաչէ զօգուտ իւր և զվնաս, թշնամի է անձին իւրոյ. և արդարև ոմանք անզգա-

յեալ ձանձր ագիտութեամբ , կամ յափշտակեալ բուռն կրիւք՝ ոչ ճանաչեն զօգուտն իւրեանց և ըզվնաս , Եւ բանիւ կամ գործով իւրեանց գահավիժեալ զանձինս 'ի վտանգ՝ գանգատին զայլոց ասելով . այս ոք կամ այն արար մեզ զթշնամութիւնս զայս . և ոչ գիտեն եղկելիքն , թէ ոչ ոք վնասէ՝ բայց եթէ յիւրմէ . Նա մի ոք մեղադիր լինիցի այլոց՝ բայց միայն անձին իւրոյ . ուշ դիցէ ճանաչել զօգտակարն՝ զի առասցէ զայն , և զվնասակարն՝ զի խորշեսցի 'ի նմանէ, որպէս զի կարասցէ պահպանել զանձն , և կալ յապահովի .

ԽԴ . Չիք բժիշկ ճարտար քան զհամբերութիւնն յապաքինել զցաւս քո , և ոչ ձեռն զօրաւոր՝ ազատել 'ի նեղութենէ , և ոչ փարթամ առատ՝ 'ի լնուլ զքեզ բարեօք , և ոչ բարեկամ կարեկից՝ 'ի փարատել զտրտմութիւնս քո . զի համբերութիւնն ամենայն անհնարից է ճարակ .

Դժբաղդութիւնք՝ որչափ ակամայ տարեալ լինին, այնքան առաւել ծանրանան .

ԽԵ . Ամենայն վիշտ և նեղութիւն՝ որ 'ի թոյլ տալոյն Աստուծոյ գան 'ի վերայ մարդոյ , է վրէժխնդրութիւն յառաջագոյն գործեալ մեղաց . զի որ կամաւ մեղանչէ՝ պատժի ակամայ . Նա որ համբերէ խոնարհութեամբ հոգւոյ , զարդար ցասումն աստուածային դարձուցանէ 'ի քաղցրութիւն , և գտանէ զազատութիւն . Համբերել վշտաց՝ է շնորհ Աստուծոյ .

ԽԶ . Անմիտ է՝ որ կարծէ զթշնամին իւր բարեկամ , և ոչ ճանաչէ՝ բայց եթէ յորժամ վնասի 'ի նմանէ . և յիրաւի եթէ չէր անմիտ , գտնէ 'ի նշանաց ինչ կասկածէր զնմանէ վաղագոյն և զգուշանայր անձին .

Ստոյգ իմն է , զի բազում են չարք աշխարհի , որք զանազան կերպիւ նիւթեն զթշնամութիւն , և ար-

կամենին զմարդիկ 'ի վտանգս. և զի յանհնարինս է բառնալ զամենեսին, կամ յուղղութիւն ածել, ապա արժան է՝ որչափ ինչ մարթ է՝ զգաստ և աշալուրջ կալ առ մեալս անմիտս ։

Այլ յետ կարելի զգուշութեան եթէ վնասեսցի ոք, պարտ է տալ զայն հարկաւոր և անյեղլի օրինաց բնութեան և աշխարհի՝ ըստ նախախնամութեանն Աստուծոյ. ուր բազում ինչ իրողութիւնք բնականք կամ բարոյականք՝ որք մեզ երեւին ըստ դիպաց՝ վասն ոչ գիտելոյ մեր զպատճառսն, հարկաւ պարտ էին լինել. զի այսպէս պահանջէր զուգընթացութիւն պատճառացն՝ յորոց յառաջ գան այնոքիկ գործք,, եթէ օգտակարք իցեն և եթէ վնասակարք ։

ԽԷ. Մեծ քաջութիւն է տանիլ յանկարծահաս արկածից բաղդի, քան ընդդէմ կալ յանդուգն յարձակման թշնամեացն դրոհի ։

Ոչ յաղթահարի 'ի ձախորդութեանց՝ որ ունի զխոնարհութիւն, զհամբերութիւն և զհնազանդութիւն, զի երեքին սոքա անբաժան ընկեր են միմեանց և իբրև երեքկին առասան անխզելի են 'ի բռնութենէ ։

ԽԸ. Մարդիկ թէպէտ և յամենայն ժամ 'ի նորանոր դիպուածս ձախողութեանց անկանին, բայց կարծելով թէ համայն ձախորդութիւնք անցեալ գնացին, և առ յապայն միշտ յաջողութիւնք յաջորդեն, քաջայոյս եղեալ ուրախանան. այլ յորժամ ձախորդ դիպուածոց դարձեալ ժամանեն, վաղվաղակի լքանին և տրտմին ։ Այլ սակայն ոչ երբէք պակասի յոյս յաջողութեան 'ի մարդոյ, և ոչ սպառ վերջանան ձախորդութիւնք. այսու յուսով միշտ խաբին մարդիկ, և դնեն 'ի միտ ոչ ևս խաբիլ ։ Իսկ թուի թէ այս յուսադրութիւն յաստուածուստ հաստատեալ է 'ի բնութիւնս մարդոյ, ապա թէ ոչ՝ անդէն առժամայն յուսահատ եղեալ, ոչ ևս կարէին զանձինս մխիթարել ։

Բայց այր կատարեալ և իմաստուն՝ գիտելով թէ ոչ պակասին նորանոր արկածք, համապազ պատրաստէ զանձն 'ի կրել զնոր փորձութիւն ինչ, և 'ի գալ նորա՝ մնայ անխռով և անտրտում։ Իսկ եթէ առժամանակ մի տեղի տուեալ ձախողութեան՝ յաջորդէ յաջողութիւն, տակաւին ոչ ուրախանայ, որովհետև գիտէ՝ թէ յաջողութիւնն դիւրասասան է և անհաստատ։ Ուստի և 'ի նոյն յաջողութեան դարձեալ սպասէ փորձութեան. ոչ եթէ զնա խնդրէ, այլ զի ստոյգ վկայէ թէ զհետ յաջողութեան ունի ժամանել նոր ձախորդութիւն ինչ, նմին իրի միշտ կեայ միապէս. ոչ ընդ յաջողուածս ուրախանայ և ոչ ընդ ձախորդութիւնս տրտմի, ըստ առածին՝ թէ իմաստնոց ոչ գոյ դիպուած, ոչ տրտմութիւն և ոչ զարմացումն.

Իսկ ոչ միայն յընթացս կենաց է անյողդողդ 'ի պէսպէս կիրս, այլ և 'ի մահուն իւրում լինի անվրդով, զոր միշտ անմոռաց ունելով 'ի միտս, բարեպէս ուղղէ զանձն 'ի մեռանիլ. Վասն որոյ իմաստունք միշտ մեռանին, և ոչ երբէք մեռանին. մեռանին՝ զի համապազ զմահն առաջի աչաց ունին, ոչ մեռանին՝ զի բարւոք մեռանելով կենդանի գոլ համարին. Մահն ոչ վնասէ կատարելոց և իմաստնոց՝ այլ օգնէ, զի զերծուցեալ զնոսա 'ի տառապանաց աշխարհի՝ հասուցանէ 'ի հանգիստն յաւիտենից։

ԽԹ. Մի ոք գայթակղեսցի զնախախնամութենէն և զդատաստանէն Աստուծոյ, թէ զիարդ թոյլ տայ Աստուած չարաբարոյից յաստի կեանս կեալ 'ի յաջողութեան, և բարեբարոյից 'ի տառապանս։

Ապաքէն որքան և չար իցէ ոք, հնար է նմա թէ երբեմն արարեալ իցէ զգործ ինչ բարի, այլ ոչ արժանաւոր երկնային վարձուց. նմանապէս որքան և բարի իցէ ոք, մարթ է և նմա առնել երբեմն չար

թիւ, այլ ոչ արժանի դժոխային պատժուց։ Իսկ Աստուած այնու զի է արդար՝ ոչ զոք թողու անվարձ, վասն որոյ զփոխարէնն նուազ բարւոյն՝ զոր արար չար ոք յայս կեանս, հատուցանէ անցաւոր բարեաց յաջողութեամբ, և թողու պատժիլ 'ի հանդերձեալն՝ ըստ բազում չարեաց իւրոց։ Նոյնպէս և փոխանակ փոքր չարի՝ զոր մարդկային տկարութեամբ կամ տգիտութեամբ արար բարեգործ ոք, յաստիս անցաւոր տառապանօք պատժէ. բայց 'ի հանդերձեալն փոխանակ բազում բարեաց զոր արար յընթացս կենաց, հատուցանէ զվարձս վասն անստելի խոստմանն զոր խոստացաւ յառատութենէ բարութեան իւրոյ։ Զի բարին զոր գործէ ոք արժանի յաւիտենական վարձուց, ոչ է 'ի զօրութենէ մարդոյ, այլ 'ի զօրութենէ շնորհացն Աստուծոյ. այլ զվարձսն հատուցանէ Աստուած իբրեւ զպարտս վասն հաւատարմութեան խոստման իւրոյ, ըստ այնմ. « Վարձք ձեր բազում են յերկինս։ »

Դարձեալ՝ Աստուած երբեմն բառնայ զչարս յաշխարհէ, մինչ ոչ ունին դառնալ 'ի բարին, զի մի առաւել ծանրասցի պատիժ նոցա, կամ վնասակարք են բարեաց։ Իսկ երբեմն թողու մնալ կենդանի, զի զգաստասցեալ ուղղեսցին, կամ նոքօք բարիք կրթեսցին։ Երբեմն բառնայ զբարիս, զի մի սահեսցին 'ի մեղս, կամ առաւել փչանասցին. և երբեմն պահէ զնոսա 'ի նեղութեան, զի առաւել սրբեսցին, կամ այլոց բարի օրինակ լիցին, և վարձք նոցա բազմասցին։

Ապաքէն աշխարհս կառավարի իմաստութեամբն Աստուծոյ, նախախնամի ողորմութեամբ նորա և արդարութեամբ, որ ոչ գիտէ վրիպիլ, կամ ումեք անիրաւել. քանզի և վտանգք որ յերկնէ և որ յերկրէ, 'ի տարերաց, կամ յանիրաւութենէ մարդկան, ոչ եթէ ըստ պատահման՝ այլ ըստ անքննին դատաս-

տանայցեն Աստուծոյ հաստանեն 'ի մարդիկ, ըստ այնմ. «Ոչ յարուեալց, և ոչ յարեւմտից, և ոչ յանապատէ լերանց. այլ Աստուած դատաւոր է.» Սաղմ. ՀԴ. 6:

Սուրբքն լռեցեն լեզուք կարճամտաց խօսել ընդդէմ նախախնամութեանն և դատաստանին Աստուծոյ. այլ միայն գոհացեն զնմանէ, որ զամենայն ինչ բարւոք արար, և առնէ հանապազ:

«Եւ զամենայն ինչ զոր խնդրեցին աչք իմ, ոչ զրկեցի 'ի նոցանէ, և ոչ արգելի զսիրտ իմ յամենայն ուրախութենէ. և ահա ամենայն ունայն է, և յօժարութիւն ոգւոյ:» Ժող. Բ. 10:

«Մարդ նմանութեան նմանեցաւ, և աւուրք նորա որպէս հովանի անցանեն.» Սաղմ. ՃԽԳ. 4:

«Ամենայն փառք մարդոյ իբրեւ զծաղիկ խոտոյ. ցամաքեցաւ խոտն, և թօթափեցաւ ծաղիկ նորա:» Եսայ. Խ. 7:

«Զի ամենայն որ ինչ յաշխարհի է՝ ցանկութիւն է մարմնոյ, ցանկութիւն է աչաց:» Ա. Յովհան. Բ. 16:

«Մի՛ ոք որ 'ի փորձութեան իցէ, ասիցէ թէ յԱստուծոյ փորձիմ. զի Աստուած անփորձ է չարեաց, փորձէ նա և ոչ զոք. իւրաքանչիւր ոք փորձի առ յիւրոց ցանկութեանց ձգեալ և պատրեալ:» Յակ. Ա. 13:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ոչ ոք է որ ոչ խնդրեսցէ զերջանկութիւն, բայց ոչ գիտելով զտեղին յորում գտանի, անդուլ աշխատանօք ընդ վայր: Ոմն թէ համարի թէ գտանիցի 'ի հանճարաւոր խորհրդս. և իբրեւ յաճախէ առ այն, առաւելակացեալ թողու զնա և ցանկայ հարստութեան, յուսացեալ թէ 'ի նմա իցէ: Եւ իբրեւ զփորձ առնու ապահովութեան՝ զոր սպասէր էր ունել առ ստացուածն

և առ պահպանութիւն ընչից, դժկամակեալ ընդ այն զհետ կրթիր իշխանութեան: Եւ մինչ փոխանակ հանգստեան գտանէ 'ի նմա վտանգս յայտնի թշնամեաց և որոգայթս սուտ բարեկամաց, թողու զայն իբրև բեռն անտանելի, և 'ի խնդիր լինի այլոց:

Եւ զոր օրինակ անկեալն 'ի ծով՝ այսր անդր յածեցուցանէ զձեռն գտանել ինչ որով մարթասցի ապրել, ըստ ամին սարսափ և սա յամենայն իրս դիմէ՝ թերևս հանդուցանիցէ զհաղձանս իւր: Այլ 'ի զուր ջանայ և տաղտապի, զի ցորչափ ագահ է ոք և մոլի, չկարէ լինել սրտադիւր. վասն զի երջանկութիւն՝ որ է հանգիստ մտաց և բաղձանաց, ոչ յայլ իրս գտանի, բայց եթէ յիմաստութեան և յառաքինութեան: Ապա պարտ է իւրաքանչիւր մարդոյ 'ի խնդիր լինել և ստանալ զիմաստութիւն և զառաքինութիւն, որովք կարասցէ գտանել զերջանկութիւնն բնական յաշխարհիս յայսմիկ, և զգերբնականն 'ի կեանսն յաւիտենից:

Բ. Որովհետև բնական է մարդոյ 'ի խնդիր լինել երջանկութեան, ամին իրի և մանկունք մինչ բականին նորա քայլել, ընդ աբոյս իմն ախորժակօք ցանկան շրջիլ անդադար, զի զերջանկութիւնն մարթասցին ուրեք գտանել: Ոստոստեն ընդ օդս 'ի վեր 'ի խաղալ իւրեանց, կարծելով թէ անդ իցէ բնակեալ: Ձեռն կարկառեն առնուլ զոր ինչ տեսանեն, զի համարին թէ այն իսկ իցէ խնդրելին իւրեանց: Հետամուտ լինին իմանալ՝ զոր միանգամ՝ յունկանէ խօսին մարդիկ ընդ միմեանս, զի այնպէս թուի նոցա թէ զայնմանէ զրուցաբանեն՝ որում՝ ինքեանք փափագին:

Բայց իբրև 'ի ծերութիւն հասանեն, յայնժամ՝ քաջ ճանաչեն՝ թէ երջանկութիւնն ոչ գտանի 'ի վերայ երկրի, և ոչ 'ի բարձունս օդոյ, և ոչ յայլ իրս

յորս խնդրէին ։ Եւ փոխեալ զկարծիս իւրեանց, համարին գտանել 'ի ստորինս երկրի, վասն որոյ զգլուխս և զմէջս իւրեանց ընդ երկիր մածուցանեն ։ Ոչ ախորժեն 'ի վեր յառնել, և ոչ գնալ և շրջել ուրեք. տաղտկացեալ խորշին յամենայնէ՝ զորս տիրէին, և ձանձրանան լսել յումեքէ՝ որում նախ փափագէին. և իբրև յուսաբեկ վարանական դեգերեալ՝ տագնապին 'ի խորհուրդս, և ոչ գիտեն թէ զինչ արասցեն ։ Հուսկ յետոյ ապաստան եղեալ մահուան՝ արթուն աչօք սպասեն նմա, հաստատութեամբ եգեալ 'ի մտի՝ թէ նա միայն կարէ հասուցանել երջանկութեան, զոր 'ի մանկական տիոց անտի կաթոգին բաղձանօք խնդրէին ։

Որ կամի լինել բարեբաստիկ, ապաստան եղիցի յԱստուած, սակայն մի հեղգասցի առնել զոր կարէ 'ի պահպանութիւն անձին իւրոյ. զի այնպէս կամի Աստուած, թէ մարդիկ զոր ինչ կարեն՝ արասցեն, և զոր ոչն կարեն՝ ինքեան յանձնեսցեն ։ Բայց է մարդ՝ որ կամի զԱստուած ունել իբրև սպասաւոր. և զոր մարդկութեան է անկ առնել, և զայն թողու Աստուծոյ կատարել. և մինչ ոչ կատարի, դժգոհ լինի զԱստուծոյ, և ոչ որոշէ զաստուածավայելուչ գործն 'ի մարդավայելուչ գործոց ։

Արդ՝ դու արա զայն զոր կամիս՝ և կարես առնել, և յանձն արա Աստուծոյ զոր կամիս՝ և ոչ կարես առնել ։ Եւ եթէ օգուտ իցէ քեզ զոր կամիս, կատարէ Աստուած. և զոր ոչ կատարէ Աստուած, ծանիր՝ թէ այն չէ ինչ օգուտ քեզ, զի Աստուած առաւել գիտէ զօգուտ քո՝ քան զոր դու ճանաչես և կամիս ։

Գ. Բնութիւնն մարդոյ՝ միշտ բաղձայ հեշտալեաց, զի 'ի նոսա հանդիպէ յաւիտեան, և փախչի 'ի մահուանէ, որ է բաղձանք անմահութեան ։ Իսկ

բնութիւնն ոչ վրիպի յայնմ, զի գործ բնութեանն՝ է գործ Աստուծոյ. և զոր ինչ միանգամ ունի բնութիւնն, յԱստուծոյ ունի. ընդէ՞ր ապա օրէնք արգելուն զմարդիկ 'ի հեշտալեաց, և զմահն ասեն բարի: Ապաքէն բնութիւնն ոչ բաղձայ հեշտութեան և կենաց որ աստ է, այլ՝ այնմ որ 'ի հանդերձեալն է, ապա թէ ոչ՝ ընդ ինքեան հակառակէր բնութիւնն. քանզի փորձիւ գիտեմք թէ որք պհեշտալեօք փարի, տակաւին բնութիւնն 'ի նմա ոչ հանգչի, այլ անդէն տաղտկացեալ զզուի, և ցանկայ այլոյ բաղձալւոյ. Նոյնպէս եթէ որք 'ի տառապանաց ծերութեան կամ փորձութեան նեղին, զմահ խնդրէ:

Իսկ եթէ բնութիւն մարդոյ այսմ հեշտութեան և այսմ կենաց ըղձանայր, ուրեմն 'ի նոցանէ ոչ ձանձրանայր, այլ իսկոյն իբր 'ի կեդրոն իւր 'ի նոսին դադարեալ հանգչէր 'ի յաւիտեան. Ապա յայտ է թէ զայլ ինչ խնդրէ նա՝ զոր մարդիկ ոչ զգան, նմին իրի նեղին տագնապին և զբնութիւնն մեղադրեն: Ապաքէն բնութիւնն անսխալ է 'ի բաղձանս իւր. և օրէնք իրաւամբ արգելուն զմարդիկ 'ի սնոտի հեշտալեաց աշխարհիս զի ուղղեսցեն զկամս իւրեանց 'ի յաւիտենական հեշտալիս և յանմախճան կեանս՝ առ 'ի լինել երջանիկ և մի հակառակեսցին ընդդէմ Աստուծոյ՝ որ ուղիղ սահման հաստեաց զբնութիւնն:

Դ. Երջանկութիւնն կայանայ 'ի սիրելն զԱստուած 'ի վեր քան զամենայն. զի որպէս սիրէ Աստուած զմարդն 'ի վեր քան զամենայն արարածս իւր, կամի զի և ինքն սիրեսցի 'ի մարդկանէ 'ի վեր քան զամենայն: Որ ոչ սիրէ զԱստուած որպէս պարտն է սիրել, վարանի անհանգիստ. զի չէ հնար յայլ իրս հանգչել բաղձանաց մարդոյ՝ բայց միայն 'ի յԱստուած: Վասն որոյ և մարդիկ մինչ սիրեն զիմն արտաքոյ Աստուծոյ, ոչ կարեն անտաղտուկ յարամնալ

'ի նմա . վասն զի Աստուած միայն է առարկայ սիրոյ , յորում կարեն հանգչիլ բաղձանք մարդոյ :

Ե . Պարտ է ամենայնի զգուշութեամբ պահել 'ի սրտի զերկիւղն Աստուծոյ առաւել քան զամենայն բարիս . զի նովաւ կարէ ոք ստանալ զճշմարիտ առաքինութիւնս , որք առաջնորդեն առ երջանկութիւն : Որ ոչ երկնչի 'ի դատաստանացն Աստուծոյ , կամ ունի զսէրն Աստուծոյ կատարեալ , կամ հոգւովն է գլխովին մեռեալ :

Ձ . Ապերջանիկ է նա և թշուառ , որ չունի զուղիղ հաւատս և զառաքինի վարս , զի է կոյր հոգւով , և ոչ կարէ տեսանել զպայծառութիւն աստուածային լուսոյն : Զի թէ և իմաստուն ոք իցէ , և խոստանայցէ գիտել զամենայն , հպարտացեալ է այնպիսին և ոչ ինչ գիտէ . զի չունի զճշմարիտ գիտութիւնն , որ է ճանաչել զԱստուած ուղիղ հաւատով , և ծառայել նմա բարի գործով :

Լաւ է սիրել զԱստուած առանց գիտելոյ զգիտնական սահման սիրոյ , քան գիտել զսահման սիրոյ առանց սիրելոյ զԱստուած :

Ճշմարիտ հաւատացեալն 'ի գործ դնէ զայն զոր հաւատայ . այլ որ հաւատայ՝ եթէ պատրաստեալ կայ երջանիկ վիճակ այնմ՝ որ բարւոք կեայ , և ինքն վարի չարաչար՝ որպէս թէ ոչ հաւատայր . պակասեալ է 'ի հաւատոց . զի ոչ կամի գործել զչար , որ հաւատայ թէ գոյ հատուցումն իւրաքանչիւր ումեք ըստ գործս իւր :

Ոչ ոք կարէ առնել զհաճոյսն Աստուծոյ 'ի ժառանգութիւն կենացն յաւիտենից , եթէ ոչ խնդրեսցէ յԱստուծոյ և տացի նմա առնել , ըստ այնմ . « Խնդրեցէք՝ և տացի ձեզ : » Մատթ . Է . 7 :

Է . Մարդս արարաւ յԱստուծոյ ազատ և անձնիշխան , բայց ոչ գիտելով զերջանկութիւն իւր՝ ծա-

ռայէ մոլութեանց որպէս գերի շղթայակապ ։ Ազա-
քէն ազատ է նա, որ զերծ է 'ի բռնութենէ, և
իւրովի շարժի 'ի բարիս. զի թէպէտ և կորուսանի-
ցէ զինչս և զյաջողուածս և զանդամս ինչ մարմնոյ
և զրաւեսցի ընդ մահուամբ, ունի տակաւին զկամ-
սըն ազատ և բարեյօժար ։ Իսկ որ չարաչար վարէ զան-
ձնիշխանութիւն իւր, թէ և ազատ և հրամանահան
ոք իցէ, առնէ զինքն ծառայ մոլութեանց, քան զոր
չիք առաւել անարգ և յետին ծառայութիւն ։

Ապա մարդիկ մի արասցեն զանձինս ծառայ, որ
ծնեալ են ազատ ։ Ճշմարիտ ազատ նա է, որ զկամս
իւր հաստատեալ ունի 'ի բարիս, և գործէ յօժա-
րութեամբ ։ Ոչ բաւական համարի լինել բարի, այ-
սինքն է՝ շատանալ սակաւ բարեօք, այլ և փութայ
լինել բարեգոյն, այսինքն օր քան զօր առաւելուլ 'ի
գործս բարեաց ։

Որ ծառայէ Աստուծոյ և հպատակի օրինաց նո-
րա, է ճշմարիտ ազատ յորում վիճակի և իցէ ։

Ը. Երջանիկ է նա որ ճանաչէ զինքն միշտ ներ-
կայ առաջի Աստուծոյ, և զԱստուած ներկայ առա-
ջի իւր, որպէս և է իսկ ։ Հաստատեալ 'ի միտս՝ թէ
Աստուած ոչ զայլոյ ումեքէ հոգայ՝ բայց եթէ զիւր-
մէ, և ինքն ոչ զայլ ինչ խորհի՝ բայց եթէ զհաճո-
յսն Աստուծոյ առնել. զի Աստուած արար զամենայն
վասն մարդոյ, և զմարդ վասն իւր միայն, ապա հարկ
է մարդոյ միայն ծառայել Աստուծոյ. և այս յայն-
ժամ լինի, յորժամ մարդ զոր ինչ խորհի և ասէ և
առնէ, այն ամենայն 'ի փառս Աստուծոյ վերածէ ։

Իսկ մինչ ճանաչէ զանձն ներկայ առաջի Աստու-
ծոյ, և զԱստուած ներկայ յամենայն ուրեք, անտեղ-
գործոց և քինից խորհրդոց, ոչ բնաւ վրդովի 'ի պա-
տահիլ վնասակար դիպուածոց. զի ստուգիւ ճանա-
չէ՝ թէ Աստուած սիրէ զինքն, և միշտ կամի զօգու-

ռքն իւր, և յորժամ թոյլ տայ գալ վնասու, է տա- կաւին վասն օգտի իւրոյ ։ Արդ՝ որ ՚ի սոյն միտս հաստատեալ է, արդարեւ ուրախ և խաղաղ է նա յամենայն ՚ի կեանս իւր ։

Թ. Երջանիկ է նա՝ որ ոչ ինքն է ծառայ այլում, և ոչ զայլս ունի ծառայ կամաց իւրոց ։

Ժ. Պատճառն և գործն՝ այնու զի են առընչա- կից, փոփոխակի հային և ցուցանեն զմիմեանս ։ Արդ՝ չորք են պատճառք. արարչական, ուստի է գործն. նիւթական, յորմէ է գործն. և տեսական, որով է գործն. և վախճանական, վասն որ է գործն ։

Այս որովհետեւ արարչական պատճառ մարդոյն է Աստուած, նիւթականն՝ հող կամ տարերք, տե- սականն՝ հոգի բանական, վախճանականն՝ փառքն երանութեան, վասն որոյ մարդն իբրեւ գործ Աս- տուծոյ՝ ունի զկարգ և զհայեցուած առ արարչական պատճառն իւր առ Աստուած, զի ցանկայ պաշտել զնա. զի թէ և ոչ կարասցէ ճանաչել զճշմարիտ Ա- րարիչն, տակաւին զարարած ինչ իբրեւ զԱստուած պաշտէ՝ զոր և կարծէ, զի բնութիւնն իւրովի ձկտի առ այն ։

Ունի զկարգ և առ նիւթն յորմէ գոյացաւ, նը- մին իրի ըստ մարմնոյն՝ վասն զի է ՚ի հողոյ կամ ՚ի տարերաց, միշտ ՚ի նոյն հակի, մինչեւ լուծանիլ ՚ի նա ։

Ունի զկարգ և առ տեսական պատճառն առ հոգին, զի ոչ կամի թողուլ զնա, զի մի ապակա- նեսցի. վասն որոյ խորշի մարդն ՚ի մեռանելոյ. զի մեռանիլն՝ է բաժանումն հոգւոյն ՚ի մարմնոյ ։ Իսկ հոգին իբրեւ անմարմին գոյացութիւն՝ ըստ ինքեան միշտ ցանկայ անմարմնոցն վիճակի և ազատութեան ՚ի բանտէ մարմնոյն. և յաւէտ զիմանալեացն խոկալ սիրէ և զհոգեւոր մխիթարութիւն խնդրէ ։ Այլ զի գոլով անմահ՝ միշտ ցանկայ անմահութեան. եւ

տակաւին 'ի մարմնի բնակեալ, խնդրէ առ յապայն յիշատակ յաւիտենական թողուլ, որ է նշան անմահութեան նորա։

Մեկնի զկարգ և առ վախճանական պատճառն. զի երանութիւնն ըստ որում է հանգիստ և լրումն բաղձանաց, առ ինքն քարշէ զամենեսեան որք կարգեալ իցեն առ նա։ Վասն որոյ ամենայն ոք ցանկայ իւրոյ հանգստեան, որպէս ճանապարհորդ 'ի դէմ եղեալ տեղւոյն. զի բնութիւնն մինչեւ իցէ ժամանեալ 'ի վերջին վախճան իւր՝ ոչ հանգչի։ Եւ սակայն վերջին վախճան մարդոյ ըստ սահմանելոյն Աստուծոյ ոչ տուեալ լինի յաստի կեանս, այլ 'ի հանդերձեալն. զի չիք արարած 'ի վերայ երկրի՝ որ կարող իցէ լնուլ զփափագ մարդոյ, նմին իրի մարդիկ 'ի կեանս յայս միշտ են անհանգիստ, թէ և իցեն ամենայն բարեօք աշխարհի յղփացեալ։

Եւ այս յայտնի ցուցանի 'ի հանդարտութենէ մտաց առաքինեաց, և յալէծուփ խորհրդոց աշխարհասիրաց. վասն զի արք առաքինիք ուղղեալ զշաւիղս իւրեանց առ Աստուած, անցեալ զանցանեն զբարեօք աշխարհի. և զառաքինութիւնն կալեալ իբրեւ միջոց 'ի հասանել առ վերջին վախճանն, յամենայնի անդորր մտօք նաւեն ժամանել 'ի նաւահանգիստն վերջին երջանկութեան, ոչ ինչ փոյթ կալեալ զիրաց անցաւորաց և զփոփոխութեանց աշխարհի։ Իսկ արք աշխարհասէրք վարանական խորհրդով խուճապեն անհանգիստ, և ոչ կարեն գտանել գոնէ վայրկեան մի անդորրութիւն մտաց, թէ և լիցեն մեծապանծ իշխան կամ ինքնակալ կայսր։

Բայց ըստ որում բնութիւնն բուռն բերմամբ դիմէ առ վախճանն, 'ի գտանել դոյզն ինչ դիւրութիւն մարմնոյ՝ յարի 'ի նա զգայական կոյր բաղձանօք, իբր 'ի վախճան իւր. այլ տեսեալ թէ ոչ կարէ 'ի նմա

հանգչիլ, 'ի բաց թողու զայն՝ և ցանկայ այլում, զզուէ և յայնմանէ՝ և փափագէ այլոց: Եւ այսպէս ամենեքին 'ի միոյ հեշտալեաց 'ի միւս հեշտալիս ուռուցեալ թափառին անդադար՝ հասանիլ 'ի վախճան իւրեանց. բայց ոչ գիտելով զինչ իցէ այն, կամ ուր գտանիցի, ընդ վայր տագնապին:

Ապաքէն ծանիցեն զի Աստուած է ստոյգ վախճան մարդոյ, առ որ հնար է հասանիլ միայն առաքինութեան ճանապարհաւ. թողցեն ուրեմն զաշխարհասիրութիւնն, և զհետ լիցին առաքինութեան, զի գտանել մարթասցին զոր խնդրեն, ապա թէ ոչ՝ չիք հնար նոցա հասանիլ 'ի վախճան իւրեանց՝ և լինել երջանիկ:

Բայց ոմանք աշխարհասէրք տակաւին դեգերին յիրս աշխարհի՝ գտանել զնա, այլ սակայն ոչ փափագ մարդոյ դադարի 'ի խնդրելոյ զնորանոր հեշտալիս, և ոչ հեշտալիք պակասին: Եւ այս մեծ սրտի մարդոյ ընդ հեշտալիս աշխարհի տեւէ մինչև 'ի դուռն գերեզմանի, ուր յուսաբեկ եղեալ՝ քաջ ճանաչէ մարդ, թէ ընդունայն վաստակեցաւ յիրս աշխարհի գտանել զվերջին երջանկութիւն իւր. բայց անկարելի է զկնի այնորիկ 'ի ձեռս բերել զնա, զի յայնժամ սկսանի սերմանել, յորժամ այլք հնձեն:

ԺԱ. Մարդիկ ոչ զամենայն զոր սիրեն՝ արժանի են սիրոյ, զի սիրեն զաշխարհ և զոր յաշխարհի են վայելչութիւնք. վասն որոյ յոլովակի փոփոխեն զսէր իւրեանց 'ի միոյ առ այլ, և ոչ յայս կամ յայն մնան հաստատուն: Ապա եթէ կամին միշտ մնալ 'ի սէրն, սիրեսցեն զճշմարիտ բարին, զի նա միայն է արժանի սիրոյ:

ԺԲ. Մարդս եթէ ոչ ունէր զառ 'ի յԱստուծոյ խոստացեալ յինքեան զերջանիկ կեանս 'ի հանդերձեալն, ոչ ոք գտանէր թշուառ քան զնա 'ի վերայ

երկրի . զի ծնանի արտասուօք . ուսանի աշխատանօք, անցրի տառապանօք և մեռանի ցաւովք : Այս փոյթ յանձին ունել պարտ է ամենայնի՝ գործովք բարութեան հասանիլ 'ի ժառանգութիւն երանաւէտ կենացն խոստացելոց :

ԺԲ. Բարիք և չարք խոստովանին զանձինս ծառայ Աստուծոյ, բայց տարբերին 'ի վախճանն . վասն զի բարիք ծառայեն իբրեւ որդի, զի աշխատին միայն վասն փառաց և վասն սիրոյն Աստուծոյ, և զհոգ անձանց և զիւրայնոց յանձնեն աստուածային կամաց . վասն որոյ Աստուած հոգայ զնոցանէ որքան են յերկրի աստ, և յերկինս շնորհէ նոցա զյաւիտենից փառս : Ո ի այսպէս վայելէ մեծութեանն Աստուծոյ՝ տալ տրիտուր ըստ յաւիտենի իւրում զանհուն բարիս այնմ՝ որ ըստ յաւիտենի իւրում սիրեաց զԱստուած, և ծառայեաց նմա հաւատարմութեամբ : Եւ այս փոխարինութիւն ոչ է ըստ արժողութեան գործոյն և կամ գործողին, այլ ըստ առատութեան բարութեան և ողորմութեան Աստուծոյ ընդունողին, զի ըստ առաքելոյն . « Ոչ են արժանի չարչարանք ժամանակիս հանդերձեալ փառացն . » Հռոմ. Ը. 18 :

Իսկ չարք ծառայեն իբրեւ վարձկան, զի աշխատին վասն փառաց և վասն սիրոյ անձանց . և ոչ յանձնեն Աստուծոյ զանձինս և զիւրայինս, զի կամին ըստ հաճոյս իւրեանց առնել զամենայն ինչ . վասն որոյ և Աստուած զչարս իբրեւ զվարձկան՝ ժամանակաւոր բարեօք միայն վարձատրէ, ըստ որում են արարածք իւր, նմին իրի ընդ սպառիլ կենաց նոցա, սպառին և վարձք նոցա . ըստ օրինակի 'ի վարձու կալեալ մշակաց, որք յերեկոյանալ աւուրն առեալ զսակ արկեալ դրամն գնան, զի ոչ իբրեւ որդի ծառայեցին՝ զի մնացեն 'ի ժառանգութիւն որդւոյ : Եւ

որովհետեւ 'ի յաւիտենին իւրեանց արհամարհեցին զանհուն բարին, զոր խոստացաւ Աստուած հաւատարիմ ծառայից իւրոց, իրաւամբ զրկին յանհուն բարւոյն 'ի յաւիտենին Աստուծոյ:

«Երանելի են անբիծք 'ի ճանապարհի, և որք գնան յօրէնս Տեառն:» Սաղ. ՃԺԸ. 1.

«Արդ երանեցին ժողովրդեանն՝ որոց այս այսպէս է. այլ երանի է ժողովրդեանն, որոյ Տէր Աստուած է նորա:» Սաղ. ՃԽԳ. 17.

«Երանելի է այր որ լուիցէ ինձ, և մարդ որ զճանապարհս իմ պահիցէ. զի որ զիս գտանէ՝ գտանէ զկեանս, և ընդունի զփրկութիւն 'ի Տեառնէ:» Առակ. Ը. 34.

«Ընդէր բնաւ ամբարիշտք կենդանիք կան, հնացեալ ք և 'ի մեծութեան են:» Յոբ. ԻԱ. 7.

«Երանելիք են՝ որ պահեն զպատուիրանս նորա. նոքա ունին իշխանութիւն ուտել 'ի փայտէն կենաց՝ և մտանել ընդ դրունս քաղաքին:» Յայտ. ԻԲ. 14.

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆՆ է գործադրութիւն օգտակարաց, և խորշումն 'ի վնասակարաց յասս և 'ի կեանս՝ ըստ առաջնորդելոյ ուղիղ բանին, հաստատեալ 'ի մէջ երկուց մոլեկան ծայրից: Դարձեալ՝ առաքինութիւնն է բարեկարգ ունակութիւն հոգւոյ, որով վարի մարդ ըստ օրինի 'ի խորհուրդս՝ 'ի բանս՝ և 'ի գործս, որք կամ յԱստուած, կամ առ ինքն, կամ առ ընկերըն վերաբերին:

Այսպէն օրինապահ, բարեպաշտ, արդար և երկիւղած ասի, որ անթերի կատարէ որ ինչ օրինադրեալ է 'ի վերայ իւր յԱստուծոյ՝ կամ 'ի լուսոյ բա-

նքն, և խորշի յայնմ ամենայնէ յորոց արգելուն ա-րէնք, այլ տակաւին ոչ է՝ և ոչ ասի նա կատարեալ առաքինի։ Քանզի 'ի լինիլ մարդոյ կատարեալ, խըն-դրի առնել ինչ՝ որ իցէ գերազանց քան զհասարակ կանոնական պատուէրս և հարկաւորութիւնս. վասն զի ո՛ և իցէ պատուիրան աստուածային օրինադրեալ մարդկան, համարի նմա պարտք, զոր եթէ կատարէ՝ ազատի 'ի պարտուց, և եթէ ոչ կատարէ՝ մնայ պար-տական, և զրկի 'ի վարձուց զոր խոստացաւ Աստ-ուած այնոցիկ՝ որք ամբողջ պահեն զամենայն հրա-մանս իւր։

Իսկ նա՝ որ յառաւելութենէ սիրոյն առ Աստուած առնէ զգերազանց գործս բարիս՝ անդր քան զոր 'ի 'ի հասարակի պահանջէ, յայնժամ կոչի կատարեալ առաքինի. որոյ վարձք այնքան առաւելու քան զայլս՝ որքան ինքն առաւելու 'ի գործս բարեաց։ Քանզի առաքինութիւնն յառաւելութենէ ասացեալ է, որպէս թէ ըզբարին առաւել քան զայլս առնել. վասն այնորիկ որ 'ի մեզ առաքինութիւն անուանի, առ Արաբացիս՝ ֆաղիլէթ կոչի, որ է առաւելութիւն։

Նա զի՝ առաքինին կազմի 'ի բառէս այր, յորմէ ածանցին և բառքս արու՝ կամ արի, և ստուգաբա-նի ունող այրութեան կամ արիութեան, որ այն ին-քըն է՝ արքենի, քաջ, վեհանձն, զօրաւոր քան զայլս. յայս միտ ասէ Եղիշէ. "Արուք առաքինիք 'ի հո-գեւոր պատերազմի։"

Արդ՝ օրինապահ ասին նոքա, որք զամենայն հը-րամայեալ օրէնսն պահեն. կոչին ևս բարեպաշտ, կամ բարեգործ. զի բարի են օրէնքն՝ զոր Աստուած կամ սուրբ եկեղեցին օրինադրեաց. ասին և արդար, զի արդարութիւն է՝ հնազանդելոյ զհրամանս Տեա-ռըն կատարել. կոչին և երկիւղած, զի երկնչին յԱս-տուծոյ, որ բարկանայ այնոցիկ որք ոչ առնեն ըզ-

հրամանս իւր ։ Ուրեմն առ 'ի լինել ումեք կատարեալ առաքինի, արժան է նմա տուաւել քան զայլս 'ի մարդկանէ վաստակիլ 'ի գործս բարիս, և խորշել 'ի չարեաց ։

Այլ զի՞նչ ասելի է զնոցանէ որք ոչ միայն թերանան 'ի գերազանց առաքինական գործոց, այլ և բազում իւիք պակասին յայնս՝ որք միօրինակ պարտաւոր են զամենեսեան պահել, գուցէ և զընդդէմ առնեն հրամանացն Աստուծոյ և օրինադրութեանց սուրբ Եկեղեցւոյ ։ Այս նոքա որք ոչ պահեն զօրէնս, մի ակնկալցին զվարձս օրինապահաց և առաքինեաց առնուլ յԱստուծոյ . զի յանդգնութիւն է՝ մանաւանդ թէ յիմարութիւն՝ առանց արդեանց յուսալ և ակն ունել վարձուց ։

Բ. Առաքինութիւնն է կրկին, աստուածաբանական և բարոյական ։ Աստուածաբանականն բաժանի յերիս, 'ի հաւատ, 'ի յոյս և 'ի սէր ։ Բարոյականըն բաժանի 'ի չորս, 'ի խոհեմութիւն, յարդարութիւն, յարիութիւն և 'ի բարեխառնութիւն . որք առանց միմեանց ոչ գործին, և ոչ առնեն զոք կատարեալ առաքինի . ուր մին 'ի նոցանէ անթերի կատարի, այլք գտեն նորա հարկաւ հետեւին շըղթայաբար ։

Քանզի որ ունի զկատարեալ հաւատ, հետեւի նմա ունել զյոյս աներկմիտ . և զսէր անկեղծ . և 'ի նշան արդեանց կատարելութեան սիրոյ՝ պահանջին գործք բարոյական առաքինութեանց, որք գործին խոհեմութեամբ, արդարութեամբ, արիութեամբ և բարեխառնութեամբ, որովք իբրեւ աստիճանաւ ժամանեն 'ի կատարելութիւն առաքինութեան, և արժանաւորին 'ի վայելել և 'ի ժառանգել զերկնային փառսն, զոր խոստացաւ Աստուած սիրողաց իւրոց . Ուստի առաքինութիւնք են միջոցք և ճանապարհ

առ երկնային փառան , առանց որոյ չէ ումեք հնար հասանել :

Այլ սակայն ճշմարիտ առաքինութիւնք կախումն ունին զշնորհացն Աստուծոյ , և նովաւ արդիւնաւորին , և շնորհք Աստուծոյ պարգևին յարդեանց չարչարանացն Քրիստոսի . վասն որոյ ճշմարիտ առաքինութիւնք՝ միայն 'ի քրիստոնեայս գտանին , և ճշմարիտ առաքինիք՝ միայն քրիստոնեայք են :

Թէպէտ և արտաքոյ քրիստոնէական հաւատոյ գտցին ոմանք , որք յաղդարարութենէ լուսոյ բանին և բնական օրինաց վարեցին խոհեմութեամբ , արդարութեամբ , արիութեամբ , բարեխառնութեամբ , և ստացեալ ևս իցեն յանձինս իւրեանց զկերպս ճգնութեան , զգաստութեան , ժուժկալութեան , խոնարհութեան , համբերութեան , որք և իցեն ողջամիտ և աղօթասէր , այլ ոչ ասին ստուգապէս առաքինիք :

Զի այսպիսի բարոյական գործք առանց շնորհացն Աստուծոյ՝ համարին իբր բնական գործողութիւնք . իսկ բնական ճանապարհաւ ոչ ոք կարէ գտանել առ գերբնական երջանկութիւնն , վասն որոյ ապարդիւն լինին 'ի ստացումն երանական փառաց ամենասուրբ Երրորդութեան :

Վասն զի 'ի ժառանգել զԱստուած՝ պիտոյ են շնորհք , որք բղխին յարդեանց չարչարանացն Քրիստոսի . ուրեմն ոչ է ճշմարիտ առաքինի՝ որ ոչ ունիցի զհաւատս սուրբ Երրորդութեան և Բանին մարդեղութեան . զի ոչ կարէ ընդունել և արժանաւոր լինել աստուածային շնորհացն , նմին իրի և ոչ ժառանգ երանական փառացն Աստուծոյ : Այսպէս պարտ է նախ քան զամենայն ունիլ զուղիղ հաւատս քրիստոնէական , և հետևապէս զառաքինական ունակութիւնս և զգործս բարիս :

Իսկ Թէպէտ նախ քան զՔրիստոս 'ի բնական և

ի դրախտին օրէնս բարուց հաճոյական Աստուծոյ, այլ ոչ առանց շնորհացն Քրիստոսի, զի հաւատային ի գալոց Մեսիային, ըստ այնմ. «Աբրահամ հայր ձեր՝ ցանկացաւ տեսանել զօր իմ. ետես և ուրախ եղեւ». Յովհ. Ը. 56. Եւ թէ՝ «Բազում մարգարէք և արդարք ցանկացան տեսանել զոր տեսանէքդ, և ոչ տեսին, և լսել զոր լսէքդ, և ոչ լուան». Մատթ. ԺԳ. 17.

Գ. Երդ՝ ամենայն ազգ մարդկան ունին զհաւատս ինչ ուղիղ կամ մոլար՝ փոքր և պարզ խնդրական բնութեան, վասն որոյ և առ Եբրայեցիս հաւատոն տալի վէն կամ գեղն, որ նշանակէ զպարտս. Քանզի իմացական միայն հայելով խնդրէ առ զի ինչ պատրաստանի՝ յոր աղաւթեսցի և գոյէ զհանգիստ, մինչ վտարանեալ տարակուսի և տանջի վասն այնորիկ՝ որոյ ոչ կարէ բնականապէս հաւաս լինել, և զոր պարտ և մեկին ըմբռնել.

Վասն զի յառաքութիւն է իմացականին իմանալ ինչ՝ որ ՚ի վեր իցէ քան զբնականն, և այս է զոր ուսուցանէ հաւատքն. ապա թէ ոչ՝ մարդն լինէր անարգ քան զանբան կենդանիս, որք առաւել քան ըզմարդ զգան զբնականս և զարդեցութիւնս նոցա, և գիտեն կառավարել ՚ի բնութենէ իւրեանց:

Քանզի աշխարհս և որ ՚ի նմա՝ ազարան յանհուն կարողութենէն Աստուծոյ. և մարդն հանճարոր կարողութեամբ իւրով ճարտարեաց զարհեստական իրս ՚ի դիւրութիւն պիտոյից իւրոց, և ըստ ձեռընհաս գոլոյ՝ զբաղում բնական իրս պատշաճեաց բնութեան եղիտ աշխատանօք. բայց առ այն որ գեր ՚ի վերոյ է քան զբնականն, ոչ կարէր թեւակոխել մնականաւն, այլ կարօտ էր գերբնական զօրութեան:

Վասն զի ամենայն ինչ որ ունի զէութիւն կամ զոյ՝ յերկս բաժանի, յարհեստականս, ՚ի բնականս,

և ՚ի գերբնականն ։ Արհեստականն է ՚ի վերայ քան զբը-
միտս մարդոյ , զի ՚ի մտաց հետեւեալ անձնականութիւն
բնականն հաստատեր է մտաց . իսկ գերբնականն ՚ի
վեր է քան զմիտս , ուստի կարօտի մարդ գերբնա-
կան շնորհաց , զի կարողասցի իմանալ զգեր ՚ի վերոյ-
ղն քան զմիտս ։

Արդ՝ առաջին մարդն Ադամ ընկալեալ ունէր ըզգ-
գերբնական շնորհս , որով ճանաչէր զմի Աստուած
Հզօրագոյն և պաշտէր զնա , զոր և յանցաւորութեան ան-
կանելեաց ։ Այլ զկնի լինելոյ զնն ՚ի բարձանալ մարդ-
կան ՚ի վերայ երկրի՝ ախորժելով նորա մնալ ըստ
ճանաչութիւն միոյն Աստուծոյ հզօրագունի , և անձն
նուաճեալ եղեն յանցանս ազգաց մոլորութեանս . անկայն
ոչ իսպառ անհետ եղեւ կրօնաւորութիւն ՚ի մարդ-
կանէ , զի զհետ եղեն իւրաքանչիւր բարձրանութիւն ժո-
ղովրդոց հետևեալ պաշտօնեայք իւրեանց ։

Բնական այս իրն բնական է մարդոյ , մանաւանդ զի
պաշտելն՝ որ ՚ի վեր հասանելոյ քան զամենայն , և իւր
արարիչ և խնամող ամենայն արարածոց , որ ՚ի մեր
լեզու կոչի Աստուած ։ Իսկ ըստ նախնի հայոց սովո-
րութեան՝ առ էակ զմեզ , այսինքն հաստատելոյ ; իսկ ՚ի
հասարակ անձն , այսինքն է հաւատք . այլ կոչէ Ած
ստուգաբանել պատշաճ , այսինքն արդեացեալ ; կամ
հրաշագործեալ , և կամ ծանուցեալ ։ Բայց զի չէ
ինչ այնքան ազդեալ և ծանուցեալ առ մարդկան
քան զգոյն Աստուծոյ , որպէս և չէր ինչ այնքան լը-
ռեալ և ծածկեալ՝ քան զէութիւնն Աստուծոյ , որ
առաւել ճանաչի բացայայտ անուանքն՝ քան ստո-
րոգականաւ , զի ՚ի վեր քան զմիտս է . ուստի պարտիմք
միայն զգոյն նորա ճանաչել , և նմա պաշտօն մատու-
ցանել , առ որ և բնութիւնն մեր իսկ ձգտի ։

Նաև որոյ զայլ և այլ կրօնս հեթանոսութեան
անհնարինութեամբ մարդկան թերահաւատութեանն զիւրն ; որ

մոլորեցուցեալ զնոսա 'ի բազմաստուածութիւն, և 'ի զանազան աղանդս պաշտաման կռոց և ստեղծուածոց, որպէս զի նոքօք զբաղեալ դադարեսցին 'ի խն-դիր լինելոյ ճշմարիտ աստուածգիտութեան ։

Այլ գտան 'ի նոսա արք իմաստասէրք որք բնական լուսով ծանեան՝ թէ սնոտի են պաշտամունք կռոց, և խնդրէին գտանել զհեղինակն բնութեան զմի միայն ճշմարիտն Աստուած, մինչև վերանալ մտօք 'ի կամարս աստեղաց ։ Ուստի 'ի շարժմանէ և 'ի պատճառելութենէ արարածոց մակաբերեցին՝ թէ գոյ գերագոյն Էակ ինքնագոյ՝ անշարժ և անպատճառ․ որպէս որ վսեմախոհն էր 'ի նոսա՝ ասէր․ Է ոմն որ շարժէ, և ոչ շարժի, և ամբաւական է, և նմա վայել է պաշտօն ։

Այլ թէպէտ ծանեան նոքա զԱստուած, այլ ոչ որպէս արժանն էր ճանաչել, և ոչ եւս իբրև զԱստուած կարացին փառաւորել կամ գոհանալ, որպէս նշանակէ առաքեալն ։ Քանզի ոչ էր հնար մարդոյ բնական գիտութեամբ վերանալ առ ծանօթութիւն գերբնականին, զի զգայի կարողութիւնն չունի հասողութիւն առ իմանալի առարկայն ։ Վասն որոյ զթաքեալ Աստուծոյ 'ի գործս ձեռաց իւրոց՝ յայտնեաց զինքն առ նահապետսն ազգի ազգի տեսլեամբ, զբնակօք, խոստմամբ, և գրական օրինօք, որովք իբր զմանկունս նորակիրթս վարժէր զմարդկային բնութիւն յայբբենարանի ուսման ճշմարիտ հաւատոյ ։ Այլ հուսկ յետոյ որդւովն իւրով Քրիստոսիւ տերամբ մերով յայտնեաց, և ուսոյց զճշմարիտ և զկատարեալ հաւատս աստուածպաշտութեան, որ նոյն ինքն է քրիստոնէական սուրբ և ուղղափառ հաւատքն ։

Ապաքէն բաց 'ի քրիստոնէական սուրբ հաւատոյ՝ որքան և զանազան աղանդք կամ կրօնք իցեն, ոչ են

ճշմարիտ հաւատք. զի կամ ոչ են հասեալ առ ՚ի ճշմարիտ աստուածաճանաչութիւնն՝ որպիսի է կռապաշտականն, կամ թերի մնացեալ են ՚ի ճշմարիտ աստուածաճանաչութենէ՝ որպիսի է հրէականն. և կամ խոտորեալ յուղղութենէ ճշմարիտ հաւատոյ տեսական և գործնական մոլորութեամբ, որպիսի են հերետիկոսական աղանդքն, որք են թիւր աւանդութիւն՝ անպիտան առ ժառանգութիւն յաւիտենական փառաց: Ուրեմն քրիստոնէականն է միայն ճշմարիտ հաւատք, որով միայն ճանաչի ճշմարիտն Աստուած՝ մի էութիւն յերիս անձինս, ՚ի Հայր՝ և յՈրդի՝ և ՚ի սուրբ Հոգի, և հաւատացեալ լինի մարդեղութիւն Որդւոյն Աստուծոյ, որպէս և սուրբ եկեղեցին ուսուցանէ ՚ի հանգանակին և ՚ի դաւանութեանն:

Դ. Որպէս մի է ճշմարիտն Աստուած, մի է ըստ դաւանութեան և ճշմարիտ հաւատք յամենայն ազգս և ՚ի լեզուս ուղղափառ քրիստոնէից, որ յառաքելոց անտի անփոփոխ յաջորդութեամբ մինչև ցարդ կայ հաստատուն ՚ի մի՝ սուրբ՝ կաթուղիկէ և առաքելական եկեղեցւոջ, և կացցէ մինչև ցյաւիտեան. Այս ամենայն եկեղեցիք ուղղափառաց որ ընդ տիեզերս ամենայն՝ պարառութեամբ ամենայն ուղղափառ ազանց, են և ասին կաթուղիկէ եկեղեցի. որպիսի է Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցին հիմնեալ ՚ի վերայ քարոզութեան սուրբ առաքելոց, ՚ի սահմանադրութեան ուղղափառ ժողովոց, և յաջջամբեր վարդապետութեան սուրբ հարց: Եւ իւրաքանչիւր քրիստոնեայ՝ յորմէ ազգէ և իցէ, որ զնոյն ճշմարտութիւն հաւատոյ ունի, է ուղղափառ: Եւ եթէ ընդ ուղիղ հաւատոյն արասցէ և զգործս բարիս, և բարի խոստովանութեամբ ելցէ յաշխարհէ՝ ըստ կանոնաց սուրբ եկեղեցւոյ, է որդեգիր Աստու-

ծոյ՝ և ժառանգ երկնից արքայութեանն ։

Ե. Իմաստունք միայն ճանաչեն զանձինս թէ են քրիստոնեայք, բայց ոչ զկամսն զհաստատուն զփոխելիս քրիստոնէական հաւատոյ և ուղղափառ վարդապետութեան ։ Զանձն որոյ ՚ի յերկնից խօսից զհաւատոյ և զներքին երևելոյն առ հաւատոյ ; զորս գրէ ուղղափառութեան խօսելով մերձենալ, կամ ստորոգութեան յիշա տն խօսելով ընկերաց աւրինս ասեն դաւանութեան Երբեմն արժան է անհնարին զխօսել զայն՝ որք առ հաւատաղին մերաքերին, և կարեւորք են ՚ի փրկութեան ։

Զ. Պատրաստք են ծնողք, ուսուցիչք, կնքահարք և խոստովանահայրք ուսուցանել հանգամանաց զհոգևոր մասանց հաւատոյ, և զաւազանս վարդապետութեանն ըստ աւանդութեան սուրբ եկեղեցւոյ, եւս և զառաքելական առաքինութեանս ։ Ով ի ուղղափառ հաւատքն է՝ որ առայ ճանաչել զՔրիստոս, և է նա հիմն և խարիսխ ամենայն առաքինութեանց առ որ յարի յոյսն, որ է անեղծանելի ակնկալութիւն ՚ի վայելել զերանութեան բարիսն, զոր ծանուցանէ հաւատքն. առ նմին յարակցի և սէրն, որ է միաւորիչ ընդ այնմ զոր հաւատայ, և առ որ յուսայ մարդն ։ Ըստ որում հաւատն առայ ճանաչել զՔրիստոս, յոյսն առ այն հաստատէ, և սէրն միաւորէ ։

Սա սէրն կատարեալ ոչ գտանէ դադարել ՚ի ներգործութենէ իւրմէ. զի եթէ առ վայր մի լռեսցէ ՚ի սրտերիս, անդէն կորուսանել զզօրութիւն իւր չիմանի և որպէս թէ մեռանի. վասն որոյ հարկաւոր է նմա եղանել միշտ զներգործութիւնս սիրոյ, այսինքն սիրել զՔրիստոս ՚ի վեր քան զամենայն, զոհանալ զնմանէ յամենայնի, որոնել զնա, ոչ խնայել յինչս և ՚ի սիրելիս, ՚ի մարմին և ՚ի կեանս վասն սիրոյն Աստուծոյ ։ խորշել յամենայն մեղաց, միաւորութեանց

պտուղ ծառայել նմա, կատարել զամենայն կամս նորա, ճանաչել զերախտիս նորա, յուսալ ամենայնի առ նա, և յանձին բերել զայլ ամենայն աստուածահաճոյ առաքինութիւնս, որք վերաբերին յամբողջութիւն և 'ի կատարելութիւն սիրոյ: Սէրն է պտուղ հաւատոյ և յուսոյ, և ըստ առաքելոյն՝ է լրումն օրինաց. զի զսիրոյն պատուիրանէ ամենայն օրէնք և մարգարէք կախեալ կան: Այս հաւատքն է իբրև արմատ, յոյսն իբրև ոստ, և սէրն իբրև պտուղ:

Է. Հաւատքն և յոյսն դադարին ըստ ներգործութեան՝ 'ի ժառանգել հաւատացելոց և յուսացելոց, և մնան միայն ըստ ունակութեան: Իսկ սէրն որ առ Աստուած՝ ոչ երբէք գիտէ դադարել, թէ ըստ ներգործութեան և թէ ըստ ունակութեան. մանաւանդ թէ առաւել աճի և զօրանայ, յորժամ զերկնաւորեալն փառս և ընդ նմա միանայ: Իսկ նշանակ սիրոյն Աստուծոյ՝ է սէրն ընկերին. զի զԱստուած պարտ է սիրել վասն իւր, և զընկերն վասն Աստուծոյ: Ո՞վ ո՛ ողբասցէ զվիճակ նոցա, որք բանիւ ըստ կոչ խոստանան ունել զսէր, բայց իրօք և ոչ մի ինչ արդիւնս սիրոյ ցուցանեն առ Աստուած և առ մարդիկ:

Ը. Առաքինին յամենայն 'ի կեանս իւր երկնչի և դողայ, զի մի կորուսցէ զարդիւնս առաքինութեան իւրոյ. ըստ այնմ. «Ահիւ և դողութեամբ զանձանց փրկութիւն գործեցէք:» Փիլիպ. Բ. 12: Այլ սա երկիւղ ոչ պատճառէ 'ի նմա զտրտմութիւն և զտանջանս, այլ յաւէտ յառաջ ածէ զմտադիւր և զուարթական բերկրութիւնս, ըստ այնմ. «Ուրախ եղիցի սիրտ իմ յերկնչել յանուանէ քումմէ:» Սաղմ. ՁԵ. 11: Եւ որքան վերամբարձ թռչի այնպիսին 'ի բարձրութիւն առաքինութեան, այնքան զօրանայ 'ի

նեմս երկիւղ անկման. և որքան երկնչի յանկմանէ, այնքան վերապահնայ 'ի գագաթն գերագոյն առաքինութեանց։ Աւասիկ ոչ ինչ փոյթ է նմա զրկիլ յընչից, անկանիլ յիշխանութենէ, տարագրիլ 'ի հայրենեաց, կորուսանել զառողջութիւն և զմարմին, զի քաջ գիտէ նա, թէ սոքա են անցաւոր և 'ի բնութենէ իւրեանց կորստական. իսկ վարձք առաքինութեան՝ որ է փառքն արքայութեան, է անկողոպտելի, և յաւիտենական մեծութիւն հոգւոյ։ Վասն որոյ ընդ պէսպէս ձախորդութիւնս աշխարհի որք կարեն պատահիլ ինքեան, ոչ տխրի և ոչ ընկճեալ լքանի, այլ խնդամիտ բերկրանօք հրճուի և զօրանայ 'ի հոգի իւր, զի ունի աներկբայ յոյս առնուլ 'ի Տեառնէ զվարձս վաստակոց իւրոց 'ի յաւիտենական կեանս։

Թ. Այր առաքինի և կատարեալ ջանէ 'ի միտ զչարին զոր արար, և ցաւի ընդ այն զորով տարամութեամբ զանց արար։ Յիշատակէ միշտ զերախտիս բարերարին, և մոռանայ իսպառ զանիրաւութիւնն զոր կրեաց յումեքէ։ Սակաւական համարի զիւր սակաւ գոյսն, և ոչ ինչ վարկանի զայլոց զբազումն։ Ընկերակցի ընդ արանց բարեաց, և հեռի կայ 'ի հաղորդակցութենէ չարաց։ Առաջի մեծամեծաց պատկառ կայ և լռէ, և ընդ հաւասարս և փոքունս սիրով կենցաղավարի. Ի բարս հեզ է և խոնարհ, և 'ի բանս քաղցր և սակաւախօս, և առ ամենեսին հաւատարիմ։ Ի յաջողութեան ոչ բարձրամտի, և 'ի ձախորդութեան ոչ լքանի. լինի բարեկամ սակաւուց, և թշնամի ոչ ումեք. Ամենեցուն բարիս առնէ որքան կարէ, և ոչ ումեք չար ինչ առնէ՝ թէ և կարէ։ Իսկ յաւուրս մերում ոչ վնասէ ումեք, որ չէ կարող վնասել. զի ժամանակն գոլով չար, հազիւ գտանի ոք ուրեք, որ կարող իցէ վնասել՝ և ոչ վնասիցէ։

Ը. Նաւորդին յաւէտ կամի 'ի կենաց զթէ՛ քան զհամբաւ բարեձևութեան խորոց բծաւորել, հաւատացեալ 'ի միտս՝ թէ կեանք աշխարհիս այսորիկ դիւրեկեցիկ է և անցաւոր, իսկ համբաւ բարի՝ անմահ է և մշտնջենաւոր. և իմաստութիւն է փոխանակել զմշտնջենաւորն ընդ անցաւորին։ Այս յատուկ է առաքինութեան առանց ակնկալութեան բարւոյ համբաւոյ գործել զբարին, և եթէ համբաւ չար հանիցեն ևս, չտրտմիլ ընդ այն, այլ լռել զի մի չար ինչ արասցեն ինքեան։

ԺԱ. Որ ոք ուրախանայ միայն բարեհամբաւեն ընդ նա այլք, և տրտմի՝ մինչ անուն չար հանեն զնմանէ. ծառայէ յօժարութեան և լեզուի այլոց. քանզի մարդիկ ոչ հային 'ի ճշմարիտն կամ 'ի սուտն, այլ որպէս կամին և ախորժեն՝ այնպէս համբաւեն։

ԺԲ. Մեծոյն մեծագործ չինուածք հնութեամբ ժամանակին կարեն անհետանալ, բայց անուն բարի ոչ բնաւ կորնչի։ Նախընտիր է մեռանիլ բարի անուամբ՝ քան կեալ վատահամբաւութեամբ. զի որ թողու համբաւ բարի յաշխարհի, նա և յետ մահու ևս կենդանի. իսկ վատահամբաւն կենդանոյն մեռեալ է, թէ և ապրեսցի զամս բազումս։

ԺԳ. Չէ նա կատարեալ և պատուելի, որ ունի զհամբաւ կատարելութեան և զպատիւ, այլ նա՝ որ ունի զկատարելութիւն յինքեան և արժանաւորութիւն պատուոյ։ Զի են բազումք որք ունին զհամբաւ կատարելութեան և զպատիւ, այլ չունին զկատարելութիւն յանձին և արժանաւորութիւն պատուոյ։ Եւ են բազումք որք չունին զհամբաւ կատարելութեան և զպատիւ, բայց ունին զկատարելութիւն յանձին և արժանաւորութիւն պատուոյ։ Սակայն լաւ է լինել կատարեալ և պատուելի՝ քան ունել զհամբաւ կատարելութեան և զպատիւ։

Պատմիչն նման է ծխոյ, և որ զհետ անդէ, ոչ պակասի նմա արտօսր աչաց.

ՃԴ. Փութալի է գովութեան լինել արժանաւոր, բայց փախչելի է 'ի լսելոյ զգովութիւն։ Որ ախորժէ լսել զգովեստ իւր, կորուսանէ անդէն զարժանաւորութիւն իւր։ Այր կատարեալ յորժամ առ երկաս զգովեստ իւր լսէ, 'ի սրտի իւրում պանձն անգանէ։ Ախորժակն լսելոյ զգովեստ անձին, է նշան մնափառութեան։ Ճշմարիտ գովութիւն դէմ յանդիման' է նման սուտ մարդահաճութեան։

ՃԵ. Բազումք են որք գովեն, բայց սակաւք են 'ի նոսա արժանի գովութեան։ Համբաւն բազում անգամ չէ համաձայն ընդ իրին' որ գովութեամբ հռչակի. զի հասարակութիւնն սովոր է առանց բաց տեղեկութեան' 'ի վեր քան զճշմարտութիւն իրին հռչակ հարկանել։ Համբաւն է ստուեր մարմնոյ եղեալ յարևու, որ մերթ աճի քան զմարմինն' և մերթ նուազի. վասն որոյ չէ արժան ամենայնիւ հաւատս ընծայել համբաւոյ, այլ մանաւանդ խնդրելի է ճշմարտութիւն իրին.

ՃԶ. Համբաւ գովութեան իմաստնոց կամ առաքինեաց որ հնչէ 'ի բերանս ռամկաց, նման է օդոյ' որ դիւրաւ փոփոխի յամենայն գոյնս։ Օ՜ թէ հաստատուն արժան է, եթէ ջուրք ծովու կարեն մնալ անշարժ 'ի հողմոյ, հաւատալ 'ի դէպ է և համբաւոյ ռամկաց. այլ որպէս 'ի մեղմ ինչ հողմոյ շարժին ջուրք, նոյնպէս և 'ի դոյզն մի կարծեաց փոփոխի դատաստան և համբաւ նոցա.

Բարեմտաց է զխոստանաւոր բարիս ուրուք գովութեամբ հռչակել։

ՃԷ. Այր առաքինի պարտ է լինել ներանձնաւոր' որպէս զի խօսեսցի ընդ մարդոյ սակաւ, ընդ անձին յաճախ, և ընդ Աստուծոյ միշտ. Ներանձնութիւնն

բանիցաւորեալ զճշմարիտ եղանակ յերկինս, և խառնել ընդ Աստուծոյ. զի Աստուած ոչ խառնի ի սրտի ամբարշտի՝ բայց եթէ ի միաբանութեան նորա ։

Մեծարելոյ խոնարհութեան մարդոյ ընդ սրտամ է մարդ՝ վերանալ յերկինս. կամ ի զգօնութիւն Աստուծոյ, կամ առ ի աստուածն զշնորհս ինչ. կամ առ ի ուսուցանել զհարեալս. խոկ զոր խորհի զայս ի ... , խոստովանել ի ... միաբանութեան. զի ... կամ ի ... զԱստուծոյ, կամ յաստուածն մարդասիրութեան, կամ յաստուածային զանմահութեան ։

ԺԸ. Նախախնամութիւնն առաւել առնէ ի կերպ անս- նեղութիւնս վասն Աստուծոյ. և որ սիրով զհետ երթայցէ խաչին՝ ոչ զդոյն զդժուարութիւն ինչ. Զի յարմար համարձակութեամբ գնէ զի ի մեծ կերպ միշտ՝ առ ի պահել զհրաման և զսէրն Աստուծոյ. միշտ ... փափագան առանց ։ Իսկ որ ի մէջ ածեն զպատշաճն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, համբերէ ամենայն նեղութեան աշխարհի, մանաւանդ զի արժանի համարի զանձն դառնութիւն և ... և նեղութեան ։

Յայնժամ փչալից աղօթելով զկարիս ... մնալ ... յայտնի, և ապաւինել զօրութեան նորա. նեղութիւնք ... ի ... զԱստուծոյ ... մնալ ի սէրն ... , և կարողանալ զարդեւմն թէ նորա ։

Որ կարէ բառնալ զխաչն ի վերայ ուսոց, չէ արժանի նմա զհետ երթալ անել ։

ԺԹ. Չէ արժանի փառաց որ առնէ զբարին, այլ որ համբերութեամբ յարատևէ ի նմին. զի խորագն համբերութիւնն է՝ որ պսակէ զգործն բարի. Որ յետս կայ ի բարւոյն զոր սկսեալ է առնել, խափանէ զարդարեալն, և չէ յայտ՝ թէ կարասցէ առնել յառաջին ևս քան զայն ։

Ի. Նուաղելոյն մարդք եւ պարծանք բարեկամաց, մինչ կարասցէ բեղմնաւորել զարդիւնս բարեաց 'ի դառն վիշտս. զի յայնժամ նմանի երկրի, որ բուսուցանիցէ զշուշան 'ի մէջ փշոց։ Բանալի եւ մարդիկ զարմանան եւ գովեն, յորժամ տեսանեն զերկիր փըշահեղձ՝ ընդ շահեկան պտղովք։

ԻԱ. Մի՛ տրտմեսցին առաքինիք՝ մինչդեռ տեսանեն զայլս 'ի յաջողութեան ճոխացեալս, եւ զինքեանս յանյաջողութեան ներքեւեալս. այլ յայնժամ պարտ է նոցա տրտմիլ, մինչ տեսանեն՝ թէ յաջողեալքն 'ի մեծութեան ոչ ունին փոյթ առաքինութեանց։

ԻԲ. Գործք դժուարինք եւ իրք անհնարինք՝ դիւրաւոր են այնմ որ անձանձիր ջանայ գտանել զելս. գործք դիւրինք՝ դժուարին լինին այնմ որ դանդաղի մեղկութեամբ եւ լքանի։ Որ կամի լինել առաքինի, աշխատ լիցի կրթել զանձն իւր 'ի գործս առաքինութեան, որ թէպէտ 'ի սկզբանն երեւի կրել դժուարութիւն ինչ, բայց ապա զգայ զանակնկալնելի իմն դիւրութիւն եւ զհանգիստ, որպէս վաստակեալն 'ի ճանապարհի՝ մինչ հասանէ յիջեվանն, եւ նաւավարն՝ 'ի դէմ եդեալ նաւահանգիստն։

ԻԳ. Չէ քաջութիւն զինուորի մտել 'ի պատերազմ, այլ յաղթել թշնամւոյն։ Որ պանծայ 'ի քաջութիւն իւր 'ի ժամանակի խաղաղութեան, փախ աճապարէ 'ի փախուստ 'ի ժամու պատերազմի։

Պատերազմ է կեանք մարդոյ 'ի վերայ երկրի, եւ յաղթողք ժառանգեն զերջանիկն։ Երդ՝ է մարդոք մարտնչի ընդ անձին, է՝ որ ընդ աշխարհ, եւ է՝ որ ընդ մարդ. բայց ոմն յաղթէ, եւ ոմն յաղթի։ Յաղթէ նա անձին, յորժամ զանկարգ բաղձանս իւր նուաճէ. յաղթէ նա աշխարհի, յորժամ զփառս եւ զմեծութիւն արհամարհէ. յաղթէ նա մարդոյ, յոր-

ծամ բարկն ամէն ամենեցուն. և հանգերձեալ է [illegible] աւուր՝ որ ընդդիմանէ յանկարծ մարդկանէ.

Իսկ յաղթել յանձնէ, յորժամ ընտանի մարմնոյն կամեցեալ է. յաղթել յանձնականէ, յորժամ փառաց և մեծութեան ծառայէ. յաղթել ի մարդկութիւն, յորժամ ընդ խոնարհ ընդ հաստատէ. Որ ընտանեցուցանէ յաղթող զանձն յանձնէ, զի ամենայն զօրութիւն փառաց.

ԻԴ. Ստեղծ փառաւորեալ է՝ որ առ ամէն կարգաւորեան ընդ նմա մեծութեան յանձն առեալ [illegible] առ Աստուած կամ առ ընկեր. զի բան է մտանել ընդ [illegible]՝ քան կեալ յանցաւորութեանց.

ԻԵ. Ծնեալ եթէ ոչ [illegible] պարտ է գործել առաւել քան զերկնաւորսն, ոչ կարեն արդարա-նալ. զի [illegible] ի ծերս թուլացեալ են բնութեամբ [illegible] եղեն. և զի մերձ են երթալ յաւուր կեն-ցաղոյս, [illegible] յառաջ [illegible] անդր պատրաստել մեզ:

ԻԶ. Արդ յերկրաւորութեան իւրում պատճառէ զհաւանեալն հաւատացեալս մի կեալ, և ոչ առաքինութեամբ կենցաղ եղեալ 'ի մարմնի՝ 'ի ժամանակի ծերութեան գործել զառաքինութիւն, այնպիսին յորժամ հասանի 'ի ծերութիւն և մնայ 'ի դրունս մահու, անդ պատրաստել զանկարութիւն մարմնոյ: Այլ քանզի չէ հնար 'ի գերեզմանի գործել զառաքինութիւն, առաջի խոստանայ ժամանակէ զզղջալ հեզութեան իւրոյ.

ԻԷ. Կեանք մարմնոյն է հոգին, և կեանք հոգւոյն է հաւատքն կենդանի. կեանք հաւատոյն է սէրն, և կեանք սիրոյն է յոյսն. կեանք յուսոյն է խոստումն Աստուծոյ՝ և կեանք խոստմանն է ճշմարտութիւնն Աստուծոյ, որ 'ի խոստմանն է հաստատեալ: Այսպէս ապիկար կայցուք 'ի հաւատոյն ճշմարտութիւն, որով ձանձրանալ չեմք զճշմարիտն Աստուած, սիրեմք զնա, և յուսամք անմահութեան պարգևաց նորա որք խոստացան:

շնորհել այնոցիկ, որք հաւատով յուսով և սիրով ծառայեն նմա։

ԻԸ. Փառք կենցաղոյս և հեշտութիւն մարմնականն՝ նախ քան զատուցանելն քաղցր թուին, այլ զկնի ատուցմանն դառնացուցանեն զախորժակն մարդոյ. իսկ գթութիւն և առաքինութիւն՝ որք են մտաւոր և հոգևոր հեշտութիւն, ընդհակառակն գործեն. զի յառաջ քան զատուցանելն դառն և դժուարին թուին, այլ զկնի ատուցմանն քաղցրացուցանեն զհոգին. զոր մեզ ասէ մարգարէն. "Ճաշակեցէք և տեսէք, զի քաղցր է։" Սաղմ. ԼԳ. 9։

ԻԹ. Առաքինութիւնն որպէս է գեղեցիկ, նոյնպէս է և փափուկ, մինչ զի դոյզն մի պակասութեամբ մեծամեծս արատաւորի. զի է իբրև ապակի հայելի, որ 'ի շնչելոյ աղօտանայ. կամ իբրև դիւրաբեկ անօթ, որ 'ի թեթև ինչ բաղխմանէ խորտակի. վասն որոյ զգուշասցին առաքինիք յինչ և իցէ պակասութենէ, զի մի աղտեղասցին գեղանիայ երեսք առաքինութեան իւրեանց։

Լ. Ոչ ամենայն որ յերկրի կենցաղավարի և ընչեղութիւնս աշխարհի ունի՝ համարի աշխարհասէր, այլ այն՝ որ մտօք 'ի սէր և 'ի վայելչութիւն աշխարհիս բևեռեալ կայ. քանզի հնար է մարմնով յերկրի բնակիլ, և հոգւով յերկինս ձգտել, ըստ առածին՝ կայ յաշխարհի, չկայ յաշխարհի։

ԼԱ. Որ ինչ առնես ընկերի քում, զայն առնես Աստուծոյ քում. զի Աստուած ինքեան համարի զոր առնես այլում, զի և նա իւր է արարած, և ընդ այնոր հատուցանէ քեզ՝ եթէ բարի և եթէ չար։ Արդ ջանա բարի առնել ընկերի քում, զի և քեզ բարի լինիցի. զի զոր ինչ սերմանես, զնոյն ժողովես։

ԼԲ. Մարդիկ բազում անգամ ընդ անձանց հակառակին. զի զոր ունին կարծեն զնոյն կորուսանեն,

և յորժամ փախչիցի կամին, 'ի նմանէ ըմբռնեսն. Այնպէս որկրամոլն կամելով հեշտանալ և ըմպել երկար. ամա- ռել, խծաղէ զորովայն իւր. ողբալով. կերակրովք և ըմպելեօք, սակայն նովիմբք առաւել տանջի և կոր- ծէ զկեանս իւր։ Հարուստն ցանկանալով յաւելնու- նէ փառաւորիլ, մեծամեծս բարբառի զանձնէ իւր մէ, բայց այնու առաւել եւս անարգանի, զի ամե- նեքին արհամարհեն զհպարտն. Կոյրն անաչխատ կենաց փափագանօք ձեռնարկէ գործանել զինչս ... ոց, բայց ըմբռնեալ 'ի փախծանի՝ չարաչար մեռանի. Այս միայն առաքինութիւն է կենաց բարեբաստիկ։

ԼԳ. Չիք պատուական քան զկեանս. բայց ոչ ինչ անարգ քան զնա յաչս մոլեաց, որք յուսահատ վատ- նեն զնա վասն անարժան իրաց։ Բազումք մեռանին 'ի վտանգի դնել զկեանս վասն փառաց, ագահն վասն ընչից, բղջախոհն վասն հեշտութեան, ոխա- կալն վասն հանելոյ զվրէժ. սոքա հրաւամբք զրկին 'ի կենաց, զի ոչ ճանաչեն զյարգ նորա։

ԼԴ. Ոչ ոք է՝ որ ոչ սիրեսցէ զկեանս, և ոչ յու- սասցի ինքն, զի 'ի նմա հանգիցեն բաղձանք իւր. քանզի վախճան սիրոյ և յուսոյ՝ է լրումն բաղձա- նաց. ապա բարիք և չարք ունին զսիրելիս և զյու- սալիս, յորոց ակնկալեալ սպասեն առնուլ զլրումն բաղձալեաց և յուսալեաց՝ հերքեն վարձ և տրիտուր սիրոյ իւրեանց և յուսոյ։

Արդ՝ բարիք սիրեն զԱստուած և յուսան առ նա, վասն որոյ վարձք նոցա յաստուածուստ պարգևի նոցա, որ է հանգիստ յաւիտենից։ Իսկ չարք սի- րեն զաշխարհս, և յուսան իրաց աշխարհի. վասն ո- րոյ ստանալ նոցա յաշխարհէ՝ մինչ անվարձ յԱստուա- ծոյ. զի զոր սիրէին և որում յուսային, միայն ան- դէն յաշխարհի։ Բազումք աշխարհս ոչ կարեն 'ի հնն գերծեալ կեանս վարձատրել զախորժս իւր. սակայն

սիրելին բարեաց Աստուած՝ որ երկնի և երկրի է տէր, համբուրեսցուք զբաղձանս բարեաց, նոյն ինքն լինելով նոցա վարձք սիրոյ նոցա և յուսոյ 'ի հանդերձեալն :

ԼԵ. Հաստատուն և խորագիտաց ծառք թէպէտ և տատանին յամենայն հողմոց շարժին, այլ կան միշտ յարմատս անկործան . իսկ այսմ՝ այր առաքինի յարմարէ զինքն ըստ փոփոխման դարձուածոց ժամանակի, մնալով անշարժ 'ի բարեմտութեան իւրում : Քանզի ի փոփոխել ժամուց և ժամանակաց՝ եթէ փոխեսցի մարդ 'ի բարեմտութենէն, ոչ այլ ինչ շահի՝ բայց եթէ զվնաս : Այս է իմաստութիւն մարդոյ՝ 'ի յարաշարժ դիպուածս ժամանակի՝ 'ի բարի միտս մնալ հաստատուն :

« Աղաչեմ զձեզ եղբարք՝ գթութեամբքն Աստուծոյ՝ պատրաստել զմարմինս ձեր պատարագ կենդանի, սուրբ, հաճոյ Աստուծոյ, զխօսուն պաշտօնդ ձեր : » Հռոմ. ԺԲ. 1 :

« Հաւատարիմ է բանս, և 'ի սոյն կամիմ զքեզ հաստատուն լինել, զի փոյթ տարցեն բարեաց գործոց վերակացու լինել հաւատացեալքն յԱստուած, զի այն է բարի և օգտակար մարդկան : » Տիտ. Գ. 4 :

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ԽՈՀԵՄՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՊԱՀԱՊԱՆ պատուոյ և համբաւոյ՝ է խոհական դատումն մտաց և ընտրողութիւնն . զի որ քաջ խորհի, բարւոք դատի, և ըստ պարագայից ժամանակին յարմարէ զգործն . ոչ ոք կարէ ստգտանել զնա իւիք, այլ մանաւանդ մատուցանէ նմա զգովութիւն և զնծայումն :

Բ. Անձնահաւանութիւն է առնել զամենայն՝ միայն ըստ իւրում դատողութեան, և յիմարութիւն է առնել զամենայն՝ միայն ըստ այլոց դատողութեան։

Գ. Ծերունին որ՝ որ ընդ լինելութեան աւուրց ունի զկատարելութիւն մտաց, գովութեան է արժանաւոր։ Զի բազմամեայ փորձառութեամբ ուսանի ընտրել զլաւն 'ի վատթարէն, և զօգտակարն 'ի վնասակարէն։ Այս երիտասարդք մի՛ հատանիցեն վճիռ դժուարին իրաց յառաջ քան զփորձառու ծերս, այլ նախ ընդ նոսա 'ի խորհուրդ մտցեն, և ըստ դատաստան նոցա որոշեսցեն առնել։

Ծերն եթէ չիցէ խոհական՝ որպէս պահանջէ այն տարւոյ հասակ, երիտասարդ է անփորձ. և երիտասարդն եթէ չիցէ եռանդնոտ, ծեր է ուժաթափ։

Դ. Չէ իմաստութիւն միամտութեամբ սրտի վաղվաղակի հաճ և հաւան լինել խորհրդոյ իմիք՝ թէ և օգտակար երեւեսցի, մինչեւ իցէ 'ի քննել մատուցեալ զամենայն պարագայս նորա, զի մի՛ գուցէ վնաս ինչ պատահեալ, զղջ և ապաշաւ զկնի եկեսցէ։

Ե. Խաբէութիւն մտաց է երկբայական կարծել զամենայն անցս՝ որք ստուգիւ եղեն յանցեալ ժամանակս, և ոչ հաւատալ՝ որք լինելոց են յետ այսորիկ. և միայն հաւատալի համարել՝ որք ակներեւ տեսանելի լինին այժմուս. զի այսպիսիքս ոչ իբրեւ բանաւորք 'ի գործոց ներկայից զանցեալսն և զապառնիս իմաստասիրեն, այլ իբրեւ անբանք զգործ ներկայիս միայն ճանաչեն՝ որում ականատես եղեն, և զայն ևս վաղվաղակի մոռանան. կամ զոր 'ի հարկէ պատճառացն գան յառաջ, ըստ դիպաց իմն վարկանին լեալ, և զայն ոչ գիտեն՝ թէ հանդերձեալ են կրել վնասուք անձանց զպատիժ անհաւանութեան իւրեանց։

Զ. Մեծի զգուշութեան պէտս ունի խօսիլ ինչ՝ կամ խորհուրդ տալ իշխանաց առ 'ի ուղղել զնոսա։

Զի թէ և ծանիցեն նոքա զճշմարտութիւն բանիցն ատացելոց և զխալմունս իւրեանց, բայց տակաւին զայրանան՝ եթէ լիցեն 'ի բանս խրատու փոքր մի ծանրր և խիստ բառք. զի կենցաղավարութեամբ ընդմարդելուզոյց ուսեալ են շողոքորթել, և լսել միշտ զհաճոյս։ Ուստի բաւական է խայթել զնոսա ճշմարտութիւն պարզ բանից, մինչ կամին ճանաչել զխալանս իւրեանց։

Է. Խոհեմն առ ստացումն միոյ իրի՝ ոչ դնէ 'ի վտանգի կորստեան զբազումն. և վասն բազում անհաւաստի իրաց՝ զմի հաւաստին ոչ թողու 'ի ձեռաց։

Ը. Եթէ դէպ լիցի կռուիլ ընդ ումեք, քննելի է նախ՝ թէ ունիցի՞ արդար իրաւունս կռուելոյ։ Երկրորդ՝ թէ ընդ ու՞մ կռուիցի, կամ զի՞նչ զօրութիւն իցէ նորա։ Երրորդ՝ կարողութիւն իւր իցէ՞ բաւական յաղթել նմա։ Լաւել յուսալի է յաջողակ ելքից հասանել խոհական խորհրդով, քան զաղանական վստահութեամբ։

Թ. Ոչ վայելէ քաջ զօրավարի անարի վստահութեամբ յետս կալ 'ի պատերազմէ՝ թէ և իցէ վըտանգաւոր, մինչ օգուտն հայրենեաց ստիպէ. զի լաւ է նմա մեռանիլ փառօք՝ քան ապրել անարգանօք։ Բայց և ոչ յանդուգն համարձակութեամբ միջամուխ լինել 'ի թշնամիս, խնդրելով զկորուստ անձին. զի խելագարութիւն է արկանել զանձն 'ի վտանգ մահու՝ չունելով ուստեք ակնկալութիւն յաղթութեան։

Որ ոչ վարի խոհեմութեամբ, կշռելով զկար զօրութեան իւրոյ և զվիճակ թշնամւոյն, առաւել յանդուգն է քան առիւծ, և արժանի է նախատանաց և պատուհասի՝ քան գովութեան և պսակի. զի միջնորդ ստանալոյ զյաղթութիւնն՝ է ստանալ դիպողագոյն առթի։

Ժ. Եթէ կամիցի ոք բռնու հարկանել զգործոյ

խնդրել, որ իցէ մեծ և դժուարին, պարտ է խորհրդակցաւ ունել զիմաստունս և զառաքինիս, և ունկընդիր լինել նոցա. զի եթէ ձախողակ ինչ դիպեսցի, մի ոք կարիցէ մեղադիր լինել նմա։

ԺԱ. Ընդդէմ բնութեան մարտ մղէ, որ ձգտի առնել զգործ՝ որ առաւել է քան զկար անձին իւրոյ։

ԺԲ. Որ փութայ առնել զո և իցէ գործ, և ոչ սպասէ դիպողութեան ժամանակի, է նա որպէս ծառ՝ որ յառաջ քան զժամանակն արձակէ զծաղիկ, բայց վնասեալ ՚ի ցրտոյ՝ ոչ ժամանէ բերել զպտուղ։

ԺԳ. Զոր ինչ կամի՛ ոք ասել կամ առնել, նախապէս պարտ է զամենայն պարագայս նորա մտածել, զի մի՛ յետոյ վնաս ինչ զհետ եկեսցէ, և վերջին զղջումն ոչ ինչ արժեսցէ։ Խորախորհուրդ մտածութեան կարօտի գործն, առ որ միանգամ ձեռնամուխ եղեալ՝ անհնարին է դառնալ յետս։

ԺԴ. Մարդիկ յոլովակի վասն սակաւ օգտի վնասին բազմօք. զի հայեցեալ միայն յառաջակայ օգուտըն՝ ոչ մտադիր լինին մեծամեծ վնասուց՝ որք կարեն զհետ գալ նմին. կոր եթէ ուշի ուշով դիտեալ էր նոցա, զգայրին արդեօք և զգուշանային, վասն որոյ ոչ ղակաւ օգուտն խնդրէին, և ոչ զբաղում վընաս կրէին։

ԺԵ. Խորհրդականք ո՛ և իցէ ազգի կամ քաղաքի՝ պարտին լինել ազատ ՚ի կրից, այսինքն ՚ի սիրոյ և յատելութենէ, որպէս զի զօգուտն հասարակաց կարասցեն տնօրինել։

ԺԶ. Եթէ ոք կոչեսցի ՚ի տուն խորհրդոյ, մի՛ վաղվաղեսցէ խօսիլ զկարծիս իւր, մինչև ոչ հասցէ նմա կարգն խօսելոյ։

ԺԷ. Ի ժողովս բազմութեան՝ յորժամ խօսք ինչ լինիցին վասն կարեւոր խնդրոյ իմիք, ոչ է պարտ հայիլ՝ թէ ո՛վ է որ ասէ, այլ թէ զինչ է՝ զոր ասէ։

զի մարթ է լինել՝ թէ ատացուած միոյ ումեք 'ի նուաստից կամ 'ի փոքունց իցէ յաւէտ օգտակար քան զկշռութիւնս բազում իշխանաւորաց. ապա չէ արժան վասն անձինն նուաստութեան՝ անգոսնելի ըղբանան համարել:

ԺԸ. Չէ բաւական գիտել զխօսիլն բարւոք, այլ և զյարմարութիւն ժամանակին և զտեղւոյն. զի չարաչար նուագէ քնարահար, որ 'ի տուն մեռելոյ գեղգեղէ զերգս հարսանեաց: Որ 'ի խնջոյս ուրախութեան խօսի զբանս աղէտից և տրտմութեան, զքաղցր սիւկ գեղեցիկ գարնան փոխէ 'ի ցրտաշունչ օդ ձմերան:

ԺԹ. Զգոյշ և չափաւոր պարտ է խօսիլ զանձնէ, զի մի 'ի գովեստ իւր շրջեսցին բանքն. որ թէպէտ և ստոյգ և հաւաստի իցէ, տակաւին կարծի լինել երկբայական: Որ ոչ ուսաւ զգուշութեամբ խօսիլ, այնպիսւոյն արժան է իսպառ լռել:

Ի. Անձն որ արժանի է գովութեան, պարտ է զայն գովել ըստ չափու առաքինութեան նորին, և ոչ առաւելազանց. իսկ եթէ հարկն ստիպեսցէ խօսիլ զպակասութիւն ուրուք, խօսեսցի զեղչելով և ոչ ճշդիւ:

ԻԱ. Ախորժելի է մարդոյ խրատել զայլս՝ քան թէ զանձն իւր, զուցէ համարի թէ առաւել գիտիցէ զշահ և զվնաս այլոց քան զիւրն: Ուստի թէ իմաստուն ոք իցէ և թէ տգէտ՝ յօժարամիտ բերի 'ի խրատ այլոց, իսկ անձին իւրում կամ ոչ բնաւ, կամ հազիւ երբէք գտանի խորհրդատու և խրատիչ. սակայն արժան է գիտել յամենայնի, թէ իւրաքանչիւրոք առաւել պարտական է հոգալ զանձնէ՝ քան զայլոց:

ԻԲ. Պարտ է կարծել՝ թէ կարելի է յամենայն մարդոյ հասանել ինքեան չար, բայց ոչ է պարտ չար ինչ առնել ումեք:

Ոչ է խոհեմութիւն իսպառ զհետ անգիտել տկար թշնամւոյն, զի մի գուցէ յուստահասեալ ընդդէմ դարձցի և զօրասցի 'ի վերայ հալածչին իւրոյ։

Բազում բարեկամք երբեմն ոչ կարեն օգնել յորժամ անկանի ոք 'ի տառապանս ինչ. բայց մի միայն թշնամի կարէ վնասել մարդոյ՝ մինչդեռ կայ 'ի յաջողութեան. ապա ջանալի է ոչ բնաւ ունել թշնամի։

ԻԳ. Երկու ինչ յաւէտ հարկաւոր են առ երջանկութիւն ազգի կամ քաղաքի, խոհեմութիւն և զօրութիւն։ Խոհեմութիւն՝ զի օգտակար օրինօք և խոհական խորհրդով կառավարեսցէ զազգն կամ զքաղաքն։ Զօրութիւն՝ զի պահպանեսցէ քաջութեամբ յարտաքին թշնամեաց, և զյարուցեալսն 'ի վերայ՝ որք կամին զխաղաղութիւնն ամբոխել, 'ի բաց հալածեսցէ։

Բայց հասարակութիւնն է մարմին ինչ, որոյ աչք են խոհեմութիւն, և ձեռք՝ զօրութիւն. և որպէս ձեռք առանց աչաց անպիտան են 'ի գործ, մանաւանդ թէ և վնասակար, զի փոխանակ հարկանելոյ զթշնամին՝ անգիտացեալ հարկանեն զբարեկամս, այսպէս և զօրութիւն առանց խոհեմութեան՝ է վընասակար։ Այս մեծ վնաս է ազգի կամ քաղաքի՝ յորժամ պակասին խոհեմ կառավարք։

ԻԴ. Այր հանճարեղ եթէ ոչ յօգուտ հասարակաց վարեսցէ զճարտարամտութիւն իւր, նման է այնմ՝ որ ունի զգեղեցիկ ոտս, բայց ոչ կարէ քայլել։

ԻԵ. Են ոմանք որք ուրախութեամբ երթան 'ի գործ ինչ կամ 'ի զբօսանս, բայց բազում անգամ դարձ առնեն տրտմութեամբ, կամ ոչ բնաւ կարեն դառնալ։ Բանզի ոչ գիտեն քաջ կշռել զհանգամանըս տեղւոյն և ժամանակին և ընկերացն, վասն որոյ շարժին անզգուշաբար, և վնասին չարաչար։ Չէ բաւական մարդոյ խոկալ զգնացից իւրոց, այլ և զա-

մենայն պարագայից նորա՝ զի մի՛ անկանիցի 'ի վտանգս. կամ եթէ անկանիցի, նախատես գոլով նմին՝ վնասեսցի սակաւ, և գտցէ ելս:

ԺԶ. Յաւէտ զգուշալի են փոքր չարիք քան զմեծամեծ չարիս. զի յորժամ վտանգ ինչ ճանաչի լինել մեծ և մահաբեր, հնարս խնդրեն մարդիկ և զերծանին. իսկ յորժամ տեսանի լինել փոքր, չնչին իմն համարին զնա և անփոյթս, և ոչ ինչ հոգան, վասն որոյ ըմբռնին 'ի նմանէ և վնասին: Ուստի պարտ է առն խոհականի ոչ լինել գլխովին վստահ, և ոչ կարի իմն կասկածոտ, այլ զմիջինն ունել շաւիղ զգուշաւոր. զի վստահն յոլովակի գահավիժի 'ի վտանգս, և կասկածոտն միշտ տանջի յերկիւղէ վտանգին:

ԺԷ. Հնար է մարդոյ գիտել զխորս ծովու, 'այլ ոչ զգաղտնիս սրտի. և չէ իմաստուն, որ 'ի բանից և 'ի գործոց ուրուք կարծէ ճանաչել զխորհուրդս նորա: Զի բազում անգամ այլ է սիրտ ուրուք և այլ բանք նորա և գործ. և իմաստուն ոք որչափ և համարիցի հրաշէկ եղեալ խորհրդոց նենգաւորին, տակաւին խաբի 'ի նմանէ, զի անդունդ անհնարին է սիրտ առն նենգաւորի:

ԺԸ. Զսիրտ ընդ լեզուի փոխանակէ՝ որ զցաւս սրտի իւրոյ պատմէ այնմ, որ միայն անտի խոստմամբ սովոր է օգնել, և ոչ ծախիւ մատին 'ի գործ մերձենալ:

Այր զգուշաւոր զկիրս ցաւոց սրտի իւրոյ ոչ յայտնէ արտաքին նշանաւ դիմաց կամ շարժմանց, գիտելով՝ թէ ոչ օգուտ ինչ յայնմանէ ստանայ:

ԺԹ. Գիտնական ոք մինչ հանդերձեալ է խօսիլ զերեւելի ինչ խնդրոյ, պարտ է նմա զիւրաքանչիւր բառն կշռել, և պարզ և մեկին իմացուածով բացատրել: Զի թէպէտ դիտաւորութիւն իւր լիցի ուղիղ և բանքն ողջամիտ, բայց եթէ գտանիցի 'ի

բանան մտին ինչ կամ երկդիմի, լսողքն առնանեզածն 'ի Թիւր միտս, մանաւանդ եթէ իցեն հակառակասէր և ատեցող ճշմարտութեան, և դառն Թշնամութեամբ վատահամբաւեն զնա իբրև մոլորամիտ:

Իսկ եթէ լսողք իցեն մոլորամիտ, ծեքեն զուղիղն և մեկնեն չարաչար, և առնուն 'ի վկայութիւն խեղաթիւր կարծեաց իւրեանց, և գայթակղեցուցանեն զռամիկսն, և արկանեն 'ի նոսա շշուկս և խռովութիւն: Այս մեծ զգուշութիւն պիտի գիտնականաց 'ի խօսիլ ինչ, որպէս զի մի կարասցեն չարայոյզ միտք գտանել պատճառս 'ի խօսել զչարիս:

Լ. Խոհեմն ոչ դատի զիրս տրամաբանաբար, այլ համեմատաբար. քանզի ոչ ամենեքին որք ամբարձեալ են 'ի հաւասար իշխանութիւն, ունին և զհաւասար փառս. և ոչ ամենեքին որք անկեալ են ընդ հաւասար պատժովք, ունին և զհաւասար տանջանս. զի փառք և տանջանք պէսպիսանան ընդ պէսպիսութեան անձանց: Այսպէս առաւել փառաւորի նուաստ ոք բարձրացեալ յիշխանական պատիւ, և առաւել տանջի ազնուական ոք իշխան՝ անկեալ ընդ պատժովք: Զի նուաստ սկզբան՝ առաւել վսեմ և պանծալի երեւի վախճան փառաւոր. և փառաւոր սկզբան առաւել դառն Թուի և տանջողական՝ վախճանն Թշուառ:

ԼԱ. Է՛ հիւանդութիւն՝ որ բժշկի դեղով, և է՝ որ պահեցողութեամբ. է բաղձանք՝ որ պէտս ունի ջանից և աշխատութեանց, և է՝ որ կարօտի ժամանակի և համբերութեան. ապա Թէ ոք չգիտիցէ որոշել և ըստ տեղւոյն 'ի վար արկանել, ոչ լնու բաղձանք և ցանկութիւն նորա, որպէս գնալ 'ի դէմ եդեալ տեղին՝ պահանջէ զջանս զի հասանիցի, և մանգաղ արկանել յանդս՝ պահանջէ ժամանակ զի հասունասցի: Նու է բաղձանք՝ որ խնդրէ զջանս

միանգամայն և զժամանակս, որպէս բաղձանք գիտութեանց և արհեստից. ապա գիտել զժամանակ աշխատութեան կամ համբերութեան՝ տայ լրումն բաղձանաց և ցանկութեան։

ԼԲ. Խոհեմք՝ յարտաքին նշանաց ինչ բազում անգամ ճանաչեն զներքին յօժարութիւնն մարդկան. վասն որոյ չէ սուտ՝ որպէս և նոքա համարին, թէ որ 'ի փոխ առնու ուրախութեամբ, բազմիցս տրտմութեամբ հատուցանէ, և որ առնու տրտմութեամբ, վճարէ ուրախութեամբ։

Վասն զի որ 'ի փոխ առնու ուրախամիտ՝ թուի թէ անիրաւ ոք է, և ոչ կամի անդրէն դարձուցանել, կամ կարի անազան. վասն որոյ մինչ բռնադատի տալ զպարտս իւր, իբրև թէ ակամայ և տրտմութեամբ հատուցանէ։ Իսկ որ առնու տրտմութեամբ, երևի թէ իրաւասէր ոք է, և հաստատեալ է 'ի միտս հատուցանել զպարտսն. զի զփոխն 'ի 'ի ստիպմանէ հարկաւորութեան իբրև ակամայ առնու, վասն որոյ վճարէ ուրախութեամբ։

ԼԳ. Մ'ինչ ընդ ումեք կենցաղավարիս ընտանեբար, դիր 'ի մտի քում՝ թէ եկեսցէ ժամանակ՝ յորժէ բաժանեսցիս խռովութեամբ. ապա զգաստ լեր չտալ նմա զգաղտնիս քո, զի մի՛ զղջասցիս յետոյ։

ԼԴ. Եթէ տեսանես զյաջողութիւն ուրուք, մի՛ դիցես 'ի մտի քում՝ թէ և քեզ պատահեսցի. բայց մինչ տեսանես զձախորդութիւն ուրուք, այնպէս հաւատասցես՝ թէ մարթ է և քեզ պատահել. զի վաղ հասանեն առ մարդիկ վտանգաւոր դիպուածք՝ քան թէ յաջողուածք։

ԼԵ. Չիք հարկաւոր գիտութիւն քան զճանաչումն անձին. զի որ ճանաչէ զանձն իւր, ճանաչէ զԱստուած. և որ ճանաչէ զԱստուած, սիրէ և զնա և ցանկայ հաճոյանալ նմա, որով ժամանէ 'ի դա-

գանձն կատարելութեան ։ Ուրեմն պարտ է մարդոյ գիտել՝ թէ է մի 'ի հասարակ մարդկանէ մահկանացու տկար և հաստատուն բնութեան վիճակեալ, յամենայնի և յամենայն ուրեք միշտ կարօտ աստուածային օգնականութեան, և թէ զոր ինչ ունի՝ յԱստուծոյ ունի, թէ՛ բնական և թէ ստացական ։

ԼԶ. Իւրաքանչիւր մարդ կարէ ուղղել զվարս իւր եթէ խորհեսցի որպէս և պարտ իսկ է խորհել, թէ փառքն արքայութեան վասն իւր միայն է պատրաստեալ, և ինքն միայն է գնալոյ յարքայութիւն՝ եթէ ծառայէ Աստուծոյ. նոյնպէս և դժոխքն վասն իւր միայն է, և ինքն միայն գնալոց է 'ի դժոխս՝ եթէ ոչ ծառայեսցէ Աստուծոյ ։ Կամ թէ խորհեսցի զանձնէ լինել յաշխարհախումբ բազմութեան մարդկան, յորմէ յանակնկալ ժամու յափշտակելոց են զինքն տանիլ կամ 'ի յաւիտենական փառս, կամ 'ի տանջանս. արդ՝ զինչ արդեօք առնէր յայնժամ անտանոր, արասցէ այժմ աստէն, զի նոյն բան է՝ որ լինելոց է ամենայն մարդոյ ։

ԼԷ. Բազում ինչ իրք տեսանին յաշխարհի, որոց պատճառքն են գաղտնի. բայց ոմանք 'ի մարդկանէ յախտէ հետաքրքրութեան դրդեալ յուզեն և քննեն զի կարասցեն հասու լինել պատճառայն. սակայն որ ինչ եղեալ է և լինի և լինելոց է, կամ յԱստուծոյ է, կամ 'ի մարդկանէ և կամ 'ի բնութենէ ։

Առ աստուածային անհաս իմաստութեան գործս բազումք մեղանչեն յանդգնութեամբ, զի զպատճառըն կարգադրութեան կառավարութեան, փոփոխութեան աշխարհի, չարաց յաջողութեան և բարեաց դժբախտութեան և այլն, ոչ կարացեալ ընդ դատման իւրեանց զուգակշիռ գտանել, յայլ և այլ անտեղի մտածութիւնս և յօտար կարծիս անկանին, և յայսմանէ անթիւ ամբարշտութիւնք յառաջ եկին ։

Եւ գործս 'ի մարդկանէ սպասելոյ վրիպին թիւր դատողութեամբ. զի զմիտս գործողին՝ որ առ մի վախճան դիտէ, առ զանազան վախճան վերածեն ըստ իւրաքանչիւր կարծեաց իւրեանց, յորմէ և ոչ սակաւ չարիք յառաջանան։

Եւ գործս բնութեան մարդիկ՝ յորժամ 'ի մասնաւոր փորձոյ զընդհանուր ինչ հետեւեցուցանեն, կամ որոց պատճառքն են գաղտնի, զնոցանէ սնոտի կարծեօք յերաշխեն գիտել։ Այսպէս բազումք 'ի քննել զգաղտնիս բնութեան, թէ և մասամբ իւիք կարացին գիտել, այլ բազում իւիք սխալեցան։ Եւ յայսմանէ՝ զի կամեցան զհետ կարծեաց իւրեանց բանի ձգել զգործս բնութեան, անհամար տարաձայն կարծիք և վէճք յուզեցան 'ի մէջ բնագիտից և փիլիսոփայից, և յուզին մինչեւ ցայժմ, և երեւի թէ ոչ բնաւ ունի վերջանալ։

Քանզի չիք այլ ինչ 'ի բնութեան, բայց եթէ շարունակութիւն պատճառաց և գործոց. սակայն բազում անգամ պատճառն է յայտնի և գործն ծածկեալ, և յոլովակի եւս գործն յայտնի և պատճառն ծածկեալ։ Ապա պարտ է զգուշութեամբ վարիլ 'ի ճառելն զայնցանէ, որոց պատճառն և գիտութիւնն կամ 'ի մարդկանէ ծածկեալ է և կամ չափով յայտնեալ, զի մի առ Աստուած կամ առ մարդ մեղանչեսցուք, և կամ սխալեալ նախատեսցուք իբրեւ տըգէտ կամ յանդուգն։

ԼԲ. Այր խոհեմ յորժամ առնէ զգործ ինչ մեծ յօգուտ հասարակաց, ոչ պարծի և հռչակէ առնուլ զգովութիւն 'ի մարդկանէ, զի ոչ 'ի միտ բերէ թէ ինքն արարեալ իցէ, այլ արդէն մոռանայ զոր արարն, և ջանայ և եւս մեծապէս բարիս առնել ամենեցուն. զի որ պարծի ընդ գործս իւր, թէ և իցէ մեծ և արժանի գովութեան, կորուսանէ զյարգ իւր և զգո-

վուքթիւն ։ Իսկ որ թեթեւամիտ նախ քան զձեռ-նարկելն 'ի գործ ինչ, և կամ յառաջ քան զլրումն նորին մեծապէս պանծայ և հրատարակէ ․ բայց իբ-րեւ ոչ յաջողի գործոյն ժամանել, չամաչէ ասել թէ այսպէս ոչ կարծէի ․ վասն որոյ և առաւել նշաւա-կի լինի առաջի ամենեցուն ։

ԼԹ․ Այր խոհեմ ոչ պատմէ զանձնէ իւրմէ․ զի գործ ինչ բարի՝ լսել զգովութիւն, և ոչ զչար՝ ըն-դունել զնախատինս ։ Զի եթէ զբարիսն պատմէ՝ լսողք անգոսնեն զնա իբրեւ զմեծախօս, իսկ եթէ զչարիսն՝ լսողք անարգեն զնա և զայթակղին ․ ա-պա ոչ է խոհեմութիւն ասել զայն ինչ՝ որ առ գո-վեստ և կամ յանարգանս իւր վերաբերի ։

Խ․ Ոչ ամենայն որ զկերպարանս ճշմարտութեան ունի՝ է ճշմարիտ, և ոչ ամենայն որ զկերպարանս ստութեան ունի՝ է սուտ ․ քանզի բազում ինչ ի-րօք եղեն և եղեալ են և լինին, բայց ընդդէմ ե-րեւին մտաց մարդկան, և բազում ինչ համաձայն մտաց պատմին՝ որք չեղեն իրօք, և գուցէ ոչ լինի-ցին մինչեւ 'ի յաւիտեան ։ Արդ ոչ է արժան սուտ համարել զայն ամենայն որ ընդդէմ երեւի մեզ, և կամ ճշմարիտ վարկանել զայն ամենայն որ համաձայն թուի ․ այլ պարտ է խոհեմութեամբ զէակութիւն գործոյն և զպարագայսն քննել, ապա հաւանութիւն տալ՝ կամ չտալ ։

Մարդիկ եթէ ճանաչեն զմի ինչ պարագայ զբա-նից և զգործոց ուրուք՝ որ իցէ ճշմարիտ, առ այն վստահացեալ կարծեն գիտել և զայլ ամենայն զաղտ-նիս սրտի նորա ․ և 'ի միոյ բացայայտ և հաւաստի դրութենէ վաղվաղակի մակաբերեն զբազում ան-ծանօթ և երկբայական հետեւութիւնս իբրեւ ճըշ-մարիտս, ուստի բազմիցս անպիտան առնեն և զայն զոր ճշմարտութեամբ ծանեան ։ Քանզի 'ի ճանաչելն

զմի ճշմարտութիւն, ոչ հետեւի յայնմանէ գիտել և զայլ ամենայն ճշմարտութիւնս, այլ զնոր խորհուրդ. և գննութիւն պարտ է 'ի մէջ բերել, և ճըշդիւ խուզարկել աստիճան առ աստիճան զամենայն կարելի և կարծելի պարագայս իրին՝ զորմէ է բանն, մինչեւ յամենայն կուսէ փայլեսցի նշոյլ ճշմարտութեան։ Որպէս 'ի կորնչիլ իրիք 'ի տան, և 'ի լինել անդ առն ուրուք որ երբեմն գողացեալ իցէ ինչ, առ հասարակ կարծիք լինի զնմանէ՝ թէ նա գողացաւ։ Այս ճշմարիտ է թէ նա երբեմն գողացաւ ինչ, այլ ոչ հետեւի թէ և այժմ նա գողացեալ իցէ. ապա զգուշանալի է 'ի ճանաչելն զմի ինչ ճշմարիտ՝ մակաբերել յայնմանէ զանծանօթ և զերկբայական հետեւութիւնս, և պնդել իբրեւ զճշմարիտս։

ԽԱ. Մարդիկ քաջ գիտեն բարւոք խօսիլ՝ քան բարւոք գործել. զի թէ գիտէին այնպէս առնել՝ որպէս և ասեն, կամ ոչ ընաւ գտանէին չարք յաշխարհի, և կամ՝ յոյժ սակաւ։

ԽԲ. Միամտութիւնն առանց խորագիտութեան՝ է յիմարութիւն, և խորագիտութիւնն առանց միամտութեան՝ է խորամանկութիւն. միամտութիւնըն խորագիտութեամբ, և խորագիտութիւնն միամտութեամբ՝ է խոհեմութիւն, որպէս Տէրն մեր. Մատթ. Ժ. 16. ընդ միամտութեան աղաւնւոյ յարեաց զխորագիտութիւն օձին, զի ուսուսցէ զմարդիկ խորշիլ յերկուց վնասակար ծայրից, և հաստատիլ 'ի խոհեմութեան։

ԽԳ. Մի՛ ամաչեսցէ իմաստունն խոնարհիլ և խորհուրդ հարցանել այլոց, կարծելով թէ նոքա ոչ հասանեն 'ի չափ խոհականութեան իւրոյ. զի ահա և ածելին առնու զօրութիւն 'ի կակուղ կաշւոյ վարսավիրային, և երկաթն զգենու զզօրութիւն՝ մըխեալ 'ի լոյծ ջուր։

«Խորհուրդք բարեաց զգուշասցին զքեզ, և միտք սուրբք պահպանեսցեն զքեզ։» Առակ. Բ. 11։

«Մի՛ յաջ խոտորիցիս՝ և մի՛ յահեակ. դարձո զոտն քո 'ի ճանապարհէ չարէ։» Առակ. Դ. 27։

«Բարի է կատարած բանից քան զսկիզբն իւրեանց. բարի է երկայնամիտ՝ քան զհպարտացեալն ոգւով։» Ժող. Է. 9։

«Փառք և անարգանք 'ի ձեռս լեզուի. և կործանումն մարդոյ 'ի ձեռն անմիտ լեզուի իւրում։» Սիրաք. Ե. 15։

«Ողջեակ՝ ընտրութեամբ արա բարի մարդոյ, զի 'ի նմանէ շնորհս բարեաց գտցես։» Սիրաք. ԺԲ. 1։

«Եղերուք այսուհետև խորագէտք իբրև զօձս, և միամիտք իբրև զաղաւնիս։» Մատթ. Ժ. 16։

«Ո՛վ ոք կամիցի շինել աշտարակ, և ոչ նախ նստեալ համարիցի զծախսն՝ եթէ ունիցի բաւական 'ի կատարումն։» Ղուկ. ԺԴ. 28։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ԽՈՐՀՐԴԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ոչ այնքան վտանգաւոր է հեծանել յանկիրթ երիվար, քան յայտնել զգաղտնիս անփորձ բարեկամի։ Նա չէ արժան անխտիր ում և լցէ բարեկամի յայտ առնել զգաղտնիս սրտին, այլ այնմ՝ զոր փորձիւ ճանաչէ ոք լինել խորհրդապահ։

Ի ծակ սափոր լնու զջուր որ ծանուցանէ զծածուկս հոգւոյն այնմ՝ որ ոչ գիտէ պահել զխորհուրդ։

Բ. Եթէ ոք կամի զգաղտնի ինչ հռչակ հարկանել, դաշամբք խորհրդապահութեան յայտնեսցէ զայն ումեքին, զի ումեքն առաւել մունետիկ է խորհրդոց՝ քան խորհրդապահ։ Նա հաւատարիմ խորհրդապահութիւն ոչ է յուսալի գտանել 'ի մէջ ումեկաց՝ այլ իմաստնոց, և այն ոչ ամենայն իմաստնոց՝ այլ սակաւուց և կարի սակաւուց, առ որոյ ընտրութիւն մեծի զգուշութեան է պէտք։

Գ. Մեծ ինչ խնդրէ, որ խնդրէ պահել զխորհուրդն զոր յայտնէ։

Դ. Որ խորհրդապահ է, ունի զբերանն ՚ի սրտի. և որ չէ խորհրդապահ, զսիրտն ունի ՚ի բերանն։ Բայց են ոմանք որք համարին զգաղտնիս՝ որպէս բեռն ինչ ծանր, զոր ինքեանք ոչ կարացեալ տանել, տան այլոց որպէս բեռնակրաց ՚ի բառնալ։

Ե. Հպարտն յափշտակեալ յախտէ մնափառութեան, ախորժէ պատմել զխորհուրդս մտաց իւրոց՝ որ բերէ գովութիւն ինքեան, որով մատնէ այլոց զգաղտնիս սրտի իւրոյ։

Զ. Բարկացողն ոչ կարէ պահել զխորհուրդս իւր. զի ՚ի ցասնուլ իւրում բուռն բարկութեամբ՝ եռայ արիւն նորա, և ոչ ժուժայ լռել, և անդէն վաղվաղակի թափէ ՚ի սրտէն զգաղտնիս իւր, ուստի դիւրին է գողանալ ՚ի նմանէ զխորհուրդս գաղտնիս։ Զի բարկացողն է իբրև զտիկ լցեալ պատուական հեղանիւթիւ, որ մինչ բռնաբարի յումեքէ՝ պայթի առ ժամայն, և թափէ զոր ունի։

Է. Խորհրդապահն մի յաղագս պահելոյ զխորհուրդ ինչ՝ խօսեսցի զսուտ, և մի՛ յերկիւղէ յայտնութեան գաղտնեաց՝ այլափոխեալ զդէմսն յուզցէ. զի դէմք և աչք առաջնորդ և դեսպան են սրտին, և մարդիկ այսպիսի նշանօք փութով նախատեսս լինին և իմանան զգաղտնիս։ Նա ՚ի խօսելն պարտ է միայն զճշմարտականն ծածկել, զի մի լիցի ստախօս. և զկարգ բանիցն անշփոթ պահել, զի մի՛ զնշոյլ խորհրդոցն երևեցուսցէ ՚ի դէմս իւր, զորմէ լռել կամէր։

« Որպէս քաղաք կործանեալ ՚ի պարսպաց՝ և անպարիսպ իցէ, նոյնպէս և այր որ ոչ խորհրդով ինչ գործիցէ։ » Առակ. ԻԵ. 28։

« Բազումք խաղաղարար լիցին քեզ. և խորհրդակից լիցի քեզ մի ՚ի հազարաց։ » Սիրաք. Զ. 6։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ԽԻՂՃ ՄՏԱՑ

Ա. ԲԱՐՔ մարդոյ ուղղի 'ի ներքուստ 'ի խղճէ, և յարտաքուստ 'ի յօրինաց. զի եթէ խիղճն թելադրեալ 'ի թիւր կամաց՝ հակառակ զինի ընդդէմ ուղիղ բանի, օրէնքն յանդիմանեալ սանձեն զնա, և ածեն 'ի հնազանդութիւն։ Խիղճն՝ իբր ներքին արդար դատաւոր 'ի կողմանէ բնութեան, և օրէնքն արտաքուստ իրաւարար 'ի կողմանէ Աստուծոյ, իբրեւ երկու թաթ կշռոյ՝ զմէտն արդարութեան 'ի միջասահմանութեան պահեն։

Քանզի մարդիկ եթէ միայն խղճիւ կառավարեալ լինէին, բազում անձնասէրք կողմնապահ լինէին բնութեան, և զուղիղն թիւրէին, և ոչ ոք էր որ յանդիմանէր և ուղղէր զնոսա։ Իսկ եթէ միայն օրինօք կառավարեալ լինէին, բազումք եւս չարակամութեամբ իւիք խաբէին զպատգամիսս, և զիրս անօրէնս իբրեւ զօրէնս յառաջադրէին առնել և գործել։ Ապա կարեւոր են երկոքին եւս՝ խիղճ և օրէնք՝ առաջնորդել մարդկան և ածել յառաքինութիւն իբրեւ առ հուպ վախճան, և այնու յերջանկութիւն իբրեւ առ իւր վերջին վախճան. զի ըստ առածին՝ Աստուած և բնութիւն ոչ երբէք գործեն ընդունայն։

Խիղճն 'ի բնական օրէնս պարտ է զհետ երթալ ուղղութեան բանի, ըստ այնմ. «Հեթանոսք որք զօրէնսն ոչ ունին՝ բնութեամբ զօրինացն գործեն։» Հռոմ. Բ. 14։ Եւ յեկեղեցականս՝ հետեւիլ աստուածային օրինաց. զի յաստուածայինս ոչ է բաւական միայն ուղղութիւն բանի, այլ և պահանջէ համաձայնութիւն օրինացն Աստուծոյ։

Բ. Այսն մտաց՝ է նշոյլ ինչ յաւիտենական օրինաց, որ յԱստուծոյ նկարագրեալ է 'ի բնութիւնս մարդոյ, որով մարդն առնէ զարժանն և զվայելուչն, և հերքէ զայն որ չէ արժան և վայելուչ: Եւ աստուածային օրէնք պարգևեցան յԱստուծոյ իբրև թարգման նորին կամաց. զի նա՝ որ միայն բնութեամբ էր մարդ, և ճանաչէր միայն զբնական ուղղութիւնս, օրինօքն լիցի և բարոյականապէս մարդ, և ծանիցէ զաստուածային ուղղութիւնս, և կամ՝ որ նախ բնականաւ էր պատկեր Աստուծոյ, օրինացն պահպանութեամբ լինիցի և նման Աստուծոյ՝ և աստուածային մարդ: Վասն որոյ ուղիղ բանն մտաց և օրէնքն միաբան ուղղեն զբարս մարդոյ 'ի պահել զխիղճն յուղղութեան 'ի խորհելն, 'ի խօսելն, և 'ի գործելն: Այս որ խոտորի յուղղութենէ մտաց և 'ի հրամանէ օրինաց, հակառակի Աստուծոյ և բընութեան իւրոյ:

Գ. Եթէ ոք յամենայնի անսայ խղճին իբրև խըղճահար, առաւել ևս սխալի, վասն որոյ հարկ է խոհեմութեամբ վարիլ ընդ խղճին. զի ոչ է արժան իսպառ անկուշել, կամ գլխովին նմա հետևիլ, այլ բարեկարգել զնա լուսով բանին և օրինօք. և յիրս տարակուսականս՝ ուր խիղճն մտաց տկարանայ որոշել, դիմել առ իմաստունս և օրինագէտս, և ուսանիլ 'ի նոցանէ զոր պարտն է առնել: Եւ յայնս՝ ուր երկուսանք ոչ պակասին հաւանական փաստք կամ պատճառք առ 'ի առնել զինչ կամ խորշիլ, զանկասկածն և զապահովագոյնն ընտրել:

Դ. Չար է խղճահարութիւնն, բայց չար ևս է լինելն անխիղճ. այլ պարտ է լինել խղճմտանաւոր, այսինքն՝ ոչ իբրև փոքրոգի յամենայնի երկնչիլ, և ոչ իբրև յանդուգն յամենայնի վստահիլ. այլ իբրև արի չերկնչիլ ուր չէ պարտ, և երկնչիլ ուր պարտն է:

Ե. Յանդուգն է կամք մարդոյ, և բազում ան-
գամ եղանէ ընդ սահման բանաւորութեան. վասն ո-
րոյ և խիղճ մտացն տուաւ նմա սանձ, զի մի քան
զպայման առաջնորդութեան բանին արշաւեսցէ. իսկ
եթէ ոք ազդարարութեան խղճին ոչ անսայցէ՝ պար-
տաւորի դատաստանի. Բայց դատողն վասն զի է
մարդ՝ տկարանայ որոշել զիրաւունս արդարութեան,
վասն որոյ ապաստան առնէ անդրէն զդատաստանն՝
խղճի մտաց պարտաւորին, զի նա է անխաբ դատա-
ւոր գաղտնեաց սրտի, որպէս զի պարտաւորն նմա
երդնուցու. որ եթէ ընդդէմ դատման խղճի մտա-
ցըն երդնու, լինի երդումն սուտ, և մնայ այնպէ-
սին պարտաւոր դատաստանին Աստուծոյ.

Զ. Նմանունք եթէ ունէին կարողութիւն խօսե-
լոյ ընդ մարդկան, արդարեւ կշտամբէին զայնոսիկ
որք գործեն ընդդէմ ազդարարութեան բանին և
խղճի մտաց. Եւ քանզի անասունք ոչ ունին զբան,
վասն որոյ և ոչ անկանին ընդ պարտաւորութեամբ
պատժոց, և ոչ է վասն նոցա կարգեալ դատաւոր և
քննիչ գործոց. Իսկ մարդիկ՝ վասն զի ունին առաջ-
նորդ զբանն՝ և ազդարար զխիղճն, եթէ ոչ անսան
նմին՝ անկանին ընդ դատաստանաւ. Այս նախատինք
են մարդոյ ունիլ զբան, և վարիլ իբրեւ զանբան.

Է. Բազումք 'ի մարդկանէ քաջ ճանաչեն 'ի սիրտս
իւրեանց, թէ սխալեալ են 'ի գործս ինչ կամ 'ի բա-
նըս. բայց տակաւին ընդդէմ խղճի մտաց իւրեանց
ջանան բանիւ արդարացուցանել զանձինս. Եւ այս է
նշան յամառութեան իւրեանց 'ի չարիս, զի երեւի
թէ ոչ կամին ուղղել զսխալանս իւրեանց. Չէ ընտա-
նութեան և սիրոյ արժանի՝ որ յայտնի ճշմարտութեան
յամառեալ հակառակի, զի մի սխալեալ երեւեսցի.

Ը. Որ ոք գործէ ընդդէմ խղճի մտաց իւրոյ՝ չը-
կարէ լինել զերծ 'ի խայթոցէ նորա. զի խայթ խըղ-

ճին խիստ՝ է քան զմահ . քանզի մահն միանգամ մե-ռուցանէ , իսկ խայթ խղճին յամենայն ժամ ։ Ապա որ ունի զխիղճ իւր անխաբ դատաւոր անձին , և հը-նազանդի օրինաց և հրամանաց նորա , մնայ ազատ և խաղաղ 'ի ներքին տանջանաց սրտին ։

Թ . Խիղճ մարդոյ նման է չան , որ առ օտարս հա-չէ և հալածէ , և առ ծանօթս քծնի և շողոքորթէ . քանզի 'ի խորհել և 'ի գործել ումեք զչար ինչ , խիղ-ճըն վաղվաղակի հաչէ և հալածել ջանայ զչարն , իբ-րեւ օտար և թշնամի բնութեան մարդոյ ։ Իսկ եթէ տակաւ առ տակաւ չարն ընտելասցի մուտ և ել գոր-ծել 'ի միտս , այնուհետեւ խիղճն մնայ վարի ընդ նմա իբրեւ ընդ ծանօթի , և լռէ 'ի յանդիմանելոյ . վասն որոյ և մարդն համարձակ սահի յամենայն մո-լորութիւնս , յորոց յառաջագոյն հարեալ 'ի խղճէ խորշէր ։ Ապա ջանալի է 'ի սկզբան չտալ տեղի չարի լռիք , և զխիղճն միշտ արթուն պահել , զի մի գա-հավէժ լիցի մարդ 'ի խորս չարեաց ։

« Երկչոտին առանձին իմն չարութիւն՝ ինքեամբ վկայէ դատապար-տելոյ . միշտ կանխէ զանհնարինսն՝ նեղեալ 'ի խղճէ մտացն » Իմաստ . ԺԷ . 10 ։

« Քանզի պարծանք մեր այս են՝ վկայութիւն մտաց մերոց . զի սըր-բութեամբ և ստուգութեամբ Աստուծոյ , և ոչ մարմնեղէն իմաստու-թեամբ Աստուծոյ , այլ շնորհօքն Աստուծոյ շրջեցաք յաշխարհի ։ Բ . Կորն . Ա . 22 ։

« Ոչ խղճիցէք յանձինս՝ և լինիցիք դատաւորք չարեացն խորհրդոցն » Յակ . Բ . 4 ։

« Սիրելիք՝ եթէ սիրտք մեր զմեզ ոչ ստգտանիցեն , համարձակու-թիւն ունիմք առ Աստուած » Ա . Յովհ . Գ . 21 ։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԱՆԳԱՏԻ արդարութիւնն յորժամ մարդիկ ոչ այնպէս դատին զանձինս՝ որպէս դատէին զայլս։

Բ. Չէ հարկ դատաւորին ընդ պատժովք արկանել զյանցաւորն, եթէ առանց մեղանչելոյ իրաւանց՝ կարէ զնա թողուլ անպատիժ. զի պատուհասելովն ոչ եթէ զիրաւունս պաշտպանէ, այլ զիրաւունս անգութ առնէ։

Գ. Են մարդիկ որ կամին ծառայեցուցանել զօրէնս արդարս հաճութեան կամաց իւրեանց. և այսքան են անօրէնք և կամապաշտք, որք և չառնուն 'ի միտ՝ թէ պարտ է օրինաց իշխել 'ի վերայ կամաց մարդոյ, և ոչ եթէ կամք մարդոյ 'ի վերայ օրինաց. զի եթէ կամք մարդոյ լինէր օրէնք, լինէին այնքան օրէնք՝ որքան մարդիկ։

Բայց օրէնքն պահանջէ ունել և զհնազանդեալս. իսկ 'ի կացուցանել ամենեցուն զկամս իւրեանց օրէնք, լինէին ամենեքին իշխողք. և ո՞վ գտանէր հնազանդ օրինաց, բայց եթէ յորժամ մի միայն մարդ մնայր յաշխարհի։ Վասն այնորիկ նախնի օրէնսդիրք իւրաքանչիւր ազգաց՝ սահմանեցին օրէնս բարիս, զի ամենեքին միաբանեսցին 'ի մի կամս. և որ բնութիւնն ետ իւրաքանչիւրոց զառանձին կամս, մարդիկ միացուցին 'ի մի օրէնս, ընդ որ բնութիւնն իսկ զարմացաւ, տեսանելով եթէ մարդիկ գտին հնարս կառավարել զկամս իւրեանց։

Դ. Չէ արժան բնակել 'ի քաղաքի՝ ուր ոչ գոյ օրէնք, կամ ոչ գտանի դատաւոր օրինապահ, զի ուր ոչ գոն օրէնք, մարդիկ լինին անօրէնք. և ո՞վ

կարասցէ մնալ անվնաս 'ի մէջ անօրինաց ։ Կամ թէ իցեն օրէնք, բայց թէ դատաւորն ոչ 'ի գործ դիցէ զհրամանս օրինաց, յո՞ դիմեսցէ զրկեալն խնդրել զիրաւունս ․ զի այնպիսիքն ջատագովեն զօրէնս, այլ վարին իբրեւ զանօրէնս ․ և յեղծանել իւրեանց զօրէնս, եղծանեն զքաղաքն և զհասարակութիւնն ։

Օրէնք կամ բարեկարգութիւնք որք վերաբերին առ հասարակութիւնն, հասարակաց հաւանութեամբ պարտին հաստատիլ ։

Ե ․ Երջանիկ է քաղաքն, յորում դատաւորք են իմաստուն և արդար ․ միապէս հային 'ի դատաստանն աղքատաց և փարթամաց, եկաց և բնակաց ․ ոչ թիւրեն զիրաւունս վասն կաշառաց, կամ վասն երկիւղի, կամ վասն սիրոյ ։

Զ ․ Ոչ ինչ վճիռ գործոյ կարէ մնալ հաստատուն եթէ չիցէ հիմնեալ յիրաւունս ․ ուստի մարդիկ եթէ առ ժամն համաձայնեալ ընդ միմեանս, վճռեսցեն առնել զգործ ինչ որ վերաբերի առ ինքեանս, 'ի վախճանի տարաձայնին 'ի միմեանց, և նանրանայ վճիռն՝ եթէ չիցէ իրաւամբ հաստատեալ ։

Է ․ Եթէ այր ընդ ընկերի իւրում կենցաղավարէր աննենգ և խաղաղ, աւելորդ լինէր նոցա դատաւոր և դատաստան ․ զի ոչ ոք ունէր յայնժամ զվէճ, և ոչ ոք կարօտէր երթալ 'ի դատ ․ վասն զի դատաւորն սահմանեցաւ վասն խարդախութեան և անիրաւութեան մարդկան, զի եթէ մարդիկ անիրաւեսցին առ միմեանս, դատաւորն արասցէ իրաւունս ։ Սակայ արդարութիւնն, յորժամ դատաւորն որ պահապանն է իրաւանց, հալածէ զարդարութիւնն 'ի դատաստանէ իւրմէ, և զրկեալն խնդրէ իրաւունս 'ի Տեառնէ ։

Որ ատէ զիրաւունս, ատէ և զայնս որ խօսին զիրաւունս ։

Ը. Որ զրկէ և յափշտակէ զինչս այլոց, կորուսանէ զիրաւունս ժառանգութեան ընչից իւրոց, ապա որ ցանկայ խաղաղութեամբ վայելել զինչս իւր, հաստատեսցէ նմա զոր զրկեաց. զի որ զրկանօք զինչս այլոց ժողովէ, որպէս թէ զհուր 'ի հանդերձս իւր ծրարէ։

Թ. Ոչ ինչ քան զայս իրաւացի հատուցումն՝ յորժամ նա որ յընթացս կենաց իւրոց ցաւօք և վնասուք այլոց ստացեալ իցէ զինչս, թողեալ երթիցէ ցաւօք սրտի և վնասուք հոգւոյ։ Անիրաւութիւն էր արդեօք եթէ նա որ զրկանօք մթերեալ էր զինչս՝ վայելէր 'ի նոսա մտադիւր. զի գանձք որ ժողովին զրկանօք, պահին կասկածանօք, և կորուսանին ցաւօք։

Ժ. Յանցաւոր է օրինաց որ ոչ լնու զպարտաւորութիւն իւր. ապաքէն իշխանաւորն դաշամբ հատուցման վարձուց պահէ առ իւր զսպասաւորն զի ծառայեսցէ, և զսպասաւորն ծառայէ՝ զի վարձ առնուցու։ Ապա եթէ իշխանաւորն զլասցի տալ զսակ արկեալ վարձուն, կամ սպասաւորն ոչ ծառայեսցէ հաւատարմութեամբ, մինն լինի զրկող, և միւսն գող, և երկոքին իսկ ոչ հատուցանելով զպարտաւորութիւնս իւրեանց՝ յանցաւոր օրինաց դատին։

ԺԱ. Որ առանց իրաւանց տէր լինի բազմաց, իրաւունքն առնեն զնա ծառայ այլոց։

ԺԲ. Արդար հատուցումն լինի՝ յորժամ նա որ հասոյց վնաս այնմ յորմէ չէր ընկալեալ չարիս, կրեսցէ վնաս յայնմանէ՝ որում արարեալ էր բարիս։

ԺԳ. Որ առաջնորդ լինի մատնութեան և դաւաճանութեան, օրինակաւ իւրով ուսուցանէ այլոց ըզնոյն առնել և ինքեան։

Ազնութիւն է մարդոյ՝ 'ի բաղում բարի օրինակաց զառակաւ բարիս, և 'ի սակաւ չար օրինակաց զբազում չարիս ուսանիլ։

ԺԴ. Աստուած բառ յօժարութեան և բաղձանաց

և ջանից իւրաքանչիւր ումեք. հատուցանէ զփոխարէնն. զի եթէ յօժարեսցի ոք և ջանասցէ առնել զբարի կամ զչար, և չկարիցէ գործով 'ի գլուխ ածել, տակաւին արժանաւորի վարձուց կամ պատժոց։

Քանզի գործք որ ունին զբան բարւոյ կամ չարի, վասն այն փոխարինութեան են արժանի, զի գործին 'ի հրամանէ կամաց. ապա թէ ոչ՝ լինէին գործ մարդոյ՝ բնական և հարկաւոր, և ոչ եթէ գործ մարդկային՝ բարոյական և կամաւոր. Եւ վասն զի կամաւորութիւնն է որ առնէ զգործն արժանի հատուցման, ապա և բաղձանքն եղեալ 'ի կամաց՝ առ 'ի գործել զբարի կամ զչար, արժանաւոր գտանի վարձուց կամ պատժոյ, է՝ որ յաւէտ, և է՝ որ նուազ, ըստ յաւէտ և նուազ՝ կամ յարատեւ և անցողական բաղձանաց և ջանից իւրաքանչիւր մարդոյ։

ԺԵ. Ճշմարիտ հաւատացեալն Քրիստոսի՝ է իբրեւ որդի և ժառանգ Աստուծոյ, իսկ անհաւատն՝ իբրեւ ծառայ և վարձկան. ուստի 'ի գործել նոցա զչար ինչ հաւասար ծանրութեամբ, արդարութիւնն պահանջէ զի պատժեսցին անհաւասար պատժովք, իբր զի սաստիկ պատուհասեսցի հաւատացեալն քան զանհաւատն. քանզի ապստամբութիւնն որդւոց է առաւել չար, և մեծագոյն պատժոյ արժանի՝ քան զապստամբութիւնն ծառայից։

Այսպէս ճշմարիտ հաւատացեալք պարտին առաւել քան զամենայն մարդիկ ահիւ և դողութեամբ զանձանց փրկութիւն գործել, ըստ այնմ. «Եթէ ոչ առաւելուցու արդարութիւն ձեր աւելի քան զդպրաց և զփարիսեցւոց, ոչ մտանիցէք յարքայութիւն Աստուծոյ։» Մատթ. Ե. 20։

«Բերան արդարոյ խորհի զիմաստութիւն, և լեզու նորա խօսեսցի զիրաւունս։» Սաղմ. ԼԶ. 30։

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. Չիք քան զճշմարտութիւնն արժանի պատուոյ, բայց չիք քան զնա յաւէտ անարգեալ։ Մարդիկ 'ի խօսելն ընդ միմեանս մեծացուցանեն զփառս նորա, և ցուցանեն զանձինս ջատագով ճշմարտութեան. բայց 'ի գործս իւրեանց արհամարհեն հանապազ, և պատուադիր լինին ստութեան։

Սակայն ճշմարտութիւնն զմարդասիրութիւն իւր 'ի գործ արկեալ, երկայնմտութեամբ տանի անարգանաց իւրոց, և ոչ գլխովին մեկնի յաշխարհէ՝ ըսպասեալ դարձի նոցա, և կամի՝ զի որպէս ամենեքին 'ի խօսիլ իւրեանց մերձ են ճշմարտութեան, միասցին ընդ նմա և 'ի գործել իւրեանց. Ուստի ամենայն որ բարիս գործէ, միանայ ընդ ճշմարտութեան. զի ամենայն բարի է ճշմարիտ, և ամենայն ճշմարիտ՝ բարի. իսկ որ չար գործէ, հեռանայ 'ի ճշմարտութենէ, զի այն է չար՝ որ ոչ ունի զճշմարտութիւն։

Տեսէք զներողութիւնն ճշմարտութեան, զի ոչ առ ժամայն վրէժխնդիր լինի անարգողաց իւրոց, և ոչ խնդրէ իրաւունս, այլ առ ամենեսին հուպ մատչի՝ և օգնէ ստէպ զի շահեսցի զնոսա, թէպէտ ոչ ամենեքին հուպ առ նա գտանին, և ընդունին զօգնականութիւն նորա։

Բ. Մ՛ի ոք յուսասցի 'ի սուտ խօսողէ ընդունել զբարի ինչ, քանզի ստասացն չունի ինչ բարի. զի որ զճշմարտութիւնն կորուսանէ, կորուսանէ զամենայն բարիս, զի ճշմարտութիւնն է ամենայն բարի։

Ստասացն զայս միայն շահի, զի թէ և զճշմարիտն ասասցէ, ոչ ոք հաւատայ նմա։

Չէ արժան 'ի թիւս մարդկան դրել՝ որ սովոր է սուտ խօսիլ։

Գ. Չիք գովելի քան զճշմարտութիւնն, բայց աւաղ՝ զի չիք այժմուս ատելի քան զայն. են բազումք որք բանիւ ճշմարտասէր լինել պարծին, բայց սրտիւ ատեցողք են ճշմարտութեան։ Իսկ ճշմարտութիւնքն ճանաչելով զպատրանս մարդոյ՝ ծածկեալ շրջի յաշխարհի, զի մի իսպառ հալածեսցի. բայց ճանաչեն զնա և պատուասիրեն որք ուղիղ են սրտիւք։

Դ. Ճշմարտութիւնն հալածական եղեալ 'ի մարդկանէ՝ որոց այլ է սիրտ և բերան, բնակի ընդ անմեղ անասունս, որոց նոյն է սիրտ և բերան։

Ե. Ուր ծագեալ է լոյս, ոչ բնակէ անդ խաւար. ուր թագաւորէ ճշմարտութիւն, անդ ոչ գտանին դեւք։

Որ ունի զճշմարտութիւն 'ի խօսս, և զուղղութիւն 'ի գործս, ունի նա կրկին թեւս վերասլանալ յերկինս.

Զ. Ուր չիք ճշմարտութիւն, չիք անդ և բարութիւն, զի երկոքին սոքա են անբաժան ընկերք, որովհետեւ նոյն են իրօք ընդ միմեանս, և տարբերին տեսականութեամբ և եթ։ Ապա յայտ է՝ թէ 'ի չարս չիք ճշմարտութիւն, զի չեն բարի. և որ չունին զճշմարտութիւն, խաւարեալ են միտք նոցա, զի ճշմարտութիւնն է լոյս մտաց, վասն որոյ և չարք յամենայն խորս մոլորութեան անկեալ՝ ոչ իմանան.

Վասն եթէ կամիցի ոք զչարն դարձուցանել 'ի բարի, նախ պարտ է լուսաւորել ճշմարտութեամբ զմիտս նորա, որպէս զի միտքն իւրովի յափշտակեսցի 'ի սէր բարւոյ, ապա թէ ոչ՝ ընդ վայր տքնի խրատիչն, և որպէս թէ անլուր լսելեաց ջանայ ազդ առնել զներդաշնակութիւն երգոց։

Է. Եզու մարդոյ եթէ ճանաչէր զպարտաւորու-

թիւն իւր և զչափ իւր, գուցէ ոչ փակեալ լինէր 'ի բերանի ընդ պարսպօք ատամանց և դրամբք շրթանց իբրեւ յարգելանս բանտի։ Պարտաւորութիւն նորա է խօսիլ զճշմարիտն, զի լեզուն է թարգման խորհրդոց և մտաց, և չափ նորա է խօսիլ զարժանն։ Բայց ոչ ճանաչէ զպարտաւորութիւն իւր, եթէ ոչ պահէ զհաւատարմութիւն 'ի խօսս, և ասէ ինչ ընդդէմ իմբռնման և դատման իւրոյ. և ոչ ճանաչէ զչափ իւր՝ եթէ աւելի քան զարժանն խօսի։ Այս իրաւամբ պատժի լեզուն՝ որ ոչ ճանաչէ զպարտաւորութիւն և զչափ իւր։

Եւ չեն ինչ զարմանք, եթէ լեզուք զառամեալ ծերոց և պառաւանց աւելի քան զարժանն խօսին, զի պարիսպ ատամանց նոցա խրամատեալ են, և դրբունք շրթանցն թուլացեալ։

Ը. Որ չէ օգտախնդիր անձին, սովոր է լինել ճշմարտախօս. քանզի շահասէրքն են որք լռեն զճշմարիտն և կամ ստեն։ Ընդ ցորեանն զորոմն խառնէ, որ ընդ ճշմարիտն զսուտ ինչ յարէ։

Թ. Չէ արժան ստել երբէք առ 'ի զերծանել 'ի վտանգէ. զի թէ մարդկային հնարն ակարանայ 'ի փրկել, պարտ է աղօթիւք առ Աստուած ապաւինել, և զելս հնարից առ 'ի նմանէ խնդրել, և ոչ երբէք վհատել և ստել. զի Աստուած է ամենեւին ճշմարտութիւն, և միշտ զճշմարտութիւն կամի։ Աւատի որ ոք ստութեամբ իւիք այլայլէ զճշմարտութիւնն, մեղանչէ ընդդէմ Աստուծոյ, և ընդդէմ խղճի մտաց իւրոց. և Աստուած քաջ գիտէ փրկել, եթէ իցէ օգուտ, ապա թէ ոչ՝ լաւ է մեռանիլ պահմամբ ճշմարտութեան, քան կեալ յանցանօք ստութեան։ Սակայն Աստուած երբեմն թոյլ տայ չարաց սուտ խօսիլ՝ առ 'ի փրկել զբարիս, որ սիրեն կորուսանել զկեանս քան ստել։

Ժ. Եռակի է ճշմարտութիւնն, սրտի, բերանոյ և գործոյ. բայց բազում անգամ ոչ ինչ զօրէ առ մարդիկ ճշմարտութիւնն սրտի և բերանոյ, եթէ ոչ 'ի վերայ պայցէ ճշմարտութիւնն գործոյ. որովհետեւ մարթ է ստել երկուց առաջնոց, կամ մնալ անգործադիր։ Արդ՝ միայն Աստուծոյ է սեպհական ճանաչել զճշմարտութիւն սրտի. մարդիկ հաւատարիմք միմեանց՝ ճանաչեն զճշմարտութիւնն բերանոյ, իսկ հասարակութիւնն ճանաչէ զճշմարտութիւնն գործոյ։

Ապա չէ նա խոհեմ, մինչ զայն որ սեպհական է Աստուծոյ՝ պահանջէ 'ի մարդկանէ, այսինքն յորժամ խնդրէ 'ի մարդկանէ ճանաչել զյօժարութիւն և զբաղձանս սրտի իւրոյ, թէ ստուգիւ կամիցի զայս ինչ, այլ պարտ է նմա բանիւ եւս յայտ առնել։ Չէ խոհեմ մինչ զայն որ յատուկ է հաւատարիմ անձանց՝ պահանջէ 'ի հասարակաց, այսինքն խնդրէ 'ի հասարակութենէ հաւատալ բանից բերանոյ իւրոյ, այլ հարկ է նմա գործովք եւս ցուցանել։

Եռակի է և ստութիւնն, այսինքն սրտի, բերանոյ և գործոյ. զի է՝ որ զայլ ինչ խորհի, և զայլ ինչ խօսի. և է՝ որ զայլ ինչ խօսի, և զայլ ինչ գործէ. և ուր մինն երից աստի չէ համաձայն, անդ է ստութիւն։ Բայց օրէն է խոհեմ կառավարչին երբեմն պատրուակել զճշմարտութիւնն, այսինքն զայլ ինչ խորհիլ 'ի սրտի, և զայլ ինչ խօսիլ, կամ զայլ ինչ գործել. բայց այս ոչ է աղաւաղել զճշմարտութիւնն, այլ միայն թանգուզել և ծածկել, զի այսպէս պահանջէ օգուտն հասարակաց. քանզի երբեմն բարին յաղթահարէ զճշմարիտն։

ԺԱ. Որ միանգամ ստէ երդման կամ դաշին իւրոյ վասն շահասիրութեան, վնասէ անձին, զի ոչ ոք հաւատայ նմա յայլում նուագի, թէ և երդնուցու պահել զխոստումն իւր. վնասէ եւս հասարակու-

թեան, զի բառնայ յաշխարհէ զյարգ հաւատարմութեան, որ հաստատեալ է յերդման։

ԾԲ. Լաւ է քաջութեամբ մեռանիլ 'ի պատերազմի՝ առ հաստատուն պահելոյ զդաշն հաւատարմութեան, քան յաղթել թշնամւոյն ուխտադրուժ երդմնազանցութեամբ։

ԾԳ. Չէ արժան զնաս հասուցանել այնմ, զոր երկբայական կարծեօք համարիս լինել թշնամի, զի լաւ է թէ նա լիցի չարագործ՝ քան թէ դու։

Բազում ինչ իրողութիւն գործեցան յառաջին դարս, բայց այժմ կամ ոչ հաւատան նոցա մարդիկ, և կամ դժուարաւ, և բազում ինչ ստոյգ գործին 'ի ներկայս, զորս յետագայք կամ ոչ հաւատասցեն, և կամ դժուարաւ։ Այս զգուշալի է մեզ չատել զանցս անցելոց, զի մի և յետագայք անստոյգ համարեսցին զճշմարտութեամբ գործեալսն առ մեօք։ Որ ոչ երբէք հաւատայ ումեք, ոչ ոք կարէ հաւատալ նմա։

ԾԴ. Ոչ ամենայն հակառակութիւն է իրաւացի. զի են ոմանք՝ որք հարցեալ ինչ ումեք՝ լսեն պատասխանի ճշմարիտ, բայց չունելով ուղիղ միտս՝ թիւրեն զբանն և հակառակին յանիրաւի։

Բազումք ևս լուեալ զճշմարիտ ինչ՝ ոչ կամին հաւատալ, մինչև չիցեն զփորձ առեալ. և յորժամ փորձեն՝ վկայեն լինել ճշմարիտ, բայց զնասուք անձանց իւրեանց։

ԾԵ. Զոր ինչ խօսի ոք՝ պարտ է լինել ճշմարիտ. բայց ոչ զամենայն որ իցէ ճշմարիտ, պարտ է խօսիլ։

ԾԶ. Բնական է մարդոյ խնդրել զճշմարիտն, և ցանկալ բարւոյ. զի ճշմարիտն է առարկայ կարողութեան մտաց, և բարին կամաց. և յատուկ է ամենայն կարողութեան բնականաբար դիմել առ իւր առարկայն։ Բայց բազումք ոչ ունելով զկատարեալ ճա

նաչումն ճշմարտի և բարւոյ, վարանական դեգերին 'ի խնդիր նոցուն. և մինչ ոչ կարեն ստանալ, անհասանելի զիրան վարկանին. իսկ թէ ուշի ուշով հայեսցին, կարեն գնոսա ճանաչել և 'ի ձեռս բերել, զի չէ օտար 'ի հասողութենէ մարդկան։

Ապաքէն ճշմարտութիւնն է համակերպութիւն իրի ընդ իմացութեան. իսկ բարին է այն՝ որ է համաձայն ուղիղ բանի։ Աւստի եթէ ոք հետազօտէ միտօք ըմբռնել զիրն այնպէս՝ որպէս է իրն յինքեան, հասու եղև ճշմարտութեան. և որ լուսով բանին առաջնորդի յընտրութիւն գործոյ՝ գտանէ զբարին, ապա թէ այլազգ վարեսցի, վրիպի 'ի ճշմարտութենէ և 'ի բարւոյ, և անկանի 'ի մոլորութիւն և 'ի չարիս։ Ուրեմն քաջ մտադիր լինել պարտ է 'ի հետազօտել զբնութիւն իրին՝ 'ի ճանաչել զճշմարիտն, և խոհական խորհրդով վարիլ յորոշելն զմի ինչ գործառնութիւն յայլմէ՝ 'ի գտանել զբարին. և յայսոսիկ կայանայ կատարելութիւն մարդոյ։

Աւստի իմաստունք որք ճանաչեն զճշմարիտն, և առաքինիք որք գործեն զբարին, են զուարթամիտ և ուրախասիրտ. իսկ տգէտք որք զսուտն ըմբռնեն որպէս զճշմարիտ, և մոլիք որ զառերեւոյթ բարին սիրեն փոխանակ իսկական բարւոյ, միշտ տանջին 'ի միտս և 'ի կամս իւրեանց, և ոչ ունին հանգիստ. զի միայն ճշմարիտն է հանգուցիչ մտաց, որպէս և բարին կամաց։

ԺԵ. Ճշմարտութիւնն բնական իրաց հաստատեալ է 'ի փորձս. զի ամենայն տարակուսանք կամ դժուարին խնդիրք՝ որք են շուրջ զբնական կամ զգալի գոյացութեամբ, ոչ լուծանին բանիւ՝ այլ միայն փորձով։ Զի բանն որչափ և զօրաւոր իցէ, միայն զմիտսն հաւանեցուցանէ, այլ ոչ կարէ զնա հանգուցանել, կամ իբրեւ ապացուցեալ ճշմարտու-

թիւն բռնադատել 'ի հաւանութիւն, զի քաղցեալն ոչ յաղգի բանիւ, այլ խնդրէ հաց 'ի կերակուր:

ԺԸ. Յաճախակի լսողքն մարդիկ, որք հանապազ ցանկան լսել զնորագոյնս, զի ոչ հետամուտ լինին քննել և իմանալ զճշմարտութիւն իրին:

ԺԹ. Արտասուէ ճշմարտութիւնն՝ մինչ ատեն զնա նենգաւորք և ստամբակք. և եթէ ոչ ուրեք գտանէր հաւատարիմս և ուղղախօսս մխիթարել զնա, խուսեալ չուէր յաշխարհէս և երթեալ բնակէր յերկինս, ուր ոչ գոյ նենգութիւն և ստութիւն:

«Ամենայն երկիր ապաւինի 'ի ճշմարտութիւն, և երկինք օրհնեն զճշմարտութիւն. և ամենայն գործք շարժին և դողան առաջի նորա. և ոչ է 'ի ճշմարտութեան անիրաւութիւն և ոչ մի.» Ա. Եզր. Դ. 36.

«Պիղծք են առաջի Տեառն շրթունք սուտք. իսկ որ առնէ զհաւատս՝ ընդունելի է նմա.» Առակ. ԺԲ. 22.

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ԲԱՐԵԿԱՄ

Ա. ԲՆՈՒԹԻՒՆՆ մարդոյ գոլով քաղաքական և ընկերասէր՝ կարօտի բարեկամութեան թէ՛ յուրախականս և թէ 'ի տրտմականս. իսկ որ ոչ ունիցի զուէր բարեկամութեան ընդ ումեք, արտաքոյ ելանէ ըստ սահման բնութեան մարդոյ. վասն զի ուրախութիւնն ընկերակցութեամբ բարեկամաց առաւելու, և տրտմութիւնն բարեխառնեալ նուաղի: Այլ որ ոչ գիտէ թէ զինչ է բարեկամութիւն, ոչ գիտէ նա՝ թէ զինչ է մարդ:

Բ. Կենցաղօգուտ խորհրդածութիւնն փոխադարձ խոստովանութեամբ բեղմնաւորի և իբր կենդա-

նանայ և աճի. զի երկու կարծիք ընդ միմեանս բաղդատեալ՝ ցուցանի արժանն և վայելուչն, և եղանակն դիւրութեամբ 'ի գործ դնելոյ 'ի դէպ ժամանակի. իսկ 'ի միայն առ մի որ ծածկեալ՝ ընդ ինքեան բթանայ, և կամ մոռացմամբ կորնչի: Ապա պարտ է ունել մարդոյ խոհեմ և խորհրդական բարեկամ խորհել ընդ նմա. զի եթէ բարի է՝ զոր կամի առնել, օգնելով բարեկամին՝ լինի բարեգոյն, իսկ եթէ ոչ է բարի, ազդարարութեամբ բարեկամին յետս կասի 'ի նմանէ. զի օգուտ կամ վնաս խորհրդոց և գործոց՝ այլում պարզ և մեկին երևի քան ինքեան:

Գ. Ճշմարիտ բարեկամութիւնն գտանի տիրապէս 'ի մէջ իմաստնոց՝ մարդասիրաց և առաքինեաց. ապա որ ունի հաստատարիմ բարեկամութիւն ընդ ումեք, նշան է՝ թէ ունի նա և զիմաստութիւն, կամ զմարդասէր բարս և զբարւոք կենցաղավարութիւն. զի ընդ այսպիսիս յօժարամիտ և փոյթ են մարդիկ առնել զբարեկամութիւն. իսկ այն որ ոչ ունի զոք բարեկամ, նշան է՝ թէ իցէ ագէտ, կամ մարդատեաց, կամ մոլի, վասն զի ամենեքեան խորշին յայսպիսեաց.

Դ. Ճշմարիտ բարեկամութիւնն կայանայ 'ի փոխադարձ հաղորդութեան բարեաց և չարեաց, որպէս զի յաջողուածովք բարեաց ուրախասցին սիրտք և կարեկցութեամբ չարեաց թեթևասցին տրտմութիւնք, ապա թէ ոչ՝ բարեկամութիւնն փոխի 'ի շահասիրութիւն:

Ե. Լաւ է ունել զիմաստուն բարեկամն՝ քան զբազում գանձս. զի իմաստուն բարեկամն օգնէ յաւուր նեղութեան օգտակար խրատուք, այլ գանձք և մեծութիւնք ոչ բնաւ.:

Զ. Յատուկ է ճշմարիտ բարեկամաց լինել հաւատարիմ միմեանց; և յատուկ է հաւատարմաց՝

ունել ընդ միմեանս սէրս բարեկամութիւն ։

Օրէնք բարեկամութեան հաստատի և պահպանի 'ի հաւատարմութեան . և ուր չէք հաւատարմութիւն ; չէք անդ և բարեկամութիւն ։

Է. Զրկիլ 'ի բարեկամէն առաւել դառն է և ցաւալի՝ քան զրկիլ յընչից . զի ընչք բազմացուցանեն զթշնամիս, և բառնան զհանգիստ ստացողին . իսկ բարեկամութիւնն զթշնամիսն նուաղէ, և զանձն բարեկամին հանգուցանէ ։

Ը. Որ փութով բարեկամանայ ընդ ումեք, փութով քակէ զկապն բարեկամութեան ։

Թ. Կեղծ բարեկամ՝ է ուղխաջուր անձրևոյ . և որպէս ուղխն 'ի պակասիլ անձրևոյ ցամաքի, նոյնպէս և կեղծ բարեկամն 'ի դադարիլ յաջողութեան անհետ լինի ։

Ժ. Յատուկ է օգտախնդիր և կեղծաւոր բարեկամի 'ի ձախողութեան բարեկամի իւրոյ նախկին լինել 'ի փախչողս, որ 'ի յաջողութեան նորա նախահրաւէր լինէր 'ի կոչնականս ։

Ձախորդութիւնն է փորձաքար բարեկամութեան, և որ չէ անկեալ 'ի ձախորդութիւն ինչ, ոչ կարէ որոշել զկեղծ բարեկամն 'ի ճշմարիտ բարեկամէ ։

ԺԱ. Կեղծ բարեկամն է առաւել չար՝ քան զյայտնի թշնամին . զի 'ի յայտնի թշնամեաց սովոր է զգուշանալ ոք, բայց 'ի ծածուկ թշնամեաց չունելով զկասկած՝ վնասի չարաչար ։

ԺԲ. Արժանի զարմացման է, զի յորժամ մարդիկ զձի կամ զէշ գնոց առնուն, խուզարկեն զընութիւն և զքարս նորա . իսկ յորժամ բարեկամ զոք առնուն, յարտաքին կերպարանս նորա և եթ հային, իսկ զներքին բնաւորութենէ նորա անփոյթ լինին ։ Որ ընտրէ իւր բարեկամ և խորհրդակից զարս առաքինիս և ճշմարտախօսս, արժան է զի վնասեսցի 'ի նենգ-

գաւոր բանից խորամանկ շողոքորթաց ։

ԺԳ. Ո՛րինչ յիմարութիւն քան զայս առաւել վտանգաւոր, մինչ զպատուաւոր անասունս առանց դանդաղանաց արտաքս վարեն մարդիկ 'ի տանէ իւրեանց, իսկ զմոլի բարեկամս հանապազ սեղանակից և խորհրդակից ունին ընդ ինքեանս ։

ԺԴ. Որ ստանայ զբարեկամ բարի, գտանէ զամենայն բարի. իսկ որ ստանայ զբարեկամ չար, կորուսանէ զամենայն բարի. Ընտրելի է մնալ առանց բարեկամի՝ քան ընկերանալ ընդ չարի ։ Վասն այնորիկ մանաւանդ ստանալի է զբարեկամն, զի բարին զոր ունի ոք՝ մնացէ ամբողջ, և զոր չունի՝ ստասցի նովաւ. բայց բարեկամ չար՝ զբարին զոր ունի ոք՝ բառնայ 'ի նմանէ, և զոր ոչ ունի՝ ոչ բնաւ կարէ տալ. զի որ չարքն են, այլում բարիս առնել ոչ կարեն.

ԺԵ. Թէ կամիս ունել քեզ զոք բարեկամ և հաւատարիմ, նախ լեր դու նմա անկեղծ բարեկամ, որպէս զի քոյդ բարութիւն զայլս արասցէ քեզ բարեկամ. զի եթէ դու ոչ կամիս այլոց զբարին, մի՛ յուսար՝ թէ այլք կամեսցին քեզ բարի ։

ԺԶ. Չիք յաւէտ զուարճալի իմաստնոց՝ քան կենցաղավարել ընդ առաքինի բարեկամս, և խօսակից լինել վասն կարեւոր և օգտակար իրաց. դիւրին է իմաստնոց կորուսանել զամենայն վայելչութիւնս աշխարհի, քան զրկիլ յընկերութենէ առաքինի բարեկամաց ։

ԺԷ. Երկնաքաղաքացի 'ի դէպ է անուանել զնոսա, որք 'ի գործս բարեպաշտութեան սերտ սիրով բարեկամութեան միան 'ի միմեանս. անբաժան, այս է երկնային կեանս վարել 'ի յերկրի. զի երկնայնոց է 'ի սէրն Աստուծոյ և 'ի սէր ընկերին մնալ հաստատուն ։ Այս որ բարեկամութեամբ կեայ ընդ բարիս 'ի գործս բարիս, նախ քան զելանելն յերջանկաց գա-

ւառ՝ անշուշտ կրէ յանձին զնոյն քաղաքավարութիւն ։

ԺԸ. Ճրագն որքան և լուսափայլ իցէ , տակաւին պէտս ունի հատման պատրուգի , ապա եթէ մնասցէ անյարդար , լինի դիւրահալ և աղօտալոյս . այսպէս և մարդ որքան և բազմահանճար իցէ , կարօտի խորհրդակցութեան բարեկամաց , զի մի՛ գուցէ կարեւոր ինչ խորհրդածեալ խոհութիւն՝ իբրեւ իւղ ճրագի վաղվաղակի հալեալ սպառեսցի , կամ անելորդ պարագայիւք առքեալ՝ պայծառութիւն խորհրդոյն մռայլ առնուցու ։

ԺԹ. Խրատ իմաստուն բարեկամաց քաջ պահպանէ զիշխանն՝ քան զբազում գունդս անհեղ զօրաց ։ Ընկանին 'ի վտանգս՝ որք անգոսնեն զխրատ իմաստուն բարեկամաց ։

Ի. Մի 'ի նշանաց ճշմարիտ բարեկամութեան է պահել 'ի գաղտնիս սրտի զխորհուրդս ընկերին , և ոչ մատնել օտարաց , զի խորհրդապահութիւնն է հիմն բարեկամութեան , և առանց նորա սէր ընկերին չկարէ կալ կանգուն ։ Չէ ճշմարիտ բարեկամ , որ մինչ գժտեսցի ընդ բարեկամին իւրոյ , լուծանէ զկնիք հաւատարմութեան , և հրատարակէ զգաղտնիս նորա ։

ԻԱ. Հարազատ բարեկամ նման է հայելւոյ՝ կշեռոյ և փորձաքարի . զի որպէս հայելեաւ տեսանէ որ զվայելչութիւն կամ զաղտ երեսաց իւրոց , և կշռով իմանայ զչափ ծանրութեան իրին , և փորձաքարիւ ճանաչէ զաստիճան և զարժողութիւն ոսկւոյն, այսպէս և ազդարարութեամբ բարեկամի կարէ որ քաջ 'ի միտ առնուլ, թէ խորհուրդ իւր զոր խորհեալն էր յառանձնութեան իւրում՝ իցէ՞ վայելուչ, կատարեալ և արժանի՝ ըստ ժամանակին , ըստ տեղւոյն և ըստ այլ ամենայն պարագայից ։ Բանիք բա.

զուամ անգամ առանձինն առանց խորհրդակցի՝ թէ և իմաստուն ոք լիցէ՝ անկանի 'ի սխալանս, կամ տարակուսի յիրս ինչ, կամ զխորհեալն թողու տարտամ և անգործ. վասն որոյ կարօտի այլում, զի ուղղեսցէ զսխալանսն, և զտարակուսանսն լուծցէ, և զխորհեալսն եթէ լիցէ հարկաւոր և օգտակար՝ խրախուսեսցէ 'ի գործ դնել։ Այլ որ ունի անկեղծ և իմաստուն բարեկամ՝ ոչ սխալի, քանզի աչք առաւել տեսանեն քան զակն. իսկ որ ոչ ունի խորհրդակից բարեկամ 'ի գործս զոր հանդերձեալ է առնել, զգոյշ լիցի, զի կամ անկեալ է 'ի վրիպակս, կամ մերձ է յանկանել։

ԺԲ. Հարազատ բարեկամութիւնն պահանջէ ունել զհաւատարմութիւն ինչ, կամ ըստ փարթամութեան, կամ ըստ պատւոյ, կամ ըստ իմաստութեան և կամ ըստ խոնհեմութեան, այս թէ ոչ՝ փոխարկի բարեկամութեանն անուն կամ 'ի շահախնդրութիւն, կամ 'ի շողոքորթութիւն, կամ 'ի դատարկութիւն, և կամ 'ի կուրօրէն հաւանութիւն. վասն որոյ անհաստատ է բարեկամութիւնն՝ ուր չիք հաւատարմութիւն ինչ։

ԺԳ. Հոգին բարեկամութեան է անկեղծ սէր, զի առանց նորա բարեկամութիւնն է դի անկենդան, կամ է պաճուճապատանք ինչ՝ որ արտաքին երեւութիւ ցուցանի լինել մարդ, այլ իրօք է կեղծիք. և որպէս դիւրաւ կործանի շինուածն որ չլիցէ հաստատեալ 'ի վերայ վիմի, նոյնպէս փութով եղծանի բարեկամութիւնն որ չլիցէ հիմնեալ 'ի վերայ սիրոյ։

ԺԴ. Բարեկամութիւնն որպէս գեղեցիկ է տեսլեամբ, նոյնպէս և փափուկ է բնութեամբ. վասն որոյ և դոյզն պակասութեամբ ծանր հիւանդանայ, և փոքր ինչ անհոգութեամբ մեծամեծ վէրս երեւեցուցանէ. քանզի մարդիկ չնչին նեղութեամբ սիրելեաց

կարեւէր խոցին 'ի սիրտ՝ քան հրացայտ գնտակօք թշնամեաց ։ Բազում անգամ սաստիկ սէր բարեկամութեան յանհնարին ատելութիւն փոխարկի անզգուշութեամբ , նմին իրի միշտ կարօտի փոխադարձ դարման մատուցանելոյ , զի եւս քան զեւս զօրասցի ։

ԻԵ . Յաճախել առ բարեկամն առանց կարեւոր ինչ առթի՝ բերէ տաղտկութիւն և զանպատուութիւն ։ Այլ կարի իմն յամր և անազան երթեւեկութիւն՝ հովացուցանէ զջերմութիւն սիրոյ , ըստ առածին , որ հեռի է յաչաց , հեռի է և 'ի մտաց . ապա որ կամի արգոյ և սիրելի լինել յաչս բարեկամին մի կարի յաճախեսցէ , և մի կարի անապանեսցի , այլ միայն ընտակօք կշռեսցէ զժամանակն ։

ԻԶ . Այդ է կատարեալ բարեկամութիւն , յորժամ երկոքին ունին զմի սիրտ և զմի հոգի . զոր ինչ կամի մինն՝ կամի և միւսն , և զոր ինչ ատէ մինն՝ ատէ և միւսն . եթէ առնէ մինն՝ առնէ և միւսն , և եթէ դադարի մինն՝ դադարէ և միւսն , մինչեւ երեւիլ նոցա՝ թէ ոչ են երկու անձինք , այլ մի հոգի յերկուս մարմինս բնակեալ ։ Այդ է տեսանել անձանձիր քաղցրութիւն կենաց , և յաւէրժ ուրախութիւն . 'ի միասին կեան , և 'ի միասին մեռանին , մանաւանդ զի մեռանին և բնաւ իսկ ոչ , զի ունին ներգծեցեալ 'ի հոգիս իւրեանց զսէր անմահ և մշտնջենաւոր ։

ԻԷ . Նշան է կատարեալ բարեկամութեան՝ եթէ որ յանձն առասցէ զօգուտն իւր 'ի կամս բարեկամին , և ասիցէ . զայն օգուտ համարիմ ինձ , զոր կամիցի առնել ինձ բարեկամն իմ ։

ԻԸ ։ Անարժան է սիրոյ և բարեկամութեան՝ որ մոռանայ զերախտիս բարեկամի իւրոյ . զի է մարդ՝ որ բազում անգամ զմեծամեծ բարերարութիւնս ընկալեալ է յումեքէ , և մինչ ըստ գիպաց իմն յայլում նուագի ոչ գտանէ զոր խնդրէ , վաղվաղակի մոռա-

նայ, և առ ոտն հարկանէ զայն ամենայն երախտիս նորա, խոժոռի և անգոսնէ զբարեկամն ։

ԻԹ. Ոչ է ճշմարիտ բարեկամ, որ յորդորէ զբարեկամն իւր գործակից լինել ընդ ինքեան 'ի վնաս այլոց, այսպիսին կերպարանօք զանուն բարեկամութեան կրէ, բայց իրօք զթշնամութիւն նիւթէ. զի տայ նմա մեղանչել, գործակից առնելով անօրէնութեան իւրոյ ։

Լ. Բարեկամութիւնն ծնանի 'ի սիրոյ. իսկ սիրոյն ոչ է հարկ՝ զի սիրեցեալ առարկայն իցէ մերձաւոր, քանզի կարէ սիրել և զկարի հեռաւորն և զբացակայն ։ Ուստի որք պատճառաւ հեռաւորութեան անդուստ դադարին 'ի սիրելոյ զընկերն իւրեանց, և ոչ ջանան առնել նմա զբարիս, ոչ են կատարեալ 'ի սէրն ։

ԼԱ. Զայրանան ցաւք սրտի, մինչ 'ի վշտանալ ուրուք՝ ուրախանան այլք. թեթեւանան ցաւք, մինչ ընդ վշտացելոյ ուրուք՝ կարեկից լինին այլք ։ Նա որ ունի զկիրս ցաւոց 'ի սրտի, թագուցէ զայն 'ի թշնամւոյ՝ զի մի ուրախասցին, և ինքն առաւել տրտմեսցի. և յայտնեսցէ բարեկամին, զի 'ի վշտակցիլ նորա՝ թեթեւասցի ինքն 'ի ցաւոց և մխիթարեսցի ։

ԼԲ. Ճշմարիտ բարեկամ այնոքիկ են, որք փոփոխակի բառնան զծանրութիւն և զցաւս իրերաց. բայց գտանին և ոմանք, որք բանիւ շրթանց կոչեն զընկերս իւրեանց բարեկամս և սիրելիս, այլ 'ի սրտէ համարին զնոսա որպէս բեռնաբարձ գրաստս. զի միշտ բառնան զբեռինս իւրեանց 'ի յուս նոցա, իսկ ինքեանք ոչ երբէք մերձենան 'ի բեռինս նոցա. և սոքա են կեղծաւորք և սուտ բարեկամք ։

ԼԳ. Չէ արժանի սիրոյ որ ոչ սիրէ զիմն՝ որպէս պարտն է սիրել, վասն զի կամ ոչ ճանաչէ զյարգ նո-

րօ, կամ արհամարհէ զնա ։ Նշան ճշմարիտ սիրոյդ են բանք լեզուի, այլ արդիւնք գործոյ ։ Ոչ է անդ սէր, ուր Թագաւորէ իմ և քո ։

ԼԴ. Զայն պարտ է ճանաչել բարեկամ և պինդ ունել 'ի սիրելութեան, որ ազդ առնէ զսխալանս քո առանց իրիք շահասիրութեան . զի թէ և խիստ իցեն բանքն և ընդդէմ ախորժակին քում, հաճեաց ընդունիլ, զի հայլին յօգուտ անձին քո ։ Յիմար է նա՝ որ ատէ զբարեկամ իւր, զի յանդիմանի 'ի նմանէ ։

ԼԵ. Մի՛ զայն միայն համարեսցիս թշնամի՝ որ հատուցանէ անձին քում չարիս, այլ և զայն՝ որ բարեկամ լինել կարծի, բայց ոչ ազդ առնէ զսխալանս քո, և վասն շահասիրութեան իւրոյ ներբողէ զքեզ կեղծապատիր գովեստիւ, յորմէ խաբեալ անկանիս 'ի վտանգ, և լինիս վատանուն ։

ԼԶ. Ճշմարիտ բարեկամութիւնն պարտաւորէ զամենեսեան զբարիս կամիլ, և առնել ընկերին . իսկ խրատել և յանդիմանել զեղբայրսն՝ որ իցէ սխալեալ 'ի բանս՝ կամ 'ի գործս, է կամիլ և առնել ընկերի իւրում զբարիս, ապա որ կարող գոլով զանց առնէ և անփոյթ լինի 'ի դարձուցանելոյ զեղբայր իւր 'ի մեղաց խրատուք կամ յանդիմանութեամբ, մեղանչէ ընդդէմ սիրոյ պատուիրանին ։

Ոչ ըստ զօրէնս ճշմարիտ բարեկամութեան, որ տեսանէ զորդի բարեկամի իւրոյ անխրատ՝ և ոչ խրատէ կամ յանդիմանէ ։

ԼԷ. Բնական և աստուածային օրինօք պարտաւորիմք նպաստիւք ընչից օգնել ընկերին, մինչ է 'ի կարօտութեան ըստ մարմնոյ . ապա առաւել եւս հարկ 'ի վերայ կայ նպաստիւք խրատուց և յանդիմանութեան օգնել կարօտելոյն ըստ հոգւոյ ։ Արժանի է վարձուց որ առաջնորդէ ումեք ընդ ճանապարհ ուղիղ . բայց ոչ է պարտ յերկուանալ՝ թէ

Մատուցէ անվարձ, որ արգելու զոք գնալ ընդ ճանապարհ մոլար ։

ԼԸ. Եղբայրական յանդիմանութիւն առ հաւասար և համապատիւ բարեկամս ՚ի գործ դնի. զի իշխանաւոր ոք, կամ դատաւոր մինչ յանդիմանէ զյանցաւորն, այն է սաստ կշտամբանաց հեղինակութեամբ իւրով, իսկ եթէ փոքրն յանդիմանէ ըզմեծն, այն է յանդգնութիւն ։ Այլ խոհեմութեամբ և զգուշութեամբ իւրով որդին զհայր իւր, կրտսերն զերէց եղբայր իւր, կինն զայր իւր, և հպատակն զիշխանն իւր կարէ խրատել, և զգործ յանդիմանութեան ՚ի վեր արկանել. բայց այն ոչ ասի յանդիմանութիւն՝ այլ ազդարարութիւն, իբրեւ զի յուշ առնէ նմա զանպատշաճութիւն բանից, կամ գործոց, յորոց կամի խորշեցուցանել զնա ։

ԼԹ. Յանդիմանութիւնն՝ յառաջ եկեալ ՚ի սիրոյ բարեկամութեան, պահանջէ ունել զայսոսիկ պայմանս. Նախ՝ զի յանցանքն իցէ ստոյգ, զի յանդիմանութիւնն վասն տարապարտ յանցաւորութեան կարեվէր խոցէ զսիրտ ։ Երկրորդ՝ զի իցէ համաչափ յանցանացն, կամ նուազ քան զարժանն. զի որ տարապայման ձգի ՚ի յանդիմանելն, փոխանակ զվէրս բուժելոյ՝ առաւել եւս զայրացուցանէ ։ Երրորդ՝ զի իցէ ՚ի դէպ ժամու և առանձին. զի յանդիմանութիւն որ լինի առաջի բազմութեան, ոչ է խրատ զգաստութեան՝ այլ թշնամանք ։ Չորրորդ՝ զի իցէ ցաւակցաբար՝ մեղմ և ազդու բանիւք. զի որ հոգւով վրէժխնդրութեան և խիստ բանիւք վարի, տեղի տայ յանդգնութեան ։ Հինգերորդ՝ զի իցէ յոյս ուղղութեան. զի առաւել վտանգաւոր է յանդիմանել զանուղղայն ։

Խ. Որ զպակասութիւն բարեկամի իւրոյ՝ ոչ ազդառնէ, և ոչ խրատական բանիւք յանդիմանէ, զի

մի բարեկամն վշտացի կամ խռովեցի, ոչ է նա ճշմարիտ բարեկամ՝ այլ մանաւանդ թշնամի. զի գործ թշնամութեան է՝ կարող գոլով ոչ ուղղել զսխալանս բարեկամին, յորմէ զհետ գան նմա և այլ մեծամեծ վնասք, զորս եթէ կամեսցի յայնժամ՝ ոչ կարէ խափանել։ Նա եթէ խրատեսցէ և նա ոչ անսայցէ, առցէ ընդ իւր և զմիմնս 'ի բարեկամաց և խրատեսցէ նովօք, զի գոնէ շահեսցի զեղբայրն։ Իսկ թէ և նոցա ոչ անսայցէ, ասասցէ առաջնորդին եկեղեցւոյ, որով ազատեսցի 'ի պարտաւորութենէ. որ եթէ նմա եւս ոչ լուիցէ, եղիցի իբրեւ զհեթանոս և զմաքսաւոր։ Մատթ. ԺԸ. 17։

« Լաւ են հարուածք բարեկամի, քան զկամակոր համբոյրս թշնամւոյ։ » Առակ. ԻԷ. 6։

« Լաւ է յայտնութիւն յանդիմանութեան՝ քան զբարեկամութիւն 'ի ծածուկ։ » Առակ. ԻԷ. 5։

« Բարեկամ հաւատարիմ՝ աշտարակ ամուր, և որ եգիտ զնա՝ եգիտ գանձ։ » Սիրաք. Զ. 14։

« Զհաւատարմութիւն ստասցիր ընդ բարեկամի յաղքատութեան նորա, զի և 'ի բարիս նորա ուրախասցիս։ » Սիրաք. ԺԲ. 28։

ԳԼՈՒԽ Ի.

ՀԻՒՐԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆՑ ոմանք են առանձնական, որք միայն զգործողս իւրեանց մխիթարեն, որպիսի է աղօթք և ծնրադրութիւն, բարեպաշտ խոկումն զԱստուծոյ և զաստուածայնոց, զղջումն 'ի մեղաց, ծոմապահութիւն և պահեցողութիւն, և այլ ապաշխարանաց գործք. և սոքա վերաբերին առ կրօնն։

Այն ոմանք են ընկերական, որք միանգամայն զգործողսն և զընդունողսն մխիթարեն, որպիսի է ողորմիլ կարօտելոյ, ազատել զգերիս, ծառայել հիւանդաց, մխիթարել զտրտմեալս, բարիս առնել հասարակաց և որք վերաբերին առ բարոյականն.

Այլ արդարեւ սոքա երկոքին եւս են գովելի, բարի, աստուածահաճոյ, և վարձուց արժանաւոր. այլ ընկերական առաքինութիւնք եթէ գործին առանց սնափառութեան, գովելի եւս են, և մեծագոյն վարձուց արժանի. զի ոչ միայն լինին յօգուտ և 'ի շահ գործողին՝ այլ և ընկերին, մանաւանդ զի օրինակօք գործոց իւրեանց շարժեն զբազումս բարերարել այլոց։ Այս այսմ է և հիւրասիրութիւնն, որ ոչ միայն զհիւրընկալն ուրախացուցանէ՝ այլ և զհիւրըն. որ և զայլ բազում մասունս առաքինութեան պարունակէ յինքեան, այսինքն զմարդասիրութիւն, եղբայրսիրութիւն, քաղաքավարութիւն, օտարասիրութիւն, ողորմութիւն, խոնարհութիւն, քաղցրութիւն բարուց, և այլն.

Բ. Նա քաջ գիտէ թէ զինչ է լինել հիւրասէր և օտարասէր, որ երբեմն եղեալ իցէ նժդեհ և պանդուխտ, չքաւոր կամ հիւանդ յօտար երկրի։

Գ. Ոչ է նա հիւրասէր՝ որ կոչէ 'ի սեղան ըզհացկատակս, կամ զբարեկամս 'ի շնորհուկս նոցա և 'ի փառս անուան իւրոյ, այլ այն որ զաղքատս, զանյարկս և զնժդեհս ժողովէ 'ի տուն իւր, կերակրէ և մխիթարէ զնոսա առանց փոխադարձ ակնկալութեան։

Դ. Դէմք զուարթունք և բանք քաղցունք առաւել յագեցուցանեն զհիւրս՝ քան սեղան բազմախորտիկ և անուշահամ ըմպելիք։

Ե. Անլի և խելագար է հիւրընկալուն՝ որ այնու դիտմամբ ասպնջական լինի օտարաց, զի եկեալ մա-

տուսցեն ինքեան զպատիւ և զմեծարանս ։

Զ. Որ առաջի հիւրոց մեծաբանէ զանձնէ, ոչ
միայն զվարձս իւր կորուսանէ, այլ և որպէս զնա՛
բարտաւան նախատի ։ Քանզի հիւրն կամ պարտի
գովել զմեծաբան տանուտէրն՝ և լինել մարդահաճոյ,
կամ լուռ կալ՝ և երեւիլ տմարդի ։ Լաւ է 'ի սեղան
քաղցրախօս աղքատի ուտել հաց աշտուռ, քան 'ի
կոչունս մեծաբան փարթամի՝ կերակուր համադամ։

«Բրդեա զհաց քաղցելոց քո, և զաղքատս անյարկս տար 'ի տուն
քո. եթէ տեսանիցես զմերկ՝ զգեցուցանիցես ։» Եսայ. ԾԸ. 7։
«Ի պէտս սրբոց հաղորդեցարուք. զհիւրասիրութեան զհետ երթայք»
Հռովմ. ԺԲ. 13.
«Եղբայրսիրութիւն հաստատեսցի առ. մեզ. զօտարասիրութիւն մի
մոռանայք, զի այնու ոմանք յանգէտս ընկալան զհրեշտակս» Եբր. ԺԳ. 1.
«Նախ քան զամենայն սէր սերտ ունել ընդ միմեանս. զի սէր ծած-
կէ զբազմութիւն մեղաց, օտարասէրք լինել ընդ միմեանս առանց տըր-
տնջելոյ.» Ա. Պետ. Դ. 8.

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

ԲԱՒԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԵՐՋԱՆԻԿ է քաղաքն որոյ բնակիչք են ժրա-
ջանք, և վայելեն 'ի վարձս աշխատութեան իւրեանց.
ստացեալ ունելին միայն զհարկաւոր պիտոյս կենաց,
և փախչին յաւելորդաց և 'ի զուարճալեաց. կահք
և կարասիք՝ հանդերձ և տուն՝ կերակուրք և ըմպե-
լիք համեստ են և չափաւոր. Ո՞ւր է տեսանել խա-
ղաղութիւն քաղաքացւոց և միաբանութիւն ընտա-
նեաց, հպատակութիւն օրինաց և հնազանդութիւն

մեծաց, առնել զհարդահաճոյս և սիրել զբարեսիրտս և կեալ ազատ և ուրախ ։

Բ. Որ ոչ բաւական համարեսցի զկարեւորս անձին զոր ունի, զհետ լինի վայելչականաց՝ որք ՚ի զարդ և ՚ի զուարճութիւն մերոյերին, զրկի և ՚ի կարեւորաց անտի. և որ չէ գոհ ընդ վիճակ իւր՝ կորուսանէ և զայն, և ապա խնդրէ և ոչ կարէ գտանել.

Գ. Սակաւապէտն հանգիստ և անտրտունջ վարէ զկեանս իւր. զի սակաւ են իրք կարեւորք, որոց հարկաւ պէտս ունիցի, և զայնոսիկ եւս դիւրաւ կարէ գտանել։ Ոչ տանջի ՚ի ստանալ զաւելորդս՝ որք սնուցանեն զնախանձութիւն, և ոչ տրտնջէ յորժամ չունիցի զնոսա, զի ոչ կարօտի նոցունց.

Քանզի որ բազմաց կարօտի, անհանգիստ ջանայ ստանալ զնոսին. և մինչ ոչ կարէ ՚ի ձեռս բերել՝ տանջի և տրտնջէ. Իսկ տրտունջն ոչ միայն է ամբախիչ մտաց և խռովող կենաց, այլ և ձանձրացուցիչ ընկերաց. զի ամենեքին զզուին և տաղտկանան և ՚ի բաց հեռանան ՚ի տրտնջող բերանոյ, վասն որոյ և ոչ ոք կամի կենցաղավարել կամ բարերարել այնպիսոյն։ Զի այս իսկ է բարք ՚տրտնջողին, անգոհ լինել զբարերարէն՝ թէ և բազմօք իցէ երախտաւորեալ ՚ի նմանէ. և մեծամեծս տրտնջալ՝ եթէ փոքր մի ժամանակ անտես եղեալ իցէ ՚ի բարերարութենէ նորա։

Դ. Համեստն սակաւուք շատանայ՝ որք կարեւորք են ՚ի դարման կենաց, վասն որոյ միշտ մտագիւր կայ և ուրախ։ Իսկ փառամոլն հանապազ ջանայ ՚ի ստանալ զարծաթ ՚ի պէտս վայելչականաց, վասն որոյ անհանգիստ տառապի ՚ի հոգս և ՚ի զբաղանս։ Նա՝ բազում անգամ անարժան միջոցօք հնարի շահել, զի մի նուազութիւն ինչ բերցէ պատուոյն իւրոյ, սմին իրի չարաչար տանջի ՚ի խղճէ մտաց։ Ապա բարի է լինել չափաւոր և համեստ, և կեալ

զուարթամիտ, քան լինել մեծատուն՝ բայց փառա-մոլ, և տանջիլ մտօք և մարմնով։

Ե. Օ՛ինչ առաւել ցանկալի մարդկութեանս քան զայն՝ որ առաւել օգտակար է 'ի պահպանել զկեանս մեր երջանկաբար. ապա զիա՞րդ չիցէ յաւէտ ցանկալի բաւականութիւնն կարեւորք, որ պահէ զկեանս մարդոյ զուարթ, առողջ և երկար.

Զ. Քաղաքական կենցաղավարութիւնն միջականաց է առաւել ապահով և հանգիստ քան զայլ վիճակս կենաց. զի եթէ լինիցի ոք կարի իմն նուաստ, այլք իշխեն նմա, վասն որոյ կայ միշտ 'ի տառապանս նեղութեան և վշտաց։ Իսկ եթէ լինիցի կարի իմն յարգոյ, ինքն իշխէ այլոց, վասն որոյ կրէ հանապազ զթշնամութիւն 'ի յաջողակաց։ Իսկ որ զմիջակայինն վարէ զկենցաղ, ոչ գլխովին ընկճեալ է ընդ իշխանութեամբ ուրուք իբրեւ զնուաստ ոք, և ոչ կրէ զթշնամութիւն 'ի յաջողակաց իբրեւ զիշխանաւոր ոք. վասն որոյ միշտ կայ խաղաղ և մտադիւր, չափաւոր պիտոյիւք շատացեալ։

Է. Տրտմութիւն է սրտի ըղձանալ բազմաց, և հասանիլ սակաւուց. և բերկրութիւն է հոգւոյ ըղձանալ սակաւուց, և հասանել բազմաց։ Ապա մի ցանկասցի ոք բազում ստացուածոց, զի մի՛ տրտմեսցի յորժամ չկարիցէ ունել. այլ սակաւուց և կարեւորաց միտ դիցէ, զորս դիւրին է 'ի ձեռս բերել։ Իսկ եթէ բազմաց եւս հասանիլ նմա դէպ լիցի, յայնժամ ուրախամիտ բերկրեսցի անձն նորա, իբրեւ զայն որ 'ի պեղելն զերկիր գտանէ գանձ։

« Լաւ է պատառ մի համով խաղաղութեամբ, քան զտուն լի զենլեօք և բարեօք թշնամութեամբ։ » Առակ. ԺԷ. 1.

« Շահավաճառ մեծ աստուածպաշտութիւն է բաւականութեամբ հանդերձ։ » Բ. Տիմ. Զ. 6.

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԵՐԿԻՐՆ է՝ մայր գթած, և ոչ դադարի եր- բէք 'ի բաշխելոյ զպարգևս բարիս որդւոց իւրոց, և առնել զնոսա փարթամ. և որքան առաւելուն 'ի ջանս գործել զնա, այնքան առաւել արդիւնս շահե- կանս մատուցանէ նոցա. ապա պարտաւոր գտանին բնակիչք՝ եթէ թողուն զերկիրն անգործ և զանձի- նս կարօտ:

Բ. Պարտ է ջանալ և աշխատիլ յայնպիսի ար- հեստս, որով սնանի և պահպանի կեանք մարդոյ. և ահա այսպիսի է արհեստն մշակութեան: Թող զի աշխատութիւնն առողջ պահէ զմարմինն և զօրացու- ցանէ, իսկ ծուլութիւնն հիւանդագին առնէ և տկար:

Գ. Բարեբաստիկ փարթամութիւն՝ մշակութիւ- նըն է համարելի, որ աննախանձ ընձեռէ զճշմարիտ հարկաւորս կենաց մարդկան. իսկ թէ կարելի է մար- դոյ գործելով զերեսս երկրի ստանալ զհարկաւոր պէտսն, ուրեմն տարապարտ տաժանի 'ի խնդիր ոս- կւոյ և արծաթոյ՝ ականս հատանել 'ի խորս երկրի:

Դ. Բազումք 'ի մարդկանէ զերջանիկ հարստու- թիւնն՝ որ զետեղեալ է 'ի մշակութեան երկրի, մա- հու չափ պատերազմաւ և արեան հեղմամբ զոր ա- մենայն տառապին գտանել, և ոչ գիտելով թէ ուր իցէ, 'ի զուր թարթափին ընդ ամենայն երկիր: Չէ յանդունդս խորոց թաքուցեալ, այլ կայ 'ի պատ- րաստի 'ի ներքոյ ոտից իւրեանց. եթէ գործեն զնա, ոչ միայն զդարման կենաց գտանեն՝ այլ և զխաղա- ղութիւն, զառողջութիւն և զերկարութիւն կենաց՝ աւելի քան զոր կարծեն այլով եղանակաւ ունել:

Ե. Անփառութիւնն է աղբիւր թշուառութեան, զի բազումք վասն չափազանց վայելչութեան 'ի կա-րեւորացն եւս զրկին, և տառապին 'ի կարօտու-թեան. այլ որք հարկաւոր պիտոյիւքն շատանալ կամին, գտանեն զխնդութիւն և զխաղաղութիւն։

Զ. Նուաճել քոն զամենայն արհեստս որք ծա-ռայեն 'ի դիւրութիւն՝ 'ի զարդ և 'ի վայելչութիւն մարդկան, պարտ է ծաղկեցուցանել զարհեստս որք հարկաւորք են կենաց, որպիսի է երկրագործութիւն, հովուութիւն, դարբնութիւն, ոստայնանկութիւն և հիւսնութիւն։ Ժողովուրդք որք շատանան հար-կաւորօք, և ոչ զհետ կրթին վայելչականաց, կեան անմեղ և հանդարտ կենօք, ոչ տանջեն զայլս անիրաւ յափշտակութեամբ և բռնութեամբ, և ոչ արկա-նեն զանձինս 'ի չարաչար աշխատանս առ 'ի ստա-նալ զաւելորդս, որք ոչ են կարեւորք կենաց՝ այլ միայն վայելչութիւն։ Բնութիւնն սակաւուք սովոր է շատանալ, իսկ ցանկութիւն՝ ոչ երբէք գիտէ ա-սել բաւ։

Է. Արդ և յարգանաց են արժանաւոր ճարտար արհեստագէտք, զի կազմեն զարհեստակերտուածս հանճարաւոր, որք թէպէտ են գործ ուշիմ մտաց, այլ ոչ հարկաւոր 'ի պէտս կենաց։ Իսկ զիարդ չիցէ գովելի մշակն, որոյ գործ է հարկաւոր և կենցաղօ-գուտ, և ոչ ըստ գործոց ճարտարաց 'ի վայելչու-թիւն մարդկան հնարեալ. զի քրտնաջան վաստակոցն արդեամբ կերակրէ զքաջահանճար արհեստաւորս, և զամենայն վիճակ մարդկային ազգի։

Ոչ է պարտ անգոսնել զմշակութիւնն. զի ոչ ոք որ առողջ միտս ունի, արհամարհէ զգործ ինչ պի-տանի՝ արարեալ ձեռամբ անհանճար գիւղականի. այլ հաճեալ հաւանի ընդ այն, և մեծ շնորհ և ե-րախտիս անձին վարկանի։

Ը. Հերեկղոն Թագաւոր Աթենացւոց՝ որ ե- դիտ զկիրառութիւն արծաթի դրամոց, եդ օրէնս հպատակաց գործել զերկիր, և պտղովք նորա սնա- նել. դարմանել զխաշինս, և զկաթն նոցա առնուլ 'ի կերակուր և զբուրդն 'ի ծածկոյթ, զի ասէր. Եր- կիր տայ անսպառ զպտուղ իւր 'ի սնունդ մարդ- կան, մինչ աշխատին 'ի նմա մարդիկ. Բայց յորժամ ետես եթէ 'ի պատճառս դրամոց թողին զերկրա- գործութիւնն, և ապականեցին զբարս իւրեանց, և յախուռն արծաթսիրութեան յաճախեցան չարիք 'ի վերայ երկրի, զղջացաւ յոյժ, և առ դառնութեան սրտին թողեալ զիշխանութիւն իւր, առանձնացաւ յանմարդի խորշ լերանց, և եկաց անդ աղքատ և թախծագին մինչև ցվախճան կենաց իւրոց:

---

* Ո՞չ ոք կամիցի գործել՝ և կերիցէ մի:» Բ. Թէս. Գ. 10.

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ծառայ կամ սպասաւոր որ միայն զդիւրու- թիւն անձին ընտրէ, ոչ բարւոք ծառայէ տեառն իւրոյ. զի ծառայ բարի յանձն առնու կրել զնեղու- թիւն յօգուտ տեառն իւրոյ. իսկ ծառայ վատ խոյս տայ 'ի դժուարութենէ, և ոչ օգնէ նմա 'ի ժամա- նակի հարկաւորութեան:

Բ. Ոչ ինչ օգուտ է շրթամբք խօսից երեւիլ տի- րաճան, և գործով գտանիլ դաւաճան. զի ոչ լեզուն է որ տիրասէր առնէ, այլ գործն որ յառաջ գայ յանխարդախ սրտէ: Ծառայ օգտախնդիր ոչ կարէ

լինել հաւատարիմ տեառն իւրոյ, և ոչ բարեջան 'ի վաստակս ։

Գ. Ծառայ որ նենգէ տեառն իւրում, և յարի 'ի կողմն թշնամւոյն, արժան է զի պատժեսցի յայնմանէ՝ որում եղեւ թեւակից. զի որ իւրում բարերար տեառն գտաւ դաւաճան, ոչ այլ ումեք յուսալի է լինել նմա հաւատարիմ։

Դ. Կամք ծառային պարտի լինել այն՝ զոր ունի տէր իւր. սիրել զոր սիրէ. և ատել զոր ատէ. զի որ ջանայ խոնարհեցուցանել զտէրն 'ի կամս իւր, և գործել ըստ հաճոյս անձին իւրոյ, ոչ է ծառայ՝ այլ տէր։ Եւ ոչ իսկ արժան է ծառային քննել զպատճառս գործոյն, ընտրել կամելով զդէպն և զանդէպն, այլ միայն կամակար հնազանդութեամբ 'ի կատարումն պատուիրանին փութալ։

Ե. Հաւատարմութիւն սպասաւորին երեւի յիրս դժուարինս. զի նա է հաւատարիմ, որ եռանդագին սիրով և զուարթութեամբ տանի վշտաց. իսկ որ խոժոռի և տրտնջէ անարժան է սպասաւորութեան և վարձուց։ Դոյզն մի ծառայութիւն մեծաւ սիրով առնել հաճելի է քան մեծ ինչ աշխատութիւն արարեալ նուազ սիրով։

Զ. Հնազանդութիւն ծառային յառաջ գայ 'ի բարերարութենէ տեառն. և ուր առաւել է բարերարութիւն, անդ առաւել է հնազանդութիւն։

Է. Ընդդէմ արդարութեան է զաշխատաւոր սպասաւորս թողուլ անխնամ 'ի ծերութեան նոցա կամ 'ի տկարութեան. զի որ մինչ կարողն էր՝ ծառայէր հաւատարմութեամբ, արժան է զի խնամարկեսցի 'ի տկարութեան իւրում, ապա թէ ոչ՝ ոչ երբէք գտանիցի հաւատարիմ սպասաւոր։

Ը. Եթէ տեարք լինէին բարի, ոչ գտանէր ծառայ չար. զի ծառայք ոչ այլ իմիք ցանկան և հե-

տեւէին, բայց եթէ նմանող լինել տեառն իւրեանց, և 'ի պատիւ նոցա հասանել:

Թ. Սա՛յն է կատարեալ ծառայութիւն առ Աստուած, որ յառաջ գայ միայն 'ի սիրոյն Աստուծոյ. և ճշմարիտ սիրովն յանձն առնու կորուսանել զինչս, զպատիւ, զկիրեալս և զանձն իսկ, զի մի՛ կորուսցէ զսէրն Աստուծոյ: Անկատար ծառայութիւնն է՝ որ յառաջ գայ յերկիւղէ պատժոց. զի որ առ երկիւղի ծառայէ և հնազանդի, առաւել զինքն սիրէ քան զԱստուած:

* Ծառայ ճշմարիտ որ վաստակիցէ քեզ՝ մի՛ զայրացուսցես. և զվարձկան որ տուեալ իցէ զանձն իւր 'ի վերայ քո՝ մի՛ զզուեր: Սիրաք. Է. 22.

* Ծառայ ժիր սիրեա զնա, և յազատութենէ կարօտ զնա մի՛ առներ: Սիրաք. Է. 23.

* Ծառայք հնազանդ լերուք տերանց ձերոց յամենայնի. մի՛ առ ականէ ծառայութեամբ իբրեւ մարդահաճոյք: Կողոս. Գ. 22.

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

ՀՆԱԶԱՆԴՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԻՏԵՑԻՐ դուստր խոնարհութեան 'ի դէպ է անուանել զնաղէկ հնազանդութիւնն, զորոյ ընդ բազմապատիկ ձիրս շնորհաց՝ փայլելոցք միայն ճանաչեն. զի բարոյապէս ազատ կացուցանէ զկամս մարդոյ, որ ազատ գոլով բնականապէս հնազանդութեամբ բանին, անհնազանդութեամբն նման՝ եղեալ է ծառայ կրիցն բարոյապէս. և այս ազատութիւն է անաշխատ թագաւորութիւն, առանց պատերազմի յաղթութիւն: Այդ է տեսանել ամենայն թշնամեաց պարտութիւն. անդ վերընձիւղին երփներանգ ծա-

զենքս խաղաղութեան. ամեն բարգաւաճին կենցաղօգուտ պտուղք սիրոյ և խնդութեան։

Ապաքէն որդիք մարդկան, որք միանգամ ցանկայք կարգակից ձեզ ունել զվայելչագեղ օրիորդն խոնարհութեան զհնազանդութիւնն՝ որպէս և կամի Աստուած, փութացարուք ընդ առաջ ելանել նմա և ողջունել. առեալ ածել զնա 'ի անձնեակ արտի ձերոյ, և իբրև դշխոյ պանծալի բազմեցուցանել 'ի գահոյս կամաց և յօժարութեան ձերոյ, որպէս զի և դուք թագ ակնակուռ կապեալ 'ի գլուխ՝ պսակեսջիք փառօք։

Բ. Հնազանդութիւնն ենթադրէ զներգործութիւն ինչ դրական, կամ 'ի ներքս յիմքեան և կամ արտաքս։ Ի ներքս, որպէս հնազանդել կամաց առքարուց առաջնորդութիւն մտաց, և կամ կամիլ զեր ինչ ըստ կամաց հրամայողին։ Իսկ առ արտաքս, որպէս հայիլ աչօք, խօսիլ լեզուաւ, գործել ձեռօք, և այլն։ Այս պաշտօն հնազանդութեան՝ է գործառութիւն ինչ դրական, գործադրիչ այնմ ամենայնի՝ որ է վայելուչ օգտակար և բարի, առաջադրեալ 'ի մտաց կամ 'ի հրամայողէն։

Գ. Հնազանդն ոչ ունի դյատուկ կամս, զի կամք նորա է կամքն հրամայողին. և այսու ոչ եթէ բառնի անձնիշխանութիւն մարդոյ, այլ առաւել հաստատի։ Զի մեծ իշխանութիւն է մարդոյ այնպէս կառավարել զկամս իւր, մինչև ամենայն ակնարկութեան մտաց հնազանդեցուցանել, զորս միայն յատուկ ճանաչմամբ իւրով օգտակար համարի, և առաջադրէ նմա առնել։ Այլ թէ ոչ՝ մարդն լինէր անկարող 'ի շարժել զկամս իւր, որով բառնայր իսպառ ազատութիւն անձնիշխանութեան. զի կամքն գոլով բաղձանք իմն կոյր՝ ոչ կարէր ընտրել զբարի և զչար՝ եթէ ոչ հնազանդէր մտաց։

Աստի մինչ միտքն տեսեալ զօգուտն անձին իւրոյ՝ յորդորէ զկամսն հնազանդիլ կամաց այլում, առդէն միացեալ է ընդ նմա, և այնուհետեւ այն ոչ է կամք այլոյ՝ այլ կամք իւր, և իբրեւ իւրոյ ինքեան հնազանդի ազատաբար: Այսպէս ուրեմն որ ազատ կամաւորութեամբ ենթարկէ զկամս իւր կամաց այլում, զոր մեծապատուեալ ունի ինքեան իբրեւ յատուկ կամք, ոչ եթէ կորուսանէ զանձնիշխանութիւն իւր, այլ առաւել հաստատէ:

Դ. Հնազանդիլ կամացն Աստուծոյ՝ բնական է ամենայն ստեղծուածոց, ըստ որում Աստուած է հեղինակ բնութեան, ուստի և յաւիտենական անհեղլի օրինացն Աստուծոյ հնազանդին ամենայն արարածք. իսկ հնազանդիլ օրինացն Աստուծոյ՝ է հնազանդիլ աստուածային կամաց, զի 'ի նմանէ է օրինագրեալ:

Արդ՝ օրէնքն աստուածային առ հասարակ և անեղծանելի մնալոյ տպաւորեցան 'ի միտս մարդկան, որք կոչին բնական օրէնք. կամ աստուածային յայտնութեամբ 'ի գիր արձանացան, որք և ասին գրաւորական և շնորհական օրէնք, զորս մարդիկ օրինադէտք՝ կամ որոց յանձն է պաշտպանութիւն օրինաց, գուն գործեն հանապազօր հրատարակել ամենեցուն. և որք լսեն՝ պարտաւորին հնազանդիլ, և 'ի կատարումն նոցին փութալ:

Նոյն և օրէնք եկեղեցական և քաղաքական, որք թէպէտ չեն յատկապէս հրամայեալ յԱստուծոյ, սակայն դիմեն 'ի լրումն կամացն Աստուծոյ. զի եկեղեցականն հայի 'ի բարեկարգութիւն ճշմարիտ կրօնից, և քաղաքականն 'ի բարւոք կառավարութիւն հասարակաց: Այսպէս որ ոչ հնազանդի օրինացս այսոցիկ, արժանի է պատժոյ՝ իբրեւ հակառակող աստուածային կամաց:

Ե. Հնազանդութիւնն պարտաւորէ զհնազան-

գետոյն մինչեւ ցմահ. զի եթէ որ 'ի միում նուաստի անհնազանդ գտանիցի, զառաջին վարձն եւս կորուսանէ. զի ոչ շահ առնուցի որ 'ի հնազանդութենէ օրինաց, եթէ 'ի վախճանի օրինազանց ելցէ յաշխարհէ ։

Զ. Մարդիկ յինչ ինչ գործողութիւնս զորս պարտ էին առնել, պատճառանօք իմն կարեն զանձինս անբասիր կացուցանել՝ եթէ զանց արարեն զնոքօքն. այլ ոչ է մարթ անբասիր մնալ նոցա. եթէ անհնազանդ գտանիցին այնց՝ որոց աստուածային կամք մարդկային օրինօք պարտաւորին հնազանդիլ ։ Սաստ պարտին ամենեքեան պատսպարիլ ընդ դրօշակաւ հնազանդութեան. և որ ոք սատամբակեալ վարագան-ջէ, արժանի է պատուհասի. զի գրեալ է. Որդին անհնազանդ 'ի կորուստ երթիցի ։

Է. Ոչ որ բաւական է յընթացս կենաց անվրէպ ընթանալ ինքնին առանց առաջնորդի. քանզի որ ընդ անծանօթ ճանապարհ գնայ, պէտս ունի ումեք ընկնել նմա ուղեցոյց ։ Իսկ մարդիկ մինչ գան յաշխարհ անծանօթ են կենցաղոյս ճանապարհի. ուրեմն կարօտին ուսանիլ յայլոց զճանապարհ ուղիղ, ընդ որ ունին անցանել 'ի կեանս իւրեանց, զի մի խոտորիցին յուղւոյ պողոտայէ մարդկօրէն կենցաղավարութեան 'ի յառս և 'ի կիրս. և այս լինի հնազանդութեամբ տեղեկագունից. Զի զոր ոչ գիտէ որ առ ոք դիմէ, պարտի ուսանել յայլոց, զի հասանել կարիցէ ։

Մարդ՝ եթէ ոչ վարժեսցի 'ի հմտագունից 'ի խօսս, 'ի գործս, 'ի վարս և յուսմունս, անկարգ քանզանբանս գտանի ։ Մանկունք 'ի կատարելութիւն իւրեանց ունին դաստիարակ զբնութիւնն. Իսկ մարդիկ կարօտին ընուլ զայն 'ի միմեանց, ագէտք 'ի գիտնոց ուսանելով, և տկարք 'ի կարողաց խնամելով. և այսորիկ բարեմասնութիւնք ոչ կարեն յառաջանալ

պայծառ լինիք, բայց եթէ հնազանդութեամբ ուսուցչաց և խնամակալաց ։

Նորածին տղայն 'ի մենալն անխնամ՝ կամ մեռանի, կամ այլանդակ իմն դառնայ. զի թէ ոչ պնդեն 'ի խանձարուրս զփափուկ անդամս նորա, քայլէ իբրև գորտ ։ Վասն որոյ Աստուած խնամածու բնութեան մարդկան՝ զառաջին ծնողս մեր 'ի կատարեալ հասակի ստեղծ, և 'ի միտս նոցա տպաւորեաց զամենայն հարկաւոր գիտելիս, 'ի կառավարել զնորաբոյս մանկութիւն մարդկայինս բնութեան. և սերունդք նոցա վարժութեամբ ուսեալ առ 'ի նոցանէ՝ առ յետնորդս աւանդեցին. և խոհականագոյնքն 'ի նոսա ընդ դարս դարս բազում փորձիւ զբազում կենցաղօգուտ խնամս 'ի վերայ յաւելին մինչև ցարդ՝ 'ի դիւրութիւն կենաց մարդկան. բայց այս ամենայն եղեւ և լինի հնազանդական հոգւով ։

Զի եթէ ոչ անսային յետինք 'ի գործ դնել զոր լուան և տեսին յառաջնոց, ոչ գտանիւր այժմ օգտակար ինչ յաջորդութեամբ հասեալ առ ժառանգս նախնեաց. Աւասիկ հարկաւոր էր արդեացս, կամ ունել զամենայն շնորհս զոր ունէր նախկին մարդն, կամ զուրկ մնալ յամենայն բարեմասնութենէն, և կամ կրել իւրաքանչիւրոց զբազում տաժանմունս 'ի գիւտ նոր 'ի նորոյ կենցաղօգուտ պիտոյից ։ Նոյնպէս պարտ է համբակաց հնազանդիլ հմտագունից առ 'ի ուսանիլ զամենայն հարկաւորսն, թէ արհեստականս, և թէ իմաստասիրականս, մանաւանդ ըզբարոյականս, որպէս զի կարասցեն գնալ անմոլար յընթացս կենաց, և բարւոք զելս գտանել 'ի հովտէս տառապանաց ։

Ը. Աշակերտք պարտին հնազանդիլ ուսուցչաց իւրեանց յոր և իցէ արհեստս, թէ յազատականս և թէ 'ի ծառայականս. և յանձն առնուլ զաշխատանս

կամակար սրտիւ, և ջանալ ըստ չափու՝ մինչև 'ի կատարեալ առողջութիւն։ Բայց արդէն բազումք անհնազանդութեամբ յետս կացեալ միայն թերի յօգտաքեր ուսմանց, որով զրկին 'ի բարեբաստութենէն զոր մարթ էր նոցա ստանալ՝ եթէ հնազանդեալ 'ի գործ դնէին զպատուէրս ուսուցչաց։

Բայց և ուսուցիչք պարտին ուսուցանել աննախանձ և փոյթեռանդն, զի մի համբակքն 'ի մնասատակ տարժանմանց վհատեալ լքանիցին, ապա թէ ոչ՝ հակառակ լինին Աստուծոյ, որ կամի զի մարդիկ օգնեսցեն միմեանց 'ի բարի կրթութիւնս ուսմանց։

թ. Հնազանդիլ Աստուծոյ, ծնողաց, ուսուցչաց, իմաստնոց և ծերոց, և ևս բարերարաց՝ որպիսի են թագաւորք, իշխանք կամ առաջնորդք, ոչ միայն գրական և շնորհական օրէնք, այլ և բնական օրէնքն զնոյն օրինադրէ։ Որովհետև մարդիկ ծնանին տգէտ և անհրահանգ, կարօտին ապա ուսանիլ 'ի գիտնոց և հրահանգիլ 'ի խնամակալաց. ուրեմն որ ոչ հնազանդի սոցա, չարաչար մեղանչէ, և պատժոյ է արժանի։

Արտաքին կերպարանաւ և բանիւ բերանոյ ոչ ոք զանձն ստարացուցանէ 'ի հնազանդութենէն Աստուծոյ, բայց գործովք սակաւք գտանին. սակայն Աստուած ոչ 'ի բանս՝ այլ 'ի գործս հայի։ Արդ որ կամի գիտել թէ իցէ հնազանդ Աստուծոյ, քննեսցէ զգործս իւր, որ թէ իցէ աստուածային օրինաց համաձայն, է հնազանդ. իսկ եթէ այլազգ ինչ իցէ, ծանիցէ զինքն անհնազանդ։

ժ. Հնազանդութիւնն ոչ է անկարգաբար հպատակութիւն կամաց այլում, այլ ունի չափ կարգ և կանոն. չափն է կարողութիւն հնազանդելոյն, զի ոչ ոք պարտաւորի բառնալ զլուծ 'ի վեր քան զկար իւր։ Կարգն է արժանապատուութիւն այնոյ՝ որոց հնա-

զանդիլ պահանջէ, որպէս հայր արժանապատիւ է քան զմայրն, երէց եղբայր քան զկրտսերն, թագաւոր քան զիշխանս, հոգեւոր առաջնորդք քան զաշխարհական տեարս, և չէ արժան զնուազն նախամեծար ընտրել քան զառաւելն։ Խոհեմականն է աստուածային կամքն. զի սա է յաւիտենական կանոն ուղղութեան տպաւորեալ 'ի միտս մարդկան, յորմէ ոչ ոք պարտի զարտուղել։ Իսկ եթէ ոք ընդդէմ կամացն Աստուծոյ բռնաբարէ զոք 'ի հնազանդութիւն յինչ և իցէ իրս և հրամայմունս, եղծանէ զկանոն հնազանդութեան, վասն որոյ ոչ ոք պարտաւորի հնազանդիլ նմա։

ԺԱ. Անաշխատ հնազանդին մարդիկ յորոց երկնչին, զի մի՛ վնաս ինչ կրեսցեն. բայց եթէ վնասն իցէ հոգեւոր, չէ արժան առ երկիւղի հնազանդիլ. զի լաւ է կորուսանել զինչս, զպատիւ և զմարմնոյ կեանս՝ քան կորուսանել զհոգի։

ԺԲ. Ամենք անվարձ ելանեն 'ի հնազանդութենէ, զի հնազանդին այնոցիկ, որոց համբաւ և մեծութիւն 'ի փառս աշխարհայինս բարձր է՝ և ոչ յաստուածայինս. և յանկանիլ սոցա 'ի սնոտի հողմածին բարձրութենէ, կործանին և վարձք հնազանդելոցն նոցին։ Այս ոչ է հնազանդութիւն առաքինական՝ այլ ծառայական և մոլեկան, և այսու ախտիւ բազումք են այժմ ախտացեալք։ Իսկ եթէ հնազանդեսցին առաքինեաց և իմաստնոց, մեծութեան նոցա և փառացն՝ որ բարձր է առաջի Աստուծոյ, լինէին և ինքեանք հաղորդակից։

ԺԳ. Այր հլու և հնազանդ՝ թէ և պակասեսցի մահուամբ, տակաւին համբաւ նորա և փառք՝ որ է պտուղ հնազանդութեան նորա, մնայ անծորելի. զի թէպէտ նա գնաց յաշխարհէս, բայց զբազում բարի գործս եթող յաշխարհի կենդանի, զորս հնազանդութեամբ ուսաւ կատարել։ Զի փառք ան-

մին գործն է, և ըստ գործոց զանազանին մարդիկ, որովհետև ըստ մարդկութեան ամենեքեան են նոյն։

ԺԴ. Հնազանդութիւնն բռնի՝ կրէ ընդ իւր զապստամբութիւն ինչ գաղտնի. զի միշտ ժամ պարապոյ խնդրէ նուաճեալն ցերեկեց լինել 'ի բռնութենէ. և երկոքին. եւս տանջին 'ի միտս, բռնաւորն՝ զի մի թողուցու վտարանջել, և նուաճեալն՝ թէ որպէս ազատեսցի 'ի բռնութենէ. Այս է չարաչար հնազանդութիւն, որ անարգ եւս է քան զգերութիւն: զի որ գերի է, միանգամ վճարեալ՝ յորժամ եղեւ գերի, և յետ այնորիկ ունի զինքն յօրէնս գերւոյ, վասն որոյ ոչ այնքան վշտանայ, նա՝ զի գուցէ գերիչն իբր 'ի ստացուած իւր խնայէ 'ի նա, և ոչ տառապեցուցանէ։

Իսկ որ ոչ է գերի օրինօք պատերազմի, ճանաչէ զինքն ազատ, թէ և իցէ հպատակ կամ հարկատու. որոյ աղագաւ մինչ բռնաքարշի անդր քան զօրէնս հպատակաց կամ հարկատուաց 'ի չարաչար հնազանդութիւն, տառապի մեծապէս, և տաղտկանօք խորհի։ Այս չէ արժան զքեզ բռնի նուաճել 'ի հնազանդութիւն, այլ քաղցրութեամբ և բարերարութեամբ.

ԺԵ. Հաւասարապատիւ իշխանաց դժուարին է հնազանդիլ միմեանց, զի ամենայն ազնուականն ծանր համարի իբրու՛ նմանւոյ հնազանդիլ. յայսմանէ յառաջանայ անհնարին խռովութիւն և հակառակութիւն առ միմեանս, և վէճ և վնաս առ հասարակութիւնն։ Այս արժան է աղաչել զԱստուած՝ զի զգլխաւորս ազգի կամ քաղաքի 'ի սէր շարժեսցէ. զի սոքա միայն շաղկապաւ սիրոյն կարեն միաբանիլ, և միմեանց հնազանդիլ՝ յօգուտ անձանց և հասարակութեան։

ԺԶ. Ի բառնալ հնազանդութեան՝ բառնին բա-

ըեկարգութիւնք յամենայն կառավարութենէ. զոր օրինակ եթէ զօրապետք ոչ հնազանդէին արքայի. և զօրք՝ զօրապետաց, ուր երեւէր յաղթութիւն թշնամեաց: Զի թէպէտ քաջութեամբ մղի պատերազմ, բայց պահանջի եւս հնազանդութիւն ամենայն ակնարկութեանց զօրապետին, որով անդէն լինի արիւնն զոր հեղուն: Իսկ եթէ ինքնարշաւ միջեսցին 'ի պատերազմ առանց հրամանի զօրապետին. ոչ 'ի համարի գնոց է հեղումն արեան նոցա. այսպէս ամենայն բարեկարգութիւնք յաշխարհի՝ հիմնեալ կան 'ի կանոնն հնազանդութեան:

ԺԵ. Պարտաւոր են մանկունք՝ հպատակիլ սիրով և զուարթութեամբ ամենայն ակնարկութեանց ծընողաց և ուսուցչաց իւրեանց, և եւս եղբարց, կամ խնամածուաց, մինչեւ չափաւ տեղի սրտմտութեան նոցա: Վասն զի չար և վտանգաւոր է հակառակիլ կամաց ծնողաց, կամ վարպետաց, կամ եղբարց. և կամ այցելուաց, որք զբարին նոցա կամին և առաջադրեն. որովհետեւ հասակն մանկական չէ բաւական անձամբ անձին զօգուտն իւր խորհիլ եւ-առնել: Այսպէս ուսանիցին որդիք հնազանդ լինել ծընողաց իւրեանց, զի և որդիք իւրեանց հնազանդեսցին ինքեանց. զի զոր ինչ սերմանէ ոք, զնոյն և հնձէ:

ԺԶ. Հնազանդութիւնն է ենթարկել զկամս 'ի ներքոյ հրամանի այլոյ, կամ վասն սիրոյ, կամ վասն վարձուց և կամ վասն երկիւղի: Որ վասն սիրոյ հընազանդի, սիրէ զանձն նորա որում հնազանդի: Որ վասն վարձուց հնազանդի, սիրէ զինչս նորա՝ զոր ակն ունի առնուլ 'ի նմանէ: Որ վասն երկիւղի հնազանդի, սիրէ զիւր ինքն զի մի պատժեսցի:

Այսքէն երեքին եւս են բարի և օգտակար. այլ առաջինն յոյժ գովելի է, և կատարեալ 'ի կարգի որդիութեան, զի որդւոց է վասն սիրոյ հնազանդիլ ծը-

նոցա ։ Երկրորդն է 'ի կարգի վարձկանութեան . զի՝ վարձկանաց է վասն վարձուց հնազանդել վարձատուաց։ Երրորդն է 'ի կարգի ծառայութեան, զի ծառայից է յերկիւղէ պատժոյ հնազանդել տերանց ։ որ առաւել ծառայութիւն ասի՝ քան հնազանդութիւն, վասն զի ոչ է կամաւոր . իսկ հնազանդութիւն է՝ որ լինի ազատ կամօք . նա զի՝ ամենայն որ է ծառայ, հարկ է նմա լինել եւս հնազանդ . այլ ոչ ամենայն որ է հնազանդ՝ պարտ է լինել եւս ծառայ ։

« Լաւ է ունկնդրութիւն քան զզոհ ընտիր . և հնազանդութիւն քան զճարպ խոյոց ։ » Ա. Թագ. ԺԵ. 22.

« Որպէս անհնազանդութեամբ միոյն մարդոյ մեղաւորք բազումք եղեն, նոյնպէս և հնազանդութեամբ միոյն՝ արդարք բազումք եղիցին ։ » Հռոմ. Ե. 19.

« Հնազանդ լերուք ամենայն մարդկեղէն ստեղծուածոյ վասն Տեառն, եթէ թագաւորի՝ իբրեւ առաւել ումեք, եթէ դատաւորաց՝ իբրեւ 'ի նմանէ առաքելոց 'ի վրէժխնդրութիւն չարագործաց, և 'ի գովութիւն բարեգործաց ։ » Ա. Պետ. Բ. 13.

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՑԱՆԿԱԼԻ է ամենայն կենդանեաց ընկերութեամբ կենցաղավարել ընդ տեսակակիցս իւրեանց, առաւել եւս մարդկային ազգի, որք բազում անգամ 'ի բազում իրս փոխանակի կարօտին օգնականութեան միմեանց, 'ի ձախողակի պատահման, 'ի ժամանակի հիւանդութեան, 'ի պակասել կարեւոր պիտոյից ։ Եւ որովհետեւ մարդիկ ծնանին տգէտ և տկար, առաւել քան զայլ ամենայն կենդանիս պէտս ունին դարմանոյ և ուսման՝ առ 'ի կեալ և լինել երջանիկ . և զայսոսիկ ոչ կարեն գտանել յառանձնակեցու-

թեան, բայց եթէ յընկերական վիճակի։

Իսկ թէ բնական է մարդոյ ըղձանալ ընկերական կենցաղավարութեան, յայտ է փորձիւ. զի ահա 'ի դատանիլ ումեք յանապատ անմարդի՝ տրտմի և տառապի, և 'ի տեսանել զխուռն բազմութիւն մարդկան՝ ուրախանայ և մխիթարի։ Այնպէս պարտ է ընտրել զայնպիսի ընկեր, որ յուրախական կիրս ուրախակից լինիցի, և 'ի տրտմականս կարեկից և մխիթար։ Եւ որքան քաղցր է և ցանկալի ընկեր բարի, այնքան դառն է և ատելի ընկեր չար։ Նա 'ի դժուարին դիպուածս գիտէ բառնալ դծանրութիւն ցաւոց և դիւրացուցանել զտառապանս. նա պատճառէ զանակնկալ վտանգս, և յաւելու վիշտս 'ի վերայ վշտաց։

Բ. Բազում չարք են 'ի մարդիկ, որք եթէ չար ընկերի ոչ պատահէին, ոչ լինէին չար. են և բազում բարիք, որք եթէ բարւոյ ընկերի ոչ հանդիպէին, ոչ լինէին բարի։ Այս լինել չար կամ բարի՝ յոլովակի պատճառի յընկերութենէ։ Զգուշասցին երիտասարդք յընկերութենէ՝ չարաց, եթէ ոչ կամին լինել չար և վատահամբաւ. զի հասակն երիտասարդական՝ դիւրասահ գոլով 'ի մոլութիւնս, օրինակաւ չար ընկերին փութով ուսանի զչարիս. յիմար է այն որ անխտիր ընդ ամենեսին ընկերանայ։

Գ. Ոչ ինչ են զարմանք, զի բազում բարեբարոյ մարդիկ հազիւ զմի որ չար կարեն ուղղել, իսկ մի ոմն չար բաւական է մոլորեցուցանել զբազումս. քանզի և բազում առողջք զմի բորոտ ոչ կարեն սրբել, բայց մի որ բորոտ կարէ ախտացուցանել զբազումս։

Դ. Բազումք ընկերակից լինելով չարաց, ոչ միայն զհայրենի ժառանգութիւնս վատնեալ՝ 'ի յետին չքաւորութիւն հասին, այլ և զանդին զանձ ամօթխածութեան և պարկեշտութեան կորուսին. և ա-

նորդ անուն ստացեալ՝ առաւել նշաւակի եղեն յաշխարհի, և կորեան զկորուստն յաւիտենից։ Ապա մեծի զգուշութեան պէտս ունի ընտրութիւն ընկերաց։

Ե. Չարասէր մարդիկ շողոքորթ և կեղծ բարուք արտաքուստ երեւին բարի, բայց իբրեւ զօձ գեղեցկամորթ զթոյն մահու ծածկեալ ունին ՚ի ներքս ՚ի սրտի, և խաբելով զանփորձ երիտասարդս՝ արկանեն ՚ի պէսպէս մոլութիւնս. Ապա եթէ կամիցի երիտասարդն կենցաղավարել ընդ ումեք, քննեսցէ զընկերս նորա, եթէ իցեն բարեհամբաւ, ընկերակից լինիցի և ինքն. իսկ եթէ իցեն վատանուն, խորշեսցի ՚ի նոցանէ, զի մի՛ և ինքն լինիցի վատանուն. զի ըստ առածին, այր յընկերէ իւրմէ ճանաչի.

Զ. Դժուարին իմն է երիտասարդաց հեռի կալ ՚ի տեսակցութենէ չարաբարոյ ընկերաց. զի այն հասակ առոյգ և եռանդնոտ ցանկայ երթալ ՚ի զբօսանս և ՚ի սրճանոցս, և ընկերակից լինել ընդ բազմաց. Բայց պարտ է գիտել նոցա, թէ արք բարեբարոյք սակաւ, իսկ չարք բազում են յոյժ. ապա ընտրելի է ընդ սակաւուց բարեաց կենցաղավարել՝ քան անխտիր ընդ բազմաց, զի մի՛ դուցէ հանդիպեսցին չարաբարոյ ընկերաց։

Է. Լաւ է ընդ բարի ընկերս գտանել ՚ի վիշտս, քան ընդ չար ընկերս ՚ի հեշտալի վայելս. նա է ՚ի մահուանէ կեցուցիչ, իսկ սա մարմնոյ և հոգւոյ անողորմ դահիճ։

Ը. Եթէ՞ ոք ընկերակցի ընդ չարս, կամ պարտ է համաձայնել նոցին, կամ հակառակել. եթէ համաձայնի, լինի և ինքն չար. իսկ եթէ հակառակի, առնէ զնոսա թշնամի ինքեան։ Ապա յաւէտ զգուշալի է ՚ի կենցաղավարութեան, զի մի՛ դուցէ ընկերակից լինիցի ընդ չարս. զի դիւրին է ընկերանալ, բայց դժուարին է օտարանալ։

«Որդեակ իմ մի նախանձիր ընդ չարս, և մի ցանկանայցես կալ ընդ նոսա:» Առակ. ԻԴ. 1.

«Որ անձին չար է՝ այլոց բարի ոչ լինի:» Սիրաք. ԺԴ. Ե.

«Ի պտղոյ նոցա ծանիջիք զնոսա. մի թէ քաղիցե՞ն 'ի փշոց խաղող, կամ 'ի տատասկէ թուզ:» Մատթ. Է. 16.

«Ցանկնէ հերձուածողէ՝ յետ միանգամ և երկիցս խրատելոյ՝ հրաժարեսջիր. գիտասջիր զի թիւրեալ է այնպիսին:» Տիտ. Գ. 10.

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

ԽՈՆԱՐՀՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՈՐՊԷՍ չէք մեծագոյն չար քան զհպարտութիւնն, նոյնպէս չէք մեծագոյն բարի քան զխոնարհութիւնն. զի նա առնէ ատելի Աստուծոյ և մարդկան, և սա սիրելի և հաճոյ. նա անհանգիստ տառապեցուցանէ, սա անվրդով խաղաղութեամբ հանգուցանէ: Եւ թէ խորհեսցի մարդ՝ թէ զի՞նչ էր նախ, և զի՞նչ այժմ, և զի՞նչ լինելոց է առ յապայն, ոչ կարէ բնաւ հպարտանալ.

Քանզի սկզբնն է յանարգ նիւթոյ, ծնանիլն ցաւօք, կեալն տառապանօք, իշխանութիւնն անօգուտ, փառքն վաղաթառամ, կեանքն կարճատև, մահն հարկաւոր, մարմինն ապականացու և կերակուր որդանց. յայսմ ամենայնէ և յայլ բազում գլխոց դիւրին է մարդոյ առնուլ 'ի միտ զթշուառութիւն բնութեան իւրոյ, և լինել խոնարհ:

Բ. Ոչ է նա ճշմարիտ խոնարհ, որ բանիւ լոկով զանձն անպիտան խոստովանի, բայց մինչ զնոյն յայլմէ լսէ, վրդովի գժդմնի և բարկանայ. ուստի յայտ է թէ այնպիսին առաւել հպարտ է քան խոնարհ, զի խոնարհն խոստովանութեամբ կամի գովութիւնս ընդունիլ և փառս որսալ 'ի մարդկանէ: Մանաւանդ

զի ստասցէ և կեղծաւոր, զի զայլ ինչ ունի 'ի լե-զուի, և զայլ ինչ խորհի 'ի սրտի. և որպէս խարդախ ոսկեգործ զարոյրն փոխանակ ոսկւոյ ջանայ 'ի վայր արկանել:

Գ. Խոնարհն զգործ բարի և օգտակար բազմաց սովոր է ունել 'ի ծածուկ, զի մի գովութեամբ հրա-չակեսցի, քանզի 'ի Տեառնէ ակն ունի առնուլ զհա-տուցումն. Իսկ հպարտն զփոքր ինչ գործ բարի զոր առնէ՝ ցանկայ հրատարակել, զի ընկալցի զգովու-թիւն 'ի մարդկանէ՝ իբրեւ զվարձ գործոց իւրոց, վասն որոյ և ոչ առնու վարձս 'ի Տեառնէ: Խոնար-հըն եթէ զգովեստ անձին յումեքէ լսէ, ամաչէ և տրտմի. իսկ հպարտն գոռոզանայ և բերկրի, և կա-մի զի առաւել եւս լուիցէ:

Դ. Խոնարհութիւնն վասն զի է բարի՝ ոչ խորշէ զոք, այլ ընդունի զամենեսին որք սիրեն զնա. զի այս բնութիւն է բարւոյ, զամենեսին հաղորդս առ-նել բարութեան իւրոյ: Նա է որպէս անդամանդ ակնիւ՝ որ 'ի տունջեան և 'ի գիշերի փայլի, առ աղ-քատս՝ որք գոհ են զվիճակէ իւրեանց և շատանան կարեւորօք, ունի շողշողիւն՝ բայց աղօտալոյս. իսկ առ փարթամս՝ որք ազգօգուտ արդեամբք ճոխանան, իբրեւ 'ի քաջարուեստ ակնագործէ բազմանկիւն ճա-խարակեալ՝ մեծապայծառ ցոլանայ, և զաչս ամենե-ցուն առ ինքն գրաւէ:

Ե. Կատարեալ խոնարհն թէ և ունիցի զմեծա-մեծ շնորհս, զինչս, զպատիւ և զմեծութիւն, տա-կաւին նուաստ զգացումն ունի զանձնէ իւրմէ. ոչ տեսանէ զբարիսն զոր ունի, այլ կամի զպակասու-թիւնս իւր տեսանել՝ զի ուղղեսցէ զնոսա, որով և եւս արժանանայ շնորհացն Աստուծոյ:

Զ. Մի ոք զխոնարհութիւնն կարծիցէ պակասու-թիւն անձին զօրութեան, կամ յիմարութիւն մտաց.

կամ Թիւրութիւն կամաց, այլ ճշմարտիւ գիտասցէ՝ թէ նա է նշան արիութեան ոգւոյ, իմաստութեան մտաց, և ուղղութեան կամաց: Քանզի անարին՝ յիմարն և մոլին ոչ երբէք կարեն խոնարհիլ. զի ոչ ամենեքեան բաւական են ունիլ զայնքան մեծ զօրութիւն, մինչև յաղթել զանբաւան կիրս հպարտութեան և բարկութեան, և լինել հեզ և խոնարհ: Վասն որոյ որ կամաւ խոնարհի առաջի ամենեցուն, է զօրեղ, իմաստուն և բարի. և ընդ հակառակն՝ անզօր յիմար և մոլի է նա՝ որ չունի զխոնարհութիւն, զի ոչ կարէ նուաճել զմոլեկան կիրս անձին իւրոյ, և զյաղթանակ խոնարհութեան առնուլ յասպարիզի կենցաղոյս.

Է. Են բազումք որք գովեն զխոնարհութիւնն առաջի մարդկան՝ առ ՚ի ցուցանել զանձինս խոնարհ. իսկ նա որ ճշմարիտ խոնարհ է ըստ սրտին Աստուծոյ, գովէ զխոնարհութիւնն յայն սակս՝ զի է բարի և արժանի գովութեան, և ոչ եթէ այնու խոնարհ կարծեսցի ինքն և փառաւորեսցի. նա՝ զի ճշմարիտ խոնարհն ոչ երբէք համարի զանձն հասեալ ՚ի կատարեալ խոնարհութիւն, այլ միշտ կրթէ զինքն առ այն հասանել:

Ը. Ոչ է նա խոնարհ՝ որ առաջի մեծամեծաց նուաստացուցանէ զանձն, և կերպարանի ՚ի կերպարանս խոնարհի, բայց մտօք հաւասարապատիւ նոցին կամ վերագոյն քան զնոսա զանձն վարկանի. այլ նա՝ որ քան զայլս ամենեսին նուաստ ճանաչէ զանձն իւր, թէ և ունիցի զմեծագոյն առաքինութիւնս և զայլ ստացական բարիս առաւել քան զնոսա:

Թ. Ոչ է նա խոնարհ, որ մինչ գտանէ զյաջողուածս բարեաց և զպատիւ ՚ի մարդկանէ, երևի հանդարտ և խոնարհ. իսկ յորժամ անկանի ՚ի ձախողութիւն և կրէ զարհամարհանս, վրդովի և

գտանանայ ։ Ճշմարիտ խոնարհութիւնն ոչ է ծառա-
մոլութեանց , զոր իբրեւ անարգ դերի , կամ անբան
գրաստ ըստ հաճոյս որք կապեցին և արձակեցին , կամ
իբրեւ աւելորդ զգեստ ագանիցի որք և 'ի բաց
հանիցէ , այլ ազատ է և ինքնիշխան , հարկաւոր զարդ
հոգւոյ , և պարծանք ազգի մարդկան ։

Այդ ճշմարիտ խոնարհն յամենայն ժամ և յա-
մենայն ուրեք միայ հանդարտ և անվրդով . ոչ 'ի պա-
տուիլ իւրում ամբարտաւանէ , զի ոչ երբէք զանձն
արժանի պատուոյ համարի . և ոչ յարհամարհելն
վշտանայ , զի գիտէ ունիլ զպակասութիւնս արժանի
անարգանաց ։

Ժ. Ընդվայր ջանայ խոնարհ երեւիլ նա որ ըն-
հետ պնդի փառաց , զի թէ և արտաքուստ ունիցի
զկերպարանս խոնարհութեան , բայց 'ի ներքուստ
կրէ յինքեան զհոգին հպարտութեան ։ Իսկ ճշմա-
րիտ խոնարհն որքան 'ի բարիս յաճախէ , այնքան
առաւել ամաչէ , և իբրեւ բազմապտուղ ոստ ծա-
ռոց՝ որքան առաւելու արդեամբք , այնքան ա-
ռաւել խոնարհի ։ Վասն որոյ զամենայն բարիս զոր
ունի՝ շնորհացն Աստուծոյ տեառնագրէ և գոհանայ
և միշտ զանձն անարժան վարկանի , և երկնչի՝ զի մի
գուցէ մեծամտեսցի , որով մեծամեծ եւս պարգե-
ւաց գտանի արժանաւոր ։

ԺԱ. Խոնարհն ոչ միայն երկարակեաց լինի և ա-
ռողջ , այլ և յամենայն ժամանակս ազատ մնայ 'ի
վնասուց . զի ոչ խռովի յումեքէ , ոչ տրտմի , ոչ
յուսահատի , ոչ զայրանայ , յորոց պատճառին ա-
գի ազգի հիւանդութիւնք և մահ . ոչ թշնամանայ
ընդ ումեք , վասն որոյ և ոչ ոք ջանայ վնասել նմա , և
այսպէս խաղաղ և երջանիկ կենօք կեցէ զաւուրս իւր ։

ԺԲ. Այն է հեզ և խոնարհ , որ թէպէտ կարող
է վրէժխնդիր լինել անիրաւութեանց արարելոց

ընդդէմ իւր, այլ աստուածավախ իմն երկիւղածու-թեամբ ներէ. Իսկ հպարտն վասն փոքու յանցանաց ջանայ վրէժս պահանջել, զի երեւեսցի կարող։

ձգ. Մի խաբեսցեն զանձինս մեծամիտք 'ի միտս իւրեանց անպատիժ մինչ ոչ թողուն զյանցանս զրզ-ւացելոյն, որ թախանձագին պաղատանօք հայցէ զնե-րումն. Զի թէպէտ և երկայնամիտ լինի Աստուած, և յապաղէ պատժել, զի թերեւս դարձցին 'ի խո-տորութենէ իւրեանց, բայց յետոյ իբրեւ տե-սանէ յամառեալ, սաստկագին պատուհասէ. որ-պէս ուժգին հարկանէ որ ապտակ, որքան զձեռն իւր հեռի տարածէ. Եւ իմիք ներողութեան է ար-ժանի, որ չէ ներողամիտ.

ձդ. Որ կամի մերժել յանձնէ զմեծամտութիւն, ամբարձցէ զաչս իւր և հայեսցի 'ի հոյակապ դամ-բարանս. անցցէ զմտաւ թէ մարդիկ որ երբեմն մե-ծաշուք փառօք բարգաւաճեալ ճոխանային 'ի վերայ երկրի, զիա՞րդ այժմ 'ի ներքոյ երկրի նեխեալ և հո-ղացեալ կոխան լինին յամենայնէ.

ձե. Իշխանք և մեծատունք դիւրաւ կարեն ըն-դունել զխոնարհութիւն, եթէ անցցեն զմտաւ՝ թէ յո՞ր աստիճան բարձրութեան ամբարձեալ կան. զի որ 'ի բարձունս բնակէ՝ առաւել երկիցէ յանկմանէ քան որ 'ի ստորին վայր գտանի։ Նոյնպէս իշխանք որ 'ի վերոյ են քան զբազումս, 'ի խոնարհութեան կալցին զանձինս իւրեանց առաւել քան զբազումս՝ զի մի անկանիցին. քանզի մեծութիւն և փառք յաշխարհի որչափ բարձրագոյն իցեն, այնչափ վտանգաւոր են և երկիւղուտ.

« Արժանակեցէ ամբարտաւան 'ի խոնարհ՝ և արարցէ զպատուով 'ի վեր : » Դ. Թագ. Ժթ. 30.

« Խոնարհաց և հեզոց աղաչանք՝ միշտ քեզ հաճոյ եղեն : » Յուդթ. Թ. 16.

« Հայեցաւ նա յաղօթս խոնարհաց . և ոչ արհամարհեաց զխնդրուածս նոցա : » Սաղմ. ՃԱ. 17.

« Որչափ մեծ ես՝ խոնարհեցո զքեզ յամենայնի . և առաջի Աստուծոյ գտցես զշնորհս : » Սիրաք. Գ. 20.

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

ՀԱՄԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՀԱՄԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆ է զօրութիւնն այն առաքինութեան, որով դիմակալէ անզգուշ կրից . սա ոչ յաւելուլ ինչ 'ի ներգործութիւնս՝ զորս ներգործեն մարդկային գործարանք ներքին և արտաքին, այլ միայն է զօրութիւն ինչ բնաւորեալ 'ի զսպել և արգելուլ զայն ամենայն զոր խոհեմութիւնն ոչ թոյլատրէ առնել : Վասն զի խոհեմութիւնն է ընտրել զառնելիս և զխորշելիս, և արիութիւնն է 'ի գործ դնել . իսկ զօրութիւնն որ ընդդէմ կայ և խափանէ առնել զոր արգելու խոհեմութիւնն, ասի համբերութիւն : Ապա համբերողն է տիրող 'ի վերայ բուռն կրից, իսկ անհամբերն՝ յաղթահարեալ և տկար :

Եւ խորհրդաբար կոչեցաւ համբերութիւն, այսինքն համբերող . զի յորժամ կիրք բարկութեան արէ և ջերմացուցանէ զարիւնն, 'ի կծու և 'ի դառն համ փոխարկէ զքաղցրութիւն նորա . զի որպէս յայտ է 'ի փորձոյ, յորժամ սաստիկ եռայցէ քաղցրահամ ինչ, փոխի 'ի կծու և դառնահամ : Իսկ առն համբերողի զիջանին կիրք, զովանայ արիւնն, և անդէն առնու զառաջին բնական համն քաղցրութեան, ուստի ասաւ համբերութիւն, այսինքն համբերողութիւն :

Բ. Չիք յաղթող դժուարութեանց աշխարհի քան զհամբերողն, և ոչ յաւէտ տկար քան զայն ապաժոյժ. զի ոչ գոյ այնքան ծանր և դժուարին՝ որում կատարեալ համբերութիւնն ոչ յաղթեսցէ, և ոչ թեթեւագոյն ինչ բեռն՝ զոր անհամբերութիւնն ոչ ծանրասցուսցէ, զի ո՛ և իցէ իր դիւրաբառնալի՝ 'ի պակասիլ համբերութեան լինի անտանելի։ Վասն որոյ այր անհամբեր յամենայնի տաղտկանայ, խռովի և յուսահատի, և ոչ միայն անձին իւրում է տանջանք՝ այլ և ամենեցուն, նմին իրի ամենայն ուրեք է անարգ և թշուառ.

Գ. Զի՞նչ արդեօք շահի ոք անհամբերութեամբ 'ի պատահիլ դժուարութեան, բայց եթէ զառաւել վիշտս որում եթէ համբերէր, վիշտքն դադարէին 'ի լինելոյ վիշտ։ Քանզի անհամբերութիւնն բազում անգամ սնոտի կարծեօք երեւակայէ զդժուարութիւն, ուր չէք բնաւ դժուարութիւն. կամ զպակասն առաւելու և զփոքրն մեծացուցանէ. զի նման խոշորացոյց ապակւոյ՝ որ զլուն իբրեւ զփիղ երեւեցուցանէ, կամ մելամաղձութեան ախտի՝ որ զչգոյն իբրեւ զգոյ կարծեցուցանէ, նմին իրի հանապազ տանջի՝ որ ոչ գիտէ համբերել։

Դ. Նա այն լինի ոք անհամբեր, ընդ որ ոչ հաճի կամք իւր. զի եթէ ամենայն ինչ լինէր ըստ կամաց, ապաքէն կամք իւր հաճեալ հաւանէր և միաբանէր ընդ նմին, և յայնժամ ոչ բնաւ պարտ էր գտանիլ 'ի մարդում ունակութիւնն համբերութեան։ Իսկ արդ՝ գոյ ունակութիւն համբերութեան տպաւորեալ 'ի կամս մարդոյ անդստին 'ի բնութենէ. ապա ուստին գտանիլ յաշխարհի ներգործութիւնք ինչ կամ պատահարք՝ որք իցեն ներհակք հաճութեան կամաց առ 'ի համբերել նոցին։ Նա որովհետեւ ամենայն կարողութիւն կարգեալ է առ իւր առարկայ,

տպա և կարողութիւնն համբերութեան կարգեալ է առ հակառակս կամաց մարդոյ՝ առ վիշտս և նեղութիւնս, որպէս առ իւր առարկայ։

Ապա որ ոչ կամի համբերել կրից, բարձցէ յաշխարհէ զամենայն հակառակ ներգործութիւնս և զվիշտս. իսկ եթէ չէ բաւական այսմ, զայն արասցէ՝ առ որ բաւական գտանի. այսինքն է՝ համբերել դըժուարութեանց։ Իսկ եթէ ոչ ախորժէ համբերել, բարձցի ինքն անհամբերն յաշխարհէ որ ոչ կամի հնազանդիլ ընդհանուր կարգի տիեզերաց, որ 'ի հակառակ էութեանց գոլով բաղկացեալ՝ զհակառակ ներգործութիւնս ածէ յառաջ։

Ե. Համբերութիւնն անդ երեւի, ուր անհաճոյք կամաց մարդոյ պատահին, որպէս հիւանդութիւն, ձախորդութիւն, չքաւորութիւն, անպատուութիւն, եւս և մահ սիրելեաց, և որ սոցանմանք են սակի վշտացուցիչ դիպուածք։ Արդ՝ է ինչ յայսցանէ որ յաստուածային կարգադրութենէն քինի է՝ որ 'ի մարդկանէ պատճառի, և է՝ որ 'ի կամաց կամ յանզգուշութենէ ուրուք յառաջ գայ։

Ասա ո՛վ անհամբեր, ում 'ի սոցանէ բարկանալ արժան է. զի անհամբերութիւնն յառաջանայ 'ի բարկութենէ։ Եթէ բարկանաս հեղինակին բնութեան՝ որ է Աստուած, թէ ընդէ՞ր թողու գալ դըժնդակ պատահարացս, հակառակիս Արարչին քում։ Եթէ բարկանաս մարդկան զի վշտացուցին զքեզ, հարկիս ուրեմն զամենայն մարդիկ 'ի կամս քո խոնարհեցուցանել, զի արասցեն զհաճոյս կամաց քոց. և այս է յանկարելեաց սակի, զի չէ բաւական մի ոք նուաճել զկամս բազմաց և հնազանդեցուցանել իւրեան, այլ մանաւանդ քեզ անկ է նուաճիլ ընդ կամօք նոցա և հնազանդիլ։ Իսկ եթէ բարկանաս անձին քում զի հասոյց քեզ չարիս, ահա դու ընդ-

քեզ օգտիս. և այս է անհնարին յիմարութիւն։ Ապա զոր ոչկամիս կրես, պարտիս կամաւ համբերել։

Զ. Անհնար է մարդոյ ամենեւին զերծ 'ի վտանգէ մնալ, մինչդեռ կենցաղավարի 'ի կեանս յայսմիկ. այլ 'ի հասանել արկածից պարտ է արիաբար տոկալ և համբերել, և իբրեւ վէմ անդրդուելի զալիս փորձութեանց կենցաղոյս ծովու փշրել և յետս դարձուցանել. զի լաւ է համբերել տառապանաց և կեալ, քան անհամբեր բարոյիւք լքանիլ և զմահ համբուրել։

Է. Պարտ է ունիլ մարդոյ զհամբերութիւնն ոչ միայն վասն շահու անձին՝ այլ և վասն աստուածսիրութեան, եղբայրսիրութեան և ազգասիրութեան։ Քանզի է մարդ որ գիտէ համբերել միայն վասն օգտի իւրոյ. իսկ ուր ոչ գուցէ ինքեան շահ ինչ, թէպէտ և օգտակար լիցէ բազմաց, չկամի համբերել։ Բայց սակայն պարտ է համբերել վասն աստուածսիրութեան, մինչ յուսալի է փառաւորութիւն անուանն Աստուծոյ. վասն եղբայրսիրութեան՝ մինչդեռ այնու եղբայրն քո շահեալ լինի. վասն ազգասիրութեան՝ յորժամ ազգն ողջոյն բարեհամբաւի։ Քանզի անհամբերութեամբ՝ է զի փառքն Աստուծոյ խափանի, է զի՝ եղբայրն քո գթէ կամ կործանի, և է զի՝ ազգն ողջոյն պախարակի կամ վնասի։ Ապա փութալի է ստանալ զհամբերութիւն, առ 'ի ստանալ վարձս աստ և 'ի հանդերձեալն։

Ը. Համբերութիւնն առանց իրիք սանձի նուաճէ զանքան կիրս բարկութեան ընդ հնազանդութեամբ բանին։ Այս է օրիորդ գեղեցիկ՝ որ ընդ առաջ ելանէ ամեհի առիւծու գազանացեալ բարկութեան. ուր գեղով երեսաց, բարեձեւութեամբ կերպարանաց, համեղութեամբ բանից և վայելչութեամբ ձայնից 'ի հեզութիւն հանդարտութեան ածէ զվիշապն անհեթեթ՝ առաւել քան երկաթի կապանօք։

Ու՞ կարէ զարդիւնս համբերութեան ճանաչել, բայց եթէ նա՝ որ գիտէ համբերել. քանզի զի՞նչ չար ոչ յառաջ գայր 'ի բազմահոյլ ամենի կրից իբրեւ զալիս ծովու առ միմեանս բաղխելոց, եթէ համբերութիւնն իբրեւ վէմ որձաքար ոչ խորտակէր զբռնութիւն նոցա: Այս յաղթութիւն որով յաղթէ համբերողն ամենայն դժուարութեանց եւ կրից, է մեծ եւ զուարճալի. զի որ զմտաւ ածէ զվտանգն յորմէ համբերութեամբն զերծ գտաւ, տօն ցնծութեան կատարէ: Ապա լեր ծառայ համբերութեան, զի ազատ լիցիս 'ի ծառայութենէ բարկութեան. եւ որ ծառայէ համբերութեան, ամենայն կիրք նմա ծառայեն.

Թ. Ընդհանուր բնութիւնն է քաջավարժ դաստիարակ՝ ածել զանհամբերն 'ի համբերութիւն, եւ խոհական խորհրդով ընտրել զժամանակ խօսելոյ եւ գործելոյ. ոչ ամենայն ինչ յամենայն ժամու յաջողի լինել, զի է ինչ՝ որում պարտ է լինել աստ եւ այժմ, եւ է ինչ՝ որ յայլում տեղւոջ եւ յայլում ժամանակի. ապա թէ ոք չիցէ խելամուտ սոցին ընտրութեան եւ հանգամանաց, ոչ մի ինչ մարթի ըստ կարգի խօսիլ կամ գործել:

Տես՝ զիա՞րդ գիտեն տունկք զժամանակն արձակելոյ զտերեւ, զծաղիկ-եւ զպտուղ, եւ հաւք զձուս ածելոյ, 'ի թուխս նստելոյ եւ զձագս հանելոյ. իսկ եթէ ապաժամամ քերին 'ի գործս՝ առ որ կարգեալ են 'ի բնութենէ հաստատուն օրինօք, եղծանին եւ չքանան. Ապաքէն ուսիր համբերել, ո՛վ մարդ, եւ պահել զկարգ բանական բնութեան, զի մի քան զանզգայս եւ զանբանս երեւեսցիս անզգայ եւ անբան.

Ժ. Բազումք համբերեն դառն նախատանաց ատարաց առ երկիւղի, բայց խրատական բանից բարեկամաց՝ որք ծանր թուին, ոչ համբերեն վասն սիրոյ.

տքա նմանին դիւահարի, որ երկիւղիւ բանտապետին զգաստանայ, և սիրով բարեկամին կատաղի, որոց պարտ էր առաւել համբերել սիրելեաց քան օտարաց ։

Եւ մի ասիցէ ոք, թէ ակամայ բռնադատիմ համբերել օտարի ։ Ապաքէն եթէ արժան է համբերել օտարի յոչ կամաց, առաւել եւս արժան է համբերել բարեկամին յօժարութեամբ կամաց. եթէ առ ակամայն գիտես զիջանիլ, ընդէ՞ր ՚ի կամաւորէն յետս նահանջես. յայտ ուրեմն է՝ թէ ոչ ունիս զսէր, որով անարգ քան զամենայն արարածս գըտանիս. զի չիք արարած որ ոչ ունիցի սէր կամ դիմողութիւն առ նմանին իւր. տես յոր յետին անարգութիւն հասեր, ով անհամբեր ։

ԺԱ. Այն ինչ զոր ամենեքին գովեն և պանծան ունել՝ է բարի և օգտակար, զի ոչ է մարթ ամենեցուն միաձայնամայն խաբիլ և սխալիլ. իսկ արդ՝ զհամբերութիւնն ամենեքին գովեն և ունել պարծին, նա և նոքին իսկ անհամբերք. ապա է բարի և օգտակար մարդկան ։ Ուստի որ ոչ գիտէ համբերել նեղութեան որում պարտ է համբերել, է անխոհեմ և արժանի մեղադրութեան. զի անխոհեմութիւն է հերքել զբարի ինչ և օգտակար, և մեղադրութեան արժանի՝ ոչ ճանաչել ումեք զպարտաւորութիւն իւր ։

ԺԲ. Ոչ ինչ այնպէս զօրաւոր դեղ երեւեցաւ յաշխարհի ՚ի բժշկել զծանր ծանր հիւանդութիւնս՝ որքան համբերութիւնն. զի անպիտան լինէին ամենայն դեղք և ճարտարութիւնք բժշկաց՝ եթէ անհամբեր լինէր հիւանդն ՚ի պահել զպատուիրանս բժշկին ։ Այս համբերութիւնն գործ կատարեալ ունի. և որ համբերէ ձախողակի դիպուածոց, ՚ի վախճանի գտանէ զելս յաջողակ և զդիւրութիւն ։

ԺԳ. Բազմահանճար խորհրդածութիւնք իմաստնոց

իբր խոր յիմարութիւն համարէին, եթէ ոչ ընկերանայր նոցա համբերութիւնն 'ի գործ դնել զդիտմունս իւրեանց սպասելով դիպողագոյն առթի և ժամանակի. ապա այր անհամբեր՝ թէ և իցէ նրբամիտ և խորախորհուրդ, տակաւին յիմար է և ոչ ինչ գիտէ, զի ոչ կարէ յառաջացուցանել զայն զոր խորհեալն է յառաջագոյն.

ԺԴ. Բազումք կարէին հասանիլ բաղձանաց իւրեանց որոց ցանկային, եթէ գիտէին համբերել որչափ պիտոյն էր, որ իբր քաջ ուղեցոյց ընդ անմոլար ճանապարհս առաջնորդէր նոցա 'ի դէմ եդեալ տեղին. Իսկ անհամբեր բարուք փութացեալ յընթացըս կորուսին զճանապարհն, և դեգերեալ յաղամող և յանհուն շաւիղս՝ չկարացին ժամանել 'ի նպատակ բաղձանաց իւրեանց.

ԺԵ. Չիք զօրեղ բարեկամ որ կարող իցէ ազատել զոք 'ի նեղութենէ՝ քան զհամբերութիւնն, զի բազումք անկեալ 'ի տառապանս՝ չունելով զհամբերութիւն զօրավիգ ինքեանց, վհատեալ լքան և զըրաւեցան 'ի կենաց, որք եթէ գիտէին յուսով համբերել, կարէին ելանել 'ի տառապանաց, և մոռացեալ զվիշտս՝ զուարճանային ընդ կենդանիս, բայց արդէն ընդ մեռեալս են.

ԺԶ. Բազում պիտոյք են յաշխարհի 'ի պահել զկեանս մարդոյ, սակայն ոչ ամենեքին միապէս կարեւորք. զի են իրք՝ որք եթէ պակասիցին, տակաւին պահպանին կեանք մարդոյ՝ բայց ոչ վայելչաբար, որպէս աղ, իւղ, միս, գինի և այլն. Եւ են իրք՝ որք եթէ պակասեսցին, պակասի և կենդանութիւն մարդոյ, որպէս օդ, ջեր, հաց, ջուր. Նոյնպէս բազում առաքինութիւն պիտոյ են մարդոյ, յորոց ոմանք եթէ պակասին, կարէ լինել մարդ՝ այլ ոչ կատարեալ, որպէս իմաստութիւն, արիութիւն, առատաձեռ-

նաւթիւն, զուարճախօսութիւն և այլն։ Իսկ առանց համբերութեան ոչ կարէ լինել մարդն մարդ, զի համբերութիւնն այնպէս պիտոյ է մարդոյ առ 'ի կեալ մարդկաբար, որպէս օդ, հաց և ջուր առ 'ի կեալ կենդանի։ Ապա որ ոչ գիտէ համբերել, ոչ գիտէ նա և կեալ մարդկաբար։

«Համբերելով համբերի տեառն, և նայեցաւ առ իս, և լուաւ աղօթից իմոց։» Սաղմ. Լթ. 1.

«Վայ որ կորուսեալ է՝ զհամբերութիւն։» Սիր. Բ. 16.

«Որ համբերեսցէ 'ի սպառ՝ նա կեցցէ։» Մատ. Ժ. 22.

«Պիտոյ է ձեզ համբերութիւն, զի զկամս Աստուծոյ արարեալ հասանիջիք աւետեացն։» Եբր. Ժ. 36.

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

ԽՈԿՈՒՄՆ ՄԱՀՈՒ

Ա. ՁՏԵՒՈՂՈՒԹԻՒՆ մարմնական կենաց 'ի դէպ էր կոչել անընդհատ յաջորդութիւն մահու. և որովհետեւ յամենայն վայրկենի քայլափոխէ 'ի մահ, գրեթէ յամենայն վայրկենի մեռանի. և որչափ առաւելու ամօք 'ի կեանս, այնչափ առաւել կրէ մահունս։ Ապա յիրաւի յիմարութիւն է յանմահից կարգի դնել զանձն, և անփոյթ լինել զհոգեւորաց. այլ մանաւանդ յամենայն կիտի ճանաչել զանձն մեռանելոց, և գործել զբարիս, որ է կենաց հոգւոյ և պատճառ երջանկութեան։

Բ. Թէպէտ Աստուած վասն օգտի մարդկան ծածկեաց 'ի նոցանէ գիտել զժամանակ օրհաս մահուն, բայց և ոչ յամայրամեան երկարութեամբ կենաց

եթող մուանալ՝ որպէս յառաջին դարսն, յորս առ-րէին զքաղում հարիւրաւոր ամս՝ մինչ անցանել զինն հարիւր ամօք ։ Այլ հազիւ իբր զտասանորդն կենաց մարդկան առաջնոյ դարուն առ յետնորդս եթող. զի դուն ուրեք արդէն շուրջ զիննսուն կամ զհա-րիւր ամօք պարաբերի ժամանակ մարդոյ, և այն ցա-ւօք և հեծութեամբ ։

Եւ զայս արար Աստուած ոչ միայն 'ի կարճել զչարութիւն մարդկան, այլ և առ 'ի զգաստ առնել զնոսա, զի գոնէ այսու չափաւոր թուով ծանու-ցեալ զկարճութիւն կենաց մարդկան, յամենայն ժամ արթուն և պատրաստ գտանիցին անօրինել զկեանս իւրեանց 'ի բարիս ։ Եւ ոչ այսու միայն՝ այլ և ինչ ինչ յայտնի նշանօք ծանոյց զմերձենալ մահուն, այս-ինքն՝ սպիտակութեամբ հերաց, ծերութեամբ, հիւանդութեամբ և 'պէսպէս տկարութեամբ մար-մնոյ ։ Ապա ոչ են ազատ մարդիկ 'ի մեղադրանաց, եթէ տակաւին յազդարարութենէ սոցա ոչ զգան զմերձենալ մահուն ։

Գ. Որչափ մեծանայ ոք հասակաւ, այնքան առա-ւել մօտի 'ի գերեզման. զի կեանս մարդոյ՝ է խոնար-հիլ 'ի մահ. և յորժամ ծերանայ, յայնժամ հասանէ 'ի դրունս մահու ։

Դ. Չիք ստոյգ քան զմահն, և չիք անստոյգ քան զօր և զժամանակ մահուն. սակայն այր խոհեմ ոչ է անծանօթ, զի քաջ գիտէ՝ թէ ամենայն վայրկեան է ժամանակ մահու իւրոյ ։

Իսկ արդ՝ ժամանակն բաժանի յերիս, յանցեա-լըն, 'ի ներկայն և յապառնին. անցեալն և ապառ-նին ոչ են ընդ իշխանութեամբ մարդոյ, զի մին անց գնաց, և միւսն չեւ եւս է եկեալ ։ Եւ ներկայն է յարահոս և անկայուն, 'ի դոյն՝ անդէն չքանայ և փոխի 'ի յանցեալն. անուամբ յորջորջի, բայց իրօք

ոչ երբեւք, զի է յարափախուստ միջոց անցելոյ եւ ապառնւոյ. եւ ասացաւ ներկայ, զի իբրեւ կէտ անբաժանելի 'ի մէջ կայ երկուց ժամանակաց, եւ ահա միայն ներկայ ժամանակն է 'ի գործածութեան, զորով յածի կեանք մարդոյ ։

Իսկ ժամանակն է փոփոխական տեւողութիւն ըստեղծական եւ փոփոխական իրաց. եւ ժամանակ ասի, զի գայ ժամանէ միշտ. եւ այս լինի մեզ 'ի հոլովմանէ արեգական, որ չափէ զվայրկեան, զժամ, զօր, զամիս եւ զտարի. եւ ասի տարի, զի միշտ տանի զժամ եւ զժամանակ կենաց մերոց ։ Տես ուրեմն յորպիսի անկայուն միջոց զետեղեալ է կեանք մարդոյ ։

Մարդ՝ որ զայս քաջ 'ի միտ առնու, ճանաչէ զինքն 'ի վայրկենի իմիք ներկայ ժամանակի մեռանելոց, զի յամենայն վայրկենի հնար է մեռանիլ. եւ այսու մըտածութեամբ զմահն կրէ միշտ առաջի իւր, ըստ այնմ. Հաւատա քեզ ամենայն օր ծագել վերջին։ Նոյնպէս գիտէ զօրհասն՝ թէ յայսմ կիտի յորում գըտանի, մեռանելոց իցէ, որովհետեւ ոչ գիտէ՝ թէ կարիցէ մնալ կենդանի 'ի յաջորդ վայրկեանն, որ դեռ եւս է ապառնի ։

Ե. Մարդն կեայ տուրեւառութեամբ շնչոյ, եւ այն յառաջ գայ 'ի շարժմանէ եւ 'ի բաղխմանէ սրտին. արդ՝ եթէ դադարիցի բաղխումն սրտի, իսկոյն մեռանի մարդն. իսկ ոչ ոք գիտէ թէ երբ դադարիցի, զի հնար է՝ թէ վայրկեանն յորում առնու ոք զշունչ, իցէ վերջին. ապա յամենայն շնչառութիւնս պարտի ասել՝ թէ այս վայրկեան է վերջին, որով միշտ ըզգաստ մնայ ։ Այս է նկատումն սրբոց, որք ճանաչեն զինքեանս յամենայն շնչառութեան մեռանելոց. իսկ որ ճանաչէ՝ թէ արդէն մեռանի, ոչ կարէ մեղանչել. ապա խոկումն մահու ազատ պահէ զմարդըն 'ի մեղաց ։

Զ. Մահն է անհրաժեշտ ոստիկան մարդկան 'ի կողմանէ Աստուծոյ, որ յօրէ ծննդեան կախեալ ունի զօձիս իւրաքանչիւր մարդոյ՝ ածել կացուցանել առաջի Աստուծոյ: Ապա կարի յանդուգն է նա որ ոչ զարհուրի, մինչ գիտէ թէ 'ի ձեռս անխափ ոստիկանի անկեալ կայ, որ կարէ ընդ քարշ տանիլ զինքն 'ի յատեան անաչառ արքայի 'ի դատել: Արդ՝ որ 'ի սոյն լինի միշտ մտախոհ, ոչ երբէք կարէ մեղանչել.

Է. Թուի թէ կեանք մարդոյ 'ի վերայ երկրի իցէ երեք օր. մի օր ծննդեան, մի օր մահուան, և մի օր ամենայն ժամանակ կենաց նորա, թէ՛ երկար իցէ և թէ սուղ: Բայց յաւէտ երևելի լինել՝ թէ իցէ երեք վայրկեան. զի ծնանի 'ի մի վայրկենի, կեայ 'ի մի վայրկենի, մեռանի 'ի մի վայրկենի. զի յամենայն վայրկենի հնար է մեռանիլ: Այս առանի թէ և կեցցէ զամս բազում, համարի իբրև զմի վայրկեան ժամանակի. զի ամք բաղկանան յամսոց, ամիսք յաւուրց, աւուրք 'ի ժամուց, ժամք 'ի վայրկենից. և ոչ այլ ինչ են ամք, բայց եթէ բազմապատկութիւն վայրկենից. յայսմանէ յայտ է՝ թէ հեշտութիւն կամ տանջանք զոր կրեն մարդիկ յաշխարհի, են վայրկենական: Ապա մեծ անմտութիւն է սակս վայրկենական հեշտութեան կամ տանջանաց մեղանչել առ Աստուած, զի երկոքեանն ևս 'ի վայրկենի լմեք են և իսկոյն անցանեն:

Ը. Կեանք մարդոյ՝ թէ և տևեսցէ զամս բազում, է տակաւին սուղ. զի զկէս մասն յափշտակէ քունն, զմի մասն տանի անզգայութիւնն տղայութեան, զմի մասն գողանան դատարկաբան ընկերք, գուցէ և զմասն ինչ տկարութիւնք մարմնոյ և ցաւք. ապա ջանալի է 'ի գործ ածել զայն մասն ժամանակի զոր 'ի ձեռին ունիմք՝ 'ի բարի և յօգտակար իրողութիւնս:

Թ. Ոչ ոք 'ի մարդկանէ կարաց մինչեւ ցարդ, և ոչ կարասցէ ոք երբէք խոկութեամբ նշանակել ըստ պատկեր մահու. զի զայն միայն մեռեալք տեսին և տեսանն. և չեղեւ միում 'ի նոցանէ դառնալ յաշխարհ 'ի յայտնել կենդանեաց՝ թէ որպիսի ինչ է մահն. ապա կենդանիք որքան զարհուրելի գոլ ցուցանեն, տակաւին ոչ կարեն լրիւ յայտ առնել, զի անծանօթ են զնմանէ։ Մահն յաւէտ անողորմ գըտանի ցայսմ մահին, զի մի անգամ գայ առ կենդանիս. և այն 'ի վերջին կէտն. Թէպէտ և յայնժամ ուսանին մարդիկ՝ թէ ո՞ իցէ, որպիսի պատրաստութեամբ ապասելի է նմա, զիա՞րդ պարտ է ընդունիլ, զի՞նչ արդեօք խնդրէ 'ի մէնջ, սակայն այն ամենայն ուսումն է անօգուտ, զի յետ այնորիկ ոչ կարէ ոք 'ի գործ դնել.

Ժ. Մահն մի անգամ պատահի մարդկան, բայց մարդիկ յերկիւղէ նորին պաշարեալ՝ գրեթէ յամենայն ժամ կենդանութեան մեռանին։ Այլ սակայն ընդվայր տանջանք է երկնչիլ յայնմանէ, յորմէ ազատիլ չէ հնար. միայն պարտ է պատրաստ գտանիլ, զի մի իբրեւ չարագուշակ դահիճ 'ի դուրն մահու, այլ իբրեւ աւետաբեր հրաւիրակ կոչեսցէ զքեզ 'ի յարկըն յաւիտենից.

ԺԱ. Ոչ զարհուրի 'ի մահուանէ իմաստունն, զի ճանաչէ զմահն անհրաժեշտ պարտք բնութեան մարդկեղէն կազմուածոյ. ոչ զարհուրի առաքինին, զի գիտէ զնա բարեհրաւէր առաջնորդ առ Աստուած ճանապարհին. Մեռանի աներկիւղ և ուրախ՝ որ միշտ զմահ իւր ունի 'ի մտի, և զգայ 'ի վերայ յանցուածոց իւրոց. Մեռանի երկիւղիւ և տրտմութեամբ՝ որ ոչ յիշէ զմահ, և ուրախանայ 'ի հաճոյս մարմնոյ և աշխարհի։

ԺԲ. Եթէ կամիս չերկնչիլ 'ի մահուանէ, կալ

միշտ զնա 'ի մտի քում, զի ընդելացցիս ընդ նմա իբրեւ ընդ բարեկամի, եւ մի՛ զարհուրեսցիս 'ի նմանէ՝ յորժամ առեալ տանիցի զքեզ յայս աշխարհէ։ Այլ եթէ կամիս աներկեանալ բնութեան եւ բարուց նորա, յաճախակի երթ յայցելութիւն մահամերձ հիւանդաց, եւ տես՝ թէ որպէս մեռանին նոքա. զի այս բնութիւն է մահու՝ միապէս վարել առ ամենեսին առ մեծատունս եւ առ աղքատս, զի ոչ երկնչի յումեքէ։ Այլ ուսեալ քո զմեռանիլն՝ աներկիւղ լիցիս 'ի մահուանէ, որ է յատուկ պարտաւորութիւն քո, զոր բնութիւնն՝ աստուածատահման եւ անյեղլի օրինօք եդեալ է 'ի վերայ քո։ Թո՛ղ նա երկիցէ 'ի մահուանէ, որ ոչ յիշէ զմահ, եւ չէ ընդ նմա ընդել եւ բարեկամ. վասն որոյ մինչ գայ առ նա մահըն, երեւի նմա իբրեւ սոսկալի թշնամի, որ եկեալ է վարել զնա յանկերծ եւ 'ի դժնդակ ծառայութիւն.

Որ միշտ զմահ իւր ունի 'ի մտի, 'ի մեռանիլ իւր նա ոչ զարհուրի. զի մահն եկեալ որպէս բնտանի, հրաւիրէ հանգչել յիւրն հայրենի։ Որ 'ի մահուանէ միշտ հեռի փախչի, զմահն առնէ անհաշտ թշնամի. գայ որպէս զինուոր ահեղ արքայի, տանել խստութեամբ ուր ոչն կամի։

ԺԳ. Օ՜րինչ օգուտ է կեալ բարի անուամբ, եւ մեռանիլ վատութեամբ. զի չարաչար մահն եղծանէ զբարի կեանս, յորս եկեաց ոք զբազում ժամանակս. եւ բարի մահն տայ մոռանալ զանբարի կեանս անցեալ ժամանակաց։ Բայց քանզի ոչ գիտէ մարդ թէ յորում աւուր մեռանիցի, որպէս զի բարի մահուամբ կնքեսցէ զկեանս իւր. զի գայ մահն որպէս զգող գիշերի 'ի ժամու յորում ոչ կամիցի ոք։ Նա յոյժ սխալի նա, որ սպասէ աւուր վախճանի՝ զի լինիցի բարի։ Այլ քանզի ամենայն օր կարէ լինել վախճան կենաց, ապա զօր ամենայն պարտ է զտա-

նիլ բարի, որպէս զի բարի մահուամբ կնքեսցէ ըզվախճան իւր ։

ԺԳ. Այն է բարի մահ՝ յորժամ 'ի շնորհս Աստուծոյ մեռանի մարդն. զի որպէս կեանք մարմնոյ է հոգին, նոյնպէս կեանք հոգւոյն է շնորհքն Աստուծոյ։ Մեռանի մարմինն մինչ բաժանի հոգին 'ի նմանէ. մեռանի հոգին յորժամ բաժանի 'ի նմանէ աստուածային շնորհքն։ Անմահ է բնութեամբ հոգին մարդոյ, բայց 'ի զրկելն յաստուածային շնորհաց՝ սոսկ մեռանիլ բարոյականապէս. իսկ շնորհքն պահպանի և աճի առաքինութեամբ. ապա այր առաքինի է 'ի շնորհքս Աստուծոյ, վասն որոյ մահն առաքինեաց՝ է բարի։

ԺԵ. Երեք են վասն որոց դառն թուի մահ. սէր աշխարհի, խիղճ մտաց և անստուգութիւն փրկութեան։ Աստի ասէր ոմն իմաստասէր. Որովհետեւ ոչ գիտես՝ եթէ յորում տեղւոջ և յորում ժամանակի սպասէ քեզ մահն, դու յամենայն ժամ սպասեսջիր նմա, զի մի անպատրաստ գտանիցիս 'ի գալստեան նորա ։

ԺԶ. Մարդս ունի ազատութիւն նմանիլ հրեշտակաց և անբանից. եթէ հոգւովն վարի՝ նմանի հրեշտակաց, իսկ եթէ մարմնով՝ նմանի անբանից։ Արդ մինչդեռ կենդանի է մարդ, թէպէտ կարէ վարել զկեանս ըստ նմանութեան անբանից, այլ ոչ կարէ յետ մահու մնալ աննորոգելի և անպատիժ ըստ նմանութեան անբանից. քանզի ունի հոգի բանական և անմահ ըստ նմանութեան հրեշտակաց, վասն որոյ ըստ նմանութեան հրեշտակաց չարաց պատժի 'ի յաւիտեան։ Ապա խորհեսցի իւրաքանչիւր զվախճան իւր, և արասցէ որպէս և կամի ։

ԺԷ. Այր բարի և իմաստուն՝ 'ի քաջառողջ կենդանութեան իւրում զմիտս մահամերձ հիւանդաց ունի։ Զի յայնժամ բաղում ինչ ճշմարտութեամբ

զգայ հիւանդն , զորս յառողջութեան իւրում ոչ զգայր . վասն զի քաջ ճանաչէ 'ի նոյն կէտ զօգուտ և զպատուականութիւն առաքինութեան , զոչնչութիւն և զվնաս աշխարհային հեշտութեան և մեծութեան : Մարդիկ որքան և մոլի իցեն յառողջութեան իւրեանց , 'ի ժամ մահու զգաստանան , և ցանկան առաքինաբար կեալ . բայց աւա՛ղ՝ զի ոչ ինչ կարեն շահիլ , վասն զի արեգակն 'ի մուտս է խոնարհեալ :

ԺԸ . Ոչ ոք քաջ ճանաչէ զդառնութիւն մահու , բայց այն՝ որ էառ զճաշակ մահու : այլ զի՞նչ օգուտ իցէ գիտել յայնպիսում ժամանակի , մինչ ոչ կարէ այնուհետեւ քաղցրացուցանել զդառնութիւն նորա : Սակայն և այժմ ոչ իսպառ մնայ անգիտելի՝ որոյ ոչ ք են 'ի գլխի իւրում . զի մարթ է սակաւուք իրազգած լինել նմա և զօգուտն տնօրինել : Զի եթէ ոք եդեալ զանձն 'ի տեղի հոգեվար հիւանդի՝ առաջի նկարեսցէ զանհրաժեշտ մահուն զպատկեր , փոքր 'ի շատէ իմանայ զանհնարին տագնապ և զդառնութիւն ժամուն այնորիկ : Եւ սա և նա որպէս 'ի մեռելոց կենդանի՝ յառողջութեան իւրում հոգայ և պատրաստէ զկարեւորսն անդառնալի ուղւոյն և յաւէժ կենդանութեանն . որովք դառնութիւնն փոխի 'ի քաղցրութիւն , և տագնապ մահուն 'ի հանգիստ քնոյ , և առաջնորդ կենացն անվախճանից :

ԺԹ . Խորհրդով սահմանեցան գերեզմանատունք իւրաքանչիւր ազգաց 'ի բազմամբոխ հրապարակս , կամ 'ի դրունս քաղաքաց , կամ յանցս ճանապարհաց . զի որ 'ի քաղաքին են մարդիկ՝ տեսեալ զմահարձանս զգաստասցին և յիշեսցեն , զի և ինքեանք թաղելոց են անդ . և որք 'ի քաղաքն մտանեն , 'ի միտ առցեն՝ թէ և 'ի նմա մարդիկ մեռանին . Քանզի անմռունչ բարբառք մեռելոց առաւել զարթուցանեն զմարդիկ յիշատակել զօր մահուն և զգաստանալ , քան

մեծաձայն աղաղարարութիւնք կենդանեաց ։

Ի. Նշանք գրեն 'ի մահարձանս մեռելոց, թէ ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ. որովհետեւ մարդ 'ի մեռանելն իւրում՝ հանգչի 'ի տառապանաց աշխարհի. զի փորձութիւն է կեանք մարդկան 'ի վերայ երկրի ։

Սակայն եթէ կարէին մարդիկ զատանել 'ի միմեանց զբարիս և զչարս, 'ի դէպ էր գրել զայս միայն 'ի մահարձանս բարեաց. իսկ 'ի մահարձանս չարաց՝ լաւ եւս էր դրոշմել ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏԱՆՋԱՆԱՑ. Քանզի չարք 'ի մեռանիլն անցանեն յաւուրեայ վշտաց աշխարհի՝ 'ի յաւիտենական տանջանս, այսինքն մահուանէ 'ի մահ, որպէս և բարիք կենաց 'ի կեանս ։

ԺԱ. Զգերեզմանատունս եթէ ոք անուանեսցէ բնակարան ստախօսից, ոչ սխալէ. վասն զի թաղեալքն 'ի նոսա 'ի կենդանութեան իւրեանց զբազում ինչ ասէին և խոստանային առնել, այսինքն շինել, քակել, ուտել, ըմպել, ագանիլ, շրջիլ և այլն. այլ ստելով խոստման իւրեանց, գնացին անդր և դադարեցան, և առնեն ինչ ոչ ։

ԺԲ. Գերեզմանատունն է այնպիսի դպրոց, յորում մեռեալք վարժեն զկենդանիս, համերք զխօսունս. այբբենարան կամ գիրք ընթերցանութեան են մահարձանք շիրմաց, զորս եթէ ուշի ուշով ընթերցցի ոք, զբազում կենցաղօգուտ շահեկանութիւնս գտանէ անձին. 'ի միտ առնու՝ թէ ո՞յք են թողեալքն, ո՞ւմ սպասեն, զի՞նչ խորհին, զիա՞րդ թողեալ զժառանգութիւնս և զստացուածս իւրեանց՝ մերկ և կողոպուտ աստ ընկողմանին. Ճոխաբան լեզուք լռեն լռիկ, քաջարուեստ մատունք՝ անգործ, սիգաձեմ ընթացք՝ կաշկանդեալք, որք ոչ սեղմէին 'ի հոյակապ ապարանս՝ յերկկանգուն տապանի բովանդակին. զայսոսիկ և առաւել քան զայն օգտակար խրատս ուսանին կենդանիք 'ի մեռելոց ։

ԽԳ. Որք 'ի կեանս իւրեանց ասէր են հոգալ ըզ-մանց, զվաճառս և զառեւտրութեանց, նա և 'ի ժամին մահուան իւրեանց զնոցանէ միայն խոկան, զնոսա յանձին ունեն յետնոց. և վասն նոցա պատուիրեն աշխատ լինել, որպէս թէ միւսանգամ դառնալ ունին յաշխարհ: Խորհին զիրաց՝ յորոց հրաժարին, և ոչ զայնց՝ առ որս 'ի պատրաստի են երթալ. խօսին զանցաւորաց՝ և ոչ զյաւիտենականէն: Պատուիրեն կատարել զշինուածս զորս հիմնաւորեցին, զարդարել զայգիս և զբուրաստանս զորս տնկեցին. շահեցուցանել տոկոսեօք զմայր դրամոցն զորս զանձեցին. հոգալ զարծաթոյն զորս 'ի փարձու ետուն. որդիներել զշահավաճառութիւնն զոր սկզբնաւորեցին: Եւ զինչ քան զայս անմիտ խորհրդածութիւն և ջանք՝ անփոյթ լինել զճշմարիտ մխտոյից, և հոգալ զայնց՝ որք չեն ինչ նմա պիտանացու:

ԽԴ. Օգուշ են մարդիկ 'ի պահպանութիւն մարմնաւոր ընչից, այլ անհոգ 'ի պահպանութիւն հոգեւոր բարեաց. բայց որ իմաստուն է, առաւել քան զմարմնաւոր ստացուածս զուն գործէ անկորուստ ունել զհոգեւոր բարիս:

ԽԵ. Գործք մարդկային ըստ էակութեանն են անցաւոր և անկայուն, այլ ըստ ներգործութեան կամացն անփոփոխ և մնայուն, զի յոր միանգամ յարի կամքն և սիրէ ազատ ներգործութեամբ, 'ի նմա յաւիտեան մնալ պարտէ եթէ հնար իցէ. վասն որոյ ըստ յօժարութեան բաղձանացն չափի հատուցումն յաւիտենական բարւոյ կամ չարի:

Դարձեալ՝ կամքն գոլով աթոռ սիրոյ, ներգործել նորա և յարել յինչ՝ է սիրել զնա. և յորժամ 'ի բարին յարի՝ զԱստուած սիրէ, որ է յաւիտենական. զի միայն Աստուած է իսկապէս բարի և աղբիւր բարութեան, ըստ այնմ. «Չիք ոք բարի, բայց մի Աս-

տուած ։ Ո՛չ յորժամ 'ի չար ինչ յարի, յետս դառնայ 'ի սիրոյն Աստուծոյ առ ստեղծուածս ։ Նմին իրի ժամանակաւոր գործոց մարդոյ հատուցանի փոխադարձ վարձք կամ պատիժ յաւիտենական, զի առարկայն զոր սիրեաց կամ ատեաց, է Աստուած յաւիտենականն ։

Նոյնքէն յամենայն կէտ կամք մարդոյ կարէ յարել կամ 'ի բարի ինչ կամ 'ի չար, ունակաբար կամ ներգործաբար. և ոչ գիտէ մարդ, թէ 'ի հատանել մահուան՝ 'ի բարի՞ կամն գտանիցի, թէ 'ի չար կամն ։ Արդեօք պարտ է մարդոյ յամենայն ժամ հաստատել զկամս 'ի բարի խորհուրդս և յաստուածահաճոյ գործս, զի ընկալցի իւր վարձս յաւիտենական զամենաբարին Աստուած. քանզի զներգործութիւնէ կամաց իւրաքանչիւր ունիք կախի հատուցումն, եթէ բարի և եթէ չար ։

ԻԶ. Մահն զերկուս շնորհս առնէ բարեաց, մի՛ զի ազատէ զնոսա 'ի չարեացն աշխարհի յորս տառապէին, և միւս՝ զի հատուցանէ զնոսա 'ի ժառանգութիւն երկնային բարեացն որոց փափագէին ։ Ներհակ այսմ, զերկուս վնաս առնէ չարաց, մի՛ զի զրկէ զնոսա 'ի վայելչութեանց աշխարհի յորս հեշտանային, և միւս՝ զի մատնէ զնոսա 'ի տանջանս դժոխոց յորմէ երկնչէին ։ Վասն որոյ բարիք ուրախութեամբ մեռանին, իսկ չարք թախծութեամբ ։

ԻԷ. Մահն ոչ վարի աչառանօք ընդ ումեք, վասն որոյ ոչ ոք պարտի զնմանէ գանգատել ։ Զի եթէ բառնայր յաշխարհէ միայն զծերս, ո՞վ կարէր զմոլութիւնս երիտասարդաց զսպել. եթէ զերիտասարդս, ո՞ բաւական լինէր զագահութիւն ծերոց յաղթահարել ։ Եթէ զպատանիս միայն 'ի կենաց հատանէր, ո՞ կարող էր արդեօք զուժեղացն յանդգնութիւն չափաւորել. եթէ զառողջս մարմնով, ո՞ ձեռնհաս

գտանէր զպատուաւորս և զհիւանդս խնամել։ Եթէ միայն զաղքատս 'ի բաց տանէր, միթէ մարթ ի՞նչ էր ումեք զփարթամացն հպարտութիւն խոնարհեցուցանել. եթէ զփարթամս միայն, ո՞ կարէր զթիւ աղքատաց 'ի համար առնուլ։ Եթէ զառաքինիս բառնայր 'ի միջոյ, աշխարհս լինէր դժոխք, զի միայն միայն մարդիկ դիւազգիք. եթէ զչարս, յոյժ սակաւ գտանէին մարդիկ յաշխարհի, որովհետեւ սակաւաթիւ են բարիք։ Այսպէս մահն ընդ ամենեսեան միօրինակ վարի, զի զամենեսեան զգաստ և անտրտում պահեսցէ. վասն որոյ ոչ ոք իրաւունս ունի տրտնջալ զնմանէ, զի մարթ է իւրաքանչիւր ումեք ըմբռնիլ 'ի մահուանէ յորում հասակի և իցէ։

ԻԸ. Արտնեղութիւն է յոյժ և տանջանք մեծ՝ սպասել զգալստեան ումեք, մանաւանդ յորժամ յամէ նա 'ի գալ. ուստի լաւ է՝ եթէ այլք սպասեսցեն քեզ գնալ առ նոսա, քան թէ դու սպասեսցես գալստեան նոցա առ քեզ։ Այս անհնարին տանջանք լինէր կենդանեաց, եթէ սպասէին մեռելոց՝ միւսանգամ գալստեան նոցա յաշխարհ, զորս սիրէին։ բայց այժմ ոչ տանջին կենդանիքն, զի ոչ սպասեն մեռելոց; այլ մեռեալք սպասեն կենդանեաց՝ երթալ առ նոսա։

ԻԹ. Որ վասն յանցանաց մատնի 'ի բանդ, ոչ զայլ ինչ մտածէ, բայց եթէ ազատիլ. իսկ մարդիկ 'ի նախկին մարդն յանցանօք ըմբռնեալ, արկան իբր 'ի բանդ՝ 'ի բազմավիշտ յայս աշխարհ, ուր մնան յամենայն 'ի կեանս որպէս յարգելանս, և 'ի մեռանիլն ազատին. ուրեմն մահն է ազատիչ 'ի բանտէ վշտաց աշխարհի։ Բայց Աստուած ողորմած և գիտակ ամենայնի՝ զորս կրեն մարդիկ յայս աշխարհ, կարճեաց զժամանակ կենաց մարդոյ. և ինքեան միայնոյ պահեաց զգաղտնալին, այսինքն զժամ մահուն,

զի մի՛ որ տաղտկացեալ 'ի դառն վշտաց համարձա-
կեցցի խնդրել զմահ, կամ զերբունին երթալ. Այն
որոյ մահն որ լինի կամակցին Աստուծոյ լինի, ոչ միայն
ազատէ զմարդն 'ի բանտէ տառապանաց աշխարհի,
այլ և հաստատանէ 'ի լաւագոյն կեանս, յայն սակս
մահն առի դուռն լաւագոյն կենաց։

Այսպէս քանի դառն լինէր կեանք մարդոյ 'ի վե-
րայ երկրի, եթէ ոչ էր մահ. յայտ է փորձն 'ի չա-
րաչար տառապելոյս, 'ի զառամեալ ծերս, 'ի յետին
չքաւորս և յանդէրձ փորձանաւորս, որոց ամենեցուն
մխիթարիչ է մահն։

Չիք ճարտար բժիշկ յապաքինել ցաւս հիւան-
դին՝ առաւել քան զօրհասն մահուն. զի ուր ոչ ազ-
դեն զօրութիւնք դեղոց քաջարուեստ բժշկաց, սա
առանց ինչ դեղոց կարէ ապաքինել։ Այս մեծ ո-
ղորմութիւն է յԱստուծոյ առ մարդիկ՝ լինիլ նոցա
մահկանացու, որ և ոչ փոքր պատիւ է մարդոյ, մինչ
Աստուած ինքեան սեփհական արար գիտել և կամիլ
զօր և զժամ մահու. ուրեմն մի երկնչիր 'ի մահուա-
նէ, այլ ջանա զի բարի մահուամբ ելցես յաշխարհէ։

Ը. Երանելի է մարդ՝ որ գիտէ եթէ պանդուխտ
է 'ի վերայ երկրի, վասն որոյ ընդ ժամանակս ժա-
մանակս առաքէ 'ի բուն հայրենիսն իւր 'ի յերկինս
զգանձս բարեաց՝ զոր ստացաւ յամենայն 'ի կեանս
իւր. և կատարելութեամբ իւրով պատրաստեալ
զպիտոյս ճանապարհի՝ ապաւինեալ մնայ գալստեան
Մահու՛ 'իբրև հեռու առաջնորդի, ճանապարհոր-
դել յերկինս՝ 'ի վայելել յաւիտեան յարդիւնս վաս-
տակոց իւրոց։

Այց է մարդ որ գիտէ՝ թէ երկիրս չէ տեղի
սեփհականն ինքեան, այլ իջեւանն ինչ առ ժամանա-
կեայ բնակութեան. որովհետեւ չէ ծնեալ մարդս
վասն երկրի բայց [illegible] անկանիլ, այլ վասն երկ-

նոցա ըստ նմանութեան հրեշտակաց ․ քանզի ամենայն ոչ երբէք հոգայց զայնմանէ, և ոչ ջանայ պատրաստել ինչ զաննմանն իւր փոխել անփոփոխման կենօք ։

Իսկ թէպէտ կարապետեան ծնունդ հրեշտակութիւ-նքն' յաղագս անդամ ելեալ ազգ առանց նմա, այլ նմա ամփոփումն ոչ զգաստանայ պատրաստական զատու-նոց ։ Իբր մինչ յաւուր միում իբրև զգող եկեսցէ յանկարծակի հասանել բանսարկուն ամենի, յայնժամ զգայ ծարիր զգեխնական զոր առաք, քանզի անկասկան ։ Օ ի թէպէտ ըստ ձեռնհաս զորս անձնապահէ պատա-րասանել, այլ ոչ ամենայն կարեւոր պիտոյիւք ․ և ոչ ետ վարել առնել կազմակերպ, որպէս զի ամենայն իբրև զերամահու իւրոյ լինիցի բարեկարգ և օրինաւոր։ Մասն որոյ յոլովակի յառնէ խառնուրդիւն ՚ի մէջ ժառանգորդաց ․ և այր ընդ եղբօր իւրոյ ՚ի դատ մտանել, ծախեն զինչս բաղումս ՚ի դատաստանա-կան կռիւս ․ և երթէ ոչ խաղաղացին ՚ի հանգստա-նաց հոգեւոր հօրնաց և ծերոյն բարեկամաց, հայրենի ժառանգութիւնն ամենայն ոչ կարէ լինել բաւական վարձատրին ծախուց նոցա ։

Նոյն ամենայն որ փութացի մինչդեռ ժամանա-կըն ՚ի ձեռս է, պատրաստել զայն հոգւոյ և մար-մնոյ իւրոյ հաստատուն կտակագրութեամբ ։ Բայց այս զամենայն առաքինութիւն զոր հաստատուն օրինօք պահեն այլազգ քրիստոնեայք, նուազեալ տեսանի այժմ յազգի մերում, թերեւս յանհոգութենէ ա-ռաջնորդաց և իշխանաց, որ արդար և պիտանի է յոյժ և օգտակար, մանաւանդ տան քրիստոնէի և բարեպաշտի ։

ԻԱ. Չիք թշուառ և ողորմելի քան զայն, որ ըն-կղմանեալ ՚ի մահիճս տանջի արտաքուստ մահաբեր ցաւօք, և ՚ի ներքուստ ՚ի խղճէ մտաց ․ ՚ի միոյ կող-մանէ տեսանէ զխուճապումն մահու՝ վարել զհոգի

իւր յանձանօթ ինչ աշխարհ, և 'ի միւսմէ կողմանէ նշմարէ զպարապատութիւն ժամանակորդաց ընչից իւրոց՝ տանիլ զընկերսն իւր 'ի գերեզմանն: Արկեղք գանձուց և ստացուածոց որք փակեղեալ են մի ըղմիով առաջի աչաց իւրոց, յաւելուն զտառապանս նորա. զի յուշ անդր ածեն զզրկեալսն՝ յորոց յանիրաւի եառ, և զկարօտեալսն՝ որոց զլացաւ տալ. ընտանի յոյժ առողջութեան զոր տան նմա մերձաւորք իւր, ոչ կարէ մխիթարել զնա, զի տեսանէ զանդամս մարմնոյ իւրոյ լուծեալ և թալկացեալ:

Այս որ կամի անտարտամ մեռանիլ՝ յորմէ անհնարին է խորշիլ, կտակագիր արասցէ 'ի կենդանութեան իւրում. եթէ զրկեալ իցէ զոք, հատուսցէ նմա. եթէ զլացեալ իցէ նպաստել կարօտելոց եկեղեցեաց և վանորէից՝ տացէ ըստ արժանւոյն, և մաքրեալ զմիտս 'ի խղճէ չարեաց խոստովանութեամբ և հաղորդութեամբ, հրաժարեսցի 'ի տառապանաց կենցաղոյս հանգչիլ 'ի յերկինս:

ԼԲ. Ո՛ որ խրատէ զհիւանդն հաստատուն կամակարութեամբ տնօրինել զամենայն պէտս հոգւոյ իւրոյ և մարմնոյ, զողորմութիւնն աղքատաց, զպատարագիս, զնպաստն եկեղեցեաց և վանորէից, և զոր այլ ևս են հոգողութիւնք յօգուտ որդւոց և ընտանեաց իւրոց. յուշ արարեալ նմա՝ թէ այս ամենայն պատրաստութիւնք ոչ եթէ փութացուցանեն զմահ, այլ խոստանան զառողջութիւն. զի թեթեւացուցեալ զմիտսն 'ի բազմատագնապ հոգոց, և մաքրեալ զսիրտն 'ի խղճէ չարեաց, թեթեւացուցանեն և զհիւանդն 'ի ցաւոց: Նա՝ զի ցորչափ կենդանի է կտակագիրն, ոչ ոք ունի իրաւունս պահանջել 'ի նմանէ ինչ. զի կտակ յետ մահուն է հաստատուն:

Այլ յորժամ ինքն հիւանդանայ, չածէ 'ի միտ զխրատն որով խրատէր զայլսն. և եթէ ոք 'ի բարե-

կամաց առաջադրեսցէ նմա կտակագիր լինել, խաժա-ռի և երեսս դարձուցանէ ասելով. միթէ ամենայն որ հիւանդանայ՝ մեռանելո՞ց իցէ։ Յաւելու ասել՝ թէ զգամ յանձն իմ, զի ես այսու հիւանդութեամբ ոչ մեռանիմ. բայց թէ հիւանդացայց առ ՚ի մահ, յայնժամ եղեալ եմ ՚ի մտի առնել զկտակագրու-թիւն։ Զայսպիսի և զոր այսպիսիք են անտեղի բանք յանդգնի խօսել, որպէս այն՝ թէ Աստուած ոմն իցէ գիտել զօր մահուան։

Ուստի բարւոք առնէր, եթէ ոք զխրատն զոր տայր այլոց հիւանդաց՝ արձանագրէր ՚ի թղթի, և ՚ի հիւանդանալ իւրում կատարէր գործով։ Բանզի մահն ոչ զոք ունի իւր խորհրդակից, զի ազդ արասցէ նմա զժամն օրհասական. և ոչ ումեք աչառէ, զի յապաղեսցէ. և ոչ յումեքէ երկնչի, զի հեռի կացցէ. ոչ զոք թողու կենդանի, զի և ինքն ընդ նմա անմեռ մնասցէ։

Եւ վասն զի կայ մնայ մարդկան մի անգամ մե-ռանել, գուցէ յայսմ հիւանդութեան մեռանելոց իցէ. զի չիք նմա յայտնութիւն ՚ի վերուստ, թէ յայլում նուագի մեռանիցի։ Նոյն որ ուսուցանէ զայլս, և զանձն ոչ ուսուցանէ, բազում գանից պար-տաւոր գտանի, իբրև զծառայն որ գիտէ զկամս տեառն իւրոյ, և ոչ պատրաստէ ըստ կամաց նորա։

ԼԳ. Բժիշկ ոք եթէ ոչ ճանաչէ զպատճառ հի-ւանդութեան ուրուք, ոչ կարէ առողջացուցանել զնա. զի պնդացուցիչ դեղս տայ՝ որում օշարակ պի-տի, և երակ հատանէ՝ որ խարանաց կարօտի. սմին իրի բազում բժիշկք բազում անգամ ՚ի խորհուրդ մտեալ՝ ոչ կարեն բժշկել զխօթացեալն։ Զի նոքա միայն մարմնական ախտաւորութեանց գոլով հմուտ՝ անտեղեակ են հիւանդութեանց հոգւոց. և ո՞ գի-տէ, գուցէ հիւանդութիւն այնմ՝ որում ջանան

օգնել, եթէ պատճառեալ 'ի խղճէ մտաց։

Օգի որ վէրս ունի 'ի հոգին, և ապաշխարի հակառակ 'ի խայթէ մտաց, նա 'ի դոյզն մի հիւանդութենէ մարմնոյ ակարանայ, և անկանի 'ի մահիճս ցաւոց. և զխնդիր օգնութեան այնպիսւոյն ճարտարութիւնք բժշկաց, կամ որ շատ նմա 'ի մարմնականն գեղոց. և այսու օրինակաւ բազում են ախտացեալք, զորս չէ մարթ ճանաչել։

Այսպիսի պարտաւոր են մերձաւորք հիւանդին՝ առանց դանդաղանաց յանձին առ նա զհոգեւոր բժիշկ, որ խորհրդական խոստովանութեամբ ծանիցէ զցաւս հոգւոյ նորա, և զօգտակարն մատուսցէ նմա զդարման. և հիւանդն ազատեալ հոգւով 'ի խղճէ չարեացն, առողջասցի և 'ի մարմնական ախտաւորութենէն. Իսկ եթէ մահ եւս 'ի վերայ հասանիցէ՝ ոչ ինչ տագնապեսցի, այլ որպէս 'ի քաղցր քուն հանգիցէ. և փրկութեամբ հոգւոյ իւրոյ բերկրեալ՝ զաւարթ դիմօք 'ի պատրաստեալ օթեւանս երկնից ճանապարհ արասցէ. և փոխանակ սգոյ և տրտմութեան զոր թողցէ մերձաւորաց իւրոց, թողուցու հոգեզըւարճ ախոփանս և մխիթարութիւն.

ԼԴ. Այն է ճշմարիտ բարեկամ, որ օգնէ բարեկամին 'ի մեծի նեղութեան նորա. իսկ ոչ կարէ լինել այլ ինչ նեղութիւն մեծ 'ի կեանս մարդոյ՝ քան զօր մահու նորա. ապա ճշմարիտ բարեկամն 'ի լսել զհիւանդութիւն բարեկամին, երթայ և օգնէ նմա օգտակար խրատուք, որպէս զի փութասցի առնուլ զսուրբ խորհուրդն ապաշխարութեան, և արասցէ կտակագրութիւն.

Բայց աւաղ՝ զի զբաղումս տեսանեմք յաւուրս մեր, որք պանծան զանձանց լինել բարեկամ հիւանդին. և երթեալ յայցելութիւն նորա, չառնեն ինչ զդոյզ զապաշխարութենէ և զկտակագրութենէ,

պէս վեր 'ի վերոյ խօսելով զհիւանդութենէ նորա և զժշկաց, դառնամ և յուսադրեմ զնա առողջանալ. Եւ երբեւ մարգարէ կամ որդի մարգարէի նշանակեն նմա զօրն և զժամն ելանելոյ նորա 'ի մահճացն, և երթալոյ 'ի վաճառանոցն. Եւ սորամբք հիւանդն հաւատացեալ բանից նոցա, յապաղէ տեսանել ըզպատրաստութիւն իւր. և մինչ օրհասս մահուն առնէ զնա, հազիւ առեալ զխորհուրդն ապաշխարութեան՝ ելանէ յաշխարհէ.

Այսպիսիք ոչ են ճշմարիտ բարեկամ հիւանդին՝ այլ շողոքորթ, չասացից թէ թշնամի. զի փոխանակ փութացուցանելոյ զհիւանդն տեսանել զպատրաստութիւն անդառնալի գնացիցն, սուտ խոստմամբ առողջութեան՝ տան նմա յապաղել. փոխանակ նպաստամատոյց լինելոյ, վնասու նորա դառնին պատճառ:

Արդէն ընդ ամենայն մարմնաւոր ծառայութեանց և բարերարութեանց կարէ մարդ ըստ որժանւոյն հատուցանել. բայց ընդ հոգեւոր խրատուց՝ անհնարին է մարդոյ առնել արժանի հատուցումն. Զի հոգին է անգին, ապա և խրատն որ տուեալ լինի 'ի փրկութիւն հոգւոյ՝ է անգին. իսկ առ այն որ է անգին, պահանջի արժանի հատուցումըն վարձք անգին. բայց քանզի տալ զայն անկարելի է մարդկան, ապա Աստուած տայ և հատուցանէ ընդ հոգեւոր անգին խրատուց զվարձս անգին:

ԼԵ. Որչափ սաստիկ է և զօրաւոր սէրն ծնողական, մինչ զի 'ի մեռանիլ որդւոյն՝ մնայ սպանեալ 'ի սիրտ ծնողին, մանաւանդ եթէ որդին իցէ բարեբարոյ. Բայց ոչ վայելէ հաւատացելոյ անդր քան զպայմանն ողբալ և տրտմիլ. զի եթէ բարի էր որդին, ոչ է արժան լալ, զի մեկնեցաւ 'ի միջոյ չարեաց, և գնաց վայելել յարդիւնս բարեաց իւրոց. Իսկ եթէ չար էր, ոչ բնաւ արժան է լալ, զի կանխահաս օր-

հատոր բարձաւ չարն 'ի միջոյ, և ոչ յաւելաւ պատիժ նորա, որ եթէ միայր կենդանի, կարէր գործել զայլ ևս չարիս՝ յաւելուլ զպատիժ իւր։ Նայց է երբեմն զի թոյլ տայ Աստուած մեռանիլ որդւոյ բարւոյ, զի մի գուցէ լինիցի չար. և բառնայ 'ի կենաց որդի չար, զի մի չարագոյն ևս լինիցի։

. ԼԶ. Կոծ մեծ ունել 'ի վերայ մեռելոյ և վայիւք և ճչով ողբալ, արտաքոյ է մարդկային բանաւորութեան, և անվայել քրիստոնէական յուսոյ և կրօնից։ Զի եթէ ուղիղ հաւատով և բարի վարուք հրաժարեցաւ 'ի կենցաղոյս, նա յանմահական կեանս ուրախացեալ բերկրի. և դու իբրեւ անյոյս որ սգաս տրտմութեամբ, որպէս թէ չիցէ անդրէն յառնելոց։ Իսկ եթէ չարաչար վարուք մեռաւ, բաւական է նմա սուգն զոր ունի 'ի վերայ իւր. զի թէ և աշխարհ ամենայն 'ի մի վայր ժողովեսցին և կոծեսցին, ոչ կարեն հաւասարիլ սգոյ և տրտմութեանն, զոր ունի մեռեալն 'ի վերայ կորստեան իւրոյ։

- Այլ եթէ ասիցեն՝ բարեացապարտ ոմն էր մեռեալն և երախտաւոր բազմաց։ Նապաքէն արժան էր նոցա գիտել, թէ սաստիկ սգով չկարեն լինել շնորհապարտ. իսկ եթէ ախորժեն, անմոռաց 'ի մտի կալցեն զերախտիս նորա, և բանիւ և գրով յիշատակեսցեն զհամբաւն բարութեան, և զագգօգուտ արդիւնս վաստակոց նորա՝ յազգէ յազգ մինչեւ յաւիտեան. մանաւանդ զի յորդորեալ յօրինակէ նորին՝ լինիցին իւրաքանչիւր ըստ կարի բարերար և երախտաւոր հայրենեաց իւրեանց։

Իսկ եթէ ասիցեն՝ բազմորդի էր մեռեալն և անստացուած, և եթող որբ և անխնամ զորդիս և զընտանիս իւր։ Զի՞նչ է՝ վի չառնուն 'ի միտ, թէ ոչ ինչ օգտէ սուգ և թախծութիւն, զի ոչ կարէ լնուլ զպէտս որբոցն և այլւոյ. Հապա փոխարկեսցեն ըզ-

սուգ իւրեանց 'ի գթութիւն, և մարդասէր կամքն խնամածու լինիցին նոցա մինչև 'ի զարգանալ, և հոգալ զկարեաց իւրեանց՝ մի թողուցուն յաղարտ և անխնամ զորբսն, և մի կարօտեալ զընտանիս նորա։

Այլ թէ առիցեն՝ սիրելի էր մեզ մեռեալն և բարեկամ։ Իսկ արդ՝ պարտ էր նոցա ոչ մեծակական ձայնարձակութեամբ ընդ վայր աղաղակել, և սգալ և կոծել 'ի թուխս համակիլ, այլ հաստատուն կալ 'ի սիրելութեան, և որ ինչ վայելէ բարեկամութեան 'ի նոյն կանխել. աղօթս առնել վասն մեռելոյն; և տալ պատարագս և ողորմութիւն, 'ի բարելից չք-նութեան պահել զաւուն նորա, և խնամով զարգացուցանել զորդիս նորա. զուսաերսն տալ յուսումն գիտութեան և յարհեստս պիտանիս, և զդստերսն բարեկարգութեամբ պահել և ամուսնացուցանել, և սիրով բարեկամութեան հոգածու լինել ընտանեաց նորա, որպէս թէ ինքն իցէ կենդանի։

Այս առիցեն, եթէ 'ի ծաղկեալ հասակի մեռաւ, ծանիցեն այնպիսիքն, թէ և այն էր հարկաւոր ևս գրեթէ բնական, նկատմամբ պատճառացն յորոց եկն յառաջ մահն տարաժամ։

Ապաքէն մարմին մարդոյ ըստ անյեղլի օրինաց արարչապետին բնութեան՝ բաղկացեալ է յայլևայլ տարերաց կամ 'ի նիւթոց, որք ունին զտարբեր յատկութիւնս, զտարբեր շարժմունս և զտարբեր ներգործութիւնս։ Քանզի հողն է հաստատուն, անթափանցելի, և ծանրագոյն քան զայլսն։ Ջուրն է մածուցիկ, որ ընդմտեալ յամենայն կազմութիւնս գործարանաց մարմնոյ, տայ նոցա լինել դիւրաշարժ։ Օդն է հոսանուտ, որ տայ միջոց այլոց տարերաց մարմնոյ շարժիլ առ հարկաւոր գործս։ Հուրն է յաւէտ ներգործական և շարժուն։ Աստի և մարմինն բաղկացեալ յայսոսիկ տարերաց կամ 'ի նիւթոց

ունի զզանազան յատկութիւնս նոցա, այսինքն զանթափանցութիւն, զծանրութիւն, զդանդաղութիւն, զանբաժանելութիւն, զտարածութիւն և զշարժականութիւն ։

Արդ՝ մինչ հաւասարակշիռ են տարերքս, զօրացուցանեն և պահպանեն զմարմին մարդոյ. բայց մինչ կորուսանեն զհաւասարակշռութիւնն, տկարացուցանեն և առաջբերեն զմահ. և որք պատճառ էին պահպանութեան և կենաց, լինին առիթ ապականութեան և մահուան ։ Զանզի հուրն առաւելեալ՝ երագէ զշարժումն մասանց նիւթոյ, և խանգարէ զկազմուած մարմնոյ. Ջուրն առատացեալ՝ թուլացուցանէ զջիլս և զնեարդս. օդն լցեալ անչափաւոր մասամբ՝ բերէ զմահաբեր ախտս ։

Կորուսանեն զհաւասարակշռութիւնս իւրեանց տարերքս ։ մինչ ՚ի բազմամեայ գործածութենէ տկարանան գործարանք մարմնոյ. և նուազի օր ըստ օրէ ձգողական շարժումն տարերաց, որք ձգէին զմասունս համեմատս էութեան իւրեանց ՚ի սնունդ և յաճումն մարմնոյ, և ՚ի պահպանութիւն կենաց. և ընդ հակառակն՝ սկսանին տարերք վանողական շարժմամբ վանել զնիւթս որք աննման են էութեան իւրեանց, և տկարանան և քակտին. և յայսցանէ յառաջ գայ մահն ծերութեան ըստ սահմանելոյն Աստուծոյ ։

Կորուսանեն ևս զհաւասարակշռութիւնս իւրեանց տարերքս, է՝ որ ՚ի կերակրոց և յըմպելեաց, և է՝ որ ՚ի խառնակեցիկ վարուց. է՝ որ յապականութենէ օդոյ, և է՝ որ յամբոխմանէ կրից. և յայլ ևս բազում և ՚ի զանազան պատճառաց, որք կարեն խանգարել զկազմուած մարմնոյ և գործարանաց. ուստի և տարերքս վանողական շարժմամբ հերքեն զնիւթսն որք ոչ համեմատին էութեան իւրեանց, և նուազին

և քակտին, և յայտնանէ յառաջ գայ մահն տարաժամ։

Իսկ զայսոսիկ զերկոսին, այսինքն զշարժումն ծննդութեան որով պահպանին կեանք, և զշարժումն վանողութեան որով լուծանին կեանք, հաստատուն օրինօք սահմանեալ է Աստուած ՚ի բնութեան մերում մինչև ՚ի կատարած աշխարհի։ Իսկ յորժամ փոփոխեսցին օրէնք բնութեան յօրէնս շնորհաց, և եղիցի երկին նոր և երկիր նոր, յայնժամ նորոգեսցի և մարմին խոնարհութեան մերոյ ըստ նմանութեան մարմնոյ փառաց որդւոյն Աստուծոյ, և առցէ իւրաքանչիւր զհատուցումն գործոց իւրոց։

Իսկ արդ՝ եթէ մահն ծերութեան և եթէ մահըն երիտասարդութեան են բնական և հարկաւոր, մինչ զպատճառսն յորոց յառաջ գան խելամտութեամբ քննեսցուք։ Զի որ արկանի ՚ի հուր, հարկաւ այրի. և որ գահավէժ լինի, հարկաւ խորտակի. այսպէս ամենայն պատճառ հարկաւորապէս ներգործէ, ուստի և ամենայն գործ է հարկաւոր և բնական, նկատմամբ պատճառացն որք զուգընթանան և յառաջ ածեն զգործն։ Ապա չէ պարտ տրտմութեամբ լքանիլ ընդ մահ մերոյն, այլ զգաստութեամբ զարժանն տնօրինել, և զնոյն կատարել փութալ։

«Եթէ մեռանիցի մարդ՝ կեցցէ, վախճանեալ զաւուրս կենաց իւրոց։ Սպասեցից մինչ միւսանգամ լինիցիմ։» Յոբ. ԺԴ. 14։

«Սակաւ լաց ՚ի վերայ մեռելոյն՝ զի հանգեաւ։» Սիրաք. ԻԲ. 11։

«Ո՜վ մահ, որպէս զի դառն է յիշատակ քո մարդոյ խաղաղացելոյ ՚ի վերայ ստացուածոց իւրոց։» Սիրաք. ԽԱ. 1։

«Ո՜ մահ, զի գեղեցիկ են դատաստանք քո՝ կարօտելոյ առն, և նուազելոյ ՚ի զօրութենէ։» Սիրաք. ԽԱ. 3։

«Եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր մեռանիցի, ինքն միայն կայ. ապա թէ մեռանիցի, բազում արդիւնս առնէ։» Յովհ. ԺԲ. 24։

«Զի թոշակն մեղաց մահ է. այլ շնորհքն Աստուծոյ՝ կեանք յաւիտենից, ՚ի Քրիստոս Յիսուս ՚ի տէր մեր։» Հռովմ. Զ. 23։

ՑԱՆԿ
ԳԼԽՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻ

ԳԼՈՒԽ		ԵՐԵՍ
Ա.	Առաջնորդ	11
Բ.	Քահանայ	24
Գ.	Իշխան	27
Դ.	Ժողովուրդ	50
Ե.	Ազգասէր	56
Զ.	Վարժապետ	73
Է.	Ծնող	77
Ը.	Ամուսնութիւն	91
Թ.	Երիտասարդ	95
Ժ.	Կուսութիւն	100
ԺԱ.	Վիճակ կենցաղոյս	110
ԺԲ.	Երջանկութիւն	132
ԺԳ.	Առաքինութիւն	142
ԺԴ.	Խոհեմութիւն	160
ԺԵ.	Խորհրդապահութիւն	173
ԺԶ.	Խիղճ մտաց	175
ԺԷ.	Արդարութիւն	179
ԺԸ.	Ճշմարտութիւն	183
ԺԹ.	Բարեկամ	189
Ի.	Հիւրասիրութիւն	199
ԻԱ.	Բաւականութիւն	201
ԻԲ.	Երկրագործութիւն	204
ԻԳ.	Ծառայութիւն	206
ԻԴ.	Հնազանդութիւն	208
ԻԵ.	Ընկերութիւն	217
ԻԶ.	Խոնարհութիւն	220
ԻԷ.	Համբերութիւն	225
ԻԸ.	Խոկումն մահու	232

ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ԽՐԱՏՈՒ

ԹԱՆԳԱՐԱՆ ԽՐԱՏՈՒ

ՅՕՐԻՆԵԱԼ

Ի ՊՕՂՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔԷ ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼՍԵՑԻՈՑ

ԲԱԺԱՆԵԱԼ ՅԵՐԿՈՒՍ ՀԱՏՈՐՍ

ՀԱՏՈՐ Բ.

ՎԱՍՆ ՄՈԼՈՒԹԵԱՆՑ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐՐՈՐԴ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Տ. Տ. ԳԷՈՐԳԱՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ՀՐԱՄԱՆԱՒ

ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՍՐԲՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ Կ. ՊՕԼՍՈՅ

Տ. ՄԿՐՏՉԻ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

-1870-

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Որպէս բնական բնութիւնն ոչ կարէ պահել զէութիւն իւր և զգոյ, միայն զմասունս նիւթոյ որք համեմատ են և օգտակար գոյութեան իւրոյ, յին-քըն ձգելով կորզողական զօրութեամբ. այլ և զայ-նոսիկ մասունս որք ներհակ են և վնասակար ամ-բողջութեան իւրոյ, հարկի 'ի բաց մերժել վանողա-կան զօրութեամբ:

Նոյնպէս և բանական բնութիւնն ոչ կարէ պահել զսահման մարդկութեան կիրառութեամբ առաքի-նութեանց, որք յարմար են և օգտակար գոլոյ նո-րա, և առնեն երջանիկ՝ եթէ ոչ խորշեսցի և 'ի մո-լութեանց որք ներհակ են և ապականիչ մարդկու-թեան, և առնեն զնա թշուառ:

Զի ահա և օգտակար ինչ դեղ ոչ ընձեռէ զա-ռողջութիւն, եթէ ոչ արգելցին վնասակար կերա-կուրք և ըմպելիք. և երկիր ոչ բարգաւաճի պտղովք, եթէ ոչ խլեսցին անպիտան փուշք և խոտք:

Քանզի և մարդս որպէս պահպանի առաքինու-թեամբ, նոյնպէս և ապականի մոլութեամբ, ոչ մի-այն բարոյապէս՝ այլ և ֆիզիգապէս. որովհետև մո-լութիւնք ոչ միայն են չար, զի հակառակին ուղիղ բանի և աստուածային օրինաց, այլ նաև են վնա-սակար, զի խանգարեն զխառնուածն և վաղվաղեն զմահ:

Սմին իրի և կրկին ազգ պատուիրանաց աւանդեցան յԱստուծոյ , յանձնառական՝ առ 'ի գործել զառաքինութիւն որով պահպանի մարդս և լինի երջանիկ , և հրաժարական՝ առ 'ի խորշել 'ի մոլութենէ որով ապականի և թշուառանայ ։

Եւ որովհետեւ յառաջնում հատորի գրոցս խօսեցաք զառաքինութեանց ինչ որք կարեւորք են ամենայն հասակի , մանաւանդ հայրենի ազգին իմոյ՝ նկատմամբ վիճակին յորում գտանի այժմ , յաւէտ բնական բանիւ յորդորամիտս առնելով զնոսա ըղհետ կրթիլ առաքինութեանց , որք ոչ միայն առնեն զմարդն բարի և անեզրական վարձուց ժառանգորդ, այլ և անկարօտ , բարեհամբաւ և երկայնակեաց ։

Ուստի յայսմ յերկրորդ հատորիս խօսեսցուք և զմոլութեանց յաճախելոց առ մեզ , որք ոչ միայն առնեն զմարդն չար և արժանի յաւիտենական դատապարտութեան , այլ և աղքատ , անարգ և վաղամեռիկ ։

Է. Խօլժն. 7.

Էն մարդոյ սիրտն որ իրան նորոգուելժենից ետեւ սկսեց մինել յօժար կամօք մեղք գործել. և սատանային և մեղքին թոյլ տուաւ որ վրանում իշխանութիւն անեն։

ՕԳՏԱԿԱՐ
ԽՐԱՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՔ
ԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐ ԱՆՁԻՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՉԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Իւրաքանչիւրոք կարէ լինել անձին իւրոյ դատաւոր, զի 'ի բարոյականս՝ ունի մատեան զօրէնս բնութեան, և 'ի մասին ընկերութեան՝ զօրէնս քաղաքական. եթէ օրինացս այսոցիկ ոչ հնազանդի, լինի անիրաւ դատաւոր, և պարտ է երկնչիլ յայնմանէ: Զի որ զօրէնս արհամարհէ, ոչ յումեքէ երկնչի, և ոչ թողու չար՝ յոր ոչ համարձակեսցի առնել, վասն որոյ առած է, թէ որ ոչ երկնչի յԱստուծոյ, դու երկիր 'ի նմանէ: Աստի բարիք պարտին զգուշանալ 'ի չարաց, զի չարք հային միշտ վնասել բարեաց:

Բ. Որ կամի վնասել այլոց, նախ ինքեան վնասէ. զի անհնար է առանց վնասու անձին՝ վնաս հասուցանել այլոց, քանզի չարն յաւէտ խորհողին է չար:

Գ. Չարագործք ատեն զյանդիմանիչս և սիրեն զնմանիս իւրեանց, և զայն որ անտես առնէ զյանցանս նոցա և ոչ նախատէ. ապա որ սիրելի է չարաց, կամ է չար, կամ ներող չարաց:

Է. Խօլժն. 7.

Էն մարդոյ սիրտն որ իրան նորոգութենիցն ետև սկսեց մընել յօժար կամօք մեղք գործել, և սատանային և մեղքին թոյլ տուաւ որ իրանում իշխանութիւն անեն:

ՕԳՏԱԿԱՐ

ԽՐԱՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

ԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐ ԱՆՁԻՆ

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՉԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Իւրաքանչիւրոք *կարէ լինել անձին իւրոյ դատաւոր, զի 'ի բարոյականս՝ ունի մատեան զօրէնս բնութեան, և 'ի մասին ընկերութեան՝ զօրէնս քաղաքական. եթէ օրինացս այսոցիկ ոչ հնազանդի, լինի անիրաւ դատաւոր, և պարտ է երկնչիլ յայնմանէ: Ով որ զօրէնս արհամարհէ, ոչ յումեքէ երկնչի, և ոչ թողու չար՝ յոր ոչ համարձակեսցի առնել, վասն որոյ ասած է, թէ որ ոչ երկնչի յԱստուծոյ, դու երկիր 'ի նմանէ: Աստի բարիք պարտին զգուշանալ 'ի չարաց, զի չարք հային միշտ վնասել բարեաց:*

Բ. *Որ կամի վնասել այլոց, նախ ինքեան վնասէ. զի անհնար է առանց վնասու անձին՝ վնաս հասուցանել այլոց, քանզի չարն յաւէտ խորհողին է չար:*

Գ. *Չարագործք ատեն զյանդիմանիչս և սիրեն զնմանիս իւրեանց, և զայն որ անտես առնէ զյանցանս նոցա և ոչ նախատէ. ապա որ սիրելի է չարաց, կամ է չար, կամ ներող չարաց:*

Դ. Չարք ոչ համարձակին երեւիլ առաջի բարեաց, որպէս գիշակնադոյնք 'ի լոյս արեւու: Բայց մինչ պակասին բարիք, հետզհետէ գլուխ ամբառնան և չարք, նմանեալ խաւարասէր չղջիկանաց, որք ելանեն 'ի բունոյ իւրեանց ընդ մտանելոյ արեգական:

Ե. Թեթեւ բեռն է երկրի ծանրութիւն իւր զոր կրէ, քան զայր չարագործ:

Զ. Ոչ երբէք կարեն միաբանիլ չարք ընդ բարիս. զի զոր սիրեն չարք, բարիք զայն ատեն, և զոր սիրեն բարիք՝ զայն ատեն չարք. և երկաքանչիւր սոքա ջանան միշտ զմիմեանս ընդոտնել. և եթէ ոչ անձնապահ լինին 'ի միմեանց, սպառեալ էին արդեօք կամ չարք կամ բարիք: Բայց այժմ չարք բազումք են և բարիք սակաւ. և եթէ ոչ պահեալ էր Աստուծոյ զբարիս, չարք բառնային զնոսա յաշխարհէ, քանզի միշտ յանդիմանին 'ի նոցանէ. Նա թէպէտ բարիք կրեն վիշտս 'ի չարաց, բայց ոչ միայն առանց փորձուց, որպէս և ոչ չարք առանց պատժոց: Բայց չէ պարտ զարմանալ, թէ ընդէ՞ր սակաւաթիւ են առաքինիք քան զմոլիս. զի ահա հող բազում է, այլ պատուական հանք կամ մետաղք որ 'ի նմա՝ սակաւք:

Է. Ընդէ՞ր զարմանան մարդիկ՝ թէ չարք բազմանան օր ըստ օրէ. քանզի այս օրէն է աշխարհի, ուսանիլ զայն՝ զոր լսէ, և առնել զայն՝ զոր տեսանէ. արդ՝ եթէ մարդիկ որք յառաջագոյն ծնան՝ լինէին բարի, ապա և նոքա որք ծնան յետ նոցա՝ լինէին բարի. Ուստի եթէ կամին մարդիկ՝ զի չարք եղիցին սակաւ, առաջինքն լինիցին բարի, որպէս զի և յետինքն ուսանիցին 'ի նոցանէ լինել բարի, ապա թէ ոչ՝ տեսցեն յետոյ զամենեսին չար և առաւել չար: Զի բնաւորեալ են մարդիկ մի քան զմի յառաջադէմ գտանիլ յամենայնի, ապա և 'ի չարիս յաղթեսցեն յետինք առաջնոց. և յայնժամ անուն առն բար-

ւոյ գտանիցի միայն ՚ի գիրս, և ոչ մի ոք բարի մնա-ցէ յաշխարհի :

Ը. Որ երկնչի կորուսանել զպատիւ իւր, զգոյշ ունի զանձն յանկարգութենէ. իսկ որ միանգամ կորուսանէ, ստանայ համարձակութիւն անպատկառ-գործել զամենայն չարիս :

Թ. Չարք միշտ հակառակ են միմեանց և ոչ կա-մի մինն զիշխանութիւն միւսոյն, զի քաջ գիտելով զչարութիւն միմեանց, հնարին կործանել զիրեարս. Բայց մինչ բարիք հասանին յիշխանութիւն, չարք դիւրաւ համաձայնին, զի ակն ունին ՚ի բարեաց գտանել զներումն անիրաւութեանց զոր արարին յառաջագոյն. Աստի չիք ճշմարիտ սէր և միաբա-նութիւն ՚ի մէջ չարագործաց. զի յորժամ ըմբռնի մինն ՚ի նոցանէ, վաղվաղակի մատնէ զխորհրդակիցն իւր, և նա զընկերն իւր. և միաբանութիւն նոցա լինի պատճառ կորստեան ամենեցուն նոցա :

Ժ. Չարագործք մինչ անկանին ՚ի վտանգս, ոչ առնուն ՚ի միտ զյանցանս իւրեանց, այլ մեղադիր լինին Աստուծոյ՝ թէ ՚ի զուր ած չարիքս ՚ի վե-րայ մեր, վասն որոյ և կրկին պատժոյ են արժանի՝ մի՝ վասն ապիրատութեանցն զորս արարին, և միւս վասն անիրաւ գանգատանացն զԱստուծոյ. Արդ պարտ էր նոցա գիտել, թէ ոչ ոք պատժի յԱստու-ծոյ, եթէ չիցէ նախ մեղուցեալ առ Աստուած. զի Աստուած վասն անբաւ գթութեան իւրոյ սովոր է նուազ քան զարժանն պատժել զոք, թող թէ ՚ի զուր ինչ տանջել :

ԺԱ. Իրք ժահահոտք թէ և ծածկեսցին ընդ հո-ղով, տակաւին բուրեն զգարշահոտութիւն իւրեանց. բաղձանք չարաց որչափ և ծածկել ջանասցեն, ան-դէն յայտնի լինի բարեաց, զի սիրտք իւրեանց ա-պականեալք են : Որքան յանդգնին չարք, մինչեւ

փութաձիգ լինել ամենայն բարեգործաց . բայց 'ի համբերել բարեաց՝ քարինք չարաց անկանին 'ի գլուխս իւրեանց ։

ԺԲ . Չարաչար գնացք կենդանեաց անմահացուցանեն զյիշատակ արանց բարեաց որք մեռան, և յաւելուն զկսկիծ նոցա 'ի սիրտս մարդկան, զի կորուսին զբարիս և ունին զչարս ։ Վասն որոյ 'ի մեռանիլ բարեաց՝ սգան առաքինիք, ոչ յայն սակս զի մեռան նոքա, այլ զի չարք մնացին յաշխարհի և բարիք պակասեցան . Կեան չարք՝ զի միշտ մեռցին. մեռանին բարիք՝ զի միշտ կեցցեն ։

ԺԳ . Եթէ տերեւք ոչ պահպանէին զպտուղս ծառոց, գուցէ ծառք ոչ կրէին զնոսա 'ի յոստս իւրեանց . և եթէ չարք ոչ էին կրթիչ առաքինեաց, թերեւս ոչ տանէր երկիր զայն անպէտ բեռինս ։ Եւ արեգակն զլանայր արդեօք զլոյս իւր ծագել 'ի վերայ չարագործաց, եթէ չէր ազդեալ նմա յԱստուծոյ՝ ծագել 'ի վերայ բարեաց և չարաց ։ Ի բառնիլ չարագործին ոչ միայն մարդիկ ազատին 'ի վնասուէ նորա, այլ և ինքն չարագործն զերծանի 'ի ծանրութենէ պատժոյ, որ յաւելու օր քան զօր 'ի վերայ իւր՝ ցորչափ մնայ կենդանի . ապա եթէ կեան չարք, այն է կամ 'ի պատիժ մարդկան, կամ ինքեանց չարագործին ։

ԺԴ . Չարք որչափ առաւել բարձրանան 'ի փառս, այնքան մերձ լինի անկումն նոցա . զի արդարութիւնն Աստուծոյ երեւի համբերել մինչեւ լցցի չափ մեղաց նոցա, և կործանեսցէ իսպառ ։ Բայց բազում անգամ խնայէ Աստուած տալ չարաց զակն ընտրողական 'ի ճանաչել զառաքինի բարեկամս . զի չեն արժանի խրատու՝ որք կամին մերժել զխրատ ։

ԺԵ . Ո՜հ ինչ գայթակղիր յորժամ տեսանես, թէ 'ի գործել ուրուք զմեծեղեռն չարիս՝ մնայ անպա-

տխմ, իսկ 'ի մեղանչելն փոքու յանցանօք՝ պատժի չարաչար ։ Քանզի սովոր է Աստուած համբերել չարագործաց զի զղջասցին, բայց 'ի յամառիլ նոցա 'ի մեղս, պատճառաւ փոքու յանցանաց նոցա՝ ծանունըս պատուհասէ, որով հատուցանէ զպատիժ մեծամեծ չարեացն զոր արարեալ էր նոցա յառաջագոյն։

ԺԶ. Անօրէնն յորժամ անկանի յանդերձ վտանգս, յայնժամ ճանաչէ թէ արդար է Տէր, և խնդրէ վրէժս 'ի չարաց ։ Զի նա որ 'ի յաջողութեան իւրում կափուցանէ զաչս իւր՝ զի մի տեսցէ զճշմարտութիւն, սպասէ ձախողութեան և վտանգի մահու բանալ զաչս իւր 'ի ճանաչել զճշմարտութիւն և զիրաւունս Աստուծոյ, բայց վայրապար՝ զի ոչ կարէ յայնժամ գտանել զփրկութիւն.

ԺԷ. Մոլիք պատճառեն զանկարութիւն բնութեան իւրեանց 'ի գործել զառաքինութիւն, բայց զանձինս խաբեն. զի ոչ եթէ մոլութիւնն է բնական իմն, և առաքինութիւնն օտար 'ի բնութենէ, այլ բնութիւնն առաւել յարմար է 'ի գործել զառաքինութիւնս քան զմոլութիւնս, ապա թէ ոչ՝ անողորմ լինէր Աստուած առ մարդիկ, զոր և մտածելն է ամբարշտութիւն. Ապա մի ասիցէ ոք, թէ կամիմ գործել զբարիս՝ բայց ոչ կարեմ. այլ մանաւանդ ասասցէ, թէ կարեմ՝ բայց ոչ կամիմ.

ԺԸ. Որպէս մարմնական հիւանդութիւնք 'ի սուղ ժամանակի ախտացուցանեն զմարդ, բայց երկար ատժանմամբ հազիւ ապաքինին, այսպէս և մոլեկան խոթութիւնք հոգւոյ սակաւօրեայ ներգործութեամբ ունականան, բայց բազմաժամանակեայ ժուժկալութեամբ 'ի բաց մեկնին ։

ԺԹ. Զի եթէ ոք ժրաջան աշխատ լինի, կարէ ուղղել զթիւր ունակութիւնս արհեստի. ապա և զմոլեկան սովորութիւն բարուց՝ որ վասն տկարու-

թեան բնութեան ունակացեալ է 'ի մարդս, կարէ ոք ուղղել՝ եթէ արիական ոգւով հանապազորդէ 'ի ջանս ։

Ի. Հիւանդութիւնք մարմնոյ եթէ ոչ բժշկեսցին դեղովք կամ պահեցողութեամբ, հուսկ ապա վախճան առնուն մահուամբ ։ Իսկ հիւանդութիւնք հոգւոյ եթէ ոչ ապաքինեսցին ուսմամբ և առաքինական կրթութեամբ, յաւերժական մահուամբ ։

Չար է ախտ մարմնոյ, զի սպանանէ զմարմին. բայց չարաչար է ախտ հոգւոյ, զի զմարմին և զհոգի միանգամայն մահացուցանէ ։ Այս յետսամիտ եմք և բիւր բամբասանաց արժանի, զի 'ի հիւանդութենէ մարմնոյ զարհուրիմք և դարման խնդրեմք. իսկ 'ի հիւանդութենէ հոգւոյ ոչ երկնչիմք ինչ, և ոչ առ բժշկութիւն փութամք ։

ԻԱ. Են ոմանք այնքան չար և մոլի, զի առ 'ի մեկնել ազատ յերկիւղէ գեհենին, և անխիղճ արշաւել յամենայն չարիս, ոչ կամին հաւատալ՝ թէ գոյ հատուցումն գործոց մարդկան. սակայն անհաւատութիւն նոցա ոչ կարէ խափանել զճշմարտութիւնն, որում և բան մարդոյ վկայէ. և խելագարութիւն է ընդդէմ ճանաչման իւրոյ մարտնչել, ըստ այնմ. « Մի՞թէ անհաւատութիւն նոցա զՅաստուծոյ հաւատսն խափանիցէ. քաւ լիցի ։ » Հռովմ. Գ. 5 ։

ԻԲ. Որ հաստատեալ է 'ի միտս, թէ զոր գործէ 'ի ծածուկ՝ յայտնի լինելոց է մարդկան, կամ խորշէր իսպառ 'ի գործոց չարեաց, կամ՝ զկնի առնոյր ։

ԻԳ. Մարդիկ 'ի սուղ ժամանակի ուսանին զբազում չարիս, և յերկար ժամանակս հազիւ զմի ինչ բարի. քանզի բարին է իբրև ակն պատուական, իսկ չարն իբրև խիճ անարգ. վասն որոյ նա է դժուարագիւտ, և սա ամենայն ուրեք դիւրապատահ. և եւս՝ բարին է յամբողջութենէ ամենայն

մասանց, և չարն յինչ և իցէ պակասութենէ։

ԻԴ. Բարիք և չարք միաբանին յաշխատասանս, բայց տարբերին 'ի կամս. զի բարիք ոչ հաւանին ընդ բարին զոր գործեն, վասն որոյ ջանան առնել զեւս բարեգոյնս, և օր ըստ օրէ յառաջացեալ հասանեն 'ի գերակատար աստիճան բարեգործութեան։ Իսկ չարք հաւանին ընդ չարն զոր գործեն, վասն որոյ զհետ կրթին այնմ, և օր քան զօր լինին առաւել եւս չար։ Քանզի բարին վերջանայ՝ եթէ ոք հաւանեսցի նմին և զկայ առնուցու, և չարն վերջանայ՝ եթէ ոք ոչ հաւանեսցի նմին և դադարեսցի առնել։

ԻԵ. Եթէ Աստուած լոկ միայն լինէր բանից բերանոյ մարդկան, ոչ զոք դատապարտէր. զի ամենեքին 'ի խօսիլ իւրեանց ցուցանին ատել զմոլորութիւն, բայց գործով հանապազ յանցանեն 'ի նոյն. սակայն Աստուած ոչ եթէ 'ի բանս հայի՝ այլ 'ի գործս, և ըստ այնմ առնէ դատաստան։

ԻԶ. Ոչ է արժանի կեալ, որ կեայ վնասուք կենաց անմեղաց. Տէր է նա կենաց այլոց, մինչ զոհէ զկեանս իւր վասն նոցա։

ԻԷ. Մարդիկ եթէ քաջ ճանաչէին զողորմելի վիճակ մարմնոյ, երանէին զմեռեալս. զի մեռեալք անջատեալք 'ի մարմնոյ՝ զերծ են 'ի թշուառութենէ անտի, իսկ կենդանիք տակաւին 'ի մարմնի գոլով տառապին 'ի նմին։ Բայց կենդանիք ոչ քաջ ճանաչեն այժմ զորդեղութիւն մեղաց և զսաստկութիւն պատժոց մեղաւորաց, վասն որոյ անզգուշաբար սահին 'ի մեղս, և անկանին ընդ դատապարտութեամբ։ Իսկ մեռեալք թէպէտ և ճանաչեն զամենայն, բայց ոչ կարեն ապաշխարութեամբ քաւել զմեղսն՝ զոր գործեցին 'ի կեանս իւրեանց, վասն որոյ կան մնան ընդ դատապարտութեամբ։ Աւստի պիտոյ է կենդանեաց զմիտս մեռելոց ունել, զի մի՛ մեղօք դատապարտեսցին։

« Որպէս աղուխ ատամանց վնասակար է՝ և ծուխ աչաց, նոյնպէս և անօրէնութիւնք որոց վարին նովաւ ։ » Առակ. Ժ. 26 ։

« Հասցեն ՚ի մԹերս մեղաց իւրեանց տագնապեալ. և կշտամբեսցեն զնոսա յանդիման անօրէնութիւնք իւրեանց ։ » Իմաստ. Դ. 20 ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՀՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՃՇՄԱՐԻՏ փառքն և պատիւն բովանդակին ՚ի վիճակի մարդկութեան, և ոչ գտանին արտաքոյ նորա. իսկ որ բարձրամտեալ գեր ՚ի վերոյ համարի զինքն քան զամենայն մարդիկ, և խնդրէ զփառս և զպատիւ յատուկ անձին իւրոյ ՚ի վեր քան զամենայն, արտաքոյ ելանէ ՚ի կարգէ մարդկութեան. վասն որոյ և այնպիսին չէ մարդ բանաւոր, զի ոչ ճանաչէ զպատիւ մարդկութեան, այլ գազան հրէշ և այլանդակ ։

Բ. Ճշմարիտ փառաց և պատուոյ է արժանի՝, որ է մարդասէր և բարերար, և ճանաչէ զյարգ մարդկութեանս. և անարժան է փառաց, որ նախամեծար համարի զանձն քան զամենայն մարդիկ, և ցանկայ փառաւորիլ յամենեցունց. ապա կարի իրաւամբ արհամարհի յամենայնէ, որ արհամարհեաց զամենայն մարդ ։

Գ. Հպարտ ոք և փառամոլ ՚ի լսել իւրում զգովութիւն ՚ի մարդելուզաց՝ փքացեալ գոռոզանայ, և յիմարաբար ցանկայ զի և այլք ամենեքին գովեսցեն զնա. և ոչ ճանաչէ թէ սուտ գովութիւնք են այնք, զոր տան նմա մարդելոյզք վասն շահասիրութեան իւրեանց ։ Գովութիւնն որ լինի առ երեսս՝ թէ և իցէ ճշմարիտ, է սնոտի և գրգռիչ սնապարծութեան ։

Դ. Գոռոզք սովոր են լինել ապերախտք, զի մինչ տաղտկանան 'ի միոյ բարեկամաց իւրեանց, ոչ 'ի միտ ածեն զհաւատարմութիւն նորա և զերախտիս, այլ իսկոյն հերքեն զնա. զի կորուսանել զմտերիմ խորհրդակիցս և զերախտաւորս՝ ոչ ինչ ցաւ է նոցա. և որ միանգամ անհաճոյ թուեցաւ ինքեանց, ոչ երբէք կամին տեսաւորիլ ընդ նմա։

Ե. Հպարտն նման է որջառաջիկ գաւազանի, որ մինչ թռնութեամբ թեքի, երկոքին ծայրքն խոնարհին և գան առ միմեանս, և մինչ թողու 'ի ձեռանէ, նոքին իսկ ծայրքն վաղվաղակի գլուխ ամբարձեալ՝ դառնան յոճն առաջին. այսպէս և հպարտք յորժամ 'ի նեղութիւնս անկանին, ակամայ կորանան և խոնարհին, այլ իբրև ազատին՝ միւսանգամ մեծամտին, վասն որոյ և ատելի են Աստուծոյ և մարդկան։

Զ. Բազումք հասանին բարեբաղդութեան, բայց ոչ գիտելով բարւոք վարել, կորուսանեն փութով. Որպէս իշխան հպարտ թէպէտ և գիտիցէ զտկարութիւն իւր և զզօրութիւն թշնամւոյն, բայց վասն ամբարտաւանութեան իւրոյ ոչ կամի խոնարհիլ 'ի պայման հաշտութեան, զի մի՛ նուաստացեալ երեւեսցի, որով և կորուսանէ իսպառ զպատիւ իւր և զիշխանութիւն.

Է. Անմտութիւն է անկայուն յաջողութեամբ բարձրամտիլ, և կորուսանել զփառս և զհամբաւ. յաջողուածք են պատրողականք, զի ցուցանեն լինել մշտնջենաւոր և անկորուստ, բայց են փոփոխական և հոսանուտ։

Ը. Հպարտ մոլիք՝ լինին յանդուգն 'ի յաջողուածըս, և երկչոտ 'ի ձախողակս. զի որք փոքր մի յառաջ ուռուցեալ էին ամբարտաւանութեամբ, 'ի կորուսանել զբարեբաղդութիւն իւրեանց՝ վաղվաղա-

քի կորանան և ընկճին, և 'ի միում վայրկենի անցանեն 'ի ներհական ծայր։

Թ. Սէրն նախապատուութեան երբեմն գրգռեալ յամբարհաւաճութենէ՝ այնքան կատաղի, մինչև յերկիր կործանել զմեծատունսն. ապա յայտ է՝ թէ ոչ ամենեքին պահեն զյարգ մեծութեանն զոր ունին, այլ մանաւանդ բազումք յանարգութիւն անձանց իւրեանց դարձուցանեն զնա, զի ոչ գիտեն թէ որպէս արժան է վարել զմեծութիւն։

Ժ. Ցանկութիւն աւելորդաց 'ի պատճառս սնոտի փառամոլութեան առաւել տանջէ զմարդիկ՝ քան զբաղձանս հարկաւորաց 'ի պէտս կենաց. զի թէ ոք կամի կարեւորօքն շատանալ, դիւրաւ կարէ զնոսա 'ի ձեռս բերել և կեալ երջանկաբար։

ԺԱ. Ազնուականք յաճախակի լինին փառամոլք, քանզի պարտեալք յանուանէս ազնուական, յամենայն ուրեք խնդրեն ունել զփառս և զպատիւ. այո՛ անմեղադրելի իսկ է ըստ արժանեաց խնդրել զփառս, բայց կորուսեալ զչափաւորութիւն՝ լինի չար և մոլեկան, մինչ զի տայ կորուսանել կամ զանձն և կամ զպատիւ։

ԺԲ. Հոգի ազնուականութեան է մեծագործութիւն, իմաստութիւն և առաքինութիւն, ապա թէ ոչ՝ մեռեալ համարի ազնուականութիւնն. Ուրեմն մի պանծասցին ազնուականք 'ի պայծառութիւն տոհմի իւրեանց, եթէ ոչ ունին գործ արժանի ազնուատոհմութեան. զի որպէս 'ի պակասիլ իւղոյ՝ շիջանի ճրագն, նոյնպէս և 'ի պակասիլ մեծագործութեան իմաստութեան և առաքինութեան, բառնի յարգ տոհմականութեան նոցա։

ԺԳ. Բաղձանքն փառասիրութեան բազում անգամ ձախաղանց տայ խօսիլ զգործոց զորս արար, կամ զնոցա որք պատահեցան նմա, կարծիս իմն ե-

զենայ 'ի մէջ. թէ այնու մեծագունին ևս պատուոյ արժանի զանձինս , բայց խօսի . զի պարտիւն զոր ունի՝ զայն ևս կորուսանէ ։ Նմա պարտ է զճշմարտութիւն իրացն խօսել չափաւորութեամբ խիստ և ոչ առաջադասականս , զի մի՛ երևեսցի 'ի նոսա նշան մտաց պարծանաց , որպէս զի և բանք իւրենին յօրդորեսցին գովել և պատուել ։

ԺԴ. Որ տուեալ քան զկար իւր 'ի բարձրագոյնս ձկունս , 'ի վախճանի ամօթապարտ եղեալ խոնարհի . և որ ջանայ կատարել մեծ զկամս իւր , անհնարինս տանէ զանձն իւր ։

ԺԵ. Ոչ է զի այս խոհականք երբեմն ոչ տեսանեն զդէպսն վտանգս և 'ի նոյն խարդաւանին , իսկ պարզամիտք տեսանեն և զգուշանան . և զխորհուրդ տգէտք տեսանեն զմեծութիւն , և հանճարեղք առ դաւրս նոցա դեգերին ։ Քանզի խոհականք և հանճարեղք բազում անգամ ապաստանեալ յանձինս և ոչ 'ի Աստուած , վասն որոյ և Աստուած թոյլ տայ նոցա առ ժամանակ մի հեծել և յոգւոց եղանել , զի ծանիցեն զտկարութիւն բնութեան իւրեանց , որք կարծէին թէ 'ի ձեռս մարդոյ է երջանկաբար կեալ . իսկ պարզամիտք և տգէտք ապաւինեալ 'ի Աստուած՝ զերծ մնան 'ի վտանգէ , և գտանեն զյաջողուածս բարեաց ։

ԺԶ. Ամենք 'ի մարդկանէ մինչ տեսանեն զոք յաղթահարեալ երբեմն 'ի կրից հոգւոյ , անգոսնեն զնա մինչեւ խայտառ , և հպարտացեալ յանձինս իւրեանց առնեն պանծանօք . զի՞նչ արդեօք իցեն կիրք , բայց եթէ արգանեանք կանոնց , որք եթէ ընդդատացին երբէք , դիւրին իսկ է նուաճել զնոսա անդրէն 'ի հնազանդութիւն . այսպէս ուրեմն 'ի մարդկան համարի արժան է ունել զայն , որ վստահ մեղկութեամբ յաղթի 'ի կրից ։ Նայց մինչ այսպիսի մեծամեծք՝ ոչ պակաս

քան զայլսն յաղթահարելն 'ի կռիւս առաւելութեան կամ տիրոյ, փախչելն խոստովանել զանկարութիւն մարդկե-ղէն բնութեան, և ուսանելն լինել կարեկից և ներող:

ԺԵ. Այր հպարտ և ամբարտաւան ատելի է ա-մենեցուն. զի որպէս նա անգոսնէ զամենայն մար-դիկ, արժան է զի և այլք ամենեքին անգոսնեսցեն զնա: Այս ախտ հպարտութեան առաւել տիրէ 'ի վերայ որդւոց մեծատանց. զի մեծատունք զորդիս իւ-րեանց գրեթէ յանդստեան յօրօրոցէ՝ ամբարտաւանու-թեամբ քան կաթամբ սնուցանեն, անթերի կատարե-լով զհաճոյս կամաց նոցա: Յորս նախ քան զհաստա-տիլ անդամանց՝ հաստատի ախտն ամբարտաւանութե՛, ուստի և համարին զանձինս դիւցազինս, և արհա-մարհեն զամենեսին, գուցէ և զծնողս իւրեանց:

Զի որպէս մինչ էին մանուկ՝ կատարէին զհա-ճոյս նոցա, նոյնպէս և 'ի մեծանալ իւրեանց կամին զի կատարեսցեն զկամս իւրեանց, վասն որոյ և լինին կամապաշտ. ոչ այնու միայն զի ինքեանք պաշտեն զկամս իւրեանց, այլ և այնու զի կամին թէ այլք ամենեքին պաշտեսցեն. և եթէ ոք հակառակեսցի իւիք կամ ոչ կատարեսցէ, վաղվաղակի զայրանին անշիջանելի բարկութեամբ: Այս պատճառաւ դա-տին ծնողք, եթէ պատճառս տան կամապաշտութեան որդւոց իւրեանց:

ԺԶ. Հպարտն ոչ կամի հնազանդիլ ումեք 'ի մար-դկանէ՝ բայց միայն դիւաց, զի ոչ կամի ճանաչել զոք գերագոյնս քան զինքն՝ բայց եթէ զդեւս որոց կայ միշտ հնազանդ. և եթէ ոչ էր տուեալ զանձն 'ի ծառայութիւն դիւաց, թերեւս հնազանդէր մար-դկան: Ապաքէն ծառայ նա է, որ միայն տեառն իւ-րում հնազանդի, և ոչ այլոյ ումեք. իսկ հպարտն՝ վասն զի է ծառայ դիւաց, նմա միայնոյ հնազանդի և ոչ բնաւ այլոյ:

ԺԹ. Սնափառք թէպէտ երբեմն գործեն զբարին, ոչ առնեն այնու մտօք՝ թէ վասն զի է բարի և հաճելի Աստուծոյ և մարդկան, այլ զի արդարանիցէ ամբարտաւանութեան իւրեանց, զի նոյն է առ նոսա բարին և չարն. ապա գործեն զբարին՝ զի երևեսցին բարեգործ յաչս մարդկան.

Ի. Նախանձք ՚ի մարդկանէ զբարին զոր գործեն, ոչ վերաբերեն առ Աստուած՝ այլ ՚ի գովութիւն անձանց իւրեանց. և զի մոռանան նոքա զպարգևս Աստուծոյ, որով կարողացան գործել զբարիս. վասն որոյ և ոչ տայ Աստուած զվարձս նոցա. Այն է ճշմարիտ բարեգործութիւն, որ լինի ՚ի սէր և ՚ի փառս Աստուծոյ, և առ Աստուած վերաբերի իբրև առ աղբիւր և տուիչ ամենայն բարեաց. զի նա է որ տայ և ընդունի և վարձատրէ.

ԻԱ. Ոչ սովոր է պանծալ բանիւ, անպիտան է գործով. զի այր գործունեայ՝ գործով քան բանիւ խօսի. Պարտ է ամփոփել զձեռս, յորժամ լեզուն ամբարտաւանական խօսականաց տայ.

ԻԲ. Չէք ինչ յաշխարհի ամբարտաւան շինուած զոր ոչ եղծանիցէ հնութիւն ժամանակին, և ոչ իշխանութիւն հզօր զոր ոչ կործանեսցէ թշնամին, և ոչ արհեստաւոր ճարտար զորովք ոչ գերազանցիցեն այլք. Այսպէս մի որ հպարտանայցի ընդ կարողականութիւն իւր, թէ ոչ որ կարէ հասանել ՚ի չափ իւր, զի գտցէ այլք լաւագոյն ևս կարիցեն գիտել և գործել.

ԻԳ. Զարմանք մի մեծ այս են, զի բազումք են ՚ի մարդկանէ հպարտք, բայց ոչ ճանաչեն թէ իցեն. և վասն զի հպարտութիւնն է սէր յառաջել գերազանցութեան, ոչ թողու ճանաչել զանկարութիւն անձին. Այսու պատճառաւ և բարեգործք, զի կամ զբարին զոր ունին՝ կարծեն զօրութեամբ իւրեանց ստացեալ, և կամ վասն արժանաւորութեան

խուրեանց տուեալ նոցա յԱստուածոյ ։

ԻԴ. Նմանայն հպարտ կամ է տգէտ, կամ յան-դուգն. տգէտ այնու, զի զբարին զոր չունի՝ կարծէ թէ ունիցի, քանզի յատուկ է հպարտից կուրանալ մտօք. յանդուգն այնու, զի սակաւ բարեացն զոր ու-նի՝ կամի առաւել երեւիլ 'ի մէջ ընկերաց իւրոց, ա-ռաւել և արհամարհէ զայլս իբրեւ զուրկս 'ի բարեաց ։ Եւ որովհետեւ առաւել չար և դժնդակ է այս ախտ, այնքան առաւել զգուշութեան պէտս ունիք առ 'ի չախ-տանալ նովաւ ։

ԻԵ. Զբարիս աշխարհի և զմեծութիւն այնպէս պարտ է քեզ ունել, որպէս թէ ունիցիս զնոսա յե-բաք. զի յորժամ տուողին ունիլ կարծես, անդէն առ ժամայն լինին անհետ. դու հաւատա՝ թէ 'ի ձեռին քո են, բայց ոչ են, զի զփախուստ նոցա 'ի քէն ոչ կարես արգելուլ ։ Այս անմիտ է որ ընչիւք և մեծութեամբ առօրեայ կենցաղոյս մեծամտի և հպարտանայ ։

ԻԶ. Բազումք 'ի մարդկանէ դիւրաւ ամբարհա-ւաճին՝ և ելանեն ըստ կարգ բանաւորութեան, ե-թէ ունիցին զհարստութիւն ընկերակից և ձեռն-տու ճիգեանց. վասն որոյ յոլովակի թոյլ տայ նոցա աստուածային տեսչութիւնն անկանիլ 'ի կարիս աղ-քատութեան, զի մի իսպառ խելագարեսցին ։

Քանզի կերպ մարդկան է իբրեւ զգազան, որ ե-թէ գտցէ բազում դարման, այնքան ճոխութիւն ընչից, լինի ամեհի յոյժ՝ մինչեւ դժուարին լինել նմա մերձել 'ի չղթայս, և հպատակ կալ բանաւոր հրամանի կամաց. իսկ եթէ նուազ գտցէ զկեր, տը-կարանայ և նուաճի. զի աղքատութիւնն է չղթայ ամբարհաւաճ ցանկութեան կրից, որ խոնարհեցու-ցանէ զնա հնազանդել ակնածութեան կամաց ա-ռաջնորդելոյ 'ի յուղիղ բանէ ։

ԻԷ. Հպարտն նման 'է հրոյ, որ որպէս հուրն ուր և գտանիցի, զգալական լինի 'ի բնական յառաջ-կութիւնսն. որ է սաստիկ ջերմ և այրեցող. այսպէս և հպարտն յորում վայրի և գտանիցի, ճանաչի 'ի յանդգնութենէ իւրմէ, որ է արհամարհող և նախա-տող այլոց, քանզի զանձն միայն գովէ, և կամի ըն-դունիլ զգովութիւն յամենեցունց:

Նման որոյ և բազում անգամ անկանի 'ի նախա-տելի պատկառութիւնս, որ զանէ խոնարհեցի. կամ 'ի ձախորդութիւնս, որ ծանիցէ թէ և ինքն է մարդ-սխալական, ապա թէ թէ ոչ՝ տառաուած նմն համա-րէր զանձն իւր: Յաղագս որոյ յամենայն ժամանակ նախատական և առաւել նշաւակի եղեն հպարտք, և լինին միշտ, և լինիցին առ յապայն ըստ արդար դա-տողութեանն Աստուծոյ, որոյ փորձն ոչ պակասի՝ ե-թէ կարասցեն առնուլ 'ի միտ, թէ զինչ էր և զինչ եղեւ մեծութիւն և փառքն ամբարտաւանից:

ԻԸ. Այր ամբարտաւան եթէ ըստ դիպաց իմն բարւոյ իմիք լինիցի պատճառ, այնքան մեծամիտ և պարծի, մինչեւ կորուսանել զվարձ բարւոյն զոր ա-րար, և զվարձան զոր ունէր ժառանգել, և իբրև հաւ կարկաչան 'ի վերայ միոյ ձուոյ զանգլխ լսլա-ցուցանէ:

Նման զի ոչ գիտէ կշռել զգործն ըստ չափա-ճշմարտութեան, այլ ըստ կրից իւրոց. ուստի եւս քան զեւս բարձրանայ միտք և հպարտանայ. և զոր ինչ պատիւ ունի ստացեալ, անբաւական համարի զայնս, և հանապազ նորագունին ըղձանայ; մինչեւ զաստուածականն ունել զպատիւ, և նմանող լինել բարձրելոյն փառաց: Նա որովհետեւ զայս ախտ ա-մենեւին չար ընկալան հպարտք 'ի բելիարայ, ապա ընդունին ընդ նմին և զպատիժ պատուհասի նորա եթէ մնասցեն անզեղջ:

ԻԹ. Հպարտն ոչ ուրեք կամի խոնարհիլ. բայց քանզի է՛ արտաուտէր, բազում անգամ խոնարհի մարդահաճել առ 'ի սնափառ գլորդանս. Ո՛վ որ յաւմերքէ մեծարիլ ցանկայ, 'ի հարկէ նմա հաճոյանալ ջանայ, որոց տրւեալ աւանդի 'ի միտս, թէ որպէս մարթասցի հաճոյ լինել. և առաւել մեծարէ զայնս որք չեն արժանի մեծարանաց, որպէս զի զբոլորսդարձուացէ 'ի նոցանէ զպատիւ. Վասնզի պարգևսաք ումեր են զմնեռամբք 'ի պատիւ ելանել կերպիւք և 'ի չորրհուակս՝ 'ի ստուգանել զհպարտութիւնն, և ոչ եթէ 'ի փառս Աստուծոյ և 'ի սէր եղբայրութեան՝ որպէս օրէնքն հրամայեն.

Իսկ եթէ փոքր մի վշտասցի յեղբօրէ իւրմէ, և յայսն պատուոյ անհետասցի 'ի միջոյ, առս յայնժամ թէ որպիսի նախատական նետս ձգէ առ նա. Ո՛վ զոր յառաջագոյն գովութեամբ հռչակէր, այժմ անարգանօք վատահամբաւէ. և որ նախ յարգական անուամբ յիշատակէր, այնուհետև նախատական անուամբ ծանակէ, և որ 'ի առաւելն ծիծաղաղէմ փնովէր փարէր, այժմ խոժոռահայեաց պժգանօք երեսս դարձուցանէ. Այս խոնարհութիւնն ամբարտաւանից՝ է առերեւոյթ և ոչ ճշմարիտ.

Լ. Օրինակք են, զի ամենայն որ ուր ուրեք և գտանիցի. պարտաւէ զհպարտութիւնն իբրև չար և վնասակար, և գովէ զխոնարհութիւնն իբրև բարի և օգտակար. այս զի է՛ զի միշտ և ամենայն ուրեք հպարտ բազում գտանին, և խոնարհք սակաւ, թերևս ոչ ունին ուրք զճանաչումն բարւոյ և չարի. քանզի մեծ նախատանք է մտաւոր բնութեան ճանաչել զբարի և զչար, և թողեալ զբարին՝ առնել զչար. Բայց դժպատեհ իմն թուի կարծել, թէ սակաւքին ոչ կարասցեն մարդիկ ճանաչել զինի անթիւ օրինակաց և փորձոյ աստուածեղէն գրոց և կա-

տուեալ խնամոց, որք միաբան ուսուցանեն՝ թէ չար է հպարտութիւնն, և բարի՝ խոնարհութիւնն.

Գեղեցկագոյն ասացեալ է, թէ մարդիկ կամ առ [illegible] կարութեան բնութեանն, կամ ի յաւելն կողմ հպարտոյ, կամ ի [illegible] բանաւորականին, անկեալ ի հպարտութիւն, և կամ [illegible] յանձնուք և ցանկալի [illegible] խոնարհութեան [illegible], զի մի՛ նուաստ երեւեսցին.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

րութիւնս, և զգուշանալ ՚ի հպարտութենէ։ Զի այս ախտ՝ զհրեշտակս ՚ի երկնից ՚ի հողեղէն մարդիկ, և [illegible] դը-ժոխ տարաւ [illegible], և ՚ի [illegible] [illegible] [illegible]։ և որ այլ մոլութիւնք [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Այսպէս [illegible] [illegible] [illegible] թեան [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] թիւն զի [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] զօր ունի որ, մեծ և չքնաղ և առաւել քան զայլոյն երեւեցուցանէ՝ որպէս հպարտութեամբ, այսինքն՝ արհամարհել զայլոց բարիս, և զինքն միայն ունելով, և [illegible] այն համարիլ։

Պարծեցեալ՝ [illegible] ձանձրանալ և [illegible] [illegible] բարձրութիւն [illegible] և փառաց [illegible] խոնարհութեան, և ոչ [illegible] [illegible] [illegible] հայց՝ [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] զը[illegible] [illegible] [illegible] Նորա. զի [illegible] խոնարհին առաւել [illegible] [illegible] և [illegible], բայց առաւել [illegible] և փառաւորութք և մեծութեամբ։

Զի [illegible] փառք և [illegible] մարդոյ՝ է ճանաչել զվայելուչն և զօգտակարն, և զայն առնել. և զինչ վայելուչ և օգտակար մարդոյ՝ քան լինել սիրելի ամենեցուն, և կեալ ուրախութեամբ. և [illegible] խոնարհն սիրելի է ամենեցուն բարեաց, և վարէ զկեանս խաղաղ և ուրախ։ Այլ որ սիրէ զանձն իւր, և կամի լինել յարգի և պատուական առաւել [illegible] և մարդկան, լիցի խոնարհամիտ։

ԼԶ. Չիք մեծագոյն մեղք քան զհպարտութիւնըն. զի ընդ [illegible] [illegible] ունի զամենայն մեծամեծ մոլութիւնս. [illegible] հպարտն ոչ կամի թէ այլ ոք քան զինքն գեր ՚ի վերոյ գտանիցի. և ցանկամանէ լինի նախանձոտ. և ոչ [illegible] յանձնառութեան այլոց՝ վասն ՚ի բարկութիւն. և ոչ կարասցէ [illegible] [illegible] [illegible] չգանել. և [illegible] ՚ի ծա-

լութիւն. և որ ծոյլն ոչ առնէ առնել ջանիւք՝ եւ եւս, մինչ առնել. և ամբարտաւանութեանն որոգայթաց առաւելն գրգռ գրգռեն զնա տկարել և զմարդ, և մինչ ընկղմել. և ՚ի բազմապատիկ պատճառս և ընկերակցաց բարեացն անկեալ յանձն հաւանեալ, և մինչ բաղձալ.

Այլ հպարտութիւնն է մայր և դայեակ ամենայն գլխաւոր մոլութեանց, յորմէ յառաջ գան ամենայն նենգութիւնք մեղաց. յորոց մինն՝ բաւական է առնել զմարդն ՚ի կորուստ. աւադիկ առաւել պարտի փախչել ՚ի հպարտութենէ քան ՚ի մահաբեր թունոց.

ԼԲ. Հպարտն յանձինս պատուել յամենայնի, բայց անարգէ զամենեցունց. զի որ առաւել է Աստուծոյ, ամենեցուն է, առնել. քանզի հպարտն կամի՝ թէ ամենայն որ ծառայեսցէ ինքեան, և ոչ որ կարէ առնել զայն, վասն որոյ ամենեքին ատեն զհպարտն.

ԼԳ. Հպարտն իբրու առնէ կամի ուղէ, և խնդրէ զի ոչ ճանաչէ զչափ անձին բաց զբնական ուղէ, և խնդրէ ամենայն. բայց այս խաբի է ՚ի միջի, զի խնդրելն ոչ միայն է ամենայն զաւագութիւն, այլ և զամենայն պատուութեան տէրութիւնս. և ուղէ թէ ընդ ոչ մեծութիւնս, զի ոչ ճանաչէ զանձն. բայց առաւել ունի անձին առնելն նեղութեան, զի ոչ ամենայն յաջողու թեանց՝ այլ անհնարութեանց գործէ. Իսկ հպարտն որ կամի յազգաւորս և խոնարհութիւն, և անհնարութեան մինչ ոչ կարէ ճանաչել զհատ անձին, առաւել մեղաւորն է, և առաւել չարագործութեան.

ԼԴ. Հպարտն որ և ամբարտաւանն կամեցեալ ՚ի բարձրագոյն աստի՝ որոց՝ վերն, յարգանաց առաւել լուսաւոր ՚ի յաւելուած կոչս առաւելն, փորձելով յերկինս՝ զի ամբարտաւանեալ հաւատոյ զանձն վերացեալ մինչև յամբարշտութեան օրինակի հեղինակին կորուսեալ ապականեալ որ առնէր. Եղիցի զանձն բառն յանձինս, և եղիցի նմանող բարձրելոյն. Արդ որոյ և մեծութիւն հպարտաց է ատելի.

զի որ կարի խիթ 'ի բարբառմանց անվայելչի, մանր խորամանկի։

Եւ զի այս տեսակ զՃշգրտից՝ անտարակուսական է մասց, զի մտացն զարդ անմիութ և հոգեգէն, 'ի նիւթականս նայս միշտ տարածանալ ձևոյ. և Թէպէտ հոգին բանական 'ի նիւթական մարմնի բնակի, զի է զգայական տեսակ նորին, բայց միշտ բաղձայ զերազանցել զնմանս։

Նա՝ ըստ բերկրէ այնքան յանդգնին հպարտք, մինչև կարծել զանձինս 'ի վեր քան զմարդ. զայս փառս ևս տեսանել տաղայէլ, մինչ եւտես զմիտս փայլացութիւն անմարմնի և խորագական. Այնպէս մարթ է հպարտաց զերազանց քան զամենեսին լինել, և 'ի բարձրագոյն աստուած վերանալ արդիւնաւոր ճշմարտութեան, այսինքն՝ խոնարհութեամբ. Ո՛ի այս է ճըշմարտութիւն, յորժամ ճանաչէ որ զմիտս տրոքս և Եթէ. Նոր զի է ստեղծուած, մահկանացու, տկար, քան զիւրեան տնկատական գոյն իւրոյ, և որ ինչ կարէ ոք և ետ զործ իւր՝ ոչ ի յայլմէ.

Նայեցէք զայս անձնայն ամենայն զմատն՝ ճանաչէ զինքն, ճանաչէ նաև զԱստուած. և որ ճանաչէ զԱստուած, ձգտի սիրել զնա, զի անկէ 'ի ծանօթութենէ իւրմէ ճանաչելոյ ծնանի. և որ սիրէ զԱստուած, միանայ ընդ նմա, զի սէրն է միաւորիչ սիրողին ընդ սիրելոյն. և որ միանայ ընդ Աստուծոյ, 'ի զերագոյն աստիճան վերանայ. Եւ ահա որ բաղձայր լինել 'ի վեր քան զմարդ, և քան զնիւթական գոյացութիւնս, խոնարհութեամբ ունի հասանել փափագանաց իւրոց, և լինել որպէս զհրեշտակ Աստուծոյ. Նայեցէք հըպարտութեան փափագանաց զկարծիս իւրեանց, և լինիցին խոնարհ. սիրեսցեն զԱստուած, և փառաւորեսցին 'ի նըմանէ, այսպէս թէ ոչ հանդերձեալ են կորել զպատիժ պատուհասի հպարտութեան իւրեանց տանջեսցին 'ի գժոխս.

Ն. ԽԵ. Հպարտն ցանկանալով առաւել զիտաս և

զգօնութիւն յանձնայնէ, մինչ զայրս ինչ առնէ յա-
գուստ հատուածակաց, ձանձրացեալ առ ամենեսեան հաշտ-
ելով. և յորժամ ամենեցուն աղաղակեն հայհոյեն 'ի նա
և զայրանան, և նա քաղցրութեամբ պատասխանի տայ յոր-
դորմ զայրս, որպէս զի առաւել ևս նախատեսցի
համբերութեան, և ինքն ուրախ լինէր մեծամեծացի: Իսկ
մինչ մարտիկ ընկերացն զերդս խոցեալ 'ի գա-
լութենէ, ամենեքեան լքեալ թողուին 'ի գործոյն. զի
խնդան քաղցրութեան նորա է զգօնութիւն 'ի մեծամե-
կանէ. ուստի և 'ի դատաստանի զգօնութեան զարդարի և
ինքն, վասն որոյ մեծ ամենայն առաքեալ Պօղոսի.

ԼԶ. Համբերութիւնն զօրաւոր անյաղթ դիւրաւ ա-
ռնելի է Պօղոսի, և մարդկան այնքան է զօրաւոր,
մինչ զի նորին իսկ հալածող ոչ յանձն առնուն իսկ
առաւելուլ թէ իցեն համբեր. Իսկ ընդդէմ համբերութեան
նորա, յայտ է թէ ոչ զգայ զհալածութեան թշնամեաց,
զի կայր նա մեռեալ. քանզի եթէ ոչ էր նա կենդանի, ոչ
կարէին հալածանացն կալեալ; զի հալածանացն է գործ
կամաց, այնու զի բաղձայ գեր 'ի վերոյ երևելի զամե-
նայն մեծանալիքս իւր. անկայն կենդանի պարտի
հետևելի ըստ այսմ բանին, այսինքն մեռեալ: Այս եթէ
մեռեալն է կայր, և ոչ առաւելոյ. կամաց զբերկրանաց
նախատինս, կամքն առնէ յամենայն զկամակս 'ի կամս
խորհուրդ՝ զի ոչ կարէ ընտրել զարդարն: Եւ առաքեալ
է հողմեալ ընչից նախ լուսաւորել զմիտս մարդ-
կոց; զի կարացեն ճանաչել զմեծութիւն փրկութեանց,
և խորշեսցին 'ի հպարտութենէ, ասէ թէ ոչ որ ըստ
օրէ զօրանայ ախտն՝ մինչև խափանել կորնչել նոցա.
զի այս օրէն է հպարտաց՝ ոչ ինչ կամս նուաստանալ
նել զպատիւն զոր ունին, և ցանկալ առաւել զոր ոչ
ունին, ըստ նմին. «Մեծարասէ անձն թշնա-
մեաց քոց վերացի համապատ: Թ. Մարկ. ՀԳ. 23.

ԼԷ. Համբերութիւնն է ախտ ինչ մահաբեր, առ

որ դրեթէ բնաբնոյս բերմամբ ախտաւորանք և մարթանք ունիմ զդիմողութիւն ։ Բայց զարմանք են , թէ ընդէր արդեօք նա և աղքատք և նուաստք անձնաքնքոյ ամբարտաւան նոքին ։ Միրամարդն անբան հայեցեալ 'ի աղքատութիւն աւելի իւրոյ՝ խոնարհի 'ի փքացմանէն ։ Իսկ սա 'ի վերայ մտաւոր՝ անմիտ քան զանբանն գտանի , զի զօրհանապահ ուրանելով զաղքատութիւն իւր , առաքելին հպարտանայ և բարձրանայ ; որով իբրեւ հրէշ ինն ծիծաղելի ծանակի յամենայնէ ։

ԼԸ. Հպարտն եթէ ենթադրէր մտօք՝ թէ Աստուած միայն և ինքն միայն իցէ յաշխարհի և ոչ այլ ոք , և զաշխարհ և որ 'ի նմա են ամենայն՝ միայն վասն իւր արարեալ իցէ Աստուած , և զինքենէ միայն հոգայ , և զամենայն խորհուրդս և զգործս իւր քննէ , ոչ բնաւ մեծամտէր ։ Զի յայնժամ յոյր վերայ գերամբարձանալ կարէր , եթէ ոչ՝ 'ի վերայ Աստուծոյ . զի չէր այլ ոք 'ի վերայ երկրի , զորովք գերազանցել կարծէր ։

Բայց անհնար է ստեղծուածոյ որ ունիցի միտս՝ այնչափ խելագարիլ , մինչեւ զանձն դնել 'ի վերոյ քան զԱստուած համարիլ ։ Եւ այսու օրինակաւ ոչ միայն 'ի հպարտութենէ , այլ և յամենայն մոլութեանց և 'ի մեղաց հեռի գտանէր . ոչ ումեք փնտոէր , և ոչ զումեքէ տրտնջէր , զի ոչ ոք բաց 'ի յԱստուծոյ ծանաչէր զոր յաշխարհի ։

« Ամբարտաւանութեան սկիզբն՝ հեռանալ 'ի Տեառնէ . զի յԱրարչէն խոտորեցաւ սիրտ նորա ։» Սիրաք . Ժ . 14 ։

« Զի՞նչ չար եղեւ մեզ հպարտութիւնն , և զի՞նչ մեծութիւն ամբարտաւանութեանն իցէ մեզ նպաստաւոր ։» Իմաստ. Ե . 8 ։

« Ամենայն որ բարձրացուցանէ զանձն իւր՝ խոնարհեսցի ։» Ղուկ. ԺԸ . 14 ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՇՌԱՅԼՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՃՇՄԱՐԻՏ փարթամութիւնն կայանայ 'ի բաւականութեան հարկաւորաց՝ 'ի սնունդ և 'ի ծածկոյթ մարմնոյ: Են բազումք որք ոչ շատացեալ կարեւորօք՝ վատնեն զինչս իւրեանց 'ի շինութիւն մեծամեծ ապարանից, և յաւելորդ զարդս ընտանեաց և կարասեաց. և սպառելով զգանձս իւրեանց յանպիտան վայելչութիւնս, կորուսանեն և զպիտանիսն զոր ունէին 'ի դարման կենաց, և անկանին 'ի յետին չքաւորութիւն և յանարգութիւն:

Բ. Մարդիկ յայնժամ ճանաչեն զաւելորդսն, յորժամ կարեւորքն շատանան, զի աւելորդքն ոչ առնեն զոք փարթամ, այլ սնափառ և շռայլ. Իսկ այր խնամոտուն հարկաւոր պիտոյիցն բնութեան սովոր է շատանալ. փոխանակ յաւելորդաց զորս հնարեաց սնափառութիւն մարդկան, կայ միշտ խաղաղ և անվրդով, և չունի կասկած 'ի թշնամեաց.

Գ. Ոստրագին և աւելորդ զարդք զգեստուց և կարասեաց, և բազմատեսակ հանդերձանք կերակրոց և ըմպելեաց կործանեն զտունս մեծատանց, և պատճառեն զանթիւ չարիս հասարակաց: Վասն զի միջակայքն ցանկան և գոն գործեն նմանող լինել մեծատանցն շքեղութեան, և նոյնպէս միջակայնոց. Ուստի տեսեալ մեծատանց՝ սկսանին յաւելուլ և եւս զվայելչութիւնս իւրեանց, և անկանին 'ի չափազանց ծախս, որպէս զի գեր 'ի վերոյ երեւեսցին քան զնոսա: Եւ միջակայքն բուռն առնեն նմանիլ նոցա, ոմանք յախտէ սնափառութեան շարժեալ, և կէսք յանարգ ամօթոյ, և նոյնպէս խելագարեալք ջանան հետեւիլ ընթացից նոցա.

Եւ այսպէս մեծատունք, յառաւելուլ անդ զշը-քեղութիւնս, պակասեցուցանեն զհարստութիւնս իւրեանց. միջակք յաճախեն տնանկանալ, և նը-ւաստք չքաւորին խայտառ, և անկանին ՚ի յուսահատու-թիւն։ Եւ առ հասարակ ամենեքին սկսանին անար-ժան միջոցաւ ջանալ զարծաթս իւրեանց. անիրաւութիւն, զրկանք, սուտ, խաբէութիւն և գործեն զայլ բազում չարիս ՚ի մէջ անձանց և ընկերաց. Եւ աղբիւր այս ամե-նայն չարեաց և վնասու է բաղձանքն սնոտի փա-ռասիրութեան։

Եւ աղքատութեան ամենք յիմաստնոց և յառաքինեաց հայցեն և մաղթեն զօրհնութեան ՚ի տեսանել զայս ա-մենայն, և կամին բառնալ զընտանեկան ամբարտաւանութիւ-նս նոցա, առհամարհեալ զօրէնս բարւոյ ՚ի պահելոյ իւ-րաքանչիւր անդամս հասարակութեան ՚ի չափաւ իւ-րում։ Նոքա ոչ համարձակին, զի ընդդիմ է մար-դկան ազատութեան՝ որ ՚ի բազում ժամանակաց հե-տէ արմատացեալ է ՚ի նոսա. զի ամենեքին ընդ որ իւր բերմամբ զանկան սահմանել դարձեալ՝ ՚ի լինել զմայրաքաղաքին ծախս սնափառութեան, և ոչ այլ ինչ խորհին՝ քան թէ հարստանալ և՛ փառաւոր քան զայլս երեւիլ։

Եւ այս ախտ այնչափ արմատացեալ է ՚ի նոսա, մինչ զի և նոքա որք զուրկ են ՚ի կարեւորաց, ջանան գործեն երեւիլ փառաւորք. և ՚ի փոխ առեալ զդր-ամս՝ ծախեն յաւելորդ զարդս և ՚ի կերակուրս։ Եւ որ ջանան ունել և չափաւորել յաւելորդ զար-դուցն ՚ի ծախուց բարեկարգ կենցաղավարութեանն իւրոյ, արհամարհի յամենեցունց իբրեւ չքաւոր կամ կծծի։ Այս առ ՚ի բժշկել զայս մահաբեր ժանտ ախտ վարուց հասարակաց, պարտ է ՚ի խնդիր լինել և գտանել զկառավարիչ որ իմաստուն և հայրենա-սէր, որ խոհական խրատիւք և բարեկարգ կանոնա-

դրութեանցն և օրինակաց կենցաղավարութեան իւ-
րոյ կարգաւորել ուղղել և բարեկարգել ։

Դ. Կրթութիւն է յաղթել չար սովորութեանն՝ որ տարածեցեալ է վասն՝ անկարգութեան բնութեան ,- բայց չէ խաղաղ անյաղթելի , զի կարէ որ յաղթել և ՚ի բնոյ տարապարտ՝ եթէ անդէն խորամոլ խնամանոց , և արիւնական ջուր հանդարտալորդէ ՚ի շահս ։

Ե. Մեծատասան որ՝ եթէ ուղիղն զանձնանցն որ կարեւորք են ՚ի դատաստան և ՚ի դիւրութիւն կենաց , բայց եթէ ոչ գիտիցէ վայելել ՚ի նոսա բարեկարգութեամբ , այն անձնային բարիք պակասին շնորհութեամբ , և ինքն լինի դարունելի և թշուառ ։ զի զինչ օգուտ է նմա ճոխութիւն , եթէ ոչ գիտիցէ ՚ի կիր առնուլ ըստ արժանւոյն ։

Զ. Փառք և մեծութիւն իշխանին է օգտակար զեր առնել հասարակաց . բայց են սակայնք որ կարծեն թէ հաստատեալ իցէ այն ՚ի մեծաշուք հանդերձանս համեղական կերակրոց , և աղէկ ազգի ընկերաց . և ոչ եւս զգան , թէ այնու ոչ միայն դիւրապատրաստ զանձինս նոցա անկանիլ ՚ի մեղս , այլ և կորուսանեն զոյժ և զառողջութիւն մարմնոյ , և փութացուցանեն զմահ ։ Մեծաւն բարեխօսութիւն՝ շնորհապահն է հրեշտակութեանց և թիւնաւորէ կենաց ։ Մեծաւն պարզ և չափաւոր՝ առնէ համեղ զկերակուրս , զօրացուցանէ զմարմինս և երկարօրէ զկեանս ։

Է. Որ կարէ չափաւոր աշխատութեամբ առանց ՚ի զուարթ կերպ զհաճոյականաց պէտս , անմեղ տանջանք են նմա ճանապարհ հաստատել ընդ հետւոր աշխարհն ՚ի սնանկութեան աւելորդաց , և կրել միշտոր յառաջութեան ։

Ը. Մարդս ամենեքին յաւէտ ՚ի կրից իւրոց և ՚ի զգայութեանց՝ քան ՚ի առաւելապէս զզգուշաց քանակի զանկացեալ միոյ իրի՝ անհամեմատ տեսակի միջնել զնոյ

՚ի ձեռս բերել ։ Ներս սպրդեալք փոխեն զանկրութիւն նո-րա առ ստացուածս պղծոյ իրոց, եւ մինչ հաստատեն զմիտս, մխանեն ՚ի զանձանց սրտում եւ անդադար փոփոխին յօ-ժարութիւն մարդոյ, եւ զանձնից ներքոյ լինի ։ եւ այս-պէս սաստիկն ՚ի կենաց իւրոց ։

ԺԹ. Ճշմարիտ փառքն եւ մեծութիւնն կայանայ յա-ռաքինութեան եւ ՚ի բարերարութեան, այսպէս արժան է մեծամեծաց փափաքել ՚ի մեծագործ շնորհութեան, եւ ունել միայն զառաքինութիւն եւ զբարերարութիւն, զի առաքինական ներգործութիւնք եւ օգտակար բա-րերարութիւնք են ճշմարիտ զարդք եւ փառք իշխա-նաւորին եւ տան եւ տոհմի նորա, զոր անեղծ հա-սարակութեան՝ զլեալ կրթէին քննել նախնոյ ։

Ի. Որ կամի կառուցանել զտուն մեծազօրի, լաւ-ներացէ զանձն իւր ․ զի որոյ սիրած է լոյսն, անձամբ ճշմարտութեան լինի նման քննութեան ․ իսկ ներգործոյն փառք Թէոփի աշխարհի համարէին ։

ԻԱ. Մարդիկ որք յաճախեալք ՚ի փառաւորու-թեանց եւ ՚ի մեծութիւնս, ոչ ախորժեն բերել զփորձ եւ զխանդաղատանութիւն, սխալին մեծապէս ․ զի կամելով ծածկել զմի ինչ պակասութիւն զոր ու-նին, առնեն ՚ի բազումս, եւ գործեն զանուղղայս ՚ի մէջ անձանց իւրեանց եւ սահմանականաց ։

ԻԲ. Ճշմարտութիւնն բնաւորական պատիւ մինէր նոցին շնորհաց, Թէ եւ ոչ փառս պատուոյն տուեալ լի-նէր նոցա պատիւ Աստուածոյ կամ ՚ի մարդկանէ ․ զի յաւելուր միշտ ՚ի հարկէ պատուաւոր զանձ նոցա, եւ զանձինքն ազնուութեան շնորհաց, եւ զինքն հեզ եւ Թշուառ, եւ պատուոյ միոյ հայոց կարգաւորաց ։

ԻԳ. Ճշմարտն որքան առաւել փառաւոր գոլով, այնքան առաւել պատուոյ յառաջոյ ․ բայց ՚ի մար-դոյ զբաղմանցն անդեն շնորհաց պատուին, եւ անկանին խոնարհութիւն ։

ծ. ր. ւ. Համբերութիւնն է անդր եւ ըղջախոհութեան ... առաքինութեանց, եւ պատմձուա ... պատկերացն ... ... եւ զլսել զայն՝ որ ... ... հարկաւորութեան ... չափաւորել, ... զմնալ 'ի ... զարծաթ ... ... յաւելորդ ծախս 'ի կատարել զմոլեկան բաղձանս իւր ... որոյ ... ... եւ ... ... :

Ուստի չեւ այլ ոչ միայն ... է ... նէ յուսալէ ... ... եւ ... ... իւր, եւ ... յաղ ... ... նամի է այլոց. զի խարդախութեամբ ... եւ ... 'ի ձեռս աղքատաց զինչս եւ զդրամս, եւ ծախսեալ ... չիմարէ անձրէն հաստատեալ, եւ այսու ... նաւս մեծ հանդուցանէ բարձման : ... նէ համարձակութեամբ, որ չափաւորէ եւ ... լըն, կամ տարապէր անձնէ յընկերութենէ մարդկան:

* ... ... : ... ... ժԲ. 51. 32. 55.

* ... ... Ղուկ. ժԲ. 18.

ԳԼՈՒԽ Դ.

... ...

Որպէս նաւուերն յառաջ ... ... յառ ... ... քաղուածոյ բարեաց ... ... : ... որ ...

մի խաղաղակից զառաւանս նախանձոտին, և զնա սըր-տամտութեամբ և մխիթարել տանել, փոխ կալցի յայլ եւս մեծամեծ առաքինութեանս թեւակոխել, և համբաւ-բարի առ ամենեսին հռչակ հարկանել. զի համբաւ-բարի առաքինագործ անձին է դահիճ կենաց նա-խանձոտին.

Բ. Նախանձոտք չարաչար խածատեն զազգայինս և զերախտաւորս քան զօտարս. զի որք բարիք որք յայլոց ազգաց գովութեամբ հռչակին, 'ի նախանձո-տաց ազգին իւրոյ՝ որոց արարեալ են զմեծամեծ բա-րերարութիւնս, զուր տառապարանաց բամբասին և թշնամանին.

Գ. Զի՞ մեծագործութիւն ինչ արարեալ յա-ղաւս հասարակաց, որ կարասցէ զերծ մնալ 'ի թու-նաւոր նետից նախանձոտաց. Մի թէ գործ իշխանին լիցի մեծագործ և օգտակար, յաչաղկոտն փառաբանէ զգործողն ասելով. ափսոս զի ոչ արար սա 'ի փառս Աստուծոյ, այլ զի՝ փառս որսասցի 'ի մարդկանէ. Իսկ եթէ գործն լիցէ չափաւոր, անարգանէ զգործն ասելով. եղեւ կամս, որոյ անուն մեծ է քան զգործ իւր. զի եթէ այլ ոք լինէր 'ի տեղի նորա, մեծամե-ծըս և օգտակարագոյնս քան զայս արարեալ էր ար-դեօք.

Իսկ եթէ 'ի տարադէպ արկածից ժամանակին՝ կամ 'ի թելադրութենէ թշնամեաց վտանգ ինչ ըն-հեռ եկեսցէ, ո՞ր առնէ կարասցէ նուաճել զաղա-րատն լեզու նորա. զի զոչ պատճառն առեալ 'ի տեղի պատճառի, զամենայն վնաս կուտէ 'ի գլուխ նորա, և ասէ. այս ամենայն չարեաց սկիզբն և պատ-ճառ սա եղեւ.

Դ. Որ ունի զպարիս բնութեան՝ զգեղեցկու-թիւն, զհզօրակամութիւն, զճարտարախօսութիւն, կամ զպարիս բաղդի՝ զիշխանութիւն, զփարթամու-

թիւն և պճանքու, ոչ երբէք կարէ զերծուցանել զանձն 'ի հարուածոց նախանձոտին ։ և [illegible] 'ի թունաւոր ժանեաց նորա ։ Բայց հնար է կապել զձեռս նորա՝ առնելով նմա զբարերարութիւն, և փշրել զատամունս նորա՝ յաւելմամբ 'ի վերայ բարեաց բնութեան և բարեաց բաղդի՝ նա և զմեծամեծ բարիս բարոյական առաքինութեանց ։

Եւ թէպէտ այսու ամենայնիւ կարկանդին ձեռք նորա և փշրին ատամունք, բայց դեռ արձակ կայ լեզուն, որով ոչ դադարի 'ի լեզուադարելոյ, դուցէ առաւել քան զառաջինն. և զի չունի ատամունս խածատելոյ, առ զայրոյթ սրտին խօսի զչարիս և վատահամբաւէ ։

Բայց այն ամենայն 'ի վախճանի դառնան 'ի պատիժ անձին իւրոյ. զի հուր նախանձուն կիզու զերիկամունս նորա և զսիրտ, և կարծի 'ի կենաց՝ և հուրն յաւիտենից այրեսցէ զհոգի նորա և զմարմին անվախճան կենօք ։ Եւ ահա այս է արժանի հատուցումն չանից և գործոց նախանձոտին. զի որով մեղանչէ ոք, նովիմբ և պատժի ։

Ե. Նախանձոտն բաղդաւոր անդամ յայսմ աշխարհի յոռութեան հասանէ, մինչեւ խափանել զհասարակաց բարին վասն ատելութեանն զոր ունի առ բարեգործն ։ Եւ թէպէտ դժուարութիւն իւր չէ խափանել զհասարակաց բարին, այլ միայն զհամբաւ բարերարին, բայց քանզի որ բառնայ զհամբաւն բառնայ և զգործն, ապա և նախանձոտն կամելով խափանել զփառս և զհամբաւ բարերարին՝ խափանէ և զգործն բարի, 'ի դէպ եկեալ բանից Տեառն, թէ «Դուք ոչ մտանէք, և որ մտանելոցն են՝ արգելուք ։» Ղուկ. ԺԱ. 52 ։

Զ. Զինչ քան զարեգակն լուսաւորիչ, բայց ոչ պակասին ամպք 'ի մթագնել զլոյս նորա. զինչ քան

զբաղմունս մեծարգի, բայց ոչ պակասեն յաջողակուք ՚ի նմա ապէլ պարզ նորա ։

Արդէն գիտակն չունելով զանկիւն՝ հողմի, անդրադարձ. այսպէս և նախանձոտն չունելով զխիղճ՝ սգաստանէ միշտ զբարիս այլոց ։

Է. Որ դժկամակի ընդ յաջողուածս այլոց, երեւի զօրչարաբարոյ և կարօտ ։ Իսկ որովհետեւ նախանձոտն ոչ կամի զի ունիցի ոք բարի ինչ, խրաւորք են զի և ինքն գտցի կարօտ և զուրկ յամենայն բարեաց ։

Ը. Նախանձոտն տանջի առանց տանջողի, ցորչափ լսէ զյաջողուածս այլոց ։ Հուրն թէ և երբեմն ծածկեսցի մոխրով, տակաւին ոչ դադարէ ՚ի լինելոյ հուր, այլ ՚ի յուզելն արձակէ զհուր կայծակունս ։ Նախանձոտն թէ և ուրեք երբեք քողարկեսցէ զժանտութիւն իւր պատրուակաւ բարեկրութեան, տակաւին յայտնէ ՚ի ներքս ՚ի հոգին զայրացնէ նախանձուն. քանզի ՚ի լսել իւրում՝ կամ ՚ի տեսանել զյաջողուածս ուրուք, դրդուեալ անդէն շանթահար լինի մախանօք, և վառեալ տոչորի անշիջանելի հրով ։

Թ. Նախանձոտն գուցէ ոչ գիտէ՝ թէ քանի՛ չար է տրտմիլն իւր ընդ բարեբաստութիւնս այլոց, և ուրախանալ ընդ դժբաղդութիւնս նոցա ։ Այց յորժամ այլ ոք նախանձոտ զնոյն առնէ ինքեան՝ զոր ինքն առնէր այլոց, յայնժամ ճանաչէ զդառնութիւն չարեաց զոր սովոր էր առնել . զի զոր ինչ առնէ ոք, զնոյն և կրեսցէ ։

Ժ. Նախանձոտն մինչ ուրախանայ ընդ ձախորդութիւնս քո, դու մի՛ տրտմեսցիս . զի եկեսցէ ժամանակն յորում դու ուրախասցիս, և նա տրտմեսցի զի որով չափով չափէ ոք, նովին չափեսցի նմա ։

ԺԱ. Որ անմասն է ՚ի բարեաց, զերծ է ՚ի նախանձատաց . իսկ որ փառաւորի ՚ի բարիս, պարտ է համ

բերել յաջողմանց նոցին ։ զի եթէ չկամիցի ոք նմանել նախանձոտս, անդորր լիցի 'ի բարեաց ։ Նոյն ընտրելի է լինել բարի՝ և ունել նախանձոտս, քան լինել զուրկ 'ի բարեաց՝ և ազատ 'ի նախանձոտաց ։

"Խիստ իբրև գեհոն նախանձ ։ Թևք նորա թևք իբրև զհրոյ բոցոյ հրոյ ։" Երգ. Ը. 6 ։

"Նախանձու բանսարկուին եմուտ մահ յաշխարհ ։" Իմաստ. Բ. 24 ։

"Զինչ չար քան զայն որ նախանձի ընդ անձն իւր, և 'ի վախճանի յայտնեսցի չարութիւն նորա ։" Սիրաք. ԺԴ. Զ.

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱՊԵՐԱԽՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԱՊԵՐԱԽՏՈՒԹԻՒՆՆ է այլանդակ դաւանութիւն ինչ՝ որ առ ոտն կոխէ զբարերարութիւնս Աստուծոյ և մարդկան. և զի ոչ ճանաչէ զընկալեալ խնամսն, ոչ կարէ գտանել զխնամս յումեքէ ։

Բ. Եթէ ոք 'ի վտանգէ նեղութեան ապրեալ ոչ ճանաչիցէ զփրկութիւն իւր 'ի բարերարութենէն Աստուծոյ, և ոչ երախտագէտ մնայ դարձեալ նմին, այլ միայն անձին զօրութեան տայցէ փրկութիւնն, անշուշտ կրէ զպատիժ ապերախտութեան իւրոյ ։ Եւ թէպէտ Աստուած երբեմն թողլ տայ այսպիսեաց զերծանել 'ի պատուհասէ, բայց մի համարեսցի նոցա այն 'ի բարի ։ զի ծանր եւս վրէժխնդրութիւն պահի նոցա, զոր կրելոց են յայլում՝ կենցաղի ։

Գ. Որչափ մեծ է երախտիքն, այնչափ առաւել ապաշնորհ է երախտամոռացն. զի ըստ չափու երախտեացն կշռի յանցաւորութիւն ապերախտին ։

Դ. Որ կարող է երախտահատոյց լինել բարերա-

րին՝ և զանձնայ տանել, անարժան է գթութեան. զի որ ոչ հատուցանէ զպարտս իւր յորժամ կարէ, արժանի է պատժոյ՝ յորժամ կամեսցի հատուցանել, բայց չկարիցէ :

Ե. Որ ոչ գիտէ թէ զինչ է բարերարութի, ոչ կարէ լինել երախտահատոյց. և որ ոչ վարէ յօգուտ իւր զբարերարութիւնն, կորզէ զձեռս բարերարին :

Զ. Օ՛ր ինչ քան զայս մեծ ապերախտութիւն, եթէ որ զամս բազումս ընկալցի յումեքէ զպարգևս բարիս և զբուռն հաճոյից կամաց իւրոց, և 'ի խնդրել նորա դոյզն մի ծառայութիւն, տրտնջեսցէ և չկամեսցի յանձն առնուլ յօժարութեամբ :

Այսպիսիք ոմանք են նոքա, որք 'ի մանկութենէ իւրեանց վայելեն 'ի պարգևս Աստուծոյ. ընկալեալ ունին յանհնարին բարերարութենէ նորա զպիտանիսն՝ միանգամայն և զվայելչականս 'ի պէտս կենաց և հաճոյից. բայց մինչ թոյլ տայ Աստուած առ կին մի փորձութեան գալ առ նոսա, գանգատեն զերկնից և զաստերաց, որպէս եթէ անգթութեամբ վարեալ իցեն առ նոսա, և ոչ կամին համբերել և տանել յօժարութեամբ. ցանկան վայելել միշտ 'ի բաղդաւորին շնորհս տեառն իւրեանց, և ոչ մերձենան դնել առ ժամանակ մի վշտանալ մինչ խրատէ զնոսա :

Է. Որքան 'ի բարձրագոյն արժանապատուութիւն համբառնիցէ ոք, այնքան պարտաւորի երախտահատոյց լինել բարերարին իւրոյ Աստուծոյ. զի ըստ չափու պարգևացն պահանջէ տոկոսիս, ըստ այնմ. «Որում շատ տուաւ, շատ խնդրեսցի 'ի նմանէ»: Ղուկ. ԺԲ. 48:

Նոյն պարտ է խոստովանիլ ումեք ըստ չափոյ և ըստ աստիճանի պատուոյ և մեծութեան իւրոյ զոր ընկալեալ ունի յԱստուծոյ, երախտապէտ մնոք հատուցանել Աստուծոյ զգործս բարեաց, կամ հրաժեշտ տալ 'ի պատուոյ անտի և 'ի մեծութենէ :

«Հատուցին ինձ չար փոխանակ ընդ բարւոյ, և ատելութիւն փոխանակ սիրոյ իմոյ։» Սաղմ. ՃԸ. 5.

«Որ հատուցանէ չար փոխանակ բարւոյ, չար ’ի տանէ նորա մի՛ պակասեսցի։» Առակ. ԺԷ. 13.

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԲԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԱՂԲԻՒՐ ամենայն չարեաց զբարկութիւնն անուանել ոչ է անտեղի. զի չիք չարիք որ յառաջ ոչ գայցէ ’ի բարկութենէ, հայհոյութիւն, հարուած, սպանութիւն, գերութիւն, կորուստ ընչից, աւերումն քաղաքաց, բարձումն խաղաղութեան. և սիրոյ և ամենայն բարեաց. միով բանիւ ասացից. բարկութիւնն է ժանտատախտ ազգի մարդկան և դառնագոյն դժոխոց։

Բ. Բարկութիւնն է կիրք հոգւոյ առանձնաւոր յեռացմանէ արեան շուրջ զսրտիւն. և յանցանել ընդ չափ՝ գործին ’ի մարդն մեծամեծ վնասք, մինչև պայթիլ երակաց՝ և ’ի վերայ հասանել ապաժաման մահու. Զի ձայնս բարկ նշանակէ սաստիկ և աղդու, ուստի ասած է, թէ բարկ քացախ իւր ամանոյն է վնաս։ Վասն որոյ պատուիրեն բժիշկք, զի ’ի սաստիկ բարկութենէ զգուշասցին մարդիկ. քանզի յայնմանէ առողջն հիւանդանայ և հիւանդն մեռանի, և երբեմն ևս ոչ թողու տեղի և ժամանակ հիւանդանալոյ, այլ անդէն առ նմին իբրեւ անողորմ դահիճ ’ի կենաց զրաւէ։

Գ. Բարկացողն ոչ միայն անձին վնասէ, այլ և ընկերին որում բարկանայ. զի խախուտ որմոյ է նման, որ ’ի կործանիլ իւրում ոչ միայն փշրի ինքն, այլ և խորտակէ և փշրէ զայնոսիկ յորոց վերայ անկ-

կամի ։ Վէշ բազում անգամ այնքան խելագարի բարկացողն, մինչեւ յառնել 'ի վերայ իւր և կորուսանել զանձն ։

Դ. Օտարութիւն մոլեկան բարկութեան քաջ ճանաչէ նա որ 'ի նմին ժամանակի նշմարեսցէ զդէմս իւր 'ի հայելւոջ, և կամ զկերպարանս սաստիկ բարկացելոց առաջի արասցէ մտաց իւրոց, և յայնժամ գիտասցէ թէ քանի՞ անգեղ և զազրելի է ախտն բարկութեան, զգուշանայ տեղի տալ նմին. լաւ համարի մեկնիլ հեշտութեանց՝ քան անսրել բարկութեան։ Ա. Բարկութիւն իբրեւ զարբեցութիւն գինւոյ կորուսանէ զառողջութիւն մտաց, մինչեւ անզգայանալ բարկացողին թէ զինչ է զոր խօսի, կամ ընէ։ Եւ իբրեւ զինեմոլ ոչ ունի ամօթ յումեքէ, ոչ խորշի 'ի վնասուէ. արկանէ զանձն 'ի հուր և 'ի ջուր, և կորուսանէ զմարմին և զհոգի միանգամայն։

Զ. Բարկացողն բարուք ոչ ինչ ընդհատ երեւի 'ի դիւահարէ. զի որպէս նա թողեալ զքարածիգն ընդ քարի փոխէ մինչ և խածանէ, այսպէս և սա ընդ վայր հեծծէ, զայրանայ, և ընդ ամենայնի հարկանի. որով նմանի և արհամարհ յաչս ամենեցուն զաանի։ Զի մեծ նախատինք են մարդոյ յաղթահարել 'ի կրից իւրոց՝ քան 'ի խուժան թշնամեաց. և մեծ պարծանք են յաղթել անբան բարկութեան՝ քան առնել զօրութեամբ ժողովրդոց։ Չիք ոք ազատ քան զայն՝ ազատեալ է 'ի մոլեկան կրից, և ոչ յաղթող՝ որ յաղթէ նմին. զի այնպիսին զերկնային վարէ 'ի վերայ երկրի զկեանս խաղաղ և անվրդով։

Է. Բարկութիւնն թէպէտ է չար և դժնդակ, բայց յանձն իշխանութեան որ է առաւել չար և դժնդակագոյն. զի սովորական ոք բարկացեալ յաւէտ վնասէ անձին քան ընկերին, իսկ իշխանաւորն բարկացեալ՝ առնէ մեծամեծ վնասս ամենեցուն։ Այս պատճառ է

և արժան իշխանաւորաց չտալ տեղի բարկութեան, կամ վաղվաղակի զիջանիլ ՚ի հեզութիւն։

Ը. Բարկութիւնն է ախտ չար և դժուարին, զի ոչ միայն զանկարգամիտս և զդաժանաբարոյս ախտացուցանէ, այլ և զարս խոհականս և զբարիս՝ որք իցեն ճանապարհք ըստ հարկաւորութեան կրքին, կամ սովոր են ՚ի կիր առնուլ զդեղունս, կամ զսուրս, կամ զծխախոտս, և տակաւին ոչ են ՚ի գործ ածեալ։

Աւանդի պարսիկն ամենեքեան կրթել զանձինս ՚ի հեզութիւն, զի մի՛ բարկասցին ապաշխարանաց կամ վասն փոքու յանցանաց ուրուք։ Բանալի պատկառանա-թիւն ինչ որ է ըստ ինքեան թեթեւ, կամ անգիտութեամբ գործեալ, դիւրաւ ուղղի ողջ բանիւք խրատու՝ քան սաստիկ բարկութեամբ։

Թ. Բարկութիւնն ՚ի սրտի բարկացողին երբեմն ծածկի խաղաղութեամբ որպէս հուր ընդ մոխրով, որպէս զի ՚ի դէպ ժամանակի հանիցէ զվրէժ քինու իւրոյ։ Զի են ոմանք որք առ օրին յայտնեն զբարկութիւն իւրեանց, և երբեւ զծով ՚ի դոյզն մի հողմոյ շարժեալ՝ զմեծամեծ ալիս յարուցանեն, խռովին ինքեանք և խռովեն զայլս, որպիսի են յիմարք կամակածուք՝ թեթեւամիտք և արիւնայինք։

Բայց են և ոմանք որք ՚ի ժամանակս ծիգս ամմեռ պահեն զբարկութիւնն ՚ի սրտի, և ըստ այնմ են ոխակալք, յորոց բազումք մինչեւ իցեն ծախեալ հրով բարկութեան զատելիս իւրեանց, ինքեանք բոցակէզ եղեալ այրին որպէս զդժնիկ։

Ժ. Բարկութիւնն վրդովէ զբանականութիւնն. տայ գործել որ ինչ ոչ է արժան, և չթողու գործել որ ինչ է արժան։ Այլ որ կամի զբարկացեալ ոք համոզել ՚ի հեզութիւն, թողուցու փոքր մի մինչեւ թուլասցի ՚ի սաստիկ զայրացմանէն, կամ համաձայնեսցի ընդ նմա զառաջինն, և իբրաւունս տացէ բար-

կութեանն, և ապա տակաւ առ տակաւ համոզեսցէ զնա և զիջուսցէ։ Անյաղթ թշնամիք դիւրաւ յաղթահարին բանիւք ողոքանաց՝ քան մեծամեծ գնդակօք ահագին ռմբաձգաց։

ԺԱ. Ո՛չ հուրն փառօղով ջանայ ոք շիջուցանել, որ [illegible] գ. ե՛ն գործէ բարկութեամբ զիջուցանել.

ԺԲ. Ո՛չ որ բարկացող կարէ լինել իմաստուն, զի բարկութիւնն ընդ իմաստութեան ոչ բնակէ։ Իսկ բարկութիւնն Աստուծոյ ոչ միայն է արդար վրէժխնդրութիւն անիրաւաց, այլ և պատճառ բարեաց նոցա. զի տանջելովն բազում անգամ առնէ զղջալն [illegible]րի, և զանպիտանն պիտանի։

ԺԳ. Բարկութիւնն յաճախ տեսանի 'ի ծերս և 'ի հիւանդս, որք առէպ տրտնջան զապաստահարկութենէ ընտանեաց և պաշտօնէից, և բարկանան 'ի վերայ նոցա, և կարծեն թէ և այլք տան իրաւունս բարկանալոյ։ Բայց սխալին յոյժ, զի ամենեքին որք շուրջ կան զնոքօք, ներելով տկարութեան նոցա՝ ցուցանեն ունել իրաւունս, զի մի՛ գուցէ ծերն հիւանդասցի, կամ հիւանդն մեռանիցի։

Ապաքէն ծերն կորուսեալ զառոյգ հասակ և ըզկայտառութիւն մարմնոյ, իբրև ոչ կարէ վայելել 'ի հաճոյս զոր տեսանէ, տառապի 'ի ներքս 'ի սրտի. վասն որոյ զոր ինչ առնեն ինքեան՝ թուի նմա անախորժ, տրտնջէ և զայրանայ։ Իսկ հիւանդն վշտացեալ 'ի ցաւոյն, վշտացուցանէ զայնոսիկ որք տքնին վասն առողջութեան նորա տարապայման բարկութեամբն։ Բայց պարտ էր նոցա առաւել բարկանալ բնութեան իւրեանց, թէ ընդէ՞ր անկաւ 'ի ծերութիւն կամ 'ի հիւանդութիւն, քան թէ ընտանեաց և սպասաւորաց։ Այսպէս ոչ սակաւ ինչ վարձս ունին առնուլ յԱստուծոյ՝ որք համբերութեամբ դարմանեն զծե-

րըն և զհիւանդն. զի համարին նոքա որպէս մանուկ՝ որոց ականջ են միայն, և չեն բաւական ճանաչել զերախտիս առն և գոհանալ զնմանէ ։

ԺԴ. Եթէ ոք կամի զերծ մնալ յախտէ բարկութեան, մի՛ պաշտեսցէ զյատուկ կամս իւր. զի բարկութիւնն յաւէտ պատճառի ՚ի կամապաշտութենէ՝ քան ՚ի յանցաւորութենէ պաշտօնէից.

ԺԵ. Բարկացողն անտանելի մի՛շտ է ընկերակցաց իւրոց, զի զոր այլք խօսին կամ առնեն՝ անարգանք թուի նմա. զի որպէս ցուլք կատաղին ՚ի կարմիր գունոյ, գազանք խռովին ՚ի ստուերաց իւրեանց, և գրաստք խրտնուն ՚ի դիոց անկելոց ՚ի ճանապարհի, այնպէս բարկացեալն յունայն և ՚ի սնոտի պատճառաց վրդովի, և յարուցանէ զաղմուկ.

ԺԶ. Բարկութիւնն է մշտնջենաւոր առանձինք անձին բարկացելոյ. զի եթէ լիցի նաւաստի՝ կռուէ ընդ հողմ, եթէ ջորեպան՝ ընդ գրաստս, եթէ երկրագործ՝ ընդ եզինս, եթէ պայտառ՝ ընդ ձիս և ընդ էշս, և բազում անգամ նախատէ զնաւս և հայհոյէ ։

Արդարև պարտ էր նոցա զանբանս և զանզգայս առնել բանական, կամ լինել ինքեանց անբան և անզգայ, որպէս զի համաբանք և համաբարոյք եղեալ նոցուն, խաղաղութեամբ վարէին ընդ միմեանս.

Այլ յիրաւի ոչ ինչ ստոր են բարկացողք ՚ի բնութենէ անբանից՝ կամ անզգայ գոյացութեանց, որովհետև կամին զի անբանք և անզգայք իբրև զզգայնաւորս հնազանդեսցին ամենայն հաճոյից և աննարկութեան իւրեանց ։

Այլ են ոմանք որք անբանագոյն քան զանբանս և առաւել անզգայ քան զանզգայս գտանին, զի կռուին ընդ դրօշակս հանդերձի իւրեանց՝ թէ արգել պատան ընթացից, և ընդ քարն՝ թէ խոչընդոտ եղև ։ Այս է ուրեք՝ զի իբրև խնդրեցինք խօսին ընդ

[ըմբռն]եանս, նախատեն զանձինս և հայհոյեն, և եթէ ոչ [illegible]անիցեն ’ի հեզութիւն, փութայ մատնել զանձինս ’ի հարուածս և ’ի մահ:

ձէ. Ի բազմատրաստ դեղ ախտին բարկութեան է հանդուրժել զտկարութիւն բնութեան մերձոյ; որ առաւելել է ’ի մանկունս, ’ի կանայս, յերկչոտս և ’ի թեթեւամիտս. և ներել սխալանաց ստպասաւորաց, որք գործին ակամայ վասն անգիտութեան կամ տկարութեան նոցին. զի թէ և կամեսցին անթերի լնուլ զպարտաւորութիւն իւրեանց, բայց անհնարին մարթ է նոցա պահպանել յինչ ինչ իրս:

Այս պարտ է տանուտեանն ներողամիտ լինել և համբերող, և ոչ եթէ որպէս վշտոտ բռնակալել միտս, զի մի գուցէ յուսահատեալ կորուսցեն զ[illegible] պարտաւորութիւն իւրեանց, և խորհեսցին չարիս հատուցանել նմա:

ձը. Իշխանն որ բարկացող վասն փոքու պակասութեան ստպասաւորին մեծապէս զայրանալով, և առաւել քան զարժանն խստելով կամ հայհոյելով [illegible] պաշտօնեայն առնէ յանդուգն, և զհաւատարիմն՝ անհաւատարիմ: Իսկ հեզաբարոյ իշխան քանզի ներողիւք և բանաւոր յանդիմանութեամբ զանփոյթն ածէ ’ի զգօնութիւն, և զանզգուշն ’ի հլութիւն; զծառայն որպէս զհարազատ [illegible], և [illegible] պաշտօնեայն որպէս արծաթագին ծառայ կա[illegible] [illegible]անայ:

ձթ. Ի մարդ՝ որ իրաւամբ բարկանայ, սակայն ոչ զկայ առեալ ’ի չափու՝ հեռանեան սատակացուցանէ զարտնողութիւն իւր և զզգոյշոյթ, մինչեւ ժամանել ’ի զանգաթն սուր բարկութեան: Այս յանձամ յայն քանին խաւարեալ ’ի միգամածս ծխոյ անբանական գահավէժ կործանի յանհնարին վտանգս հոգւոյ և մարմնոյ, կորուսանէ զիրաւունս իւր և

անկանին ընդ միաբանութեամբ ։

Նմանապէս է ՚ի կենդանեաց անդ միաբանութիւն, երրորդք և շնորհաւորիչք, զգեստաւորեալ, բանաւորութեան դիպուածք, կենաց բնաւորութեան, որ դիւրին է բարեկամաց, մանաւանդ դժուարին և սաստիկ մտաւոր հանդիպումն, որ զայս առանձին, որպէս նոյն բարեկութեան՝ նախկին մտաւորք,

Ե. Բարեկամութիւնն է կիրք կարեւոր բնաւորեալ ՚ի բնութեան մարդոյ, և է արդար բաղձանք վերբերելոյ խնդրելոյ ընկերաց անհրաժեշտ մտաւոր, բառ այսմ: «Բարե-կամացն՝ և մի մի զանձէք ․ որ շահաւոր բարեկամութիւն նոյն բառ անդրադարձ՝ բառ անձին և բառ այլ անձնական պատրաստութեան և զոյգ զարդարութիւն, և մանաւանդ հաւատարմութիւն ։ Բայց յորժամ իրրեւ զբոյն վերաբերեալ և բարեպաշտութեան պատուաւորութեան անկեալ է ։ Կամ ընկերական զենեն խորհրդոց և արդարութեան, յանդիմանէ զԱրդ չար և անիրաւութիւն՝ որ կոչի բարեկամութիւն ։ Այսպէս ի՛նչ չարութեան ընդդիմութեանք ոչ ընդդիմանայ կարէ ․ որ նմանութեան, և ոչ զինի վերլուծանող իր շարժման, յայտնի ժամ է անհամբերութիւն ։

Նոյն գործ է դատաստան գիտնականութեան կենաց մեծ-ղութեան ՚ի մէջ երկուց մարդկան ծայրից, այսինքն՝ բացայայտ բարեկութեան և գործառնութեան անհամեմատութեան, և այն իսկ է հետզհետէ, որ է առաքինութիւն կայացեալ ՚ի միջասահմանութեան երկուց ծայրից մեղանչական տկարութեանց ։

Ախտ բարեկամաց այնմ որ ընդդիմանայ Նմանու-թեան, ասի բարի նախանձ կամ նախանձաւորութիւն: Նախանձու այնմ որ ընդդիմանայ ուղիղ բանի, ասի արդարութիւն կամ վրիպումն ։ Նախանձու այնմ որ ընդդիմանայ իւրոյ իրաւանց, ասի անհնարութիւն կամ վրէժխնդրութիւն ։

Ը. Նախանձութիւն բանաւոր՝ որ ծագէ յայն մի-նուամբ կոչի արտամուծութիւն, է գործ յաստուածականին

և է զէն առաւել մարդոյ 'ի բնութենէ՝ արիանալ նորա 'ի պահպանութեան կենաց փրկութեան է, և փախել զհիւանդութիւն բնութեան իւրոյ։ Բայց յարմար ապաստան բժշկութեան, որոյ անպատճառ բարկութիւն կամ բարկացութիւն, և փոփոխմանց պատճառներով՝ արկանէ զանձն 'ի վտանգ. ոչ կարէ երբեք զգուշանալ խորհել, խօսել և գործել, այլ վաղվաղակի ինչ առնէ անկարգաւորաբար 'ի միտս անձին իւրոյ և ընկերին։

ԽԲ. Շունն հաչէ ընդ բազմաց դրան, ոչ գիտելով զայրացողին՝ թէ ընտանի իցէ կամ օտար. բարկացողն փայլի անձնայնի զայրանօք, ոչ ճանաչելով զօգտակարն կամ զվնասակարն. Բայց առակն ասացեալ բարկութեամբն առաւել անձին վնասէ՝ քան այլում. և զայրացեալ զայիճակ զայլս խայթելով՝ ինքն մեռանի։

ԽԳ. Բարկացողն անարգագոյն քան զհեզահոգիս և զհիւանդագոյն գտանի, զի նոքա երբեք առանձին կեցեն. իսկ սա կամաւ բերէ յանարգութիւն։ Նոքա բնութեամբ անդամ երկուցեալ զգուշանան, իսկ սա ոչ երկնչի բնաւ. այսպէս նոքա կարեկցութեան են արժանի, իսկ սա վրիժուց և պատժոց։

ԽԴ. Վայրենի գազանք որչափ և կատաղեալքն, առ ժամանակս իւրեանց ոչ բերեն 'ի միտս. իսկ բարկացողն ոչ ևս խնայէ յորդիս իւր և յընտանիս. ապա վատթարագոյն է քան զգազանս կատաղիս։

ԽԵ. Բարկութիւնն յաւէտ տեսանի 'ի հպարտս՝ քան յայլ ո և իցէ մոլիս. զի հպարտն կամի թէ ամենայն ոք հետեւեսցի կամաց իւրոց։ Ուստի յորժամ առնէ ոք զոր ինչ ընդդէմ կամաց իւրոց, կամ խօսի ինչ որ անհաճոյ է ինքեան, իսկոյն 'ի բարկութիւն բրդի, և ոչ ինչ փոյթ է նմա՝ թէ բարի իցէ կամ չար, բայց միայն զի ինքն ոչ հաւանի։ Զոր և թէ ոչ կարասցէ խափանել՝ տանջի 'ի կրից իւրոց, մինչև մեռանիլ ևս. զի բարկութիւնն է ծնունդ

ժամս, որ ապականէ զծնողն իւր։

Իսկ խնձորենի կեռասի հանդերձեալք և երկարակեցականք. զի եթէ բարի է զօր այլք խոտք կամ գործեն, համե ձեռալ հասանի նոցին. իսկ եթէ չափաւոր ... բարկութեանն ... ի բաց խորշի։

ՒԶ. Ջերմութեան բարկացող է փոքրոգի, զի ընդ այն բարկանայ որ՝ որում չէ բաւական տեղալ. և յայն ժամ կիրքն ցասմնական վառեալ բորբոքէ զարիւնն զսրտին, վասն որոյ բարկացեալն բոցանչէ և հանդարտ չէ, և խնդրէ ջուր ցուրտ առ 'ի զովացուցանել զջերմութիւն սրտին։ Յորմէ և ջերմաջերմ գոլորշիք ելեալ 'ի տապոյ հնայէ ընդ ջիլս և ընդ նեարդս ելեալ մինչև յուղեղն, մթագնեն զլոյս բանին, և առնեն խռովութիւն անքան. բազում անգամ պատճառեն զպէսպէս ախտս, և երբեմն զմահ։ Յայն սակս որոց լայն են անդամք՝ շուտով զկիջանի նա 'ի բարկութենէ, զի ծըխամած գոլորշիք արեան ընդ լայնանիստ խողովակս անդամոց դիւրաւ վերանան արտաքս յուղղոյ։ Իսկ որոյ փոքր և սուր են անդամք՝ դժուարաւ ամոքի 'ի հեզութիւն. զի գոլորշիքն չունելով զելս յանձուկ, անագան ուրեմն վտարին յուղղոյ։

Իսկ արիւնն որ վառեալ էր զսրտիւ, 'ի թափոյ կրից բարկութեան յուղեալ ձաղափոխ ընդ երակս, և ջեռուցանէ զմարմինն ողջոյն. վասն որոյ երեսք բարկացեալոյն ներկանի 'ի գոյն արեան, և կայծակնացեալ հրոյ թօթափին յաչաց նորա։ Նա և ոճրոսն 'ի պատկառանս արեան՝ ապաւինի և 'ի բնական ջերմութենէ խռովեալ և սկսանի դողալ. վասն որոյ և յաշխարհագրաւ ընդդէմոյ՝ բարկանալի կոչէ որոտումն, այսինքն է՝ որոտալից յորմէ պատճառի և դողդոջումն ձեռաց և ոտից և բոլորի մարմնոյն։

Նա պատճառ բարկութեան ուրուք է հիւանդ փոքրոգի. զի թէ լինէր մեծահոգի, չթողոյր ցասման

կան կրից ապստամբեալք 'ի բանէն . քանզի բարկացեալն յաղթեալ է անձնանէ բառ կալեալ բանականութեան . Միտքն որ յաղթին 'ի բարկութենէ , թէպէտ և զմեծամտութիւն ունիցին , տակաւին ոչ է մեծահոգի , այլ մանաւանդ է տկար և փոքրոգի : Դիւրագրգիռ բարկութիւնն է բարկացող 'ի վերայ բարկութեան իւրոյ :

"Այր բարկացօղ նիւթէ զկռիւս . իսկ երկայնամիտն և զհանդերձեալն ցածուցանէ : » Առակ . ԺԵ . 18 .

« Մի լինիր ընկեր առն բարկացողի , և ընդ բարկամտի զայրացողի մի բնակիր : » Առակ . ԻԲ . 24 .

« Ամենայն որ բարկանայ եղբօր իւրում տարապարտուց , պարտաւոր լիցի դատաստանի : » Մատթ . Ե . 22 .

« Եղիցի ամենայն մարդ արագ առ 'ի լսել և ծանր առ 'ի խօսել . և ծանր առ 'ի բարկանալ . զի բարկութիւն մարդոյ զարդարութիւն Աստուծոյ ոչ գործէ : » Յակ . Ա . 19 . 20 .

ԳԼՈՒԽ Է.

ԱԳԱՀՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԱԳԱՀՈՒԹԻՒՆՆ է անկարգ բաղձանք մեծատեց և ընչից . յայն սակս ագահք յամենայն 'ի կեանս իւրեանց ամբարեն ստացուածս , մինչ միշտ տառապեալն 'ի մեծութեան զգուշանան և մեռանելոյ ցաւօք , զի թողուն ամենայն և երթան յանդառնալի ուղին : Որովք ագահքս յաղագս կենին շռայլ . և զոր նոքա ժողովեցին ընդ սակս քանդառուն կամ դիտաւն , ապա վատնեն ընդ նոյնչափ ամսօք :

Բ. Անկարգ բաղձանք ընչասիրութեան ունին ընդդէմ զգարտամնի դատաստանութիւն , և երբեմն զյայտնի զրկանս . և զի բազումք հազիւ կարեն ընուլ մը-

նաւուք իւրեանց զանգի միաւոր միջոյ զրկանաց · որ-պէս ագահ բռնաւորն 'ի կեղեքել զմի որ յիշխանաւորաց, կեղեքէ և նա զստորադրեալն, և նոքա զայլ մինչ ցյետին չքաւորս · ապա բազմանքն ընչաւորութեան է բազմանք մեասնելոյ բազմաց ։

Գ · Ինչք 'ի պէտս կենաց է ստանալի ; և առ 'ի պահել զկեանս՝ պարտ է կորուսանել զինչս · ապա քանի՞ անմիտ են ագահք, որք 'ի ստանալ կամ 'ի պահել զինչս՝ դնեն 'ի վտանգի կորստեան զկեանս իւրեանց ։

Դ · Ագահք խնայելով 'ի սակաւ դրամս՝ կորուսանեն զմեծ պատիւ իւրեանց, մինչ արժան էր նոցա զամենայնն տալ և պահել զպատիւ՝ որ առաւել արժէ քան զամենայն գանձս ։

Ե · Որ ոչ ունի զարծաթ առ 'ի տալ 'ի կաշառ · մի խնդրեսցէ իրաւունս 'ի կաշառակեր դատաւորէ, զի նա ոչ հայի յիրաւունս որբոց, այլ միայն 'ի տուրս կաշառաց ։

Ուստի յատենի կաշառասէր դատաւորի անմեղութիւնն աղքատաց պարտաւորի, և յանցաւորութիւնն փարթամաց արդարանայ · զի կաշառն փոխէ զյանցաւորութիւնն 'ի յանմեղութիւն և զանմեղութիւնն 'ի յանցաւորութիւն ։

Զ · Ագահն եթէ չունի զգանձսն 'ի սրտի, գանձքն կալեալ ունին յինքեանս զսիրտ ագահին · ապա եթէ կորնչին գանձք, կորնչի և սիրտ նորա, և մնայ անկենդան · զի կեանք ագահաց են գանձք նոցա ։

Է · Ագահք և ընչաքաղցք որ բանդագուշել առնեն զդրամս, հայեսցին գոնէ 'ի ձեւ նոցուն, և ընկալցին զխրատ ։ Քանզի ձեւն բոլորշի՝ որ բնաւորեալ է անդադար շրջան առնուլ, յինքեանս տպաւորեալ ունին դրամք, յայտ արարեալ՝ թէ պարտ է նոցա անդուլ հոլովել 'ի միոյ առ այլ, և զամենեսեան լնուլ զկարիս ։

Ը. Ագահութիւն ոսկւոյ Թերեւս պատճառեալ է 'ի նմա յերկիւղէ մարդկան, որք զհետ պնդեալ են ըմբռնել, և փոխանակել ընդ անարգ հաճոյից, կամ ագահական բարոյիւք ամրափակել 'ի բանտի, վասն որոյ ահիւ պակուցեալ շրջի Թաքթաքուր, և հնարի փախչել: Զի եԹէ վասն օգտակար և հաս-մեալ վախճանի խնդրէին զնա մարդիկ, անշուշտ ուրեմն շրջէր նա յայտնի, ընտանենայր ընդ ամենե-սին և ոչ բնաւ յօժարէր խուսել. վասն որոյ և ա-նաշխատ գտանէին զնա 'ի դէպ ժամանակի մինչ պի-տոյանայր ինքեանց, և ոչ տառապէին անընդհատ:

Թ. Ընչաքաղցն ամենայն ուրեք և յամենայն ժամանակի սխալի և վնասի, բայց յայնժամ առա-ւել՝ յորժամ առնու յամուսնութիւն զկին հարուստ այլ անզգամ, որ կարէ լինել բաւական պատիժ ա-գահութեան իւրոյ. զի կորուսանէ զհանգիստ և զդիւրութիւն, և զգանձն զոր ստացաւ, գուցէ և զկեանս իւր՝ որ կապեալ է ընդ գանձուց:

Ժ. Վաճառական ագահ արժանի է խստագոյն պատժոց. զի առ 'ի լնուլ զանյագ բաղձանս անձին՝ ձգտի անդր քան զկարողութիւն իւր, ժողովէ յայլոց ապառիկ դաշամբ զբազում վաճառս, և առաքէ ընդ ծով և ընդ ցամաք յաշխարհս հեռաւորս. և իբրեւ ձախողութեամբ ինչ կորուսանէ զինչսն, ապաստան լինի 'ի սնանկութիւն, և հատուցանէ և ոչ ինչ, զի ոչ ունի ինչ: Զայս ախտ վնասակար ախտանան և այլք ուսեալք 'ի նմանէ, զի առեալ վատնեն զինչս օտարաց, և կործանեն զտունս բազմաց:

ԺԱ. Ագահ զրկողք ոչ ճանաչեն զիրաւունս, զի իրաւունք անիրաւ զրկողաց՝ են զէնք իւրեանց: Ա-պա ընդ անիրաւս կամ զինաւք հարկաւորի վարիլ, կամ բռնօրէն իրաւանց նոցա հնազանդիլ. ապա Թէ ոչ կարէ ոք վարիլ զինուք, պարտ է հնազանդիլ ա-

մենայն անհարկութեանց նոցա, և տալ զամենայն զոր ունի. զի լաւ է զրկել յընչից՝ քան զրկել 'ի կենաց:

ԺԲ. Եթէ բարձցի ագահութիւն 'ի սրտից իշխանաց, աղէտք տարակուսանաց տարադրեսցին 'ի քաղաքաց, և եղկութիւնք 'ի գիւղից. զի ընչաքաղց բաղձանք գլխաւորաց է՝ որ տառապեցուցանէ զաշխատասէր հասարակութիւնն 'ի քաղց, 'ի մերկութիւն, 'ի կապանս և յոտարութիւն, որոց աղաղակ ցանկ յերկինս ելանէ իջուցանել զարդար ցասումն աստուածային:

ԺԳ. Ախտ ագահութեան կարճէ զկեանս. զի ագահն տանջի 'ի միտս, թէ որպէս ստասցի զոր չունի, և որպէս պահպանեսցէ զոր ունի, որով միշտ հիւծեալ մաշի: Զի արծաթոյ ստանալն է աշխատանօք, պահելն երկիւղիւ և կորուսանելն ցաւօք:

ԺԴ. Ցանկութիւն տոկոսեաց բազում անգամ և զմայր գլխոյն կորուսանէ:

ԺԵ. Ագահն մի համարեսցի զանձն ազատ, քանզի կապեալ կայ ոսկի շղթայիւք: Եւ արդարեւ կարի անմտութիւն է կապիլ յայն, որ 'ի կենդանութեան տաբերէ զերկիւղ և 'ի մահու ցաւ:

ԺԶ. Ագահն ոչ ցանկայ ելանել յերկինս, զի գիտէ թէ չիք անդ ոսկի. սակայն ցանկայ իջանել 'ի սանդարամետս, զի 'ի կարծիս է՝ թէ գուցէ գտանի անդ ոսկի:

ԺԷ. Չէ պարտ զարմանալ՝ թէ զիարդ համարձակին գողք զինչս ագահաց գողանալ՝ մինչ տեսանեն կախեալ զգողս. զի կամին նոքա փութանակի ելանել 'ի կախաղան, և երթալ 'ի դժոխս, ուր ագահք բազումք են, թերեւս անդ մարթասցին գողանալ զինչս նոցա:

ԺԸ. Հարստութիւնն ոչ է 'ի բազմութեան ընչից՝ այլ 'ի բաղձանս. զի է՝ որ սակաւուք շատացեալ՝ ոչ

ցանկայ բարեաց , և համարի հարուստ . և է՛ որ ու-
նի բազումս , բայց վասն անյագ բաղձանացն որով [illegible]ալի ստանալ և եւս , համարի չքաւոր . զի ցանկանալն ծնանի 'ի կարօտութենէ այնր զոր ոչ ունի :

Այլ որովհետեւ ագահն ոչ հերիք դատի զոր ունի ըստ բաւականին , այլ միշտ ցանկայ ստանալ զայլեւս իբրև զոչ ունող , Թուի չքաւոր և կարօտ :

Այսպէս . Ագահն ոչինչ պահէ զինչս աշխարհիս զոր [illegible] յընթացս կենաց , զի անթերի հատուցանել կարասցէ աշխարհի յաւուր յորում պահանջեսցէ 'ի նմանէ .

Արդ ։ Ագահն ոչ ճանաչելով զաղքատութիւն մարդկեղէն բնութեան , թէ զամս բազումս չկարէ մնալ կենդանի , մթերէ կուտէ զգանձս ամաց բազմաց : [illegible] թէպէտ գանձքն կարեն կալ ընդ երկար ժամանակս , զի վայելեսցին 'ի մարդկանէ , բայց բնութիւնն չէ դաշնաւոր ընդ գանձուց , զի թոյլ տացէ ըն[illegible] վայելել ցորչափ և հաճեսցի . զի մինչդեռ գանձքն ամփոփեալ պահին յարկեղ , ստացողն երթայ [illegible] ամփոփիլ 'ի գերեզմանի . Այս մի՛ խնդրեսցէ ագահն՝ թէ ունի զինչս բազումս , զի մնայ միայն ին[illegible] երկկանգուն կտաւ 'ի պատանս :

Աւստի որ ճանաչէ զաղքատութիւն բնութեան իւրոյ . այնչափ ինչ պահեսցէ 'ի գանձուց՝ որչափ պիտոյն է ինքեան , և զաւելորդսն ջամբեսցէ կարօտելոց 'ի պաշար յաւիտենական . քանզի թողլոց է յաշխարհի զամենայն , և երթալոց մերկ 'ի գերեզման : Որ [illegible] ժողովէ զոսկին 'ի կենդանութեան , առանց ցաւոց ոչ կարէ թողուլ 'ի ժամու մահուան :

«Դժոխք և կորուստ՝ անյագ են. նոյնպէս և աչք՝ ագահ մարդկան։» Առակ. ԻԷ. 20։

«Մի՛ գանձէք ձեզ գանձս յերկրի, ուր ցեց և ուտիճ ապականեն, և ուր գողք ական հատանեն և գողանան։» Մատթ. Զ. 19։

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԱՆԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Ա. Զի՞նչ առաւել անզգայ թմբրութիւն՝ քան լինել 'ի տանջանս և համարել զանձն երջանիկ։ Այ ահա այսպիսի ոմանք են դատարկաշրջիկք, զի ձանձրացեալ յամենայնէ՝ չըջին գտանել և զհանգիստ բաղձանաց իւրեանց. և իբրև ոչ գտանեն ուրեք, տանջին չարաչար և ոչ խմանան։ Սոքա ծնանին իբրև զմարդ՝ և վատթար քան զանբանս մեռանին. զի անբանք ոչ գիտեն զդատարկութիւնն, բայց սոքա գիտեն՝ որպէս և պարտ իսկ է նոցա գիտել, այլ անըղձացեալ մտօք տակաւին 'ի նոյն հանապազորդեն.

Մի՛ ոք կարծիցէ՝ թէ անասունն կամ գրաստն անգործ կապեալ կայ յախոռի, զի գործ նորա է միայն հնազանդիլ կամաց տեառն իւրոյ, եթէ գործով և եթէ անգործութեամբ։ Մի՛ ոք և զերկփայրիս անգործ համարեսցի, զի գործ նոցա է ճարակիլ 'ի լնուլ զքաղց իւրեանց, և հանապազօր կեան հանգիստ, զի պատուագին 'ի գործս որ յատկացեալ է նոցա 'ի բնութենէ։

Իսկ մարդ դատարկաշրջիկ որ ոչ ջանայ կատարել զպարտաւորութիւն իւր՝ աշխատիլ մտօք կամ մարմնով, վատթարագոյն է քան զանբանս. տանջի 'ի ձանձրութենէ, և ոչ բնաւ գտանէ զհանգիստ։

Բ. Ո՞րք արդեօք անմտագոյն քան զդատարկաշրջիկն

կցէ, որ ոչ գիտէ թէ յո՛ ընթանայ, փոխի 'ի տեղւոջէ 'ի տեղի, զի օրն տարամերժեսցի, և ձանձրացեալ հառաչէ՝ թէ արեգակն ոչ 'ի մուտս խոնարհի. տառապի ներզօրութեամբ զցայգ և զցերեկ, խնդրէ հանգիստ և ոչ գտանէ: Ծուլութիւնն որ փախչի 'ի դատարկութենէ, դրդէ զնա 'ի ներքուստ՝ պատաղել զգործով իւիք, ուստի և նա սկսանի խաղալ ըղ-նարտ կամ զթուղթ: Ոչ գիտէ ողորմելին՝ թէ դեղ փարատիչ ներզօրութեան է զբաղումն յօգտակար գործս, և հանգիստ սրտի՝ աշխատութիւնն չափաւոր, և ոչ եթէ անպիտան կամ վնասակար խաղ նարտի կամ թղթի:

Եւ այս դեղ օգտակար ոչ դժուարին ինչ է նմա գտանել, զի ամենայն ուրեք 'ի պատրաստի կայ նմա. բայց ոչ խնդրէ առնուլ, զի ոչ գիտէ թէ յո՛ր վիճակ թշուառութեան անկեալ կայ, որ չար եւս է քան զանկանիլն 'ի նոյն:

Գ. Է մարդ՝ որում ժամանակն պակասի, և է մարդ՝ որում ժամանակն յաւելանայ: Քանզի ժրաջանք ցանկան երկարութեան ժամանակին, զի աշխատ լինիցին յօգտակար իրողութիւնս և 'ի գործս բարիս, և ոչ կամին կորուսանել գոնէ զփոքր ինչ վայրկեան, զի գիտեն եթէ անգին է ժամանակն, և զոր միանգամ կորուսանէ ոք, ոչ կարէ անդրէն 'ի ձեռս բերել.

Իսկ դատարկակեացք ցանկան զի կարճեսցի ժամանակն, և տրտնջան եթէ երկարեցաւ օրն, և ոչ գիտեն թէ զիարդ անցուսցեն, զի ժամանակն աւելորդ իմն թուի նոցա և առիթ ձանձրութեան:

Դ. Չիք մեծագոյն բաղձանք 'ի մարդ՝ քան ըղ-բաղձանս երկար ապրելոյ, զի կարասցեն առնել ըղ-բաղում գործս բարիս. վասն որոյ և արք բարիք ջանան ոչ ընդ վայր կորուսանել զժամանակն, և ոչ այլ իրաց կորուստ այնքան ցաւ է նոցա՝ որքան կորուստ

ժամանակի . ապա քանի՜ աւաղելի են դատարկակեացք , որք յումպէտս կորուսանեն զնա , և չարք՝ որք զբարի ժամանակն ծախեն 'ի չարիս ։

Ե. Եթէ զանգործութիւնն աղբիւր ամենայն չարեաց կոչեսցէ ոք , ոչ սխալէ . զի չիք մոլութիւն ինչ՝ որ 'ի դատարկութենէ ոչ գայցէ՝ յառաջ ։ Հանգչին յաշխատութենէ դեւք , և ոչ եւս յորդորեն զմարդիկ 'ի մեղս , մինչ բազում են դատարկաշրջիկք , զի նոքա առաւել քան զդեւս բազում նորանոր չարեաց լինին պատճառք ։

Փախուստն յաշխատանաց բազմացոյց 'ի լերինս զաւազակս՝ հեղուլ զարիւն անմեղ ճանապարհորդաց , որոց և արիւն հուսկ յետոյ հեղանի 'ի կախաղանի ։ Կախաղանք անպիտան լինէին վասն աւազակաց , եթէ պիտանի լինէր նոցա աշխատանք արդար վաստակոց ։

Զ. Ընհնար է մտաց մարդոյ կալ անգործ և դատարկ . վասն որոյ դատարկաշրջիկն նեղեալ է , և ջանայ էրն հանգիստ . և արժանի է նեղութեան , զի ոչ խնդրէ զհանգիստ՝ որ միայն գտանի յաշխատութիւնս օգտակարաց ։ Նաև և անգործն որ ոչ զբաղնու յօգտակար իրողութիւնս , 'ի հարկէ պառաղի 'ի վնասակարս՝ որ չար եւս է ։

Է. Կեղեւ կարծր անմշակ պահէ զպտուղս 'ի թռչնոց . ժրաջան աշխատութիւն անմերձենալի առնէ զմիտս մարդոյ 'ի դեւաց , զի դեւք ոչ կարեն ժամ պարապոյ գտանել 'ի չարիս հրապուրել զաշխատաւորն ։

Ը. Մարդիկ որք զուրուկս վարեն 'ի քաղաքէ՝ զի մի՛ և զառողջան վարակեսցեն , բարւոք առնէին՝ եթէ և զդատարկաշրջիկս 'ի բաց հանէին , զի մի՛ և զաշխատաւորս յախտս ծուլութեան ձգեսցեն ։ Զազիր գործէք ապականեն զօդն , և վատթար ծուլութիւնք զբարս մարդկան ։

ԺԹ. Աստուած ատարչագործեաց զանգերս ’ի ծուլութիւն մարդոյ, զի և մարդս ծառայեսցէ Աստուծոյ. իսկ ծոյլն ոչ ծառայէ Աստուծոյ, վասն զորոյ անարժանութեամբ վայելէ զանգերս, և զամենայն բարիս որ ’ի նմա ։

Ի. Ծոյլն թշնամի է հասարակաց, զի անաշխատ կամի վայելել զբարիս հասարակաց. բայց օրէնք են պնդուցում, եթէ ձեռն որ ոչ գործիցէ, կերիցէ մի ։

ԻԱ. Եթէ ոք միշտ շրջի դատարկ, ’ի բաց վարեսցի ’ի միջոյ մարդկան իբրև անպիտան և անարգ, զի մի իբրև իշամեղու զվաստակս այլոց կերիցէ, և այլոց բազմաց օրինակ չարեաց լինիցի ։

ԻԲ. Ոչ ոք թշնամի այնքան զօրաւոր է ’ի կործանել զազգ մի ողջոյն, որքան դատարկութիւն և ծուլութիւն ։ Օպտրիսպ ասէր՝ զոր բռնութիւնք թշնամեաց չկարէին քակել, դատարկութիւնն բնակչաց հեշտեաւ կործանէ ։

ԻԳ. Չար է ումեք պակասիլ ’ի վախճանէ՝ առ որ կարգեալ է ’ի բնէ. իսկ մարդս ծնեալ է վասն օգտակար աշխատութեան. ապա եթէ իցէ անաշխատ և դատարկակեաց, պակասի ’ի վախճանէ իւրմէ. և այս չար՝ մեծ քան զամենայն չարիս է ։

ԻԴ. Մարդ որ սիրէ զԱստուած, և առնէ բարիս հասարակաց, է հրեշտակ երկնային ։ Որ հանէ ’ի սրտէ զսէրն Աստուծոյ և չարիս հասուցանէ այլոց, է դեւ դժոխային. որ միայն զմարմին իւր պարարէ և զցանկութիւն նորա կատարէ, է անբան երկրային ։

Իսկ որոց արդեօք նմանիցի անգործն և ծոյլն, թուի թէ և ոչ միոյ ուրուք ’ի սոցանէ, զի արտաքոյ գտանի յամենայն կարգէ մարդկային սեռի ։ Քանզի այլ մարդիկ առնեն ինչ բարի կամ չար, որովք թերևս ցուցանին լինիլ կենդանի. իսկ ծոյլք

իբրեւ սրճան անզգայ զօրն ողջոյն կան դատարկ և անգործ, ոչ գիտեն թէ իյեն մարդիկ, և ոչ ճանաչեն թէ զինչ է պարտաւորութիւն մարդոյ, վասն որոյ և անարգ են քան զամենեսին։

ԺԵ. Չէ ինչ տարադէպ կարծել, եթէ դեւք արկին 'ի միտս մարդկան կառուցանել 'ի քաղաքս զտեսարան զբօսանաց, որպէս զի մարդիկ 'ի զգաճառս սԹափութեան մարմնոյ գնայցեն անդր, ուսանիցին զանգործութիւն և զծուլութիւն, և ինքեանք անաշխատ ունիցին զնոսա 'ի դոգս իւրեանց. քանզի և դեւք ոչ ինչ աշխատ լինին որպէս զդատարկակեաց անձինս, որովհետեւ ինքնին անկեալ են նոքին 'ի ծուղակս կորստեան նոցա։

ԺԶ. Հանգչիլ 'ի կարեւոր աշխատութեանց, և սԹափիլ և զուարճանալ 'ի զբօսանս 'ի դիւրութիւն մարմնոյ, պարտ է լինել որպէս գործածութիւն դեղոյ սակաւ և ցանցառ. զի զոր օրինակ յաճախ կիրառութիւն դեղոյ վնասէ առաւել քան թէ օգտէ, նոյնպէս հանգչիլ ընդ երկար՝ ակարացուցանէ զմարմինն քան թէ կազդուրէ։

ԺԷ. Չէ արժան մարդոյ ուրախանալ՝ թէ ապրեցաւ զամս բազումս, այլ թէ զիարդ ապրեցաւ, բարեաւ եթէ չարեաւ. զի ըստ առաւելութեան և ըստ նուազութեան աւուրց կենաց որ տուեալ են նմա, խնդրի հաշիւ գործոց եթէ բարի և եթէ չար։

ԺԸ. Ողջք բառնայ ժամանակն 'ի յերկրիս, և խնդրէ իրաւունս մինչ տեսանէ զի մարդիկ զմեծամեծ չարիս դիւրաւ կարեն գործել 'ի սուղ ժամանակի, իսկ զփոքր բարիս մեծաւ դժուարութեամբ 'ի ձիգ ժամանակս։

ԺԹ. Մարդիկ ոչ եթէ զժամանակն, այլ զգործածութիւն ժամանակին ունին 'ի ձեռին. ապա որ-

գիտէ զժամանակն բարուք 'ի կիր առնուլ, դիւրաւ գտանէ զբազում բարիս 'ի ծոց իւր ։ Բարուք ասաց որ ասացն՝ թէ չիք ագահութիւն վայելուչ, բայց միայն ժամանակին ։

Ի. Եթէ բնութիւնն և ժամանակն խորհրդակից իւրեանց արարեալ էին զմարդիկ, ամենայն ինչ յաջողէր ըստ կամաց մարդկան ։

ԻԱ. Մարդս է ճանապարհորդ 'ի մէջ երկուց գերեզմանաց. զի ելանէ 'ի գերեզմանէ երթալ մտանել 'ի գերեզման. այսինքն՝ ծնանի յարգանդէ մօր, և երթայ թաղիլ 'ի յարգանդ հողոյ ։

Ապա անմիտ է նա՝ եթէ զճանապարհն ընդ որ ճեպով անցանէ, կարծիցէ տեղի մշտնջենաւոր բնակութեան, և թողուցու ընդ վայր անցանել զդիպողութիւն ժամանակին ։

ԻԲ. Բազումք 'ի մարդկանէ այնքան անմիտք են, մինչ զի ոչ գիտեն որոշել 'ի մէջ մահու և կենաց, և ըստ պահանջման երկաքանչիւր վիճակի զգործս իւրեանց անօրինել ։ Զի մինչ կենդանի են, զգործ մեռելոյ առնեն, և յորժամ 'ի մահ մօտին, զգործ կենդանւոյ ջանան ցուցանել ։

Բանկլի 'ի տիս երիտասարդութեան անհոգացեալ զհոգեւոր և զմարմնաւոր պիտոյից՝ դատարկաշրջիկ լինին, և ոչ աշխատին 'ի ստացումն կարեւորաց. մանաւանդ թէ և զորս ունին 'ի հայրենի ժառանգութենէ, շռայլութեամբ վատնեն յումպէտս, որպէս թէ հասեալ իցէ օրհաս մահու նոցա, և հանդերձեալ իցեն թողուլ զաշխարհ և զամենայն զոր 'ի նոսա, և երթալ մերկ և կողոպուտ ։

Իսկ յորժամ մերձենան 'ի մահ, և անհրաժեշտ վճռով ստիպին մեկնիլ յաշխարհէ, սկսանին հոգալ զկարեւորաց հոգւոյ և մարմնոյ, որպէս թէ իցեն յերիտասարդական առոյգ հասակի և յանցաւ ա-

առողջութեան, և կարող և ձեռնհաս 'ի պատրաստել զամենայն։

Բայց աւա՜ղ տարապարտ տառապանաց նոցա, զի ստուեր մահու վաղվաղակի անկեալ ընդ զբոջ նոցա. ոչ թողու գործել ինչ յօգուտ անձանց իւրեանց։

ԻԳ. Հանգչել ասի՝ յորժամ ոք դադարի 'ի գործողութենէ յիմեքէ. իսկ որ ոչ գործով իւիք յերկս աշխատութեան վաստակի, ոչ գիտէ նա թէ զինչ է հանգչիլն. այլ որ կամի զքաղցրութիւն հանգստեան վայելել, աշխատեսցի մարմնով։

ԻԴ. Դատարկութիւն և ծուլութիւն ապականեն զբնութիւնն, և առնէ զնա որպէս երկիր փշալից. իսկ չափաւոր աշխատութիւնն զօրացուցանէ, և առնէ զնա որպէս երկիր պտղալից։

Ժամանամահ է հոգւոց մանկանց յետ տասնամեայ հասակի մնալ առանց ուսման և առանց արհեստի, և շրջիլ դատարկ։

ԻԵ. Աստուած՝ որ անպարտական բարերարութեամբ իւրով ստեղծ զմարդ, ետ նմա և ձրի ողորմութեամբ իւրով զկարի կարեւորան կենաց մարդոյ՝ զօդն և զլոյս արեգականն և զջուր անձրեւոյ. բայց եթող մարդոյ կեալ աշխատութեամբ իւրով, այսինքն գործել զերկիր՝ զի բուսուսցէ զցորեան 'ի կերակուր։

Ոչ եթէ Աստուած առանց աշխատութեան մարդոյ ձրիաբար բուսուցեալ էր յերկրէ զցորեան բաւական, մարդն մնայր դատարկ և ծոյլ, և ունէր կրել զբազում վտանգս կենաց, որք պատճառին 'ի ծուլութենէ. զի ծուլութիւնն է թշնամի կենաց մարդոյ։ Իսկ զերկրագործութիւնն այնպէս սահմանեաց Աստուած, զի կարասցէ ո և իցէ մարդ 'ի գործ դնել, և չունիցի պէտս ճարտարութեան մտաց և հանճարոյ։

Այս ծոյլք չունին պատճառս՝ դատարկաշրջիկ լինելոյ. ահա ՚ի պատրաստի կայ երկիր ընդ ոտիւք իւրեանց. գործեսցեն զայն և կերիցեն զհաց ցորենոյ. և արբցեն ձրի զջուր ցուրտ: Եւ վայելեսցեն ՚ի լոյս արեգական. և տացեն զփառս Արարչին. ապա թէ ոչ՝ չեն արժանի ուտել զհաց, և տեսանել զլոյս, և վայելել ՚ի պարգևսն Աստուծոյ:

ԺԶ. Մի կարծեր թէ դատարկութիւնն է հանգիստ մարմնոյ, զի այն առաւել տանջանք է նմա. զի սակաւ առ սակաւ ախտացուցանէ զմարմինն՝ մինչև անբուժելի ցաւս արկանել զնա:

ԺԷ. Դատարկանձունք զժամանակն որպէս զբեռն կրեն ՚ի վերայ իւրեանց, կամ համարին զանձինս ծառայ ժամանակին: Սակայն ինքեանք են անտանելի բեռն ժամանակին, զոր իբրև ծառայ յանարժան գործս վարեն: Բայց եկեսցեն աւուրք՝ զի ժամանակըն ազատեսցի ՚ի ձեռաց նոցա, և յայնժամ ծանիցեն զյարգ նորա:

Որքա նմանին յագեցալ որովայնի, որ զմեղր արհամարհէ. բայց յորժամ քաղցնու, աշտուձ հացի փափագի, այլ ոչ գտանէ:

ԺԸ. Բնութիւնն ոչ է ժլատ՝ մատակարարել ամենեցուն զժամանակն, այլ ծոյլք շռայլաբար վատնեալ զնա՝ ոչ ինչ օգտին. սակայն երջանկութիւն մարդոյ հաստատեալ է ՚ի բարւոք կիրառութեան ժամանակի, և թշուառութիւնն՝ ՚ի կորուսանելն զնա ընդվայր և կամ ՚ի չարիս:

ԺԹ. Բազումք վասն կիրառութեան ժամանակին բարւոք խօսին, այլ սակաւք բարւոք ՚ի կիր առնուն: Ոմանք ոչ գիտեն զյարգ ժամանակին ՚ի կենդանութեան իւրեանց, ՚ի զուր խոստանան գիտել ՚ի մահու իւրեանց. զի մինչդեռ կենդանի են, որոնջեն թէ որպէս անցուսցեն զժամանակն. և մինչ մահն գայ,

զանգատին թէ բառնի ժամանակն ։

Որդ եթէ յարգի և պիտանի է ժամանակն, ընդէ՞ր անգործ վատնեսցին իբրև զաւելորդ. իսկ եթէ անպիտան ինչ է, ընդէ՞ր աւաղեն ընդ բառնալ նորա։ Որ ոչ յօժարի գիտել զյարգ բարւոյն, յորժամ առ իւր ունի, 'ի զուր է գիտել յորժամ բառնի 'ի նմանէ։

Ի. Աշխարհս է դպրատուն, ուր միայն պարտին մարդիկ ուսանել զբարւոք գործածութիւնն ժամանակի։ Որ զկեանս իւր անգործ անցուցանէ, կեանք նորա դառնայ նմա 'ի պատիժ։

ԻԱ. Ժամանակն իբրև սրընթաց գետ անդուլ հոսի, ընդ իւր և զկեանս մեր առեալ տանի. և այս միանգամ գնայ, այլ ոչ եւս դառնայ. այլ մեք որպէս դանդաղեալս քնով գնամք և ոչ իմանամք, և կարծեմք՝ թէ տակաւին եմք 'ի նոյն տեղի։

ԻԲ. Զմեծագոյն յարգ և զանկշռելի արժողութիւն ժամանակին մեռեալք քաջ ճանաչեն, որք եթէ զվայրկեան մի կարէին վերստին 'ի ձեռս բերել, անգին գանձ համարէին, և զբազում օգուտս ստանային նովաւ 'ի փրկութիւն հոգւոյ. բայց աւաղ զի այժմ կենդանիք զբազում ժամանակս տարապարտուց ծախեն 'ի վնաս հոգւոյ. և թէպէտ ծանիցեն զկնի մահուան զխայթանս իւրեանց, այլ յանօգուտ, զի ժամանակն որպէս նետ ելեալ յաղեղանէ, ոչ եւս դառնայ յետս։

"Մինչև յե՞րբ յորդորեալ կաս ով վատ, կամ երբ 'ի քնոյ զարթիցես։ Փոքր մի ննջիցես. փոքր մի նստիցիս. փոքր մի նիրհիցես. Ապա հասանիցէ 'ի վերայ քո իբրև չար ուղեւոր աղքատութիւն. և կարօտութիւն իբրև ջոջ սուրհանդակ։ Ապա թէ անդանդաղ լինիցիս, հասանիցէ իբրև զաղբիւր ամբարք քո, և կարօտութիւն իբրև այր մի չար ինքնահալած։" Առակ. Զ. 9—11.

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՈՐԿՐԱՄՈԼՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ամենայն հաճութիւնք բաղձանաց մարդոյ կայանան 'ի բարեխառնութեան. և մինչ բառնի բարեխառնութիւնն, բառնի և հաճութիւնն, և փոխի 'ի պատիժ բնութեան: Բանզի զի՞նչ ախորժելի քաղցելոյն՝ քան զյագուրդ որովայնին, և զի՞նչ վշտագնիչ յաւէտ եթէ անցանիցէ ըստ չափ: Կամ զի՞նչ փափագելի պապակելոյն՝ քան զըմպումն ցուրտ ջրոյ. և զի՞նչ քան զայն տանջողական, մինչ պարպատեսցի որովայնն յաւելութենէ ջրոց:

Այս պարտ է լինել բարեխառն և ժուժկալ 'ի վայելել զընական հաճելիսն, ապա թէ ոչ՝ դառնան 'ի պատիժ բնութեան, և վաղվաղեն զմահ:

Բ. Բազմատեսակ հիւանդութիւնք որով կարօտին մարդիկ բազմազան դեղորէից, յայն սակս յաճախին, զի մարդիկ ոչ գիտեն զեղանակ կենցաղավարութեան: Վասն զի խառնակեցիկ վարք 'ի թոյն մահու փոխարկէ զկերակուրն, որ սահմանեալ է 'ի պահպանել զկեանս. և բազմախորտիկ սեղան կարճէ զկեանս, զոր դեղք ոչ կարեն երկարել:

Գ. Աղքատք սակաւ երբէք հիւանդանան քան զփարթամս, զի ոչ կարեն գտանել զզանազան կերակուրս. իսկ փարթամք մոլեալք զհետ ազգի ազգի համադամ խորտկաց, թունաւորեն զանձինս՝ քան թէ բուծանեն: Նա և նոյն իսկ դեղորայք՝ ճշմարիտ թոյնք են, և խանգարեն զբնութիւնն, և պիտանան 'ի գործ ածել միայն 'ի ստիպել հարկին և ոչ անխտիր:

Իսկ մեծ և անվնաս դեղ մարդկան՝ է ժուժկալութիւնն և բարեկարգութիւնն 'ի հեշտութիւնս

մարմնոյ 'ի կերակուրս և յըմպելիս, և հանդարտութիւն մտաց և չափաւոր աշխատութիւն մարմնոյ, որով քաղցրացեալ արեանն՝ փարատէ զվնասակար և զաւելորդ հիւթս. Ուստի ամօթ մեծ է մարդկային սեռի ունիլ զայսքան հիւանդութիւնս. զի եթէ բարեկարգ կենցաղավարեալ էին, լինէին առողջ և անկարօտ դեղոց:

Դ. Այն և ոմանք 'ի մարդկանէ, որք այնպիսի մեծաջան խնամով սպաս հարկանեն մարմնոյ՝ զօրհանապազ սնուցանելով զնա և դարմանելով, որպէս զի դարձուցեն անդրէն յերիտասարդական առոյգ հասակ, կամ գոնէ չթողուցուն խոնարհիլ 'ի ծերութիւն տկարութեան: Բայց մարմինն ծիծաղի զանմտութեամբ նոցա, զի անդադար դիմէ 'ի ծերութիւն, և յամենայն քայլափոխս թափի 'ի զօրութենէ, և մօտի 'ի մահ և յապականութիւն:

Իսկ ընդէ՞ր ոչ զգան, թէ մարմին ինչ բաղադրեալ 'ի ներհակաց տարերաց՝ հանապազօր 'ի շարժման և 'ի փոխադարձ առնելութեան ծնանի, և ապականի ըստ անփոփոխ և հարկաւոր օրինաց բնութեան իւրոյ, և ոչ եթէ ըստ հաճոյից մարդկան:

Իմա զմարմին մարդոյ որպէս զերիվար պիտանի անձին իւրոյ, որում եթէ չափով տացէ ոք զկեր. բառնայ զվերելեակն, և տանի կորովութեամբ 'ի դէմ եդեալ տեղին. բայց եթէ աւելի քան զչափն մատուսցէ ոք զդարման, կիցս արձակէ կատաղաբար, և 'ի վայր զհեծեալն արկանէ և վնասէ:

Ե. Չիք ինչ 'ի մարդում առաւել մեծարեալ քան զորկորն, բայց չիք ապերախտ քան զնա. զի որչափ պատուեսցի, այնչափ անշնորհակալու գտանի, և զառաւելն յանդգնի խնդրել զմեծարանս. և այնքան անագորուն է, որ զսիրողն իւր առնէ ինքեան մշտընջենաւոր գերի:

Զ. Հովիւ եթէ զշուն իւր համապատասխան մսով խա-շանց կերակրէ, փոխարկէ զնա 'ի գայլ. և որ զմար-մին իւր ամոքարար պարարտ կերակրով սնուցանէ, զօրացուցանէ զնա 'ի պաղան, մինչ զի ստամբակեալ ոչ ևս հնազանդի հոգւոյն կամաց, այլ զկամսն բռ-նադատէ ծառայել հաճոյից իւրոց:

Է. Որկորամէտք ազգի ազգի քաղցրաճաշակ կե-րակրովք թմրեցուցանեն զբնական ախորժակս իւ-րեանց. բայց քաղցն մնայ արթուն, և կարօտի կե-րակրոյ. Այլ վասն զի տաղտկացեալ է յամենայն ազգ կերակրոց, հնարէ զնորատեսակս. և յայնցանէ յափ-րացեալ 'ի խնդիր լինի այլում, և համապազօր տան-ջի գտանել զնորս: Եւ գրեթէ որկորամէտք եղեն պատճառք բազմատեսակ լինելոյ կերակրոց, յորոց յառաջ գան բազմօրինակ հիւանդութիւնք 'ի փու-թացուցանել զմահ:

Ապա թէ ոք կամի ախորժանօք ուտել, կերիցէ կերակուր պարզ, և այն՝ չափաւոր կամ սակաւ, և ոչ թէ ագահաբար կամ անասնօրէն: Եւ եթէ կամի կեալ առողջ, մերթ ընդ մերթ կացցէ ծոմապահ կամ նօթի, զի մարսեսցին մնացուածք կերակրոց 'ի ստա-մոքսայ. քանզի նօթութիւնն է դեղ և պահապան առողջութեան եթէ 'ի դէպ ժամանակի 'ի կիր ար-կանիցի, որպէս և յայտ է փորձիւ:

Ը. Են մարդիկ որ ուրախանան ընդ տրտմականս և տրտմին ընդ ուրախականս. և թէպէտ այս երկո-քին կիրք, ուրախութիւն և տրտմութիւն, բնաւո-րեալ են շարժիլ 'ի հոգւոջ յառարկայէ իւրեանց, իբր զի՝ եթէ առարկայն լիցէ ցաւալի, հարկաւ պատ-ճառի տրտմութիւն:

Բայց ոմանք ոչ ուղիղ դատեալ զառարկայս՝ ըղ-ձալիքն համարին ցաւալի, և զցաւալին՝ հեշտալի, վասն որոյ և ներհական կիրք շարժին: Վասն զի ըղ-

մարմնական զեղխութիւնն՝ զպարկեշտութիւնն . և զարբեցութիւնն կարծեն լինել առարկայ հեշտալի , և 'ի գործել զայնս ուրախանան , ընդ որ պարտ էր ամօթալ . և զհոգևոր ճգանս՝ զպահս և զժուժկալութիւն վարկանեն առարկայ ցաւալի , և 'ի գործել զայնս տրտմին , ընդ որ արժան էր ուրախանալ ։

Թ. Ոչ է հնար դիւրութեամբ անձին և յոժարութեամբ որկորոյ շահել զհոգի , զի 'ի փափկութեան մարմնոյ ոչ գտանի հանգիստ հոգւոյ ։ Ցանկութիւն պարարտ կերակրոց ոչ այնքան վնասակար է մարմնոյ՝ որքան հոգւոյ , զի զգայական կիրս առաւելագուցանէ 'ի բանէն , և առնէ զաղախինն իբրև զտիկին ։ Ոչ բարւոք կեայ՝ որ զգայարանօք յածի ։

Ժ. Վայ այնմ որ ծառայէ՝ և անխափան երանէ . բայց վայ 'ի վերայ վայի՝ որ 'ի ծառայեցն առաւել ստրկին է ծառայն մարմնոյ և որկորի ։ Որ ոչ պահէ 'ի բերան արկանել երկնաւորին , ոչ ինչ հոգայ թէ զանհամեմ կենիցի . և որ ոչ նուաճէ ժուժկալութեամբ զմարմինն , անհնարին է զգլորմանէ խուսել ։

« Մարդք՝ որ վասն պորտոյն ապրին և որկորոյն ծառայութեան յանձնառեցին անձին քան օրէնս նախնեացն , երբէք նոքա չկրեն արդարև արդարանալ միամտութեամբ ոչ կարեն ։ » Գ. Մակ. Է. 7 .

« Որ փափկասուն լինի 'ի մանկութենէ , 'ի ծառայութիւն մատնեսցի . և յետոյ մորմոքեսցի յանձն իւր ։ » Առակ. ԻԹ. 21 .

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԱՐԲԵՑՈՒԹԻՒՆ

Ա. Արբեցութիւնն է թոյն ապականիչ բանականութեան մարդոյ . զի թէ և ոչ սպանանէ , գոնէ մթագնէ զլոյս մտաց , և փոխէ զմարդն յանասուն

անբանն կամ ՚ի գաղտնի պղծանդակ ։

Բ. Նախ քան զոր կացուցանէին տեսականապէս ՚ի բնութեան իրաց, նոքին տարբերին և յայլոց. և վասն զի բնութիւն մարդոյ տեսականապէս կացուցանէր բանականութեամբ, ապա նոքին տարբերի յայլ ամենայն էակաց ։

Նոյն զհամդ առնելի մարդ արբեցողն՝ որ զաւրն է ՚ի բանականութենէ. զի է՝ որ ցնորի իբրև զխելագար, և է՝ որ մոլեգնի իբրև զդիւահար. է՝ որ դժնեանայ իբրև զգազան, և է՝ որ անզգայի իբրև զանասուն։

Վասն՝ զի որպէս ապաշաւու ոչ կարէ տեսանել զբարեկամն և զԹշնամին, և որպէս զխուլ ոչ կարէ լսել զձայնս խրատու. վասն այնորիկ այս օրէնք առ ամենայն անձինս սահմանեալ, ոչ խրատել զարբեցողն մինչև սթափեսցի ՚ի գինւոյ ։

Գ. Գինին Թէպէտ չէ ըստ ինքեան չար, բայց չափազանցն գործածութիւն նորա պատճառ է զանազան չարեաց, զխառնակութիւն, զծուլութիւն, զհիւանդութիւն, և զայլ բազում անկարգութիւնս ։ Յայն սակս պարտ է իշխանին հեռի պահել զժողովուրդ իւր յարբեցութենէ գինւոյ, զի մի պատահեսցին չարիքս։

Դ. Մարդիկ չարաչար ՚ի կիր արկեալ զպարգևս Աստուծոյ, բարկայուցանեն զանբարկանալի բնութիւնն՝ ոչ եւս տալ զպարգևս բարիս, կամ զրկել զնոքեանս ՚ի վայելմանէ յառաջագոյն տուեցելոց ։

Գինին առիԹ ընկերական սիրոյ և փարատիչ տրտմուԹեան տուեալ եղև, իսկ արբեցողք առարին զայն նիւԹ կռուոյ և տրտմուԹեան ։ Իմաստունք յօժարեցան տալ զայն ուժաԹափ հիւանդաց՝ իբրև դեղ զօրացուցիչ և առողջարար. արբեցողք ՚ի վեր այլոցն կորուսանեն նոքա զառողջութիւն իւրեանց, և տառապին ցաւս անբժշկելի ։ Որք չափաւոր կիրառութեամբ պնդեն զզօրութիւն առողջութեան,

երիտասարդք անկարգաբար վարեցան, նոյնա՝ փու-
թացուցանեն զծերութիւն տկարութեամբ, և բա-
զում անգամ լինին վաղամեռիկ։ Որ ոչ պահէ զառող-
ջութիւն իւր առանց գինւոյ, գինեաւ կորուսցէ զնա։

Ե. Սոքա են ամենայն արարածք Աստուծոյ, քանզի
որք չարաչար վարին նոքօք՝ փոխին նոցա ՚ի տանջան-
նս. որպէս արբեցողք ոչ բարւոք ՚ի կեր արկեալ
զգինին, արժանի են զի տանջեսցին ՚ի նմին։

Զ. Արբեցութիւնն վնասակար է յոյժ. զի առ-
նէ զմարդն անխելս, շռայլ և անարգ. զի արբեցողն
կորուսանէ զխելս իւր, կորուսանէ զինչս և զպատիւ։
Է՞ որ ՚ի խնձոյս ուրախութեան զոր ինչ ունիցի ՚ի ձեռ-
ցի՝ շռայլաբար պարգևէ անարժանից. և է՝ որ
զգաղտնիս սրտի իւրոյ հրատարակէ ՚ի վնաս և յա-
նարգանս անձին իւրոյ։ Է՞ որ նենգէ, և է՝ որ կռո-
ւէ. է՝ որ լայ, և է՝ որ ծիծաղի. է՝ որ պատառանէ
և անդգայի, և է՝ որ շաղփաղփէ յաճախ, և հակա-
ռակի և կռուի. և չիք անկարգութիւն ինչ, զոր
արբեցողն ոչ համարձակեսցի առնել, որով լինի ա-
նարգ և նախատելի քան զամենայն մարդիկ։

Է. Ամենայն մոլութիւնք թէպէտ են չար և վնա-
սակար, բայց զմիտսն միայն թիւրեն, այլ ոչ կորու-
սանեն։ Որպէս գողն բազում հանճար ՚ի գործ դնէ
առ ՚ի գողանալ զինչս, և չմնկանիլ ՚ի ձեռս։ Եւ շը-
նացողն այնպէս հնարիւք վարի՝ զի մի խայտառա-
կեսցի։ Եւ ստասացն յարմար պատճառս գտանէ գոր-
ծէ զատանել՝ զի մի ստութիւն իւր յայտնեսցի։

Բայց այգուն սակի և այլ չարագործք ունին զմի-
տըս ամբողջ՝ այլ ոչ առողջ. գործեն բանաւորապէս՝
այլ ոչ բարեպէս։ Իսկ արբեցութիւնն կորուսանէ
զմիտս մարդոյ, և ՚ի բաց հանէ ՚ի մարդկութենէ.
զի մարդն մտօքն է մարդ։

Եւ զի՞նչ արդեօք իցէ արբեցողն. ոչ է անդգայ

գթութիւն, զի նոքա ըստ յաւիտենական օրինացն Աստուծոյ շարժին անդադար յօդուս տիեզերաց. որպէս չորեքին տարերքն՝ և որ 'ի նոցանէ են անզգայ արարածք. իսկ արբեցողն չարաչար վնասէ անձին և ընկերին: Այլ է անասուն, զի նոքա հլուհպատակութեամբ ծառայեն անխափան 'ի կարևոր պէտս մարդկան, իսկ արբեցողն և ոչ խմիչք է պիտանացու: Այլ է գազան, զի նոքա ոչ բնաւ մեղանչեն պահել, ընդ որ լիցեն ընդելացեալ. իսկ արբեցողն ոչ ճանաչէ զբարերարս և զընտանիսն՝ զտէր և զբարերարս, զամենեսին հայհոյէ, ամենեցուն ապականէ, ընդ ամենեսին կռուի, զի կորուսեալ է զմիտս իւր, նմանեալ է հրէշ իմն այլանդակ: Բայց երանի էր, եթէ ընդ կորնչել մտացն՝ կորնչէր և լեզուն. զի ո՞ր ունկն տոկայ լսել անկարգ խօսից նորա. ո՞ր աչք ժուժկալ տեսանել զանվայել շարժմունս նորա. ո՞ր ունչ ոչ զզուի 'ի գարշահոտութենէ բերանոյ նորա:

Ահա արծաթն զոր ունէր 'ի քսակի՝ ապականեցաւ, և ինքն որպէս այր անպիտան 'ի գինետանէն արտաքս ընկեցաւ. գլուխն բաց, գօտին արձակ, ագանելիքն ոտից 'ի փողոցս անկեալ. և որպէս կոյր առ խարխափ դեգերեալ, որմ զորմայն հարկանելով, տղմաշաղախ իբրև խոզ՝ անագան ուրեմն գայ առ դուրս տան:

Այլ է տեսանել հին հարսանեաց նոր հարսնածաւք. զի անդէն դեւք կաքաւեն, յորժամ պար և կին զիրեարս խածատեն. Տունն է խաւարին, զի ոչ իւղ գոյ և ոչ մոմ. մանկունքն նօթի լան և արտասուեն, զի ոչ հաց կայ և ոչ պանիր. կինն խառվեալ կամ գանակոծեալ՝ առ կսկծանաց սրտին հարկանէ զգլուխս իւր, և ողբիւք և ճչով լնու զտունն: Գինեմոլն իսկ զարջ վերաւոր՝ 'ի վերայ կնոջ և զաւակաց յարձակի հայհոյանօք, և գլորեալ անկանի:

Դրացիքն տեսեալ զթշուառութիւնս՝ ցաւակցին

և եղուկ կարդան, և ոմանք եւս ձանձրացեալ յանտանելի հայհոյութեանց և յանդգնաբար խռովութենէն՝ փախչին ընդ առաւօտն զինեն 'ի պատերազդարանն թողուք բարձեալ ։ Եւ փոխանորդ պատրիարգին տայ ածել անդր զգինեմոլն, և միանգամ և երկիցս խրատէ և յանդիմանէ, և առաքէ 'ի գործ. և երբեմն տեսանէ թէ այնու ոչ զգաստանայ, զան հարեալ արկանէ 'ի բանտ ։

Եւ զի՞նչ այնուհետև. ոչ հացագործն տայ ըզհաց, և ոչ նպարավաճառն զբրինձ, իւղ և մոմ. մանաւանդ զի եկեալ նեղէ զկինն, և պահանջէ ըզպարտսն առաւելին. իսկ նա ոչ ունի դրամ և ոչ մի ։ Պայցն զոր եբեր կինն 'ի տանէ հօր իւրոյ, կանխաւ սպառեցաւ, և անօթք պղնձի հետզհետէ պակասեցան 'ի տանէն ։ Ապա արբեցութիւնն է տխուր չար, յորմէ երբեմն յականէ հասին ամենայն թշուառութիւնք և եղկութիւնք ։

« Անառակ է գինի և թշնամանող արբեցութիւն. և ամենայն որ խառնակի ընդ նոսա՝ չէ իմաստուն ։» Առակ. Ի. 1.

« Ո՞ւմ է վայ. ո՞ւմ խռովութիւնք. ո՞ւմ են դատաստանք. ո՞ւմ դըժընդակութիւնք և վէրանք . . . ո՞չ այնոցիկ որ յամենն 'ի գինւոջ, և դիտեն ուր գինարբուք լինիցին ։» Առակ. ԻԳ. 29. 30.

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԲՂՋԱԽՈՀՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԱԽՏԱՒՈՐ ցանկութիւնն է հուր կիզանող ամենայն հասակի. զի որպէս հուրն ոչ միայն բոցակէզ առնէ զփայտ չոր և զխոտ, այլ և զփայտ դալար զոր 'ի նոսա գտանէ, այսպէս և ցանկութիւնն

ոչ միայն զանփորձ երիտասարդս գիտէ ապրել, այլ և զկատարելագոյն հասակս. և մանք, եթէ առ պատճառն հող ոչ զամենեցուն։ Այս զոր օրինակ հուրն մինչ մնայր առ նիւթն՝ որք չեն կիզանելոյ, գոնէ ջեռուցանէ զնոսա, նոյնպէս և ցանկութիւնն թէպէտ չը կարիցէ կիզուլ զայս կատարեալս, այլ ոչ թողու զերծ 'ի ծխամածէ կրից. առա պարտ է ամենայն հնարիւք փախչել 'ի պատճառէն, զի կարիցեն մնալ անվնաս։

Որպէս բնական էակք են միշտ 'ի շարժման՝ զոր ունին 'ի յառաջութենէ, 'ի բազմադրութենէ և 'ի զօրութենէ իւրեանց, և 'ի զօրութենէ էակացն՝ զօրոց ընդունին զազդեցութիւնս. զի եթէ դադարեսցեն վայրկեան մի 'ի շարժմանէ, դադարէին ապաքէն և լինելոյ էակ։ Այսպէս կիրք ցանկութեան ներգործէ միշտ յամենեսին, և ոչ երբէք դադարէ, այլ յերիտասարդս է զօրաւոր, իսկ 'ի մանկունս և 'ի ծերս՝ անզօր և տկար. սակայն չէ իսպառ մեռեալ ցորչափ կենդանի է մարդ։

Զի եթէ 'ի մանկունս և 'ի ծերս ոչ պակասի գործողութիւն մտաց և կամաց, առաւել ոչ պակասի և գործողութիւն կրից, զի անբաժան ընկերք են երեքին սոքա։ Ուրեմն իւրաքանչիւրոք զգուշասցի անձին, զի մի յաղթեսցի 'ի կրից՝ մանաւանդ 'ի ցանկութենէ մարմնոյ։

Բ. Երիտասարդք առաւել պարտին առաջադրել իւրեանց զկրթութիւն առաքինութեան՝ քան զպատերազմական մրցանաց, որովք կարասցեն ստանալ զփառս, և յաղթել քաջութեամբ ամենայն ձախողդութեանց։ Քաջութիւնն ոչ է միայն արհամարհել զմահ 'ի վտանգաւոր պատերազմի, այլ և առ ոտն հարկանել զմոլեկան հեշտութիւնս մարմնոյ։

Գ. Բոցոքեալքն մոլեկան սիրով լինին կոյր և խուլ, զի ոչ կգան և ոչ տեսանեն զայլս, բայց զայն

միայն զօր սիրեն չարաչար. հրաժարին յամենայն բարեաց, զի մի՛ հրաժարեսցին 'ի նմանէ ։ Գերի են սատանայ, և համարին զանձինս ազատ ։ զի առաւել յօժար են մեռանիլ՝ քան 'ի նմանէ արձակիլ ։

Չէ հնար յաղթել մոլեկան սիրոյ, բայց միայն փախստեամբ. որպէս հուր պակասեալ 'ի նիւթոյ շիջանի, նոյնպէս և ցանկութիւնն հեռացեալ 'ի պատճառէն՝ յաղթահարի ։ Ո՞չ է սէրն ախտաւոր՝ մեծ քան զամենայն չարիս է, և ոչ այնքան երկնչիլ պարտ է յամենայն ալեաց՝ որքան 'ի նմանէ ։

Դ. Նաւաբեկութիւն և մահ՝ սակաւ թշուառ են քան զհեշտութիւն մարմնոյ ։ Առաւել պարտ է երկնչիլ 'ի հեշտութենէ քան 'ի կարծր ժայռից ծովու ։ Զգոյշ լիցին երիտասարդք 'ի քաղցր բանից հեշտալեաց՝ որք իբրեւ զօձ թիւնաւոր սողան 'ի ներքոյ գեղեցիկ ծաղկանց, զի մի՛ հարցին 'ի մահաբեր ժանեաց նոցա 'ի հարուածս անբժշկելիս ։ Այր գարշ հեշտութեան՝ նենգաւոր է և դաւաճան, զի ընդ պատրուակաւ քաղցրութեան ծածկէ զդառնութիւն իւր ։

Ե. Երիտասարդ որ սիրէ երեւիլ պաճուճազարդ որպէս զկանայս, անարժան է պատուոյ և փառաց. զի փառքն է վարձք այնմ որ յաղթէ հեշտալի հաճութեանց ։

Զ. Մոլեկան ցանկութիւնն երբեմն այնքան կատաղի և տիրէ մարդոյ, մինչև չթողու ճանաչել զանձն իւր. կարծէ մոլեալն՝ թէ խնդրէ զհանգիստ և զուարթութիւն, բայց յամենայնի ընդ առաջ ելանէ նմա տանջանք և մահ ։ Մարմնական հեշտութիւնքն առաւել մաշէ զկեանս մարդոյ՝ քան աշխատութիւն և ջանք ։

Է. Բազումք որք հռչակաւորք եղեն յաշխարհի յաղթութեամբ թշնամեաց, յաղթեցան 'ի կոյր սի-

բոյ ցանկութեան և նկուն եղեն, նա է յաղթող ախտա-
ցեալն, որ յաղթէ սիրոյ հեշտութեան ։ Հեշտասէրք
փութով լքանին, յորժամ 'ի վտանգ ինչ անկանին ։

Ը. Ցանկութիւնն մարմնական միշտ մարտնչի
ընդ խոհեմութեան, և մի քան զմի գուն գործէ
նուաճել զսիրտս մարդկան. և մարդիկ անդադար
ձգին 'ի մէջ երկուց հակառակաց ։ Երանելի է նա,
որ քաջասրտութեամբ յաղթէ ցանկութեան մարմնոյ,
և ոչ յաղթահարի ։

Թ. Համեստութիւնն հեշտութեան երիտասարդա-
կան աշխոյժ հասակի՝ ոչ թողու նմա հաւատալ բա-
նից խրատատուաց. այլ մինչ անկանի 'ի ձախողակ
վտանգս, յայնժամ փորձիւ ճանաչէ զճշմարտութիւն
բանից նոցա, և զղջացեալ՝ բայց վնասուք անձին
իւրոյ ։

Ժ. Երիտասարդ որ գեղեցիկ և զուարթամիտ՝
եթէ իցէ ևս աշխատասէր և բարեկարգ, գովու-
թեան և սիրոյ է արժանի. իսկ որ 'ի մատաղ տիս՝
դատարկութեան և հեշտութեան մարմնոյ ծառայէ,
վատառողջ և վատանուն յաշխարհի լինի ։

ԺԱ. Յիմարական բերկրութիւն երիտասարդաց
յառաջ եկեալ 'ի հեշտութենէ, թէպէտ առժամն
տայ զուարճութիւն զգայական բաղձանաց, այլ ըզ-
սիրտն չարաչար խայթէ խղճիւ մտաց, և թողու մե-
րըս անբժշկելի ։ Իսկ բանաւոր բերկրութիւնն՝ որ
ծնանի յուղղութենէ մտաց և 'ի բարեգործութենէ,
ուրախ առնէ զհոգին, և թողու 'ի նմա զանմոռա-
կան իմն ցնծութիւն ։

ԺԲ. Ոչ ինչ ախտ ցաւոց այնքան անողորմաբար
տանջէ զերիտասարդական հասակն, որքան ախտն
մոլեկան սիրոյ ։ Բազումք մեռանին ցանկական սի-
րով՝ քան երկաթի սրով ։ Մոլեկան ցանկութիւնն՝ ոչ
միայն խանգարէ զմիտսն, այլ և մաշէ և նիհարացու-

ցանէ զմարմինն ։ Բարձ զփայտ 'ի հրոյ, ոչ եւս մը-նայ հուր ․ բարձ 'ի մտաց զառարկայն ցանկութեան, ոչ եւս մնայ ցանկութիւն ։

ԾԳ․ Խոզք փախչին 'ի քաղցր հոտոյ, և բղջախոհք 'ի համեստ վարուց ։ Որ ոչ ճանաչէ զյարգ առաքինութեան, անգոսնելի է նմա համեստութիւն ։

ԾԴ․ Բժիշկք յարտաքին կերպարանաց գուշակեն զներքին ախտս մարմնոյ հիւանդին ․ խմաստունք 'ի զգեստուց և 'ի գնացից նշմարեն զմոլեկան կիրս հոգւոյ երիտասարդին ․ Ի լռել խստաշունչ հողմոյ՝ խաղաղին ալիք ծովու ․ 'ի դադարել ախտաւոր կրից՝ հանդարտին ամբոխմունք սրտի ։

ԾԵ․ Չէ նա գովելի, որ ունի մարմին գեղեցիկ և հանդերձ մաքուր, այլ որ ունի սիրտ ազատ յախտաւոր ցանկութեանց ․ զի անձնագեղ մոլին նմանի դամբարանի, որ արտաքուստ երեւի վայելուչ և 'ի ներքոյ լի է նեխութեամբ ։

ԾԶ․ Նմանեցէ յանբանից որ վարի պղծութեամբ ընդդէմ օրինաց բնութեան ․ զի անբանք յօժար են մեռանել՝ քան զկարգ բնութեան եղծանել ։

ԾԷ․ Բղջախոհն գուցէ ոչ զգայ զտանջանս դժուաց, զի տուաւել չարչարի յիւրոց ախտաւոր կրից՝ քան 'ի դժուաց ։ Հուրն կամ ջրով շիջանի, կամ հողով, կամ պակասութեամբ նիւթոյ ․ բղջախոհութիւնն կամ պահեցողութեամբ խափանի, կամ ծերութեամբ, կամ մահուամբ ։

ԾԸ․ Ուր գտանի բղջախոհ, մի՛ խնդրեսցի անդ կոյր կամ դիւահար, զի բղջախոհն և՛ կոյր է և դիւահար ։

ԾԹ․ Դիւրաւ բժշկին խոցուածք երկաթոյ սրոյ, քան զվէրս ախտաւոր սիրոյ ։ Չէ պարտ հայել առ այն, որում չէ արժան ցանկալ ։

Կ․ Ախտաւոր ցանկութիւնն է իբրեւ վառօդ

ծանծկեալ յանօթս սրտի, որ երբեմն հայեցիւք կամ խոստովանութեամբ իբրեւ կայծիւ բորբոքեալ այնպէս հրդեհի, մինչ զի կործանէ զանձն երիտասարդին։ Այսպէս որ կամի մնալ անմեղս, հեռասցի 'ի պատճառէն։

ԺԱ. Չէ արժան երիտասարդի բնակիլ անդ, ուր կասկածելի է մնալ անմխաս 'ի խայթոցէ ցանկութեան. զի թարթափիլ զփշովք և ոչ վիրաւորիլ, եթէ չէ անհնարին, գէթ կարի խիստ է դժուարին։ Ո՛ր ի[illegible] յարտաքուստ շարժի յառաջակայէ, և 'ի ներքուստ [illegible] 'ի բնաւորական կրից, դիւրաւ կործանի՝ թէ և հզօրաւոր ոք իցէ.

Ուստի որչափ հեռի ոք գտանի 'ի տեսութենէ յառաջակայից՝ որք ամբոխեն զմիտս, և տան խորհել զանախորժելիս հոգւոյ, այնչափ առաւելու 'ի վայելս խաղաղութեան.

ԺԲ. Մարմնական հեշտութիւնն գիտէ զինքն անարժան սիրոյ մարդկան, վասն որոյ իբրեւ կին լկտի բիւրաղել հնարիւք պճնի, զի ցանկալի երեւեսցի յաչս յիմարաց, որպէս անպարկեշտ կանայք՝ անխելք երիտասարդաց. քանզի թէ ստուգիւ լինէր արժանաւոր սիրոյ, սիրէին արդեօք զնա իմաստունք և առաքինիք. Նմին իրի եթէ զոք յիմարաց յափշտակեալ ձգէ 'ի սէր իւր, ոչ կամի երբէք 'ի բաց թողուլ. և յաւէտ թաքուն շրջի և գաղտագողի, զի մի յանդիմանեսցի յիմաստնոց և յառաքինեաց։

ԺԳ. Ցանկութիւն մարմնոյ ծաղր առնէ զմիտս [illegible]։ ըստ օրինակի լկտի կանանց. զի հազիւ սուղ ինչ հաճէ զմին պատրողական սիրով, անդէն հեռացեալ գնայ առ այլս. և որպէս խաբեաց զառաջինն, [illegible] զի նոյնպէս խաբեսցէ և զերկրորդն, նմանապէս և զայլս. և ինքն գոլով խաբուսիկ և անկա[illegible] հանապազ 'ի միոյ առ այլս փոխի. բայց և ոչ

զմին յագեցուցանէ, այլ զամենեսեան ծանակէ և նենգէ. մանաւանդ զի մեծշղեա օրհնեցեալ լինի ; առաւել դառնացուցանէ՝ քան թէ հեշտացուցանէ. այսպէս՝ յիմար է նա, որ մտերմին սիրով զնենգաւորն ունել զնա։

---

* Որ շնայն՝ առ պակասութեան մտաց, կորուստ անձին իւրում բա-նտանեայ. Ցաւս և անարգանս կրէ. և նախատինք նորա մի՛ կորիցեն յա-ւիտեան.» Առակ. Զ. 32.

«Մ՛իդեալ շնութեան ցանկութեան մի՛ բաշխեր քանզի քո՛ և առնեցեր լիցի Թշնամեաց։» Սիրաք. ԺԸ. 31.

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ԲԱՄԲԱՍԱՆՔ

Ա. Զի՞նչ քան զմարդն ազնիւ և գերազանց յարարածս, որ ընդ հրեշտակս ունի զհոգեղէն կարողութիւն, ընդ կենդանիս՝ կենդանական, ընդ տնկականս՝ տնկական, և ընդ անզգայս անզգայական. զի պատկեր և նմանութիւն Աստուծոյ է, և լրումն ամենայն արարածոց։ Իւր թէպէտ հոգին առաւելու պատուով և գերապանցութեամբ քան զայլ մարմինն, բայց և ոչ մարմինն խոտան զուրկ մնայ 'ի պատուոյ։

Զի ունի և զգործիս ինչ 'ի ծառայել կարողութեան և ներգործութեան հոգւոյն, այսինքն զհինգ զգայարանսն որք են տեսանելիք, լսելիք, հոտոտելիք, ճաշակելիք և շօշափականք. որովք հոգին իբր թագաւոր՝ հաւատարիմ պաշտօնէիւք և գործակալօք կառավարի և կառավարէ զքաղաք բնութեան մարդոյ։

Վեր 'ի նոսա լսելիք՝ որ է ունկն, և ճաշակելիք՝ որ է բերանն, առաւել կարևոր են քան զայլս, որոց միջև այսինքն ունկն իբր լրատես արտաքուստ 'ի ներքս 'ի հոգին է ազդարար, զի զոր ինչ լսէ՝ անդադար հասուցանէ 'ի միտս, և միւսն՝ այսինքն բերանն իբր ներքին խորհրդակից առ արտաքս ծանուցանէ զոր ինչ հոգին 'ի միտս խորհի և տրամադրէ։

Զի եթէ չգոյր ունկն, ոչ ինչ իմանայր մարդ, որպէս յայտ է 'ի խլից. և եթէ չլինէր բերան, ոչ ինչ կարէր իմացուցանել այլոց։ Այս մարդիկ իմանալով և իմացուցանելով հաղորդակցին իրերաց, և զբազմահնար արուեստս և իմաստս տեսական և գործնական յառաջ տանեն։ Աստի ունկն և բերանն 'ի մարդն են իբրև երկուս Թեւս Թռչնոց, որովք ուր ցանկան՝ Թռչին, և որում բաղձան՝ հասանեն։

Իսկ արդ՝ սոքա որքան արժանայարգ և կարևոր են 'ի մարդն՝ յուղիղ վարելն զպաշտօնս իւրեանց, այնքան անարգ և անպիտան գտանին յարտաուղիղն իւրեանց։

Ուղղութիւն ունկան է, զոր ինչ լսէ յայլոց՝ զայն ազդէ մտաց. ուղղութիւն բերանոյ է, զոր ինչ ունի 'ի միտս՝ զայն խօսի այլոց։ Իսկ եթէ ունկն՝ ընդունելով խօսս, և բերանն՝ զբանն մտաց այլ ընդ այլոյ յեղաշրջեն, մին խաբէ զինքն և միւսն զայլս, ուստի բառնի ճշմարտութիւնն. և զինչ քան զայս չար յաշխարհի։

Բ. Եթէ ունկն ոչ տանի 'ի ներքս զոր լսէ, բերանն ոչ կարէ հանել արտաքս 'ի խօսիլ. և այս հաստատի 'ի փորձոյ, զի ամենայն խուլ՝ են և համր։ Արդարև ոչ գտանէր համր, եթէ ոչ էր խուլ. որովհետև ոչ ինչ է 'ի միտս, որ չլիցէ նախ 'ի զգայութիւնս։

Այսու երանելի է ունկն որ լսէ, և երանագոյն՝ որ

զհայրդ եւ լուէ՝ նոյն թուով եւ նոյն կերպարանաւ հաուցանէ 'ի միտս, եւ երանագոյն եւս՝ որ միայնազգարին լսէ, եւ առ չարն զդուրս իւր փակէ: Օնայն եւ րանութիւն ընկալցի եւ բերանն՝ եթէ զուգիգն է զբարին խօսի միշտ:

Գ. Լսելիք արդարեւ են խոցանելիք, որք առ պատուամնայն պատուիրանն զմտաւորութ եւ յաւիտաշարժ են, եւ առ բամբասանս գլորալուք եւ ձգտագաշարժ:

Դ. Բնութիւնն՝ որ ոչ ինչ գործէ ընդունայն, ետ մարդոյ լսելիք երկու՝ եւ միշտ բաց, բերան մի՝ եւ յաճախ փակ. իբր զի ուսանիցի մարդ 'ի բնութենէ՝ լսել բազում, եւ խօսիլ սակաւ: Նա զի զայլ ըզգայութիւնս արար շարժուն, իսկ զունկն անշարժ, իբր զի զոր միանգամ լուիցէ, անմոռաց եւ անշարժ ունիցի:

Զարտաքին դիրս եւ զխոռոչս եւ զճանապարհն ընդ որ ձայնն մուտ առնէ, կազմեաց դարուփոս եւ զարջապտոյտ, որպէս զի ոչ զամենայն ձայն զոր լսէ՝ 'ի ներքս թողուցու մտանել, այլ իբր ընդ մաղ անցուցեալ՝ զբարին եւ զազնիւն 'ի ներքս մատուսցէ, եւ զանարգ թեփ բանին արտաքս վարեսցէ:

Ե. Ընդ ըլթակ ունկան կանանց սովորեցան մարդիկ օղ կախել, որ 'ի հին դարսն նշան էր գերութ., բայց այժմ նշան զգաստութեան, որպէս զի ակնառաց ունիցին կանայք փակել զականջս առ 'ի չլսել զվնասակարս, եւս եւ ճանաչել զանձինս հնազանդ առանց իւրեանց:

Յայս միտ եւ մանկունք երբեմն կրեն օղ յունկս. որպէս զի եւ նոքա ըստ բերման մանկական տիոց չունելով զկատարելութիւն մտաց, գոնէ յարտաքին իւմին ազդարարէ խրատեսցին զգաստ լինել, եւ հպատակ ծնողաց իւրեանց եւ դաստիարակաց:

Զ. Սոյն՝ յամենայնի անարգ է բարբարոսն, այլ ոչ այնչափ քան զայն անարգ և արհամարհ է և լուռն բարբարոսաց. իսկ առաւել քան զնոյն անարգ և վատթար իցէ այն, որ 'ի բնոյց թողեալ զգործ՝ յայն 'ի տեղիս աւելես ուր յաճախ բնակին դատարկապորտք քուն և սնասունց վատաշուէրք լինել 'ի նոցանէ զբամբասանս զումերէ:

Ականջք և բերանն պարգեւք բարեաց տուան յԱրարչէն, որք առնեն զնոսա պաշտօնեայս չարեաց. զինչ չար քան զայն, մինչ ոչ յագի 'ի սուտ խօսելոյ և 'ի բամբասելոյ, և միւսն չասէ հերիք յունկնդրելոյ:

Է. Մարդիկ երբեմն առ 'ի չքմեղս առնել զանձինս յարատոյ բամբասողութեան, ասեն՝ զատոյգն խօսեցաք. որպէս թէ ոչ իցէ մեղք, յորժամ ոք զոր ինչ լուիցէ, և այլոց ընդ նոյն պատմեսցէ:

Նշաւակէն է ինչ՝ զոր լուռն և տեսողն ոչ մեղանչեն, և առ երկոցունց սոցա ընտրութեանն ոչ են ամենեքին բաւական: Մերթեմն բան ետ է ոչ ասել և ոչ լսել զայնս՝ զորոց ոչ կարես քաջ ճանաչել զօգուտն կամ զվնաս, զի մի դուցէ զվնասակարն անվնաս համարեալ, խօսեսցիս անզգուշ լեզուաւ 'ի կործանումն լսողաց:

Ը. Եթէ ոչ կամիս 'ի մէջս բամբասանաց գլորիլ, մի դիւրահաւան լինիր այլոց խօսից, յորժամ զոք վատահամբաւեն. այլ կշռեա միաք՝ թէ ով և որպիսի ոք է որ պատմէ քեզ զիրս այլոց. առաքինի՞ ոք է, եթէ մոլի. խոհեմ է արդեօք, թէ պարզամիտ. սուտասա՞ց է, թէ ճշմարտախօս. դատարկաշրջի՞կ է, թէ գործունեայ. թշնամի՞ է այնմ զորմէ խօսի, թէ բարեկամ. շահախնդիր է, թէ արդարամիտ, և այսպէս բարւոք քննեալ՝ հնար է քեզ որոշել զճշմարիտն 'ի ստոյն:

Բանիցի մոլին բամբասէ, զի ինքն բարի ոմն երեւեսցի. պարզամիտն բամբասէ, զի չէ խելահաս.

ատաաացն բամբասէ, զի այն է իւր սեպհական պատճ-
տան. դատաւորկակեացն բամբասէ, զի ժամանակավաճառ
լինիցի. Թշնամին բամբասէ, զի վրէժս առնուցու.
շահախնդրին բամբասէ, զի շահեսցի ինչ.

Իսկ դու եթէ չես ախտացեալ նոյին մոլու-
թեամբ, 'ի բաց կաց յայնպիսեաց, զի մի ապակա-
նեսցին ականջք քո, մի գայթակղեսցի սիրտ քո, և
մի ընդ վայր դատելովդ՝ դատեսցիս և դու յԱս-
տուծոյ և 'ի մարդկանէ.

Թ. Բամբասողն առաւել փոյթ է զաղգս՝ ըմբռ-
նօթս՝ զմերձակայս և զհաւատալս իւր բամբասել
քան զօտարս. քանզի նոցին բանք և գործք յայտնա-
գոյն են նմա, և կերպիւ իւիք առնու վերաբերմա-
վան որոյ որպէս վրէժխնդիր և որպէս ուղղիչ հան-
դիսանալ դատաստան առնել:

Բայց ոչ գիտէ ողորմելին՝ թէ այլ է գործ վրէժ-
խնդրութեան, ուղղութեան և դատաստանի; և
այլ բամբասանաց: Քանզի նոքա գործին կամ վասն
արդարութեան օրինաց, կամ վասն սիրոյ ընկերին,
և կամ վասն փառացն Աստուծոյ. իսկ սա, այսինքն
բամբասանքն գործի վասն անիրաւութեան կամ ա-
տելութեան կամ նախատանաց. Նոքա գործին հեզ
զննակութեամբ իւիք, բայց սա յանդգնութեամբ՝
զի յանդգնութիւն է դատել զոք առանց հեղինա-
կութեան իրաւանց: Վասն որոյ բամբասողք են յան-
դուգն և հակառակող ընդդէմ օրինաց արդարու-
թեան, ատեցող ընկերութեան և արհամարհող փա-
ռացն Աստուծոյ:

Ժ. Իրաւացի բամբասանք այն է, յորժամ մեղ-
անձամբ անձին զանձն բամբասէ, այսինքն զիւր պա-
կասութիւնն քննէ, և զանձն մեղաւոր դատի. եթէ
զայս առնէ, ահա նա է ճշմարտախօս, արդար և
բարեմիտ: Իսկ եթէ զյանցանս իւր թողեալ՝ զայլոց

պակասութիւնն յառաջ անէ և դատի, ստախօս է և անիրաւ, զի զվարս այլոց կամի ուղղել, և ոչ զիւրն։

Այն լեզուն որ զայլս բամբասէ, զմեղս այլոց լիզանէ. իսկ որ զինքն բամբասէ, զիւր մեղաց խոցն սրբէ և բուժէ։

ԺԱ. Բազում անգամ անկանի մարդ 'ի բամբասանս անգիտութեամբ, 'ի պատմել նորա զգործս ուրուք։ Այլ թէպէտ միտք ասողին ոչ հային ուղղակի 'ի դատել զայլս, այլ միայն ասել պարզաբար զոր տեսան կամ լուաւ, սակայն յայն եղանակ չլինի բանն, մինչեւ լսողն հետաքրքրութեամբ ձգէ զխօսողն 'ի բամբասանս։ Վասն զի պատահի բազմիցս, զի այլայլի բան գործողին և բան գործոյն. այսինքն դիտումն գործողին յայլ վախճան հայի, բայց ելք գործոյն յայլ վախճան եղերի. վասն որոյ կարի զգուշութեան պէտք են 'ի պատմել ինչ զումեքէ։

ԺԲ. Բազումք եւս իբր խղճահար՝ 'ի պատմել իւրեանց զպակասութիւն ուրուք, 'ի ներքոյ պայմանի խոստովանութեան արկանեն զայն, որպէս թէ խոստովանանք առնելով չիցէ բամբասանք, սակայն մեծապէս խաբին։ Քանզի սոյն բամբասող է, որ զպակասութիւն միոյն ծանուցանէ միւսոյն. եթէ խոստովանիլ պարտ իցէ՝ ոչ անկանի ուրեք զայլոց մեղս խոստովանիլ, այլ զիւր յանցանս. ուստի այսպիսիք խղճիւ սկսեալ՝ անխիղճ բամբասեն։

ԺԳ. Ընդ այն խոժոռի ոք և. բամբասէ և դատի, զորմէ լսէ զրոյց ինչ կամ գործ 'ի վնաս ինքեան ասացեալ, կամ արարեալ։ Բայց դու, ո՛վ մարդ, մի՛ վաղվաղակի հաւատասցես և դատեսցիս, այլ քննեա և տես՝ թէ արդեօք բարեկամ է. թէ անծանօթ։

Եթէ բարեկամ, երթ առ նա սիրով, հարց տեղեկացիր՝ թէ ճշմարիտ է զոր լուար, եթէ սուտ. բայց մի՛ խռովեալ սրտիւ և վրէժխնդրութեան հոգ-

ւով, այլ եղբայրական սիրով. Եթէ ճշմարիտ է՝ խը–
րատեա, կամ զիրաւացի մասն քո՛ յայտնի արա՛,
զի նա և դու բժշկեսջիք և դարձարեսջիք 'ի դաղտնի
մտածութեանց զիրերաց. և եթէ ոչ է ճշմարիտ,
ահա մէջն մերժեալ ։

Բայց եթէ անծանօթ է քեզ և օտար, մի բնաւ
ընդ այն մտանար, և մի զնա քամահեր. զի չունիս
իրաւունս զամենեսեան հնազանդեցուցանելոյ քեզ,
և զամենեցուն լեզուն և զձեռս կապելոյ և արձակե–
լոյ ըստ կամաց քոց ։ Ո՛չ փոյթ է քեզ վասն օտա–
րաց. օտարին տէրն նետահար լինիցի, ոչ սաստիկ
մերուրդէ, զի նետ 'ի հեռուստ ձգեալ, տկար է կա
հարկանել. ապա թէ ոչ չէ հնար քեզ զերծ մնալ 'ի
զժդմութենէ և 'ի բամբասանաց ։

ԺԳ. Կատականուք՝ որպիսի են այր կանանց, զեխ–
բանեղն են 'ի բամբասանս, որք և զժտարթու դրա–
նան յողջմտութիւն, և դառնալին 'ի բամբասանս.
վասն զի ոչ ումեք հաւատան, այլ 'ի չար կարծիս խիզ–
րեանց կան հաստատուն. գուցէ զոր լուան և կար–
կածին, իցէ անհիմն և սուտ, բայց և կարէ զնոյն
ուղղել 'ի Թիւր դատողութենէ մտաց ։

Նաև է ոչ ջանալ բանիւ 'ի հաւանութիւն ածել
զայնպիսիս, այլ արդեամբ գործոց. վասն զի զոր կար–
ծէին զումեքէ անառողջ ինչ, յորժամ գործով զհակա–
կառակն նմին տեսանեն, յայնժամ ինքնին փոխեն զկար–
կարծիս խորեանց և ուղղին ։ Որպէս բարբարոսքն 'ի
Մելիտինէ՝ իբրեւ տեսին զիժն կախեալ զձեռանէ
Պօղոսի, ասացին՝ թէ այրս այս սպանող է, բայց մինչ
տեսին թէ ոչ ինչ վնաս եղեւ նմա, շրջեալ զգացան
ասեն՝ թէ աստուած ոմն է սա ։ Գործ. ԻԸ. Զ ։

Իսկ թէ այլազգ ինչ վարեսցի ընդ քեզ կատակածուն,
ոչ ինչ օգուտ, այլ առաւել դրդուէ զնոսա անփոփոխ
մնալ յայն, յոր միանգամ դահավէժ եղեն միտք ։

ԿԵ. Նախանձաւորեալ քան զայլ մարդ թշնամեաց յաճախ գտանի ՚ի մարդիկ, վասն զի յառաջ գայ ՚ի պակասութենէ իւրեք գործոց կամ խօսից. Եւ որովհետեւ չիք մարդ առանց պակասութեան, է՛ որ ՚ի գործս պակասի, եւ է՛ որ ՚ի խօսս. Արդ՝ եթէ զամենայն սխալանս ուրուք ՚ի մէջ ածեալ բամբասիցէ ոք, հարկ է՛ զամենայն մարդ բամբասել. եւ յայնժամ զբամբասողն ևս դատեսցէ, զի եւ ինքն է մարդ սխալական:

Ընդդէմ ներեա մարդկան սխալանաց, զի եւ դու պիտոյ ես ներողութեան քոյդ յանցանաց:

ԿԶ. [illegible] [illegible] եւ անհնարին [illegible] [illegible] թեան. [illegible] երախտաւորութ եւ [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] քաղաքս, [illegible] [illegible] բանս [illegible] [illegible], քան [illegible] [illegible]:

[illegible] գործի [illegible] [illegible] զերդս [illegible] [illegible] թիւնաւոր, հարկանեն եւ [illegible] [illegible] [illegible] ոչ [illegible] [illegible] նոցա. Եւ ունելով [illegible] [illegible] [illegible] խոնարհութեան, [illegible] թէ [illegible] [illegible] [illegible] դեւ [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ոչ եղեալ էր ՚ի մէջ երկուց կողմանց՝ փեսայացուցին եւ հարսնացուցին, իբր [illegible] եւ [illegible] քահեն եւ կործանեն, եւ զանհնարին թշնամութիւն ՚ի մէջ արկանեն, մինչեւ [illegible] առնել նոցա զչնամախօսութիւնն եւ բամբա- [illegible]. զի [illegible] [illegible] [illegible] ՚ի մէջ խօսեցե- լոց եւ [illegible] նոցա եւ [illegible]՝ [illegible] եւ [illegible] [illegible]:

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] որ [illegible] [illegible] ՚ի վեր [illegible]. Կ՛ զի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ՚ի [illegible], է՛ որ ՚ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], եւ է՛ որ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

անկանէք ։ Ապա և զի՞նչ վասնորոյ ոչ կայ, սաղաւթքն ազէն կան, որոյ ակնունն ըմպող զբեզաւ, յամենայնի, ամենայն սահմանեալ զնա մեզուր աչօք, որ համբաւեցաւ նախա-տանօքն՝ ձեռներեցա զօր և սուտ քեզ, այլ ոչ չար յայտնեսցես ․ զի ամենայն որ խօսելի ՚ի նմանէ ։

Նաև Թշուառութեանս ․ աղքատն առ ամենայն մահ [illegible] խորհրդ․ զայրացեալ ընդ ծնանող իւր ի [illegible] ; ոչ [illegible] ՚ի սուտ խօսք և [illegible], այլ թաղծեալ սրտիւ ոչ հաւատացեալ ․ [illegible] Թիւն չարախօսութեան յուսացեալ, և [illegible] իւր յայտնել ։ Իսկ զի ասէր զոմն [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible], և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] նոյ, և կամ յու [illegible] [illegible] [illegible] ձեռնարկել ։

Իսկ զի՞նչ [illegible] ծնեալ [illegible] մանկն ընկալեալ ոչ այնք քան վշտացուցանէ զնոսա, [illegible] մանկն [illegible] Իսկ [illegible] այրքանեաց [illegible] և [illegible] վասն ոչ այլ որ՝ քան զամբարտաւանեալ ․ Աղա [illegible] դառնացեալ և զվնաս այսպէս է նոցա ՚ի մանկութենէ բարեա [illegible], կամ չարանալ ընդ նոսա, զի [illegible] [illegible] ՚ի մանկ [illegible] ։

ԺԵ ․ Անձնասաստութիւն ամենայն [illegible] [illegible] [illegible] նոյա, զի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ։ և կամ առ չաւհու [illegible] խօսին զօր և [illegible] ։ Իսկ այս վերջին կարի յանձանս զանձի ՚ի նոսա, [illegible] խօսեն դանդուն աղքկան կամ [illegible] զի [illegible] նեւոյն, [illegible] զի [illegible] ։ Ի նոյնպէս [illegible] [illegible] կամ զայլ [illegible] [illegible] [illegible] և այսպիսիքս դառնալից են (լուր [illegible] [illegible]) մերոց, որ վասն [illegible] [illegible] [illegible] ։

Ըն և [illegible] ՚ի չարախօսից որք [illegible] [illegible]

ուսումներս կամ դատերս, և զայս ասենեն՝ որպէս զի զայլոց նշանն քակեալ առ որդիս իւրեանց հաստատ-տեսցեն ։ Նոյն որպէս արարին լինելանք այլոց, նոյն-պէս արասցեն նոցա և այլք ։ Բայց որում անշուշտ վճիռ է, թէ որով չափով չափէ ոք առ այլս, նովին չափեսցի և առ ինքն ։

Ասացէք ով որ զայսպիսի անիրաւութիւնս գոր-ծէք, մտանէք զանձն և զաւակն իւր վնասու և գա-տապարտութեան հոգւոյ և մարմնոյ ։

ՃԺԶ. Նոյնպէս բամբասանք մարթ է ստուգապա-նել ի բան ստացուած, այսինքն՝ սնոտի և ունայն զրոյց, զի բամբաս բան՝ զսուտ և ունայն բանի, և զինչ սնոտի ստացուած բան զնոսա բամբասանաց, որով զգացու-անէ ոք զայլս ։ Իսկ բատ յարմնարանութեանն՝ ստու-գաբանի բանն ստացուած, այսինքն՝ դղրդաձայն խօսք. զի բամբ բանն՝ նշանակէ բոմբիւն և դղրդիւն, քանզի և ամենայն բամբասող դղրդէ և խռովեցուցանէ զայլս, և արկանէ աղմուկ ։ Արարէ ևս ստուգաբա-նել բան բարբառ, այսինքն՝ խօսք մեղադրութեան և նախատանաց. զի բամբասող լեզուն զայլս յանցա-ւորս դատի և մեղադրէ ։

Բայց քանզի ստորասութիւն բամբասանք ընդդէմ Ճըշ-մարտութեան զինի, անկանի 'ի մեղս անձնայինս, զի զստութիւն կոչէ վասն նախանձու և ատելութեան։ Սոյն ըստ եալյեն չարախօսք 'ի բամբասանաց, և ուսցին խօսիլ զճշմարիտ. զի բատ ամենեցունց մեղացն հանդերձեալ են կրել զանմեղութիւն ատենջանս ։

ՃԺԷ. Նուազ քաջքր թուի ունանց բամբասանք զկեղծեցուցական, եթէ փոքր ինչ արատ մարդկանէն ափսոսանաց նշմարեցեն 'ի նոսա. բայց ոչ գիտեն՝ թէ գիւտական է այս դրդումն ։

Զի որ մկնդամ զկարդաւորս իւր բամբասէ, յայտ է թէ զիմանէ գայթակղել, որով անարգ և փոքր

համարի զնա յաչս իւր, և զբան նորա արհամարհ և անտեսէ. ապա յետ այնորիկ ում հնազանդիցի, ում անսասցէ, յորմէ խրատեսցի, որում խոստովան լինիցի:

Իսկ զինչ այնու հետեւ. օտարացեալ լինին 'ի կող գաւառաց, հեռի գտանի և 'ի սրբազան խորհրդոց եկեղեցւոյ: Իսկ հետզհետէ այնքան զօրանայ այս ախտ, մինչեւ տալ նմա զօրէնս արհամարհել՝ զոր քարոզեն կարգաւորք. և ահա այս է, զոր դիտէր դեւն չար՝ ձգել զբամբասողն 'ի վիհն կորստեան:

Ի. Ամենայն ընդհանուր բաղկանայ 'ի մասնաւորաց. զի իւրաքանչիւր մասնաւորք համանմանք միմեանց՝ գործեն զմի ընդհանուր 'ի տեսակս իւրեանց.

Արդ՝ ազգն է ընդհանուր, որոյ մասնաւորքն են անհատք. ուստի եթէ այսօր տեսեալ զանհատ ոք 'ի պարսաւանս ինչ՝ բամբասես, դուցէ 'ի վաղիւն և զմիւսն, և յայլում աւուր զայլ ոմն: Իսկ որքան զօր յաճախես 'ի բամբասանս, մինչեւ դառնալ քեզ այն 'ի սովորոյթ, և հետզհետէ յերկրորդ բնութիւն, և այնուհետեւ լինել քեզ դատիչ, մանաւանդ թէ դահիճ ամենայն ումեք. քանզի ոչ ոք է անսխալ 'ի մարդկանէ:

Այս զամենայն մասնաւորսն զատելով բամբասես զընդհանուր ազգն քո. բայց դու եւս 'ի նորին ընդհանրութեան ազգին պարունակեալ գոլով, դու զքեզ բամբասես. ուրեմն սխալեալ դատիս և զքեզ: Այսպէս զգուշացիր 'ի բամբասելոյ զեղբարս քո, զի մի արժանի բամբասանաց լինիցիս և դու:

ԻԱ. Ի միոյ բամբասանաց երրեակ չարիք սովոր են ծնանիլ. մի՝ զի բամբասողն մեղանչէ մահու չափ, երկրորդ՝ զի լսողն լինի մեղսակից, երրորդ՝ զի բամբասեալն մեղանչէ նովին մեղօք, կամ յաւելու առնել զայլ եւս:

Վասն զի բամբասեալն լուեալ զի բամբասի յայլմէ, կամ զբամբասողն իւր սկսանի բամբասել, կամ

՚ի ցաւոց սրտին կատաղեալ որպէս արջ նետահար՝ համառօտեսցէ նմա զմեծամեծ չարիս ; զի մի՛ լիցէ մա անձնա- սէր : Եւ այսպէս հրդեհ չարին դառնոյն զիրեարս , բորբոքէ մի քան զմի , և այրեալ տոչորէ զամենեսեան : Եւ արդարեւ չիք մեծագոյն ՝ի չարիս՝ քան զա- բամբասանքն , և չիք այժմ յանախեալ քան զնա : Եւ Թէպէտ ամենեքին գիտեն՝ թէ ծանր մեղք են բամ- բասել զայլս , բայց տակաւին ՝ի նոյն կանխեն հա- նապազ :

ԺԲ. Ի Թիւնալի նետից բամբասանաց՝ ոչ այլ ոք ՝ի մարդկանէ ; բայց միայն մանկունք զատանին անխոց , և երջանիկ են յայսմ մասին . իսկ ամենայն չափահասք արք և կանայք ՝ի հոգի վիրաւորեալ երեւելթե- ւեան սլաքօք նորա , իբրեւ քէշ Թաւալին յարիւն իւրեանց . և ոչ այսչափ միայն , այլ և յարիւն մեռելոց զառաջախին :

Քանզի է մարդ՝ որ կենդանի է մարմնով , բայց մեռեալ հոգւով , և բամբասէ զայն որ մեռեալ է մարմնով բայց կենդանի հոգւով : Ով աղետից , զի եթէ զկենդանին միայն բամբասէր , ո՞ գիտէ՝ գուցէ յաւուր միում զղջացեալ ՝ի միտս , երթայր և նե- րումն խնդրէր ՝ի նմանէ . իսկ զմեռեալն զոր զղջա- ռութեամբ փառահամբաւեաց , ո՞ր կարասցէ զը- նանել : Գտանէ այո՞ ՝ի գերեզմանի , յորժամ իցէն եւս Թաղի առ նմա . այլ սակայն մնայ յանցանքն ՝ի նմա , զի ՝ի հանդերձեալ աշխարհին չիք տնանկանա- ռեւորութեան մեղաց և Թողութեան . զի անդ ոչ ոք կարէ մեղանչել ամէնք , և ոչ կարէ ոք Թողուլ զյանցանս ուրուք :

ԺԳ. Թերեւս յօժարիցի ոք ասել , Թէ զմարդ ՝ի մեղս համարիցի բամբասանքն , մինչ զայն պատմեմ զոր այլք ասացին կամ արարին . միթէ արդեւք ոչ իցէն զճշմարիտն ասելոյ . ո՞չ ապաքէն ՝ի բազում մէ-

պէս դատելոյ անկելոց արձանագրեալ զատանելն զայնքս մարդկան․ է՝ որ բարի․ և է՝ որ չար ։

Նախ ով դու՝ որ 'զայդ ասես․ եթէ բարի է զայն գործն զոր պատմես, այն ոչ է բամբասանք՝ այլ գովես-տիք, զայս արժան է հաչակել և ոչ Թագուցանել, որպէս զի գործողն փառաւորեսցի և լսողքն շահեսցին ։ Իսկ եթէ չար՝ արժան է և զայս ծածկել, զի մի գործողն վատահամբաւեսցի, և լսողքն գայթակղեսցին․ զի քոյդ վատաբանելովդ չարն ոչ լինի բարի, այլ առաւել ևս չար, և դու լինիս պատճառ չա-րեաց ։

Իսկ զգործս որ պատմին 'ի գիրս, այն է կամ 'ի յորդոր բարեաց՝ եթէ գործն է բարի, կամ 'ի զգուշութիւն լսողաց՝ եթէ գործն է չար ։ Արդ՝ դու ևս եթէ առ 'ի զգուշութիւն լսողաց պատմես զի մի հետևեսցին այլք, ոչ ասի այն բամբասանք, այլ խրատ զգուշութեան՝ առ 'ի խորշել 'ի չարէ ․ և յայնժամ գործն միայն լինի անգոսնելի, և գործողն ցաւակցութեան արժանի, զի մարդկօրէն գթեսցի ։

ԻԴ․ Ոչ կարէ զանձն արդարացուցանել, որ ա-ռանց քաջ տեղեկութեան դատի զոք և բամբասէ ։ Որպէս ոչ կարես միով անպարտ բամբասող դու, որ ոչ գիտելով զմիտս գործողին, և ոչ դիտելով 'ի վախ-ճան գործոյն՝ սկսանիս անդուռն բերանով պատել զգործն և զգործողն ։ Բազում հնար է՝ զոր այժմ յան-ցաւոր դատիս անգիտութեամբ, յետոյ զչափ ա-ռաւել անմեղութեան նորա, զամենայն գլխա գիտու-թեամբ ․ և զոր յառաջագոյն կարծէիր մեղապարտ, յետոյ երևեսցի քեզ բարեպաշտ ։

Բայց դու յայնժամ զխօսս համարձակեսցիս բա-նալ զբերան քո 'ի գովել, զոր փոքր մի յառաջ պախա-րակեցեր․ հապա՝ կամ պարտիս փոխել զբերանդ՝ կամ զմիտսդ․ չէ հնար փոխել զբերանդ, զի մի լինիցիս ծա-

կենի հետաքրքրութիւնն ։

ԻԸ. Ոմանք ընկալցին 'ի մխիթարութենէ սուրբ գրոց և գիտութեանց յաճախ անկանին 'ի բամբասանս . քանզի ոչ գիտելով ինչ յօգտակարաց և 'ի հեշտալեաց խմաստից խօսել , անխոհեմք բամբասանօք զամենայն , որ՝ զի անցուցեն զժամանակն ։

Իսկ թէ գացի 'ի նոսա խմաստուն և զգուշաւոր , և տեսցէ ինչ 'ի գրոց , վաղվաղակի ձանձրանան , և դատեն զնա իբրև պշտպակրատ և թեթևամիտ , և անձեռ առնեն , և յայլ խօսս շրջեալ զբանն՝ տան քեզ նշմարել : Են ոմանք զի յանդգնին ասել՝ թէ բանական է զոր ինչ վարդապետեցեր . կայ փոքր մի զի և այլ խօսեսցին ։ Այլ չեն ինչ զարմանք , զի որք ընդդէմ են հեշտութեան 'ի գարշ հոտոյ աղբեւաց , սովորական և խորշին յանուշահոտ բուրմանէ ծաղկանց ։

ԻԹ. Մեղու բամբասողին պապանձեալ կարկի մինչ համբերել բամբասեալն . զի թէ կռուանք է առաջեանն , ապաքէն հարկ է համբերել առանց փչանաց ; զի զոր ինչ ասար՝ զայն լսէ . իսկ եթէ յանիրաւի , տակաւին ոչ է պարտ պատասխանել և ընդդիմանալ բանեալ , այլ ժամանակ ծիծաղել , կամ քաղցր և ողոք բանիւք զանմեղութիւն իւր ցուցանել . Նաւագոյն եւս է աղօթս առնել առ Աստուած վասն նորա . զի յայնժամ տեսեալ Աստուծոյ զհամբերութիւն բամբասելոյն՝ կամ շնորհօք իւրովք զգաստացուցանէ զբամբասողն , կամ արդարութեամբ իւրով պատժէ՝ եթէ յամառեալ մնայ 'ի նոյն չարիս ։

Լ. Չիք քան զայս խռովեցի բամբասանք , եթէ ոք ընդ միոյ բամբասեսցէ զանձն իւր , որով և զերծանի 'ի չարաչար բամբասանաց ընկերին ։ Որ կարէ տեսանել զպակասութիւնս իւր , ոչ այնքան կարէ տեսանել զպակասութիւնս այլոց ։

ԼԱ. Հարուած գաւազանի ոչ այնքան ցաւեցու-

ցանէ զմարդ՝ որքան հարուած լեզուի. զի թէպէտ լեզուն չունի զոսկր, բայց խորտակէ զոսկր։

Որպէս հուր ծախէ զփայտ, նոյնպէս լեզու բամբասողին զմտերիմս անձանց։ Ու… ողորմելի է ՚ի խածանող շրթանց քան ՚ի ժանեաց կատաղի շանց։

ԼԲ. Եղուկ, պղծեսցէ յայն ասել համարձակի խօսիլ զչարիս, զնչունեն ամօթ որով ամաչեցուցէ, և ոչ ունկն որով լուիցէ զբանս իւր. ոչ աստուածոյ, զի երկիցէ, և ոչ մարդոյ ՚ի բերանոյն եղանէ, զի ամաչեսցէ, որ եթէ չէր պատահի. պղծեսցէ ոչ ժողովեր յանձանձել զինա։

ԼԳ. Եթէ զամենայն զոր խօսի լեզուդ՝ կատարեացեն ձեռք, փութով խորտակին մատունք նորա. զի որովհետեւ լեզուն ոչ ունի ոսկր, բազում ինչ կարէ խօսիլ և մնալ անվնաս. այլ ձեռք՝ զի ոսկերօք է կազմեալ, եթէ արասցէ զամենայն՝ խորտակի չարաչար։

ԼԴ. Մարդիկ իրաւամբք յանդիմանեն և պատժեն զնոսա, որ միայն բանիւ խօսին զանտեղի՝ զծիւր և զնշաւակար զրոյցս, թէպէտ և մտօք չիցեն համ ընդ բանսն. քանզի մարդ զարտաքինն միայն կարէ գիտել, և ըստ այնմ դատի, և ուղիղ է դատաստան նորա. իսկ ըստ ներքին խորհրդոց և կամաց դատել՝ Աստուծոյ է յատուկ, որ քննող է գաղտնեաց։ Այսուտի պարտ է ամենայն ումեք զգոյշ ունել զլեզու իւր ՚ի խօսելոյ զանարժանս, զի մի գտցի պարտաւոր դատաստանի՝ ըստ Տեառն վճռոյ. «Ի բանից քոց արդարասցիս, և ՚ի բանից քոց պարտաւորեսցիս։» Մատթ. ԺԲ. 37։

«Ծածկեն զթշնամութիւն շրթունք արդարոց. իսկ որ ՚ի վեր հա-նեն զբամբասանս՝ անզգամագոյն են։» Առակ. Ժ. 18։

«Որ պահէ զբերան իւր և զլեզու, պահէ ՚ի նեղութենէ զանձն իւր։» Առակ. ԻԱ. 23։

«Զգուշացարուք ՚ի տրտնջմանէ որ ոչ օգտէ. և ՚ի բամբա-սանաց խնայեցէք ՚ի լեզու. զի շշնջիւն գաղտնի՝ դատարկ ոչ անցանէ. և բերան ստախօս սպանանէ զանձն։» Իմաստ. Ա. 11։

«Բազումք անկեալ են ՚ի սուր սուսերի, այլ ոչ այնչափ որ-չափ անկեալքն ՚ի ձեռն լեզուի։» Սիրաք. ԻԸ. 22։

«Լեզու՝ փոքր ինչ անդամ է, և մեծամեծս բարբառի. ահա և սա-կաւ ինչ հուր զորչափ անտառս հրդեհէ։» Յակոբ. Գ. 5։

«Մի բամբասէք զմիմեանս եղբարք. որ բամբասէ զեղբայր իւր, կամ դատի զեղբայր իւր, զօրէնս դատէ։» Յակոբ. Դ. 11։

«Թէ զմիմեանս խածատէք և ուտէք, զգոյշ լերուք՝ գուցէ ՚ի միմեանց սատակիցիք։» Գաղատ. Ե. 13։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԲԱԶՄԱՊԱՏԻԿ չարիք՝ որոյ զհետ լինին մարդիկ, անխորհրդաբար յառաջ գան ՚ի Թիւր կարծեաց. իսկ արդ՝ կարծիքն է երկբայական դատումն միայն զա-նորոշ և զմերձաւորական իրաց և բանից, որք ոչ են աներկբայ ճշմարիտ, և ոչ զլխովին սուտ. բայց սո-րա զոր ինչ ըմբռնէ միտք, դատէ զայն ըստ իւր կարողութեան։ Յորժամ միայն իցէ պայծառ լուսով գիտութեան և խոհեմութեան, ազատ ՚ի պատահա-մանէ, և զերծ յամբոխմանէ կրից, ոչ սխալի ՚ի դա-տելն զոր ինչ. զի ոչ զհետ երթայ երկբայական կար-ծեաց՝ որ բազում անգամ է սուտ, այլ հետեւի ստոյգ և բացայայտ ճանաչման իւրում, և ըստ պա-հանջելոյ պարագայիցն տեղւոյն՝ ժամանակին և ան-ձին ուղղութեամբ դատէ։

Իսկ եթէ իցէ միայն զուգել 'ի լուսոյ զգօնու-
թեան և խոհեմութեան, կամ պաշտպանել 'ի նախա-
դատութենէ, կամ վարատելով 'ի մոլեկան ինչ կրից՝
յայնժամ կարծիքն ըմբռնի որպէս անտարակոյս ճշմար-
տութիւն. առ այն հակի և միայն 'ի դատելն՝ ոչ
բնաւ զհետս երթայ և կամքն 'ի սիրել կամ յատել:

Բ. Միտնեղք և պարագամիտք անուանել 'ի բարձ կող-
մին շղթեն զկարծիս բերելոց զումեքէ 'ի դատելն իւր
իսկ նենգաւորք և խորամանկք 'ի չար կողմն հա-
կեն. զի այս օրէնն է մարդկան՝ ճանաչել և կարծել
զայլս իբրև զանձինս, և ըստ այնմ դատել զբանս և
զգործս նոցա:

Վասն որոյ պարագամիտք փութով խաբին, զի ա-
մենեցուն հաւատան, կարծելով թէ ամենեքին են
պարզամիտք. իսկ խորամանկք հաւատան և ոչ ումեք,
մէք, և երկոքին ծայրքն են են մոլեկանք: Զի գո-
պէս ոչ է արժան ամենեցուն հաւատալ, նոյնպէս
ոչ է արժան զամենեսեան նենգաւոր կարծել. այլ
պարտ է ուղղութեամբ դատել զկամս՝ առանց խո-
տորելոյ յաջ կամ յահեակ.

Գ. Մոլանք առ ազնուութեան պատճառի 'ի դատելն,
որք թերևս ներողութեան են արժանի, բայց քա-
ղումք են այնք որք առ ատելութեան չարաչար դա-
տին զայլս: Ոչ հային 'ի միտս գործողին, և ոչ յէ-
ութիւն գործոյն, այլ մոլեգնեալ 'ի կրից՝ ծնանին
զչար կարծիս, յորոց յառաջ գան անխիղճ դատողու-
թիւնք: Որք և զչէզոքսն իբրև եղեալ տեսանեն,
զամենայն առաւելուն, զփոքրն մեծացուցանեն, ըզ-
խոնարհութիւնն 'ի խորամտութիւն փոխարկեն, զսէրն
յատելութիւն դարձուցանեն:

Բանզի զամենայն բարիս՝ զորս այլք առնեն,
մարդիկ չար կարծեաց կարեն թիւրել, որով ոչ
միայն զայլս խոտեն, այլ և ինքեանք հանապազ խռո-

[illegible] [illegible]։ Որպէս թէ [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible]․ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] կամ [illegible] [illegible]․ և ոչ [illegible] [illegible]
բազմօրեայ մորմոքար դատել, և ոչ լինէր այնքան
զուարթութիւն և երկրպագութիւն 'ի մէջ սիրելեաց
կամ ազգատոհմի և կամ ընտանեաց ։

Ով ի աւանիկ տեսանեմք հանապազօր, եթէ այր
զկնոջէ խորժէ, կին զառնէ, եղբայր զեղբօրէ, բա-
րեկամ զբարեկամէ՝ ոմանց և մերձ կարծեօք բողոք
բառնան 'ի դատաստանի. յորոց ոմանք անցեալ բազ
կայար մարդկութեան՝ անագորոյն մօրք զմանուկս
մատնեն 'ի զանազան վնասս հոգւոյ և մարմնոյ ։

Դ․ Չարաչար դատողութիւնն ծնեալ 'ի [illegible]
կարծեաց, եղեւ պատճառ և [illegible] [illegible] [illegible]
կործանմանց, [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible], և [illegible]
[illegible] [illegible] և երկուութեանց ։ Ոհա [illegible] [illegible]
[illegible], չէ [illegible] չարիք [illegible], որ ոչ [illegible]
[illegible] [illegible] և ի չար կարծեաց ։

Ով չար և մոլար կարծիք խոչընդոտք են [illegible]
[illegible] և [illegible] խաղաղութեան, որ դատողաց զօգնու
[illegible] միութիւն, և չարաչար [illegible] [illegible]
[illegible] ։

Ե․ Հարկաւոր լինելով կամ [illegible] [illegible]
ոչ [illegible] [illegible] զառաջին, այլ [illegible] [illegible]
[illegible] և [illegible]․ և այսպէս [illegible] [illegible]
'ի դատողութիւն, և [illegible] [illegible] ։

Զ․ Նախանձոտն տեսեալ զբարիս այլոց, [illegible]
[illegible] բամբասեալ վասն ի [illegible] զհնոց, և չարա-
չար կարծեօք դատապարտ առնէ, թէ անարժան են
նոքա այնոցիկ բարեաց յորս վայելեն ։

Է․ Բարկացողն կուրացեալ 'ի կրից զդատողու-
թեան, ոչ կարէ [illegible] լինել, և [illegible]

այնոցիկ՝ զոր լսէ կամ տեսանէ, այլ վաղվաղակի 'ի կարծիս լինի. թէ այն ամենայն է հակառակ և զնա-սակար իրերաց :

Ը. Ծոյլն ոչ կամելով աշխատիլ, կարծէ թէ այս խոստովանութիւնն արդարանայ զանկարողութիւն անձին, պնդեալ և զնոյն վարդապետեալ :

Թ. Նախանձն զոր ինչ ունի, կարծէ թէ ոչ է յաւակուած 'ի սխալանս, և լուսոյ և եւս ժողովելոյ որպէս թէ ունիցի կերպ 'ի մշտնջենաւորս :

Ժ. Ագահութիւն կարծէ թէ մարդիկ կեան զի կենդանիցեն, և ոչ թէ ուտեն զի կեցցեն. նոյնպէս 'ի մարմնականաց, զի համարի թէ կեանք իւր կարգեալ իցէ ընդ զգուշաւորութիւն ոսկւոյ, և թէ փարթամէ օրհնեալ հուր իւրոց, եթէ ունիցի կամ պարտ կերակուր ուտելոյ :

ԺԱ. Յղփանան 'ի վերջ հեշտութեանց մարմնոյ կարծէ զանձն իմաստուն, և ոչ գիտէ թշուառն թէ որչափ յանցանէ 'ի զանխութիւնս մարմնոյ, այնքան տաւանեւ տառապի 'ի նմանէ :

ԺԲ. Եւ և ամենայն այնքան տարապանք և մոլութիւնք. որք ժամանեն 'ի ժամ փոփոխեն զկարծիս իւրեանց, որով յաւէտ վարանեալ յանձինս 'ի միտս : Որք եթէ բաղդատեսցեն և կրիւք պաշարեալք ժողովեալք 'ի միասին զկարծիս իւրեանց յառաջ բերցեն, որքան թուով մարդիկ՝ այնքան տարաձայն կարծիք երեւին 'ի միջի. ամն խուժ աւէ, և այն դաւժ, և ոչ մին հաւանի կարծեաց միւսոյն :

Իսկ յայսոցիկ խառնակութեամբ կարծեաց՝ որպէս քաղցանքաւոր չարիք ոչ գտցեն յառաջ 'ի միտս նոցա, կամ հառաչակութեան. փորձն ոչ է պակաս յամենայն ուրեք, զորս կարեն տեսանել ամենեքին որք ունին միտս :

ԺԳ. Նախանձոտն տանջի առանց տանջողի, և փախչի առանց հալածչի. զի զոր չէ խօսեալ ոք՝ կար-

ծէ պատասխանել՝ Լաւագոյն չէ գործել՝ փափկանօք ազնո-
րեանց, վասն որոյ միշտ հոգայ և ստասցի. և ոչ տա-
նի դժանդիսա. զամենայն որ համարի խնդրեան սան-
ցող, զամենեցունին թշնամի, զամենեսին քանդասող.
որ նեթէ զտապրատարար կամեան իւր հանէր ի սրտէ
պապուստ տեսանէր՝ թէ են օտարք, բարեկամ և
զամէչ խնդրեան:

ծԴ. Անխղճմտական չարութիւնն է զընկերոյն զրպար-
տել յայն ինչ յանցանս, յորմէ և ինքն ազատ ոչ է
զերծ. և զինչ արդեօք շահեսցի, բայց եթէ բեռ-
նաւորել զինքն կրկնապատիկ և եռապատիկ յանցա-
նօք: Մին՝ զի առանց խրատանաց դատեաց զեղբայր իւր.
մինչ ինքն ոչ ունէր իրաւասութիւն դատելոյ:
Երկրորդ՝ զի արդարացոյց զանձն՝ առ երել ընդդէմ
խղճին իւրոյ, որ է հակառակիլ ընդդէմ ճշմարտու-
թեանն. զի անստեղծ ճշմարտութիւն համարելի է
դատաստանն մտաց խղճի. և որ ընդդէմ իւրոյ խղ-
ճին խօսի և գործէ, ընդդէմ ճշմարտութեան զինի
և մարտի: Երրորդ՝ զլսողն խաբէ, և լինի խարդախ
կեղծաւոր և գայթակղեցուցիչ. զի այն որ լսէ՝ դու-
ցէ անգէտ գոլով գործոց երկոցունց՝ բամբասողին
և բամբասելոյն, գայթակղի ՚ի միտս իւր և դատի,
թէ զինչ դա ինքն նոյն գոլով զայլս բամբասէ:

Ապաքէն եթէ կամէր զյանցաւորն անպարտ երե-
ւիլ, պարտ և արժան էր նմա նախ՝ զյանցուցեալն
անմեղադիր առնել թէ յակամայս գլորեցաւ, և զա-
ւակցութիւն ցուցանել թէ մարդ է սխալական: Չոր-
րորդ՝ խոստովանել թէ և ինքն երբեմն զայնպիսի
ինչ յանցեալ լիցի և զղջացեալ, որով իսկ և իսկ շա-
հէր զլսողն, և ՚ի բարի կարծիս զինքեանս հաստատէր,
և այսու արդարեւ արժանի գովութեան լինէր և
վարձուց բարեաց:

ծԵ. Սէր և ատելութիւն կուրացուցանեն զաչս

հոգւոյն , և ոչ թողուլ տեսանել նմա զարգասն և զիրաւացին , և ուղղութեամբ դատաստանին այսինքն Ո՛չ է սխալն ոչ տեսանել զարդար կամ զպատկառու- թիւն ինչ յանձն սիրեցեալ , այլ ամենայն որ է ’ի նմա՝ համարի լինել բարի և վայելուչ : Իսկ անձկացեալ ոչ նշմարէ բարի ինչ յանձն ատեցեալ , այլ ամենայն որ ’ի նմա՝ դատի լինել չար և թիւր :

ԽԶ . Յանկութիւնն թիւրէ զուղղութիւն դատ- մանն մարդոյ . զի գիտաւոր ’ար՝ զոր այնքան մարդիկ մեղար կարծեմք , եթէ խոհեմութեամբ և ջանադրու- թեամբ իւրով արասցէ զբարի ինչ հաստատեա- թեան , ասեմ՝ թէ Աստուած արար մեզ զայն զբարի և ոչ եթէ նա :

Իսկ եթէ յեղակարծ դիպուածով գտեալ եղեւ բարւոյն վնաս ինչ , վաղվաղակի ասասցուք բաղձան , թէ նա անփութութեամբ իւրով կամ կամակորու- թեամբ պատճառ եղեւ չարեացս . և ոչ ընդ մեզ ժողովն առել , թէ Աստուած բաց անքննելին խորհրդոց իւրոց թոյլ ետ վնասուս գալ առ մեզ զի զգաստացուք :

ԽԷ . Եթէ զմիւր կարծիս բանական մարդիկ ’ի մասնց իւրեանց . թշնամութիւնն փոխան ... լինէր , կամ յոյժ սակաւ դատէր : Բանզի ’ի մարդ կանէ տարապայմ դատողութեամբ յարեցանելն զթշնամութիւնն ’ի վերայ միմեանց կամ ... ծեալ ածեցուցանեն . Յանդգնութիւն է և անմտ- ութիւն առանց քաջ տեղեկութեան դատել զայլս և առնել վատահամբաւ :

ԽԸ . Չէ նա մարդ բանաւոր՝ մտաց և հանճարոյ ընդունակ , այլ գազան չար և դժնդակ՝ որ անուտի կարծեօք չարաչար դատի զընկերն և ասէ , և ջանայ և հնարի չարիս հասուցանել նմա , գուցէ տանջել զնա և ’ի մահ մատնել : Ուրանք նորա համարի տան-

ջանք անձին իւրոյ, և տառապանք նորա հանգիստ և փրկութիւն ։

Օրհնեալ ինքն մինչ ասացանէ զնա 'ի լաց, և 'ի սուգ հանանի՝ յորժամ նա ուրախանայ ։ Ի մեռանելն նորա և 'ի հող դառնալ, թշնամութիւնն որ ունի 'ի սրտի՝ ոչ մեռանի, զի ոչ երբէք դադարէ 'ի չարախօսելոյ զնմանէ ։

Այս գործ յատուկ է դիւաց, և որ զայս առնէ գեւ է մարդասպանութեան, մանաւանդ թէ դժնդակագոյն քան զդեւս, զի նոքա ոչ այնքան թշնամանեն թեամբ ընդերին առ ընկերս իւրեանց, որքան սա անձանց իւր և հանգուցի ։

ԺԹ. Ո՞րչափ քան զայս անիրաւ դատաստան, մինչ կեան որ յանցանաց դատի զընկերն և բամբասէ, ունի և ինքն զնոյն յանցանս, զուցէ առաւել ևս. լուիցէ Տեառն որ ասէ. «Կեղծաւոր հան նախ զգերանդ յականէ քումմէ, և ապա հայեսցիս հանել զշիւղ յականէ եղբօր քոյ ։» Ղուկ. Զ. 42։

« Մի դատիք՝ զի մի դատիցիք. զի որով դատաստանաւ դատիք՝ դատելոց էք ։» Մատթ. Է. 1.

« Դու ո՞վ ես որ դատիս զայլոյ ծառայ. իւրում տեառն կայ, կամ անկանի ։» Հռովմ. ԺԴ. 4։

« Տառապի 'ի խնդիրս և 'ի բանս հակառակութեան. ուստի լինին նախանձ, հեռ., հայհոյութիւնք, կարծիք չարեաց ։» Ա. Տիմ. Զ. 4։

« Մի բամբասէք զմիմեանս եղբարք. որ բամբասէ զեղբայր իւր, կամ դատի զեղբայր իւր, և զօրէնսն դատի ։» Յակ. Դ. 11։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ՄԱՐԴԱՀԱՃՈՅ

Ա. Վնասակար է նաւարկութիւնն՝ յորժամ պարզ երեւի օդն. վտանգաւոր է հիւանդութիւնն յորժամ կարծի լինել անվնաս. մահաբեր լինի թոյնն յորժամ մատուցանի իբրեւ դեղ. այսպէս յաւէտ վնասակար և զգուշալի է թշնամին՝ որ կերպարանի իբրեւ զբարեկամ, և մտերմելոյ շողոմութեամբ ոչ տայ զգայութիւն սրտի։

Զի եթէ յայտնի թշնամի էր, մարթ էր ընդդէմ կալ և մերժել, կամ խոյս տալ և զերծանիլ. բայց քանզի զթշնամութիւն իւր ծածկեալ ունի պատրուակաւ բարեկամութեան, բազում անգամ անպատրաստ գտեալ զոք՝ արկանէ յորոգայթ և յապականութիւն։

Այս կարեւոր է ամենայնի անմոռաց ունել զայս պատուէր զգուշալի, թէ մի ամենայն հոգւոյ հաւատայք։

Բ. Մեծատուն ոք որչափ իմաստուն իցէ, և բարեկարգ, տակաւին ունի զպակասութիւնս ինչ. զի է մարդ սխալական՝ անկեալ ՚ի մէջ անթիւ պատրանաց մարդահաճոյից, որք շուրջ պատեն զնովաւ, մանաւանդ եթէ անուանի իցէ ՚ի մէջ մեծափառութեան և պատուականութեան։

Գ. Մարդահաճոյ հոգեկատակք կամելով առ զշնորհս մեծամեծաց խօսել, սուտն և աղաւաղեն զճշմարտութիւնն. և այս է կործանարարն չար, զի ոչ միայն անձանց վնասեն, այլ և այնոցիկ որոց հաճոյանալ կամին։

Դ. Դժբաղդ է իշխանն որ չէ բաւական անձամբ

անձին հասու լինել հակառակութեանց հպատակաց և որոշել զկէտս նոցա ։ Հաւատոյ ստութեանց օգտախնդիր շողոքորթաց , որք ծածկեալ զթոյնս իւրեանց ընդ կերպարանօք հաւատարմութեան՝ 'ի մե-րին երբեմն ցուցանեն սիրել զիշխանն , և խօսիլ զճըշմարիտն , բայց խորք ատեցող են նմին և հեռի 'ի ճշմարտութենէ . զի ոչ եթէ զիշխանն սիրեն , այլ զօգուտն զոր անտի ունին ստանալ նովաւ ։

Ե . Ողորմելի է վիճակն իշխանին , մինչ ինքն թուեա-ւորի 'ի պատիր բանից մարդահաճոյից ընդ որոց կենցաղավարի , և ոչ գտանի առ նմա այր առաքինի , որ ազդ արասցէ նմա զճշմարիտն . քանզի այրք բարիք և խրատախոհք նենգաւոր դաւաճանութեամբ չարհախօսիր համոզչաց անկեալ են 'ի վիշտս , և օտարացեալ 'ի նմանէ ։

Զ . Մարդելոյզք առաւել խաբեն զհպարտ իշխանն , և արհամարհեն զնա 'ի վերանց , զի ոչ խօսին զնրան որպէս ինքեանք գիտեն , այլ որպէս հաճոյ է կամաց իշխանին , վասն որոյ փոխեն և այլայլեն միշտ զճշմարիտն ; մանաւանդ զայն որ վերաբերի առ նոյն ինքն իշխանն ։

Է . Օգտախնդիր մարդահաճոյք բազում անգամ խորհեն նախ զհմտութիւն իշխանին , զի ինքեանք անպատիժս շուրջ պատեալ զնովաւ՝ շողոքորթեն վասն չարհամբութեան իւրեանց . և բարեխոհք հեռի կացեալ սպասեն զի կոչեսցին ։ Իսկ իշխանք առաւել հաճին կենցաղավարել ընդ մարդելուզաց՝ քան ընդ բարեմտաց . զի մարդելոյզք երագունք են ուսանել զխորհուրդս այլոց , և շուտափոյթք հաճոյել 'ի գործս , թէ և իցէ ընդդէմ խղճի մտաց և արդարութեան ։

Յոյժ անմիտ է որ հաւատայ շողոքորթաց . զի նոքա բազում անգամ գովեն զնա առ երեսս , բայց ոչ եթէ ինքեանք հաւատան , այլ զի զգաղտնիս սրտի

նորա գողացին, և խաբեցին յօգուտ անձանց խա-բեմանց. իսկ գովել զոք յերեսս՝ է ծաղր առնել զնա. և յիմարութիւն արժան է ծաղու և կատականաց, որ հաճի ընդունել զգովութիւնն՝ զոր առանց նմա հայթայթեալք

Ը. Շողոքորթք ոչ այնքան զպատուականն՝ որչափ զխոնարհամտութիւն որսան 'ի մարդկանէ խաբեանց, և իշխան որ եթէ ոչ 'ի բաց վարեսցէ զնոսա, և ոչ արհամարհեսցէ զճշմարտախօսն, ձեռօք իւրովք նիւթէ զկորուստ անձին իւրոյ:

Թ. Մարդահաճոյք անգութ են քան զգողս. զի նոքա զարտաքին ինչս միայն գողանան, իսկ սոքա զը-ներքին խորհուրդս սրտին:

Ժ. Կեղծաւորք արժանի են ծանր պատժոց՝ քան զչարագործս. զի որ յայտնի չարագործք են, խորշին 'ի նոցանէ մարդիկ. իսկ կեղծաւորք և' չարք են և կերպարանին իբրև զբարիս, և այնու խաբեն զմարդ-դիկ. վասն որոյ և ճշմարիտ առաքինիք եւս լինին երկբայելի:

ԺԱ. Որ առաւել պատուէ զոք քան զոր արարեալ էր յառաջագոյն, կամ խաբեալ է զնա, և կամ խա-բել կամի:

ԺԲ. Մարդահաճոյք սովոր են յաճախել 'ի գովեստ չարաց քան բարեաց. քանզի գիտեն եթէ երկնչել արժան է առաւել 'ի չարաց՝ քան 'ի բարեաց:

ԺԳ. Յաղում նենգաւորք շողոքորթական քաղց-րաբանութեամբ լինին սիրելի իբրև բարեբարոյք, և բազում առաքինիք խիստ և անուշահամ բանիւք իւ-րեանց լինին ատելի իբրև դաժանաբարոյք և ան-կենցաղավարելիք:

ԺԴ. Որ ցանկայ սիրելի լինել ամենեցուն, ոչ կա-րէ մնալ առանց մոլութեանց, զի որ կամի ամենե-ցուն հաճոյանալ, ըստ ճանապարհի նոցա ստիպի յարմարել և զկնի 'նոցա. և զի բազում են մոլիք,

առաջի և իւրն նմանի նոցա՝ զի սիրեսցի 'ի նոցանէ ։

ԺԵ. Պատուել մանկագունս որ է չափահասութեան, և արժան է ամենեցուն հակել և զգուշանալ՝ զի մի պղծեսցէ զօսանձնեցի 'ի նմանէ ։ Վասն զի չափահասն յուսոյթիւնն է ընտանի Պէշտամի, և մնանէ 'ի նորքին խորհուրդս, և եթէ անտեսցէ որ նմա՝ նենգէ և այլ կորնչի յորդորութեն ։

ԺԶ. Կրթել արժան է 'ի խորամանկութենէ Մեր-նամոյն՝ քան 'ի կարողութենէ նորա, զի կարողու-թիւն առանց խորամանկեն հնարից դժուարանայ յաղ-թել ։

---

* Աստուած ցրուեսցէ զոսկերս մարդահաճոյից ։ » Սաղմ. ԾԲ. 6 ։

* Նետ խոցոտիչք, լեզուք նոցա նենգաւոր, և բանք բերանոյ նոցա ընդ ընկերի իւրում խօսին զխաղաղութիւն, և 'ի սրտի իւրում ունին զթշնամութիւն ։ » Երեմ. Թ. 8 ։

* Մի առ ական ծառայել իբրև մարդահաճոյք, այլ իբրև ծառայք Քրիստոսի առնել զկամս Աստուծոյ ։ » Եփես. Զ. 6 ։

* Եթէ տակաւին մարդկան հաճոյ լինէի, ապա Քրիստոսի ծառայ ոչ էի ։ » Գաղ. Ա. 10 ։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ՑԻՀՈՑ

Ա. ԶԻ՞ՆՉ ասել արժան է վասն յանդգնութեան լեզուի և բերանոյ՝ որ հաստատեցաւ 'ի բնութիւնս մարդոյ Թարգմանն մտաց առ ընկերն, զի զոր խորհի միտ՝ զնոյն խօսիցի լեզու և բերան, որք թէպէտ այլ և այլ են, բայց կարգեալ են 'ի մի պաշտօն ։

Նոքաքէն յոյժ բարի և պիտանի են որքս, յոր-ժամ զարժանն խօսին, այսինքն՝ խրատեն զընկերն, ուսուցանեն զաղէտն, մխիթարեն զտրտմեալս,

կամ աղօթեն առ Աստուած, օրհնեն զնա, և գոհա-նան զնմանէ. իսկ եթէ զանարժանն և զանպատեհն բարբառին, կարի վնասակար լինին և չար։

Բ. Զարհուրելի ամենայն արտաքանք յորժամ ի մասունս և յիմացական բնութենէ՝ որպիսի է մարդն, յառաջ գայցէ հայհոյութիւն կամ անիծաբանու-թիւն, կամ նզովք, կամ յիշոց, թէ վասն անձին իւրոյ և թէ վասն այլոց։ Զի ոչ միայն է ընդդէմ Աստուծոյ, այլ և ընդդէմ բանական բնութեան. զի բնութիւնն իսկ խորշի՝ մինչ լսոյ բերանն անկար-գաբար, և կորուսանէ զօրէնս բնութեան։

Իսկ արդ՝ որպիսի՞ սարսափ և զզուանս ոչ պատշա-ռէ զհայհոյիչն բարկասիրտ. գողդոջան ձեռք նորա, ընդհարկանեն ծունկք, կայթէ սիրտն, շրջին աչքն, գունաթափի երեսն, փրփրի բերանն, կապկապի լե-զուն. և ինքն գլխովին ՚ի մարդկային սահմանէ օտա-րացեալ՝ ՚ի կերպարանս գիշախանձ գազանաց փո-խարկի. և զի՞նչ քան զայս թշուառագոյն կերպ՝ ա-րով վարակին հայհոյիչքն բարկասիրտք։

Ոնդ է տեսանել հրէշ իմն այլանդակ՝ կամ ան-զգայ ոք և անբան, զի խոպան կորուսանէ զխտրո-ղութիւն բարւոյ և չարի։ Ոչ զծնողսն ճանաչէ, ոչ որդւոյ խնայէ, ոչ զսիրելիս և զբարեկամս որոշէ, այլ զամենեսեան առ հասարակ անարգէ և հայհոյէ, մինչև յառաւել բորբոքմանէն յերկրի ունելով զբերան՝ լեզուաւ յերկինս անդի. առ հոգևորս՝ զի մի ասասցից և առ Աստուած, խելագարեալ յանդգնի։

Ա՛վ աղէտից. լեզուք նոցա իբրև զսուր երկ-սայրի մտանեն ՚ի սիրտս իւրեանց, և ՚ի վէրս մահա-հարկանեն զհոգիս նոցա, բայց կարծեն յիմարքն մոլք թէ զայլս վիրաւորեն. ապա կարի զգուշալի է այս ախտ չար, զի ատելի առնէ Աստուծոյ և մարդկան։

Դ. Հայհոյութիւնն է բան անարգական և անի-

ծից սասանեալ ընդդէմ Աստուծոյ և աստուածայնոց։ Իսկ այս մեծ չար յառաջ գայ երբեմն յանհաւատութենէ. զի անհաւատք ոչ հնազանդեալ օրինաց և կարգադրութեանն Աստուծոյ և կանոնաց սուրբ եկեղեցւոյ և հարցն որոց, համարձակ զինքն նոյնա և մեծամտին 'ի միտս, և կամ յայտնի յանդգնին 'ի հայհոյել։

Դ. Իսկ երբեմն յառաջ գայ 'ի հպարտութենէ. զի հպարտն անհաւան գոլով այլոց՝ խելագարեալ մոլեգնի և աստուածայնոց լինել անհաւան. և սնոտեանի զաստուածայնոց հետաքրքիր լինել՝ թէ որպէս մի Աստուած՝ և երեք անձինք, և թէ զիարդ ստեղծ զաշխարհս և զայս 'ի նմա. կամ զինչ յառաջ քան զստեղծագործութիւնս, և զինչ յետոյ, և այլն.

Ե. Երբեմն յառաջ գայ 'ի յանդգնութենէ. զի հաւնաւոր իմացուածն մարդոյ զանհասանելին մտաց քննելով՝ տարակուսեալ սահի 'ի թերահաւատութիւն։ Եւ քանզի զայս առ ամենեսին յայտնի առնել խիթայ՝ զի մի յանդիմանեսցի կամ պատժեսցի, և խոնարհութեամբ հնազանդիլ օրինացն Աստուծոյ չառնու յանձն, վարանի 'ի խորհուրդս. ահա սոսկ երկայրի՝ որ տանջէ զնա հանապազ առաւել քան զդահիճ անողորմ. և ապա սկսանի մոլորագար խօսել զԱստուծոյ և զաստուածայնոց։ Որ թէ և այսու գործականապէս ոչ լինիցի հայհոյիչ, այսինքն ոչ ասիցէ բան ինչ նախատանաց զԱստուծոյ և զաստուածայնոց, սակայն լինի բացաստաբար՝ յորժամ առ այնս զոր Աստուած յայտնեաց և եկեղեցի սուրբ կանոնադրեաց, անհաւան լինելով այլայլէ կամ եղծանէ զնոսա։ Զայս ախտ բազումք ախտացան, և ախտանան պատճառաւ հպարտութեան և հետաքրքրութեան։

Զ. Երբեմն յառաջ գայ 'ի տգիտութենէ. զի

դոլով անանցանելի աստուածային օրինաց և սահմա-
նադրութեանց, յանդգնի ագահաբար զեւ ի կործա-
նել` Թէ իցէ Ճշմարիտ, և զընդդէմն խօսելով կամ
հաւատալով` լինի հայհոյիչ:

Է. Երբեմն եւս յառաջանայ 'ի հեշտանկարութե-
նէ. որովհետեւ արգելուն աստուածային օրէնք զա-
նասնաբար Թաւալիլն 'ի մարմնական հեշտութիւնս,
և սա կամի անխտիր մոլել 'ի նոյն.

Նման սոյն բանին զօրէնս բարիս, և համա-
ռէ 'ի միտս իւր զընդդէմն օրինաց. և յանդգնի հայ-
հոյել, Թէ չէք ոք գիտակ և քննիչ գործոց մարդկան,
ոչ դատաւորան և ոչ հատուցումն, որպէս զի անխտիր
մտօք յարատեւեսցէ 'ի գարշ և 'ի մոլեկան հեշտու-
Թիւնս:

Ը. Երբեմն յառաջ գայ 'ի տգիտութենէ. զի պա-
շարեալ ոք 'ի տգիտական կրից, և ոչ կարելով դատա-
նել զմխիթարութիւն, վարանի 'ի միտս:

Եւ վասն զի ախտ տրտմութեան Թուլացուցիչ է
և դանդաղ, պատճառէ զԹանձրութիւն մտաց, մա-
նաւանդ եԹէ իցէ ախտակիրն անճաշակ յիմաստից
սուրբ գրոց. զի եԹէ իմաստուն ոք լինէր, յորդորի
վիշտս և անկանէր` ոչ միայն անմխիԹար. վասն որոյ
իբր յանել շաւիղ արգելեալ` սկսանի յուսահատիլ,
յորմէ Ճանապարհորդէ առ հայհոյուԹիւնն ասելով
Թէ ընդէր էած Աստուած զչարիքս զայսոսիկ 'ի վե-
րայ իմ:

Թ. Երբեմն եւս յառաջ գայ 'ի սաստիկ կսկծա-
նաց` վասն մահուան սիրելեաց, Թէ զաւակ իցէ,
Թէ ամուսին, կամ եղբայր, կամ ծնող. զի խօսի
զհայհոյութիւնս` Թէ ընդէր Աստուած ոչ պահեաց
զայն 'ի մահուանէ, արդեօք ո՞չ եւս զայլ ոք ար-
ժանի մեռանելոյ, և այլն: Այսպիսի մոլորութիւն յաճախ
դահավիժեն անմիտ կանայք, մանաւանդ եԹէ իցէ

մտաւորն որդեգրութեան՝ յառաջ հասանել։

Ոչ միայն պարտ է զգուշել զայս անձանց կերպ-
ւորութ չէ 'ի ձեռս ծառ ազատութեան, ամենայն հնա-
զանդին 'ի կամս հրամայողին՝ է երբ փրկութեան.
Եւ պարգևացն չէք այլ գեղ 'ի բժշկել զայս ցաւ
բայց 'ի համբերութեան. և յստակ ածայինն կամաց
հնազանդութեան։

Բանուի զի՞նչ շահի յայնժամ հայհոյել կարգեն,
քանզի թէ յառաջեալ զայս 'ի վերայ ցանոց։ Տէր
կենդանի մահու Աստուած է, յորժամ կամեցաւ՝ ետ,
և յորժամ կամեցաւ՝ էառ. դու ով ստացող և ընդդէմ
կամացն Աստուծոյ բարբառող, զի՞նչ կորուսեր. զի
որ բարձաւ 'ի քէն, ոչ էր քո՝ այլ Տեառն. եթէ Տէ-
րըն էառ զիւրն, ընդէ՞ր տրտնջես և հայհոյես. ո՞չ
ապաքէն կարէ նա յորժամ կամի՝ և զքեզ 'ի կենաց
բառնալ։

Ապաքէն ոչ է բնաւ պարտ 'ի վերայ մեռելոցն ան-
յուսաբար ողբալ և կոծել իբրև զհեթանոսս, և
զԱստուած բարկացուցանել անարժան բանիւք հայ-
հոյութեամբ։

Ժ. Մերթ եւս յառաջ գայ 'ի կամակորութենէ.
և այս չար եւս է, զի կամակորութիւնն ծնանի 'ի
հպարտութենէ և 'ի ոգխութենէ, յերկուց չար
ծնողաց՝ դուստր չարագոյն. Զի կամակորաց է յա-
տուկ, զոր միանգամ ուսուցանեն բանիւ կամ գրով
ոչ յեւս նահանջել, այլ մնալ փաստիւք 'ի նոյն
յամառել։

Վասն որոյ բազում անգամ 'ի բանս աղանդոյս և
հերձուածողութիւնս, մանաւանդ թէ 'ի հայհոյութիւնս
ընդդէմ Աստուծոյ և կանոնաց սուրբ եկեղեցւոյ.
որք եթէ բառնային զախտ կամակորութեան, փու-
թով ծանուցէին զուղիղ և զողջամիտ ճշմարտութիւնն.

ԺԱ. Լինի և ուրեք զի յառաջ գայ 'ի բարկութե-

նէ. զի բարկացեալն երբեմն այնքան խելացնոր մո-լեգնութեամբ կատաղի՝ մինչեւ անկանել՝ ՚ի հայհո-յութիւնս, և զանձկայերս և զանհնարանս խորամանկ մտաց բարբառել :

Եւ թէպէտ այսպիսիք զհետ անցանելոյ բարկու-թեան բոցոյ՝ ձանձրանան զվրիպականն զոր արարին և զղջան, սակայն անուանին հայհոյիչք. զի մերթ մե-ծապէս առ մարդիկ և առ Աստուած :

ՃԲ. Նոյնպիսի և որքան անմխիթար ողբոց արժանի են նոքա, որք գործեցուցանեն զբերանս յիշոց ան-ուանեալ անյիշելի հայհոյութեամբ : Զորօրինակ է, զի ՚ի ատեանսն կայսերական աղտեղութիւնս զոր խօ-սին՝ ՚ի բաց լսողին, բայց բանիւ ՚ի նոյն բերին. ան-ւամբ աղիտութեան մտաց այնոցիկ որոց բերանք նոյն-լի են յիշոցօք :

ՃԳ. Մարդիկ զոր ուտեն և զոր ըմպեն՝ քաղ ըն-տրեն զնոսա, իսկ զայն զոր խօսին՝ որպէս ոչ կամին ընտրել. զի այս է մարդասպանելութ, թէ զոր խօսի՝ իցէ բարի, ընտիր, օգտակար և մարդկութեամբ արժանի : Իսկ կերակրոց ընտրութիւնք ոչ այնչափ է գործ բանականին որքան զգայականի. զի անասունք թաչուք և գազանք անգամ ունին խտրութիւն կե-րակրոց առաւել քան զմարդիկ : Վասն զի մարդիկ երբեմն յանկամայս առ ամենայն ինչ խոնարհին ու-տել, իսկ անբանք ոչ բնաւ բերին յայն ուտելոյ՝ ան որ բնութիւնն ոչ առաջնորդեաց նոցա :

Արդ երբեմն որ զանխայերս բարբառի՝ որպիսի է յիշոցն, եղծանէ զօրէնս մարդկութեան, և անարգ քան զան-բանս գտանի, մանաւանդ զի կամաւ ՚ի նոյն բերի. վասն որոյ յամենայնի վասս և անարգ են յիշոցատուք, յորոց որպէս ՚ի թիւնաւոր բարբից պարտ է ՚ի բաց կալ :

ՃԴ. Հայհոյիչք և յիշոցատուք զինչ արդեօք

ջահեն 'ի խօսելոյ զանարժանս. զայս ոչ է պարտ յայտ-
[illegible] թէ 'ի նոցին իսկ հայհոյչաց ։ Այս-
[illegible] այլ մոլորութիւնք թէպէտ են չար և դառն և
ատելի, բայց է 'ի նոսա՝ որ հեշտացուցանէ, է՝ որ
[illegible] ինչ յաւելու յինքն, և է՝ որ զիմն բառնայ յայլե-
[illegible], և այնու վրէժս առնու. իսկ յիշոցն և ոչ մի ինչ
[illegible]սցանէ ունի ։ Ո՛չ ի յիշոց տալով ոչ հեշտանայ մարդ,
ոչ զեր ինչ ստանայ, և ոչ յայլմէ զեր ինչ բառնայ,
[illegible]՝ անձնապատանդ. ինքն ըստ ինքեան տանջի. որքան
[illegible] կիրքն, այնքան սաստկանայ յիշոցն. և որ-
[illegible]սաստկանայ յիշոցն, այնքան բորբոքի կիրքն ։
[illegible] տայս զկայ առնուն աղքա, կամ երբ զաղա-
[illegible] թերևս յերեկոյանն տունջեան, կամ յառա-
[illegible] գիշերոյն, և կամ 'ի թմրկանան և 'ի նուա-
[illegible] օրաից իւրեանց ։

ԾԵ. Որ զօկանէր յիշոց տալ, երանի թէ զուն-
[illegible] նորա խոկոյն հատանեալ 'ի բերանն կարէին՝ զի լռէր
[illegible] ինչ խօսի ։ Արդարեւ եթէ ինքն յիշոցատուն
[illegible] զիւր հայհոյութիւնն, վաղվաղակի առ անձ-
[illegible] հարկանէր զբերան իւր ։ Լաւ է բերան համր
[illegible]՝ քան բանախօս և անմաքուր ։

ԾԶ. Որ միանգամ յաճախէ 'ի գործ ինչ կամ 'ի
[illegible], նոյնն դառնայ յունակութիւն, և ունակու-
թիւնն փոխի յերկրորդ բնութիւն ։ Ուստի որ սովոր
է յիշոց տալ, ոչ կարէ յայնմանէ յետս կալ. այլ զոր
ինչ խօսի՝ խառնէ ընդ նմին զբանս աղտեղիս, կամ
[illegible]կեշտ և անվայել զրոյցս, որ այն ինքն է յիշոց ։
[illegible] Նա պարտ է մարդոյ բանաւորի զայնպիսի չար
[illegible]րութիւնն տակաւ առ տակաւ մոռանալ, և ըն-
[illegible] կշռել զբանս և զխօսս, զի մի՛ վերստին
[illegible] չարիս անկանիցի ։

ԾԷ. Ի սակի յիշոցաց է և այն՝ որ 'ի քաղաքական
[illegible]ակցութեան զանպարկեշտս խօսին. և թէ-

ալէա միտք առյա ոչ է յիշեց իւր [illegible]
զուարճախօսութիւն ինչ առնել, բայց [illegible]
թեամբ լինին յիշողաւոր։ Իսկ այս ոչ [illegible]
զի զգաստեցին յիշելով [illegible] և [illegible]
խօսողին և եթէ լսողին։

Այս պարտ է հեռի կալ [illegible]
խօսակցութենէ, զի մի անզգու[illegible]
յիշողատուութիւն։

ԺԸ. Ոնողք վարպետք և [illegible]
արհեստից, պարտին զնշաւոր[illegible]
զապել, զի մի ընտելացին [illegible]
զի թարմ հասակ նոցա դիւր[illegible]
՚ի մանկական տիս ՚ի նոյն [illegible]
կամ դժուարաւ մոռանան։

Այս ոչ միայն է զգուշ[illegible]
ախտ խրատել և յանդիմանել [illegible]
րութիւն. և եթէ ոք [illegible]
նոսին լինի մեզանչ։

ԺԹ. Մի ամէն[illegible] ք
զաւակաց իւրեանց [illegible] ն
հազիւ կարեն. [illegible] ողն
կապել, [illegible] ողին
չունի կարողութ[illegible] ղթու
լսէ՝ զայն [illegible] րդի ան
բարբառի, [illegible] ղեն՝ մաղ
զի, և [illegible] առնել զնա

Մի[illegible] է պճնոյ և զի
նոցին [illegible] չոյն փոխարկեցի
նեցի [illegible]
եթէ [illegible] [illegible]մնայն խնդիրս բարկա
Ն[illegible] [illegible] յամնէ առ օրին
ձեռն. [illegible] ՚ի զայ[illegible] բեանց վասն ա
խօսել[illegible] զու[illegible] ութիւնքն առա

ժը. Զգոյշ է ամենայն մարդոյ՝ մանաւանդ առաջնոր-
դաց է հայր, զգոյշ ունել զերանսն, և զանձն իւր՝
անպարտական պահել, կամ յիշեալ առաջին նորափեղթեն
մանկանց և երիտասարդաց. զի բարկանաք հասարակ
ներքին բնական հնանութեան կարկին զոր ինչ ՚ի մեծամա-
նեաց լսեն և տեսանեն՝ զայն ուսանին, և այնմ յարմա-
րել ջանան։

Եւ այս օրէնք են մարդոյ, զի յետնիք զանձկան
նմանել առաջնոց, մանաւանդ թէ անցանել զնոքօք.
ապա յորժամ փոքունք զանազանեն շառ ՚ի մեծաց լսեն
կամ տեսանեն, ՚ի հարկէ ուսանին զնոյն, և յաւե-
լուն և ինքեանք ՚ի վերայ։

Եւ եթէ հայրն առանց առաջնորդի մտադրութեան
առ չարն, ապա որդին առաջնորդեալ ՚ի հօրէն ՚ի
նոյն չար՝ յուր անկարգութեան ատարիման ոչ վերադարձ-
զէ. արդարեւ չէք այնուհետեւ յայս բարեկարգու-
թեան նորա. Բանզի զխտիրդ կարասցէ նա գործել
զչարիս՝ որ ուսեալ է ՚ի մանկութեան զչարիս, բայց
այնմ. «Եթէ փոխեսցէ հնդիկ զմորթ իւր, և ինձ
զխայտուցս իւր, և դուք կարող լինիցիք գործել բա-
րիս, ուսեալքդ զչարիս։» Երեմ. ԺԳ. 23։

Եւ պատճառ չարեաց է մոլեկան վարք և ան-
խոհեմ գնացք մեծագունից։

ԽԹ. Երբեմն մանկունք ՚ի հասակակցաց եւս ու-
սանին զչարիս և զչիշտս, յորժամ ՚ի մի ժողովեալ ՚ի
տան կամ ՚ի փողոցս՝ գեղեցիկն խաղալ մանկական.
Այսպէս որոց որ կամի զաւակին իւրում ունել զպարկեշտ,
մի թողցէ զնա խաւսել կամ խաղալ ընդ չարս. և մի
առանձին առաքեսցէ զնա յամենայն տեղիս. զի միայն
մաքրութիւն մտաց նորա բժշկորեսցի. զի հասարակ
մանկութեան է իբրեւ թուղթ սպիտակ, յոր մինակ
գամ դրոշմի ինչ, մնայ անդէն։

Սակայն պարտ է և յայժ վայելուչ թերահաս մանկ-

կամաց լինել Հօր եւ Հոգեւորական ծնողաց՝ վարժապետութեան
և ուսուցչաց իւրեանց, և մի ընդ անզգամութեամբ
լրբանալ ընդդէմ խրատուց նոցա, այլ թէ ոչ՝ ինք-
քեանք լինին պարտական տերանց իւրեանց։

ԺԲ. Մի՛ ողբասցէ զգլուխս այնպիսի ծնողաց՝ որք
բանիւ երեանց զանէծս թափեն ՚ի գլուխս որդւոցն
իւրեանց։ Զի՞նչ չարիս ոչ մաղթեն Աստուծոյ գալ ՚ի
վերայ զաւակաց՝ մինչ բարկութեամբ բորբոքին։ զի
են որք խնդրեն հառաչմամբ սրտի զրկել նոցա ՚ի լոյ-
սոյ աչաց. են որք մաղթեն գօսանալ ձեռաց՝ սոցին
կամ երեսաց. գտանին և ոմանք որք զայլ եւս մեծ
ծանրեծ չարիս հայցեն, մինչեւ ըղձանալ եւս մահ
ուան որդւոց իւրեանց. և զի՞նչ չար առաւել քան
զայս ո՞չ ապաքէն այս է անձամբ զանձն անիծանել։

Գազանք և անասունք, և թռչունք նկատմամբ
առ սոսա՝ գթածագոյնք եւս են ՚ի ծնունդս իւրեանց,
որք և բազում անգամ առ գորովոյ ձագուց ՚ի մահ
մատնին. իսկ մարդիկ անագորոյնք՝ զոր երկնա-
ծնան, և աշխատանօք սնուցին, կամին ՚ի վայրկեան
ժամանակի կորուսանել։

Այս՝ որդի՛ք անհնազանդք բարկացուցանեն զծնողս
սոցին անիծիւք և չարամաղթութեամբ ոչ ուղղեն
անհնազանդս, այլ օրհնութեամբ և բարեմաղթու-
թեամբ՝ խրատուք և յորդորանօք։ Բանզի որդի ան-
հնազանդ և կամակոր՝ է չար, և դու որ ծնող ես՝ մաղ-
թես զչար ՚ի վերայ չարի, այսպէս կամիս առնել զնա
ամենաչար. արդ՝ խնդրեա որդւոյդ զշնորհս և զու-
ղղութիւն յԱստուծոյ, որով չարն փոխարկեսցի
՚ի բարի։

ԺԳ. Եթէ Աստուած զամենայն խնդիրս բարկա-
ցող մարդոյ կատարէր, բազումք ՚ի նոցանէ առ օրին
անզաւակ մնային. որք ՚ի գայրանալ իւրեանց վայրկեան
և իցէ սպառատութեան զաւակաց, վրիժխնդիր լինէին

ձեռնհասն 'ի խօսելոյ զանազանութեան · զայս ոչ է պարտ յայտ-
[illegible] թէ Կիկերոն խիստ հայհոյէր . Մի ա-
[illegible] այլ ձայնութիւնք թէպէտ են չար և գարշ և
ատելի , բայց է 'ի նոսա՝ որ հեշտացուցանէ , է՝ որ
զնոյն ինչ յաւելու յինքն , և է՝ որ զիմն բառնայ յայլ-
մէ , և այնու վրէժս առնու . խել յիշոցն և ոչ մի ինչ
[illegible] . Զի յիշոց առաջի ոչ հեշտանայ մարդ ,
ոչ զեր ինչ ստանայ , և ոչ յայլմէ զեր ինչ բառնայ ,
[illegible] ինքն բառ ինքեան տանջի . որքան
[illegible] կեանքն ; այնքան սաստկանայ յիշոցն . և որ-
[illegible] յիշոցն , այնքան քաղցրագոյն կեանքն .
[illegible] առանց տրտմութեան , կամ երբ գաղտ-
[illegible] յերկեղալեաց տուեալ , կամ յառա-
[illegible] գիշերոյն , և կամ 'ի թագաւորել և 'ի նուա-
զել [illegible] իւրեանց .

ԺԵ. [illegible] Որ սկսանէր յիշոց տալ , երանի թէ զուն-
[illegible] նորա խակոյն հատանէր 'ի բերանն կարճելն՝ զի լռէր
[illegible] ինչ խօսի . Արդարեւ եթէ ինքն յիշոցատուն
[illegible] զիւր հայհոյութիւնն , վաղվաղակի առ ամօ-
թոյն հարկանէր զբերան իւր . Նա է բերան համր
[illegible] քան բանախօս և անմաքուր .

ԺԶ. Որ միանգամ յանձնէ 'ի գործ ինչ կամ 'ի
բանս , նոյնն դառնայ յունայնութիւն , և ունայնու-
թիւնն փոխի յերկրորդ բնութիւն . Ուստի որ սովոր
է յիշոց տալ , ոչ կարէ յայնմանէ յետս կալ . այլ զոր
ինչ խօսի՝ խառնէ ընդ նմին զբանս աղտեղիս , կամ
[illegible] և անվայել զբայս , որ այն ինքն է յիշոց .
Նոյն պարտ է մարդոյ բանաւորի զայնպիսի չար
[illegible] թիւնն տակաւ առ տակաւ մոռանալ , և ըզ-
[illegible] կշռել զբանս և զխօսս , զի մի վերստին
[illegible] անկանիցի .

ԺԷ. Իսկ [illegible] յիշոցաց է և այն՝ որ 'ի քաղաքական
[illegible] թեան զանպարկեշտս խօսին . և թէ-

գետ. միտք տղայոց ոչ է յիշել ինչ ասել . այլ իւր թէ զուարճախօսութիւն ինչ ասասցեն, բայց անխոհեմութեամբ լինին յիշոցատու : Եւ այս ոչ փոքր չարիք է զի զազրաբանս յիշելով՝ սովորութի և միտքն կեղծ խօսողին և եղծէ լեզուին :

Նաև պարտ է հեռի կալ յայսպիսի անհամեստ խօսակցութենէ, զի մի՛ անզգուշաբար ուսցին ՚ի յիշոցատուութիւն :

ԺԸ. Ծնողք վարպետք և ուսուցիչք ինչ և իցէ արհեստից, պարտին զնախահաս մանկունս խրատել և զսպել, զի մի ընտելասցին ասել կամ լսել յիշոցս, զի թարմ հասակ նոցա դիւրաբախ է յայս ախտ ; և ՚ի մանկական տիս ՚ի նոյն սովորեալ՝ կամ ոչ երբէք կամ դժուարաւ մոռանան :

Նաև ոչ միայն է գործ արժանի վարձուց զայսպիսիս խրատել և յանդիմանել . այլ և մեծ պարտաւորութիւն . և եթէ ոք կարող գոլով զանց առնէ, ընդ նոսին լինի մեղակից :

ԺԹ. Մի՛ ապաշխարութեան մնայց ամենից ծնողաց, որք զաւակաց իւրեանց նորոգ սկսելոց ՚ի խօսել, մինչ հազիւ կարեն զրաւս ինչ թոթովախօս լեզուաւ կակազել, ուսուցանեն նոցա յիշոց տալ : Նմանք այսպիսի չունի կարողութիւն ընտրել զբարի և զչար, զոր ինչ լսէ՝ զայն ուսանի, ուստի մինչ զրաւս ինչ ընդունելիս բարբառի, անմիտ ծնողն բերանաբաց եղեալ ծիծաղի, և յորդորէ անդրէն երկրորդել զնոյն :

Մի՛ պաղատեալս, դեռ մանուկն է կաթնակեր, ծնողքն առնեն զնա գազան գիշակեր . զինչ ապա լինիցի այնպիսի ողորմելի մանուկն ՚ի վախճանի, բայց եթէ հայհոյիչ :

Նաև խնայեցէք, ո՛վ ծնողք, անձանց և զաւակաց ձերոց, և ուսուցէք նոցա ՚ի մանկութենէ զբարիխօսել, զի եղիցին բարեմարդիկ :

ԺԵ. Պարտ է ամենայն մարդոյ՝ մանաւանդ որ զա-
ւակաց է հայր. զուարթ ունել զերեսն, և չասել ինչ
անպարկեշտ պատգամս. կամ յիշոցս առաջի նորանց,
մանկանց և երիտասարդաց. զի բնութիւնք հասարակ
նոցա բան նմանութեան կայցի՝ զոր ինչ 'ի մեծաւորա-
ցն լսեն և տեսանեն՝ զայն ուսանին, և այնմ յարմա-
րել ջանան.

Այլ այս օրէնք են մարդոյ, զի յետնորդք ցանկան
նմանել առաջնոց, մանաւանդ թէ անցանել զնոքօք.
առաջ յորժամ փոքունք զանազանեն 'ի մեծաց զանն
կամ զպէտսենեն, 'ի հարկէ ուսանին զնոսա, և յաւե-
լուն և ճկեցանք 'ի վերայ.

Այլ եթէ հայրն առանց առաջնորդի մատաղերաց
առ չարն, ապա որդին առաջնորդեալ 'ի հօրէն 'ի
նոյն չար՝ յոր անկարգութեան առաջնորդիցի ոչ վերադառնա-
յցէ. առողջապէս չէք այնու հետեւ յայս բարեկարգու-
թեան նորա. Բանիլ՝ զծածուկ կարասցէ նա գործել
զչարիս՝ որ ուսեալ է 'ի մանկութեան զչարիս, բառ
ասէ. «Եթէ փոխիցէ հնդիկ զմորթ իւր, և ինձ
զխայտուցս իւր, և դուք կարող լինիցիք գործել զբա-
րութիւն, ուսեալքդ զչարիս». (Երեմ. ԺԳ. 23.)

Եւ պատճառ չարեացս է մոլեկան վարք և ան-
խոհեմ կենացք մեծաւորացն.

ԺԶ. Նորահաս մանկունք 'ի հասակակցաց եւս ու-
սանին զչարիս և զյիշոցս, յորժամ 'ի մի ժողովեալ 'ի
տան կամ 'ի փողոցս՝ զեղծերին խաղալ մանկաբար.
Այսպէս որդւոց որ կամի զուարճին իւրում առնել զչարիս,
մի թողցէ զնա խառնել կամ խաղալ ընդ չարս. և մի
առանձին առաքեսցէ զնա յամենայն տեղիս, զի մի
մաքրութիւն մտաց նորա ծածկեսցի. զի հասանելն
մանկութեան է երբեւ թուղթ սպիտակ, յոր միանգամ
դրոշմի ինչ, մնայ անեղծ.

Սակայն պարտ է և յոյժ վայելուչ թերահաս մանկ-

կանոն լինել կրօն և հոգեւորն ծնողաց՝ վարդապետաց
և ուսուցչաց իւրեանց, և մի՛ բնաւ անզգամութեամբ
լքանել ընդդէմ խրատուց նոցա, այլ թէ ոչ՝ ին-
քեանք լինին պարտական արեան իւրեանց։

ԺԲ. Մի՛ ողբասցէ զգլուխս այնպիսի ծնողաց՝ որք
բանիւ բերանոյ զանէծս թափեն 'ի գլուխս որդւոցն
իւրեանց. Զի՞նչ չարիս ոչ մաղթեն Աստուծոյ գալ 'ի
վերայ զաւակաց՝ մինչ բարկութեամբ բորբոքին. զի
են որք խնդրեն հառաչմամբ սրտի զերկիր նոցա 'ի լուս-
ոյ աչաց. են որք մաղթեն գօսանալ ձեռաց՝ նոցին
կամ բերանոյն. զոմանս և ոմանք որք զայլ ևս մեծ
ծանրն չարիս հայցեն, մինչեւ ըղձանալ և մա-
ուան որդւոց իւրեանց. և զի՞նչ չար առաւել քան
զայս ոչ ապաքէն այս է անձամբ զանձն անիծանել։

Պատանիք և անտունք և թռչունք նկատեալ
առ սոսա՝ զթանձագոյնք ևս են 'ի ծնունդս իւրեանց.
որք և բազում անգամ առ զորոյց ձագուց 'ի մեռ-
մանեն. իսկ մարդիկ անագորոյնք՝ զոր երկանց
ծնան, և աշխատանօք սնուցին, կամին 'ի վայրկեան
ժամանակի կորուսանել։

Այո՛ որդիք անհնազանդք բարկացուցանեն զծնողս
սոսկալի անիծիւք և չարամաղթութեամբ ոչ ուղղին
անհնազանդք, այլ օրհնութեամբ և բարեմաղթու-
թեամբ՝ խրատուք և յորդորանօք։ Քանզի որդի ան-
հնազանդ և կամակոր՝ է չար, և դու որ ծնող ես՝ մաղ-
թես զչար 'ի վերայ չարի, այսպէս կամիս առնել զնա
ամենաչար. արդ՝ խնդրեա որդւոյդ զշնորհ և զուղ-
ղութիւն յԱստուծոյ, որով չարն փոխարկեսցի
'ի բարի։

ԺԳ. Եթէ Աստուած զամենայն խնդիրս բարկա-
ցող մարդոյ կատարէր, բազումք 'ի նոցանէ առ օրին
անզաւակս մնային. որք 'ի զայրանալ իւրեանց վասն
և փոքր ապականութեան զաւակաց, վաղվաղակի անիծան

զակն բռնաւորն . և զօրաւոր անձինքն զանուն խնդրեն վասն նորա : Են և ոմանք որք զժամանակաւորն բարիսն՝ թէ անձինս առնել կամիցին . և են որք զմահաբեր հեշտութիւն գանձանային՝ թէ ոչ առնու զհոգիս նորա :

Իբր թէպէտ Սատանայ վասն անձանց զթշուառութեան խորշ ոչ բնաւ ձայնի նորա , և ոչ կատարել զայնմանիկ անկարող և անսահման խնդրութեանն . բայց յորժամ յանձանձն ՚ի նոյն , բազմիցս բանիւն հեռու յաղթահարեն ՚ի պատերազմ մնացող նորա :

Իբր թէպէտ զղջման յայտնեալ և լաւ և կարծեն և ՚ի Թովմաս համարկին, այլ որ շահ յորդորց ամենայն , զի որ զի խորհրդոց զնոյն անդ արձ ՚ի տուն իւր յաւիտենից : Գտանին և ոմանք յանձնիս ծննդոց , որք յանդուգնեն նաև արտանջել զՍատանայ , զի նրբարձ զորդին խորհրդոց ՚ի կենաց : Եւ հաղորդական բանիցս և անձնարին անզգամութեան . մարդիկ ՚ի փոփոխել զահանն խորհրդոց՝ կամին փոփոխել և զկամս . Սատանայ զորինն է՝ զՍատանայ ՚ի կամս խորհրդոց խոնարհեցուցանել :

Ոմանք՝ միայն ՚ի պահպանութիւն զնախանձ են կարգեալ առնել զնոսա բարեմարդիկս , և ոչ եթէ ապականել կամ կեցուցանել ըստ կամս խորհրդոց . զի մահ և կեանք ՚ի ձեռին Աստուծոյ են . այլ մեծագէն մեղանչեն մարդիկ , որք խնդրեն զանուն վասն նորա՝ որոց ոչ են տեարք :

Իսկ դու , ով ծնող , եթէ անտանելի իցէ զաւակդ , աղօթաւորելոց աչօք յաղօթս կաց առ Աստուած՝ առաջ նորա շնորհ և զգաստութիւն . և որ ինչ վայելէ յերկմարդկորէն առնել՝ եթէ սաստ և եթէ խրատ , այլ անձանձիր զի շահեսցիս զնա : Այլ եթէ ոչ զղջասցի և զգաստանայ , սրտառուչ պաղատանօք յանձնեա Աստուծոյ առնել զոր կամի , զուցէ տաւ իմ է երկ ՚ի պատժոց , որում պարտին համբերել : Այլ զի

[illegible] ... զգուշութիւն նոցա ... [illegible]

ՆԵրայ չնորհօք իւրովք տայցէ նմա զգաստութիւն։

[illegible]

« [illegible] ... Սիրաք. ԻԴ. 24.

« Որ խօսի, 'ի բերան իւր՝ զանձն իւր սիրէ. իսկ որ [illegible] ... Ա. Կոր. ԺԴ. Ճ.

« [illegible]

[illegible]

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ՊԱՏՃՈՒԹԻՒՆ

Ա. Զարհուրելեաց զարհուրելի չար անուանել զմատնութիւնն ոչ է անդէպ, զի է համառօտութիւն ամենայն սպառելի չարեաց. քանզի գտանի 'ի նմա ատախօսութիւն, սուտ վկայութիւն, նախանձ, բարկութիւն, ոխակալութիւն, թշնամութիւն, ատելութիւն, քինախնդրութիւն, եւս և ագահութիւն։

Իսկ աստ այսքան զարկը չարեաց 'ի թիւնոյն մօրէ հպարտութեան ծնանին. զի եթէ չէր հպարտ ... թէ և վշտացեալ [illegible] ... [illegible] ... [illegible] ... [illegible]

Բ. [illegible] ... նալ [illegible] ... ուսցանէ. [illegible] օրինակ և ախտացեալն [illegible]

խնձոյս՝ կարծէ թէ զայր մտանէ 'ի տաւղանս կամ 'ի տանտիկնոջ կամ 'ի մեհեան. բայց մտանելովն հրաժարելով՝ ամենայն ասպարիսաց՝ ըմբռնի իւր կերպացուցանէ, իսկ մտանիշն անդէն մտանէ 'ի կորուստ. Միանգամայն զի որ մտանէ զոք 'ի չար ինչ, 'ի նոյն չար անկանի եւ ինքն, ըստ այնմ. Գուբն զոր փորեաց, 'ի նոյն անկցի զոր գործեաց.

Գ. Որ վասն ախտակալութեան մտանէ՝ զի վրէժս առնուցու 'ի նմանէ, յորմէ կրեալ իցէ զվնասս ինչ կամ զվնաս, զդատաստանն Աստուծոյ առ ինքն յափշտակելով եւ կամ զաստուածութիւնն նորա բառնալով յաշխարհէ. քանզի գրեալ է, թէ «Իմ է վրէժխնդրութիւն.» Հռովմ. ԺԲ. 19. եւ թէ. «Զամենայն դատաստան ետ որդւոյ իւրում.» Յովհ. Ե. 22.

Արդ, ով մարդ, եթէ տեսանես զդատաստանն քո ձեռամբ բռնաւորաց, ոչ միայն ինչ Աստուծոյ դատել զայն որ մեղաւն քեզ, բայց եթէ զքեզ՝ զի անհամբեր եղեր, եւ ոչ յանձնեցեր Աստուծոյ դատաստանութեան, կամ ոչ հաւատայցեր տեսչութեանն Աստուծոյ. Զի եթէ հաւատայիր թէ Աստուած գիտէ, եւ դատէ զգործս մարդկան, եւ հատուցանէ իւրաքանչիւրոց ըստ խորհրդոց ըստ բանից եւ ըստ գործոց՝ աստ եւ 'ի հանդերձելումն, ոչ խնդրէիր զվրէժս, եւ ոչ մտանէիր զընկերն 'ի ձեռս անյագ բռնաւորաց, եւ արկանէիր 'ի տուգանս, այլ յանձն առնէիր Աստուծոյ՝ առնել զդատաստան որպէս եւ կամի.

Դ. Որ վասն արդար իրաւանց ինչ մտանէ զոք 'ի դատաստան, զիրաւունս պահանջելով յերկրաւոր դատաւորէ կամ իշխանէ՝ որոց յանձնեալ է կշիռ արդարութեան ըստ կարգադրութեանն Աստուծոյ 'ի վերայ երկրի, եւ անդ եթէ զպատրանեսցէ զդատաւորն՝ զնեղեալն իրքն զեղեալ բարութեամբ, յայնժամ առնէ զմատնութիւն. Զի արդարութիւնն պահանջէ՝

միայն քան զկին եղելոյ ճշմարտութեանն փաստել, եւ հնազանդել վճռոյ դատաստանին ։

Այս թէ որ ընդ իրաւացի վասն կարգաւորեալ զատութիւն՝ զի խաղաղ յաղթեսցէ հակառակորդին, բազում անգամ կարեւորէ զճշմարտութիւն, եւ դատ տաւորի ։

Ե. Որ դատաւորակաշառիկ է եւ ծախէ չէ ինչ պարտաւոր լինել նմա եւ մտանիկ, որով հետեւին ոչ աշխարհականի վաճառ տակս ինչ, մտանէ զանձինս՝ զի առնուցու ամբարտ [illegible]

Որ չէ մարդ քանակաւ, այլ արհեստական գազանի, որ սպանանէ լեզուաւ. զեղծանէ լոյս, եւ [illegible] րեան նորա ։ Մատնեալն եղանէ 'ի քաղաքն [illegible] մատանիշն հանդեպ շահի դատաւորութեան, եւ բազում [illegible] զամ ձեռնանուն արձանի անարգանօք, [illegible] ամենայն տեղւոյն պարտաւոր ։ Եւ [illegible] ոչ 'ի հարկաւոր պէտս իւր կարէ 'ի զօրն ընդել, այլ փառնէ յանապատութիւնս, որով կրկնի չարութեանն այժմ, մի՝ զի վաճառ արծաթոյ զեղջայր իւր մտանելոյ, երկրորդ՝ զի առեալ դրամովք զպարտս գործեսցէ ։

Զ. Մատնիչք յանձախակի մտանեն զդրացի եւ զծանօթս քան զօտարս, զի քաջ նոցա եւ գործք ծանօթ են սոցա ։ Այլ արտաքոյ. [illegible] զիտելն [illegible] ընդ որս ընդելուզեալ, քան [illegible] թէ չայլ ոչ ունէ զիւր դրացին ։

Այսպ ընդ որոց դատի նա որ զհաւատակից եւ զազգակից եղբայրն իւր՝ կամ զաւուրս եկեղեցին մատնէ քահանայից, յայտ է թէ զՅուդային ունի զկամս, զի որպէս նա զգլուխն եկեղեցւոյ զՏէրն մատնեաց, սոյն օրինակ եւ սա զեկեղեցին եւ զքրիստոնեայս, որով եւ զՔրիստոս մատնէ ։

Եւ զինչ շահեցաւ Յուդայ, բայց եթէ զկորուստ յաւիտենից, զի յարծաթոյն ոչ օգտեցաւ, եւ 'ի կենաց պակասեաց ։ Այսպէս լինի եւ չարա

կեր ի մանկութենէ, զի ընդ կրօնաւորական աբեղայութեան պա-
տանէ և զհոգի իւր։

Է. Մենակեացն շաղակրատ անզգուշութեամբ մեղի և մեռանի. զի յայլ և յանհետեւեալ նկատելով ի խօսս՝ յայտնէ զգաղտնիս իւր ուրուք, որ և անկեալ 'ի խնդիս բանսարկուաց՝ 'ի բանս արկանեն և տանջեն։ և ամենայն յիմար շատախօսն անզգուշութեամբ իւրով եղեւ պատճառանօք [illegible] զոր կրեաց մատնեալն։ Այսպէս սովորեալ է ամն բանսարկուն զգուշանալ 'ի խօսս, զի մի [illegible] չար ինչ լսիցեմք։

Ը. Միաբանութիւն է և նման չար [illegible] [illegible], որպէս զի նա զոր [illegible] [illegible], կամ յիշխանութեանն անկցի, [illegible] ինչ կրեացէ։ Եւ այս զարդ է սպասաւորութեան [illegible]. քանզի նախ սպասանէ 'ի սրբու-թիւն [illegible] ուրուք զոր ասէ, և ապա զանձն նորին [illegible]. և սակայն այս սպասաւորութիւն ոչ է փոքր չար առաջի Աստուծոյ և մարդկան՝ քան զապականութիւնն իրական։

Թ. Եւ եւս որք վասն իշխանութեան մատնեն զանպարտն, զի յիշեսցեն կորզեսցեն զիշխանութիւն նորա. սակայն մեծամեծս խաբին, զի կամ իւքեանք ոչ հասանիցեն իշխանութեանն որում ցանկայցեն, և կամ ոչ վայելեն յանդորրու յիշխանութեանն, զոր յափշտակեցին։

Ժ. Եւ եւս չարաչար մատնութիւն է՝ զգաստիցն խորհուրդս որ հաւատացաւ ումեք իբրեւ հաւատարիմ խորհրդակցի յայտնել այլոց, որով ոչ սակաւ վնաս և կործանումն բազմաց յառաջ եկին և յառաջ գան միշտ։

ԺԱ. Մատնիչք ոչ միայն յանցս մատնելոց են վնաս և անձանց, այլ և այլոցին որոց մատնեն։

Եւ թէպէտ [illegible] [illegible] երեսս չարաչարութեան և

գողեն զմատնիչսն, բայց 'ի միոս զառեն զնոսա. և վասն՝ որպէս և են իսկ. զի որ այլոց չար կամի, ինքն ոչ է մարդ բարի. այսոր և ինքեանք բանսարկուքն ըն-դունայնան յաւէտ մատնողէ, զի մի՛ և զինքեանս այ-լոց մատնեսցեն :

ԺԲ. Մատնիչ համարի և այն, որ մինչ ունիցի զգաղտնիս 'ի յանձին իւր՝ անխոհեմութեամբ հրապարակէ, և արկանէ զնա 'ի լեզուս հասարակաց: Նա և եթէ կամի զերծուցանել զնա յորոգայթէ մեղաց՝ զոր ինքն չէ բաւական հանել, ծանուցանէ 'ի ծածկել հոգևոր առաջնորդին կամ խոստովանահօր. և կամ միում 'ի խոհեմ և խորհրդապահ բարեկամաց. որպէս զի խրատեսցէ կամ յանդիմանեսցէ 'ի նոցանէ՝ ըն-դմտաւորայն յանցաւորին, և ինքն մարմնոց պարտաւոր լինիցի: զի որ դարձուսցէ զմի ոք 'ի չար ճանապարհէ, փրկեսցէ զհոգի նորա 'ի մահուանէ. Յակ. Ե. Ի.

«Վկայ սուտ՝ առանց պատժի ոչ լինի. և որ մեղադրէ զանիրաւս ոչ ապրեսցի :» Առակ. ԺԹ. Ե.

«Երախայք կայծականց, և փայտ հրոյ. և այր բանսարկու 'ի յուզել կռուոց :» Առակ. ԻԶ. ԻԱ.

«Ի բաց ընկեցէք զստութիւն. խօսեցարուք զճշմարտութիւն իւրաքանչիւր ընդ ընկերի իւրում. զի եմք միմեանց անդամք :» Եփես. Դ. ԻԵ.

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ԽՌՈՎՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԲԱԶՈՒՄ վնասակար չարիք գործին 'ի չարաբարոյից, որոց լինին վրէժխնդիր ոչ միայն դատաւորք և բանաւորք՝ այլ և լռեալք. որպիսի են շնութիւն, գողութիւն, սպանութիւն, և այլն. Նա է

ձայն ինչ պատմանիցի յոյժ ազգի, քաղաքի և ժողովր- դեան, մեծաց և փոքունց, արանց և կանանց, յա- ճախեալ ՚ի մարդիկ, և ոչ որք լինին վրէժխնդիրք: Եր- կարեւ. Նմանի այն ախտ մաշարայական ախտի, որ ՚ի ներքուստ հիւծեալ մաշէ, և ոչ որք իմանան ՚ի մօտոյ նշմարել զնշանս նորա:

...ց որ այն իցէ արդեօք: ահա նա է դուռ խոնա- րհութեան մարդկան առ միմեանս, որ վասն նորա յանձնառեալ զայն արդէն առ քաղցում՝ իւր հաստա- տեալ ինչ առաքինութիւն, ոչ փոյթ ինչ է ումեք քան- նալ զնա ՚ի միջոյ:

Ա՛յ վնասակար հպարտ դատարկ մարդ, դուցէ ոչ բնա- կան ոչ իցէ ընդ ումեք խոնարհել. ով թշուառա- թեանդ. վասնզի ցեղք խոնարհք, և խոնարհեցուցանէք զինքեանս վասն որ սիրէք զնախատութիւն, և խնդրէք զպատուութիւն ՚ի միւս անձանց ձերոց:

Բ. Խոնարհութիւնն սովորաբար լինի ՚ի մէջ սիրե- լեաց և ծանօթից՝ քան ՚ի մէջ ատելեաց և անծանօ- թից. զի ատելի և անծանօթ ոք ՚ի գործել չար ինչ. թէպէտ և լռեալ ատեն զնա և զգործս նորա. այլ ոչ ունի խոնարհութեան պահեն ընդ նմա, զի ոչ առ- նել կամին վերաբերի այն, այլ միայն ճանաչեն զանօգ- սին և զգուշանան ՚ի նմանէ:

Բայց ՚ի մէջ սիրելեաց և ծանօթից վասն այնր լինի խոնարհութիւն, զի խօսք կամ գործք նոցա հակառակի կամաց նոցա, ըստ այնմ. «Եթէ թշնամի ոյն նախա- տեալ էր՝ համբերէի արդեօք, կամ ատելի ոյն մեծա- բանեալ էր ՚ի վերայ իմ՝ թաքչէի արդեօք ՚ի նմանէ. Իսկ դու մարդ հաւասար իմ, առաջնորդ իմ և ծա- նօթ իմ:» Սաղմ. ԾԴ. 13. 14: Եւ ահա յայսմ աղ- բերէ բղխի խոնարհութիւնն:

Այսպէս արժան է քննել զպատճառն խոնարհու- թեան, եթէ իրաւամբ իցէ արդեօք՝ թէ յանիրաւի

արդ՝ եթէ խրատուանս ունի մին 'ի մերոյ միւսոյն, ոչ է արժան խռովել, այլ գոհանալ առաջարկութեան խնդրելոյ, և յայնժամ ոչ առնի խռովութիւն՝ այլ առաջադրութիւն. իսկ եթէ չունի խրատուանս, անհա ընդվզոյր խռովի և 'ի զուր տանջի.

Գ. Եթէ մարդիկ ճանաչէին զմնութիւն մարդոյ հաստատեալ 'ի սխալական և 'ի դիւրաբեկ միձանկս, ոչ երբեք խռովէին ընդ միմեանս՝ այլ ներէին միմեանց. զի և ինքեանք գոլով 'ի նոյն բնութեան, զի հարկէ սխալին երբեմն՝ չասացից թէ բազում անգամ.

Բայց դարձեալ այս է, զի ամենեքեան կամին թէ այլք լինիցին կատարեալք, և ինքեանք ոչ ինչ հոգան զանձանց կատարելութենէ. Արդ՝ թէ բաղձի է լինել այր կատարեալ և անսխալ, ընդէր դու ոչ ջանաս լինել. ապա յայտ է, թէ ոչ նա՝ այլ դու ինքըն դատար անկատար:

Նաև զի եթէ նա արար զպակասութիւն ինչ և դու ծանեար զայն, մի խռովիր, այլ քոյդ կատարելութեամբ ուղղեա զպակասութիւնս նորա, կամ յաղթեա նմա՝ մնալով անխռով, զոր եթէ սխալանս կարես առնել. ապա 'ի նմանէ խռովիս դու, և խռովեցուցանես զընկերդ:

Դ. Եւ եւս, զի առ 'ի զերծանիլ 'ի մեծագոյն վտանգէ՝ բռնադատի առնել զոր ինչ վտանգաւոր բան իցէ, ընդ որ խռովի բարկանայ. բայց որ անբաւն զայն՝ ոչ կարէր չառնել, հարկեցեալ 'ի մեծագոյն վտանգն՝ որ հարկաւ առնէր յառաջ գալ անդ. Նոյն պարտ էր խոհականն բարեկամին չառնել խռովել ընդ նմին՝ զայն առաջարկութեան խռովել.

Ե. Հարկաւոր առաջադրութիւն 'ի խռովել. զի որ եղեւն՝ ոչ հատանէին, և համբերելոյ յայնմ որ նման նոյն, մեան որոյ գանգատի խռովութեան չարագլխոյ՝ մեղանչին և մեղանչին զառաքելն.

[illegible] էին և տեսանք որք փորձեալ զմտաւորս ընդ ան- [illegible] խռովին, յորժամ [illegible] ՚ի նոցին [illegible] կամ [illegible]

Է. Խռովութիւնն լինի ՚ի հաւասարէ առ հաւասար. իսկ ՚ի մեծէ առ փոքրն և ՚ի փոքուէ առ մեծն՝ ոչ լինի տիրապէս, զի նիւթ խռովութեանն գտանի ՚ի հակառակութեան կողմանց, որք կարեն փոփոխել ընդդէմ կալ միմեանց։

Արդ՝ եթէ մեծն հակառակի և անարդար գտանի առ փոքրն, առ բռնաւորութիւն կամ զրկողութիւն. և եթէ փոքրն առնէ զնոյն, առ յանդգնութիւն կամ խարդախութիւն. ապա միայն առ հաւասարս լինի խռովութիւն։

Ը. Խռովիլն պատճառի ՚ի տկարութենէ և ՚ի փոքրոգութենէ. զի զօրեղն յայտնապէս վրէժ, և վրէժ խնդրէ յառաջ [illegible], և խաղաղէ հակառակելին իրաւացի, և ոչ անիրաւութեամբ։ Իսկ տկարն ոչ կարացեալ կռիւ ընդդէմ զինել՝ խռովի մտօք, [illegible] [illegible] առ յամենեսին գանգատէ, [illegible] ՚ի լինելոյ փոքրոգի։

Թ. Այլ խորախորհուրդ [illegible] [illegible] մտօք ՚ի բաց կալ ՚ի սիրոյ [illegible], յորժամ [illegible] ՚ի [illegible] [illegible] կամ [illegible] և [illegible] ոչ է [illegible] [illegible] կամ խռովութիւն՝ [illegible]

Ժ. [illegible] մտօք [illegible] [illegible] խոհականք լինել և սեղանակից, ոչ [illegible] [illegible] ոչ [illegible] խռովութիւն ընդ [illegible] [illegible] թեան արհամարհի. [illegible]

էր բարի ։ Ո՛վ ի մարդն քան զբնութեան իւրումէ բարի և արժանի յորդոր, այնպէս Ենթե կամիս ՚ի գործել խորունք զչար գենի և ինքն չար ․ յորժէ արժանի է խորշիլ և Հեռանալ կամ իբրև ՚ի պատճառէ չարեաց ։

ՃԱ․ Ամենայն խոստովանութիւնք բարուրեալ անդամ պատճառաւքն ՚ի չեղեն խոցոյ ․ այսպէս մեծամեծ երկիւղ ի փորձութիւն ինչ կայծ ։ Այս որ կամի մնալ ընդ ամենեսին Հաշտ և անխռով, նորանոր չէ մինչև ցնոյն փորձն՝ զի մի ծագեսցի խռովութիւն ինչ ՚ի միջի ։

ՃԱ․ Այլ արդեօք այնքան անտեղորոշն և խաղաղորդ ոք, որ միանգամ խռովեալ ընդ ումեք՝ ոչ կարէք կամեսցի ներել և Հաշտիլ, մանաւանդ ընդ այնոմ՝ որ խոնարհեալ աղաչէ, միջնորդս ՚ի մէջ արկեանէ, և խնդրէ զխաղաղութիւն ։

Արդարեւ ով ոք և իցէ այն որ Հանձեսցի Հաշտիլ, կորուսանէ զպարգև և զպատիւ իւր՝ պատուել նաև զհոգի իւր ․ զի զԱստուած բարկացուցանէ, որ կամի զխաղաղութիւն ամենեցուն ։

Այլ եթէ այնպիսին՝ եթէ իցէ տէր անձին և յօժարութեան իւրոյ, յայնժամ առաւել ևս պարտ էր արագ ողջունել զՀաշտութիւն, զի իբրև այր քաջ զյաղթանակն վարձուց կապեսցէ ՚ի գլուխ ։ Այլ ոչ կամեցողին Հաշտիլ՝ ցուցանէ թէ չէ տէր անձին, այլ ծառայ և անզօր ՚ի նուաճել զկիրս իւր ։

ՃԲ․ Են ոմանք զմեծաց սխալանս, որ ՚ի խռովիլ ընդ ումեք այնքան յամառին, մինչև ժամ պարապոյ խնդրել վրէժս առնուլ ։ Եւ այս է ախտ դիւական ․ և ախտացեալքն ամենայն կարի անողորմ են, և անարժան աստուածային ողորմութեան ․ որպէս և անողորմից անողորմ դատաստան լինելոց է ․ [illegible]
Յակ․ Բ․ 13 ․ Վասն զի որքան և յանիրաւի վիճացեալ իցէ ոք յումեքէ, պարտ է նմա ողորմել և նե-

բերել իբրեւ մարդկային տկար բնութեան մխիթարե-լոյ, եւ ոչ յերկարաձգեալ պահել 'ի միտս.

Ուստի ոխակալն նման է խանձարուելոյ 'ի հուր. զի որպէս խանձատեղն զնշան այրեցածին ոչ կորուսանէ, այնպէս եւ ոխակալն զնիւթ ատելութեան ոչ հանէ 'ի սրտէ, որով իւր անշիջանելի հրով տոչորի միտքն` եւ տանջէ զայն ընդ որ ոխայ. վասն որոյ ոխակալն միշտ է անհանգիստ եւ խռովեալ.

ԺԳ. Ներել ընկերաց անիրաւութեանց` է նշան արիական ոգւոյ. զի որ խռովի ընդ ումեք, հաւաստապէս ցուցանէ թէ յաղթեցաւ ուժոյ ընկերին յանիրաւութեան կրիւս ինչ: Այլ որ անփոյթ լինի եւ ներէ, ցուցանէ զինքն կորովի եւ արի, զի կարաց յաղթել վրդովմանց, եւ մնայ անդորրամիտ եւ անխռով:

ԺԴ. Քրիստոնեայ խռովասէր` որ զոխս քինու ծրարեալ 'ի սրտի ատէ զեղբայր իւր, զանձն իւր դատապարտէ` յորժամ զտէրունական աղօթսն ասէ: Հարկ է մեզ կամ ներել զեղբարս մեր, կամ ատել զանձինս մեր: Ոչ է արժան ատել զոք, բայց միայն զդեւս: Դատապարտելոց միայն է ատել զմիմեանս:

ԺԵ. Ներէ մեզ Աստուած, եթէ ներեմք այլոց: Չիք այնպէս յայտնի նշան դատապարտութեան, որպէս ոչ ներելն, ըստ այնմ. «Եթէ ոչ թողուցուք մարդկան զյանցանս նոցա, եւ ոչ հայրն ձեր թողցէ ձեզ զյանցանս ձեր:» Մատթ. Զ. 15.

«Որ կազմէ կոխս յերեսս բարեկամի իւրոյ, պատահեսցէ հողմոյ զստիւք իւրովք:» Առակ. ԻԹ. 5.

«Եթէ եղբայր քո ունիցի ինչ խէթ զքէն . . . երթ նախ հաշտեաց ընդ եղբօր քում. եւ ապա եկեալ մատուսջիր զպատարագն քո:» Մատթ. Ե. 24.

«Մի զոք հայհոյել. անկռիւս լինել. հեզս, զամենայն ցածութիւն առ ամենայն մարդիկ ցուցանել:» Տիտ. Գ. 2.

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

ՍՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. Աղբիւր ամենայն չարեաց կոչել զստութիւն ոչ է անդէպ, որովհետեւ բառնայ զճշմարտութիւնն՝ որ է աղբիւր ամենայն բարեաց։ Եւ թէպէտ ստութիւնն չունի էութիւն, զի է պակասութիւն ճշմարտութեան, բայց զմարդն՝ որ ունի էութիւն բնականապէս, փոխարկէ յոչ էութիւն բարոյապէս. քանզի ամենայն ոք ոչ ինչ համարի զստասացն։

Նա որ զայլ ինչ խօսի քան զոր 'ի միտս ունի՝ է խաբեբայ դաւաճան և կեղծաւոր, զի զսուտն իւրեւ զճշմարիտ կեղծէ, զի խաբեսցէ և դաւաճանեսցէ. վասն որոյ կորուսանէ զյարգ և զպատիւ իւր, և լինի անարգ և արհամարհ յաչս ամենեցուն։

Բ. Ընդդէմ մարդկութեան է սուտ խօսել, որովհետեւ հակառակի ճանաչման մտաց խօսքն. այն որ դնէ զուղիղն և այլայլէ ստութեամբ, կեղծէ զիւր ըմբռնումն, և զանձն իւր խաբէ. ուստի ընդ նոքեան մաքառի, և ընդդէմ զինի մտացն ճշմարտութեան։ Եւ արդարեւ չիք չար առաւել քան զայս, բայց չիք յաւէտ յանձախնդիր քան զայն ստամարդիկ։

Գ. Թէպէտ յամենայնի արժանի անարգանաց են ստասացք, բայց յորժամ դատաւորք, դիտունք, մեծատունք և իշխանք ստեն, այնչափ առաւել անարգանք նոցա, մինչեւ լինել նոցա հրէշ իմն այլանդակ և զարհուրելի, և տագնապ փառանցն 'ի մէջ աշխարհի; որպէս թէ արեգակն խաւարաւ պատիցի։

Քանզի մինչ հասարակութիւնն տառապի 'ի ստասաց խարդաւանողաց՝ դիմէ առ դատաւորս, առ

դիտունս, առ իշխանս, և առ մեծատունս՝ դատանել 'ի նոսա զարդարութիւն ճշմարտութեան. իսկ եթէ նոքին ստութեան պաշտօնեայ լինիցին, առ ո՞ արդեօք զրկեալքն բողոքեսցեն պահանջել զիրաւունս և զդատաստան։

Այս կարի դիւրաւ մարթի բարեմիտ խնամակալաց ստել [illegible] մեծատանց սպասաւորաց. վասն զի ողոքանս [illegible] ականջաց և անձինս յանդգնութեան մատուցանէ ստել. իսկ որ փառասէր է և դիտուն՝ յորդոր [illegible] ձեռնտուր [illegible] մարդկանցն [illegible] ստորոտին ամենայնքեան. հեռի կալ 'ի ստութենէ, մանաւանդ իշխանք և դատաւորք և դիտունք, [illegible] նախատանաց լինիցի յարգ և պատուիրանաց։

Ոչ կարէ անկանիլ 'ի ստութիւն, սակայն [illegible], զի ճշմարտութիւնն մի է և ստութիւններն բազմադէմ. այս շատախօս որ և բազմաբան, ոչ կարէ զերծ մնալ 'ի ստութենէ։

Ոչ մարդ՝ որ խնամութիւն և պարծանս վայելէ [illegible] ստութեամբ ճոխանալ 'ի հանդէսի բազմութեան, բայց ոչ գիտէ թէ այնու առաւել եւս [illegible] քան զայլս 'ի խոհեմագունից և յիմաստնոց։

Այս քարի է սակաւ և պարզ բանիւք առաջի դնել զճշմարիտն, քան ունայնաբանութեամբ յաճախել 'ի խօսս, և ստասաց երեւիլ և պարտաւիլ։

[illegible] պատիւ ստութեամբ խաբել զպարզամիտսն 'ի [illegible] վաճառս, առաւել չար է քան զաւազակ [illegible]։ Օ՛ի ամենայն որ զգուշանայ յաւազակաց. իսկ ստաքանն զչարութիւնն [illegible] ճշմարտութեան կերպարանաւ՝ երեւի անկասկածելի, և անգթ քան զաւազակն կողոպտէ և մերկացուցանէ զոր որ և 'ի ձեռս բերցէ։

[illegible] պատիժ գողոց և աւազակաց ամենեցուն

յայտնի գոլով. քարոզումք յեսու [illegible] րէ. բայց վասն զի ստախօսն պատիր բանիւք ծաղրեալ բազում չերալ զանձն՝ քարոզումն անգամ միոյ, կարողանայ առ ժամն ; վասն որոյ և քարոզմամբ 'ի վերայ կանգնէ [illegible] ձախեն առ այն ; և հանդարձեալ յանդորդոյն առնէ։

Բայց ամենայն ստախօսք բառ առատութեանց [illegible] դար երեւանոց. 'ի փոխանակ կրիչ [illegible] թէպէտ ոչ ամենեցուն բացայայտ երեւի, որոյ [illegible] փաղաւ ոչ զգան քարոզումք թէ երկ այն 'ի պանծա-ւոր ստութեան։

Նոյն քան ծանիցեն այնպիսիք, զի չէք չար որ ոչ ընդ իւր կրեսցէ զերկու վրէժխնդրութեան եւ-պատժոյ եթէ 'ի մարդկանէ և եթէ յԱստուծոյ. զի պատիժն է ծանրութիւն յանցանաց, և որքան ոչ գոյ անամենայ ծանրութեան մարմին, նոյնպէս ոչ գոյ չար իմն որ մնասցէ անպատիժ։

Է. Պարտին ծնողք զզաւակունս իւրեանց և վարժապետաք զաշակերտս հաստատել 'ի մանկութե-նէ 'ի ճշմարտութեան, և ատելի երեւեցուցանել նոցա զստութիւն. զի որ միանգամ 'ի թմբիր հասա-նի ստութեան ստանիցի սովոր, անկարծիք 'ի մե-ծութեանն լինի ծայրագոյն ատելեաց և ծայրագոյն չար։ Օ՛հ ուսանելեաց սովորութիւնն դանդայ [illegible] կրօրդ բնութիւն, և ընդ ամեն հանդերձ ամէն [illegible] ուսանելութիւնքն եթէ բարի և եթէ չար։ Իբրեւ որով իւիք զարգանայ մարմինն [illegible] ; [illegible] սաղի և 'ի մեծանալ իւրումն։

Ը. Մարդ որ ստէ ոչ միայն ստանայ [illegible] կինչս, այլ վասն որպիսոյ զպատիւ և զհամբաւ յանձնորոց [illegible] սա է չարքոր ժամանակ, որ 'ի զինչ [illegible] աշէ հեռանալ [illegible] [illegible] [illegible] ցուցանէ։

Նոյն [illegible] 'ի մարդկանէ [illegible] [illegible]

որ զայն փոխելուն զեն հեղուկ արծաթի կարծիւքն ։ Ապաքէն դու, ով սատարան և մեծապարծ, մի կարծեր թէ մարդիկ ոչ իմանան զստութիւն քո, կարի քաջ գիտեն որոշել զուղղախօսն 'ի ստարանէն ։

Այսմ որոց փոխանակ պատուոյ և համբաւոց քոյ կամէին, ստանաս զանարգանս և զանպատուութիւն քոյ այն կամիս, զուցէ և զպատիւ եթէ ունիս՝ զայն եւս կորուսանես ։

Նոյա որ ցանկայ Ճշմարիտ պատուոյ և բարի համբաւոյ, յամենայնի լինիցի ուղղախօս ․ քանզի Ճշմարտախօսից՝ նոյն իսկ Ճշմարտութիւնն է փառք և պատիւ և զարդ անկողոպտելի ։

Թ․ Միշտ և յամենայնի խաբէ ստախօսն, բայց առաւել յայնժամ՝ յորժամ լուռ և առ շնորհս կենաքն լսեն, և ոչ հակառակին զբանախօսութեանց նորա՝ մինչ մեծամեծս բարբառի զանձնէ խորհէ 'ի մէջ բազմութեան ։

Սակայն լռութիւն նոցա և եւս տեղի տայ սնաբանին առ անմեհեր արշաւել յասպարէզ անպատման պարծանաց ստութեան, մինչև ինքնին գլորիլ 'ի վիհս խայտառակութեան․ որովհետև 'ի բազմաւ բանս իւր յայտնի լինին ստութիւնք նորա․ զի որ 'ի սկզբան կարի խորոխտ Ճամարտակէ, 'ի մէջն թուլանայ, և 'ի վախճանի խայտառ լքանի ։

Նոյա պարտ է Ճշմարտախօս լինել միշտ, առաւել եւս 'ի հանդիսի բազմութեան, և այն՝ կարճ և համառօտ բանիւ, զի մի տաղտկասցին լսողք ։

Ժ․ Ստութիւնն առաւել թագաւորէ 'ի տղայս և 'ի մանկունս, քանզի տղայն ասէ, զի զստութիւն կարող տղայութեան ծածկեսցէ, և որպէս զի այնու խնամարկու համբաւեսցի, խոկ այս է՝ զհետն տոմնկ գեղերեսել․ և մոլին սուտ և Ճոխաբանէ, զի բարի անուն թուեսցի ։ Նոյն պարտ էր նոցա 'ի միտ առնուլ

զիմաստութիւն զայն ասած, թէ այնպիսին խաբեալ՝ զուարճ
են յառաքինութենէ .

Ահա սոքա և նմանիք սոցա կամելով զազգեցու-
թիւնս խորհրդոց ծածկել ստութեամբ, և եւս զար-
շելք ամենեն զանձինս : Այսպս յամենայնի ամենայն ի-
րաց խորշելի է ՚ի ստութենէ .

ԺԱ. Որ միանգամ ստէ ՚ի բանս իւր, ստիպի միշտ
ստել, որով խաբեալ ստորանայ ՚ի ճշմարտութենէ,
և լինի ստութեան շտեմարան : Քանզի առ ՚ի ծած-
կել զնախկին ստութիւնն՝ ջանայ հնարել զայլ սուտ
զի մի խայտառակեսցի, և ՚ի պատրուակել զերկրոր-
դն՝ երրորդէ զստեան, նոյնպէս աշխատի զայլս և
զայն քողարկել. և հանապազօր դիմէ ՚ի միջոյ ստոյ ստ-
միւս ստոյն, մինչև լինել նմա խայտառակ շատախօս. ստ-
որ ջանացեալ է ՚ի սկզբան անդ չասել երբէք սուտ.

ԺԲ. Ի յետին անարգութիւն անկանի ստախօսն
իբրև ստէ զայնմանէ՝ որոյ խաբէութիւնն յայտնի ստ-
ւեալ է ունկնդրին. սակայն ոչ ինչ զգաստացեալ՝
սպառնէ և եւս ըսել ՚ի նմանէ, զի բաղ հաստատ յերկի ար-
տաւթեան նորա : Ուստի իբրև պարգևաւոր ձևա-
ցեալ՝ սկսանի զայլ ինչ առասպել առաջարկել, զի
ողբասցէ զամենայն ատարաց սրտի նորա :

Իսկ և ստողն յիմարեալ՝ խնդայ ՚ի միտս թէ խա-
բեաց, վասն որոյ գուն գործէ յաւելուլ զստեան ՚ի
վերայ ստոյն՝ առ ՚ի հաւաստի առնել զբան իւր :

Նահէ խայտառակութեան թշուառ ստախօսին,
և պատրուակեալ հնարից նորաւմիտ ունկնդրին. մին
գողացոյց զգողութիւն յանդէտս, և կարծէ թէ առ-
նիցն ունի դեռ. և միւսն գողացաւ զգաղտնիս նո-
րա, բայց ոչ է յայտ թէ իւրէ գող :

Ասա է տեսանել երկոցունց սոցա զարմանալի հնա-
յեցուածս առ միմեանս, և խնդութիւն երե-
ծուպատիրս. զի ոմն յաղթահարեալ խորամանկեցաւ ,

[illegible] անձնօգուտն և պարապոյ թիւնս [illegible] մին յաղթեաց և էառ զյաղթանակն, բայց սակայն [illegible] ցուցանէ զինքն յաղթեալ և ընկճեալ ։

Վասն զի եթէ յաղթէր [illegible] թիւն [illegible] թեանց [illegible] նէ հաստատութիւնն, ո՛չ այլ ինչ հնազանդութեան [illegible] բարութը [illegible] առաքինեացն զայն միայն շնորհէ, զի յորժամ [illegible] է, ոչ որ հաստատուն նմա ։

ԺԳ. Խոնարհութիւն է մեծագոյն [illegible] խոնարհ [illegible] թեամբ [illegible] թիւն [illegible] ։

Որոյ հնազանդեցուցանէ [illegible] թիւն, կամ չահեցուցանէ ինչ. բայց այն որ է շահ այլ [illegible] ի հարկէ յառաջ [illegible] յայտնեն զինքն յաստուածութիւնն, և զօր [illegible] և այնպէս [illegible] ոչ կարէս զուարճանալ [illegible] նութիւն ի մարդկանէ ։

Արդարև բարի է զաղքատն խօսիլ, և զմարդիկ ի կարեկցութիւն բերել ածել, քան սաստիկ [illegible] նեցուցանել լինել. զի այս օրէն է մարդկան օգնական լինել [illegible] և ձեռնունայն արձակել զաղքատն ։

ԺԴ. Ահա է արժան յառաջագոյն խորհել [illegible] թիւն, զի [illegible] չահն փոխ յանիրաւ խաբէութիւն. և որ անիրաւութեամբ հաւաքէ զինչս ոչ այլ ինչ շահի յայնմանէ՝ բայց եթէ լինել անիրաւ. իսկ անիրաւութեամբ ժողովեալ ինչքն [illegible] փառաւորութեան [illegible], [illegible] է տեսանել ։

Այս եթէ ասիցէ ոք, անհնար է առանց ստութեան առեւտրութիւնս առնել, յայտ սխալի. զի այնու կամի զամենեսեան ծառայ ստութեան դնել, և զճշմարտութիւնն յաշխարհէ տարագրել. սակայն առեւտրութիւնն ուղղախօսութեամբ առաւել արդիւնաւոր է և յաջող՝ քան ստութեամբ և խաբէութեամբ. Զի որ միանգամ ճշմարտախօս համբաւի, ամենեքեան ցանկան ընդ նմա առեւտրութիւնս առնել, որով առաւել շահի և փարթամանայ, և մնան ինչք նորա առ յետնորդս իւր ՚ի ժառանգութիւն անկորուստ, զորոյ փորձն քաջ ճանաչեն արդարաբան վաճառականք և արհեստաւորք։

Նա զի՝ նոքին իսկ ստաբանք յանկանկի իւրեանց ՚ի վաճառս, հարկեալք ՚ի խղճէ մտաց՝ վկայեն անշուշտ թէ վասն այնորիկ համարք յայս յետին չքաւորութիւնս, և կամ աղքատ դառնութեան զմեօք պաշարեալ, զի ստութեամբ ժողովեցաք զինչս, և անդէն ինչքն կորեան, և մեք մնացաք պարտապան հատուցման առաջի Աստուծոյ և մարդկան։

Ապաքէն եթէ կամի ոք յարատեւել ՚ի բարօրութեան, և տեսանել զվաստակոց յաջողութիւն, մի՛ երբէք խօսեսցի սուտ ՚ի գնելն և ՚ի վաճառելն. այլ եղիցի բան նորա՝ այոն այո, և ոչն ոչ, ըստ Տեառն պատուիրանի։ Արդարեւ դիւրաւ կատարէր այս, եթէ ամենեքեան յայս միտս հաստատէին։

ձե. Մինչ ստախօսն մնայ անպատիժ ՚ի մարդկանէ, յայնժամ առաւել երկիցէ՝ զի ունի պատժել յԱստուծոյ. ըստ որում ստութիւնն է ընդդէմ ճշմարտութեան. և որ ընդդէմ է ճշմարտութեան, է ընդդէմ Աստուծոյ, զի Աստուած է ճշմարտութիւն։

Այս ծանիցեն ստաբանք թէ՝ քանի չար է ստութիւնն, և գարշելի։

«Պիղծ են առաջի Տեառն շրթունք ստախօսք, իսկ որ առնէ հաւատս՝ ընդունելի է նմա։» Առակ. ԺԲ. 22.

«Զաղտ չար 'ի մարդ ստութիւն։ Այլ է գողութիւն, և այլ է ստութիւն, և երկոքեան զկորուստ ժառանգեսցեն։» Սիրաք. Ի. 26. 27.

«Ոչ գոյ ճշմարտութիւն 'ի նմա, յորժամ խօսիցի սուտ՝ յիւրոց անտի խօսի, զի սուտ է և հայր նորա։» Յովհ. Ը. 44.

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ՄԵՂԱՑ ԳԼԽԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Է չար ինչ՝ որ միայն գործողին է չար, որպէս տրտմութիւն, տրտունջ, յուսահատութիւն, ձանձրոյթ, ծուլութիւն, դատարկութիւն, և այլն. Զի սոքա իբրև ցեց գոյանան յանձն մարդոյ, և ապականեն զնա ազգի ազգի վնասուք. և թէ անցցեն 'ի վնաս այլոց, այն է պատահաբար. և անուղղակի. որպէս 'ի մեղանչել ուրուք 'ի տրտմութենէ, վնասին ըստ խիղճ ընտանիք նորա մեղայով անխնամ։

Է և չար՝ որ ոչ միայն գործողին է չար, այլ նաև այլոց. զի ուղղակի առ այլս համանի չարութեան նորա ներգործութիւն, որպէս սպանութիւն, գողութիւն, շնութիւն, խաբէութիւն, և այլն։ Յորոց մին է և սուտ վկայութիւնն. զի ոչ միայն սուտ վկայն վնասի, այլ և նա՝ վասն որոյ է վկայութիւնն։

Սուտ յայտնիչս կրկնապատկին ոճրագործութեան եղերունք. զի սուտ վկայն կամաւ զանձն մատնէ 'ի չարիս, և զայլս բռնի քարշէ 'ի վնաս. ապա կրկին պատժոյ արժանի է նա, մի՝ վասն իւր անձին, երկրորդ՝ վասն այլոց որոց վնասեաց։ Նա զի՝ ոչ է անդէպ՝ թէ և ընկալցի զբազմապատիկ պատիժս, զի օրինակաւ իւրով եղեւ առաջնորդ այլոց՝ յանդգնիլ

զի նոյն [illegible] անձն՝ [illegible]

Բ. Այսու վկայութեամբ և զի [illegible] շատ նման [illegible] զոր ընդունի յանձն իւր, զի [illegible] և ասացի։ Իսկ եթէ սուտ վկայութեամբ [illegible] այլոց, մատնելով զնոսին 'ի տանջանս, կամ 'ի [illegible] ջանս, կամ 'ի մահ, և կամ համբաւ չար զոր մեծ է յանիրաւութիւն հաշակեցաւ, ով կարէ զմեծութիւն չարեացն չափել, բայց միայն նա ինքն սուտ վկայն, յորժամ կրեսցէ զպատիժ պատուհասի, զոր [illegible] 'ի հանդերձեալն՝ ըստ արդար դատաստանին Աստուծոյ։

Գ. Վկայութիւնն սահմանեցաւ վասն արդարութեան. զի յորժամ դատաւորն լուեալ երկուց կողմանց՝ դատախազին և դատապարտելոյն, [illegible] միայն [illegible] հաւատալ զիրաւունս իւրեանց, [illegible] [illegible] որոշել զարդարն և զիրաւացին, յանձն առնէ վկայից հաւատարմութեան. ահա [illegible] դատաւորութեան էանց 'ի ձեռս վկայից։

Արդ՝ եթէ վկայքն թիւրեսցեն զմիտս [illegible] սուտ վկայութեամբ վկայեսցեն 'ի դատաստանի [illegible] արդարութեան և լինին պատճառ [illegible] Ահա որոյ 'ի հրապարակս [illegible] վկայն, զեղծեալ 'ի թիւրութիւն դատաւորացն [illegible] և կարէ իրաւամբ, զի որ [illegible] դատապարտեսցի [illegible] արժանի է զի դատապարտեսցի ըստ [illegible] թիւրութեան [illegible]։

Դ. Որ վասն կաշառոց վկայէ [illegible] միայն փոխանակէ զիրաւունս ընդ [illegible] մեծ է զարդարութիւնն 'ի ծառայութիւն [illegible]

Իսկ բանիւք [illegible] ունի, եթէ վկայն է սուտ, [illegible] և [illegible] 'ի դատաստանի, [illegible] [illegible]

տատանեալ է այն եղեւ ։ Թէ որոգայթ ապաշխարութեան է
նորա ։ որ պահելոց գէթ յետ խաւարաց իւրոց ։ Բնաւ յայտնեցէ
զգուշութեամբն, զի նա ուղիղ վճռեաց. սրբութեան
բնաւ օրինաց՝ պարտ էր նմա լսել վկայութիւն. իսկ արդ՝ որ-
պէս վկայեաց վերայն՝ նոյնպէս դատեաց և նա ։

Արդարութիւնն որ անմեղ է, և քաջ գիտէ իւ-
րաքանչիւրոց զիւրն բաշխել, ճանաչեաց զի ձեռն
սուտ վկայի, և անկաւ ՚ի ծառայութիւն. որ յանձն-
նայն ուրեք արարելոց փոյթ էր, սատէն զանմեղ իշխա-
նուն, զի դատել յայտնեսցէ՝ որում ոչ մեղանչեաց ։

Տեսե՞ր արդեօք որպէս մատնիչ արդարութեան
են սուտ վկայք. բայց մի անընկալելին մնալ անդրա-
դարձ, և խնդրել զանձնայն դատաւորն; վասն զի դա-
տաւորութիւնն միշտ է եղեւ ՚ի սատեղծեալ դատաւ-
որաց, զի մէ առ անսատեղծ դատաւորն Աստուած
խնդրել զխոստովան ։ Այսինքն Աստուած որ ոչ է
կարօտ վկայից, ուղղապէս դատէ, և զսուտ վկայն
չարաչար պատժէ, և որ զրկեցաւն՝ տէր լինի իւրոց
իրաւանց ։ Այսպէս երկիցեն սուտ վկայք յԱստուա-
ծոյ, և դարձցին յանիրաւութենէ ։

Ծ. Որ փոխն սիրոյ բարեկամութեան վկայ լինի
ստութեան, եղծանէ զօրէնս բնութեան, և ընդ-
դէմ գնայ աստուածային օրինաց. զի օրէնք բնու-
թեանն ուսուցանէ՝ նախ զանձն պահպանել ՚ի չարէ,
ապա բաւ ձեռնտու լինել ընկերին և զընկերն պահել,
և օրէնք աստուածային պատուիրեն, սիրեսցես զըն-
կերն քո իբրեւ զանձն քո ։ Իսկ որ վասն սիրոյ ընկե-
րին գայ վկայել սուտ ՚ի դատաստանի, զընկերն ձեռ-
նն կորուսանէ չարիս, որով յուսացանէ ատաւել սիրել
զընկերն՝ քան զանձն իւր. և այս է ընդդէմ օրինաց
բնութեան և Աստուծոյ ։

Նորայն [illegible] և սիրել զընկերն, և կամիլ նմա
բարիս, և արդեամբ կատարել, բայց [illegible]

մեռաւ՝ զի մի՛ զանձն իւր աստուածացուցէ, կամ ընդդէմ Աստուծոյ գործեսցէ ինչ։ Այս թշնամի անձանց և հակառակ Աստուծոյ են, որք ՚ի սէր մարդոյ չարաչար մեղանչեն սուտ վկայ լինելով։

Ձ. Որ վասն թշնամութեան իւրք սուտ վկայէ զումեքէ՝ առ ՚ի վնասել և յաղթել նմա, փոխանակ նորա իւրն վնասի և յաղթի։ Քանզի համարեա թէ զթշնամին զրկեաց յիրաւանց, կամ արկ ՚ի նեղութիւնս և ՚ի տուգանս. սակայն այս ամենայն կիրք և վնասք մարմնաւորք և առօրեայք՝ սակաւ վճարացուցանեն զվնասեալն. զի կամ մխիթարեալ լինին անձամբ ժամանակի, և կամ վերջնական մահուամբ։ Իսկ սուտ վկային վնասն դառն է և դժնդակ, զի հոգեւոր է և յաւերժական։

Այսպէս դու, ո՛վ սուտ վկայ, որովհետեւ առաւել քեզ վնասակարն գտար քան թէ թշնամւոյդ, ուրեմն յաղթեցար՝ քան թէ յաղթեցեր. համայն դարձաւ ՚ի չարեացդ. զի մի՛ առաջի Աստուծոյ և մարդկան պատժապարտ լիցիս յաւիտեան։

Է. Ոչ փոքր հանճարոյ և նրբամտութեան պէտս ունի զննել ՚ի սուտ վկայութիւն. զի ոչ է գործ տգիտաց և յիմարաց՝ ըստ ամենայն հարցմանց դատաւորին պատշաճաւոր պատասխանի գտանել։ Այսպ յաղթեալ ՚ի ճշմարտութենէ բազումք հանապազոր պատմին ՚ի թիւ, կամ յաքսոր, կամ ՚ի գան, և կամ յայլ հարուածս, և տակաւին ոչ զգաստանան։

Ահ կամակորութեան նոցա և անզգամ բարութեանն. զի եթէ առաւել ոմանք էին՝ ոչ յանդգնեսցին յայս ոճիր, իսկ սոքա արք ճարտարիկ և գործունեայք, զիարդ զնոյն պանծալի ձիրս բնութեան ՚ի բարիս ոչ ՚ի գործ դնեն, և ոչ վաստակին ձեռօք, զի զարդար վաստակս իւրեանց կերիցեն զուարթերես և առանց մեղաց։

[illegible] ՚ի ճշմարտութիւնն [illegible] դեղեցիկ ՚ի [illegible] վասն [illegible] թշնամեաց [illegible] ներելոյ [illegible] և զպարծանս [illegible] է ոչ որ չարակամ միայ [illegible]։

[illegible] Եփ. Դ. 19։

[illegible] Ա. [illegible] Գ.

ԳԼՈՒԽ Ի.

ՍՈՒՏ ԵՐԴՈՒՄՆ

Ե. ՍՏԱԽՕՍՆ ստախօս է անիրաւ, բայց որ երդնու սուտ՝ է անիրաւ և ամբարիշտ. զի յորժամ տեսանէ թէ ստախօսութիւնն ոչ ինչ վնասէ, յաւելու ՚ի վերայ և զերդումն, որպէս զի մարդիկ [illegible] յանուն Աստուծոյ, հաւատասցեն բանիցն ստայերոց։

Մեծ անօրէնութիւն [illegible]. ստախօսութիւնն [illegible] է չար; և յորժամ կրէ ՚ի վերայ իւր զանարգանս սուրբ անուանն Աստուծոյ, ծանրանայ չարութիւն նորա, և լինի անհնարին։ Եւ այս ոչ եթէ յանուանէ Աստուծոյ՝ այլ յիւրմէ անարգանութենէ, ՚ի կրել զպատուական անունն անխաբ ճշմարտութեան ՚ի վերայ իւր. որպէս [illegible] աչք վնասեցեալ [illegible] ՚ի պայծառութենէ լուսոյ։

Նշանակէն ՚ի վերայ սուտ զանունն Աստուծոյ ՚ի վկայ կոչել, է մեծ ամբարշտութիւն. նմին իսկ որ

երդնու սուտ, բայց 'ի գործն անկասկած՝ լինի և յաւէտ բարեկամ.

Բ. Մարդիկ մինչ ոչ կարեն դժուարին ինչ հաւատալի առնել բանից՝ դիմեն առ Աստուած, որ է նախնին ճշմարտութիւն և աղբիւր ճշմարտութեանց, զի նովաւ հաստատագոյն արասցեն. Արդ որ երդնու յանուն Աստուծոյ, զԱստուած վկայ կոչէ ճշմարտութեան իւրոյ. իսկ որ սուտ երդնու՝ զհակառակն ճշմարտութեան զԱստուած՝ սուտ վկայ կացուցանէ. և զի՞նչ մեծ ամբարշտութիւն քան զայս։

Գ. Կարտին ծնողք՝ վարժապետք և ամենայն արհեստից ուսուցիչք զմատաղ մանկունս և զերիտասարդս խորշեցուցանել 'ի ստախօսութենէ, մանաւանդ 'ի սուտ երդմանէ.

Զի որ միանգամ 'ի չար ախտ ինչ սովորի 'ի մանկութեան անդ, բազում աշխատութեամբ հազիւ զերծանի յայնմանէ 'ի մեծութեան. Իսկ յոյժ դըժուարին կարէ ազատիլ 'ի ստութենէ և 'ի յերդմանէ, զի ունի զարծի զլեզուն, որ է դիւրաշարժ և ամենայն ուրեք պատրաստական. Այս ազդեցութեամբ արթնութեամբ պարտին զգուշանալ ծնողք և դաստիարակք նորաբողբոջ մանկանց, զի մի՛ սովորեսցին նոքա 'ի ստութիւն և յերդումն.

Զի եթէ որ զերկրաւոր Թագաւորս կոչէ 'ի վըկայութիւն վասն չնչին ինչ իրաց, արժանի լինի պատուհասից, ապա ո՞րքան առաւել որ զերկնաւոր Թագաւորն կոչէ ստապատրաստ 'ի վկայութիւն բանից իւրոց. զի ամենայն որ երդնու, կոչէ զԱստուած 'ի վկայութիւն.

Դ. Ըստ Թշուառութեանս. են ոմանք որք զերդումն այնքան սիրեն, մինչեւ 'ի խօսիլ ընդ մարդկանըս զանունն Աստուծոյ յիշեն անխտիր. Եւ զայս առնեն ոչ 'ի պահանջմանէ հարկին, այլ 'ի չար սովո-

բութինէ. զի որ ուսե
խօսիցի, զինչ և խօսիցի
Նորա յանձախեալ է
՚ի մէջ ամբաւից և ազխ
համարձ են յաչս խմաստ
հաւատոյ նոցա:

Ե. Այն ամենք որք ՚ի
թիւնս և ՚ի գիններբու
խիղճ միօք յիշելով զահար
Արդարեւ չարաչար ՚ի
մանուն. մերկանան ՚ի չնոր
դիւաց ընկերանան՝ և ոչ
յիմարութեան երդմնահար

Զ. Այն մարդիկ որք ամփ
ւանտալին, որպէս ՚ի սրբու
ցի և յանուն սրբոց. և կամ
զմխ կարդան անձանց, և կա
ծուածս ինչ, զորս Աստուած
մարդկան. և ահա սոքին և որ
մնահարութիւնք՝ են մեղք և
այս է զարմանք, թէ զիարդ
նեն զնոսա:

Մի՞ գուցէ վասն առ ամենեւ
այսօրինակ անկարգութեանց, ոչ
միամեանց, զի մի և ինքեանք
թեան դատեսցին, կամ անձամբ
պարտեսցեն: Այլ կարի քաջ յիշ
դէն զատանի մարդ՝ որ ապառ
զի՞նչ դարման առ այս՝ քան իր
դդուշանալ անձանց, զի մի սայթ
քեսցուք:

Է. Գտանիցի՞ ոք անմիտ առաւ-
՚ելչարկանկալ իւրում, կամ ընդ իր-

հեմ խոստմամբ երդման Աստուած կամ յատուա-
ծայինս , և անձին չար մաղթէ ՝ եթէ ոչ կատարիցէ ։

Այլ յանկարծութեանս , անձամբ անձին զաւակին ըն-
նի ; և ոչ ճանաչէ ։ Որպէս եթէ ոք խոստանայ զկառնմանս
բանյուցանել զխոստումն իւր , յայտ արարեալ զան-
'ի նմանէ զիւան , անդէն փաղփաղանի զերդումն ա-
ռանձնակիկէ ։

Զինչ բան զայս առաւել խորապատութիւն . անձնայն ոք մինչդեռ 'ի նեղութեան է , խոստանայ և երդնու՝ զի տայանեսցի , իսկ առ խոստանայ և երդնու՝ զի փրկեսցի . առ 'ի կատարել զերդմունս իւր՝ բուռն հարկանէ զայնպիսի գործոյ , որոյ կատարումն ոչ է 'ի ձեռս իւր , և անդ կախեալ ելք նորա ։

Այլ պարտ է զգուշանալ յերդմանէ , զի մի առ- վորեալ 'ի նոյն անխոհեմութեամբ երդնուցու կատարել զայն , յորմէ ունի կրել զվնաս բան հոգւոյ և բուն մարմնոյ ։

« Մի երդնուցուք սուտ յանուն իմ , և մի պղծիցէք զանուն սրբութեան Աստուծոյ ձերոյ ։ » Ղեւտ . ԺԹ . 12 ։

« Եւ զերդումն սուտ՝ մի՛ սիրէք . զի զայն ամենայն ատեցի՛ ասէ Տէր ամենակալ ։ » Զաք . Ը . 17 ։

« Զբերան քո մի՛ ընդելացուցաներ յերդումն՝ զի գործանումն մեծ է 'ի նմանէ ։ » Սիրաք . ԻԳ . 9 ։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ .

ԿԱԽԱՐԴՔ

Ա . ԱՍՏՈՒԱԾԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆՆ է հաւատարմութեամբ ծառայել Աստուծոյ 'ի յօժար կամս . և այս ծառայութիւն . կատարի հնազանդութեամբ առ

պատուանդայքն . պարտաւորութեանց . որք 'ի սուրբ գիրս
դիցաբանութեան անորոշելեաց Հեթանոսաց գրեալք ։

Ա. Երկիւղ որ զեղծանէ զսուրբ գրոց առնէ . Հակառակ ա-
կն աստուածայինն պատուիրանաց . և որ Հակառակն
աստուածայինն պատուիրանաց , կարծեմ զառա-
ջաւորութիւնն . և որ կորուսանէ զաստուածա-
պաշտութիւնն , Հարկաւ Հետեւի նմա լինել ան-
հաւատարիմ . խնկարկութիւնք գիրք ամենայն իրաց դրդե-
լոյծ զկախարդութիւն . ուրեմն կախարդք ընդդէմ
ոգւոյն զգաստ գործելով առ աստուածայինն զգաստու-
թեանն պատուիրանին , որով լինին անհաւատարիմ ։

Բ. Կռապաշտք թէպէտ են անաստուածք , զի ոչ
ճանաչեն զճշմարիտն Աստուած , սակայն և ոչ զդեւս
պաշտեն ըստ պատուոյ դեւ . ապա կախարդք փոխա-
նակ են քան զկռապաշտս , զի գիտեն զԱստուած , և
ոչ նմին՝ այլ դիւաց խոնարհին աղօթիւք և պաշտօն մա-
տուցանեն , զդեւս կարդան և առ նոսա ապաւինին ։

Գ. Որ բարեկամանայ ընդ ատելիս ուրուք , է ա-
տելի նմին . իսկ կախարդք բարեկամանան ընդ ատե-
լեաց Աստուծոյ՝ որ են դեւք . ուրեմն կախարդք են
ատելի Աստուծոյ ։

Նոյն հետեւութեամբ լինին Աստուծոյ ատելի՝
որ գնան առ կախարդս . որովհետեւ ակն ունին բարե-
կամութիւն ինչ գտանել 'ի կախարդական դիւագոր-
ծութենէ , ապա թէ ոչ՝ ոչ երբէք երթային առ նա ։

Դ. Դեւք առաւել փոյթ են ձգել զմարդիկ 'ի
կախարդական գործս՝ քան յայլ չարիս . զի թէպէտ
յայլ ամենայն գործս չարութեան կամք դիւին կա-
տարի , այլ ոչ պաշտի . իսկ 'ի կախարդութեան պաշ-
տի դեւն որպէս Հեղինակ գործոյն . վասն որոյ այլ
մեղաւորքն զմարդն չարագործ , իսկ սա՝ դիւապաշտ ։

Նշանք են ամենայն իրաց արժանի դատապարտու-
թեան կախարդքն և Հետեւողք նոցա ։

Ե. Այսպէս են դեւքն խաբեբայք յիմարաց՝ հրամանաւ խաւարեայ ։ որպէս թէ դիւթութեամբ յայտնեցան. բայց ոչ եթէ զամենայն գիտեն. մահկանացութեան դարձուցանել նոյն, այլ խաբէութեամբ ի կարգաւորութեան արարածոց գիտութիւն, զի ամենայն մարմնաւորն արարածոց եւ շարժմանց նոցին։

Արդ՝ ոչ ինչ է կարող է եւ միայն մարդկան, զի մարդասիրաբար խնամէ յաւիտեան ի Քրիստոս. եւ որ զայս ասացեալ է ի նմանէ, զինչ ինչ է նմա. Յաղագս խափանելոյ, որ ինչ զսուտ ուսուցանէ դիւաց, եւ կեղծիք եւ ստոյն եւ խաբեբայութեան նոցա։

Զ. Մեծագոյն յանդգնութիւն կարծեն՝ թէ գիտեն զսատանայ ծառայեն իշխանութեան ի մարդիկ ազգաց հանել դեւս։

Իմաց կախարդութեան արուեստս. գիտեն սատանայ թագաւորութեան Աստուծոյ ոչ կարեն զնա տանջել, զան զօր. զի եւ հրամանաւ ի բարձր ագարակ յառաջ յառաջ զան յանուն, եւ կարօտին դեւցն եւ սատանայութեան բժշկաց. բայց եթէ ախտ ինչ իցէ դիւական, դարձեալ յայտնեալ զԱստուած աղաչել, եւ ըստ բարեխօս ունել որպէս զի բժշկեսցի։

Իւր որոմնացանն Քրիստոս փրկիչն մեր կանխեաց զզօրութիւն դիւաց, վասն որոյ ոչ կարէ դեւն ոչ քան զանձինս ազգաց մեծամեծ մարդկան, այլ որ քան զերկն Աստուած. եւ այս վասն յանցանաց երկրի մարդոյ. եւ կամ փոխան արժանաւոյ ինչ որ ծածկեալ է ի միտս եւ անտարբերութիւն. այս թէ ոչ՝ դեւք զանձ նոյն մարդկանց չարաչար տանջէին. Իսկ քրիստոսեան որ ի շնորհս իցէ, ոչ երբէք կարէ դեւն մերձենալ ի նա, բայց այսմ. «Ընդ եռան ծնեալ նեղ ներգործութիւն եղիցի զօրս եւ զնշանս, եւ զամենայն զօրութիւն թշնամեացն». Բ. Թես. Բ. 19։

Է. Բազում անգամ պատահի հիւանդութեան

յառաջադիմութեանց ապագան, կամ 'ի մտածմունս, կամ 'ի բանս պիղծս, կամ 'ի [illegible] . [illegible] և այլ [illegible] [illegible] [illegible] . [illegible] և [illegible] [illegible] ; [illegible] [illegible] [illegible] . [illegible] , [illegible] , [illegible] [illegible] , [illegible] , [illegible] և [illegible]

Սոքա և որ սոցին նմանեն սիրոյ և ախորժա-[illegible] [illegible] և [illegible] , [illegible] [illegible] դեղորէից , [illegible] , [illegible] և [illegible] . [illegible] [illegible] և [illegible] 'ի պատուհասին [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] . 'ի ջուր [illegible] [illegible] [illegible] , 'ի ջուր [illegible] [illegible] [illegible] , և ոչ [illegible] [illegible] բայց եթէ [illegible] :

Ը. Հիւանդութիւնն պատահի կամ յԱստուծոյ [illegible] մեղաց , կամ յիմքենէ [illegible] վասն անկա-րողութեան բնութեան իւրոյ , կամ վասն անհոգու-թեան : Երկոքին և [illegible] կարօտին նախ աստուածային օգնականութեան , երկրորդ՝ բժշկական դեղորէից : Այս նախ դիմելի է առ Աստուած ջերմեռանդն ա-ղօթիւք և աղօթութեամբ , և յետոյ առ բժիշկս . է և հիւանդութիւն իբր բնական՝ որ առ բնական մա-նրն առաջնորդէ , դեւք անհաղորդ են յայսպիսեաց , ոչ կարեն զօրութ [illegible] [illegible] կամ [illegible] :

Սակայն ախտաժամիտք [illegible] [illegible] զիւրեանց [illegible] [illegible] , [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Աստուած [illegible] [illegible] , և [illegible] [illegible] և [illegible] , [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'ի [illegible] : [illegible] [illegible] է [illegible] [illegible] և [illegible] , [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] Աստուծոյ են կարգեալ , զի [illegible] առ ամենայն Աստուծոյ առ դևս , և առ դիւթ [illegible] [illegible] :

Թ. Դարմանքն և ամենք զի ասեն, թէ ատամնք ոչ բժշկական դեղորէիւք՝ և ոչ սուրբ աւետարանական բժշկեսցի հիւանդն մեր. զինչ արասցուք, թողուցուք զնա անխնամ. անկեալն ՚ի ծով բռնան հաղոկանէ զօձից։

Ամ՝ յիմար, քեզ հարկ է միայն աղաչել զԱստուած ամենայն զառաջողութիւն։ Իսկ եթէ նա կամեցեալ է՝ զի և եւս մնասցէ ՚ի նոյն հիւանդութեան, ընդվայր է տառապիլդ քո, և ընդ վայր մեղանչելն՝ գնալով առ կախարդս. զուցէ բարկացուցեալ զԱստուած կամ յերկարատեւ դառնայ հիւանդութիւնն և կամ մահաբեր։

Ժ. Ընդ կախարդս դասապարտին նոքա՝ որք այլ և այլ դիւթական գործողս թեւամբ խուզեն զպղաղամիտս, բակլայով կամ քարով և կամ այլ իրօք, որպէս թէ զծածուկ ինչ գիտելոց իցեն։ Այս ամենայն դիւթական հնարաւորութիւնք՝ են դիւաց պատրաղական ուսումն, որովք զմարդիկ մոլորեցուցանեն։

Այսպիսի ոմանք են բազումք ՚ի չար արուեստից. որք դիւաց բնակարան եղեալ՝ զդիւական աղանդս ուսուցանեն այլոց, և բազում չարեաց լինին պատճառ։ Ոչ թէ զչար ինչ կարեն առնել ումեք կամ զբարի, այլ զի առ իւր խաւարութեան լինին ՚ի մէջ մարդկան, և զանձինս ՚ի դատապարտութիւն ածեն ընդ իւրեանս. որպէս որ հաւատայ բանից նոցա. և ընդունի զդիւթական խաբէութիւնս, մատնի ընդ նոսա ՚ի կորուստն յաւիտենից։

ԺԱ. Դիւթականն ինչ է և նուսխայն, զոր և կոչեն հմայիլ. ուստի որ կրէ զայն ՚ի վերայ իւր՝ և իցէ գրով գրեալ, ընդ կախարդական փաթեթեմն համարի, և մեղանչէ գրողն և պահողն. զի այսպիսի դիւթական՝ յուռութք ընդդէմ է սուրբ հաւատոյս մերոյ։

... զԱստուած լինել մի խռովեսցի. և ՚ի հետոյ մխիթարեսցէ զսիրտ նորա:» Ղուկ. ԺԹ. 31.

«Ո՜վ և ոչ ինչ ընծայեցան որոց երկիր չէր ասացեր. վասն զգուշութ զգածեալ զգեստիւք՝ զիմաստութեան՝ և զանուանս նորիցն:» Յոբ. ԺԲ. 3.

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

ՅՈՒՍԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. Որպէս խարիսխն յալէկոծութեան պահու զերծուցանէ զնաւն ՚ի խորտակմանէ, նոյնպէս և յոյսն ՚ի ժամանակս նեղութեան փրկէ զմարդն ՚ի վտանգէ. Իսկ եթէ խզեսցի առասան յուսոյն, անդէն անկանի մարդն ՚ի յորձանս յուսահատութեան. զի նոյն է խարիսխն ՚ի նաւին, և յոյսն ՚ի մարդն: Այս զանազան է յամենայն նեղութիւնս՝ որք կարեն պատահել յընթացս կենաց, ունել զյոյս անվրդով, զի նովաւ միայն է հնար դիմակալել ամենայն դժուարութեանց ՚ի վերայ եկելոց.

Բ. Աստուած ոչ տայ զփորձութիւն ինչ առաւել քան զկար մարդոյ. իսկ յուսահատն մեղադիր լինի Աստուծոյ, թէ անդր քան զկար իւր թոյլ ետ գալ փորձութեան, վասն որոյ չարաչար մեղանչէ.

Գ. Յուսահատութիւնն յառաջ գայ յանգիտութենէ գթութեանն Աստուծոյ. զի յուսահատեալն ոչ ճանաչէ զԱստուած ներող և ողորմած, և կամ պակաս համարի զողորմութիւնն Աստուծոյ քան զբազմութիւն յանցանաց իւր՝ ըստ Կայենի, ըստ ասելն, «Մեծ է պատուհասն իմ քան զթողուլ զիս,» Ծնն. Դ. 13. արդ այլազգաւ անարժան լինի թողութեան:

Դ. Տգէտք շուտ տարփոյթ են ՚ի յուսահատիլ, զի

ոչ կարեն ՚ի ներգործութիւնս փորձանաց [illegible] առաքինու-
թեան, կամ մխիթարութիւն ինչ յուսադրութեան։

Ե. [illegible] առ ժամայն յուսահատութեան [illegible] և բղխէ դժուարութիւնս, որով առաւել [illegible] բազում ցանկեն [illegible] փառասիրութ- [illegible] յուսադրել [illegible] համբերութիւն. կամ [illegible] թուեր նոցա միջոցն, կամ փոխելով առաքինութեան վշտաց. [illegible]

Զ. Անձնասիրութեան և հեշտասէրք խոհականք անձամբ նմա ՚ի յաղթահարութիւն եղեւ համբերութեան վշտաց դառնութեան. զի ուսեալ զօրով նոցա յամենայնի համբերել և հեշտութիւն ոգեւորել, զոյգն վշտաց բերկրանեն զայլեւայլն յուսոյն, և կամ եթէ երբեմն ակնկալութ- ընդ ձանձրութեան առ փոքր մի դժուարութեան խոկալն կարծիք յաղթութեան. [illegible]

Է. Հպարտք յուսահատեն [illegible] առանց նոցա վտանգ ինչ ընդդէմ պատահեալ և փոփոխ ծնեալ իւրեանց. քանզի չկամին նոքա խոնարհիլ առ աստուածայինն կարգադրութեան, որ ըստ արժանեաց չափովք արդարութեան պատուհասէ և հատուցանէ իւրաքանչիւրոց զհատուցումն գործոց։

Ը. Նախանձոտք գիտակ են ՚ի յուսահատու- թիւն. զի յաղթահարեալ ՚ի նախանձու ոչ կարեն [illegible] ձանձ. գործոյն. ասելով ՚ի պատուհասէ [illegible] անդ են գործն ՚ի խորս յուսահատութեան. [illegible]

Թ. [illegible] դեղ ընդդէմ է յուսահատու- թեան է համբերել ՚ի վիշտս, զի որպէս խոնարհի այս է, ոչ ունել անձն անձկութեան. կամ եթէ [illegible] յառաջ գործ դժնդակ վիշտս անկեալ, բայց [illegible] համբերութեամբ. կամ եթէ [illegible] հեշտ այս [illegible] գործոց իւրոց [illegible] տանել [illegible] այս պատճառ. ՚ի հատուցումն [illegible] զոր պատրաստեալ է ՚ի կենսն իւրում. կամ [illegible]

զոր մարմնոյ լինի արժանի, եթէ միայն ատենի և համբերէ նեղութեան։ Այլ թէ՝ յաստուածուստ եկեալ է այս փորձութիւն կամ ցաւ, որում պարտ է համբերել։ Այլ թէ՝ համբերելովն բազում բարի [illegible] [illegible], և յաւելուն վարձք իւր։ և յանհամբերելովն չարաչար դատապարտի։ և յաւելուն պատուհասք իւր։ Այլ թէ՝ համար է և եւս ծանրագոյն փորձոց լինել։ Մանաւանդ թէ յինչ և իցէ [illegible]՝ պարտ է աղօթիւք դիմել առ Աստուած՝ զի փրկեսցէ զի յաղթեսցէ, կամ համբերել կարասցէ։ [illegible] այսպիսի բարեմիտ մտածութեամբ յուսադրեալ փառաւորեսցէ [illegible]՝ ոչ անկանի 'ի յուսահատութիւն։

Ժ. Եթէ ոչ կամիս յուսահատիլ, մի՛ յայտներ զցաւ օտարի քո այնմ, որ իցէ անհամբեր 'ի նեղել [illegible], կամ անյարի վատասիրտ, կամ անտեղեակ [illegible] [illegible] [illegible], կամ չէ բնաւ անկեալ 'ի [illegible]։

Բանզի այնպիսիքն անգէտ և անփորձ գոլով թէ օգտութեան և օգտակարութեան փորձանաց և ցաւոցն նոցա՝ այլ ընդ այլս խօսին, և առաւել զայրացուցանեն զմեզ յուսահատական բանիւք՝ քան թէ բժշկեն։ Ո՛չ ի ոչ գիտեն համոզել զոք 'ի համբերել, կամ յաստուածային քաղցրութեանն թեթեւացուցանել զծանրութիւն կրիցն կամ ցաւոց։ Վասն զի որք ոչ են փորձ առեալ նեղութեան և ցաւոց, զինչ կարասցեն փորձանաւորաց լինել օգնական։

ԺԱ. Նա եւս՝ ոչ է յուսալի լսել զմխիթարութիւն յայնմանէ՝ որ իցէ կարճամիտ, կամ զգայացկոտ, կամ 'ի բազում իրս զբաղեալ, կամ անձնասէր, կամ կերիւք ախտից ինչ պաշարեալ, կամ մարդատեաց։

Վասն զի կարճամիտն ինքնին գլորի 'ի յուսահատութիւն, զգայացկոտն ոչ կարէ գթահայեաց լինել. զբաղեալն միտք ոչ կարէ պարզ և մեկին տեսանել

զամենայն պարտաւորս իւրեանց . անձնասէրքն մնայն զնա օգուտն մնացծէ . պաշտպանութեանն՝ զօրով միաբանութ նեռոյն մարդն՝ անձկութեանց զօրութեանն ընկերել . մնայ ղաստուածն անմիջաբար է զխառնս այլոց , և առաւել կամիլ զիմաստ նոցա քան զօգուտս :

Աշխարհիս և Նախնիքն նոցա յաւետ կարեւոր զոր յառաջելն առնել քան միաբանութեան . փառն այսպէս չէ առաւել նեղելոց՝ յայտնել նոցա զպարտս իւրեանց .

ԺԲ . Յուսահատութիւն հեղինակն է , ասացաք . որ Ձանձրոյթ զանազանութեան ծնեալ ՚ի յուսահատութենէ . զի արդ չէ զիտող յանկարծ կարօտանս յաւիտենից .

Բանզի եթէ որ յայս մեղս անկանի . հնար է զդժնդակս բնաւ գտանել և զմանկանց թշուառութիւն , յաւուրս յաղագս միաբանութեան Աստուծոյ . և ոչ բանս յուսահատութ՝ ընդդէմ զինի առաջացնելով առաջադրութեան վասն որոյ յանկարծութեան մեղս մեծս կարեւոր զգեստ Աւելին իսկ մինչ առաւել զեւանն որ ՚ի նեղութիւն ինչ անդէն ապրեցնէ ՚ի միասն նոցա առաջի առաջին յառաջանալ առակաւն մխածնութեան՝ որք չեն զեն իրօք . և ոչ եւս կարեն լինել . զի զերս հնազանդ և կամիլ՝ կարծեցեալ ցանկս ծանուցին և անհնարինս՝ առ ՚ի ընդդէմ սորա եւ ընծայել զմիտս փորձանաց նոցա . զի յառաջադրել առաջոյ :

Աշխարհս պարտէ անձնասէրն՝ որք կենդանութեամբ յաշխարհին , արթուն եւ զգաստ մնալ , և չանկանել թեթեւութեան զինեալ , պատուիրանն Աստուծոյ . և արիաբար առնել նեղութեանց .

ԺԳ . Ով և ոմանք՝ որք փախստեամբ մխիթարելոյ զմտածութեանց՝ ՚ի վերայ տառապանաց արկանեն անհեթեթ բանիւքն դժուարութեանց , մինչեւ յուսահատութ առնել զնոսա . աղաղակեն վշտաւորին մարդիկն կամ աղէտ են , կամ թշնամի , կամ չարաբանողաց և կամ ՚ի դիւաց շարժեալ :

Զի ոչ էաք ոչ կարեւոր զմխիթարական բանս առ

[illegible] ՚ի [illegible] ։ Թշնամիքն [illegible] և անիրաւութեա-
ցանելով [illegible] որ [illegible] ․
չարաչարութեան կամքն՝ որ [illegible] յուսահատեալք ․ կարե-
գիտեն ; և [illegible] ու բանականն ․ [illegible] ՚ի դիւաց՝ [illegible]
[illegible] դժուարութեանն [illegible]
[illegible] որ [illegible] թուլութեան [illegible] ՚ի յուսոյն [illegible] ․

Արդ ոչ է արժան [illegible] ու մեք [illegible] ,
որ [illegible] ․ [illegible]
[illegible] է [illegible] ,
[illegible]
[illegible] որ [illegible] ՚ի [illegible]
[illegible] և [illegible] ։

ԺԴ. Եւ [illegible] Հաստատուն [illegible] ,
[illegible] ,
որ ոչ [illegible] ու [illegible]
[illegible] ․ [illegible]
[illegible] ։
Վասն [illegible] ․
[illegible] ․ [illegible]
[illegible] որ ոչ [illegible] ․ [illegible]
[illegible] , որ [illegible] ։

ԺԵ. Եւ զինքն ոչ կարէ կատարելապէս յորում [illegible]
[illegible] և [illegible] , է ծանուցի խա-
[illegible] ․ բանալի նա է խոնարհել և կատարեալ, որ յանձ-
նանձն դատաստանաւ և միաբանութեան այսր [illegible]
հնարս գտանէ ՚ի կատարելութեան [illegible] , և
ոչ երբէք յուսահատեալ լինի և [illegible] ։

Երկիւղածք Տեառն [illegible] ողորմութեան նորա, և [illegible] [illegible] ․ Բ. 7.

Օրհնեալ լիցի մարդն որ յուսայ ՚ի Տէր ․ և եղիցի Տէր յոյս նորա ։ Երեմ. ԺԷ. 7.

Յոյս ոչ երբէք ամաչեցուցանէ ․ զի սէրն Աստուծոյ սփռեալ է ՚ի սիրտս մեր ՚ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ որ տուաւ մեզ ․ Հռովմ. Ե. 3.

ՀԱՐԿԱՒՈՐ ՄԻՋՆՈՐԴՔ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՃՇՄԱՐԻՏ ՔՐԻՍՏՈՆԷԻ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ապաքէն մարդս կարգեալ է ոչ միայն առ վախճան բնական, այլ և առ վախճան գերբնական։ Ի բնական վախճանէն պարտաւորի ուղղել զմիտս և զկամս, և զարեկորդել զներքին բաղձանս զգայական կենաց, և զարտաքին գործողութիւնս որք յառաջ գան 'ի կենաց, ներդաշնակ եղանակաւ [illegible] բուն մարմնոյ. և այս լինի շնորհիւ [illegible] քինութեամբք, այսինքն արիութեամբ, [illegible] թեամբ, խոհեմութեամբ և բարեխառնութեամբ։

Ի գերբնական վախճանէն պարտաւորի ուղղել զմիտս և զկամս և զգործողութիւնս իւրս՝ [illegible] մամբ յառ իմաստական երջանկութեան [illegible] Հոգւոյ. և այս լինի երեք աստուածաբանական առաքինութեամբք, այսինքն՝ հաւատով, յուսով և սիրով։

Բայց քանզի մարդս 'ի մեղանչել [illegible] թեան, զրկեալ է 'ի շնորհաց [illegible] գութիւնս, որով խափանի նախ 'ի բնականէն [illegible] նէ իւրմէ, և ապա 'ի գերբնականէն, որ է [illegible]

նմին 'ի չարիս , սակայն երկին սահմանեաց Տէրն մեր զսուրբ խորհուրդն ապաշխարութեան , զի անկեալքն 'ի մեղս՝ խոնարհեսցին յոտս . և ողորմութեամբ շնորհացն Քրիստոսի՝ ժամանեսցեն յերջանկութիւն և 'ի փառս յաւիտենից կենաց :

Աւասիկ պատշաճ դատեցաւ խօսիլ սակաւոր դուն ինչ 'ի վերայ ապաշխարութեան , այսինքն՝ զղջման , խոստովանութեան , և վճարման , զի մի ոք 'ի հաւատացելոց մեղուցելոց վհատեալ 'ի հնարից փրկութեան հոգւոյ՝ անյոյս կորիցէ ; այլ առցէ զանձկէզ և զառողջարար սպեղանիս և բժշկեսցի :

Բ . Նոր՝ մեղանչելն է դարձուցանել զմիտս և ըզկամս 'ի ծայրագոյն բարւոյն առ ստեղծուածս , որ է անել կամ արհամարհել զԱստուած , և սիրել զստեղծուածս . զի եթէ ոք նախ ոչ հանցէ զսէրն Աստուծոյ 'ի սրտից , և յարեսցի կամօք 'ի սէր արարածոց , ոչ կարէ մահու չափ մեղանչել :

Իսկ ապաշխարելն է լալ ողբալ և աշխարել զանցս մեղացն՝ [illegible] մեծութեամբ մտաց և թշուառութեամբ կամաց , վասն որոյ նախ պարտ է ապաշխարողին մտօք զգուշանալ [illegible] առ Աստուած , և կամօք յարիլ 'ի սէր Աստուծոյ , այս է՝ [illegible] [illegible] կրկին դառնալ . և այս լինի նախ զղջմամբ :

Զղջումն զգլխաւոր է առնել , և յետոյ խոստովանիլ յայտմանէ՝ ըստ ուրուք յառաջ միաբանեալ էր յօժարութեամբ և սիրով միոյք և կամօք մարդոյն : Նաև զղջումն՝ որ սաստիկ լինել 'ի սէր քան զամենայն մարմնաւորս յաւէտ , է նախկին առաւելեան ապաշխարութեան , որով առնէ ոք զմեղս հաստատ յառաջադրութեամբ՝ զի մի այլ եւս մեղիցէ . այլ և յօժար կամօք յանձն առնու կրել զպատուհաս 'ի հատուցումն անարգանացն , որով անարգեաց և վշտացոյց զԱստուած , միայն թէ հաշտեսցի Աստուած ընդ նմա :

Գ. Իսկ յանդգնեալ մեղաւորն որ արհամարհեաց զԱստուած և օրինաց զանարգութիւն, զինչ պատուիրեալ Աստուծոյ, և Աստուած անէր խրատեալ. վասն այդ հարկ է վերջապէս առաջնորդութեան խոստովանահայրն դատաւոր ի միջի, որպէս թէ հրաժարանաց թեամբ. և կերպիւ յայտնեալ զմեղսն որ ի մէջ Աստուծոյ և մեղաւորին բացորոշեսցէ, ըստ այնմ. «Ուր յուդայ՝ (խոստովանողաց), զանա ... ընդ ... և ընդ ... Եսայ. Ե. 5:

Դ. Նմին իրի զգեստաւորն հարկաւոր ի խորհրդեան կարեւ յառաջիկայն կամ յորդորմունք արդարութեան, առաջ յառաջեան խոստովանութեան, ոչ ի կողմանէ Աստուծոյ կարգեալ դատաւոր որոշելոյն ատենականացն անպատճառ զմեղաւորին, և խնդրէ զերծանել ի դատաստանէն:

Իսկ դատաւորն՝ այսինքն խոստովանահայրն. որ անդրանիկ է օրինաց արդարութեան, ըստ չափու յանցանաց զնէ վճարումն ի վերայ պատժապարտին, որ զղջացեալ խոստովանի զմեղս իւր, և ճանաչելով զպարտս իւր՝ յանձն առնու յօժար կամօք զոր պատուիրէ խոստովանահայրն, զի ազատեսցի ի պարտաւոր կանութենէ մեղաց, և հաշտեսցի ընդ Աստուծոյ:

Այս իշխանութիւն Աստուած զգաստն յանձն առնէ խոստովանահօրն, յորժամ կեցեալ նորա ի յերկրի զպաշտմունս ի կապանաց մեղաց՝ ըստ կանոնաց սուրբ եկեղեցւոյ, արձակէ և թողու. Նմա և Քրիստոս Աստուած ի յերկինս, ըստ այնմ. «Եթէ ումեք թողուցուք զմեղս, թողեալ լիցի նոցա. և եթէ զուրուք ունիցիք, կալեալ լիցի:» Յովհ. Ի. 23:

Ե. Վասն զի որ յառաջնի խորհրդական խոստովանութեան կատարեալ զղջմամբ գանգատէ և ամբաստանէ զանձնէ իւրմէ, և յառաջադրէ այլ ևս ոչ մեղանչել, և յանձն առնու զվճարումն, և արձակի

[illegible] ՝ի [illegible] ութե-
[illegible]
[illegible] խաւարեալ առ ՝ի [illegible] յաւիտեան [illegible] :

[illegible] բարութեան՝ առ ՝ի մշակել և զժամանակս [illegible] որ հրամայէ յարատեւել [illegible] Յիսուս՝ որ [illegible] Եզեկ. [illegible]

[illegible] Աստուած ՝ի մեղաւորքն [illegible] կամարարութեան [illegible] մնայցէ հոգին իմ ՝ի մարդկանս յայդմիկ յաւիտեանս վասն լինելոյ դոցա մարմին : Ծ՛նն. Զ. Յ : [illegible] յորժամ աղաղակեաց, բայց այժմ [illegible] ՝ի նոսա՝ և ասէ, առէք հոգի սուրբ : Եթէ [illegible] Թագաւորութիւնք, Թողեալ [illegible] : Յովհ. Ի. 22.

[illegible] Յայտնի է ՝ի մէջ առաջնի [illegible] թեան քաղաքական օրինաց և եկեղեցական օրինաց, զի ՝ի քաղաքական օրէնս՝ մինչ յանցաւորն խոստովանի զյանցանս իւր, ոչ ազատի դնել ՝ի մարմինս որ պատուհաս : Իսկ յեկեղեցական օրէնս՝ յորժամ խոստովանի հրաւիրել խոստովանի առաւել խոստովանական օրն, կեր-ծանի ՝ի յաւիտենական պատուհաս :

Է. Դարձեալ՝ ՝ի քաղաքական օրէնս յանցաւորն եթէ ոչ խոստովանի զոր արար, և վկայիւք ոչ ատու-ցի յանցանքն, ոչ պատժի ՝ի դատապարտութենէ : Իսկ յեկեղեցական օրէնս՝ որ է ատեան աստուածա-յին, եթէ յանցաւորն ոչ խոստովանի զոր արար, առաւել յայտնի է Աստուծոյ՝ զի է ամենատես ; և ոչ է պիտոյ վկայ, զի բաւական է խայթ խղճի մարդոյ :

Սուրբ Աստուածային, մեռանիլ հրաշալի՝ 'ի բնութեան
բարեպաշտ անձնական մեղաց և մտածմանց. զանձինս
կատարեալ յանձնառութեան առաջ առ 'ի Աստուծոյ. զանձինս
մանկու, որով պատուէին յաւանեալքն 'ի չարիս ։

Ը. Ներողէն առաջոյ խորհրդոյ առաջնորդութեան
ոչ եր չափաւորս հաւատացելոց կարէ գտանել զԹուղ
զանձկութեան մեղաց, զոր գործեալ է զինի միայնութեան
այսպէս մեղան հաւատոյ չքնաղ. այսպէս ընդ
նոցա, ընդ հանուր եկեղեցւոյն Քրիստոսի ։

Որպէս սահմանք խառնեալք 'ի դիւաց, կամ 'ի դեւ-
ւաւ ամբարշտութեան, կամ առ մարդկայնոյն անձն
Թոյ, անփոյթ առնէին զհաստատունութեանն ընդ մեղ
ժամանակս. կամ անփոյթ ոչ խոստովանեն, և կամ
զերկեալք և զանգամականութեան պարտաւորս մեղաց Թող
զուցանեն ։

Դարձեալ զաւանդն սահմանք՝ զոր զգեստ սուրբ բաւա-
կան հանդերձին 'ի փրկութեան. այլ սակայն արհամարհ
հաւատացեալք խորհրդական խոստովանութեան՝ զոր
զգեստն ոչ կենց փրկութեան զգործէ մահու չարի մեղ
զուցելոց. զի ասէ մարգարէն, "Ասա դու նախ զմեղս
նորէկութեան քո՝ զի արդարասցիս" Եսայ. ԽԳ. 26։
Որով զգեստն որով միայն զատի ոք զանձն պարա-
տանքի, է անպիտան ձանձրութեն. սակայն ընդ ձեռ-
նաչմանց ոչ գործի արդարացութեան, այլ պիտոյ է
և զործնականն ինքն, այն է խոստովանելն բերանով, ապ-
աշխարհեալ զղջութեան եկեղեցւոյ, և
կամ զԱստուածն զոր գտէ 'ի միջոց՝ 'ի հաւատացութեան
մեղաց ։

Թէ Յակոբ առաքեալ խրատն առաքեալ պարտաւորու-
թեան, զի զմեղս արժանագրեսցի 'ի խոստովանու-
հօրէն ։ Վասն որոյ մեծամեծ գործք առաքինութեան
առանց կանոնադրութեան խոստովանահօրն արա-
րեալ, ոչ համարին մեղութեան կամ բարեպաշտութեան

և ոչ՝ վճարեալք յինն՝ ի խորհրդոց առաքինութեանն․ այլ
ոչ կերպեալ ի՝ ի նորա կենդանութեանն և խոնարհութեան
եղծանելոյ, և ոչ նմին համարձակութեան հեշտաւ-
կելոց ․

Արդ, այն խոնարհութիւնն փրկանաց ՚ի հոգիսն է
բանաւորականն ՚ի մերոց հնազանդութեանն․ այլ և հնազանդ-
գեցող զնա սնոթութիւն զամենայն կենդանիս եկեղեց-
ւոյ՝ որ ՚ի Քրիստոսէ օրինադրեցաւ․ ասէ նա, յաղա-
նայն զոր հրամայէ եկեղեցւոյն ՚ի ձեռն առաքելոց իւ-
րոց․ որով կատարի ՚ի նոսա խորհրդոցն առաքինու-
թեան․ յորում է թողութիւն մեղաց և փրկութիւն
հոգւոց ․

Ժ․ Որպէս եթէ բարեգործ խոստովանութիւնն, բանա-
նի և խոնարհութիւնն կրօնաւորութեանն է կենդանութեամբ
բանին և ոչ գործ հնազանդութեան, վասն նոցա․ ոչ
և ոչ մեղաց խորհուրդ առաքինութեան․ այլ և ոչ
թողութիւն մեղաց․ Որպէս ՚ի բանն իւր ճշմարտու-
թեան ՚ի բոլոր իմքէ՝ եղծանի բարոյն․ իսկ խոստո-
վանութիւնն է եղծման մասն խորհրդոց առաքինու-
թեան․ այլ ՚ի բանն խոստովանութեան․ եղծա-
նի է թողութիւն խորհրդոյ առաքինութեան։ Որպէս
զխորհուրդն առաքինութեան սահմանեաց Աստուա-
ծոյ․ այլ որ եղծանէ զայն, է հակառակ Աստուա-
ծոյ, և մաքրանդ պատուիրաց։

ԺԱ․ Մաքրութիւն թէպէտ և կամաւորութեամբ կը-
րեալք, բայց պատուէ է յինքեան ըստ դէմ ադամեանց․ եկեղե-
ղին, զի է պատիւ մեղաց, և առաջ հնազանդիւ զի սկզբ-
մէ օրինադրեցի։ Բանզի զոր ինչ ախորժէ առնել և
կրել՝ ոք ըստ կամաց, և ըստ համաձայնից կամաց իւրոց
հեշտալի թուի նմա, նմին իրի ոչ է ՚ի համարի մա-
ծաքման․ այլ այն է մաքրութիւն առաքինութեան,
զոր պատուիրէ խոստովանողաց ՚ի խորհրդոյ առաքեն
խոստովանութեան։

ԺԲ. Պատճառաւ՝ ոչ որ կարէ լինել խօսք ինքեան բժիշկ եւ դատաւոր. իսկ եթէ մեղաւորն անձամբ անձին տայցէ զպատճառն վճարման. ինքն լինի բժիշկ եւ դատաւոր ինքեան, որ է ընդդէմ.

ԺԳ. Պատճառաւ՝ վճարումն է գործ արդարութեան. ուստի պարտ է զի զրկեալն վճարեսցէ զմեղսն զԱս-տուած, այնքան զգործ սիրոյ յաւելուածոյ՝ զի հա-տուցի Աստուած:

Իսկ եթէ ըստ ինքեան արասցէ զի գործ սիրոյ, առանց գին միոյ յիշելոյ, զի ոչ կարէ արդեօք թէ մարդկան ըստ բաւականին հատուցանել զպարտս իւր, թէ ոչ. որով անկանի կամ ի յուսահատութիւն, եւ կամ յանհոգութիւն. Սակայն այսպէս պարտ է խոստովանիլ, զի զպատիւ արդարութեան խնդրեալ՝ խնամողն հա-տուցանել:

ԺԴ. Պատճառաւ՝ մեծութիւն կամ ծանրութիւն իւր իմիք չէ հնար չափել կամ կշռել ինքեամբ, քանզի եթէ դատաւորութեամբ այլոյ իւրի.

Զի որպէս ոչ կարէ առնել մի եւ նոյն իր նկատմամբ ինքեան նմին կամ անձին, այլ վերաբերութեամբ առ այլս, այսպէս եւ ոչ նոյն իր առանց դատաւորութեան ինք ուրոյ՝ չափի կամ կշռի լինել մեծ կամ ծանր.

Իսկ որ անձամբ անձին դնէ կանոն բաւականութեան կամ վճարման, ինքն լինի չափել եւ դատաւոր պարտաւոր կամ անպարտ, որ է ընդդէմ.

Այս ապա է զմեզ խոստովանել լինիլ ընդհա-նուրն՝ ըստ կանոնաց եկեղեցւոյ, որ իւրեւ դատաւ-որ խոհեմ որոշեսցէ զպարտիսն, ոչ թողութեան կամ այլ երկրպագութեան արդարութեամբ, քան թէ ո-թութեան անձին, անձին եւ ժամանակին անօրէնութեան:

ԺԵ. Այն մեղք որ ընդդէմ են քաղաքական օրի-նաց, եւ են մեղք որ ընդդէմ են աստուածային օրի-

ծայր է Աստուծոյ որք եւ իշխանք պատուեն զՔրիստոնէական ընդդէմ դաւանութեան որ[illegible], եթէ մեզ [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] թիւն, գողութիւն, չարութիւն, [illegible]թիւն, եւ այլն [illegible]

Դ. Վեհագոյն պարտքն մեր ընդդէմ են առ աստուածայինս, բայց քանզի առ [illegible] հասարակութեան վերաբերին, իշխանք աշխարհի դատաւորք [illegible] [illegible] պարտքն մեր որ ընդդէմ են աստուածայինն [illegible], եւ [illegible] սիրոյն [illegible] մեղուցելոյ, եւ ոչ [illegible] հասարակաց բարւոյ, թէ եւ [illegible] յայտնի եւ [illegible] [illegible] թողութեան եւ իշխանք [illegible] [illegible] թողուլն [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible]. որպիսի է հակառակ [illegible] ընդդէմ սրբապարութեան խորհրդոց եկեղեցւոյ, այսինքն քրիստոնէութեան, հաղորդութեան, եւ [illegible] [illegible]թեան մեղաց, եւ գործունէութեան ընդհանուր եւ այլն. զի այսպիսի մեղք առ կրօնն վերաբերին, եւ իշխանութիւնն եկեղեցւոյ [illegible] [illegible] կամ պատժել։

Ե. Բայց եթէ եկեղեցին թողուցու զերուս մեղաց [illegible] պատժի, [illegible] իշխանին լինի վրէժխնդիր, որովհետեւ ամենայն չար է պատժելի [illegible] [illegible] [illegible] ոչ [illegible] ազգի [illegible] [illegible] ի վերայ [illegible] թողութեան մեղաց։

Զ. Իսկ եթէ իւրաքանչիւր ոք խոստովանի զմեղս իւր, եւ յանձն առնուցու պատուհասն ըստ քահանայական իրաւանց դատաւորն ոչ ի վերայ դնէր վրէժխնդրել ընդդէմ [illegible]թեան [illegible] [illegible] [illegible]. ոչ յանձնաւելին պատուհասք ի վերայ երկրի, բայց այսմ. «Խրատեսցէ զքեզ ապստամբութիւն քո, եւ չարութիւն քո յանդիմանեսցէ զքեզ. եւ ծանիցես եւ տեսցես, թէ չար եւ դառն է քեզ թողուլն զիս.» Երեմ. Բ. 16. Լու-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

որով ոչ միայն ազատ լինելոց ՚ի պատժոց, այլ և [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] և հաստատեմ [illegible] [illegible]

[illegible] ՚ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ութեան :

Այս եթէ Մարդիկ բնաւ ոչ մեղանչէին, և կամ ՚ի մեղանչելն խոկոյն զզջացեալ խոստովանէին զյանցանս իւրեանց և ապաշխարէին, զչարն պատժոյ ոչ կրէին :

Զի Աստուած ոչ առ ատելութեան պատճէ ընդ մարդիկ յատուր կեանս, այլ վասն սիրոյ և ողորմութեան, զի զգաստացեալ դարձցին ՚ի մեղաց և կեցցեն :

Այս եթէ [illegible] ոչ [illegible] [illegible] [illegible] պատժովք, [illegible] վրէժխնդիր լինի ՚ի հանդերձեալն յաւիտենական պատժովք՝ ըստ պահանջման աստուածային արդար դատողութեան : Քանզի եթէ որ յատուր կեանս զը-

զօրութեամբն Աստուծոյ արհամարհեն. յայտ է թէ յարդարութենէն Աստուծոյ ոչ երկնչին. զհետևեալսն 'ի հեշտութեանցն [illegible] յարդարութենէն [illegible], և [illegible] յարդարութենէն։

Բայց Աստուած՝ [illegible] է [illegible], համբերող [illegible] զմարդիկ 'ի զղջումն [illegible]. եւ եթէ մարդիկ [illegible] [illegible] 'ի մեղս. կարգեալ է [illegible] [illegible] յառնել [illegible] 'ի [illegible] մեղաց. [illegible] եթէ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], և [illegible] [illegible] իմ, և [illegible] [illegible]. ԺԱ. ԶԱ.

ԺԷ. Այլ քննեսցուք [illegible] 'ի խորհրդոց խոստովանութեան. յայտ [illegible] է՝ զի կամ ոչ կամին յարդարանալ 'ի մեղաց, և կամ ոչ հաւատան զկատարումն խորհրդոյն։ Որք՝ եթէ ոչ կամին [illegible] են խելագար, զի ոչ ճանաչեն զանձն և [illegible] անձանց, որպէս յայտնի է խելագարաց. իսկ եթէ ոչ հաւատան՝ են անհաւատ. զի անհաւատութիւն է ոչ հաւատալ արդարութեան խորհրդոյ, որք կարգեալ են յԱստուծոյ անմիջաբար կամ միջնորդ։

Այր կամ կին, որ ոք արասցէ յամենայն մարդկեղէն մեղաց ... և յանցանիցէ անձն այն, խոստովանեալ լիցի զմեղսն իւր զոր արար, և հատուսցէ [illegible]։ Թուոց. Ե. Զ.

Ասացի թէ [illegible] զմեղս իմ, և դու [illegible] [illegible] մեղաց իմոց։ Սաղմ. ԼԱ. Ե.

Խոստովանեալ եղերուք զմեղս միմեանց, և աղօթս արարէք 'ի վերայ միմեանց, որպէս զի բժշկեսջիք։ Յակ. Ե. Ժ.

ԳԻՐՔ Բ.

ԱՂՕԹՔ

Ա. Եւ քանզի խորհուրդն ապաշխարութեան ունի երիս մասունս, զղջումն և զխոստովանութիւն՝ իբրեւ կացուցիչս խորհրդոյ, և զհատուցումն՝ իբրեւ ամբողջացուցիչ, այլ մեք այժմ վարկանիմք ասել առանձին կարճ 'ի կարճոյ զամբողջացուցիչ մասնէ նորա, որ է աղօթք, պահք, և ողորմութիւն, ընդ որով գրեթէ այլ ամենայն բարեգործութիւնք կարեն պարունակիլ. որովք ապաշխարողն սրբեալ՝ յաղտոյ մեղաց՝ արժանաւորի շնորհացն Աստուծոյ յաստիս. և որ արդէն իցէ 'ի շնորհս՝ ընդունի զաճումն շնորհաց, և ժամանէ 'ի հանդերձեալն երանութեան փառաց։

Բ. Ապաքէն մարդն մինչ վրիպեալ յուղղութենէ լուսոյ բանին՝ թողու զճշմարիտ բարին իւր որ է Աստուած, և դառնայ առ ստեղծուածս, առ ի մեղանչել. որ է վտանգել զանձն, կորուսանել զԱստուած, ոչ ճանաչել զկարգ և զպատիւ իւր, մեծ չարի պատահիլ։ Իսկ զայս ամենայն չարիս գործէ մարդն կամ զօրութեամբ հոգւոյն, կամ յորդորմամբ մարմնոյն, և կամ պատճառաւ ընչից։

Գ. Արդ՝ հոգին է իբր ներքին բարի, մարմինն և բոլոր միջին, և ինչք իբր արտաքինք. զի հոգի առաւել է քան զմարմին և մարմին քան զինչս։ Արդ որ այսոքիւք բարեօքս չարաչար վարի և մեղանչէ ընդդէմ Աստուծոյ, պարտ է և սոքօք ապաշխարել և հաշտիլ ընդ Աստուծոյ. և ամենայն առաքինութիւնք զորս կարեն գործել մարդիկ՝ են արդիւնք բարեացս այսոցիկ. այսինքն հոգւոյ, մարմնոյ և ընչից։ Զի կամ վերա-

բերքին առ Հոգին, որպիսի է աղօթքն. կամ առ մարմինն, որպիսի է պահքն. և կամ առ ինչս, որպիսի է ողորմութիւնն, յորս կայանայ վճարումն ապաշխարութեան, կամ որ նոյն է՝ բաւականութիւնն:

Քանզի մարդ աղօթիւք ընծայէ Աստուծոյ զհոգւոյ բարիսն, պահօք՝ զմարմնոյ բարիսն, և ողորմութեամբ՝ զարտաքին բարիսն: Առաջնովն յաղթէ սատանայի, երկրորդիւն՝ մարմնոյ, երրորդիւն՝ աշխարհի, ըստ Յովհաննու. «Ամենայն ինչ որ յաշխարհի է՝ ցանկութիւն է մարմնոյ, և ցանկութիւն է աչաց, և ամբարտաւանութիւն աստի կենացս:» Ա. Յովհ. Բ. 16:

Եւ այս երկոքին չարիքս են՝ որք զմարդն օտարացուցանեն յԱստուծոյ, այսինքն՝ ամբարտաւանն բաղձանք՝ կամ կամապաշտութիւն, անկարգ ցանկութիւն զգայական հեշտութեան, և անյագ սէր ընչից:

Դեղ առաջնոյն՝ է աղօթքն, որով մարդն զմիտս և զկամս իւր ուղղելով՝ հպատակէ աստուածայինն օրինաց. որով խոնարհին եղջիւրն ամբարտաւանութեան և կամապաշտութեան:

Դեղ երկրորդին՝ է պահքն, որով ճնշէ զմարմինն և նուաճէ զկատաղութիւն զգայական կրից և ցանկութեան:

Դեղ երրորդին՝ է ողորմութիւնն, որով յաղթէ սիրոյ մեծութեան և ընչից, և ամենայն փառաց աշխարհիս:

Դ. Սրբազան առնելի է նախ քան զաղօթելն, որ է պատարագ և նուէր հոգւոյ առ Աստուած, զոր խոնարհամիտ երկիւղածութեամբ մատուցանելով առ Աստուած, յայտ առնեմք զգերագոյն տէրութիւն նորա՝ զոր ունի 'ի վերայ մեր: Զի որով է որ գերազանց. նոյնպէս նախ պարտ է ճանաչել զԱստուծոյ՝ ինքեան պատրաստեալ ընդունելութեան: Իսկ մարդն հոգ-

ւորլ է գերազանց, զի հոգին մտնէ ընկալչականն միտս և զանձնիշխան կամս. որովք աստուածակերպ է մարդոյն, և նմանի Աստուծոյ. ապա նմա պարտ է հոգւով ծառայել Աստուծոյ աղօթանուէր մաղթանօք.

Այլ քանզի էութիւն մարդոյ պահպանութեան ունել զկարծեցեալ ինչ կամ զհոգեպարտութիւն, որ մարմնեղէն կամի է մարդոյ, ապա յայսմ աստուածային պարտաւորութեան ում ոչ ընծայելով զանձին մխիթարութեան զորն մարդոյ ի սնանահամն [illegible] կենդանութեան որոյ և ոչ արժանի վարձուց կամ պատուոյ.

Ուստի որ փափագի ընդունել զշնորհս Աստուծոյ, պարտի մնալ և կամօք զուրձ գործել անձն ի հաճոյանալ նմա, և լինել արժանի վարձուց.

Ե. Որ զործս մտաց պատկանի՝ խոկալ զԱստուածոյ, խօսակից լինել ընդ նմա, փառաւորել, գովել և օրհնել զնա, խնդրել ի նմանէ զշնորհս և յուսալ 'ի նա. Որ զործս կամաց պատկանի՝ սիրել զԱստուած, և 'ի նշան սիրելութեան յուցանել զարդիւնս սիրոյ.

Յանդի միայն խմիցեալ ընծայեալ սիրելւոյն զԱստուած, յառաջադրէ կամաց զեր սիրելւոյն իւրոյ, և երկրպագէ 'ի միասին ըստ յատկութեանց իւրեանց նա իւրեն Աստուծոյ զնկերդարձութիւնս սիրոյ. Նոյն զաղօթս փառաբանութեան իւր պատուել նորին բարեաց, զի նմա միայն կարեն զերծանել բանիւ ձայնս առ Աստուած յայտնել. և [illegible] մարմնականն մատուցանել զայն գործս բարեպաշտութեան.

Զ. Այս աղօթքն է արտաքին պատուել և անդրդանելի ծնունդ աստուածպաշտութեան. և որպէս սէր ուրուք է զօրաւոր և բարձրաթափիչ, [illegible] դիւնք աղօթից նորա 'ի բարձունս սրտին [illegible] չին առ Աստուած.

Իսկ Թէպէտ ամենայն առաքինութեանց գործոց առ-նեց եւ սրբեալ է ամէն․ այլ աղօթքն է 'ի նոցա առաջին նախկինն ծառայութեան Աստուծոյ, եւ որպէս պատուոյ երախայրիք։

Այս առաջադրեալ ոչ որ կարէ անկատար կացուցանել զանձն, եթէ զանձն տարակոյս զաղօթելոյ․ զի յամենայնի ժամու, եւ յամենայն տեղւոջ յարգել միշտ զԱստուած, եւ խնդրել որ․ Թէ առողջ եւ Թէ հիւանդ․ կարէ 'ի միտս ունել զԱստուած, փառաւորել զնա, գովել եւ օրհնել․ եւ այս խնդրէ աղօթելն։

Է․ Աղօթելն կարէ բազում ինչ կարէ 'ի մասունս խոր բանականի, այսինքն՝ 'ի խոնարհութիւն, 'ի գովութիւն, յօրհնութիւն, 'ի գոհութիւն, եւ 'ի խնդրել զբարիս։

Փառաբանութիւն կամ փառաւորութիւն է փառաբանել զԱստուած, զի նա միայն է Տէր արարչութեանց, Թագաւոր փառաց․ եւ արժանի ամենայն փառաբանութեան․ զի է անհուն կատարելութիւն, անհուն իմաստութիւն, անչափ մեծութիւն, ամենակարող, եւ բարերարութիւն ամենայն կատարելութեանց։

Գովութիւնն՝ է հռչակել զմեծութիւն եւ զկատարելութիւնս Աստուծոյ․ զի է արժանի ամենայն գովութեան․ եւ ապացուցանել ոչ որ աւելորդ առ ժամանակի կարէ գովել զԱստուած, այլ միայն զերանելին պաշտօն յաղագս 'ի Քանանոյն գովել զնա։

Օրհնութիւնն է հրաւիրել այլոց զանձն պէտք ամենայնի, զանհուն ողորմութիւնն, զանսպառ բարերարութիւնն Աստուծոյ, զոր ձրի արար եւ առնէ հանդէպ առ մեզ, զի օրհնելի յայտնել եւ հռչակել խնամս․ ուստի օրհնութիւնն մեր առ Աստուած է գովութիւն նորա։

Գոհութիւնն՝ է շնորհակալ եւ գոհացող լինել բարերարութեանց՝ զոր ընկալեալ ունիմք յԱստուծոյ.

[illegible]

[illegible] նորա, որ [illegible] մեր ընդ [illegible] [illegible]։

Նոյն խնդրուածք, [illegible], [illegible] և հա-
ցուածք [illegible] առ Աստուած [illegible] թողութեան
[illegible], և կամ վասն [illegible]
մեզ, և Աստուծոյ [illegible]։

[illegible]

[illegible] զի է [illegible] մեր և բարերար [illegible]։

[illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] և թէ՛ յորս մեր [illegible] է [illegible] նա, և բայց ՚ի նմանէ ոչ գոյ մեզ յորս և [illegible]։

Թ. Ի սկզբան աղօթից պարտ է զմիտսն ամփոփել առ [illegible], և զզգայութիւնս զգայարանաց [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], և [illegible] ՚ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] տարրական յանձն [illegible] [illegible]։

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]։ [illegible] է [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]։ [illegible] [illegible] է [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]։

[illegible] Հրղապար կարգեցին ։

[illegible] Թէպէտ բազում աղօթից ըմբռնեալ են յայժ, այլ ՚ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]։ [illegible] է և [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], զոր թէ [illegible] և թէ [illegible] [illegible] [illegible], և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible]։

[illegible] [illegible] [illegible] ոչ կարասցէ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] զխնդրուածն ․

ԾԶ ․ Որ անձնական աղօթքն յորում ժամանակի և իցէ՝ ընդունելի Աստուած , [illegible] ժամանակին [illegible] կամ [illegible] ․ [illegible] աղօթս առ Աստուած , և [illegible] ․

[illegible] և [illegible] է աղօթել առ Աստուած ․ և [illegible] Աստուածածին և [illegible] ․

ԾԸ ․ Աղօթքն [illegible] Աստուած ․ [illegible] է յաղօթելն [illegible] ․

[illegible] աղօթել [illegible] աղօթս ․

[illegible] աղօթել [illegible] աղօթեր [illegible] ․

զայս 'ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]թեան, օգնէ զօրութեան աղօթից. և [illegible] [illegible] զպարգևս շնորհաց :

ԾԶ. Աղօթքն է խորհուրդ դեսպան կամ [illegible] որ հրեշտակ և միջնորդ 'ի մարդկանէ առ Աստուած. [illegible] յոյժ ընդունելի է և զօրաւոր, [illegible] [illegible] հանձարէն եկեղեցւոյն :

Կամ որոց աղօթքն որ յեկեղեցին, [illegible] [illegible]թեամբ ժողովրդեան, առաւել նախապատուելի է քան զառանձնականն և յոյժ օգտակար. քանզի [illegible] [illegible] [illegible] աղօթից է եկեղեցւոյն, [illegible] [illegible] [illegible] 'ի փառս [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], երկնային փառաբանչացն բերեն [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] յեկեղեցին 'ի ժամերգութիւնս [illegible], ոչ [illegible] [illegible] [illegible] և 'ի [illegible], [illegible] և եթէ [illegible] [illegible] [illegible] յամենայն [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] յեկեղեցւոյ 'ի [illegible] [illegible] ոչ է [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] :

ԾԷ. Առանձնական աղօթքն է յոյժ օգտակար. բայց հարկ է նախ զհրապարակականն կատարել յեկեղեցւոյն, և ապա զառանձնականն : Իսկ եթէ ոք առ [illegible] ծուլութեան ոչ գնայցէ յեկեղեցին, և առանձնական աղօթիւք համարեսցէ [illegible] 'ի [illegible] [illegible] խաբի. քանզի եթէ [illegible] եկեղեցին, և [illegible] կարէ գնալ անդ, [illegible] [illegible] մեղանչէ :

ԾԸ. Երկակի է սնունդ մարմնոյ, և աղօթքն սնունդ հոգւոյ. այսպէս որպէս զմարմին, [illegible] պարտ է յամենայնժամ [illegible] և զհոգին [illegible] [illegible] թէ ոչ [illegible], կամ [illegible] [illegible], և կամ մեռանի. զի առանց աղօթից ոչ կարէ հոգին կեալ.

ի ձեռնհաս Աստուծոյ. և շնորհք Աստուծոյ տուեալ աղօթից ոչ մնան ՚ի հոգին.

Վասն երից պատճառի յաղօթից առաքինեալ մեղաւորին շնորհքն Աստուծոյ հեռանայ ՚ի նոցանէ, մինչ չեն պատրաստեալք ՚ի մեծամեծ մեղս, որ է մահ հոգւոյ.

ԺԹ. Առաջին մեղուցեալ հարկանէ խնդրել զմին խաւար ՚ի նմա. եթէ տատանեալ լինի և բարի. և եթէ աշխարհասիրի և չարի. ապա պղծէ զմիտս և զհաւատս հաւատոյ ուղղել առ Աստուած, զի զատուածայինն ատեաց ձայնէ, և ՚ի բարկութ յանձնեալ. այսպիսին մտաւորական աղօթք երկնաւորականացն տանէ զհոգին, և հրեշտակացն նմանեսցի, և Աստուած տեսանէ զսէր մտաց՝ քան ձայնի:

Ի. Աղօթողն պարտ է զմիտն ժամանակել առաջի Աստուծոյ, և զգուշանալ ՚ի զանազանեալ խորհրդոց և խօսից:

Զի աղօթողութիւն առ՝ խորհրդի զգաստ լինել յաղօթելն. խոնարհութիւն առ՝ ՚ի յուշ ածել զաշխարհային հոգս և զպատճառս. գովութիւն առ՝ ցնծել զհոգին, և լինել երկրաւ անդորր. բժշկութիւն առ՝ մտածել զանօթութ և զխնդութեան իւր.

ԻԱ. Աղօթքն պարտ է ջերմեռանդն սրտիւ՝ խոնարհ հոգւով և մաքուր մտօք, ոչ միայն ՚ի ժամանակի փորձանաց կենցաղոյս աղօթել, այլ և զշնորհս Աստուծոյ ակնկալել ՚ի հոգին. որով կարողանաս մաքրել որ բան որ է յառաքինական երկու արխանաւ, և հասանես ՚ի ծայրն կատարելութեան:

ԻԲ. Աղօթքն այնքան հարկաւոր է ՚ի փրկութիւն, մինչ զի առանց աղօթից ոչ որ չափահաս կարէ փրկուել. Որովհետև ամենայն բարեգործութիւնք մեր ՚ի շնորհացն Աստուծոյ տրդինակերպեն մեզ զփրկութիւն և զհետևս յաւիտենից. իսկ շնորհք Աստուծոյ ոչ տուեալ լինին՝ բայց եթէ աղօթիւք և խնդրուա

ծանիցես․ քանզի ասէ․ Կենդանացուցէք՝ և տուօք ձեռս ձեր, նոյն գտջիք՝ և գտջիք ։ Մատթ. Է. 7։ Կրկին մեք զնոսա միայն աղօթիւք գտանելոց. եւ ոչ միայն, այլ ընդ Աստուծոյ, ընդ այսմ. Այլ ասէ, յաղօթս քանզի Աստուծոյ ... կարողանայ հաւանեալ ... Ի միոյ նոցա ... Աստուծոյ ... ի վերայ ... զանձն իւր ... մարմին եւ ... ի մեղս ... աղօթից ... Աստուծոյ լիցուք ... Աստուծոյ ... առաջնորդ ։

ԺԹ. Աղօթս նախ խնդրելի է զարքայութիւնն Աստուծոյ միայն վասն իւր, եւ ապա զայլ իրս վասն նորա արքայութեան. զի զայն որ ոչ իցէ կարգելեալ ի ձեռն ամենայնի երկնից արքայութեան, կամ ոչ վերաբերի ի փառս նորին, չէ արժան հայցել յԱստուծոյ։

Այսպէս որպէս եթէ այլ խնդրէ զկեանս, կամ զառողջութիւն, կամ զհաւատ, կամ զինչս, պարտ է զամենայն ի ձեռն նորին ձգել Աստուծոյ, եթէ զի խնդրէ զկեանս՝ զի պատշաճագոյն է, զի զառողջութիւն՝ զի մի սնոտեալ ի մեղս անկցի, զաւակ՝ զի զնա ծառայ Աստուծոյ արասցէ, զինչս՝ զի աղքատաց և կարօտելոց բաշխեսցէ։

Սակայն մեք պարտիմք խնդրել զարքայութիւնն Աստուծոյ և զարդարութիւն նորա, և զայլս ամենայն՝ որոց կարօտիմք ոգւով եւ մարմնով ի մարմնի, Աստուած նախախնամ տայ զնոսա. զի նա գիտէ զպէտս և զկարիս մեր՝ առաւել քան զոր խնդրեմք և խորհիմք։

Ի. Խնդրելի է յաղօթս, զի կամքն Աստուծոյ կատարեսցին ի մեզ, և ոչ եթէ կամքն մեր, քանզի ասէ. Ոչ որպէս ես կամիմ, այլ որպէս դու կամիս. Մատթ. ԻԶ. 36։ Եւ յայսմ է հաստատեալ կատարեալ բարութիւն աղօթից և երջանկութիւն մարդոյ. զի վասն այնր աղօթեմք, զի հաճոյ լիցուք Աստուծոյ.

եւ [illegible] [illegible] կամքն Աստուծոյ
կատարեալ ի մէջ [illegible] [illegible] կատարեալ կամքն Աստուծոյ
[illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible]։

ԺԵ. Խնդրելի է յաղօթս՝ զի տացէ մեզ Աստուած զշնորհս ջերմեռանդութեան. զի որպէս [illegible] առնենք. [illegible] ոչ [illegible] [illegible], եւ [illegible] [illegible] ջերմեռանդութեան ոչ [illegible] [illegible]։

Ոչ երկարութիւն բանից առնէ զաղօթս ընդունելի, այլ ջերմեռանդութիւն սրտի. զի Աստուած ոչ ի բանականութիւն աղօթից հայի՝ այլ յօժարութեան նորա։

Որոց [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible]թեան [illegible]՝ այլ [illegible] ի [illegible], [illegible] զի զօրացցին. [illegible] Աստուած [illegible] [illegible] [illegible] սրտի մերոյ, [illegible] [illegible] մեր [illegible] [illegible]։

ԺԶ. Աղօթքն ընծայեսցէ նախ զհաւատս եւ զյոյս. զի եթէ ոչ հաւատայցէ զի խոստմանն Աստուծոյ ճշմարիտ, զոր խոստացաւ տալ խնդրողաց [illegible] թիւնն երկնից, ոչ եւս յուսայ՝ ակն ունել առնուլ ի խնդրել աղօթիցն հայցմանց։

Ընծայեսցէ եւ զսէր. զի թէ ոչ սիրէր զԱստուած [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible], ոչ ցանկայր միանալ ընդ Աստուծոյ. քանզի վախճանականն զխնդրուածն աղօթից՝ է միաւորել զմեզ Աստուծոյ։ Եւ այն լինի սիրով սիրոյ, զի սէրն է յօդ միաւորութեան. [illegible] զի մեզ [illegible] [illegible] եւ [illegible] զմեզ յԱստուծոյ, ըստ այնմ. «Մեղք ձեր որոշեն ի մէջ ձեր՝ եւ ի մէջ Աստուծոյ, եւ վասն անօրէնութեանց ձերոց դարձոյց զերեսս իւր ի ձէնջ՝ զի մի ողորմեսցի.» Եսայ. ԾԹ. 2. Այսու [illegible] յաղօթս խնդրել մեզ թողութիւն, զի [illegible] Աստուծոյ [illegible] ի մեզ։

ԺԸ. Վասնզի [illegible] աղօթքն [illegible] ... [illegible] աղօթքն [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ... [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

ԺԹ. Եկեղեցին՝ [illegible] [illegible] [illegible] մարդոյ. ի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] հրեշտակաց [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և աղօթելով.

Ի. Զոր ինչ ի աղօթարան եկեղեցւոյ, և այսն [illegible] թեան կարօտելոց՝ այսինքն՝ առ [illegible] [illegible] գործութիւնք, բայց պաշտամանին մարդոյ՝ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] հրեշտակաց.

ԻԱ. Եկեղեցին որ առ Աստուած՝ կարելոյ է ամենայնի և իւրաքանչիւր մարդոյ. որովհետեւ ամենայն մարդիկ ընդ կարեօք անկեալ, ոչ կարեն յամենայն վիճակ օգնել միմեանց, վասն որոյ կարօտին օգնականութեան ամենազօրաւորին Աստուծոյ, որ միջնորդութեամբ աղօթից կարէ ունել ձեռնտու.

Այս անգրգայս աղօթել է անօգուտ, զի չունի [illegible] կրկին ի տեսանել զկշռութիւն մեր, և ոչ ունելն ի յանել զպարագաներ մեր, և ոչ զօրութիւն ինչ առ ի լինել մեզ օգնական.

Այս գեղ կարգեալ է [illegible] [illegible], [illegible] թէ մեծ ամբարշտութիւն, զի գեղը են [illegible] նամի մարդկան և [illegible] Աստուծոյ.

Իսկ առ հրեշտակս կամ առ սուրբս աղօթականել թէ և իցէ կարելի, բայց ոչ հարկաւոր, զի և նոքա առանց հրամանի Աստուծոյ ոչ կարեն օգնել.

Այսպէս սպաս է յամենայնի առ Աստուած աղօթել, զգուշ և զգուշութեամբ մեր առաջի նորա սիրել, զի նա է մեզ բարերար և խնամածու [illegible].

ւել քան զհոգս՝ քանզի զհոգս ։

Աղօթքն որ ոչ ատողեն՝ մեղս զարդ յաղթահարու-
թեան և ՚ի խնամոցն Աստուծոյ. որ եթէ ապաշար որ
կեցէ, կարօտանան զարդարութեան խոր, զհամբերութիւն
որ պահէ զմարդ ՚ի շնորհն Աստուծոյ. և եթէ մեղու-
ցեալ որ կեայ՝ ոչ կորնչէ. քանզի ՚ի մեղացն փրկէ և զատ-
ղիրանաց, զի ատողութիւնք ապաշխարութեան ՚ի ձեռն ողորմութեան։

Գործելովն Աստուծոյ են հեղեալ զբարի ապաշխարութեան
ծառայեալ յանշնորհէ՝ այլ որպէս ողորմութեան ասէ ՚ի մեր
յեղեալ զլոյս, այսպէս ողորմ են ատողեն յօժարութեամբ
մտեալ զայրացուցանեն Աստուծոյ. զի ատողութիւն է այլ
մեծագոյն և անձին հոգւոյ։

ԽԹ. Ընդունելութիւն ՚ի ատողութեան խրատուց հեշտեն
կեղծաւորն. հաւանեցուցանէ. եթէ առ Աստուծոյ պահպանու-
թեան աղօթիւք, և զատ մոլորութեան ատողութեան խորհրդոյ
բերէ. զի խնամութիւն հոգւոյ զեղծ առ Աստուծոյ երբեմն
յապաւանէ խոր. այլ եթէ ոչ զերծ մնայ է նոյն առ
զատղեալն զոր ընդ անձնեալն իւր ատելի. զանազան գործոց թէպէտ
նորա յերկրաւոր խնդ ոչ ձգեալ. Նա ամենայն ամբարշտութեանց առ-
նէ. քանզի Աստուած ատողութիւն ատեաց, և խրատէ
զնոսա չարութեամբ, բայց ասէ. «Ո՛վ որ այս
աշխարհի զեղծանելոյ խորհուրդ. հաւատոյ ասողութեանց
որ կարդան առ նա ։ դ Սաղմ. ՃԽԴ. ԺԸ»

Ապա որ ոչ ատողեն առ Աստուած. փոխարինութեան
քան զմեծագոյն է, անհամար խնամոցն Աստուծոյ, այնպէս
պահպանէ և ապաշխարողաց առ բարեբարոյն իւր. զի պատուիրան
առնէ և մեղեալ, և զուրախ բարերար ոչ մոռանայ և
ոչ փառաւորէ։

Ծ. Այս է մեծն եթէ ոչ խնդրեն զԱստուած. հա-
մար է՝ եթէ ոչ աղօթէ, խաւարէ եթէ ոչ լսէ պատուիրա-
նացն Աստուծոյ, մեռեալ է՝ եթէ ոչ սիրէ զԱս-
տուած. թշնամի է Աստուծոյ՝ եթէ սիրէ զայն զոր
ատէ Աստուած. ամբարշտութիւն է խնդրել յԱս-

տուածոյ զայն ինչ զոր ոչ կամի Աստուածն [illegible]

ԼԶ. [illegible]

ԼԸ. Աղօթաւորն. թէ սիրով և ջերմեռանդ [illegible] և բարեպաշտութեամբ. [illegible]

ԼԴ. Յաղօթս պարտ է խնամաւորութեամբ [illegible] տարբերել զգաստ, և 'ի միտ առնուլ [illegible] Աստուածոյ [illegible] ոչ [illegible] թէ [illegible] յաղօթից՝ բայց յայլ [illegible] և ծանրութեան [illegible] 'ի [illegible] զօր [illegible] 'ի միտս, [illegible] ղօթից, կամ անպատշաճ արարցեն.

Ուստի որ յաղօթելն զգայ զծանծրութիւն և՝ ըղձութիւն ինչ, ծանիցէ թէ այն է [illegible], և մի՛ երբեք թողցէ զաղօթիցն, այլ զօրանալ [illegible] 'ի Քրիստոս՝ հայցելով զօգնութիւն 'ի Տեառնէ և Աստուածոյ՝ որ մերձ է առ այնոսիկ որ [illegible] խնդրեն [illegible] հաստատ յօգնութիւն, և [illegible] չքնաղ.

ԼԵ. Յաղօթս պարտ է երկուս կցուցանել կրօնաւոր [illegible] բարեկամութիւն, զարտաքին [illegible] և [illegible] 'ի [illegible] թեան [illegible]

և [illegible]

ԼՉ. [illegible]

[illegible]

ԼԸ. [illegible] [illegible] ցեն, և զոր առնուն՝ անկորուստ պահեսցեն, [illegible] [illegible]

[illegible] կի շնորհէ, զի մի կարծմունս թեամբ վհատեալ [illegible]

ԼԹ. [illegible] նեն, կամ անազան կատարեն զնոսա, զի փորձիւ [illegible] կատարին, զի զխաւէն զանձուց յասոյ նոցա. այլ և [illegible]

[illegible]

[illegible] 'ի յաւիտենութեանն է իբրեւ [illegible] [illegible] իբրեւ [illegible] [illegible] է [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] աստուած, զի մի՛ թողցէ [illegible] 'ի կամս [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'ի [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] քան [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է [illegible] քան մերոց զԱստուած բարեկացուցանել, և 'ի յաւ [illegible] [illegible] 'ի գժոխս. այս ոչ է զմահ անձին [illegible], այլ [illegible] [illegible] [illegible] տանել. թէ [illegible] յօժար է մահու [illegible] քան 'ի մեղս [illegible] [illegible].

Այսպիսի խնդիր յառաջ գայ 'ի պատճառս ջերմե- ռանդութեանց սիրոյն Աստուծոյ, որ յայտնէ մահու, [illegible] [illegible]. «Հաւան է իբրեւ զմահ սէր.» Երգ. Ը. 6. Այսպիսի մարթանօք Աստուած առաւել 'ի [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] Յաւելցուք աստ սակս [illegible]՝ [illegible] [illegible], եթէ հոգւոյ որ [illegible] բարիքն և եթէ [illegible]՝ զորս խնդրէ որ յԱստուծոյ. [illegible] որ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Թիւն աստուածպաշտութեան [illegible] է [illegible] [illegible] առնել զնոքօք ։ Այս որ աղօթէ և [illegible] Աստուծոյ, հարկ է և յիւր կողմանէ ջանալ՝ որպէս և կարէ, զի ընկալցի պատարագութիւն խնդրուածոյ նորա։

ԽԲ. Աղօթելն կարեւոր է [illegible] յորժամ [illegible] թիւն աստուածային շնորհաց [illegible] [illegible] խնդրուածոց. Այսպէս որ աղօթիցէ առանց [illegible] [illegible] և [illegible] յարատեւ [illegible] օրինակ, և խնդրիցէ է [illegible]։

Այս է որ ասէ [illegible] [illegible] ոչ [illegible] ժամ աղօթիցն է [illegible] օրինակ [illegible]։ Այս է որ ասէ [illegible] և ոչ [illegible], այսպէս ժամ աղօթիցն է ի մահուան [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] խնդրուածոց։

Այս է որ ասէ [illegible] [illegible] ոչ [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] խնդրելն և ոչ [illegible] ի [illegible] Աստուծոյ [illegible] [illegible]. [illegible] Աստուած [illegible] [illegible] ի [illegible] և [illegible]։ Արդ [illegible] խնդրուածն [illegible], [illegible], և Աստուած [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] [illegible], [illegible] Աստուծոյ [illegible] [illegible] . Մ. 55 ։ [illegible] և [illegible]. և [illegible] [illegible] զԱստուած [illegible] [illegible] [illegible] ի [illegible] ։ Ա. Թեսաղ. Ը. Դ ։ [illegible] է [illegible] խնդրել յԱստուծոյ, որ [illegible] [illegible], [illegible] պատարագութիւն խնդրոյն [illegible] [illegible] Աստուծոյ ։

ԽԳ. Մաքուր է և յաղօթս [illegible] [illegible], զի է որ ասէ զՏէրունական և զշնորհս խնդրելոյ [illegible], [illegible] [illegible] Հայրապետ ։

Այս է որ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ազօթից, զի աղօթք առ ի [illegible] բազմապատկութիւնք :

ԺԶ. [illegible] ՚ի ժամ [illegible] [illegible]

[illegible] և [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] և [illegible]

[illegible] և [illegible] 'ի [illegible]

[illegible] և [illegible] է [illegible] որ [illegible] 'ի [illegible]

Ծ. Աստուած երբեմն յառաջադրէ մեզ զպատիժս ընդհանրականս, բայց թողու խնդրել աղօթիւք յԱստուծոյ ՚ի ձեռնտուութիւն զոր պարտաւորիմք առնել. և կամ անձնականս ՚ի մարդկանէ վտանգաւորս և [illegible] զարժանաւորութեան նոցա. թէ մեք և մերք և մերձաւորք [illegible] են ՚ի գործ դնել.

Այլ ինչ ևս պարտ է աղաչել զԱստուած՝ զի [illegible] առաքինութեանց մեզ տացէ և կամս. բայց զգուշ. «Ուսո ինձ առնել զկամս քո, զի դու ես Աստուած իմ.» Սաղմ. ՃԽԲ. 9։ Եւ թէ՝ «Ցոյց ինձ ճանապարհ յոր գնացից.» Սաղմ. ՃԽԲ. 8։

Եւ երկրորդ՝ զխնդրել առ խոստովանահայրս, որք համարին իբր թարգմանք աստուածային կամաց. խոնարհութեամբ հայցանել ՚ի նոցանէ, և ուսանիլ զեղանակ կատարելութեան քրիստոնէի, որպէս ուսոյց Պօղոս. «Մուտ ՚ի քաղաքդ. և անդ ասասցի քեզ՝ զինչ քեզ պարտ իցէ առնել»։ Գործ. Թ. 7։

Զի թէպէտ Աստուած եցոյց Պօղոսի զկամսն ընդհանրականս, այլ եթող ՚ի ձեռնհասութիւն [illegible] առաքելոյ զմասնաւորութիւնն. [illegible].

Վասնզի ով ոք և իցէ, կարօտի օգնականութեան առաջնորդաց աղօթից, և առաջնորդութեան խորհրդոց և խրատուց առաքինի արանց. որպէս զի կարասցէ գնալ անվթար զճանապարհն քրիստոնէից, զոր յառաջադրեալ է Աստուած ՚ի յաւիտենից. զի բաց աստուածայայտնից՝ նախախնամութիւնն կատարի աղօթիւք ընդ յառաջադրութեանն Աստուծոյ։

Բանզի [illegible] իւր Աստուած այնպէս կամի և սահմանէ, զի աղօթիւք և միջնորդութեամբ ոմանց տացէ մեզ. որպէս յայտնութեամբ հրեշտակի Աստուծոյ զառաքինին սահէր Պօղոս՝ չլինել վնաս անձին ումեք. Գործ. ԻԷ. 22։ Իսկ մինչ նաւուղեկքն փախչել կամէին, ասէ ցհարիւրապետն և զզօրականսն.

«Եթէ ոչ դոքա մնան 'ի նաւիդ՝ դուք ապրել ոչ կարէք :» Գործ. ԻԷ. 31 : Այս բան սուրբ առաքելոյն ոչ երկմտելոյ ընդ տեսիլն, այլ հաստատելոյ ըզնոյն՝ գործադրութեամբ կարգի իրացն. զի, Թէպէտ Աստուած շնորհեաց Պօղոսի զամենեսեան որ էին 'ի նաւի անդ, այլ ոչ առանց սատարութեան նաւաստեաց :

ԾԱ. Նմանայն արարածական բնութիւնք քարոզեն մարդկան զերիս զայսոսիկ բանս. ընկալ, հատո, և երկիր. այս է՝ ընկալ յԱստուծոյ զշնորհս, հատո զպարտս գոհութեան, և երկիր յապերախտութենէ :

Նա որ խցեալ զականջս հոգւոյն առ ձայնս բնութեան՝ աղօթիւք ոչ խնդրէ յԱստուծոյ զշնորհս, կամ ոչ գոհացող լինի վասն ընկալեալ բարեացն, կամ ոչ երկնչի յապերախտութենէն Աստուծոյ՝ որ դատի զանշնորհակալս, արժանապէս պատժի յԱստուծոյ՝ իբրև ծառայ չար և վատթար :

«Ի նեղութեան խնդրեմ ես առ Տէր կարդացի, և առ Աստուած իմ աղաղակեցի : Լուաւ ինձ 'ի տաճարէ սրբոյ իւրմէ ձայնի աղօթից իմոց, և աղաղակ իմ առաջի նորա մտցէ յականջս նորա :» Սաղմ. ԺԷ. 7. 8.

«Երիս ժամս յաւուր գնէր ծունր և կայր յաղօթս,» Դանի. Զ. 10.

«Զամենայն ինչ զոր և խնդրիցէք յաղօթս հաւատովք՝ առնուցուք :» Մատթ. ԻԱ. 22.

«Իբրև եհաս 'ի տեղին՝ ասէ ցնոսա. յաղօթս կացէք չմտանել 'ի փորձութիւն :» Ղուկ. ԻԲ. 40.

«Մեք աղօթից և պաշտաման բանին հպատակ լիցուք :» Գործ. Զ. 4.

«Յուսով խնդացէք, նեղութեան համբերեցէք, աղօթից ստէպ կացէք :» Հռոմ. ԺԲ. 12.

«Որ յաւուրս մարմնոյ իւրոյ՝ աղօթս և պաղատանս առ այն որ կարողն էր ապրեցուցանել զնա, ուժգին գոչմամբ և արտասուօք մատուցանէր. և լուեալ լինէր առ լաւութեանն :» Եբր. Ե. 7.

«Զոր ինչ հայցեսցուք ըստ կամաց նորա, լսէ մեզ :» Ա. Յով. Ե. 14.

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՊԱՀՔ

Ա. Յետ խօսելոյ մեր զաղօթից՝ ոչ բանիւ բերէ առել ինչ և զպահոց, առ որ պիտոյին միջին բարեք. այսինքն՝ առողջութիւն մարմնոյ և զօրութիւն անձին, որովք լինի ծառայութիւն և պահեցողութիւն: Զի որ առողջ է և զօրաւոր, կարէ նա պահել կամ ժուժկալել ՚ի պարարտ և ՚ի հեշտալի կերակրոց և ըմպելեաց, առ ՚ի ճնշել զմարմինն և մահացուցանել զախտաւոր կիրս և զանկարգ ցանկութիւնս զգայական բաղձանաց, որպէս զի կարասցէ մաքրացուցանել զանդամս մարմնոյ իւրոյ ՚ի ծառայութիւն Աստուծոյ. որպիսի է սպասաւորել հիւանդաց, յայց ելանել բանտարգելոց, Թաղել զանտերունչ մեռեալս, գնալ յուխտ ՚ի սրբազան տեղիս, և ևս համբերել վշտաց և ճգանց, մինչև տալ զմարմինն ՚ի գան ՚ի բանդ և ՚ի մահ վասն սիրոյն Աստուծոյ. այլօք և նմանեօք սոցին նուաճեալ հնազանդի մարմինն կամաց հոգւոյն:

Զի որպէս ՚ի զօրանալն մարմնոյ կերակրովք՝ տկարանայ հոգին, նոյնպէս և ՚ի տկարանալն մարմնոյ պահեցողութեամբ՝ զօրանայ հոգին, ըստ այնմ. «Յորժամ տկարանամ, յայնժամ զօրանամ:» Բ. Կորն. ԺԲ. 10: Արդեամբ պարտ է ճնշել զմարմինն ծոմով պահեցողութբ և ժուժկալութեամբ, զի հլու հպատակութեամբ ծառայեսցէ Աստուծոյ մինչև իսպառ:

Բ. Հարկ ՚ի վերայ կայ ամենեցուն ամբողջ պահել զկանոնական պահեցողութիւնս, զոր կարգեաց սուրբ եկեղեցին: Իսկ եթէ ոք զպահս իբրև աւելորդ և անօգուտ ճգունս վարկուցեալ գայթակղեսցի, և զայլս գայթակղեցուսցէ, մեծապէս մեղանչէ,

զի դատի զսուրբ հոգին՝ որք հոգւով աղտով կարա-
գաղրեցին զկանոնս եկեղեցւոյ :

Գ. Մարդս պահեցողութեամբ հատուցանէ ըզ-
պարտս իւր զոր ունի Աստուծոյ վասն մարմնոյ իւ-
րոյ, և կատարէ զգործ արդարութեան. Քանզի Աս-
տուած իբրեւ գերագոյն տէր՝ զոր ինչ ետ մեզ ըզ-
բարիս՝ խնդրէ 'ի նոցանէ զտասանորդս, որ է նշան
տէրութեան նորա. զի տեարք երկրին կատարել
պահանջեն զհասս կամ զհարկ 'ի հպատակաց իւրեանց,
և որք զլացին հատուցանել՝ ապստամբք համարին :

Այսն որոյ պարտ է զհաս կամ զհարկ մարմնոյն
որ է պահեցողութիւն՝ մատուցանել Աստուծոյ, որ
է տէր մեր և բարերար, ըստ այնմ. «Ո՞ ինչ ունիս
զոր ոչ լիցէ առեալ. և եթէ առեր՝ զի՞ պարծիս իբ-
րեւ չառեալ :» Ա. Կորն. Դ. 7.

Դ. Պահեցողութեամբ կատարի և զգործ սիրոյ. զի
մինչ կամակոր յօժարութիւն ճնշէ զմարմինն, ցուցա-
նէ յանձին իւրում զկատարեալ սէրն Աստուծոյ. և այս
քննի նախ պահօք, ապա այլովք ծառայութեամբ մարմնոյ :

Ե. Պահքն ոչ միայն անկ է ճաշակելեաց. այլ
ինքն բերանոյն՝ հեռի լինել 'ի պարապոր խօսակցութեանց,
այլ և ամենայն զգայութեանց :

Քանզի վախճան պահոցն՝ է մաքրութիւն մտաց
և սրբութիւն սրտի, զորս և կարեն բծանազել. ան-
սութիւնն աչաց, լռութիւնն ականջաց, հրաժա-
ռութիւնն ռնգաց, և զգացուածն շօշափելեաց, նը-
մին իրի հարկ է և 'ի մերոյ նոցա զօրէնս պահոց կար-
գել՝ ըստ իւրաքանչիւր սահմանի. Այսն զի անօ-
գուտ իմն է միայն բերանով պահել, և այլովք զգա-
յութեամբ անզգոյշ լինել 'ի պատահմանս մեղաց. Ա-
րժան պահելի է ոչ միայն 'ի պղտորոր կերակրոց, այլ
և յամենայն առթէ մեղաց :

Զ. Գիտասցեն և ամենեքեան՝ որք պահեն [illegible]

անխափան երանեն. որպէս ժլատն պահէ՝ զի մի՛ ծախեսցի դրամն, կեղծաւորն պահէ՝ զի գովեսցի 'ի մարդկանէ, ախտաւորն պահէ՝ զի մի՛ մարմինն վտանգեսցի, աղքատն պահէ՝ զի ոչ ունի կերակուր: Այսպիսիք պահեն վասն անձանց իւրեանց և ոչ վասն Աստուծոյ. այլ սակայն պահքն պարտ է լինել առաւելապէս միայն 'ի փառս Աստուծոյ:

Է. Պահեցողութիւնն ոչ միայն հարկաւոր է հոգւոյ, այլ և մարմնոյն է՝ օգտակար և պիտանի, զոր և բժիշկք պատուիրեն պահել պահս վասն առողջութեան անձին: Այլա որ տրտունջ բառնայ զսահմանական պահոց սուրբ եկեղեցւոյ, և անձնատուր լինի զեղխութեամբ 'ի կերակուրս և յըմպելիս, ոչ միայն վնասէ հոգւոյն՝ նկուն առնելով բանաւորութեան կրից, այլ և մարմնոյն՝ ենթարկելով զանազան ախտից և հիւանդութեանց: Տես զապաշխարութեան և 'ի վերայ որկրամոլութեան (Հփ. Բ. յերես 64):

«Եա 'ի նեղել նոցա քուրձ զգենուի. խոնարհ առնէի պահօք զանձն իմ. և աղօթք իմ 'ի ծոց իմ դարձցին:» Սաղմ. ԼԴ. 13:

«Դարձարուք առ իս յամենայն սրտէ ձերմէ, պահօք, լալով. և կոծելով.» Յովէլ. Բ. 12:

«Յորժամ պահիցէք՝ մի՛ լինիք իբրև զկեղծաւորսն տրտմեալք. որ ապականեն զերեսս իւրեանց, որպէս զի երևեսցին մարդկան թէ պահեն:» Մատթ. Զ. 16:

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆ

Ա. Զկնի աղօթից և պահոց խօսելի է և վասն գործոյ ողորմութեան, որ լինի արտաքին և առաջական բարեօք, այսինքն ընչիւք, այս է՝ կերակրել զքաղցեալս, զգեցուցանել զմերկս, վճարտուր լի-

նել օտարաց . ապաւինել զգերեալս, ձեռն ածել ակարաց կարօտելոց, որովք հաստատեմք մարդն պարապոս, զոր պարտի Աստուծոյ յընչից իւրոց :

Բ. Այս թէպէտ գործ ողորմութեան հայի առ մարդ կարօտեալ, սակայն վախճանական դիտումն տուողին առ Աստուած գոլով ուղղեալ, իբրեւ իւրոյ ինքեան համարի Աստուած . ըստ որում դիտումն վախճանին՝ առաջին է 'ի պատճառս գործոց, ըստ այնմ . «Որովհետեւ արարէք միում յեղբարցս այսոցիկ փոքրկանց՝ ինձ արարէք :» Մատթ . ԻԵ . 40 :

Գ. Դիւրաւ բերին մարդիկ 'ի գործ ողորմութեան՝ քան աղօթից և պահոց . քանզի ծիգն և աշխատութիւն պիտի 'ի վանել զձանձրոյթ և զտաղտկութիւն անձին 'ի յաղօթելն, և զպահել զբաղձանս համադամ կերակրոց 'ի պահելն . իսկ ողորմութիւնն ոչ խնդրէ աշխատութիւն, այլ միայն կամեցողութիւն առ 'ի բառնալ զկարօտութիւն ընկերին :

Նա զի՝ աղօթք և պահք են նուէր հոգւոյն և մարմնոյն, որք են բուն և էական մասունք մարդոյ, իսկ ողորմութիւնն է նուէր ընչից՝ որք արտաքոյ են մարդոյ : Սակայն այր ողորմած ընդ արտաքին ինչս պարտ է և զսիրտ և զկամս իւր մատուցանել . զի յայնժամ է ողորմութիւնն ընդունելի, յորժամ ձեռամբ սրտին բաշխի :

Քանզի ոչ հաճի Աստուած ընդ ողորմութիւնն, եթէ ձեռն տայ և սիրտն զլանայ . զի Աստուած ոչ 'ի ձեռս հայի՝ այլ 'ի սիրտ տուողին :

Աստի ողորմութիւնն յայնժամ բարձրագոյն պարծի առ դատաստանաւ, յորժամ յարակից է նմին միտք զուարթ և կամք յօժար, ըստ այնմ . «Զզ-տուրս զուարթառատս սիրէ Աստուած :» Բ . Կորն . Թ . 7 :

Դ. Ի գործ ողորմութեան շարժի մարդ, ոչ միայն 'ի սիրոյն Աստուծոյ՝ այլ և 'ի բնութենէ իւրմէ .

զԱնձինս՝ որոց խոստացեալ է բարեկարգ, բնակակցու-թեամբ բերել զՓրկչական ընկերութիւն. իսկ 'ի գործ ածելոյ և պահեցողութեան անձնեցելին շարժմամբ միայն 'ի սոյն բնոյն Աստուծոյ, և ոչ երբէք 'ի բնութենէ :

Քանզի ամենայն որ 'ի բնութենէ իւրմէ սիրէ և խնդրէ զհանգիստ և զզուարթութիւն անձին. իսկ առ 'ի կալ յաղօթս, և 'ի հեշտալի կերակրոց հրաժարել՝ ոչ յբերէ բնութեամբ :

Այս միայն 'ի սիրոյն Աստուծոյ շարժի մարդ-ասա-խոսն առնել զանձն իւր աղօթիւք և պահօք :

Ե. Զայն տուրս արժան է կոչել ողորմութիւն, որ 'ի սէր Աստուծոյ լինիցի կարօտելոց յարդարակա-նելով՝ ընդ չափու կարողութեան, զուարթագինս ամենառատաձեռն, անյապաղ և 'ի ծածուկ :

Զ. Գործ զթութեան շահի բար բաղձից և բաւ-կարեաց. զի եթէ որ ոչ ունիցի զողորմութիւն ընկեր՝ լիաձեռն կարկառել տուրս կարօտելոց, այնչափ քեռչ տացէ, որչափ միանգամ կարող գտանի, ուստի ասէ Տէրն մեր. « Որ արբուսցէ միում 'ի փոքրկանցս յայսցանէ բաժակ մի ջուր ցուրտ միայն յանուն աշ-շակերտի, ամէն ասեմ ձեզ, ոչ կորուսցէ զվարձս իւր » Մատթ. Ժ. 42 :

Է. Ի քաղաքական ատենի պատժեն զաւազակս զգողս և զյափշտակողս, այլ ոչ զագահս և զանդգու-թիս. իսկ Աստուած ոչ միայն զգողս և զյափշտակո-ղս պատուհասէ, այլ և զագահս և զանդգութս :

Քանզի ագահն զբարին հասարակաց ընկերաց բաղձանօք ժողովեալ՝ ընդ սրտի իւրում ամփոփա-հետա առնէ. և անգթութն զողորմութիւնն առա-նագրեալ յաշխարհէ՝ զմարդիկ 'ի կարօտութեան սպանանէ. ապա իրաւամբ պատուհասակոծ լինին վաղ կամ անագան՝ յաստուածային արդարութենէ :

Ը. Ոչ զերծանին 'ի դատաստանաց և. նոքա, որք

Թէպէտ ողորմած են առ աղքատս, սակայն բազումս մատուցանեն երգեցողաց և խաղալկաց-պարուաց և զոսկի ՚ի գինարբուս և ՚ի խնճոյս։ Բանիւ ընկե-նեալ որ բարկն՝ որ պարգևեալ է նոցա յԱստուա-ծոյ ՚ի սնուցումն հոգևորաց բարեկարգ մտաց կարգապահութեանց, յանցանեն և ՚ի մտառատուկար իրս չա-րաչար ՚ի գործ դնեն, ըստ այնմ. «Ոչ է բարւոք առ-նուլ զհաց մանկանց՝ և արկանել շանց»։ Մատթ. ԺԵ. 26։

Այսոքիկ առաւել ևս պատժոց արժանի դատաստանին նո-քա՝ որք անողորմ են առ աղքատս, և առատաձեռն ՚ի սատանայական խաղս և ՚ի զեղխութիւնս։

Թ. Մնացելքն ՚ի չարիս մի յուսասցին բնաւ ողոր-մութեամբ և տրովք հասանելոյ փրկութեան։ Քանզի յանդգնութիւն է յուսալով յարդիւնս ողորմու-թեան՝ անխտիղճ մեղանչել, կամ ոչ դառնալ ՚ի մեղաց. զի ողորմութիւնն ոչ է կաշառ թիւրիչ իրաւանց, կամ խափանիչ արդարութեանն Աստուծոյ։

Այո՝ ողորմութիւնն քաւէ զմեղս, և գիջուցանէ զբարկութիւն Աստուծոյ, սակայն ենթադրէ ունել զկա-տարեալ զզջումն և զխոստովանութիւն, զապաշխարանս ևս զաղօթս և զպահեցողութիւն։

Նաև զի Աստուած ոչ միայն է ողորմած՝ այլ և արդար. զի որ ասացն թէ՝ տուք զողորմութիւն և ամենայն ինչ սուրբ է ձեր, և թէ՝ զողորմութիւն կամիմ և ոչ զպատարագ, նոյնն ասաց. «Եթէ ոչ ա-պաշխարիցէք ամենեքեան նոյնպէս կորնչիցիք»։ Ղուկ. ԺԳ. 3։

Ուրեմն պարտ է տալ զողորմութիւն կարօտելոց, այլ ոչ երբէք զանց առնել զկատարեալ զզջմամբ և զխոստովանութեամբ, զաղօթիւք և զպահեցողութբ։

Զի թէպէտ մի միայն չար բաւական է կորուսա-նել զհոգի մարդոյ յաւիտեան, բայց չէ բաւական մի միայն բարեգործութիւն հասուցանել զնա ՚ի

վրիպութիւն. զի ըստ առածին իմաստասիրաց, բարին առաւել լինի յամբողջ պատճառէ; իսկ չարն՝ յինչ և իցէ պակասութենէ.

Այսպէս ծննանի կենդանին զուգընթացութիւ բազում պատճառաց, բայց կարէ մեռանիլ 'ի միոյ պատճառէ.

Ժ. Ողորմութիւն ողորմութեան առաւելագոյ- թուի ճոխապայծառ ճառել. որովհետև կարէ իւրաքանչիւր ոք յանձին իւրում փորձել զօգուտն նորին

Պանծալի և բազում մեղաւորք պատճառաւ ողորմութեան՝ զորս եառուն աղքատաց և ամեն Աստուածոյ սպասաւորաց, աղօթիւք և խնդրուածովք նոցա արժանացան աստուածային ողորմութեան և շնորհաց, դարձան 'ի մեղաց իւրեանց և արդարացան.

Բազումք եւս 'ի սրբազանից և 'ի վկայից առաքեալք և ողորմութեամբ զերծան. Հիւանդք գտին զառողջութիւն, փորձանաւորք զելս, անկեալքն 'ի ձախողութիւն՝ զյաջողուածս բարեաց. Եւ ոչ միայն այսչափ, այլ և մեռեալք ընկալան զկենդանութիւն, որպէս բարեպաշտուհին Տաբիթա՝ վասն աղաչանացն աղքատաց որոց առնէր ողորմութիւն, կենդանացաւ 'ի մեռելութենէ 'ի ձեռն սրբոյն Պետրոսի. Գործք. Թ. 41.

"Զմեղս քո ողորմութեամբ քաւեսջիր. և զանօրէնութիւնս քո գթովք տնանկաց." Դան. Դ. 24.

"Եղերուք գթածք՝ որպէս և Հայրն ձեր գթած է." Ղուկ. Զ. 36.

"Զի քաղցեայ և տայիք ինձ ուտել. ծարաւեցի՝ և արբուցէք ինձ. օտար էի՝ և ժողովեցէք զիս." Մատթ. ԻԵ. 35.

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱՂՕԹՔ, ՊԱՀՔ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆ

Ե. Երրեակ ազգ են բարեգործութեանց, որք կարեւորք են քրիստոնէին առ 'ի պրծիլ 'ի մեղաց, և

հասանել յաւիտենից կենաց, այս է աղօթք՝ պահք և ողորմութիւն ։

Երրեակ ազգ են և թշնամիք, որք ջանան արգելուլ զբարեգործութենէ, և զրկել 'ի յաւէրժ կենդանութենէ, այսինքն է՝ սատանայ, մարմին և աշխարհ ։

Սատանայ՝ ներքին թշնամի, որ դրդէ զմարդիկ ազգի ազգի խաբուսիկ հնարիւք յետս կալել յաղօթից ։ Բանզի արկանէ 'ի միտս աղօթողին զաղտեղի խորհուրդս, անհամբերութիւնս, զաշխարհային հոգս, և կամ ցրուէ և պղտորէ զմիտս նորա մտածութեամբ կամ տրտմութեամբ, կամ թերահաւատութեամբ, այլովքն հանդերձ ։

Մարմին՝ կցորդակից թշնամի, որ անդադար բռնադատէ զհոգին կատարել զհաճոյս իւր՝ քան զկամս Աստուծոյ, խորշեցուցանէ 'ի պահոց պատճառելով զանկարութիւն իւր, կամակից լինելով առնէ զհոգին խձղել զորովայնն հանապազօր փափուկ կերակրովք ։

Աշխարհ՝ արտաքին թշնամի, որ հրապուրէ զնոսա վայելչութեամբն զերկրաւորս և ելթ խորհել. առաջի առնէ զմեծութիւն, զփառս, զբազմազան փափկութեան ։ Ջանայ ամփոփել զձեռս ողորմածաց յաղքատաց և 'ի կարօտելոց, որպէս զի ձրիս ընչիւք վայելեսցեն 'ի կեանս կենցաղոյս, և մի՛ իւիք պահս գտանիցին ։

Եւ յայսոցիկ մշտամարտ թշնամեաց առաւել քան զայլս մնասին նոքա՝ որք նուաճայլեն և յողդողդուն 'ի բարեգործութեան ճանապարհին ։ Իսկ մինչ յարատեւեն 'ի գործս բարիս, լինին աղաղաքայլ և անսայթաք . և իբրեւ քաջ զօրականք առ ոտն հարեալ զզօրութիւն թշնամւոյն՝ զյաղթանակն առնին քաջութեան ։

Եւ որովհետեւ ամենայն ինչ յանկատարութենէ 'ի կատարելութիւն դիմէ, և ամենայն գործ 'ի բա-

կարգամբ քնոյ դժուարին, բայց հեռահեւոյն գործի մայելչաբար և դիւրութեամբ, առաւ մի մխտանեցին նորա՝ որք չեն ունակացեալ ի բարեգործութեան՝ յորժամ ընդ առաջ եղանէ դժուարութիւն ինչ կամ թերութիւն ի գործել ինչ, խափանեն զառաջին յառաջանալ ի նմին, մինչեւ ընտել նոցա ընդ ի սովորութ :

Օգնէ և յարմարութիւն որ է ստանալ. զի զատակելն բազում դժուարութիւնս կրեն, և բազում վախճանի զգործեն հաճոյս, եւ յորժամ անձանձիր աշխատասիրութեամբ հնարաւոր ապահովեն, այնուհետեւ գործեն դիւրութեամբ և անվրէպ :

Բ. Կատարեալ երբեմն զյօժարութիւն կամաց մարդոյ, որ հաստատեալ է ի գործել զբարի ինչ, ընդունին ի ուրոյն գործոյ. որպէս զյօժարութիւնն Աբրահամու ի պատարագել զիսահակ զորդի իւր՝ ընկալաւ կատարեալ իբրեւ զգործ կատարեալ: Ծն. ԻԲ : Այսպէս և զյօժարութիւնն իւրաքանչիւր կանանց որք կամեցան օծանել զմարմինն Տեառն Յիսուսի, ընկալաւ իբրեւ զգործ լրացեալ :

Այնպէս ի ուրոյն գործոյ ընդունի ստացած բայօժարութիւն հիւանդաց՝ որք փափագին աղօթել ջերմեռանդութեամբ, և չքաւորաց՝ որք կամին տալ ողորմութիւն կարօտելոց, և տկարաց՝ որք բաղձան պահել պահս :

Բայց և երբեմն ընդ յօժարութեանն կամաց խնդրէ և զգործն. որպէս զհաստատուն կամս որդւոցն Զեբեդեայ առ ի ըմպել զբաժակն մահու ոչ բաւական համարեցաւ Տէրն, այլ կամեցաւ զի կրիցեն եւս արբցեն, որպէս և արարին իսկ, մինն վկայական արեամբ և միւսն մշտաչարչար ճգնութեամբ :

Ուստի ոչ կարէ գործով կատարել զաղօթս՝ զերկրպագութիւնս, զպահս և զողորմութիւնս, մի զանց

տանիցէ. յուսացեալ թէ իցէ բաւական միայն յօժարութիւնն կամաց: Այլ նա՝ որ ոչ կարէ գործով կատարել, մի՛ վհատեսցի թէ զրկեցաւ 'ի վարձուց. զի Աստուած իբրեւ զգործ արժանի վարձուց ընդունի երբեմն զպատրաստութիւն եւ զյօժարութիւնն բարեմիտ կամաց՝ յորժամ է հաստատուն:

Գ. Կատարելութիւն մարդոյ կայանայ 'ի սիրելն զԱստուած. եւ նշան սիրոյն Աստուծոյ են գործք բարիք, որք վերաբերին կամ առ Աստուած, կամ առ ինքն, կամ առ ընկերն: Առ Աստուած վերաբերին աղօթք, զի ունի առարկայ զԱստուած. առ ինքն վերաբերի պահքն, զի ունի առարկայ զմարմինն, առ ընկերն վերաբերի ողորմութիւնն, զի ունի առարկայ զողորմութիւնն մարդոյ:

Բայց որովհետեւ աղօթք, պահք եւ ողորմութիւնք իբրեւ մասունք խորհրդոյ ապաշխարութեան՝ են. առաքինութիւնք կրօնի, երեքին եւս վախճանաւ-բար վերաբերին առ Աստուած, եւ ունին զզօրութիւն իւրեանց՝ 'ի գործունէութենէ աստուածային շնորհաց:

Վասն որոյ այր արդար զգուշասցի յարատոյ մեղաց, զի մի՛ աղտեղասցի եւ զրկեսցի 'ի շնորհաց. եւ բծաւորեալն մեղօք՝ ապաշխարէ, զի սրբեալ արդարասցի, եւ շնորհաց ընդունակ լիցի: Ա՛յն վարի իբրեւ պաշտպանողական զինուք, եւ միւսն՝ իբրեւ վանողականաւ:

Օրէնքս այսոքիկ են գործողութիւնք աղօթից՝ պահոց եւ ողորմութեան, որովք շնորհքն Աստուծոյ եթէ իցէ յումեք՝ անկորուստ պահի, եւ թէ կորուսեալ իցէ՝ վերստին գտանի:

Այլ թէպէտ երեքին սոքա 'ի միոյ յականէ սիրոյն Աստուծոյ յառաջ գան, որպէս ջերմութիւն եւ լոյս եւ անդրադարձ շառաւիղ 'ի միոյ արեգականէ, այլ

զանազանեին յինքեանս, զի ունին զայլ և այլ առաւ-կութիւնս. բայց երեքեանն 'ի միասին զմի ալպակ կատարու-թեան հիւսեն 'ի գլուխ գործոյքն իւրեանց ։

Խոկ. արդ՝ որ աղօթէ առ Աստուած՝ ճանաչէ զին-քըն առաջի Աստուծոյ, և զԱստուած ներկայ ինքեան, վասն որոյ ոչ կարէ խորհիլ 'ի գործել զչար ինչ, այլ մանաւանդ ցանկայ հաճոյ լինել նմա, և յանձնէ զան-ձըն իւր և զիւրսն ամենայն 'ի կամս Աստուծոյ, և յամենայնի ամենայն ուրեք խնդրէ զփառս Աստու-ծոյ, և խոնարհ միտք հնազանդի հրամանաց նորա ։ Այս ամենայն և որ սոյին սակի են՝ համարին գործ աղօթից, որք սկզբնաբար ներգործին 'ի մտաց, այլ կատարին սպասաւորութեամբ մարմնոյ ։

Նաև յայսցանէ հարկաւ հետևի ճնշել զմարմինն պահօք՝, զսպել զզգայարանս, մեռուցանել զանկարգ կիրս ախտաւոր բաղձանաց հեշտութեան, համբե-րել ամենայն վշտաց և ձախողակի պատահարաց, մինչև կորուսանել զմարմին, յորում գտանի ճշմա-րիտ՞կեանք հոգւոյն, ըստ այնմ. “ Որ կամիցի զանձն իւր կեցուցանել՝ կորուսցէ զնա ։” Մատթ. ԺԶ. 25 ։

Նաև սոքա և նմանք սոյին գործք առաքինութեան վերաբերին առ պահեցողութիւնն, զի 'ի մարմնի և մարմնով գործին, այլ ոչ առանց սատարութեան հո-գւոյ և մտաց ։

Յետ որոյ հետևւին և գործք ողորմութեան, այ-սինքն է՝ ջամբել զինչ առ 'ի բառնալ կամ թեթևւ-ացուցանել զկարօտութիւնս կարօտելոյն. առ որ պի-տին ջանք և աշխատութիւն մարմնոյ 'ի ստացուա-ծոյից, և խոհական խորհրդածութիւն հոգւոյ 'ի կշռել զկարողութիւն անձին և զպէտս կարօտելոյն, որպէս զի արժանապէս և վայելչաբար լինիցի տալն ։ Առ գործս ողորմութեան վերաբերին ներողութիւն, խրատ, ուսուցանողութիւն, կարեկցութիւն, մխի-

Թարութիւն,. և նմանք սոյին .

Նա այսոքիւք կատարին ամենայն գործք վճարման մեղաց զկնի զղջման և խոստովանութեան, զոր կանոնադրէ խոստովանահայրն ըստ Թէութեան անձին և ժամանակին, իբրև դեղ և սպեղանի ամենայն հիւանդութեան և վիրաց հոգւոյ . որք ունելով զներգործութիւնս իւրեանց ՚ի զօրութենէ չարչարանացն Քրիստոսի, արդիւնաւորեն ըզշնորհս աստ և զփառս ՚ի հանդերձեալն :

Դ. Յայտնի պարունակեալ կան աւետարանական ինն երանութիւնքն . վասն զի հոգւով աղքատ, հեզ, և սուրբ սրտիւք՝ են աղօթաւորք : Սգաւոր, քաղցեալ, ծարաւի, հալածեալ և նախատեալ վասն արդարութեան՝ են պահեցողք : Ողորմած և խաղաղարար՝ են նպաստամատոյցքն ընչիւք կամ բանիւ :

Արդ որ զայսոսիկ առնէն սիրողն Յիսուսի, նոցա է երկնից արքայութիւնն . նոքա մխիթարին, ժառանգեն զերկիր, յագենան, զողորմութիւն գտանեն . նոքա զՅիսուսն տեսանեն, որդիք Յիսուսի կոչին, ցնծան և ուրախանան յերկինս, զի վարձք նոցա բազում են աստ և ՚ի հանդերձեալն ըստ անսուտ խոստմանն Քրիստոսի Յիսուսի մերոյ . Մատթ. Ե. 12 :

Ե. Զգերազանցութենէ և զհարկաւորութենէ աղօթից պահոց և ողորմութեան՝ ոչ միայն նախնի իմաստասէրք և հարք և վարդապետք գրեն, և ըզմարդիկ ՚ի նոյն յորդորեն, այլ և Աստուածաշունչ գիրք հին և նորոյ կտակարանաց ամենայն ուրեք իբրև փողով բարբառոյ հռչակէ հարկանեն :

Սուրբ Ներսէսացին սակաւուք ասացեալքս առատանօք, ընդ այլոց բազմաց հոգեշահ խրատաբանութեանց, որք են իբրև կարեւոր զարդ հոգւոյ և մարմնոյ՝ առ ՚ի մտանել համարձակ յառագաստն

լուսոյ երկնաւոր փեսային, խորհեւ կոյս մի սուրբ և հարսն անարատ գեղեցկայլ պճնութեամբ 'ի վայելչել զփեսայ անմահական ։

« Բարի են աղօթք՝ պահօք և ողորմութեամբք և արդարութեամբք ։» Տոբ․ ԺԲ․ 8․

« Այս ազգ ոչ ելանէ, եթէ ոչ՝ աղօթիւք և պահօք ։» Մատթ․ ԺԷ․ 20․

« Ոչ մեկնէր 'ի տաճարէն, այլ պահօք և աղօթիւք պաշտէր զցայգ և զցերեկ ։» Ղուկ․ Բ․ 37․

« Աղօթք քո և ողորմութիւնք քո ելին յիշատակաւ առաջի Աստուծոյ ։» Գործ․ Ժ․ 4․

ԳԼՈՒԽ Զ․

Հաւանական նշանք ինչ կամ յատկութիւնք ընտրելոցն Աստուծոյ, որք ժառանգելոց են զփրկութիւն:

Ա․ Ոչ ոք կարէ յատուկ կեանս հաւատալ զիւր փրկութիւն իւր՝ առանց մասնաւոր յայտնութեան Աստուծոյ․ բայց և ոչ ոք պարտի յուսահատել զփրկութենէ իւրմէ, այլ մեծաւ յուսով և երկիւղիւ ջանալ առ 'ի հաստատել փրկութեան, ըստ այնմ․ «Ահիւ և դողութեամբ զանձանց փրկութիւն գործեցէք ։» Փիլպ․ Բ․ 12։

Նշանք նշանակեն Աստուածաշունչ մատեանք ; սուրբ հարք և աստուածաբանք․ առաջին սուրբ գիրք 'ի մէջ մատուցանեն զնշանս ինչ անօթոյն ողորմութեան, այսինքն ընտրելոյն Աստուծոյ, որով որոշին յանօթոցն բարկութեան, այսինքն յանարգելոց։

Սոյն իմն է, թէ նա փրկի՝ որ գնայ ընդ ճանապարհ փրկութեան, և նա կորնչի՝ որ գնայ ընդ ճանապարհ կորստեան ։ Սուտի կարէ ամենայն ոք՝ որ

միտս ունի, հաւանականացուցանս զասել զանձնէ, թէ էլց յընտրելոց անտի, ուշ եղեալ ձանձրացուցի՛ յորում գտանի :

Եւ այս զատուցանէ ոչ այնչափ մեծագինն յորդո-մանց, որչափ աղքատութեանց հոգւոյն Քրիստոսի մեղթի քննել, ուստի սա՛ տուրսնաց. «Եթէ Բէր հոգին վկայէ հոգւոյս մերում, եթէ եմք որդիք Աստուծոյ»։ Հռովմ. Ը. 16 :

Նշանք ընտրելոց զորս ի մէջ բերեն աստուածաբանք ի սուրբ գրոց, գլխաւորքն են տասն, եւ են սոքա :

Ա. Որ ունի զհաստատուն ուղիղ և զյոյս աներկբայ, և սիրէ զԱստուած և զընկերն, երկնչի յԱստուծոյ, և պահէ զամենայն հրամանս նորա, նախանձաւոր լինի փառացն Աստուծոյ, և ջանացող փրկութեան ընկերին :

Բ. Որ յամենայն գործս ունի իւր վերջին վախճան զփառաւորութիւնն Աստուծոյ, ոչ ցանկայ անկարգ բաղձանօք մեծութեան, փառաց և պատուոյ և ամենայն իրաց աշխարհի :

Գ. Որ անտրտունջ համբերէ ամենայն վշտաց և փորձութեան վասն Քրիստոսի, և յանձնէ զանձն և զիւրսն ամենայն աստուածային տնօրէնութեան, և համաձայնի կամացն Աստուծոյ յամենայն իրս :

Դ. Որ հեզ է և խոնարհամիտ, ամենեցուն կամի զբարիս, և ոչ ումեք խորհի չար առնել. ներէ թշնամեաց, և աղօթէ վասն փրկութեան նոցա :

Ե. Որ յամենայն ժամանակս ըստ կարեաց իւրոց տայ ողորմութիւնս կարօտելոց, խնամ տանի հի-

ւանդաց , օգնէ փորձանաւորաց , ուսուցանէ զօրէ-նս , և խրատէ զանխրատս ։

Զ. Որ համարի զինքն մեղաւոր քան զամենայն մարդիկ. բեկեալ ոգւով զղջայ ՚ի մեղաց , յաճախ խոստովանի և ապաշխարէ , և արտասուօքս մաքրէ ՚ի հաղորդութիւն կենարար խորհրդոյ մարմնոյ և արեան Տեառն ։

Է. Որ յամենայնի զգուշանայ ՚ի մահացու մեղաց, և որքան հնար իցէ՝ ՚ի ներելի յանցանաց. հեռանայ ՚ի պատճառէ մեղաց , և պահէ զզգայարանս իւր յամենայն անպատշաճից. փախչի ՚ի հեշտութենէ և ՚ի փափկութենէ , և ճնշէ զմարմինն պահօք և ժուժկալութեամբ ։

Ը. Որ յօժարամիտ է յունկնդրութիւն հոգեշահ խրատուց և ուրախութեամբ սրտի լսէ զպատգամս Աստուծոյ, և ջանայ կատարել ։

Թ. Որ ջերմեռանդութեամբ տեսանէ զաւուրս Պատարագն. անձանձիր կատարէ զհանապազորդական աղօթս իւր. պաշտէ ՚ի սուրբ Աստուածածին, և զնա բարեխօս ունի առ Աստուած ։

Ժ. Որ խոկայ միշտ զմահ իւր և զդատաստանն Աստուծոյ , զփառս արքայութեան և զտանջանս դժոխոց ։

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

ԿԵՆԴԱՆԻՔ համայն դիմեն անխափան
Ի յանցնիւր վախճան՝ առ որ կարգեցան.
Զի ըստ յատկութեան իւրեանց կազմութեան
Փորձեն անվրէպ՝ ազդմամբ բնութեան։
Այսպէս հասանիլ մարդոյ առ վախճան,
Ընտրութեան իւրում եղեւ ապաստան.
Զի ոչ հաստեցաւ սոսկ զգայական,
Հարկաւ բնութեան տանել զամենայն։
Ոչ տածէ երկիր յըզգայունս համայն
Տկար և Թշուառ քան զայգս մարդկան,
Այս կարօտի վարժից կրթութեան,
Ճանաչել ընտրել՝ զոր ինչ է պատկան։
Ուստի պտուղ վարկայ ըստ իմ պաշտաման՝
Կառուցել յօրինել ըզսոյն ԹԱՆԳԱՐԱՆ.
Ուր ազգի ազգի վաճառք պատուական,
Կարեւոր իրաւք՝ վաճառաւին արժան։
Հապա, գանձեցէք ՚ի մտաց ամաւն,
Զոր ձեզ նուիրեմ սիրով հայրական.
Որով լինիջիք նախ մարդ բանական,
Առնով ճանաչմամբ մտաց տեսութեան։
Ապա լինիջիք մարդ բարոյական,
Առնով սկզբամբ օրինաց բնութեան.
Յետ որոյ եղեալ մարդ քաղաքական,
Գտջիք ձեզ օգուտ ՚ի կենակցութեան։
Հուսկ ապա կրթեալ յածպաշտութեան,
Ի ծայրն հասջիք կատարելութեան.
Եւ աշխատ եղեալ վասն երջանկութեան,
Վայելեսջիք յայն՝ այժմ յապառնայն։

ՑԱՆԿ

ԳԼԽՈՑ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻ

ԳԼՈՒԽ — ԵՐԵՍ

Ա. Չարութիւն . . . .

Բ. Հպարտութիւն 7

Գ. Շռայլութիւն 14

Դ. Նախանձ 22

Ե. Ապերախտութիւն 31

Զ. Բարկութիւն 37

Է. Ագահութիւն 39

Ը. Անգործութիւն 48

Թ. Երկրամոլութիւն 53

Ժ. Արբեցութիւն 64

ԺԱ. Բղջախոհութիւն 65

ԺԲ. Բամբասանք 69

ԺԳ. Դատողութիւն 75

ԺԴ. Մարդահաճոյ 92

ԺԵ. Յիշոց 99

ԺԶ. Մատնութիւն 102

ԺԷ. Խռովութիւն 113

ԺԸ. Ստութիւն 117

ԺԹ. Սուտ վկայութիւն 123

Ի. Սուտ երդումն 130

ԻԱ. Կախարդք 134

ԻԲ. Յուսահատութիւն 137

Ա. Ապաշխարութիւն 142

Բ. Աղօթք 147

Գ. Պահք 157

Դ. Ողորմութիւն 178

. . . . 180

Ե. Աղօթք, Պահք եւ Ողորմութիւն 184

Զ. Համառական նշանք ընտրելոցն աստուծոյ . 190